ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

Turcology Research

Formerly:
Journal of Turkish Researches Institute Official journal of Atatürk University Turkish Researches Institute

Issue 84 • September 2025

EISSN **2822-2725**
www.dergipark.org.tr/en/pub/turcology

Turcology Research

EDITOR-IN-CHIEF / BAŞ EDİTÖR

Ahmet Safa YILDIRIM
Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

EDITORS / EDİTÖRLER

Fabio L. GRASSI
Department of History, Anthropology, Religions, Arts and Performing Arts, Sapienza University of Rome, Rome, Italy
Roma Sapienza Üniversitesi, Tarih, Antropoloji, Din, Sanat ve Gösteri Bölümü, Roma, İtalya

Ceyhun OZAN
Department of Educational Sciences,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Bölümü, Erzurum, Türkiye

Nilay KINAY CİVELEK
Department of Turkish and Social Sciences Education, Hakkari University, Hakkari, Türkiye
Hakkâri Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Hakkâri, Türkiye

Fatih EKİCİ
Department of Modern Turkish Dialects and Literatures, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Selçuk DEMİR
Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

ETHICS EDITOR / ETİK EDİTÖR

Süleyman ÇİĞDEM
Department of History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

SECTION BOARD / ALAN EDİTÖRLERİ

Ahmet Özgür GÜVENÇ
Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University, Erzurum Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Celil BOZKURT
Department of International Relations,
Duzce University, Düzce, Türkiye
Düzce Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Düzce, Türkiye

Cengiz ALYILMAZ
Department of Turkish Language and Literature,
Bursa Uludağ University, Bursa, Türkiye
Bursa Uludağ Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bursa, Türkiye

Djumali Kazimovich SHABANOV
Tashkent State University of Oriental Studies,
Tashkent, Uzbekistan
Taşkent Devlet Şarkşinaslık Üniversitesi, Taşkent, Özbekistan

Haldun ÖZKAN
Department of Art History,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Sanat Tarihi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Mehmet Akif GÖZİTOK
Department of Turkish Language and Literature,
Erzurum Technical University, Erzurum, Türkiye
Erzurum Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Metin EKİCİ
Institute of Turkish World Studies,
Ege University, İzmir, Türkiye
Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları, Enstitüsü, İzmir, Türkiye

Murat KILIÇ
Department of History,
Erzurum Technical University-Erzurum, Türkiye
Erzurum Teknik Üniversitesi-Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye

Osman MERT
Department of Turkish Language and Literature,
Ankara University, Ankara, Türkiye
Ankara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

Sırrı Hakan KIRIMLI
Department of International Relations,
İhsan Doğramacı Bilkent University, Ankara, Türkiye
İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Ankara, Türkiye

INTERNATINAL EDITORIAL BOARD / ULUSLARARASI YAYIN KURULU

Adnan KÜÇÜKOĞLU
Department of Education and Training Programs,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Eğitim ve Öğretim Programları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ahmet BURAN
Department of Turkish Language and Literature, Fırat University, Elazığ, Türkiye
Fırat Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Elâzığ, Türkiye

Ahmet GÜNŞEN
Department of Turkish Language and Literature,
Trakya University, Trakya, Türkiye
Trakya Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Edirne, Türkiye

Ahmet TAŞAĞIL
Department of History, Yeditepe University, Türkiye
Yeditepe Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Anar GAFAROV
Department of Religious Studies, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan Institute of Theology, Baku, Azerbaijan
Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü, Dini Araştırmalar Bölümü, Bakü, Azerbaycan

Apollinaria AVRUTİNA
Department for Theory and Methods of Training in Languages and Cultures of Asia and Africa, St Petersburg University, St. Petersburg, Russia
St. Petersburg Üniversitesi, Asya ve Afrika Dilleri ve Kültürleri Eğitimi Kuram ve Yöntemleri Anabilim Dalı, St. Petersburg, Rusya

Asiye Mevhibe COŞAR
Department of Turkish Language and Literature,
Karadeniz Technical University, Trabzon, Türkiye
Karadeniz Teknik Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon, Türkiye

Ayşehan Deniz ABİK
Department of Turkish Language and Literature,
Çukurova University, Adana, Türkiye
Çukurova Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Adana, Türkiye

Behruz BEKBABAYİ
Department of Turkish Language and Literature,
Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran
Allameh Tabataba'i Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Tahran, İran

Bilgehan Atsız GÖKDAĞ
Department of Turkish Language and Literature,
Kırıkkale University, Kırıkkale, Türkiye
Kırıkkale Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Kırıkkale, Türkiye

Birsel KARAKOÇ
Department of Linguistics and Philology, Uppsala University, Uppsala, Sweden
Uppsala Üniversitesi, Dilbilim ve Filoloji Bölümü, Uppsala, İsveç

Dilaver DÜZGÜN
Department of Turkish Language and Literature,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Dragana AMEDOSKİ
The Institute of History Belgrade, Belgrade, Serbia
Belgrad Tarih Enstitüsü, Belgrad, Sırbistan

Edina SOLAK
Department of Turkish Language and Literature, University of Zenica, Zenica, Bosnia and Herzegovina
Zenika Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Zenika, Bosna-Hersek

Elçin İBRAHİMOV
Karabakh University, Karabakh, Azerbaijan
Karabağ Üniversitesi, Karabağ, Azerbaycan

Fatma BÖLÜKBAŞ KAYA
Department of Turkish Education, İstanbul University-Cerrahpaşa, İstanbul, Türkiye
İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Türkçe Eğitimi Bölümü, İstanbul, Türkiye

Galina MİŠKİNIENĖ
Department of Baltic Studies, Vilnius University, Cerrahpaşa, Vilnius, Lithuanian
Vilnius Üniversitesi, Baltık Araştırmaları Bölümü, Vilnius, Litvanya

Gisela PROCHAZKA-EISL
Department of Near Eastern Studies, University of Vienna, Vienna, Austria
Viyana Üniversitesi, Yakın Doğu Araştırmaları Bölümü, Viyana, Avusturya

Gulbanu KOSSYMOVA
Department of Kazakh Language and Literature, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.
Abai Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi, Kazak Dili ve Edebiyatı Bölümü, Almatı, Kazakistan

Gülden SAĞOL YÜKSEKKAYA
Department of Turkish Language and Literature,
Marmara University, İstanbul, Türkiye
Marmara Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, Türkiye

Turcology Research

Hasan BAĞCI
Department of Turkish and Social Sciences Education, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Burdur, Türkiye
Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Burdur, Türkiye

Hülya KASAPOĞLU ÇENGEL
Department of Turkish Language and Literature, Ankara Hacı Bayram Veli University, Ankara, Türkiye
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, Türkiye

Hüseyin BAYDEMİR
Department of Modern Turkish Dialects and Literatures,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi-, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

İlhame QESEBOVA
Faculty of Philology and Pedagogy, Baku Eurasian University, Baku, Azerbaijan
Bakü Avrasya Üniversitesi, Filoloji ve Pedagoji Fakültesi, Bakü, Azerbaycan

Kamil STACHOWSKI
Department of General and Indo-European Linguistics, Jagiellonian University in Kraków, Kraków, Poland
Krakow Jagiellonian Üniversitesi-Cerrahpaşa, Genel Hint-Avrupa Dilleri Bölümü Bölümü, Krakow, Polonya

Kayrat BELEK
Department of Turcology, Kyrgyzstan-Türkiye Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Bişkek, Kırgızistan

Kerim GÜNDOĞDU
Department of Curriculum and Instruction, Adnan Menderes University, Aydın, Türkiye
Adnan Menderes Üniversitesi, Eğitim Programları ve Öğretim Bölümü, Aydın, Türkiye

Kürşat YILDIRIM
Department of History,
İstanbul University, İstanbul, Türkiye
İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul, Türkiye

Mehmet TÖRENEK
Department of Turkish Language and Literature, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Menent SHUKRİEVA
Department of Turkish Language and Literature, Shumen University, Shumen, Bulgaria
Şumnu Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Şumnu, Bulgaristan

Mileuşe KHABUTDİNOVA
Department of Tatar Literature, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, Russian Federation
Kazan Federal Üniversitesi, Tatar Edebiyatı Bölümü, Kazan, Tataristan, Rusya Federasyonu

Muhsine BÖREKÇİ
Department of Social Sciences and Turkish Education, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Negizbek ŞABDANALİYEV
Department of Turcology, Kyrgyzstan-Türkiye Manas University, Bishkek, Kyrgyzstan
Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Türkoloji Bölümü, Bişkek, Kırgızistan

Nilufar YULDOSHEVA
Department of Uzbek Linguistics, Karshi State University, Karshi, Uzbekistan
Karşı Devlet Üniversitesi, Özbek Dilbilimi Bölümü, Karşı, Özbekistan

Okay PEKŞEN
Department of History, Ondokuz Mayıs University, Samsun, Türkiye
Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Tarih Bölümü, Samsun, Türkiye

Orlin SABEV
Institute for Balkan Studies and Centre of Thracology, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, Bulgaria
Bulgar Bilimler Akademisi, Balkan Araştırmaları Enstitüsü ve Trakya Araştırmaları Merkezi, Sofya, Bulgaristan

Peter B. GOLDEN
Center for Middle Eastern Studies, Rutgers University, New Jersey, USA
Rutgers Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Merkezi, New Jersey, Türkiye

Rıfat KÜTÜK
Department of Social Sciences and Turkish Education, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler ve Türkçe Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

Ruhi İNAN
Department of Turkish and Social Sciences Education, Balıkesir University, Balıkesir, Türkiye
Balıkesir Üniversitesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Balıkesir, Türkiye

Rysbek ALİMOV
Department of Turcology Education, Johannes Gutenberg University, Mainz, Germany
Johannes Gutenberg Üniversitesi, Türkoloji Bölümü Bölümü, Mainz, Almanya

Sedat ADIGÜZEL
Department of Modern Turkish Dialects and Literatures, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Suat UNGAN
Department of Turkish and Social Sciences Education, Trabzon University, Trabzon, Türkiye
Trabzon Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Trabzon, Türkiye

Süleyman EFENDİOĞLU
Department of Modern Turkish Dialects and Literatures, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

Şakir İBRAYEV
Turkology Research Institute, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkestan, Kazakhstan
Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi, Türkoloji Araştırma Enstitüsü, Türkistan, Kazakistan

Tahir AŞİROV
Faculty of History, *Mahtumkulu Turkmen State University*, Ashgabat, Turkmenistan
Mahtumkulu Türkmen Devlet Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Aşgabat, Türkmenistan

Moldabay TALGAT
Department of Turkology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan
L.N. Gumilyov Avrasya Ulusal Üniversitesi, Türkiyat Bölümü, Astana, Kazakistan

Viorel PANAITE
The Faculty of History, University of Bucharest, Bucharest, Romania
Bükreş Üniversitesi, Tarih Fakültesi, Bükreş, Romanya

Vjeran KURSAR
Department of Turkish Studies and Department of History, University of Zagreb, Zagreb, Croatia
Zagreb Üniversitesi, Türkoloji ve Tarih Bölümü, Zagreb, Hırvatistan

Yunus BERKLİ
Department of Basic Training, Atatürk University, Faculty of Fine Arts, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Temel Eğitim Bölümü, Erzurum, Türkiye

Yuu KURIBAYASHI
Department of Language and Culture, Okayama Üniversity, Okayama, Japan
Okayama Üniversitesi, Dil ve Kültür Bölümü, Okayama, Japonya

ENGLISH LANGUAGE EDITORS / İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ

İsmail AVCU
Department of English Language and Literature, Faculty of Letters, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

Tuğba AYGAN
Department of English Language and Literature, Faculty of Letters, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

RUSSIAN LANGUAGE EDITOR/ RUSÇA DİL EDİTÖRÜ

Rahman ÖZDEMIR
Department of Russian Language and Literature, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü, Erzurum, Türkiye

COMTEMPORARY TURKISH DIALECTICS-RUSSIAN (Krill) LANGUAGE EDITOR ÇAĞDAŞ TÜRK LEHÇELERİ- RUSÇA (Kiril) EDİTÖRÜ

Sinan DİNÇ
Department of South-Western (Oghuz) Turkish Dialects and Literatures,
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Güney-Batı (Oğuz) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Erzurum, Türkiye

STATISTICS EDITOR / İSTATİSTİK EDİTÖRÜ

Senem GÖNENÇ
Department of Statistics, Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, İstatistik Bölümü, Erzurum, Türkiye

Turcology Research

AIMS AND SCOPE

Turcology Research is a scientific, open-access, online-only periodical published by independent, unbiased, and double-blinded peer-review principles. The journal is the official publication of the Ataturk University Institute of Research in Turcology and is published triannually in January, May, and September. The publication languages of the journal are Turkish (and other Turkic language), English, and Russian (or Cyrillic). Turcology Research aims to contribute to the literature by publishing manuscripts at the highest scientific level in the Turkish language. The journal publishes original articles, reviews, care reports, and letters to the editors prepared per ethical guidelines. The journal's scope includes but is limited to the Turkish language, Turkish history, Turkish culture, Turkish literature, Turkish folklore, Turkish geography, and Turkish art.

The journal's target audience includes researchers and specialists who are interested in or working in all fields of the Turkish language. Turcology Research is currently indexed **in DOAJ, EBSCO, ERIH Plus, ProQuest, TUBITAK ULAKBIM TR Index, MIAR, MLA, Gale Cengage and China National Knowledge Infrastructure (CNKI).**

The editorial and publication processes of the journal are shaped by the guidelines of the Council of Science Editors (CSE) Committee on Publication Ethics (COPE), the European Association of Science Editors (EASE), and the National Information Standards Organization (NISO). The journal conforms with the Principles of Transparency and Best Practice in Scholarly Publishing (doaj.org/bestpractice).

Disclaimer

Statements or opinions expressed in the manuscripts published in the journal reflect the views of the author(s) and not the opinions of the editors, editorial board, and/or publisher; the editors, editorial board, and publisher disclaim any responsibility or liability for such materials.

Open Access Statement

Turcology Research is an open-access publication, and the journal's publication model is based on the Budapest Access Initiative (BOAI) declaration. All published content is available online, free of charge at www.dergipark.org.tr/en/pub/turcology The journal's content is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial (CC BY-NC) 4.0 International License which permits third parties to share and adapt the content for non-commercial purposes by giving the appropriate credit to the original work.

You can find the current version of the Instructions to Authors at www.dergipark.org.tr/en/pub/turcology/writing-rules

AMAÇ VE KAPSAM

Turcology Research; bağımsız, tarafsız ve çift-kör hakem değerlendirme ilkelerine bağlı yayın yapan, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün açık erişimli bilimsel elektronik yayın organıdır. Dergi Ocak, Mayıs ve Eylül aylarında olmak üzere yılda üç sayı olarak yayınlanmaktadır.

Derginin yayın dilleri Türkçe (ve diğer Türk dilleri), İngilizce ve Rusça (veya Kiril).

Turcology Research, Türkçe dilinde en yüksek bilimsel düzeyde makaleler yayınlayarak literatüre katkı sağlamayı amaçlamaktadır. Dergi, etik kurallara uygun olarak hazırlanmış özgün makaleler, derlemeler, bakım raporları ve editörlere mektuplar yayınlar. Derginin kapsamı Türk dili, Türk

Tarihi, Türk kültürü, Türk edebiyatı, Türk folkloru, Türk coğrafyası ve Türk sanatını kapsamakla birlikte bunlarla sınırlı değildir.

Derginin hedef kitlesi, Türk Dünyasının her alanına ilgi duyan veya çalışan araştırmacı ve uzmanlardır.

*Turcology Research **DOAJ, EBSCO, ERIH Plus, ProQuest, TÜBİTAK ULAKBİM TR Dizin, MIAR, MLA, Gale Cengage ve China National Knowledge Infrastructure (CNKI)**'da indekslenen uluslararası alan indeksli bir dergidir.*

Derginin editöryel ve yayın süreçleri Council of Science Editors (CSE), Committee on Publication Ethics (COPE), European Association of Science Editors (EASE) ve National Information Standards Organization (NISO) kılavuzlarına uygun olarak biçimlendirilmiştir. Turcology Research dergisinin editöryel ve yayın süreçleri, Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama (doaj.org/bestpractice) ilkelerine uygun olarak yürütülmektedir.

Sorumluluk Reddi

Dergide yayınlanan yazılarda ifade edilen ifadeler veya görüşler, editörlerin, yayın kurulunun ve/veya yayıncının görüşlerini değil, yazar(lar)ın görüşlerini yansıtır; editörler, yayın kurulu ve yayıncı bu tür materyaller için herhangi bir sorumluluk veya yükümlülük kabul etmemektedir.

Açık Erişim Bildirimi

Turcology Research yayınlanma modeli Budapeşte Açık Erişim Girişimi (BOAI) bildirgesine dayanan açık erişimli bilimsel bir dergidir. Derginin arşivine www.dergipark.org.tr/en/pub/turcology adresinden ücretsiz olarak erişilebilir. Turcology Research içeriği, Creative Commons Alıntı-Gayri Ticari (CC BYNC) 4.0 Uluslararası Lisansıs ile yayınlanmaktadır.

Yazarlara Bilgi'nin güncel versiyonuna www.dergipark.org.tr/tr/pub/turcology/writing-rules adresinden ulaşabilirsiniz.

Contact (Editor in Chief) / İletişim (Baş Editör)

Ahmet Safa YILDIRIM
Atatürk University, Faculty of Letters, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Erzurum, Türkiye
✉ ahmet.yildirim@atauni.edu.tr
✉ turcology@atauni.edu.tr
https://dergipark.org.tr/en/pub/turcology
☎ +90 442 231 81 08

Contact (Publisher) / İletişim (Yayıncı)

Atatürk University
Atatürk University, Erzurum, Türkiye
Atatürk Üniversitesi Rektörlüğü 25240 Erzurum, Türkiye
✉ ataunijournals@atauni.edu.tr
https://bilimseldergiler.atauni.edu.tr
☎ +90 442 231 1999

Turcology Research

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

420 Emotional Reflections of Coffee: From Massieu to Classical Turkish Poetry
Kahvenin Duygusal Yansımaları: Massieu'dan Klasik Türk Şiirine
İlknur SİSNELİOĞLU ÖZER

444 Sami Paşazade Sezai'nin Küçük Şeyler'inde Tasvir Tekniğinin Kullanımı ve Resim
The Use of Description Technique and Painting in Sami Paşazade Sezai's Küçük Şeyler
Mehmet Emin GÖNEN

461 Alımlama Estetiği Kuramı Bağlamında Murathan Mungan'ın Çağ Geçitleri Şiir Kitabı
Murathan Mungan's Çağ Geçitleri Poetry Book in the Context of the Reception Aesthetics Theory
Emrah SEFEROĞLU

473 Ferit Edgü ve Hakkâri'de Bir Mevsim Romanı Üzerine Bir İnceleme
A Study on Ferit Edgü and The Novel Hakkâri'de Bir Mevsim
Gürkan İLTER

483 Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Yaşam Becerileri Açısından İncelenmesi
Examination of Secondary School Turkish Textbooks with Respect to Life Skills
Oğuzhan SEVİM, Kübra TEKİN

502 Bağlaçların Öğretimi: Öğretim Programı, Ders Kitapları ve Öğretmen Görüşleri
Teaching Conjunctions: Curriculum, Textbooks and Teachers' Views
Ömer DEMİRTAŞ, Yusuf TEPELİ

522 Çevrim İçi Sözlüklerde Çok Sözcüklü İfadelere Erişim: Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü Örneği
Access to Multi-Word Expressions in Online Dictionaries: The Case of The Türk Dil Kurumu Turkish Dictionary
Ezgi ASLAN

539 20. Yüzyıl Başlarında Özbek ve Türkmen Halklarının Millî Matbuatının Gelişmesinde Molla Nasreddin Dergisi ve Molla Nasreddinciler
Molla Nasreddin Journal and Molla Nasreddinists in the Development of the National Press of the Uzbek and Turkmen Peoples in the Early 20th Century
Terane HEŞİMOVA

549 Türkiye Selçuklularında Devlet, Toplum, Sanat ve Edebiyat Bağlamında Çevgân
Chovgan in the Political, Social, Artistic, and Literary Context of the Seljuks of Turkiye
Sinan TARİFCİ

567 Ordu Yöresinin Fethi ve İskânı Döneminde Bir Serhat Gazisi Olarak Sevdeş Bey ve Şeyh Abdullah
Sevdeş Bey and Sheikh Abdullah as Frontier Ghazis in the Conquest and Settlement Period of the Ordu Region
Kamil YAVUZ

578 Moğolistan'da Hâkimiyet Mücadelesi: Temücin'in Yükselişi Sırasında Mergidlerle Çatışması
The Struggle for Domination in Mongolia: Temüjin's Conflict with the Mergids during His Rise to Power
İbrahim GÜNEŞ

595 Personal Property of Ilkhanate Rulers: "Inju"
İlhanlı Hükümdarlarının Şahsi Mülkü: "İncû"
Derya COŞKUN

602 Isolation, Public Opinion, and the Limits of British Policy in the Near East: Salisbury's Anglo-Russian Condominium Attempt
İzolasyon, Kamuoyu ve İngiltere'nin Yakındoğu Politikasının Sınırları: Salisbury'nin İngiliz-Rus Ortak Yönetimi Girişimi
Serdar BAY

621 Cumhuriyet Türkiye'sinin Uluslararası Arenada Binicilik Yoluyla Temsili: 1938 Mussolini Uluslar Altın Kupası
Republican Türkiye's Representation on the International Stage through Equestrianism: The 1938 Mussolini Nations' Gold Cup
Şakire ÇİMENLİ

634 İzmir-Çeşme Harımarası Mezarlığı'nda Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları
Ottoman Period Tombstones in the İzmir-Çeşme Harımarası Cemetery
Burcu TAŞCI, Mustafa MUSLU

Turcology Research

Erratum / Düzeltme

652 Erratum
Turcology Research Editorial Board

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Research Article *Araştırma Makalesi* DOI: 10.62425/turcology.1703522

Emotional Reflections of Coffee: From Massieu to Classical Turkish Poetry

Kahvenin Duygusal Yansımaları: Massieu'dan Klasik Türk Şiirine

İlknur SİSNELİOĞLU ÖZER
(Corresponding Author-*Sorumlu Yazar*)
It is not affiliated with an institution, Çanakkale, Türkiye.
Bir kuruma bağlı değildir, Çanakkale, Türkiye.
ilknurozerr@gmail.com

Abstract
Coffee, which originated in Abyssinia in the 9th century, gradually spread across the world following a goatherd's seen of the energizing effects on his animals after they consumed coffee berries. By the 15th century, the Ottomans had adopted coffee into daily life, and this mysterious beverage eventually entered the palace. In the early 17th century, it reached Europe and acquired a distinctive place in Western literature as an exotic element. The earliest known studies on coffee are attributed to Abū Bakr al-Rāzī, Bengiazlah, and Ibn Sīnā.
One of the most notable poems dedicated to coffee in Latin literature is Abbé Guillaume Massieu's Caffaeum: Carmen. It is known that the poem was read and well received at the Académie des Inscriptions. Until the mid-nineteenth century, Caffeum: Carmen appeared in several other anthologies and in translations into French and Italian.His poem focuses on various aspects of coffee such as its cultivation, storage, preparation, physiological effects, and stimulating qualities. The work was later translated into English by John T. Gilmore under the title Coffee: A Poem.
In classical Turkish literature, numerous poems were also written about coffee during the same period. Coffee, with its color, aroma, the period in which it was banned, and its vessels of presentation became the subject of numerous metaphors and similes in classical Turkish poetry as a reflection of daily life. The incorporation of coffee into Ottoman poetry can be regarded as contemporaneous with its integration into Ottoman society. Ottoman poets approached coffee not only in terms of its physical characteristics but also through its emotional and cultural dimensions—associating it with love, longing, spiritual contemplation, and social interaction.
This study takes Gilmore's translation as its source text and analyzes the expressions in Coffee: A Poem in comparison with their counterparts in classical Turkish poetry. The aim is to explore how coffee, as a literary and cultural symbol, is associated with emotional meaning, and to examine how these associations manifest similarly or differently across Western and Ottoman poetic traditions, with Massieu's poem at the center of this comparative inquiry.
Keywords: Emotions, Didactic Poetry, Latin Literature, Classical Turkish Literature, Coffee, Massieu.

Öz
Kökeni 9. yüzyılda Habeşistan'a dayanan kahve, genel kanıya göre bir keçi çobanının, kahve çekirdeklerini yiyen hayvanlarında gözlemlediği tuhaf hareketleri çevresiyle paylaşması sonucu, zamanla tüm dünyaya yayılmıştır. Kahve Osmanlılar tarafından 15. yüzyılda benimsenmiş; kısa sürede gündelik yaşamın ayrılmaz bir parçası hâline gelerek saraya kadar girmiştir. 17. yüzyılın başlarında ise Avrupa'ya ulaşmış ve Batı edebiyatında egzotik bir öğe olarak özgün bir yer edinmiştir. The earliest known studies on coffee are attributed to Abū Bakr al-Rāzī, Bengiazlah, and Ibn Sīnā.
Latin edebiyatında kahve üzerine yazılmış en dikkat çekici şiirlerden biri Abbé Guillaume Massieu'nun Caffaeum: Carmen adlı didaktik şiiridir. Şiirin Académie des Inscriptions'da okunup beğeni topladığı bilinmektedir. On dokuzuncu yüzyılın ortalarına kadar Caffeum: Carmen, başka antolojilerde ve Fransızca ile İtalyanca çevirilerinde yer almıştır. Bu şiir, kahveyi yoğunlukla yetiştirilmesi, muhafaza edilmesi, hazırlanması, fizyolojik etkileri ve uyarıcılığı yönüyle ele alır. Eser, John T. Gilmore tarafından Coffee: A Poem adıyla İngilizceye çevrilmiştir.
Klasik Türk edebiyatında da kahveye dair pek çok şiir kaleme alınmıştır. Bu gizemli içecek rengi, kokusu, yasaklandığı dönem ve sunum kapları gibi özellikleri bakımından günlük yaşamın bir yansıması olarak klasik Türk şiirinde çok sayıda mecaz ve benzetmeye konu olmuştur. Ancak Osmanlı şairleri, kahveyi yalnızca fiziksel özellikleriyle değil; aşk, özlem, manevi tefekkür ve sosyal etkileşim gibi duygusal ve kültürel boyutlarıyla da işlemişlerdir.
Bu çalışma, Gilmore'un çevirisini kaynak metin olarak kabul ederek Coffee: A Poem'deki ifadelerin klasik Türk şiirindeki karşılıklarını analiz etmektedir. Amaç, kahvenin edebî ve kültürel bir sembol olarak duygularla nasıl ilişkilendirildiğini ve bu ilişkinin Batı ile Osmanlı şiir geleneklerinde nasıl benzerlikler ya da farklılıklar gösterdiğini Massieu'nun şiirini merkeze alarak ortaya koymaktır.
Anahtar Kelimeler: Duygular, Didaktik Şiir, Latin Edebiyatı, Klasik Türk Edebiyatı, Kahve, Massieu.

This article is a revised and expanded version of the paper entitled The Effects of Coffee on Emotions through Massieu in Latin and Turkish Literature, which was presented but whose full text was not published at the symposium Emotions, Affects, Feelings: Asian and European Historical Encounters, held at Ca' Foscari University of Venice on 10–11 September 2024 with the support of the European Union's Horizon 2020 programme.

Bu makale, 10-11 Eylül 2024'te Venedik Ca' Foscari Üniversitesi'nde Avrupa Birliği Horizon 2020 desteğiyle düzenlenen Emotions, Affects, Feelings: Asian and European Historical Encounters sempozyumunda sunulan, ancak tam metni yayımlanmayan The Effects of Coffee on Emotions through Massieu in Latin and Turkish Literature başlıklı tebliğin geliştirilmiş ve gözden geçirilmiş hâlidir.

Received/Geliş Tarihi	21.05.2025
Revision/Revizyon	09.09.2025
Accepted/Kabul Tarihi	10.09.2025
Publication Date/Yayın Tarihi	20.09.2025

Cite this article
Sisnelioğlu Özer, İ. (2025). Emotional Reflections of Coffee: From Massieu to Classical Turkish Poetry. *Turcology Research*, 84, 420-443.

Atıf
Sisnelioğlu Özer, İ. (2025). Kahvenin Duygusal Yansımaları: Massieu'dan Klasik Türk Şiirine. *Turcology Research*, 84, 420-443.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Introduction

Throughout history, certain beverages have transcended their role as mere nutritional substances, acquiring various cultural, social, and even literary meanings. Coffee is among the foremost of these beverages. Originating in the highlands of Ethiopia, coffee was reportedly discovered in the 9th century when a goatherd noticed unusual behavior in his goats after they consumed the berries of a particular plant. Over time, coffee became not only a drink that revitalizes the body but also a symbol associated with mental stimulation, intellectual productivity, and literary imagination.

Although the origins of coffee are often shrouded in legend, historical data indicate that by the 15th century, Sufi dervishes in Yemen were using coffee to remain awake during night-long rituals. In this context, coffee was consumed as a spiritual stimulant, valued for its ability to enhance wakefulness and vitality. By the 16th century, coffee had reached the Ottoman Empire and quickly permeated daily life—from the palace to the public sphere. Particularly in Istanbul, the establishment of coffeehouses marked a significant transformation in the social fabric, as these venues became central to urban social and intellectual life (Hattox, 1985, pp. 23-45)

In the Western world, coffee was initially encountered through travelers, merchants, and diplomats. By the 17th century, coffeehouses had emerged in major European cities such as Venice, Paris, and London. Coffee was introduced to the West as a 'Turkish beverage,' and its exotic origins rendered it a mystical and alluring subject within Western literary imagination (Ellis, 2004, pp. 51-78).

Within this broader context, the Latin didactic poem “Caffaeum: Carmen”, written by Abbé Guillaume Massieu in the early 18th century, is considered one of the most significant Western literary texts devoted to coffee (Massieu, 2019, pp. 1-12).

In Ottoman literature, by contrast, coffee was explored more intensively within its social and emotional contexts. Ottoman poets did not portray coffee solely as a beverage; rather, they imbued it with deeper symbolic meanings—linking it to love, longing, joy, conversation, and especially spiritual contemplation.

Method

This study is built upon an investigation into the literary reflections of coffee, which has historically held one of the most influential positions among beverages in terms of cultural, social, and literary significance. At the center of the research lies *Caffeum: Carmen*, a Latin poem by Abbé Guillaume Massieu, along with its English translation titled *Coffee: A Poem* by John T. Gilmore. The expressions about coffee in this poem are compared with those found in the works of classical Turkish poets. In doing so, the study examines the emotional impact of coffee as represented in both Western literature and classical Turkish literature.

The Etymology and Discovery of Coffee

The word, which came into Turkish from the Arabic word "qahwa", means "a known tree, the fruit of the tree and the drink prepared from its fruit" (Tietze, 2016, p. 55), "a tree from the madder family that grows in hot climates; the seed of the fruit of this tree; the powder obtained by roasting and grinding these seeds; the drink prepared with this powder" (TDK Sözlük). European languages, on the other hand, adopted the name of this beverage as “kahweh” in the 1600s, not directly from the original Arabic qahwa, but by transfer from Turkish. As a result, “coffee”, a word of Arabic origin, is pronounced with similar phonetics in all the world's languages (Ukers, 1935, p. 265).

There is no record of when or how the word qahwa was first in use in Arabic. It is likely to come from the Arabic root ḳ-h-y (قهي). In the Arabic language the verb “ḳahiye” means “appetite lost.” This meaning is related to the fact that the word ḳahwa was originally used to describe a type of wine that lost the appetite of those who drank it. In other words, the ancient Arabs used the word coffee to mean wine. This Arabic root is cognate with the Hebrew root k-h-h (בהה), which is related to meanings such as "weak," "faint," "smoky," and "dull”. It is assumed that the word coffee was used in this sense until the 14th century. Towards the end of this century, in Yemen, it came to mean - in today's sense - a kind of beverage made from the fruits of the coffee tree. Some researchers associate the etymology of the word coffee with the Kaffa (ክፋ) region in Ethiopia, which is the possible homeland of the coffee tree. However, the word for the coffee tree, fruit and drink in this region is “būn” (Ayyıldız, 2021, p. 62; Şemseddin Sâmi, 2009, p. 303).

It can be said that coffee culture emerged in the middle of the 15th century in the Sufi lodges of Yemen in South Arabia (Weinberg & Bealer, 2002, p. 3). The lack of information about the origin of coffee led Arab historians to be influenced by legends and rumours. Among these legends is that Prophet Solomon was the first to use coffee. Most authors limit the history of coffee to more recent times. According to this, the consumption of coffee can be traced back to Ethiopia.

However, traditionally, coffee's general use has also been seen in the Islamic world. However, traditionally, coffee's general use was seen in the Islamic world. Therefore, the narratives of 17th century European writers about seeing coffee for the first time in the Islamic world were decorated with various arguments, just like the Arabs. The most famous of these stories may be that of a shepherd who observed strange behavior in his goats.

In addition to all of this, the earliest and most comprehensive work that serves as a foundational source for research on the origins of coffee, its medicinal properties, and its dissemination throughout the Islamic world is attributed to ʿAbd al-Qādir al-Jazīrī in the 16th century. In his treatise entitled *ʿUmdat al-ṣafwa fī ḥill al-qahwa*, al-Jazīrī asserts that virtually all stories and legends regarding coffee converge upon two points of consensus: first, that the use of coffee can be definitively traced to Yemen; and second, that it was consumed in Sufi lodges during ritual gatherings in order to keep dervishes awake and alert (Hattox, 1996, pp. 12-14; Bostan, 2001, pp. 202-205).

The story of goats beginning to dance after consuming coffee beans is the most frequently cited account in Western literature concerning the early use of coffee. However, the various narratives and legends regarding the discovery and initial consumption of coffee, transmitted over centuries, have remained primarily of literary interest and have not progressed beyond the status of anecdote in terms of historical reliability. According to general consensus, coffee first appeared as a food product in Abyssinia and began to be consumed as a beverage in Yemen during the 15th century. By the early 16th century, it had reached Mecca and Cairo; by the mid-century, it had spread to Istanbul; and by the mid-17th century, it had arrived in major cultural and commercial centers across Europe (Bostan, 2001, pp. 202-205).

Although numerous stories and legends exist concerning the discovery of coffee, the account most widely accepted in Turkish literature is a tradition recorded by al-Jazīrī, which attributes the introduction of coffee into Yemen to ʿAlī b. ʿUmar al-Shādhilī. Often confused with the founder of the Shādhiliyya Sufi order, ʿAlī b. ʿUmar al-Shādhilī came to be regarded as the patron saint of those who cultivate, prepare, and consume coffee. According to this narrative, Shaykh ʿUmar, a disciple of Shaykh Ḥasan al-Shādhilī, cured the people of Muḥa (Mocha) during an epidemic by boiling coffee and having them drink its infusion (Yaman, 2004, pp. 5, 6).

Coffee in the Ottoman Society

The precise date of coffee's introduction into the Ottoman Empire remains a subject of debate. Kātip Çelebi records that coffee was brought to Istanbul by ship in 950/1543. However, the existence of official decrees ordering the closure of coffeehouses as early as the first half of the 16th century suggests that coffee consumption may have begun even earlier. Ālī Mustafa Efendi dates the opening of the first coffeehouses in Istanbul to 960/1553, while Peçuylu İbrāhim places it in 962/1555 (Bostan, 2001, pp. 202-205).

The introduction of coffee into the Ottoman Empire occurred through Egypt, owing to its close connections with Mecca and Medina. Coffee was first observed in Istanbul and the Rumelian provinces during the reign of Sultan Süleyman the Magnificent. The first coffeehouse in Istanbul was established in 1554 by two individuals—one from Aleppo and the other from Damascus—and became popular among people from all segments of society. This widespread enthusiasm led to a rapid increase in the number of coffeehouses. However, religious authorities began to view coffeehouses as detrimental to the mosques, prompting the ulema to initiate efforts to have coffee declared forbidden (ḥarām). Although bans on coffeehouses were imposed during the reigns of Sultan Ahmed I and Sultan Murad IV, these prohibitions were short-lived and ultimately ineffective. By the 17th century, coffee had assumed a significant role in Ottoman social life, and its consumption had increased substantially. This growing demand was reflected in the coffee trade as well; of the thousands of tons of coffee transported annually from Yemen to Egypt, approximately half was sent to Istanbul and distributed to other Ottoman cities and Europe. However, due to the immense popularity it enjoyed, this volume of importation proved insufficient, and coffee prices began to rise steadily.

In the Ottoman Empire, the consumption and presentation of coffee were accompanied by a distinct ceremonial protocol. Wealthy households possessed valuable coffee cups, holders (*zarf*), trays, and ewers, which reflected both social status and aesthetic refinement. Moreover, coffee consumption had a set of customs and rituals. In the imperial court, the position of *kahvecibaşı* (chief coffee maker) was established; this individual was not only responsible for preparing and serving coffee but also for maintaining the coffee utensils and serviceware used in the palace (Çalışıcı Pala, 2011, p. 374).

Coffee in Europe

Due to its aroma and soothing effects, coffee quickly gained popularity among the Turks and soon across Europe and the wider world. By the 17th century, coffee consumption had begun to expand in major European cities, and interest in Yemeni coffee had grown steadily. The first coffeehouse in Venice opened in 1615, and by 1645, coffeehouses had spread

throughout Italy. Subsequent establishments followed in Marseille in 1644, London in 1650, Vienna in 1651, and Paris in 1669 (Bostan, 2001, pp. 202-205).

Europe's introduction to coffee is often associated with Süleyman Ağa, who was appointed as the Ottoman ambassador to Paris. In 1669, Süleyman Ağa brought coffee with him to the French capital, thereby playing a pivotal role in making the beverage known to Parisian society (Açıkgöz, 1999, p. 98). The French chemist and pharmacist Antoine-Alexis Cadet de Vaux (1743–1828), in his treatise *Dissertation sur le café; son historique, ses propriétés*, explicitly states that it was the Turks who introduced coffee to the world:

As he remarks: "*...un Turc prenait du café, il a bien fallu en prendre...*" (A Turk was drinking coffee, so we had no choice but to drink it too.) (Cadet de Vaux, 1807, p. 17)

The introduction of coffee into Europe through the Turks contributed to its perception not only as a beverage but also as a cultural symbol associated with the Ottoman world. As in the Ottoman Empire, coffee initially encountered prejudice in Europe. While the Ottomans imposed bans on coffee due to concerns about its potentially harmful effects—both in terms of its roasted nature and social impact, such as the disruptive role of coffeehouses—Europeans regarded it with suspicion as "the drink of infidels and the devil," fearing that its consumption might lead to a form of cultural "Turkification" (Özkaymak & Baş, 2024, pp. 417-418). Although by the 17th century, coffee began to appear in European medical books as a curative and even miraculous drink (Schivelbusch, 2012, p. 27), it had previously been noted primarily in travel accounts as an exotic beverage from the East. For many Europeans, coffee evoked associations with boiling tar -an element of medieval torture - and thus the act of drinking something hot, black, and bitter seemed unfathomable. Over time, however, coffee found its place within European taste culture, particularly in Vienna, where its bitterness was tempered by the addition of honey. Alongside chocolate, tea, and tobacco, coffee eventually secured its status as a refined and pleasurable consumable (Schivelbusch, 2012, p. 24).

Within the context of everyday life in European societies, the growing cultural dependency on coffee -as depicted in Johann Sebastian Bach's Coffee Cantata (1734)- signifies the transformation of coffee consumption into a shared cultural heritage between Eastern and Western civilizations (Timur Ağıldere, 2019, p. 15).

The second volume of the travelogue *Reise in die Morgenländer*, published in 1582 by the Augsburg-based physician Leonhart Rauwolf, is considered one of the earliest European works to mention coffee (Schivelbusch, 2012, p. 23).

The Beginning of Coffee Literature

The earliest known studies on coffee are attributed to Abū Bakr al-Rāzī, Bengiazlah, and Ibn Sīnā (d. 1037). Following these early texts, numerous legends about coffee circulated in the broader literary tradition, inspiring poets across various cultures -including Arabic, French, Italian, and English literary spheres.

The first reliable record concerning the origins of coffee was written by ʿAbd al-Qādir al-Jazīrī in 1587. His renowned Arabic manuscript *ʿUmdat al-ṣafwa fī ḥill al-qahwa*, which praises the use of coffee, is preserved at the Bibliothèque Nationale in Paris under the catalog number "Arabe, 4590." Comprising seven chapters, the work not only recounts the origins of coffee but also offers refutations against its critics and concludes with Arabic verses composed by some of the finest poets of the period. De Nointel, an ambassador from the court of Louis XIV to the Ottoman Empire, brought al-Jazīrī's manuscript to Paris from Constantinople, along with another manuscript by Bichivili, one of the three chief treasurers of the Ottoman Empire. The second manuscript, dated later than that of al-Jazīrī, primarily concerns the introduction of coffee into Egypt, Syria, Damascus, Aleppo, and Constantinople (Ukers, 1935, pp. 661, 662).

By the late 16th century, additional Arab poets began composing works in praise of coffee. Fakhr al-Dīn Abū Bakr authored a treatise titled *The Triumph of Coffee*. Shaykh Sharaf al-Dīn ʿUmar ibn al-Fāriḍ contributed a significant metaphorical dimension to coffee literature by likening his beloved to coffee (Ukers, 1935, p. 663).

Coffee in Classical Turkish Literature

Classical Turkish literary works often provide access to a wealth of information that is absent from official historical records, including insights into the history, social fabric, customs, imagination, collective traumas, and joys of the society to which they belonged. Beyond factual historical data, these texts also allow for the tracing of emotional responses to historical events, offering valuable perspectives on how such experiences were internalized. Virtually every element that played a role in daily life finds expression in poetry and prose, manifesting in diverse and multidimensional forms within the literary imagination.

Coffee, with its color, aroma, the period in which it was banned, and its vessels of presentation -particularly the coffee cup (*fincan*)- became the subject of numerous metaphors and similes in classical Turkish poetry as a reflection of daily life.

The incorporation of coffee into Ottoman poetry can be regarded as contemporaneous with its integration into Ottoman society. Poets reflected on coffee from a variety of angles, including its appearance, preparation, consumption, beneficial and harmful effects, and even its symbolic relationship with wine. Prior to the introduction of coffee and coffeehouses into everyday Ottoman life, wine and the tavern (*meyhane*) held a central position in the literary domain. The wine metaphor, with all its associated imagery, constituted a key element in classical Turkish poetry—painstakingly reflected by poets through multilayered and symbolically rich expressions (Açıkgöz, 1999, p. 6).

In classical Turkish literature, there are poems of various lengths and themes composed specifically on the subject of coffee; however, the majority of these compositions consist of *beyits* (couplets). The most frequently employed and most beloved verse form among Turkish poets was the *gazel*. While there is a general thematic coherence among the couplets that constitute a *gazel*, each *beyit* is also expected to express a complete and self-contained meaning within itself (Dilçin, 2004, pp. 104, 117). For this reason, the examples drawn from 17th century classical Turkish literature throughout this paper are presented in the form of individual couplets.

In classical Turkish poetry, the poets' acute observational skills enabled them to incorporate diverse elements of social life into their works. By transforming everyday experiences into literary subjects, these poets not only produced aesthetic compositions but also provided valuable insights into the socio-cultural realities of their time. The treatment of themes ranging from the prohibition of coffee—a significant social development—to metaphoric expressions such as a coffee cup symbolizing a lunar eclipse exemplifies the genre's ability to encapsulate cultural memory. Such portrayals underscore the richness of both Ottoman literary imagination and the broader cultural history it reflects (Kaya Kol, 2018, p. 354).

However, there are also instances of poems written solely on the subject of coffee. One notable example is by the poet Nāġzī, who lived during the first half of the 17th century and composed the most extensive *mathnawī* (narrative poem) on coffee in Turkish literature. Titled *Munāẓara-i Kahve vü Bāde* (The Debate Between Coffee and Wine), this poem, written in 1625/1626 (1035 AH), consists of 4,092 couplets and presents a fictional dispute between coffee and wine (Şener, 2014).

In the 18th century, the poet Kānī composed a *ghazal* with the repeated word (*redif*) "coffee." In this poem, Kānī praises coffee through a series of poetic comparisons and metaphors:

"Şeb-i Zulmāda nūr-ı Hak gibi pinhāndur kahve
Ya zulmāt içre reşk-i çeşme-i hayvāndur kahve

Nebātīdür veli hayvānda da vāye-düzd olmış
Tesettür itmiş anda gerçi kim hayvāndur kahve

Te'emül eyledük de na'mi-i rahmānı zāhirde
Muharrāyāna gūyā rahmet-i rahmāndur kahve
…
Muvakkat mey gibi Kānī degüldür neş'e vü zevki
Safā-bahşaylıkda her dem ü her āndur kahve" (Yazar, 2017, p. 241)

(Coffee is hidden like the light of God in the dark night; it even makes the water of life concealed in darkness feel envy.
It is a plant that has veiled its fortune in life, yet in essence, it is life itself. Upon reflection, we realize that coffee is seemingly a divine blessing; for well-cooked meats, it is almost like mercy. Kānī! The pleasure and joy that coffee brings are not as fleeting as wine; coffee brings delight to the soul at every moment, at all times.)

Coffee in Western Literature

In 1671, Faustus Nairon (Banesius) published the first study devoted solely to coffee in Rome. That same year, Dufour published the first French-language treatise on the subject, and in 1684 he released *The Manner of Making Coffee, Tea, and Chocolate*. The manuscripts and letters of Venetian physician and botanist Prosper Alpini (1553–1617), who lived in Egypt for three years during the 16th century, served as a vital source of inspiration and reference for countless researchers studying coffee in later centuries. While traveling through Ottoman territories as a physician, Alpini observed local coffee consumption practices and described the medicinal properties of the coffee plant in his work *Plantis Aegypti* (The Plants of Egypt).

Following Rauwolf and Alpini, numerous figures contributed to the documentation and dissemination of knowledge about coffee. In England, these included Sir Antony Sherley, Parry, Biddulph, Captain John Smith, Sir George Sandys, Sir Thomas Herbert, and Sir Henry Blount; in France, Tavernier, Thévenot, Bernier, P. de la Roque, and Galland; in Italy, Delia Valle; in

Germany, Olearius and Niebuhr; and in the Netherlands, Nieuhoff and others (Ukers, 1935, p. 663).

By the 17th and 18th centuries, French, Italian, and English poets and writers began to produce inspired literary works on coffee, drawing upon earlier scientific and cultural studies. In the eighth book of his *Praedium rusticum*, Vanière offered eloquent praises of coffee, while Fellon—a Jesuit professor at Trinity College—composed a didactic poem titled *Faba Arabica, Carmen*. The poem *Carmen Caffaeum*, written by Abbé Guillaume Massieu in 1718 and forming the subject of this paper, is thought to have been inspired by Fellon's work. Massieu's poem, which was read at the Académie des Inscriptions, appears to have been well received in its time (Ukers, 1935, pp. 663, 664; Massieu, 2019, pp. 12-14).

It is understood that a common characteristic of poems written about coffee in the West is that they are inspired by earlier studies or commentaries on coffee. For example, this can be observed in the following poem by Jacques Delille (1738–1813). The poet describes "the divine nectar" and provides a depiction of its preparation.

"Divine Coffee
A liquid there is to the poet most dear,
'T was lacking to Virgil, adored by Voltaire,
'T is thou, divine coffee, for thine is the art,
Without turning the head yet to gladden the heart.
And thus though my palate be dulled by age,
With joy I partake of thy dear beverage.
How glad I prepare me thy nectar most precious,
No soul shall usurp me a rite so delicious;
On the ambient flame when the black charcoal burns,
The gold of thy bean to rare ebony turns,
I alone, 'gainst the cone, wrought with fierce iron teeth.
Make thy fruitage cry out with its bitter-sweet breath;
Till charmed with such perfume, with care I entrust
To the pot on my hearth the rare spice-laden dust:
First to calm, then excite, till it seethingly whirls,
With an eye all attention I gaze till it boils.
At last now the liquid comes slow to repose;
In the hot, smoking vessel its wealth I depose,
My cup and thy nectar; from wild reeds expressed,
America's honey my table has blest;
All is ready; Japan's gay enamel invites—
And the tribute of two worlds thy prestige unites:
Come, Nectar divine, inspire thou me,
I wish but Antigone, dessert and thee;
For scarce have I tasted thy odorous steam,
When quick from thy clime, soothing warmths round me stream,
Attentive my thoughts rise and flow light as air,
Awaking my senses and soothing my care.
Ideas that but late moved so dull and depressed,
Behold, they come smiling in rich garments dressed!
Some genius awakes me, my course is begun;
For I drink with each drop a bright ray of the sun." (Ukers, 1935, p. 667)

A French poet from the 18th century, in the following lines, spoke of the effects of coffee, noting that it stimulates the mind and brings pleasure:

"Lines on Coffee
Good coffee is more than a savory cup,
Its aroma has power to dry liquor up.
By coffee you get upon leaving the table

A mind full of wisdom, thoughts lucid, nerves stable;
And odd tho' it be, 't is none the less true,
Coffee's aid to digestion permits dining anew.
And what 's very true, tho' few people know it,
Fine coffee 's the basis of every fine poet;
For many a writer as windy as Boreas
Has been vastly improved by the drink ever glorious.
Coffee brightens the dullness of heavy philosophy,
And opens the science of mighty geometry.
Our law-makers, too, when the nectar imbibing,
Plan wondrous reforms, quite beyond the describing;
The odor of coffee they delight in inhaling,
And promise the country to alter laws ailing.
From the brow of the scholar coffee chases the wrinkles,
And mirth in his eyes like a firefly twinkles;
And he, who before was but a hack of old Homer,
Becomes an original, and that 's no misnomer.
Observe the astronomer who 's straining his eyes
In watching the planets which soar thro' the skies;
Alas, all those bright bodies seem hopelessly far
Till coffee discloses his own guiding star.
But greatest of wonders that coffee effects
Is to aid the news-editor as he little expects;
Coffee whispers the secrets of hidden diplomacy,
Hints rumors of wars and of scandals so racy.
Inspiration by coffee must be nigh unto magic,
For it conjures up facts that are certainly tragic;
And for a few pennies, coffee's small price per cup,
"Ye editor's" able to swallow the Universe up." (Ukers, 1935, p. 668)

Abbé Guillaume Massieu

Massieu was born in Caen on April 13, 1665, and died in Paris on September 26, 1722. He received his primary education in Caen as the son of a poor family and he was sent to the Jesuit College in Paris at the age of sixteen to study philosophy. From 1682 onwards, this institution became known as the Collège de Louis-le-Grand. After completing his training there, he was appointed to teach the humanities in Rennes. He received training in rhetoric in Rennes, and subsequently returned to Paris to pursue studies in theology. Despite successfully completing this phase of his education, the Jesuit authorities deemed him overly inclined toward poetry and insufficiently committed to religious life. Massieu left the order in 1695. Following this, Massieu secured a position under Louis de Sacy and took responsibility for the education of his son. He was fortunate in securing the support of influential patrons, which proved instrumental in advancing his career. He was first admitted as a member of the Académie royale des Inscriptions et Médailles (now known as the Académie des Inscriptions et Belles-Lettres). In 1710, he was appointed Professor of Greek at the Collège Royal de France; the following year, he was elected to the Royal Academy of Inscriptions and Medals, and in 1714, he became a member of the Académie Française. In the last years of his life, he suffered from gout and double cataracts, and lived in a state of poverty. Despite these hardships, he remained committed to his scholarly pursuits until his death (Boze, 1740, pp. 307-325; Massieu, 2019, pp. 13, 14).

Caffeum: Carmen

The date of composition for this poem remains uncertain. It is possible that *Faba Arabica*, a Latin poem on coffee written by Thomas-Bernard Fellon, SJ (1672–1759), may have inspired its creation. Alternatively, Massieu might have composed it during his tenure as a teacher of the humanities. It is known that the poem was read and well received at the Académie des Inscriptions. Until the mid-nineteenth century, *Caffeum: Carmen* appeared in several other anthologies and in translations into French and Italian. A prose English translation was also included in a study on coffee published in the early twentieth century. When translating *Caffeum: Carmen* into English, John T. Gilmore notes that he aimed to preserve both the self-

consciously artificial nature of eighteenth-century Latin verse and the treatment of verbal virtuosity as an end in itself (Massieu, 2019, pp. 13-14).

Comparative Analysis

Discovery of Coffee

In recounting the origins of coffee consumption, Massieu invokes a classical legend that has been frequently repeated in both Eastern and Western narratives: the tale of the goatherd. As the story goes, while his goats were grazing, they happened upon coffee berries and consumed them. That night, the herder observed that the animals remained restless, jumping around vigorously instead of sleeping. This unusual behavior led him to believe that his goats had fallen under a spell. The anecdote, while folkloric in nature, is emblematic of the mythic aura surrounding coffee's early history and its cultural dissemination.

"who first this liquid's uses kind reveal'd
(Whose strenght thro' many a year remain'd conceal'd)
Is now a truth by me at least unseal'd.
An Arab herdsman led his goats to grass,
But they now wand'ring through rough pleaces pass,
And crop herbage there, which they had ne'er beheld.
Straightway, as they could reach the branches low,
Then 'gan to seize the green with bites not slow,
And pluck the tender fruit, whose bitter taste allures.
Their herdsman meanwhile knows not what they do,
But fits his tales to rhyme the whole day through:
Out to the woods in song his loves he pours.
At length admonish'd by the evening star,
he homeward drives his flock. Well fed they are,
Yet they close not their eyes in gentle sleep
As they were wont to do in times now past,
But all night caper, each with butting leap.
With sudden fear the herdsman stands aghast,
Craz'd with the throught some neighbour's wish to harm
By magic arts hath done this, or some charm.
Within a hidden valley close at hand,
Made they their rev'rend seat a holy band
Of Brothers, each one vow'd GOD's praise to sing,
And to His altars gifts deservéd bring.
But though at night full loud the bell would sound
And summon all to prayer with brazen cries,
In bed the hast'ning dawn them often found,
Unmindful that they should at midnight rise:
So great their love of sleep. There did predise
O'er the holy house an Elder as their guide,
Respected fot his hoary head and beard beside.
To him the herdsman speeds and tells his tale of woe;
The ELder inward smiles, is pleas'd to go,
The matter's hidden causes to unfold.
As crops may be laid waste by tempests bold,
So now he sees the shrubs unknown gnaw'd bare
By nanny-goats and kids their tender care.
"Tis this the cause!" he said; with no word more
He berries round from laden bushes bore,

Which ground at home, with water boil'd and pains,
He boldly from a mighty goblet drains.
In ev'ry limb the lively hat soon dweels,
And weakness from the old man's flesh expels.
Joyful with what he for himself has found,
He shares it with his brothers all around."(Massieu, 2019, pp. 26-30)

In Turkish literary tradition, the origin of coffee is frequently attributed to ʿAlī b. ʿUmar al-Shādhilī, the Yemeni founder of the Shādhiliyya Sufi order. This attribution became so widespread within Turkish society that expressions such as *Yā Hazret-i Şeyh Şāzilī* (Yā Ḥaḍrat al-Shaykh al-Shādhilī) or *Her seherde besmeleyle açılır dükkānımız / Hazret-i Şeyh Şāzelī'dir pīrimiz üstādımız* (With the name of God, our shop opens every morning / Our master and guide is Shaykh al-Shādhilī) were inscribed on the walls of coffeehouses.

Poets, too, embraced this narrative. For example, Sülūkī, a poet believed to have lived in the 16th century, explicitly states that the knowledge of how to brew coffee was transmitted by Shaykh al-Shādhilī.

"Kahve-nūşa t'an idüp sen cehlün ızhār eyleme
Kutb-ı Şeyh Şāzilī itmiş bu resm u ādeti" (Açıkgöz, 1999, p. 50)

(Do not mock those who drink coffee and thereby reveal your ignorance; For it was the Pole of Saints, Shaykh al-Shādhilī, who established this custom and practice.)

This couplet functions as both a defense of coffee consumption and a sacralization of its origins. By linking the act of drinking coffee to the authoritative figure of Shaykh al-Shādhilī, the poet not only legitimizes the practice but also embeds it within a sanctified Sufi lineage. Such associations reflect how deeply coffee was woven into the religious and cultural fabric of Ottoman society.

The Roasting of Coffee

"With these to hand, the task thou next shalt find,
Will be the beans to roast, and then to grind.
Let not the pestle cease to pound its blows,
Till from the roasted beans their hardness goes,
And work'd on they become the finest dust,
The which obtain'd, 'tis then with care thou must
Ensure that straightway in a bag 'tis laid,
Or in some box for suchlike purpose made." (Massieu, 2019, pp. 14-16)

In his poem, Massieu treats the roasting of coffee beans as a procedural task and does not attribute any emotional significance to it. In fact, he appears more concerned with the grinding and storage of coffee than with its roasting.

In contrast, classical Turkish poetry -where one of the dominant themes is *love*- frequently uses the imagery of burning and roasting as a metaphor. The act of being scorched or roasted may signify love, separation, oppression, or other forms of inner torment. For instance, the 17th century poet Nābī writes that coffee is roasted with grimness.

"Kahveyi āteş-i zulm ile kavurdı kemerün
Tütüni yakdı külin göğe savurdı kemerün" (Bilkan, 1993, p. 1120)
(They roasted the coffee in the fire of oppression. They burned its smoke and scattered its ashes to the sky.)

In this couplet, Nābī personifies the act of coffee roasting as a violent and unjust process, metaphorically linking it to persecution and suffering. The image of smoke rising and ashes being cast into the sky evokes both physical transformation and emotional turmoil. It reflects a poetic tradition in which even a mundane act like roasting coffee becomes a canvas for themes such as injustice, loss, and transcendence.

Coffee has also been used in Ottoman poetry as "yüz karalığı" (black face) and "yüz aklığı" (white face"). Because coffee is black in color due to its roasting. In Kani's couplet, coffee lovers are described as "esvedân" while those on the opposing side

are described as "rû-sepîdân". In return, he is "the sultan of the land of black." (Şentürk, 2025, p. 143)

"Egerçi esvedānda rū-sepîdān neş'e bulmazlar
Ve-lākin karalar mülkinde san sultāndur kahve" (Yazar, 2017, p. 242)
(Even if the white-faced ones do not find joy among the black-faced ones, coffee is the sultan of the black people's realm.)

Coffee as a Healing Beverage

"The stomach burden with too great a load,
Which seeks from outward heat a helping hand." (Massieu, 2019, p. 18)

"For downwards when its hidden course it takes,
And deep within its presence felt it makes,
Through ev'ry limb it sends a vital heat
And 'neath the heart a joyful strength doth seat,
With fire added, digests whate'er is raw,
Each secret passage opes and slender pore
Through which the useless humours find their way
From ev'ry vein frives seeds of sickness and decay.

Come ye, by worries for your health distress'd -
Each with his triple chin upon his breast,
Wgo each a belly slow to move must strain -
By you in chief this hot draught should be ta'en.
Thi filthy humours, which your limbs do yet
O'erwhelm, it will dissolve; in streams of sweat
Your body wash; and, by degrees it soon begins,
The swelling of your belly round it thins,
And from your burden'd joints as time shall pass
It lifts the weight, takes off the cruel mass." (Massieu, 2019, pp. 20-22)

"These powers did Apollo's self bestow,
They say, a tale worth telling as I'll show.
Parnassus' pıpils by a strange disease
Of old did find their frames both far and wide,
And reaches deep within their brains inside.
Now all the witty race this plague constrains,
And none for Art will take the slightest pains.
Some unreal aches proclaim, and sichness feign,
That they may to a life of ease attain.
The dangerous softness enters everywhere,
Delighting all who've cast off work and care.
No longer can the GOD enrag'd endure
The spread of this contagion so impure:
That poets to deceive may have no cause,
From Earth's rich lap this friendly plant he draws.
None better is the weary spirit to restore
Of him whose life to study is giv'n o'er,
And so permit him, now refresh'd, once more
His labours to resume. Nor can we finf
A better cure for headaches' pains unkind." (Massieu, 2019, p. 32)

Massieu also refers to the healing properties of coffee through a narrative set in the age of Apollo. Similar in structure to the legend of Shaykh al-Shādhilī, this story tells of a community afflicted by a widespread epidemic. In their desperation, the people turn to a rich, miraculous plant—presented as a divine gift—and use it to find relief and healing. Since its discovery, numerous scholars have studied the properties of coffee -its structure, the conditions in which it grows, and its effects on the human body- producing works on both its benefits and harms. As previously noted, many of these scientific texts served as sources of inspiration for literary compositions. Massieu's statements and the expressions of Turkish poets reveal striking parallels in this regard, substantiating this observation. Perhaps the most compelling commonality in these comparisons is the depiction of coffee as a substance possessing miraculous qualities. Massieu states that, from the very moment it is consumed, coffee spreads a vital warmth throughout the organs, strengthens the heart, aids digestion, reduces internal heat, and eliminates harmful microbes from the body before disease can even take hold. Moreover, he claims that coffee imparts lightness and vigor to the individual.

During his tenure as Shaykh al-Islam, Bostanzāde Mehmed Efendi received two petitions concerning the use of coffee. In response, he issued a legal opinion (fatwa) in verse. Following a series of prohibitions on coffee after its introduction to Istanbul, it is stated that the eventual legalization of coffee in the years 1591–1592 occurred as a direct result of Bostanzāde's poetic fatwa (Açıkgöz, 1999, p. 33). This poetic fatwa, written in response to İştipli Emin Efendi's inquiry regarding whether coffee is ḥarām (forbidden), includes arguments demonstrating that all of the petitioner's doubts were merely unfounded suspicions. The excerpt below from the fatwa enumerates the health benefits of coffee.

"Fevāyid-i Kahve
Evvelā balgamı izāle ider
Eridüp mahv idüp komaz aslā
Gaseyān ile kay'a māni'dür
Nef'i var agrıya dimiş hükemā
Kat' idüp cümle-i rütūbānı
Hem haşāda olan riyāha devā
Nef'i vardur dimiş Bū Esīre
Dahı kulunca ey esīr-i belā
Şol baş agrısı kim anun sebebi
Zahmet ü şiddet ü harāret ola
Ya cereb ola göz kapagında
Kızarup nitekim gül-i hamrā
Ya belā-yı reved ki ana devā
Olmaya bir tarīk ile cānā
Gözin açmaġa kādir olmaya hīç
Geze 'ālemde şöyle nā-bīnā
Mütesā'id olup buhār-ı reddi
Bürüyüp kaplaya dimāġını tā
Gözin açdurmaya hücūm-ı seyl
Tā elif kāmetini ide dü-tā
Çāresi def'i kahve içmekdür
Kahvedürür ana ilāc ü şifā
Kahve iç kahve dāfi'-i gamdur
Vire saykal dimāga 'akla cilā" (Eliaçık, 2020, pp. 1447-1448.)

(The Benefits of Coffee
First of all, it eliminates phlegm,
It melts and removes it, never leaving a trace.
It prevents nausea and vomiting,
Scholars have said it is also beneficial for pain.
It cuts off all bodily moisture,
And is a remedy for bloating caused by indigestion.

It is said to be beneficial, according to Bū Esīr
O you who are a prisoner of affliction, heed this!
That headache, whose cause is
Fatigue, intensity, or internal heat,
Or perhaps an ulcer upon the eyelid,
Reddened like a crimson rose—
Or a misfortune so grave that
No cure can be found by any means—
You can't even open your eyes,
You wander the world like the blind.
When rising vapors cloud your brain,
So that the flood of pain won't let you lift your head,
And bends your upright stance
The cure is to drink coffee,
For coffee is the medicine and the healing.

Drink coffee! Coffee dispels sorrow,
It polishes the mind and brings clarity to the intellect.)

Coffee as a Sacred Beverage

"The many cures this juice divine hath wrought,
Its nature potent 'gainst all human woes" (Massieu, 2019, p. 10)

"Plant, by whose gift the GODS do man befriend,
No other plant with thee can e'er contend." (Massieu, 2019, p. 34)

In his poem, Massieu frequently emphasizes that coffee is a sacred beverage. At first, this may appear to refer to coffee simply as a naturally grown fruit. However, in his second mention, he speaks of the divine drink's hidden powers, thereby highlighting its miraculous properties and reinforcing its status as a sacred substance.

In Turkish literature, the 17th century poet Ahmed Nāmī (d. 1673) describes the origin and qualities of coffee in one of his poems, likening its aroma to the divine breath of al-Raḥmān. In doing so, he alludes to the ḥadīth of the Prophet Muḥammad (peace be upon him): "I sense the breath of al-Raḥmān coming from the direction of Yemen." (Müsned, II, 541). Some scholars interpret this prophetic saying as a reference to Uways al-Qaranī, a saintly figure from Yemen.[1]

"Kahve-i rū-siyehi bun sanur idüm Nāmī
Meger ol rind-i Üveysī imiş aslı Yemenī
Āşinādur gibi gāliba nefes-i Rahmāna
Cān meşāmına irişdürdi şemīm-i Kareni" (Yenikale, n.d., p. 242)

(I, Nāmī, once mistook the dark-faced coffee for mere shadow,
Yet it turns out to be Yemenite Uways al-Qaranī.
It seems familiar with the breath of al-Raḥmān,
For it delivered to the soul's senses the fragrance of Uways.)

This couplet offers a profound example of how coffee is elevated to a spiritual symbol in classical Turkish poetry. The poet associates the physical essence of coffee with Uways al-Qaranī, whose name is deeply embedded in Islamic mysticism. The metaphor of "fragrance reaching the soul" parallels the ḥadīth of the Prophet, thus framing coffee as more than a drink: it

[1] Uways al-Qaranī, originally from Yemen, longed to visit the Prophet Muhammad in Medina but refrained from doing so out of duty to care for his elderly mother. Later, with her permission, he briefly traveled to Medina; however, upon his arrival, the Prophet was not at home, and Uways had to return to Yemen the same day. It is reported that when he heard of the Prophet's tooth being broken during the Battle of Uhud, he broke one or even all of his own teeth in solidarity (Tosun, 2013, pp. 74-75).

becomes a transmitter of divine proximity.

Coffee as a Symbol of Immortality

"So better to thy very bones 'twill flow,
Deep within thy bosom and thy marrow,
Through ev'ry limb the liv'ning juice will go."(Massieu, 2019, p. 20)

When Massieu refers to coffee as the "water of life," he emphasizes how each sip spreads vitality throughout the body and invigorates the organs. However, this phrase closely resembles āb-ı ḥayāt, one of the most frequently used metaphors in classical Turkish poetry. Āb-ı ḥayāt is a legendary elixir believed to grant immortality to those who drink it and is said to be located in a land of darkness (Ocak, 1988, pp. 1-3). Inspired by the vitality and joy that coffee provides, many Turkish poets likened it to āb-ı ḥayāt. For instance, Gelibolulu Mustafa Ālī describes coffee as the water of immortality in the following couplet.

"Kahve sahbā-yı Hızr-ı devrāndır
Şekl-i zulmetde āb-ı hayvāndır" (Aksoyak, 2018, p. 657)

(Coffee is the wine of the Khidr of this age. Though it appears as darkness, it is the water of eternal life in form.)

Another 17th century poet, Sābit, asserts that coffee possesses such invigorating power that it could even revive the dead.

"Nisāb-ı kahve gibi nasbı virdi tāze hayāt
Tabīat olmış iken semm-i kahr ile mesmūm" (Durmaz, 2010, p. 260)
(A measured dose of coffee bestows fresh life upon the soul, even when one's nature has been poisoned by the venom of anguish.)

Coffee and Mental Clarity

"Whose eloquence divine must feed the list'ner's mind,
You likewise it behoves to taste this liquor kind.
Indeed all weakness of the voice it cures:
New strength of speech, new grace of discourse yours,
As quick'ning force through all your limbs it pours.
...
These now, in th'early watches of the night compete
In drinking deep, their pamper'd selves with dainties treat,
For they no longer, as before, do dread
Their sleep to break, and leave the comforts of their bed.
How blest by Fortune they, who often feel
This gentle liquor through their innards steal!
A slothful dullness siezes not their hearts -
They hasten to each task their Rule imparts,
And joy to rise before the dawn's first light." (Massieu, 2019, p. 30)

Massieu states that drinking coffee enhances both mental clarity and eloquence, adding that it brings about a heightened sense of alertness. As a result, the speech of a coffee drinker becomes more effective and powerful. He also emphasizes that coffee alleviates the heaviness of sleep, dispels fatigue from both mind and body, and enables one to browse through books throughout the night without exhaustion.

"Ne'er by this drink are wayward minds oppress'd,
But when with sleep one's heavy eyes are lull'd,
The sluggish mind, and bod'ly powers dull'd,
Sleep from the eyes, sloth from the heart, wilt drive.
These then, themselves should wet with this sweet dew

Who must an end to endless tasks contrive,
Or tireless thumb their books the long night through." (Massieu, 2019, pp. 24-26)

One of the poets who speaks of coffee with praise is Nev'ī. He emphasizes that a Muslim does not become an infidel by drinking coffee. Furthermore, he notes that thanks to coffee, scholars are able to read books at night, prepare their lessons, and as a result, deliver better lectures in the morning.

"Muhtesib kahve-fürūşa ne ta'addī eyler
Yohsa kāfir mi olur içse Müsülmān kahve

İrte derse çıkamaz gice kitāba bakamaz
Eger içmezse müderris iki fincan kahve" (Tulum, Tanyeri, 1977, p. 589)

Kānī, in one of the couplets from his ghazal with the rhyme word "coffee," emphasizes that coffee is the beverage of those who pursue wisdom:

"Mu'āvindür ser-i sevdā-yı hūbāndur siyeh-hāle
Hele hem meşreb-i sevdāger-i irfāndur kahve" (Yazar, 2017, p. 242)

The Joy-Giving Nature of Coffee

"And sad cares Coffee chases from pur hearts;
Joy to our minds its gentle strength imparts.
One have I seen, who ere the nectar sweet
He'd tasted, silent enter with slow feet,
And look severe, and brow with wrinkles bound.
Yet he, soon as the beverage sweet he'd down'd
And from his knitted brow fled ev'ry cloud,
With witty sayings straightway pleas'd the crowd.
But none are thus to cruel scorn inclin'd,
Or rous'd to hate, who drink this liquor kind:
From malice free their merriment we find." (Massieu, 2019, p. 24)

Massieu states that coffee awakens a sense of joy in the heart of the one who drinks it. He also illustrates how coffee brings joy to the individual through vivid description. Before drinking coffee, a person's eyebrows are furrowed in frustration or tension. Yet, with the very first sips, their mood lightens- they begin making jokes and entertaining those around them.

The poet Bākī expresses that his sorrowful heart found pleasure through coffee.

"Dil-i mahzūn bulurdı kahve vü berş ile Bākī zevk
Dirīgā aradan zevk-i dil-i mahzūn ise gitdi" (Küçük, n.d., p. 311)

Material Culture of Coffee

In his poem, Massieu discusses—almost in the manner of a lesson—the various tools and containers needed for grinding and storing coffee. These descriptions lack any emotional expression. Indeed, in the line *"As much thou know'st as will thy needs demand*" (Massieu, 2019, p. 14) he explicitly states that this knowledge is purely a matter of utility.

"Let there lack nor some vessels small design'd
To hold as it is drunk the liqour kind,
Nor pot with narrow neck and little lid," (Massieu, 2019, p. 14)

"Wrap this in hide, and seal with waxen coat
Lest some small crack should gape, through which may float
The tiny specks and what more pure they bear,

And all its strenght be lost in empty air.
…
There is a hollow engine known to fame,
Shap'd like a tower small, a mill by name." (Massieu, 2019, p. 16)

In contrast, when we turn to classical Turkish poetry, we encounter something absent from Massieu's poem: the coffee cup. This difference stems from the fact that the literary works of this period were deeply influenced by social life and its emotional dimensions.

Poets attributed a wide range of emotional meanings to the coffee cup. For instance, Cinānī, who lived in the late 16th century, likened a large cup of coffee to the Sea of Azov.

"Kahve-fürūş sanma bu kahve çanaġıdur
Fincān egül Karadeniz'ün bir kulaġıdur" (Açıkgöz, 1999, p. 17)

(Do not mistake this for a mere coffee-seller's cup. It is no ordinary finjan—it is but a bay of the Black Sea!)

Mustafa Sāī, another poet from the late 16th century, compares a coffee-filled cup to a lunar eclipse. In his verse, the finjan held in the beloved's hand causes a cosmic disturbance—just like an eclipse that throws the world into turmoil:

"Ya Ay tutuldı ya destinde kahve fincānı
Cihāna velvele saldı o hüsn-i şehr-āşūb" (Açıkgöz, 1999, p. 25)

(Perhaps it was a lunar eclipse, or just a coffee cup in her hand. Such beauty, like a city-stirring enchantment, caused an uproar in the world.)

Terzizāde Ulvī, a poet from the same century, likens the cup to a hunter and the coffee to a black-feathered bird. In doing so, he suggests that he finds solace in coffee rather than in wine.

"Çakıra murg-ı safā ok atmaġ olaldan yasaġ
Kahve güya bir kara kuştur ider fincān şikār" (Özmen, 2017, p. 348)
(It has long been forbidden to shoot an arrow at the the bird of joy. Yet coffee, it seems, is a black bird that captures it with a cup as its snare.)

The Prohibition of Coffee

Coffee was not always received with tolerance by religious authorities in either the East or the West. For instance, when ships brought coffee from Yemen to Istanbul in 1543, it was poured into the sea at the Tophane docks under the order of Shaykh al-Islam Ebussuūd Efendi, who issued a fatwa against it. The rationale behind categorizing coffee as a harmful substance to Islam was the belief that substances roasted to the point of carbonization lose their natural essence and could harm both body and soul (Timur Ağıldere, 2019, pp. 14-28). In 17th century Europe, the opposition to coffee differed significantly from the objections raised in the Muslim world. Members of the bourgeoisie during this period did not engage in physical labor outdoors; rather, they worked at desks using intellectual effort. In this context, coffee—with its stimulating properties and capacity to keep the mind alert—contributed to extending working hours and increasing cognitive intensity. However, because coffee manipulated and strained the body, it was perceived as disruptive to its natural balance. It was also criticized for absorbing bodily fluids and causing dehydration. One of the main concerns was that coffee altered the body's humoral balance—blood, yellow bile, black bile, and phlegm—by increasing dryness in all temperaments. Until this period, beer had served as the primary source of hydration and nourishment, especially for phlegmatic temperaments, which were considered healthy and balanced. Beer was heavily consumed in daily life, and its fat-retaining quality helped protect the body from dryness. The abrupt shift from this medieval dietary regime to one centered on coffee was not easily accepted. In this sense, coffee came to be regarded as a stimulant that marked the threshold of modernity (Schivelbusech, 2012, pp. 30-55).

Although no poems criticizing or prohibiting coffee have been found in Western literature, numerous verses addressing coffee bans can be identified in classical Turkish literature. This distinction can be interpreted as a reflection of how classical Turkish poetry closely mirrors the social realities of Ottoman life.

For example, Baġdatlı Rūhī writes that after the ban on coffee and coffeehouses was lifted, the sounds of *chang*, *chegāne*, and *ney* once again filled the air. This reveals that music was performed in coffeehouses. He also notes that individuals leaving drinking gatherings would visit coffeehouses at dawn to recover from their hangovers:

"Yine çalındı her taraf çeng ü ney ü çegāneler
Düşdi cihāna velvele açıldı kahve-hāneler
……
Kalkıla bezmden seher varıla kahve-hāneye
İçile kahveler ola def'-i mey-i şebāneler" (Buyruk, 2015, p. 249)

Nev'īzāde Atāyī criticizes the clergy for attempting to drive pleasure-seekers away from coffee through reproach. He suggests that if they are truly concerned, they should instead try to wean wine addicts off their habit—assuming they are capable of doing so.

"Kahveden kesmedesin ta'n ile ehl-i keyfi
Vā'izā kādir iseñ mey-gede kallāşın kes" (Yalap, 2017, p. 1916; Karaköse, 2017, p. 192)

Shaykh al-Islām Yahyā criticizes the prohibition of coffee by targeting the person who distributes it in the coffeehouse. Through this figure, he conveys his disapproval of the ban, noting that the coffee-seller himself has no authority over such matters.

"Seni ārifler ilzām itmesün ey sākī-i kahve
Ko bahs-i cām u fincānı bilürsin hod idāren yok" (Kavruk, n.d., p. 208)

The Relationship Between Coffee and Wine

"Happy peoples! How happy must they be,
Whom Titan rising with's first light doth see!
No harm came ever here from Bacchus' use,
Both law and faith forbid Lyaen juice:
By Coffee here they live, and so enjoy
In strenght their span of years, without alloy -
To them, the ills which dainty feasts attend
Unknown, those Bacchus' daughter, Gout, doth send,
And all the many plagues so near allied
Which half the sick-beds of our world bestride." (Massieu, 2019, p. 22)

While drawing upon mythology -the foundational material of Latin literature- Massieu notes that when law and religion prohibited the flowing of wine, people turned to coffee as a new source of joy and cheer. In doing so, he references Bacchus, the god of wine and revelry. This is the only section in which Massieu discusses coffee and wine side by side, and his emphasis is on how those who abstained from wine found delight in coffee.

In classical Turkish poetry, the relationship between wine and coffee is approached from a distinctly different perspective. This difference can once again be attributed to the close ties between Ottoman poetry and daily social life. As people increasingly gathered in coffeehouses and coffee became fully integrated into everyday life, a cultural shift occurred in poetic imagery: wine (*mey*) and the tavern (*meyhāne*) -long-established icons of Ottoman poetry- gradually gave way to coffee and the coffeehouse (*kahvehāne*). This transformation itself became a subject of poetic expression.

Nābī was not particularly pleased with the growing popularity of coffee over wine. He regarded it as unfortunate that wine -whose color resembles the tulip, a symbol of elegance- was no longer as celebrated as coffee, which he described as dark-faced and therefore flawed or inferior:

"Ruhsār-ı lāle-reng ile hayfā degül şarāb
Rūy-ı siyāh kahve kadar iştihārda" (Bilkan, 1993, p. 887)

In the 16th century, Gedizli Kabūlī referred to coffee as "black water" and remarked that when coffee was poured into wine goblets, the goblets lost all their vital qualities for drunkards. Through this expression, the poet disparages coffee in contrast to wine.

"Kāseyle kahveler içilür şimdi sākiyā
Mey tura tura kara su indi ayagına" (Erdoğan, 2008, p. 704)

Coffee and Yemen

"From Nilus' seven mouths, from Libyan sands,
Far off, there once did dwell Sabean bands,
Where happiest Asia opes in many a field
Of wealth untold, and woods sweet odours yield.
I that place believe our general mother,
Nature, better loves than any other.
More gentle here the breath of heaven blows,
So that e'en out of season blooms the rose.
*The burgeoning eart's with various fruits replete,"(*Massieu, 2019, pp. 10-12)

Massieu describes the land where coffee is grown with expressions of admiration. In addition to directly naming geographical regions such as the Nile and Libya, his reference to the people of Sheba is particularly noteworthy. He portrays the natural beauty, climate, and vegetation of the region in poetic detail (Yiğit, 2009, pp. 241-243). Similarly, in classical Turkish poetry, the poet Hilmī refers to the Yemeni origin of coffee by calling it "miskī" a term that alludes to musk, a fragrant black substance found in a pouch beneath the belly skin of a species of gazelle native to regions such as Yemen, Oman, Baghdad, and Damascus. By stating that coffee wears a "musk-scented kaftan," Hilmī likens it to musk both in color and aroma.

"Sürh cāmeye gezer yerli şakīdir bāde
Yemenīdir ki giyer miskīce kaftān kahve" (Çukurlu, 2021, pp. 239, 240)

The 17th century poet Nāmī, referring to both the Yemeni origin and the black color of coffee, likens it to Uways al-Qaranī. In doing so, he draws a symbolic connection between the drink and a revered figure in Islamic mysticism:

"Kahve-i rū-siyehi bun sanur idüm Nāmī
Meger ol rind-i Üveysī imiş aslı Yemenī
Āşinādur gibi gālibā nefes-i Rahmāna
Cān meşāmına irişdürdi şemīm-i Karenī" (Yenikale, 2017, p. 289)

The Cultivation of Coffee

"Turn'd to the midmost sun and south winds fair,
A tree grows wild, by human hands not sown,
Not found elsewhere, to ancient times unknown.
Its limbs it spreads not wide, nor yet on high
Its head doth raise unto the lofty sky.
...
Many have tried in our own fields to grow
This plant, on it did ev'ry care bestow -
In vain: fot to rhe sowers' wish and pains
Teh crop ne'er answer'd. Gone their hope of gains:
Despite their toil it withers at the root;
This clime apt food denies the foreign shoot.
O thou who art by Coffee's love possest
Grieve not it comes from Araby the Blest:
The healthful bean there finds its own abode,

Whose merry juice thence to the nations flow'd" (Massieu, 2019, pp. 12-14)

Massieu describes coffee as an endemic fruit that grows naturally in its native geography. He goes on to explain that although many have attempted to cultivate coffee in their own regions, these efforts have largely failed. He says the lands surrounding Yemen constitute the fertile and original homeland of coffee.

In the Ottoman territories, coffee was at times a rare and expensive commodity, and at other times outright banned. Nevertheless, society appeared so devoted—almost addicted—to coffee that people always sought alternative ways to meet their need for it. During a period of scarcity in the early 18th century, a substitute known as "Anatolian coffee" or "Kahve-i Rūmī" emerged: a drink made by boiling, roasting, and grinding chickpeas. Poets referred to this as "hileli kahve" (deceptive coffee) and expressed their dissatisfaction. For example, Osmanzāde Tāib laments that ever since "Kahve-i Rūmī" became widespread, all his friends have taken to drinking it:

"Olalı kahve-i Rūmī nümāyān
Nohūdī-meşreb oldı cümle yārān" (Açıkgöz, 1999, p. 15)

Coffee Rituals

Although composing poetry about the preparation of coffee was not a common practice in Turkish literature, the 17th century French orientalist and traveler Jean de Thévenot offers a vivid description of the Turkish coffee ritual:

"When they want to drink it, they take a special vessel made for that purpose, which they call an ibrik, and fill it with water to boil. Once the water is boiling, they add a heaping spoonful of the powder—enough for about three cups. As it begins to boil again, they promptly remove it from the heat or stir it; otherwise, it will overflow, for it rises very quickly. After ten or twelve such boilings, they pour it into porcelain cups, which are arranged on a lacquered wooden tray, and serve it to you piping hot." (Mantran, 1995, *as cited in* Işıkhan, 2011, p. 411)

"Come then, the pot upon the fire is fix'd,
As soon thou see'st it at the brim to boil,
Then lift it from the flames or lose thy toil.
Let not the liquor's stregth burst forth in haste,
An douse the fire below and go to waste.
Wherefore, lest such a fate thy joys defeat,
Watch till the water bubbles with the heat
No more: then to the hearth the pot restore
To boil again for three times and for four
Until the powder, midmost in the fire,
With all its strenght the swelling wave inspire." (Massieu, 2019, p. 18)

Massieu explains the processes of roasting, grinding, storing, brewing, and drinking coffee almost as if delivering a formal lesson. He outlines a set of principles concerning how coffee should be consumed. Like every beverage, coffee has its own ceremony. This drink, once expertly prepared, must be consumed with a sense of artistry. One must not act impatiently; the grounds should be allowed to settle at the bottom, and the coffee should be sipped slowly, one mouthful at a time.

"with art this liquor sholud be cooked and drunk,
Not as some other liquors may be sunk:
When thou hast brought it smoaking from the flame,
And to the bottom settled are the lees,
Let not impatience with one draught it claim,
But slow, with little sips to take will please,
Not all at once, but drink with sweet delays,
While yet 'tis warm, and on thy palate plays.
…
Oft from the very bottom of the cup

A purer air, which drinkers will sniff up
With nostrils wide, doth rise - the liquor's spent,
But still there's great delight in such sweet scent." (Massieu, 2019, p. 20)

In his mesnevī titled Münāẓara-i Kahve vü Bāde, Naġzī includes a section called "Der-taʿrīf-i Kahve-i Latīf" ("On the Description of Delicate Coffee"), which appears to offer a definition of coffee. However, unlike Massieu's detailed procedural account, classical Turkish poets -Naġzī among them- generally do not focus on how coffee is prepared or brewed. Instead, they are more concerned with the social and symbolic dimensions of coffee, often likening it to the beloved. Accordingly, Naġzī's description centers not on the brewing process, but rather on the manner in which coffee is served and offered.

"Her kim itse evinde cem'iyyet
Virür idüm o cem'e germiyyet

Olmasa anda bende-i miskīn
Olmaz idi o meclise tahsīn

İçmese şerbetüm havāss u avām
Mīz-bāna değer çok düşnām

Kahvesüz gelse meclise şerbet
Ehl-i keyf eylemez idi raġbet

Olsa bir meclis içre dürlü ta'ām
Kāse kāse şarāb-ı anber-hām

Dürlü helvā vü baklavā vü gülāc
Kahvesüz gelse istemezdi mizāc

Sāhib-i hānenün bitüp yemeği
Zāyi' olurdı kahvesüz emeği

Ya'nı kim ni'metini yirler idi
Kahvesiz 'ıyş olur mı dirler idi

Olmasam ben ocaġı başında
Lezzet olmazdı kimse aşında

Mīz-bānun ider idüm yüzin ak
Ben olaydum eger ki evde konak

Olmasa anda kahve fincānı
Ehl-i keyfün kurur idi kan"ı (Açıkgöz, 1999, pp. 82, 83)

In Ottoman society, it was customary for coffee to be accompanied by delights such as lokum (Turkish delight) or sugar confections. For instance, the 17th century poet Nedīm likens his beloved's lips to rose-flavored candy served alongside coffee. In his view, coffee cannot be enjoyed properly without rose sugar.

"Zevk-bahş-ı hāb-ı nūşin fikr-i laʿlindir senin
Gül-şekersiz kahveyi erbāb-ı dil nūş eylemez (Macit, 2017, p. 228)

Nedīm, a poet of the Tulip Era known for his fondness for pleasure and revelry, compares the coffee served after rose-flavored sweets in social gatherings to the fine down (peach fuzz) around the lips of the beloved:

"Ol benefşī hat gelir evvelde la'l-i dilbere
Kahve der-peydir bezmde ādetā gül-şekkere" (Macit, 2017, p. 262)

Having found no benefit from pills or powdered medicines—and, it seems, with no other food or drink remaining—Nedīm turns instead to a fine, aromatic cup of coffee, accompanied by a well-prepared sweet sherbet:

"Sefūf u hab yeter vakt oldu gayri ne yensin içilsin
Mürebbālar muʿanber kahveler pākīze şerbetler" (Macit, 2017, p. 174)

Coffee-scent

Massieu emphasizes that the aroma of coffee is as invigorating and pleasurable as its taste. After a cup of coffee is slowly and delightfully consumed -almost as if appreciating a work of art- the lingering fragrance continues to offer the same sense of enjoyment.

"Oft from the very bottom of the cup
A purer air, which drinkers will sniff up
With nostrils wide, doth rise - the liquor's spent,
But still there's great delight in such sweet scent."(Massieu, 2019, p. 20)

In one of his *ghazals*, the poet Sābit plays on the double meaning of the word *tahmīs*, which refers both to "adding a fifth line to a quatrain" in poetic terminology and, in colloquial usage, to "dry-roasted coffee." Through this wordplay, he draws a witty parallel between poetic structure and coffee culture:

"Meşām-ı cāna virür tāze kahve būy-ı nefīs
'Aceb mi ehl-i tıbā şi'rüm itseler tahmis" (Karacan, 1981, p. 491)

In Ottoman culture, and consequently in Turkish poetry, there exists a mystical metaphor associated with the scent of coffee that is absent from Western literature. It was believed that when coffee was stored within resin, it could preserve its aroma indefinitely. Accordingly, cups made by blending amber with resin would impart the scent of amber to the coffee poured into them. The poetry of Antepli Aynī suggests that coffee and amber were once considered an inseparable pair. (Şentürk, 2025, p. 139)

"Ārzū-yı būs-i la'l ü 'aşk-I hāl ü hattına
Gel 'akīdeyle şeker yi kahve ile 'anber iç" (Arslan, 2004, p. 71)

Coffeehouses

"All through the East this custom holds its sway -
A foreign custom Gaul doth ow obey;
Each street opes doors for Coffee-drinking wide,
Hangs sings of laurel or of ivy up,
Which call the city's wanderers inside,
To pass the day with many a pleasing cup.
When once its tepid vapour warms the mind
We gentle brawls and soft contention find,
And all around the hubbub rings with merry jest." (Massieu, 2019, p. 24)

Coffee has become a public beverage throughout the world, and coffeehouses can be found in nearly every region where coffee is consumed. Massieu, too, does not fail to mention the social phenomenon that emerged around coffee. His verses suggest that when coffee arrived in Europe -particularly in France- from the East, it brought along its traditions as well. Although coffee may be regarded as a natural fruit, Massieu notes that European society came to embrace the unfamiliar cultural practices surrounding it. He goes on to describe the coffeehouses, portraying them as places where people engage

in cheerful and lively conversations.

Since their introduction to the Ottoman Empire, coffeehouses have played a significant role in shaping cultural life (Ayalp, 2011, p. 310). In Turkish literature, alongside poems written about coffee itself, there are also numerous poems devoted to coffeehouses. Manisalı Şuhūdī, a poet who lived in the late 16th century, describes the public's obsession with coffee and coffeehouses as bordering on illness.

"Ma'cūn berş ü şerbet ü kahve delisi halk
Dārüs'ş-şifā-yı ehl-i safā kahve-hānedür" (Açıkgöz, 1999, p. 8)

The 17th century poet Nev'īzāde Atāyī, in comparing wine with coffee, asserts that a coffeehouse could never substitute even a ruined tavern. His remark reflects a preference for the traditional imagery of wine and the tavern over the emerging culture of coffee and coffeehouses.

"Harāb olsa da kasrı mey-hānenün
Yirin duta mı kahve-hāne anun" (Kuzubaş, 2009, p. 76)

Conclusion

This study has provided a comparative literary analysis of how coffee is represented in Western and Turkish literature, focusing on Guillaume Massieu's Caffaeum: Carmen and selected examples from 17th century classical Turkish poetry. The findings reveal that coffee occupies distinct literary roles in the two traditions, shaped significantly by their respective cultural, social, and aesthetic frameworks.

In Western literature, particularly in Massieu's work, coffee is primarily presented within a didactic structure. The poem details the origins, preparation, medicinal benefits, and mental effects of coffee, reflecting the Enlightenment's emphasis on scientific inquiry and rational thought. Massieu's verses extol the beverage's ability to invigorate the body, facilitate digestion, and stimulate intellectual productivity. The consumption of coffee is portrayed almost as a ritual, yet the emotional or symbolic dimensions of the drink remain largely secondary. Thus, in Western poetry, coffee is approached more as a subject of knowledge transmission and personal experience.

In contrast, classical Turkish poetry situates coffee within a richly symbolic and emotional framework. Poets often relate coffee to the beloved, spiritual ecstasy, and communal rituals. Imagery surrounding the coffee cup, its aroma, and the social gatherings it inspires are frequent motifs. Coffee becomes a conduit for expressing love, longing, joy, and philosophical insight. As such, Turkish poetry integrates coffee not merely as a drink but as a profound element of cultural and emotional resonance.

The core distinction revealed in this comparative analysis lies in the Western tendency toward descriptive and informative portrayals versus the Turkish inclination toward symbolic and affective expression. At the heart of this divergence are the differing cultural paradigms: Western literature's emphasis on individualism and empirical observation, and Ottoman society's collective consciousness and spiritual orientation. In the West, coffee symbolizes rational awakening and intellectual clarity; in the East, it evokes shared experiences, emotional depth, and metaphysical contemplation.

Ultimately, coffee transcends its material form in both literary traditions. In Western poetry, it emerges as a rational elixir and mental stimulant; in Turkish poetry, it is transformed into a metaphorical emblem of aesthetic and emotional depth. This contrast not only underscores differing literary approaches but also illuminates the broader epistemological and cultural visions of East and West.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.
Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Etik Komite Onayı: *Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.*
Hakem Değerlendirmesi: *Dış bağımsız.*
Çıkar Çatışması: *Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.*
Finansal Destek: *Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.*

References

Açıkgöz, N. (1999). *Kahvenâme*. Akçağ Yayınları.
Ahmed b. Hanbel. (1313). *el-Müsned* (Vol.I-VI).
Ahmed Nâmî. *Ahmed Nâmî Dîvânı* (A. Yenikale, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
Arslan, M. (2004). *Antepli Aynî Dîvânı*. Kitabevi Yayınları.
Ayalp, N. (2011). Geleneksel Türk Kahvehânesinin İç Mekânları. In E. G. Naskali (Ed.). *Türk Kahvesi Kitabı* (pp. 309-326). Kitabevi Yayınları.
Ayyıldız, E. (2021). The etymology of the coffee and its reflections in Arabic literature. In S. Karakundakoğlu (Ed.), *International Anatolian Conference on Coffee & Cocoa, 3–5 December 2021* (p. 61). Iksad Global Publications.
Bâkî. (n.d.). *Bâkî Dîvânı* (S. Küçük, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
Bilkan, A. F. (1993). *Nâbî'nin Türkçe Dîvânı* (Publication No. 36425) [Doctoral dissertation, Gazi University]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Bostan, İ. (2001). Kahve. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 24, pp. 202-205). Türkiye Diyanet Vakfı. https://islamansiklopedisi.org.tr/kahve
Buyruk, İ. E. (2015). *Bağdatlı Rûhî Dîvânı'nda sosyal hayat* (Publication No. 422528) [Doctoral dissertation, Selçuk University]. YÖK Tez Merkezi.
Cadet-de-Vaux, A.-A. (1807). *Dissertation sur le café; son historique, ses propriétés*.
Çalışıcı Pala, İ. (2011). Osmanlı dönemi saray mutfağında kahve sunumunda kullanılan pişmiş toprak formlar. In E. G. Naskali (Ed.), *Türk Kahvesi Kitabı* (pp. 373–406). Kitabevi Yayınları.
Çukurlu, T. (2021). Kahvenâme Şiirlerine Ek: Derviş Hilmî'nin Kahve Redifli Şiiri. *Edebi Eleştiri Dergisi*, 5(1), 233-243. https://doi.org/10.31465/eeder.853353
Dilçin, C. (2004). *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*. TDK Yayınları.
Durmaz, G. (2010). Examining coffee and coffee houses in the divan poetry. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 253–267.
Ebubekir, K. (2017). *Kânî Dîvânı*. (İ. Yazar, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
Eliaçık, M. (2020). Bostanzade Muhammed Efendi'nin Manzum Kahve Fetvasi -Tenkitli Metin-. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 9(4), 1442-1453.
Ellis, M. (2004) *The Coffee-House: A Cultural History.* Orion Publishing.
Erdoğan, M. (2008). *Kabûlî İbrahim Efendi, hayatı, edebî kişiliği ve Dîvânı (inceleme-tenkitli metin-dizin)* (Publication No. 218953) [Doctoral dissertation, Gazi University]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Gelibolulu Mustafa Âlî. (2018). *Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı* (İ. H. Aksoyak, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
Gros de Boze, C. (1740). *Éloge de M. l'abbé Massieu. In Histoire de l'Académie royale des inscriptions et belles-lettres depuis son établissement, avec les éloges des académiciens morts depuis son renouvellement* (Vol. 2, pp. 307–325). Hippolyte-Louis Guerin.
Hattox, R. S. (1985). *Coffee and Coffeehouses: The Origins of a Social Beverage in the Medieval Near East.* University of Washington Press.
Karacan, T. (1981). *XVII. yüzyıl şairlerimizden Sâbit ve edisyon kritikli divan metni* (Publication No. 367235) [Doctoral dissertation, Atatürk University]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Kol, M. K. (2018). Klâsik Türk Şiirinde Kahvenin Edebi Serüvenine Dair. *TÜRÜK Uluslararası Dil Edebiyat ve Halk Bilimi Araştırmaları Dergisi, 1*(13), 346-355.
Kuzubaş, M. (2009). *Sâkînâme (Nev'îzâde Atâyî).* Etüt Yayınları.
Massieu, G. (2019). *Coffee: A poem* (J. T. Gilmore, Trans.). ARC Publications.
Nağzî. (2014). *Münâzara-i Kahve vü Bâde* (H. Şener, Ed.). Grafiker Yayınları.
Nedîm. (2017). *Dîvân* (M. Macit, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
Nev'î. (1977). *Dîvân – tenkidli basım* (M. Tulum & M. A. Tanyeri, Eds.). Edebiyat Fakültesi Matbaası.
Nev'î-zâde Atâyî. (2017). *Dîvân* (S. Karaköse, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
Ocak, A. Y. (1988). Âb-ı hayât. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 29, pp. 1–3). Türkiye Diyanet Vakfı.
Özkaymak, B., & Baş, A. (2024). 17–18. yüzyıl Avrupa resim sanatında Türk imgesi olarak kahve. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 61, 411–437. https://doi.org/10.21563/sutad.1474549
Özmen, V. (2017). *Derzizâde Ulvî Dîvânı'nın tahlili* (Publication No. 460646) [Doctoral dissertation, Sakarya University]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Savaş Işıkhan, S. (2011). Türk kahvesi geleneği ve kahve fincanı. In E. G. Naskali (Ed.), *Türk Kahvesi Kitabı* (pp. 407–422). Kitabevi Yayınları.
Schivelbusch, W. (2012). *Keyif verici maddelerin tarihi* (Z. A. Yılmazer, Trans.). Genesis Book.
Şemseddin Sâmî. (2009). *Kâmus-ı Türkî.* Çağrı Yayınları.

Şentürk, A. A. (2025). *Osmanlı Şiiri Klavuzu 8*. DBY Yayınları.
Şeyhülislam Yahya. (n.d.). *Şeyhülislam Yahyâ Dîvânı* (H. Kavruk, Ed.). T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
Tietze, A. (2016). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi lugati IV*. TÜBA Yayınları.
Timur Ağıldere, S. (2019). The coffee and coffee shop culture in Istanbul and Algiers as seen by European travellers (17th–20th centuries). *Milli Folklor*, 16(122), 14–28.
Tosun, N. (2013). Veysel Karanî. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 43, pp. 74–75). Türkiye Diyanet Vakfı.
Türk Dil Kurumu. (n.d.). TDK sözlük. Retrieved [1 September 2024], from https://sozluk.gov.tr/
Ukers, W. H. (1935). *All About Coffee*. The Tea & Coffee Treda Journal Company.
Weinberg, B. A., & Bealer, B. K. (2002). *The world of caffeine: The science and culture of the world's most popular drug*. Routledge.
Yalap, H. (2017). Klasik Türk Edebiyatı Işığında Edebiyat ve Kültür Tarihimizde Kahve ve Kahvehaneler. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergis*i, 6(3), 1907-1930. https://doi.org/10.15869/itobiad.334975
Yaman, M. T. (2004). Türkiye'de kahve ve kahvehâneler. In F. Tığlı (Ed.), *Ehl-i Keyfin Kitabı* (pp. 3-30). Kitabevi Yayınları.
Yiğit, İ. (2009). Sebe. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Vol. 36, pp. 241–243). Türkiye Diyanet Vakfı.

Structured Abstract

Kahve, Türkçeye Arapça "qahwa" kelimesinden geçmiştir. Qahwa kelimesinin Arapçada ise ilk ne zaman ve nasıl kullanıldığı bilinmemektedir. Arapça ḳ-h-y (قهي) kökünden gelmiş olması muhtemeldir. Arap dilinde "ḳahiye" fiili "iştahı kesildi" anlamına gelir. Bu anlam, ilk başlarda ḳahve sözcüğünün, içenlerin iştahını kesen bir şarap cinsinin tanımlanması için kullanılmasıyla ilişkilidir. Yani eski Araplar kahve kelimesini şarap manasında kullanmışlardır. Arapçadaki bu kök, İbranicede "zayıf", "yılgın", "dumansı" ve "mat" gibi anlamlarla ilişkili olan k-h-h (כהה) köküyle de kökteştir. Kahve kelimesinin de 14. yüzyıllara kadar bu anlamıyla kullanıldığı varsayılmaktadır.

Kahvenin menşei hakkında bilgilerin yetersiz olması Arap tarihçilerin, efsane ve söylentilerin etkisi altında kalmasını da ortaya çıkarmıştır. İlk kez kahveyi kullananın Hz. Süleyman olduğu da bu efsaneler arasındadır. Bununla birlikte çoğu yazar da kahvenin geçmişini daha yakın tarih ile sınırlandırmaktadır. Buna göre kahve tüketiminin izi Etiyopya'ya kadar sürülebilir. Ancak geleneksel olarak kahvenin genel kullanıma girmesi de İslam dünyasında görülmüştür. Dolayısıyla 17. yüzyıl Avrupalı yazarların da kahveyi ilk kez İslam dünyasında görmüş olmalarına dair anlatıları tıpkı Araplardaki gibi çeşitli argümanlarla süslenmiştir. Keçilerini otlatan bir çobanın, hayvanlarında gördüğü hareketlilik bu anlatılardan en meşhuru sayılabilir. Genel kanıya göre kahve ilk olarak Habeşistan'da yiyecek olarak ortaya çıkmış, 15. yüzyılda ise Yemen'de tanınarak içecek hâlinde tüketilmeye başlanmıştır. XVI. yüzyılın başlarında Mekke ve Kahire'ye, yüzyılın ortalarına doğru İstanbul'a ve XVII. yüzyılın ortalarında önemli Avrupa merkezlerine ulaşmıştır.

Kahvenin Osmanlı'ya ilk olarak ne zaman girdiği ise başka bir tartışma konusudur. Kâtib Çelebi 950/1543 yılında gemilerle İstanbul'a kahve geldiğini yazmaktadır. 16. yüzyılın ilk yarısından itibaren kahvehanelerin kapatılmasına ait hükümlerin varlığı da kahvenin daha erken tarihlerde kullanıldığına işaret eder. Âlî Mustafa Efendi İstanbul'da ilk kahvehanelerin açıldığı tarihi 960 (1553), Peçuylu İbrâhim ise 962 (1555) olarak verir. Kahvenin Osmanlı'ya gelişi, Mısır'ın Mekke ve Medine ile olan münasebeti ile olmuştur. Kahve İstanbul'da ve Rumeli'de ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman zamanında görülmektedir. İstanbul'daki ilk kahvehâne ise 1554'te biri Halepli ve diğeri Şamlı iki kişi tarafından açılmış ve halkın her kesiminden insanlar tarafından rağbet görmüştür.

Kokusu ve teskin ediciliğiyle çok kısa bir zaman diliminde Türkler arasında revaç bulan kahve, kısa zamanda Avrupa'ya ve dünyaya yayılma fırsatı yakalamıştır. 17. yüzyılda Avrupa'nın önemli şehirlerinde kahve içimi yayılmaya ve Yemen kahvesine olan ilgi giderek artmaya başlamıştır. Venedik'te ilk defa 1615'te açılan kahvehane 1645'te bütün İtalya'ya yayılmıştır. 1644'te Marsilya'da, 1650'de Londra'da, 1651'de Viyana'da, 1669'da Paris'te kahvehaneler açılmıştır. Kahvenin Avrupa'ya Türkler vasıtasıyla girişi, bu içeceğin Avrupa'da bir Türk içkisi hatta bir Türk imgesi olarak tanınmasını sağlamıştır.

Kahve üzerine yapılmış ilk çalışmaların Ebû Bekr Râzî ve İbni Sînâ (ö. 1037)'ya ait olduğu görülmektedir. Bu metinlerin ardından kahve hakkında literatürde pek çok efsane söylenegelmiş ve tüm bunlar Arap, Fransız, İtalyan ve İngiliz şairlere ilham kaynağı olmuştur. Kahvenin kökenine dair ilk gerçek kayıt, Abdülkâdir el-Cezîrî tarafından 1587'de yazılmıştır. Kahvenin kullanımını öven ʿUmdetü'ṣ-ṣafve fî ḥilli'l-ḳahve adındaki bu ünlü Arapça el yazması, Paris'teki Bibliothéque Nationale'de muhafaza edilmektedir.

Kahve, rengi, kokusu, yasaklandığı zaman dilimi, ikram vasıtası olan fincanları ile klâsik Türk şiirinde günlük hayatın yansıması olarak pek çok mecaz ve teşbihe konu olmuştur.

Kahvenin Osmanlı şiirine girmesi, Osmanlı toplumuna girmesi ile eşzamanlı sayılabilir. Şairler kahveyi rengi, şekli, fincanı, faydaları, zararları, şarapla ilan ilişkisi gibi birçok açıdan ele almışlardır. Kahve ve kahvehânelerin Osmanlı günlük hayatına girişine kadar edebî sahada baş rol şarap ve meyhane olmuştur. Şarap fenomeni bütün unsurlarıyla klasik Türk şiirinde şairlerin ilmek ilmek işledikleri, katmanlarla dolu bir anlam dünyası oluşturdukları oldukça önemli bir unsurdur. Klasik Türk edebiyatında kahve üzerine müstakil olarak yazılmış çeşitli uzunluklarda ve içeriklerde şiirler bulunduğu gibi çoğunluğu beyitler oluşturmaktadır.

Batı'da ise 1671'de Faustus Nairon (Banesius) Roma'da sadece kahve ile ilgili olan ilk incelemeyi yayınlamıştır. Dufour 1671'de ilk Fransızca incelemeyi yayınlamıştır. Venedikli doktor ve botanikçi Prosper Alpini'nin (1553-1617) el yazmaları ve mektupları ise asırlar boyunca kahve üzerine incelemelerde bulunacak sayısız araştırmacıya ilham ve kaynak olmuştur. Alpini Osmanlı coğrafyasında bir hekim olarak seyahat ederken bölge halkının kahve tüketim alışkanlıklarını gözlemlemiş ve Mısır'ın Bitkileri (Plantis Aegypti) başlıklı eserinde kahve bitkisinin tıbbî özelliklerini anlatmıştır.

Bu çalışma 13 Nisan 1665'te Caen'de doğmuş, 26 Eylül 1722'de Paris'te ölmüş olan Abbé Guillaume Massieu tarafından kaleme alınan Caffeum: Carmen adıyla Latince yazılmış olan şiirin, John T. Gilmore tarafından Coffee: A Poem adıyla İngilizceye çevirisini konu edilmektedir. Kahvenin duygular üzerindeki etkisi ile ilgili Gilmore'un çevirisi kaynak metin olarak ele alınmış ve Coffee: A Poem'deki ifadelerin klasik Türk şiirindeki karşılıkları incelenmiştir. Amaç, kahve etrafında oluşmuş duygu dünyasının kelimelere nasıl yansıdığını Latin ve Türk edebiyatları arasındaki ifade benzerlikleri/farklılıkları aracılığıyla ortaya koymaktır.

Kahvenin Keşfi, kavrulması, şifalı ve kutsal bir içecek olması, âb-ı hayata benzetilmesi, zihne berraklık vermesi, gönle neşe getirmesi, sunumu ile ilgili argümanlar, yasaklanması, şarap ile olan ilişkisi, menşei, yetiştirildiği yer ve yetiştirilme şartları, kokusu ve kahvehaneler üzerine incelemeler yapılmış ve bu noktadan hareketle kahve üzerine oluşturulmuş edebî tavırdaki farklılıklar tespit edilmiştir.

Elde edilen bulgular ışığında kısaca şu sonuçlara varılmıştır: Batı edebiyatında kahve üzerine yazılmış şiirlerin daha çok öğretici bir tarafı olduğu görülmektedir. Bu şiirler çoğunlukla eski tıp ve biyoloji kitaplarını referans almış görünmektedirler. Türk edebiyatı ise daha çok toplumsal ve sembolik argümanlar üzerinden kahve ile ilgilenmiştir. Kahvenin nasıl yapıldığı veya nasıl öğütülüp saklanması gibi konulara hiç değinmemiş, doğrudan kahvenin insanın bedeni, zihni ve duyguları üzerindeki etkileri ile ilgilenmiştir. Ayrıca kahvehâneler, kahve yasağı ve kahve etrafında oluşan sembol dünyası daha çok Türk şiirinin konusu olmuştur. Batı şiirinde ise kahvenin etrafında oluşan sembol dünyasına o kadar çok rastlanmaz.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1639660

Sami Paşazade Sezai'nin *Küçük Şeyler*'inde Tasvir Tekniğinin Kullanımı ve Resim

The Use of Description Technique and Painting in Sami Paşazade Sezai's *Küçük Şeyler*

Mehmet Emin GÖNEN
(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)

Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yozgat, Türkiye.

Department of Turkish Language and Literature, Faculty of Science and Letters, Yozgat Bozok University, Yozgat, Türkiye.

megonen@gmail.com

Öz

Tanzimat dönemi yazarlarının ikinci kuşağı arasında yer alan Sami Paşazade Sezai, edebiyata olan ilgisini çocukluk yıllarında kazanmış önemli bir edebi şahsiyettir. Bu ilginin temel kaynağı, doğup büyüdüğü konakta babası Sami Paşa'nın, dönemin edebi ve ilmî simalarıyla gerçekleştirdiği nitelikli sohbetlerdir. Bu entelektüel ortamlarda yetişen Sezai, henüz on dört yaşında ilk eserini kaleme alarak edebi hayatına erken yaşta adım atmıştır. Zaman içerisinde edebi yetkinliğini artırmış ve özellikle Sergüzeşt adlı romanıyla büyük yankı uyandırmıştır. Söz konusu eser, dönemin toplumsal meselelerine, özellikle de kölelik kurumuna eleştirel bir bakış sunması bakımından dikkat çekicidir. Ayrıca, gündelik hayatın sıradan fakat anlam yüklü ayrıntılarını öne çıkardığı Küçük Şeyler adlı hikâye kitabıyla da Türk edebiyatında kendine özgü bir yer edinmiştir.

Yazarlık hayatının ilk dönemlerinde Namık Kemal'in etkisiyle romantik ve coşkulu bir söylem benimseyen Sezai, zamanla Batı edebiyatını tanıması ve pozitivist düşünürlerin metinlerini okumasıyla birlikte realizme yönelmiştir. Sergüzeşt romanında romantizm ile realizm arasında geçişken bir anlatım tarzı gözlemlenirken, Küçük Şeyler hikâyelerinde realizmin hâkim üslup olarak benimsendiği görülmektedir. Özellikle mekân tasvirlerinde realizmin tüm imkânlarını ustalıkla kullanan yazar, resim sanatına duyduğu ilginin de etkisiyle insanı, çevreyi ve doğayı ayrıntılı ve canlı betimlemelerle ele alır.

Sami Paşazade Sezai, yüksek tabakadan bir aileye mensup olmasına karşın, hikâyelerinde toplumun alt sınıflarına mensup karakterlere yer vermeyi tercih etmiştir. Hikâyelerinde yer alan tipler; hizmetçiler, cariyeler, küçük memurlar ve halk arasında karşılaşılabilecek sade bireylerden oluşmaktadır. Yazar, çoğu hikâyesinde tek bir olayı veya bireyi öne çıkarmaktan ziyade, merak unsuru taşıyan yapıyı hikâyenin geneline yayar. Bu bağlamda, ayrıntıya verdiği önem ve derinlikli tasvirleriyle, sıradan olanı görünür kılar ve hikâye sanatındaki ustalığını ortaya koyar.

Bu çalışmada, Küçük Şeyler adlı eserde yer alan tasvirlerin biçimsel özellikleri, hangi edebi akımın niteliklerini taşıdığı ve söz konusu tasvirlerin karakterlerle olan ilişkisi analiz edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Küçük Şeyler, Hikâye, Tasvir, Resim, Realizm, Romantizm

Abstract

Among the second generation of Tanzimat period authors, Sami Paşazade Sezai is an important literary figure who developed his interest in literature during his childhood years. The main source of this interest was the refined conversations held by his father, Sami Pasha, with prominent literary and scholarly figures of the time in the mansion where he was born and raised. Growing up in this intellectual environment, Sezai wrote his first work at the age of fourteen, thus beginning his literary career at an early age. Over time, he enhanced his literary competence and made a strong impact, particularly with his novel Sergüzeşt. This work is remarkable for its critical perspective on the social issues of the era, especially the institution of slavery. Moreover, with his short story collection Küçük Şeyler (Little Things), in which he highlighted the seemingly ordinary yet meaning-laden details of daily life, he secured a distinctive place in Turkish literature.

In the early stages of his writing career, Sezai adopted a romantic and passionate style under the influence of Namık Kemal. However, as he became more familiar with Western literature and read the works of positivist thinkers, he gradually turned toward realism. In Sergüzeşt, a narrative style oscillating between romanticism and realism can be observed, whereas in Küçük Şeyler, realism is embraced as the dominant mode of expression. Especially in his depictions of settings, the author skillfully employed all the resources of realism. Influenced by his interest in the art of painting, he portrayed people, environments, and nature through vivid and detailed descriptions.

Although Sami Paşazade Sezai came from an elite family background, he chose to feature characters from the lower strata of society in his stories. The figures in his narratives consist of servants, concubines, minor officials, and ordinary individuals one might encounter among the people. Rather than focusing solely on a single event or individual, the author spread a sense of curiosity throughout the narrative structure. In this regard, through his attention to detail and profound descriptions, he rendered the ordinary visible and demonstrated his mastery in the art of storytelling.

This study will analyze the formal characteristics of the descriptions in Küçük Şeyler, identify which literary movement they reflect, and examine their relationship with the characters.

Keywords: Küçük Şeyler, Story, Depiction, Picture, Realism, Romanticism

Geliş Tarihi/Received	14.02.2025
Revizyon/Revision	10.09.2025
Kabul Tarihi/Accepted	14.09.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	20.09.2025

Atıf

Gönen, M. E. (2025). Sami Paşazade Sezai'nin Küçük Şeyler'inde Tasvir Tekniğinin Kullanımı ve Resim. *Turcology Research*, 84, 444-460.

Cite this article

Gönen, M. E. (2025). The Use of Description Technique and Painting in Sami Paşazade Sezai's Küçük Şeyler. *Turcology Research*, 84, 444-460.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Kök bakımından Arapça "suret" kelimesinden türemiş olan tasvir sözcüğü (Devellioğlu, 2007, s. 1039), çeşitli sanat dallarında belli oranda kullanılmakla birlikte en güzel kullanım biçimini ve teknik anlamda yetkinliğini resim sanatında bulur. Çetişli'nin (2016) de ifade ettiği gibi bir ressamın duygu dünyasını dışa aktarması ancak kendi çevresindeki canlı ve cansız her şeyi resme dökmesiyle mümkün olur. Tasvir daha sonraları bir anlatım tekniği olarak kullanım şekliyle resim sanatından edebiyata geçmiştir. Roman ve hikâyedeki "tahkiyenin başka bir ana öğesi olan tasvir, içeriğin dekoratif fonunu oluşturur" (Sazyek, 2004, s. 105). Bu itibarla o, anlatının hareketten ziyade tanıtım yönünü merkeze koyar. Genel olarak hikâyelerin "başında yer alması da bu kanıyı güçlendirmektedir. (…) Bir anlatım tekniği olarak tasvir çok başvurulan bir yöntemdir" (Kolcu, 2006, s. 59). Bu yöntem farklı edebî akımlara bağlı yazarlar tarafından farklı anlayışlar ve amaçlar sonucu az ya da çok kullanılmıştır. Romantik anlayışı benimseyen sanatçılar tasviri estetik bir haz uyandırma amacıyla kullanırken, realist yazarlar anlatıya gerçeklik duygusu katmak için bu teknikten yararlanmışlardır. Sami Paşazade Sezai ise hem romantik hem de realist eğilimleri bünyesinde barındıran bir sanatçı olarak, tasvir tekniğini her iki akımın etkisi doğrultusunda başarılı biçimde uygulamıştır.

Gençlik yıllarında Namık Kemal'in romantik ve ateşli üsluplu söyleminin etkisinde kalan ve bu yolda siyasi ve sosyal içerikli makaleler yazan Sami Paşazade Sezai, daha sonraları realist üslubu benimser. Bu yönüyle Türk edebiyatında romantizmden realizme geçiş aşamasında konumlanan bir yazar olarak kabul edilir. Sezai, devrin edebî ve siyasi şartları gereği aksiyon ve fikirde o günün gençleri üzerinde oldukça etkili olan "Namık Kemal mektebine mensup olmasına rağmen, Türk hikâyesinin yürüyüşünü beğenmemiş ve meşhur mukaddimesiyle âdeta realizmin esaslarını anlat(mıştır)" (Tanpınar, 1985, s. 294). Batı teknik ve usullerine göre kendini uyarlamaya çalışan Türk hikâyeciliği aynı zamanda batıdan gelen realizm akımını da eş zamanlı olarak kendine uyarlamaya çalışır. Realizm etkisini ilk günden itibaren üzerinde hisseden hikâyeciliğimiz, Tanzimat'ın son nesli tarafından realizm ile aynı yıllarda Batılı kalıplara oturtulur (Özgül, 1984).

Sergüzeşt romanında romantizm ile realizm arasında gidiş gelişler yaşayan Sezai, "aslında romantik bir mizaca sahiptir. Fakat kuvvetli gözlem yeteneği onu Beşir Fuat'ın öncüsü olduğu realist akımına dâhil eder" (Kerman, 2019, s. 101). Kendi duygusal yapısı nedeniyle romantizm etkisinin hâkim olduğu eserde devrin edebî sanat anlayışının realizme gösterdiği büyük ilginin de etkisiyle özellikle mekân tasvirlerinde realizme uygun yazdığını söylemek mümkündür. Onun roman ve hikâyelerindeki "romantizm ve realizm tesirleri en belirgin olarak tasvirlerde karşımıza çıkmaktadır. Yazar kimi zaman mekâna kişilerin ruh hâllerini yansıtır, kimi zaman da tam tersine mekânın ve tabiatın onların gelişimindeki etkileri üzerinde durur (Demir, 2003, s. 162).

Fakat Sergüzeşt'ten üç yıl sonra 1891'de yazılan Küçük Şeyler' de, Sezai'yi artık realizmi daha iyi anlamış ve onu hikâyelerin yapısında ustaca uygulamayı başarmış bir yazar olarak görmekteyiz. Sezai'nin bu eserinde "Garb'dan gelen unsur büsbütün hâkim ve birinci unsur -Namık Kemal tesirindeki romantizm- onun yanında büsbütün silinmiştir" (Sevük, 1944, s. 159). Küçük Şeyler aslında 1884-1885 yıllarında Nabizâde Nazım, Mizancı Murat ve Beşir Fuat gibi pozitivist ve natüralistlerin yazılarında ve tartışmalarında realizmi savunmaları ve yaymaları ile başlayan bir alt yapının ve ayrıca Sezai'nin "hiç şüphesiz kendisinin batılı eserlerden edindiği edebî görgünün ürünüdür" (Güven, 2009, s. 122). Yazarın Küçük Şeyler kitabına yazdığı mukaddimede realizmin yanı sıra natüralizmden de söz etmesi onun bu iki akımı daha iyi özümsemiş olduğunun işareti sayılabilir (Kerman, 2019). Metin Kayahan Özgül (1984) "Küçük Şeyler'"in bütününde, Sergüzeşt'e nazaran çok daha iyi işlenmiş ve incelmiş gerçeklerin hikâyecisi olarak yepyeni bir Sezai'den söz eder. Ona göne yazar, "Küçük Şeyler'"de gerçekleri dile getiren hikâyeci olarak ustalığını ortaya koyar. Küçük hikâyelerinde batıdan aldığı modern hikâye teknik ve metotlarıyla Türk edebiyatına ait geleneksel yerli motifleri sentezlemekle yeni bir üslup geliştiren ve böylece Türk hikâyeciliğinde ilk realist örneklerin öncüsü olan Sezai, mekân ve şahıslardaki ayrıntıları gözlemleyip değerlendirmede oldukça başarılıdır. İnci Enginün, (2009, s. 272) "Alphonse Daudet'den çevirdiği Jack adlı romanı yarım kalan Sezayi'nin hikâyelerinde Daudet'nin etkisi bulunmaktadır" cümlesiyle onun bu anlamda Batı hikâye teknik ve üslubundan beslendiğini belirtir.

Sami Paşazade Sezai, o günün şartlarında yüksek tabakaya ait bir aile çocuğu olmasına rağmen özellikle hikâyelerindeki karakterlerin neredeyse tamamını halk arasından seçmiştir. Bu tipler toplumun büyük kesimini oluşturan; çarşı pazarda, sokakta gördüğümüz kendi hâlindeki sade insanlardır. Hizmetçiler, cariyeler, geçinmeye çalışan küçük memurlar, cahil tipler bunlardan bazılarıdır. Sezai, hikâyelerinin çoğunda bir olayı ya da sadece bir şahsı öne çıkartıp sivriltmek yerine merak unsurunu hikâyenin bütününe yayar. Keskin tasvirlerle, herkesin göremediği teferruatları nazara vererek hikâyenin/hikâyeciliğinin gücünü ortaya koyar. Onun "az rastlanılır vak'alarla heyecan uyandırmağa çalışmayıp basit vak'alardan güzel bir eser ortaya koyması realizme bağlılığının delilidir" (Tansel, 1958, s. 30). 'İlm-i teşrih-i edebî' tabirini kullanacak kadar realist olan Sezai, Emil Zola'yı oldukça iyi anlamıştır. Bu bakımdan Sezai'nin, hikâyelerindeki vakayı ve karakterleri kurgulayışı, uyguladığı gerçekçi üslubun orijinalliğiyle küçük hikâye türünde yakaladığı bu özgünlük onu modern hikâyenin başlatıcısı yapmıştır.

Araştırmanın Amacı ve önemi

Bu araştırmanın amacı, Sami Paşazade Sezai'nin hikâyelerinde romantizmden realizme geçiş sürecini inceleyerek, onun Türk hikâyeciliğindeki öncülüğünü ortaya koymaktır. Sezai'nin, Tanzimat dönemi edebî ve düşünsel atmosferi içinde şekillenen yazarlık sürecinde hem Namık Kemal etkisindeki romantik söylemi hem de Batı'dan gelen realist ve natüralist anlayışı hikâyelerindeki tasvirlerinde nasıl sentezlediği bu çalışmanın temel inceleme konusudur. Sergüzeşt'ten Küçük Şeyler'e uzanan bu geçiş süreci, yalnızca bir üslup değişimi değil; aynı zamanda Türk hikâyeciliğinin modernleşme yönündeki adımlarının somut bir örneğidir. Sezai'nin halktan seçtiği karakterler, güçlü gözlem yeteneği ve sıradan olaylardan anlam çıkarma becerisi, realizmin edebiyatımızdaki yerleşimini anlamak açısından büyük önem taşımaktadır. Bu bağlamda çalışma, Türk edebiyatında modern hikâyeciliğin temellerini atanların başında gelen Sezai'nin hikâyelerinde yaptığı tasvirler ve resimleştirme faaliyeti üzerinden onun edebî kişiliğinin tanıtılması amaçlamaktadır.

Sami Paşazade Sezai'nin hikâyelerindeki realizme geçiş sürecinin incelenmesi, Tanzimat sonrası Türk edebiyatının Batılı anlatım teknikleriyle nasıl şekillendiğini görmek açısından oldukça önemlidir. Bu çalışmanın Sezai'nin hikâyeleri perspektifinden çalışma yapacak araştırmacılara yazarın hem kişisel dönüşümünü hem de edebiyatımızdaki modern hikâye geleneğinin kökenlerini anlama açısından özgün ve anlamlı katkılar sağlayacağı düşünülmektedir

Araştırmanın Sınırları ve Yöntem

Bu araştırma Sami Paşazade Sezai'nin "Küçük Şeyler" adlı hikâye kitabındaki metinlerle sınırlandırılmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden Doküman analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemle betimlemeler doğrudan hikâye metinleri içinden seçilmiş işlev ve türlerine göre sınıflandırılmıştır. Analiz sonucunda elde edilen bulgular "Küçük Şeyler" kitabının edebi değerini ve Sezai'nin tasvir gücünü ortaya koyan önemli göstergeler olarak değerlendirilmiştir.

Küçük Şeyler Kitabının Önemi ve Türk Hikâyesindeki Yeri

Birçok edebiyat araştırmacısının vardığı ortak kanıya göre Modern Türk Hikâyesi 'Küçük Şeyler'le başlar.[1] "Hikâyeciliğimizde Avrupâî manada kısa hikâye sayılabilecek ilk tecrübelerden biri, belki de birincisi Küçük Şeyler'dir (Özgül, 1984, s. 4). Fakat Küçük Şeyler ilk yayınlandığında pek büyük yankı uyandırmaz. İlk baskısı yapıldıktan sonra uzun yıllar bir daha basılma imkânı ortaya çıkmamıştır. Kitap hakkındaki ilgisizliğin sebebi M. Kayahan Özgül (1984, s. 4)'ün görüşüne göre "Sezai'nin Sergüzeşt'i dolayısıyla menfileşen bir fikir ve edebiyat adamı olması(dır). Mehmet Törenek (1998, s. 139) ise bunun sebebini hikâyemizin kısa sürede yeni ürünlerle bu eseri aşmasının payının büyük olmasına bağlar. Sami Paşazade Sezai'in ilk önemli çıkışı olan Sergüzeşt'ten sonra yazdığı "Küçük Şeyler" adı altındaki hikâyeleri modern ve gerçekçi nesrin ilk örnekleri olduğu ve kendisinden sonra gelen nesil için çok önemli bir kılavuzluk ettiği kabul edilen ortak bir görüştür. "Küçük Şeyler'deki hikâyeler realist üslupla yazılmalarının yanı sıra "Sergüzeşt" romanındaki kusurlardan da önemli ölçüde arındırıldıklarından dolayı daha başarılı sayılmaktadırlar. Servet-i Fünun üstatları yaptıkları işin Türkçedeki ilk temiz numunelerini bu Küçük Şeyler'de gördüler" (Sevük, 1944, s. 159). Nitekim Servet-i Fünûn nesrinin üstadı, ilk modern romanın sahibi ve sonraki yılların başarılı küçük hikâye yazarı Halit Ziya'nın bu kitapla karşılaştığı zaman "Küçük Şeyler" beni çıldırttı. San'at heyecanlarımın içinde bu kitaptan duyduğum zevke ve nişata yetişebilecek bir tehassüs bilmiyorum" (Tansel, 1958, s. 29) şeklindeki heyecanlı ve övgü dolu itirafları Sezai'nin hikâyede o gün yaptığı yeniliğin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Yazdığı küçük hikâyelerde herhangi bir karakterin "bir tek psikolojik özelliğini çok dar kadro içinde toplamasını bilen Sezai, bu küçük hikâye anlayışı ile hiç değilse 1891 yılında –küçük hikâye yazma zevkini Sezai'den aldığını söyleyen- Halid Ziya'yı çok geride bırakır" (Güven, 2009, s. 117).

Sezai, "Küçük Şeyler" kitabının başına yazdığı önsözde evrendeki en büyük varlıkla en küçük varlığı tasvir etmek arasında edebî anlamda bir fark olmadığını söyler. Bu düşüncesi onun hikâye türüne o güne kadar denenmeyen "yeni bir yaklaşımla yöneldiğini gösteren işaretlerdir. Bu işaretler Sezai'nin hikâyelerinde ayrıntılara, gözleme verdiği değeri gösterdiği gibi *gerçeklik duygusunu da eserinin merkezine yerleştirmek arzusunda olduğunun (başka) bir işareti olarak okunabilir"* (Daşçıoğlu & Koç, 2009, s. 803). Bu anlamda yazarın geleneksel hikâyeden uzaklaşarak özellikle realizmin kurallarını sıkı sıkıya uygulamaya çalıştığı, konuyu işleyişinde ve kişileri gözlemlemedeki ustalığı gözden kaçmaz. Yazarın, "Küçük Şeyler" kitabında öyküyü andıran ustalıklı eserler verdiğini belirten Selim İleri, (1975) onun kısa öykülerinde artık doğaüstü güçlerin,

[1] Kaplan "uzun hikâye" ve "küçük hikâye" ayrımına giderek (1979, s. 25); Çetin "küçük hikâye" (2005, s. 77), Kolcu "kısa öykü" (2011, s. 15), Özgül "modern hikâye" (2005, s. 38), Güven "küçük hikâye" (2009, s. 117) terimini kullanarak Batılı anlamdaki ilk modern öykülerin, Küçük Şeyler kitabıyla Sami Paşazade Sezai tarafından yazıldığını kabul ederler (Yivli, 2016, s. 86).

rastlantıların ayıklanmış olduğunu ileri sürer. Realizmin bir kusuru sayılan rastlantıları ve doğaüstü güçleri Sezai'nin hikâyelerinde bilinçli bir seçimle uzaklaştırdığını söylemek mümkündür.

Sami Paşazade Sezai'nin hikâyeciliği ve hikâyeleri hakkında erken çalışma yapanlardan Fevziye Abdullah Tansel'in yaptığı tahlil de oldukça dikkat çekicidir. Tansel, (1958) tarihli çalışmasında Sezai'yi edebiyatın zirvesine çıkaran ve eserini kendinden önceki hikâyecilerin eserlerinden ayıran gelecekteki hikâyecilere de ışık tutacak tek eserinin "Küçük Şeyler'deki hikâyeler olduğunu iddialı bir dille ileri sürer.

Küçük Şeyler'deki Hikâyelerin Yapısı

Sahip olduğu hassas ve duygusal mizacı ve hayranı olduğu devrinin romantik üstatlarının etkisinin yanı sıra Avrupa realistlerini okuyup tanımasının doğurduğu bir ikilik içinde kalan Sezai böylelikle romantizmden realizme doğru bir gidiş yaşar. Bu ikilemin zaman zaman onun hikâyesinin kurgusuna, diline, üslubuna ve vakayı tertiplemesine yansıdığı görülür. Bu yüzden yazdığı kısa öykülerin hepsinin teknik açıdan aynı derecede başarılı olduğunu söylemek zordur. A. Ferhan Oğuzkan, "Sami Paşazade Sezai, Hayatı Sanatı Eserleri" adlı çalışmasında yazarın küçük hikâyelerinin teknik ve fiktif yapısı hakkında giriştiği tahlil, hikâyelerdeki vaka, üslup, dil, edebî akım, kişi gibi teknik yapı elemanlarının nasıl gel gitler içinde olduğunu açıklaması konunun açıklığa kavuşması bakımından dikkate değerdir.

> *"Sezai Bey'in hikâyelerinde kuvvetli bir tekniğe ve kompozisyon ustalığına her zaman rastlayamayız. Fakat yazıldığı devrin olumsuz sosyal ve siyasi şartları gözönüne alındığında hikâyelerinin genel anlamda başarılı olduğunu kabul etmek gerekir. Bu hikâyelerden bir kısmı, Sergüzeşt'te olduğu gibi hem romantizm, hem realizm unsurlarını taşımakla beraber, bir kısmı da doğrudan doğruya realist bir görüşle yazılmışlardır. Vakalar, kahramanlar gerçeğe uygundur ve iyi bir gözlem verimidir. Yazar, bu tarz hikâyelerinin çoğunda Namık Kemal'in tesirinden kurtularak; Fransızcanın söz dizimine uygun cümlelerin hâkim olduğu bir üslup temin etmiş ve kendisinden sonra gelen Edebiyat-ı Cedidecilere nesir alanında önder olmuştur. Bununla birlikte birçok hikâyesinin dili de süslüdür. Arapça, çok defa Farsça isim ve sıfat takımlarıyla benzetmelerle ağırlaşan uzun cümlelerinde N. Kemal'in tesiri açıkça görülmektedir. Genel olarak diyebiliriz ki Sami Paşazade bazen N. Kemal'in bazen de R. Ekrem'in yazış tarzına meylederek bütün yazılarında tek bir üslup sağlayamamıştır"* (Oğuzkan, 1954, s. 9).

Yukarıda açıklamaya çalıştığımız sebeplerden ötürü Sezai'nin hikâyelerindeki bu üslup farklılığını yani romantik akımın ve realist akımın etkisinde gidiş gelişler içinde oluşunu Mehmet Törenek, iki üslubu da bir arada kullanabilme başarısı ve ustalık göstergesi olarak değerlendirdiğini "reel hayat"la romantik olanı ustalıkla kaynaştırmayı başarır" (Törenek, 1998, s. 142) cümlesiyle ifade eder. Ayrıca onun hikâyesinin tekniğindeki başka bir başarısının da hikâyenin mekânını kurgulamadaki farklılıkta yattığını şöyle dile getirir. "Sami Paşazade Sezai'nin hikâyesinde 'yakalayabildiğimiz bir diğer dikkat de hikâyenin özelliğine uygun mekânı yakalaması ve onu hikâyenin havasına uygun sunmasıdır. Mekân noktasında realist olmakla beraber mekânın sunuluşunda zaman zaman komiği bazen da romantizmi öne çıkarır" (Törenek, 1998, s. 142).

Sezai Küçük şeyler'de kitabın ismine uygun olarak hikâyelerin kısalığına dikkat etmiştir. "Kısa öykü türünün büyük ve olağanüstü konular yerine sıradan ve gerçekçi konulara odaklanması (ilkesi) "Küçük Şeyler" kitabındaki bütün öykülerde mevcut"(olduğu söylenebilir) (Güven, 2024, s. 195) Sezai'nin hikâyelerindeki konular sıradan olmakla birlikte karakterleri de toplumda arka planda kalmış, ezilmiş, küçük, mutsuz insanlardır genel itibariyle. Bir amaca yönelik olarak seçtiği bu karakterlerin *"günlük yaşamın dikkat çekmeyen silik tiplerinin yaşadıklarını detaylı bir şekilde ele almıştır"* (Alan ve Koçak, 2019, s. 334). Bu karakterlerin hikâye içinde yaşadıkları olumsuzluklar nedeniyle ruh dünyalarında meydana gelen sarsıntıları resmetmek için de ayrıntılı şekilde canlı ve hareketli romantik tasvirler yapar.

Sezai'nin hikâyelerinin genel kurgusuna baktığımızda şöyle bir kanıya varmak mümkündür. Yazar, hikâyenin başında kahramanlarına önce bir güzellik ve mutluluk yaşatır ya da bu mutluluğa yaklaştırarak adeta koklatır. Daha sonra bir musibet, haksızlık, ihanet veya yalan gibi benzer olumsuz nedenlerle hikâye kahramanları haksızlığa, vefasızlığa uğrayıp isteklerine ulaşamazlar. Böylece o güzellikler ve mutluluklar elden kaçırılır. Bunun sonucunda yazar, üzgün ve mutsuz olan hikâye kahramanının içine düştüğü bunalımlı ruh hâlinin bütün ayrıntılarını eşya, mekân ve çevreyle ilişkilendirerek romantik bir bakışın yanı sıra realist üslupla tasvir eder.

Sami Paşazade Sezai'nin Tasvire Verdiği Önem

Yirmi yaşına kadarki hayatını kış mevsiminde Taşkasap'taki konakta, yazları ise Çamlıca'daki köşklerinde geçiren Sezai, özellikle Çamlıca'nın eşsiz manzaralarının büyüleyici güzelliği karşısında tabiata derin bir hayranlık duyar. Bu güzelliği anlatabilmek için kalemini ressam fırçası gibi kullanarak çarpıcı tasvir cümleleri oluşturur. Bu cümlelerle yazdığı Çamlıca adlı makalesinde adeta Çamlıca'nın resmini çizer. Sezai bu makaleyi yazarken henüz yirmi yaşında bir gençtir. Tansel, Sezai'nin asıl

edebî faaliyetinin ve değerinin bu makaleden sonra başladığını "Çamlıca'nın kırlarını, sabahlarını, akşamlarını, mehtaplı gecelerini, buradan Boğaz'ın görünüşünü tasvir eden Çamlıca adlı makalesi edebî hayatında dönüm noktası teşkil eder" (Tansel, 1958, s. 7) cümleleriyle ifade eder. Ayrıca yine Sezai'nin başka ifadelerine dayanarak yazarın kendisinin de bu makaleden önceki yazılarına kıymet vermediğini belirtir.

Sezai'nin çocukluğunda başlayan tabiat hayranlığı ve onu zihinlerde canlandıracak şekilde tasvir etme isteği, yazarı bu yolda daha fazla çalışma ve gayrete sevk ederek kalemini bu anlamda keskinleştirir. Başta Sergüzeşt romanı olmak üzere hikâyeleri bu manzaraları anlatmak için yapılan canlı ve renkli tasvirlerle doludur. Bununla da kalmaz her yazısında, mektubunda bir vesile ile bu güzellikleri tasvir yoluyla anlatır. "Londra'da yaşarken dostu Hamid'e gönderdiği mektupta Hamid'i ve özellikle hayran olduğu Çamlıca manzaralarını çok özlediğini söyler ve Marmara'nın görünüşünü, yıldızları, ayı bülbül seslerini ve Çamlıca'daki birçok güzelliği yine kendi romantik üslubuyla tasvir eder (Tansel, 1958, s. 10).

Sezai, tasvir tekniğini çok fazla kullanır ve ona büyük değer verir. Tasvirsiz bir anlatımın olamayacağını iddia eder. Hikâyelerinde adeta çevrenin, mekânın, karakterin tasvirini yapmak için bir olay kurgulamış gibidir. Tasvirlerin yoğunluğu anlatımın asıl amacının tasvir olduğu düşüncesini zihne getirir. Denilebilir ki anlatım teknikleri içinde Sezai'nin en çok sevdiği ve en başarılı şekilde kullandığı teknik tasvir tekniğidir.

Küçük Şeyler'deki Tasvir Çeşitleri ve Kullanım Şekilleri

Batı edebiyat anlayışı edebî süreç içinde bir tasvir sınıflandırması geliştirmiştir. "Bu edebiyatın yetkili temsilcilerinden P. Fontanier tasviri birkaç çeşide ayırmıştır. Bunlar, yer tasviri, zaman tasviri, cisimlerin tasviri, portre, paralel tasvir, tablo tasviri ve canlı tablo olarak çeşitlendirilmiştir" (Akdeniz, 2007, s. 5). Biz de çalışmamızda bir iki küçük fark dışında bu sınıflandırmayı esas alarak hikâyelerde yapılan tasvirleri romantik ve realist üslupta kullanımlarının yanı sıra tablolaştırma ve hareketlendirme gibi özellikleriyle birlikte tespit etmeye çalıştık.

Mekân/Çevre/Yer Tasviri

Yer/mekân tasviri, geniş anlamıyla fizikî çevreyi oluşturan şehir, köy, sokak, dağ, ova, bahçe, ev, oda gibi insan yaşamının sürdürüldüğü mekânların tanıtımıdır. İnsan varlığının yaşadığı çevre/mekân, roman ve hikâye türünün asli unsurlarının başında gelmektedir. Anlatının kahramanı yaşadığı bütün olayları genel itibariyle somut bir mekânın açık ya da kapalı kısmında yaşar. Mekânın olmadığı daha doğrusu somut bir mekânın olmadığı bir tahkiyeli anlatım, gerçeklikten uzaklaşıp ütopik/hayali bir anlatı olma yoluna gider. Çünkü roman ve hikâyenin temel amaçlarından biri olan gerçeğe yakınlık ve gerçeği sezdirme amacı ancak ayakları yere basan nesnel/realist tasvirle tanıtılmış bir mekânda ortaya çıkabilir. Realistler, klasiklerin rağmına vak'a yerine kişiyi ön plana aldıkları için bu kişilerin gerçek ya da hayali de olsa bir mekâna ihtiyaç duymaları nedeniyle mekâna ve onun tasvirine ayrı bir önem vermişlerdir. Sezai de bu anlayışı gereği "ütopik mekânlar kurgulamaktan ziyade (gerçeklikten kopmamak şartıyla) geçmişe sığınmayı tercih eder" (Özgün, 2020, s. 81). Bununla birlikte bu somut mekânın kapalı ya da açık olması çok büyük oranda roman/hikâye kahramanının ruhsal yapısıyla bağlantılıdır. İçe dönük insanlar yalnızlığı ve kapalı yerlerde bulunmayı tercih ederler. Pasif kişiliklidirler. Dışa dönük insanlar böyle kapalı mekânlarda bunalıp sıkılırlar ve tedirgin olur. Bunların tercih ettiği mekânlar ise açık ve aydınlık mekânlardır. Buralarda huzur bulup dinginliğe kavuşurlar. Bundan dolayı mekân tercihinin şahsiyetle, psikolojiyle ve mizaçla doğrusal bir bağlantısı vardır (Çetişli, 2016).

Hem romantik hem de realist anlayışın etkisinde kalan ve eserlerinde bu iki akım arasında gelgitler yaşayan Sami Paşazade Sezai'nin özellikle açık mekân olarak çevre ve tabiat tasvirlerinde, tabiatla iç dünyası arasındaki yansımaların, duygulanmaların karşılığı olan romantik tasvirleri bulmak mümkündür. Bunun yanı sıra ev içi, oda ve benzeri kapalı mekân tasvirlerinde de nesnel ve öznel üslubu bir arada kullanma başarısını gösterir. Bu mekânları öznel olarak tasvir ederken bu kez kahramanlarının Ruhî durumlarını da dikkate alarak bu kapalı mekânın özelliği arasında ilişki kurar ve üslubunu ona göre belirler.

Hikâye ve romanda ayrıntısıyla üzerinde durulup tasvir edilen yerin açık veya kapalı mekân niteliğinde olması da yazarın ruhsal yapısına, şahsi tutumuna, yaşam anlayışına, duygu ve düşüncelerine bağlı olan bir etkendir. Bu itibarla Sezai'nin açık mekânların tasvirini yaparken daha şen bir üslubu tercih ettiği, oralara karşı özlem duyduğu görülmektedir. Onun hikâyelerinde "coşumculukta (romantizmde) sıkça geçen doğa, birkaç açıdan okura sunulur. Çamlıca ve Adalar o yılların İstanbul'u için köy ve doğa anlamına gelir" (Algül, 2022, s. 145). Yazarın da açık mekân anlamında "tabiat olarak en çok *sevdiği ve hikâyelerinde sık sık tasvire çalıştığı yerler Çamlıca ile Adalar'dır. Hatta denilebilir ki, Çamlıca, bazı yazılarında kompozisyonun mimarisini bozacak, bizi asıl konudan uzaklaştıracak kadar onu coşkunluğa sevk eder* (Oğuzkan, 1954, s. 9). Kapalı mekânları ise bunalımlı, hastalıklı içine kapanık, toplumdan kopuk ruh hâline sahip karakterlerin yaşadığı sıkıcı, boğucu mekânlar olarak hüzünlü bir üslupla tasvir eder. Bununla birlikte Sezai'nin tasvir ettiği açık ve kapalı mekânlar bütünüyle

somut; yani gerçek dünyaya ait, insanoğlunun yaşamını sürdürdüğü yerler ve çevrelerdir.

Aşağıda alıntıladığımız bölümde Sezai'nin açık mekân düzleminde Çamlıca'nın güzelliklerine hayranlık duyarak buraları öznel bir üslupla tasvir ettiği ve durağan tasvir kalıbındaki çevre tasvirini seçtiği renk isimleri, sıfatlar, benzetme ve kişileştirmelerle nasıl canlı ve hareketli bir resme dönüştürdüğü görülmektedir.

> *"Cihanı süsleyen ve ruhu besleyip aydınlatan bahar her yerden çok Çamlıca tepesinin eteklerini çiçeklerle doldurur, Çamlıca ise umursamadan ve âşıkça bıraktığı uzun etekleriyle o mevsimde her yana güzel kokular çiçekler saçar. Evet, tabiatın sanatçı elinin güller, erguvanlar, laleler, yaseminlerle işlediği bu yeşil eteği şükreder gibi ve güzellikten anlar gibi öpen bu taze ağaçların oluşturduğu küçük ormanın tanıyacağınızdan şüpheliyim. Bu güzel ağaçlık doğunun nurlu ve sefalı göğünün altında, şiddetli olduğu derecede uzun bir aşk ve sevdadan ötürü altmış yıldan bu yana ayrılmaz bir şekilde birbirleriyle kucaklaşmış ağaçlardan oluşmuştu uzanıyordu"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 27).

Burada görüldüğü üzere yazar anlatıcı, Çamlıca'yı anlatırken tasvir tekniğinin duyguları ifade etme fonksiyonunu kullanarak bu güzel tabiata karşı duygularını gizleyememiş, ona olan sevgisini çeşitli benzetme ve kişileştirmelerle romantik tasvir üslubuyla sunmuştur. "Baharın Çamlıca'nın eteklerini çiçeklerle doldurması, Çamlıca'nın âşıkça bıraktığı uzun etekleriyle bahar mevsiminde her tarafa kokular yayması, ağaçların kucaklaşması, ağaçların bu güzellikleri anlar gibi öpmesi" gibi kişileştirme sanatına ait ifadeler Sezai'nin romantik üslubuna has orijinal ifadelerdir. Yazar, bu öznel anlatım yöntemiyle durağan mekân tasvirini canlı ve hareketli bir tablo şeklinde okuyucunun gözünde canlandırır.

Buna karşılık aşağıda alıntıladığımız paragrafa baktığımızda yazarın romantik üsluptan realist üsluba kaydığını söylemek mümkündür. Her iki anlatım yöntemini; yani öznel ve nesnel tasvir yöntemini başarılı şekilde bir arada kullanabilen Sezai, bu kez Çamlıca'yı ayrıntısıyla tanıtmak ve onun güzelliği hakkında okuyucusuna bilgi vermek maksadıyla hareketli tasvir değil; statik, durağan tasviri kullanmayı yeğler. Burada yazar, duygularını karıştırmadan Çamlıca tabiatının genel görünüşünü; ağaçların yüksekliğini, günbatımı esnasında tabiatın aldığı rengi mümkün mertebe realist bir bakış açısıyla nesnel tarzda tasvir etmeye çalışır. Bu tasvirde tahkiyedeki anlatım durur. Yazar olayın akışını askıya alarak tasvir edeceği yer ya da nesne/kişi hakkında okuyucusuna objektif tanıtımlar yapar. Bunu yaparken isim tamlaması, sıfat fiil grupları ve sıfatlardan yararlanır. "Bu ağaçlıkta, meşe gibi, şimşir gibi büyümesi uzun yıllar gerektiren yüksek ağaçlar da vardır. Kimi zaman bir karatavuk, ağaçlığın arasına girip ıslık çalarak uçarak geçerdi. Kimi zaman günbatımı, bu ağaçlığa aksedince ağaçların tepeleri parlak yeşil, ortaları uçuk pembe gökleri mavi görünürdü" (Küçük Şeyler, 2009, ss. 27-28).

Aşağıya alıntıladığımız uzun bölümde de yazar yine bir mekânı tasvir ederken iki üslubu bir arada kullanmayı tercih etmiştir.

> *"Sultanahmet Meydanı'nın arkalarında olan bu büyük bu eski ev, o sabah pencerelerini bahar güneşinin şualarına, kapılarını aşka açmıştı. Birçok yıldan beri, ilk kez tamir edilerek dışı kırmızı bir aşı boyasına boyandığı ve içindeki odalar, duvarlar bütün sıvandığı hâlde, düzgün sürmüş bir kocakarı gibi yine kaplamalarındaki çatlaklar, buruşuklar, duvarlarındaki yamukluklar, çukurlar tamamen, örtülememiş ve bununla birlikte, üzerinden geçen yılların yıkıcı ayakları altında eğilmeye başlamıştı. Sofalarında genç kızların uzun etekleri dokunacağı, kış rüzgârlarının iniltisinden başka bir ses duymayan ıssız duvarlarına gençlerin kahkahaları yansıyacağı ve bahçeye bakan bir köşesi de bu gece gençliğin zifaf odası olacağı için ortasında bulunduğu alanda kanatlarını açarak ihtiyarlara has bir neşe ve gurur ile gelin-güveyi bekliyor gibi duruyordu. (…) Bulunduğu o yüksek ve müstesna yerden, çevresindeki küçük evlere doğru alçakgönüllülükle biraz eğilerek yarım saate kadar güzelliği her yere aksedecek olan okşayıcı ve yakıcı sazı dinlemelerine müsaade ediyor gibi görünüyordu"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 32).

Alıntılamış olduğumuz paragrafta anlatıcı yazar, evin tasvirini yaparken öznel ve nesnel tasvir üslubunu ilginç ve başarılı şekilde bir arada kullanabilmiştir. Örneğin, "Birçok yıldan beri, ilk kez tamir edilerek dışı kırmızı bir aşı boyasına boyandığı ve içindeki odalar, duvarlar bütün sıvandığı hâlde," cümlesine kadar tamamen nesnel bir tasvir yapan yazar "düzgün sürmüş bir kocakarı gibi" benzetme ifadesiyle evi yaşlı kadına benzeterek romantik tasvire geçiş yapar. Bundan sonra realist üslupla evi anlatmaya devam eden yazar "kaplamalarındaki çatlaklar, buruşuklar, duvarlarındaki yamukluklar, çukurlar tamamen, örtülememiş, üzerinden geçen yılların yıkıcı ayakları altında eğilmeye başlamıştı" cümleleriyle evin dıştan gözün gördüğü, herkese göre değişmeyen somut şeklini nesnel üslupla tasvir eder. Evin bundan sonraki tasvirinin devamında yazar, eve bir şahsiyet atfetmekle romantik üsluba tekrar geçiş yapar. İnsanda bulunan birçok duygu ve hâli eve yükleyen yazar, genel olarak durağan bir üslupta yapılmakta olan mekân tasvirini eve kişilik kazandırmakla benzetmelerle ve tasviri fiilleri kullanarak hareketlendirmeyi başarır. Burada "kanatlarını açarak," "eğilmeye başlamıştı," "kahkahaların yansıyacağı, zifaf odası olacağı" ihtiyarlara has bir neşe ve gurur ile bekliyor gibi duruyordu" öbekleri Sezai'nin romantik tasvir üslubu sayesinde durağan mekân tasvirini hareketli bir tablo hâline getirebildiği başarılı ifadeleridir.

Yine Sezai'nin bir nesne üzerinde romantik ve realist tasviri bir arada kullanma başarısını "Pandomima" hikâyesinden aldığımız şu tasvir paragrafında da görebilmekteyiz. "Haseki taraflarında bir çıkmaz sokakta yalnız duran üç odalı bu ev, bir mezar gibi sonsuz bir sessizlikle kuşatılmıştı. Unutulmuş, terk edilmiş gibi görünüyordu. Çatısından kopan bir tahta, damından uçan bir kiremit, duvarından yuvarlanan bir taş, yıllarca düştüğü yerde kalırdı" (Küçük şeyler, 2009, s. 58).

Paskal'ın evinin betimlemesinin yapıldığı bu paragrafta yazar nesnel ve öznel üslubu adeta sarmal şekilde kullanır. Örneğin "Haseki taraflarında bir çıkmaz sokakta yalnız duran üç odalı bu ev" ifadesi evin tamamen objektif/nesnel tanıtımıdır. Mehmet Kaplan (1992, s. 25)'a göre "Pandomima hikâyesinin bu ilk cümlesi, yazarın gerçeği anlatma cehdini açıkça gösterir." Evin oda sayısı, çıkmaz sokakta oluşu, Haseki taraflarında olması, fizikî dünyada karşılığı olan bir gerçekliktir. Ondan sonra gelen cümledeki tasvirde öznel üslupla bu evin mezar sessizliğine benzetilmesi ve unutulmuş, terk edilmiş gibi görünmesi ifadelerinin tercih edilmesi yazarın duygularıyla, bu mekâna olumsuz bir anlam yüklemek istemesiyle ve hikâyenin ilerleyen bölümlerinde meydana gelecek olumsuz olayları sezdirmek için vermek istediği mesajla ilgilidir. "Paskal'ın yaşadığı evin çıkmaz sokakta olması, karakterin talihini simgeler. O da bu sokak gibi çıkmaza düşecek ve çıkmazın sonuna geldiğinde" (Alan ve Koçak, 2019, s. 336) bu evde kendini asarak intihar edecektir. Bundan sonraki anlatımında tekrar nesnel bakışa yönelen yazar, evin çatısından tahtanın kopması, kiremitlerinin uçması, duvardaki taşın yuvarlanması gibi fizikî düzlemde meydana gelen somut olayları realist bakışa uygun nesnel anlatımla tasvir eder.

Zaman Tasvirleri

Zaman kavramı gerçek dünyada ne denli vazgeçilmez ve önemliyse ve gerçek dünyadaki bütün olaylar zaman şeridine ya da zaman nehrine göre oluşup akıyorsa gerçek dünyanın, fiktif/kurmaca dünyadaki yansıması olan hikâye ve romanda da o denli önemli ve vazgeçilmezdir. Zamanın oldukça silikleştirildiği bazı modern roman ve hikâye türleri bir yana bırakılırsa zaman, genel itibariyle fiktif dünya üzerine kurulan bu metinlerde olay, kişi ve mekân unsurlarıyla at başı giden bir unsurdur. Çünkü tahkiyeli anlatımın kahramanları yaşadıkları ya da yaşayacakları olayları bu zaman şeridine bağlı olarak yaşamak ve gerçekleştirmek durumundadırlar. Dolayısıyla romandaki mekân, kişi ve olayları okuyucunun gözünde belirginleştirip resmetmeye çalışan yazar, aynı şekilde hikâye ve romandaki olayların yaşandığı zaman olgusunu da tasvir etmek ihtiyacını ya da zorunluluğunu duyar.

Sezai, hikâyelerinde olayın yaşandığı/yaşanmakta olduğu zaman dilimlerini tasvir ederken yine durağanlıktan uzak, canlı hareketli tablolar çizer. "Yaz tamamen sona ermişti ki, (…) yazın kuşları küme küme sıcak yerlere doğru yollayan sonbaharın o soğuk, o tesirli rüzgârları esmeye başlayınca, Dilsitân da vücudunda büyük bir zayıflık hissi ile kesik kesik öksürmekteydi" (Küçük Şeyler, 2009, s. 50). Yazar, alıntıladığımız bu bölümde zaman dilimi olarak sonbaharı tasvir etmektedir. Ayrıca burada sonbahar mevsiminin belirtileriyle hikâyenin kahramanı Dilsitan'ın hastalığının belirtileri arasında önemli bir benzerlik kurar. Böylece karakterin hastalık hâlini mevsimin doğal özellikleriyle özdeşleştirir. Sonbahar mevsimi kış mevsiminin bir habercisi ve hazırlayıcısı olması bağlamında Dilsitan'ın nazik vücudunun yakalanmış olduğu verem hastalığının işaretleri olan halsizlik ve öksürükleri de ölümün işaretlerini göstermekte ve ölüm zamanına/ mevsimine hazırlanmaktadır. Yazar, sonbahar mevsimi ile hasta insanın vaziyeti arasında kurduğu bu ilginç ve hareketli benzerlik sayesinde sonbaharı hareketli tablo hâlinde sunar.

Bir metin içindeki zaman tasvirleri sadece geçmiş ve şimdiki zamanı kapsayan tasvirlerle sınırlandırılmayabilir. Geleceğe yönelik yapılacak işler ya da hayaller hakkında da gelecek tasvirleri yapmak mümkündür. Bu tasvirler üçüncü kişi anlatıcının bakış açısıyla verildiği gibi karakterin ağzından da yapılabilir. Yazar, "Hiç" adlı hikâyesinin kahramanı olan genç erkeğin, sevdiği kız ile ilgili gelecekteki hayallerini, yapacaklarını/yapmak istediklerini iç çözümleme tekniğiyle açığa çıkarıp sanki kahraman kendi ağzıyla bunları söylüyormuş gibi ona tasvir ettirir.

> *"Gizli sevgilisine Boğaziçinin cezp edici sahillerinin en tenha yerinde ya da ışıklar saçan güneşin altında şen ve şakrak olan adaların en güzel bir yerinde bir ev, bir aşk yuvası yapacak (…) kendisi bir yana çekilerek tabiatın güzelliklerini hepsinden daha da güzel olan sevgilisinin can çekişen kalbe yaşam veren kahkahalarını dinleyecek, bahar yüz görümlüğü olarak eşine en güzel çiçeklerini saz ve söz olarak kuşlar en yüce ve ruh açan şarkılarını takdim edecek. (…) Neden onunla birlikte Boğaziçi'nin sahilinde dolaşmasın, niçin, (…) onunla, o harikulade bir görünümle akan lacivert suda seyretmesin?"* (Küçük Şeyler, 2009, ss. 14, 15).

Burada üzerinde durmak istediğimiz nokta şudur. Yazar, kahramanın hayallerini okuyucunun zihninde canlandırmak için iç çözümleme yöntemiyle onun sesini okuyucuya işittirip tasvir ettirirken bu hayalleri adeta hareketli bir film şeridi gibi okuyucuya sunar. Kullandığı "çalışarak, çekilerek" zarffiiller ve "kuracak, yapacak, dinleyecek, takdim edecek" gibi geleceğe ait yapılacakları ifade eden fiillerle bunu yapmaya çalışır. Ayrıca, "neden sahilinde dolaşmasın", "suda seyretmesin" olumsuz soruyla çekimlenmiş fiilleri kullandırıp bunların olumlu hâli olan "dolaşsın, seyretsin" eylemlerini zihne getirerek hikâyenin kahramanı olan gencin gelecekte sevgilisiyle sahillerde dolaştığını, şuaların akislerini sevgilisiyle suda seyrettiğini ve içinde bulunduğu mutluluktan dolayı kendinden geçtiğini hareket hâlindeki bir resim gibi betimler.

Kişi Tasviri/Portre

Canlı bir varlığın fizikî ve Ruhî niteliklerinin bütün ayrıntısıyla tasvir edilip dış yapısının ve ruhî/psikolojik dünyasının kelimelerle resmedilmesi portre olarak adlandırılır. Portre, fizikî ve ruhsal tasvir olarak ikiye ayrılır. Roman ve hikâyelerde kahramanların fizikî ya da ruhsal tasvirlerinin ne ölçüde ya da ne derinlikte yapılacağı anlatının amacına, konusuna, yazarın karakter üzerinden vermek istediği mesaja ve diğer nedenlere göre değişiklik gösterebilir.

"Roman ve hikâye yazarının hayal dünyası gücü ve yazma kabiliyetiyle aslına benzer olarak kurgulanan anlatı dünyasında başlıca ilgi odağı kişilerdir (Tekin, 2001). Çünkü kurgulanan anlatı dünyasındaki diğer bütün öğeler kişi için var edilir ve ona hizmet eder, onunla anlam kazanır. Bundan dolayı kişilerin yazar tarafından ne ölçüde ve üslupta tasvir edileceği anlatının olay ve kurgusuyla ilgilidir. "E. M. Forster, roman kişileri anlatı dünyasına posta paketi gibi geldiklerini ileri sürer. Anlatı yazarı, bu paketteki kişilere biyolojik ve psikolojik olarak vasıf kazandırır" (Temizsu, 2017, s. 321).

Fizikî Portre

Fizikî Portre, bedensel boyutun tanımlanmasının ve çizilmesinin toplamı olup, karakterin boy, renk, vücut yapısı gibi özellikleri ile kıyafeti, yaşı ve davranış şekilleri onun fizikî yapısını meydana getirir. Sezai, hikâyelerinde karakterlerin fizikî portresini çizerken başarılı tasvirler ortaya koyar. Bu tasvirleri donuk olarak değil, kahramanın yaşamıyla, duygularıyla hayalleriyle ilişkilendirerek vermeyi tercih eder.

> *"Yatağın içinde, yastığın üzerine dağınık olarak dökülmüş sarı saçların yokluk rengi olan donuk hâli, yaşamın, birkaç saniye yolundan alıkoyacak kadar müthiş, tesirli, genç bir yüz görünüyordu. Bir başka dünyaya dikilmiş gibi, maviliği üst kapaklarının içinde kaybolarak yalnız beyazları görünen gözleri, uzak ufuklarda batan iki yıldız gibi hüzünler, sevdalar içinde sönüyordu."* (Küçük Şeyler, 2009, s. 38).

Sezai yatakta verem hastalığından dolayı vücudu erimiş ve ölmek üzere olan Dilsitan'ın vücudunu ve yüzünü tasvir ederken durağan bir tasvirden kurtulmak ve biraz sonra Dilsitan'ın başına gelecek ölüm gerçeğini okuyucuya sezdirmek maksadıyla "bir başka dünyaya dikilmiş gibi, sevdalar içinde sönüyordu" cümleleriyle ölümü hatırlatacak benzetmeler ve hareket fiilleri kullanır. Böylelikle donuk fizikî tasviri durağanlıktan kurtarıp daha hareketli sunmayı yeğler.

"Hiç" adlı hikâyede anlatıcı, genç kahramanın yüzünü "romantik düşüncelerle hayatın acılığını erken tattığından uçları aşağı sarkmış ağzı nefret dolu görünürdü" (Küçük Şeyler, 2009, s. 11) cümlesiyle tasvir eder. Anlatıcı, karakterin yüzünü ve yüzünün ifadelerini tasvir ederken oldukça fazla romantik üslup kullanır. Hikâye kahramanının içinde bulunduğu zor ve acımasız hayat şartlarından dolayı psikolojisinin ne hâlde olduğunu okuyucuya hissettirmek isteyen anlatıcı, karakterin ağzının nefret dolu olduğunu ve bu ağzın garip ve hüzünlü göründüğünü ifade eder. Böylece duygusal bakışla başarılı bir öznel tasvir yapar. Sezai'nin hikâyelerindeki kişi, mekân, zaman ve benzeri tasvirler hikâyenin konusu, teması, anlatı kişilerinin ruhsal dünyalarıyla ilişkili olarak öznel ya da nesnel üslup kazanabilmektedir. Bununla birlikte tasvirlerin büyük çoğunluğunda öznel üsluba yer verdiğini söylemek mümkündür.

"Kaşının üst kısmı ve çenesi geriye doğru çekik, büyük ve biraz patlak gözleriyle bir arama hâli alan yüzünü iki yana döndürerek şaşkınlıkla çevresine bakınıyordu Bu kibirli vefasız, nankör hayvanların, kadınlar elbette taraftarı olur. Zaten kedi kadındır diyordu" (Küçük Şeyler, 2009, s. 18). "Kediler" başlıklı hikâyeden alıntıladığımız bu bölümde anlatıcı, evdeki yirmi tane kediden dolayı rahatı bozulan, keyfi kaçan evin yaşlı erkeğinin yüzünü tasvir ederken aslında onun ruhsal tasvirine de ayna tutmaktadır. Yaşlı adam, kedilerin kahvaltısını berbat etmeleri karşısında şaşkın bir hâldedir. Böyle durumda olan bir kişinin yüz ifadesini çok güzel resmeden anlatıcı, kahramanın kediler hakkındaki "kibirli, nankör" ifadesiyle kadınların bunlara taraftar olma sebebini iç çözümleme yöntemiyle karakterin düşüncelerine ayna tutarak ortaya koyar. Bir yönüyle onun ruhî tasvirini de yapmış olur.

Bu bölümün devamındaki aşağıdaki bölümde ise kahvaltısını yiyen kedileri şaşkınlık ve kızgınlıkla arayan kahraman, kedileri bulur ve "işte orada" ifadesiyle kedileri işaret eder.

> *"İşte orada duvarın altında, kahvesini içen ekmeğini çalan, fincanını kıran kendisini sabah keyfinden eden; hülasa evinde bütün rahat ve huzurunu ele geçiren kediler, güneşe karşı abanoz ağacı gibi cilalı, siyah, kar gibi beyaz, sarı ve benekli, parlak renkleri ve her an ve saniye renkleri değişen ışıklı gözleri, gözlerde bir gökkuşağı meydana getirdiği sırada ön ayaklarını önce ağzına götürüp kadınlara has işveli bir tavırla yüzlerini temizleyerek bir gönül rahatlığıyla sabah kahvaltısını sindirmekte ve öğlen yemeğine hazırlanmakta idiler"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 18).

Anlatıcı burada ayrı bir tasvir başarısı göstererek paragrafın giriş kısmında kedileri hikâyenin kahramanı yaşlı adama tasvir ettirir. Aradığı kediler nasıl kedilerdir? Daha önce ne yapmışlar? Kediler, biraz önce yaptıkları ve hikâyenin kahramanını kızdırdıkları eylemlerle birlikte kahramanın bakış açısıyla ve ağzından "*İşte orada duvarın altında, kahvesini içen ekmeğini çalan, fincanını kıran kendisini sabah keyfinden eden; hülasa evinde bütün rahat ve huzurunu ele geçiren kediler*" şeklinde tasvir edilir. Çünkü burada kedilerin yaptıklarından zararlı çıkan ve aciz olan yaşlı adamdır. Anlatıcının kedileri yaptıkları

davranışlara bağlı olarak bunlardan rahatsız olan kahramana olumsuz bir üslupla tasvir ettirmesi, Sezai'nin alkışlanacak bir tasvir başarısıdır kanaatimizce. Çünkü tasvirin yapılması usullerinden birisi de hikâyenin içindeki bir karakteri o hikâyedeki başka bir karaktere tasvir ettirmektir. Burada yazarın amacı, tasviri yapılacak kişi ya da diğer unsurların tasvirini olayı yaşayanın bakış açısından vermektir. Kediler de bu hikâyenin birer kahramanı olduğuna göre bir kahramanın ağzından ve bakış açısıyla hikâyenin diğer kahramanı kediler tasvir edilir. Doğal olarak tasvir hikâyenin tema gelişimine göre olumsuz üslupta olacaktır.

Tasvir paragrafının bundan sonraki bölümünde bu kez anlatıcının ağzından kedilerin tasvirinin yapılmasına devam edilir. Fakat burada dikkat çeken bir durum ortaya çıkar. Anlatıcının ağzından yapılan tasvir ilginç olarak olumlu ve kedileri över şekildedir. Burada olumlu ifadelerle kedilerin tasvirini yapan anlatıcı, öncelikle onları dış görünüşleriyle tanıtır. Güneşe karşı oturan kedileri güzel renk isimlerini zikrederek her zaman insan kalbinde ve zihninde olumlu duygu ve düşünceler uyandıran güzel renklerle tasvir eder. Bundan sonar, güzel fiziğe sahip olan bu kedilerin güneşe karşı ayaklarını uzatarak kadınlara benzeyen işveli tavırlarla yüzlerini ağızlarını temizlemelerine ve gönül rahatlığıyla kahvaltılarını sindirmelerine anlatıcı adeta sevinmekte ve duygusal olarak kedilerin tarafında olmayı tercih etmektedir. Sanki "iyi ettiniz de kahvaltıyı yediniz" der gibi kedilerin bu davranışını olumladığını hissettirmek maksadıyla seçtiği uygun sözcük ve söz gruplarıyla öznel tasvir yapar. Bu şekilde yazar gerek hikâye karakterine kedileri tasvir ettirirken gerekse kendisi anlatıcı olarak kedilerin fizikî görünüşlerini tasvir ederken durağan yapıya sahip fizikî portreyi, kullandığı fiil ve eylemsilerle kedilerin dış görünüşleriyle birlikte oturmalarını ve davranışlarını yine hareketli bir resim hâlinde tasvir ederek zihinlerde canlandırmayı başarır.

> *"Yazın, bir cuma günü öğle vakti, bu evden bohçasıyla çıkan bir adam, kapısını ihtimam ve dikkat ile kapadıktan sonra yoluna devam etmeye başladı. Arkadan bakılınca omuzlarıyla belinin genişliği aynı derecede olacak kadar şişman olan otuz üç yaşındaki bu adamın, enli ama pek kısa bacakları üzerindeki yükü, istediği yere götürmekte zorluk çektiği görünüyordu"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 59).

Yukarıdaki paragrafta anlatıcı, Paskal'ın beden yapısını tasvir ederken onu durdurmaz, yürüyüşüne izin verir ve bu devinim içinde onun vücut yapısını tasvir eder. Paskal'ın evinden çıkıp tiyatrosuna gittiği esnada, bu şişman adamın kısa ve enli bacaklarıyla yolda yürüyüş şeklinden onun yürümekte ve yükünü götürmekte zorlandığını "üzerindeki yükü, istediği yere götürmekte zorluk çektiği 'görünüyordu'" ifadesiyle belirterek öznel üsluplu bir tasvir çizer. Böylece "Paskal'ın yaşam yükünü kaldırmakta zorlanacağı(nı) okura önceden sezdirir" (Dalar, 2019, s. 205).

Tasvir ve tahkiye birbirinden ayrı görünen iki anlatım tekniğidir. Tasvir durağan, tahkiye ise hareketli bir anlatım tarzıdır. Ayrı ayrı görünen bu iki tekniği bazen bir arada kullanmak, anlatımın güzelliği açısından çok önemlidir. Fakat tahkiyede olayların anlatımının ön plana çıktığı ve "okuyucu dikkatinin eylemler üzerine yoğunlaştığı aşamada her tür tasvirin daha seyrek kullanıldığı görülmektedir. Çünkü tasvirin özellikle de mekân tasvirlerinin doruk noktada kullanılması hareketi azaltarak hikâyeyi durağanlaştıran bir seçimdir (Demir, 2009, s. 243). İşte, yazarlar durağan mekân tasvirinin tahkiyenin hareketine verdiği bu zararı önlemek maksadıyla özellikle fizikî portreye ve çevreye ait durağan tasvir sahnelerini hareketli hâle getirip tahkiyeli anlatımın içine sokmak gayesiyle farklı yöntemler kullanırlar. Bunlara tasvir motivasyonları adı verilir. Yazar, hikâyesini ya da romanını anlatırken yukarıda vermiş olduğumuz, yaşlı adamın kedileri tasvir etmesi örneğinde olduğu gibi bazen kendisi aradan çekilip sözü anlatının karakterlerinden birine veya birkaçına verebilir. Böylelikle "anlatıda bazen bir kahramanın diğer kahramana bir nesneyi, bir faaliyeti anlat(masıyla) tasvir, tahkiye zamanı ve diyaloglar içine sokulmuş olur" (Akdeniz, 2007, s. 276). Modern roman ve hikâyenin gelişim döneminde "ilk kez realistlerce kullanılan bu uygulamada amaç, tasviri yapılacak kişi ya da şeylerin tasviri, yapanın (olayın içendeki kahramanın) bakış açısından verilmesidir" (Tekin, 2016, ss. 235-239). Böylece okuyucu, bu gösterme tekniği sayesinde üçüncü kişi anlatıcıya bağlı kalmadan tahkiyenin içindeki kişilerin anlatımıyla onların kendilerine özgü düşünceleri, psikolojileri, yaşam anlayışları ve kültürel birikimleri üzerinden olaya bakma ve değerlendirme imkanı bulur.

Durağan tasvirleri sevmeyen Sezai de, doğası itibariyle durağan ve donuk olan çevre, mekân tasvirlerini, fizikî portreleri hikâyenin hareketli anlatımının içine sokup onunla bütünleştirmek ve böylece canlı ve hareketli resimler meydana getirmek gayesiyle kullandığı farklı tekniklerin yanı sıra yukarıda sözü edilen tekniği de kullanır. Aşağıda "Düğün" hikâyesinden alıntılanan paragrafta gelinin fizikî portresini çizerken bu tekniğe başvurduğu görülmektedir. Üçüncü kişi anlatımıyla gelinin fizikî yapısını ve giyimini donuk bir fizikî tasvirle tanıtmak yerine, diyalog tekniğini kullanarak gelinin dış görünüşünü, giyimini düğüne gelen kadınların gözünden sunmakla daha canlı ve etkili bir tasvir elde etmiş olur.

-Gelin güzel mi?

-Güzellik ona kılmış! Görmüyor musunuz ne kadar esmer. Kaşları da ne kadar düşük. Yalnız gözlerini beğendim.

-Gözleri sizin gözlerinize ne kadar benziyor!

Öte yanda:

-Gelin güzel değil, ama gelinliğe bayıldım. Mor atlas üzerine sırma işleme ne kadar yakışıyor.

-Bundan daha güzel gelinlik olmaz, ama belim ince görünsün, diye korsesini ne kadar sıkmış! Baksanıza… Rahat nefes alamıyor!

-Kardeş! Kendi belin gibi arıyorsan, onu hiç kimsede bulamazsın.

Bir başka köşede

-Darısı başına. Gelin hanım niçin böyle ağlar gibi duruyor. Sanki… Ne kadar sevinse yeridir. Bence damat gelinden daha güzel.

-Niçin? Bence zavallı gelin hanım da güzel…" (Küçük Şeyler, 2009, s. 36).

Ruhî Portre

Psikolojik tasvir de denilen ruhî portre, tahkiyeli anlatılardaki karakterlerin/kahramanların duygu ve düşüncelerinin diğer bir deyişle bütün psikolojik dünyalarının ayrıntılı tanıtımıdır. Sami Paşazade Sezai, kahramanlarının ruh hâllerini tasvir ederken, fizikî portrede olduğu gibi olayın akışını durdurmaz bilakis olayın ilerleyişi içinde gelişen duruma ve kahramanın gösterdiği davranış ve tavırlara göre onun ruh hâline ayna tutarak tasvir eder. Aşağıda "Düğün" hikâyesinden alıntıladığımız bölümde damat Behçet Bey'in gelinle birlikte kadınların arasından geçerken içinde bulunduğu ruh hâli olayın gelişim nedenine bağlanarak tasvir edilir.

> *"Bu genç, güzel damat bey, kadınların beğendiği uzun boyu, kemikli geniş omuzları, bilhassa düzgün ve biraz çokça ve uçları maşa ile yukarıya doğru kaldırılmış olan siyah bıyıkları beğenen bakışları çekiyor idiyse de, galiba yaptığı bu evliliğin çıkar muhasebesi ile biraz fazlaca alakadar olmalıdır ki, dalgın bir tavır ile merdivenlerden önüne bakarak çıkıyordu; yalnız ara sıra başını kaldırarak, kadınlar hakkında aşağılamayla karışık kin ve düşmanlık besleyen kalbinin ihanetinin manasını gösteren gözleriyle, çevresinde örtünmüş olarak bulunan kadınlara, hakaret edercesine bakan gözleriyle süzüyorlardı. O dakikada memnun ve mutlu olmaktan çok, sinirli ve kavga çıkarmaya hazır görünüyordu" (Küçük Şeyler, 2009, s. 34).*

Gerçekte Sezai'nin tasvirleri, çoğunlukla farklı üsluptaki tasvirlerin iç içe geçtiği tasvirlerdir. Fizikî ve ruhî tasviri bir arada sunarken aynı zamanda olayın hareketiyle birlikte verilen bu tasvirler canlı tablolara dönüşür. Bu durum aslında Sezai'nin bilinçli bir tercihidir. Çünkü o, durağan tasvirden ziyade hareketli tasvirlerle canlı tablolar yapmayı seven ve hikâyesini bunun üzerine kurgulayan bir üsluba sahiptir. Burada da görüldüğü gibi başta damadın fizikî tasvirini çizen yazar, hemen sonra onun gelinle evlenme sebebinin kadınlar tarafından bilinmesinden dolayı canının sıkkınlığını ve sinirli ruh hâlini, asabi davranış şekillerine ve olumsuz tavırlarıyla birlikte aktararak tasviri hareketli hâle getirir.

"Düğün" hikâyesinin başkarakteri on sekiz yaşındaki güzel bir kız olan Dilsitan uzun yıllar boyunca halayık olarak çalıştığı evin beyi tarafından aşk vaatleriyle kandırılmış, odalık olarak kullanılmış ve cinsel sömürüye maruz kalmıştır. *"Evin yirmi beş yaşındaki genç ve yakışıklı beyi Behçet'in kendisine gerçekten âşık olduğunu ve onunla evleneceğini zannederek bedenini efendisinin emrine sunmak zorunda kalan Dilsitan onun aslında üst sınıftan Sitare adlı güzel olmayan bir kadınla çıkar ilişkisine dayalı bir evlilik gerçekleştirmek üzere olduğunu öğrenince nevroz yaşamış ve zamanla nevrozu verem hastalığını tetiklemiştir*" (Yemez, 2021, s. 588). Behçet bey'in Sitare ile düğününün olacağı gün ise Dilsitan verem hastalığının pençesinde yatakta can çekişmektedir.

> *"Ölüm yatağında yatan on sekiz yaşındaki bu genç kız, bundan üç dört sene önce sırma saçları, pembe teni, mavi gözleriyle bahar misali taze, kuşlar gibi şen idi. Dünyanın hadiselerine karşı kapıları kapanmış ve etrafından geçen zamanın kendisine tesir etmesine mani olmak üzere yüksek duvarlar çekilmiş bir haremde büyüdüğü için, hakiki yaşamın hiçbir hâlini bilmiyordu. Çiçekleri sever, gül ağaçlarının arasından koşar, bahçeye bakan odasının penceresini açarak, sabahları şarkı söyler, merdivenlerin ikişer basamağını birden atlayarak aşağı iner, hafiflik ve süratle konağın her odasına, bahçenin her yerine ve her köşesine girer, çıkar yürür koşardı"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 41).

Yazar, ölüm döşeğinde yatmakta olan Dilsitan'ın üç dört sene önceki güzel fizikî görünüşünü ve bu güzelliğe uygun ruh hâlinin tasvirini geriye dönüş tekniğini kullanarak yapar. Burada Dilsitan'ın neşeli, sevinçli, huzurlu ruh hâlini bahara benzeterek tabiatla arasında ilişki kurar. Anlatıcı, Dilsitan'ı o yaşlarda psikolojik açıdan çok mutlu, neşeli tasvir ederken bu mutluluğun kaynağının duvarlarla dış dünyanın kötülüklerinden arındırılmış korunaklı bir mekân olan konaktan kaynaklandığına gönderme yaparak mekân-kişilik ilişkisini nazara verir. Bu mekân Dilsitan'ı dış dünyanın acımasızlığından koruduğu için Dilsitan dışarının olumsuzluklarından habersiz olarak kendi mekânında mesut ve huzurludur. Anlatıcı, Dilsitan'ı kafesinde yaşayan fakat mutlu olan bir kuşa benzetir. Kuşlar gibi odasına girer çıkar penceresini açar, bahçeye çıkar, kuşların daldan dala atlaması ve ötmesi gibi o da odalardan odalara girer çıkar, şarkı söyler bütün mutluluğunu bu mekânın içinde yaşar. Anlatıcı yine burada da Dilsitan'ın geçmiş yaşamındaki ruh hâlini betimlerken kullandığı fiillerle onun mutlu ruhî portresini hareketli şekilde zihinlerde canlandırır.

Cisimlerin/Nesnelerin Tasviri

Figürlerin, cisimlerin, nesnelerin fizikî niteliklerinin, dıştan görünüşlerinin, durumlarının tasviridir. Sezai'nin hikâyelerinde cisimlerin, nesnelerin betimlemelerine de rastlarız. *"Hanımın giydiği elbise, Türklerin güzel sanatlarının bir ürünü sayılacak kadar güzeldi; alafranga tarza uygun hâle getirilmiş, mor atlastan uzun etekli. Giysinin göğüs kısmından başlayarak eteklerine dek bütün kumaş, gecenin doğudan batıya yansıyan ışığını andıran uzun yollu sırmalarla işlenmişti*" (Küçük Şeyler, 2009, s. 34). Anlatıcı gelinin giydiği düğün elbisesini betimlerken duygusal bakış açısıyla yine öznel üsluba başvurmayı tercih etmiş ve "ürünü sayılacak kadar güzeldi," "gecenin doğudan batıya yansıyan ışığını andıran" gibi duygu ve benzetme ifadeleriyle öznel tasvirler elde etmiştir.

"*Kapısı açılan bu oda, zenginliğin sefalete terk ettiği bir unutulma köşesi olduğundan, (…) küçük pencerelerinin önüne kayıtsızlıkla atılmış uzun bir minderin uçları nemden çürümüş ve yine o nemin tesiri ile duvarlarındaki sıvalarda büyük siyah lekeler oluşmuş idi*" (Küçük Şeyler, 2009, s. 38). "Düğün" hikâyesinden alıntıladığımız bu kısımda ise anlatıcı, verem hastalığına yakalanan ve loş, izbe bir odada ölüme terk edilmiş Dilsitan'ın yattığı odanın duvarlarını ve odada bulunan minderi realist bakışla tasvir etmektedir. Fakat burada anlatıcı, odanın bu hâlde olmasını "zenginliğin sefalete terk ettiği bir unutulma köşesi olduğundan" ifadesiyle tasvirin sembol görevini kullanarak bu perişanlığın neyi temsil ettiğini veya edeceğini imgelemeye çalışır. "Tasvir, anlattığı şeyin dışındaki başka bir şeyi anlatmak için kullanılmışsa sembol işlevi yüklenir" (Akdeniz, 2007, s. 279). Odanın ve içindeki nesnelerin/eşyaların bakımsız, terk edilmiş/unutulmuş hâli gerçekte içinde yatan cariye Dilsitan'ın Behçet Bey ve diğer insanlar tarafından vefasızlığa uğramışlığını, unutulmuşluğunu, terk edilmişliğini sembolize eder.

"Pandomima" hikâyesinden alıntıladığımız aşağıdaki paragrafta anlatıcı, Paskal'ın evinin önündeki canlı bir nesne olan ağacı, tasvirin görselleştirme görevini/fonksiyonunu kullanarak zihinlerde canlandıracak düzeyde betimler. "*Görselleştirme fonksiyonu tasvirin nesneyi veya kişiyi okuyucunun zihninde, hayalinde canlandırma işlevi olarak tanımlanmaktadır*" (Akdeniz, 2007, s. 280). Anlatıcı, tasvirin bu görevi sayesinde ağacı statik/durgun değil, seçtiği uygun fiiller ve benzetme, kişileştirme sanatıyla canlı, hareketli; kucağında anne olan kuşlara hamilik eden bir varlık gibi resmeder. Yazar burada ayrıca tasvirin sembol fonksiyonuyla ağacı "Eftalya gibi güzelliği temsil eden" (Kaplan, 1992, s. 21) bir sembol olarak nazara verir.

> *"Evin küçük bahçesinde duvara yakın bir büyük ağaç, (…) yapraklarının arasına saklanmış serin bir rüzgâr yaymaya başlayarak, o evin, o mahallenin bir büyük yeşil yelpazesi gibi havayı yeniler, titreştirirdi. Bu evde, bu ıssız sokakta yaşam olduğunu gösteren, sadece bu ağaçtı. Bahar gelince çiçeklerle bezenir, yazın yapraklarla süslenir; dallarının, yapraklarının arasında yuva kuran kanatlı bir dünya, gökte âşık olur, havada gebe kalır, yapraklarının arasında anne olurlar"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 58).

"O gün bu tiyatro, kıvanç duyulacak bütün hünerlerini gösterdiğinden, her şey coşmuştu. Tavanını oluşturan yelken bezi, rüzgâra karşı neşesinden oraya buraya atılarak içerideki havayı yenilediği ve tahtaların aralarından giren güneşin bir sütunun içinde bir takım böcekleri oynattığı gibi…" (Küçük Şeyler, 2009, s. 60). Burada anlatıcı, cansız bir cisim olan yelken bezini tasvir ederken teşhis sanatına başvurmuş ve ona kişilik kazandırmıştır. Tiyatronun tavanına çekilmiş yelken bezinin rüzgârın etkisiyle sallanmasını "rüzgâra karşı neşesinden" ifadesiyle Paskal'ın komedi tiyatrosunda gösterdiği hünerlerinden dolayı seyircilerin ve özelde Eftalya'nın coşkunluğuna ve sevincine ortak olmasına, onlarla birlikte sevinmesine bağlar. Hem teşhis hem de Hüsni Ta'lil (güzel nedene bağlama) sanatlarından faydalanan yazar, yelken bezini tasvir ederken donukluk ve durağanlıktan uzak durmuş bu cansız cisme kişilik kazandırarak canlı betimleme yapmıştır.

Gelenek ve Seciye Tasviri

Örf ve geleneklerin kusur ve erdemlerin, gerçek veya hayali bir şahsın ahlaki niteliklerinin tasviridir. Anlatıcı, "Düğün" hikâyesinin başkahramanlarından Behçet Bey'in karakter ve mizacını, olumsuz davranış ve hareketlerini tasvir etmekle okuyucunun zihninde onun nasıl bir ahlaki yapıda olduğunu ortaya çıkarır. Anlatıcıya göre Behçet Bey'in genel mizacı "güçsüzlere karşı sert ve korkunçtur". Bu yargı durağan, statik ve hareketten yoksun bir yargı ve tanımlamadır, Ama Sezai'nin tasvir/betimleme anlayışı ve üslubu bu tasviri burada böyle durağan şekilde bırakmaya izin vermez. Bu korkunçluğu ve sertliği zihinlerde canlandırabilmek için özenle seçtiği olumsuzluk çağrıştıran "sallanırdı, titrerdi, atarak kırardı, alçaklıkla söylediği, elde edememekten" gibi hareket ifade eden fiil ve fiilimsiler kullanır. Bu şekilde Behçet Bey'in mizacındaki korkunçluğu ve sertliği yaptığı hareketlerle betimleyerek onun ahlaki yapısının davranışsal sonuçlarını gösterme yoluyla zihinlerde canlandırır.

> *"Evet! Bu bey güçsüzlere karşı sert ve korkunçtu. Sertliği o derecelerde idi ki, akşamları geldiği zaman, bütün ev, içindeki her şeyle titrerdi. Konağın pek büyük, pek eski üst kat sofasında dehşet vererek dolaştığı zamanlar, büyük ahşap evlerde her zaman görüldüğü gibi, çevredeki odalar sallanır, odalardaki kanepeler titrer; kimi zaman en küçük bir öfkeyle ya da evin dışında büyük bir beceriksizlik ve alçaklıkla söylediği isteğini elde edememekten doğan ümitsizlikle sandalyeleri şuraya buraya atarak kırardı"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 43).

Yazar, Behçet Bey yaratılışında olan insanların karakter ve seciyelerindeki olumsuzluğu "İnanınız bana bu yaratılıştaki insanlarda, her türlü üzüntüler, hatta aşk bile, bir kin ve düşmanlıktır" (Küçük Şeyler, 2009, s. 34) cümlesiyle tanımlayarak

onun ve onun gibi insanların mizaçlarını, seciyelerini betimler.

Paralel Tasvir

Paralel tasvir, anlatı içinde bulunan nesne, şahıs, çevre gibi unsurların "aralarında benzerlikler, farklılıklar bulunduğunu göstermek için fizikî ya da ahlaki tasvirinin art arda, birlikte" (Akdeniz, 2007, s. 281) veya karşılaştırmalı olarak yapılması demektir. Aşağıda verilen alıntıda iki karakterin o an duygularındaki benzerlik karşılaştırılması buna örnek gösterilebilir.

> *"Bu iki hanım, gelin ve güveyin annesi idi. Bir tanesi bizde erkek çocuğu olan annelere has gurur ile öteki bir anne hassasiyeti ve sevecenliği ile oğlunun üstünlüğü ve gücüyle cemiyet hayatına katılışını; müstesna güzellikteki kızının hakiki dünya üzerinde hayatının kılavuzu olan kocasını mutlu ve masum bir tavırla takibini; ikisi de geçip giden, ömürlerinin kol kola vererek geri dönüşünü ya da geçmişten, geleceğin gelip geçtiğini, bir takım mühim duygular içinde seyrediyorlardı"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 35).

Anlatıcı burada gelin ve damadın anneleri olan bu iki kadının çocuklarının düğününde kol kola geçmelerini seyrederken içinde bulundukları ruh hâllerini, benzer ve farklı duygu ve düşüncelerini paralel tasvir yöntemiyle aktarır. Buradaki kadınlardan birisi damat annesi olmanın verdiği farklı düşünce diğeri de gelin annesi olmanın verdiği farklı düşünceler içinde olmalarına rağmen temelde ikisi de çocuklarının bu mutlu gününü yaşamalarından dolayı hissettikleri sevinç ve gururla benzer bir duygu ve ruh hâli içindedirler.

Hâl Tasviri

Hâl tasviri anlatı içinde bulunan özellikle şahıs ve mekânın o anki, durumuna, görünümüne ayna tutmak olarak tanımlanabilir.

"*Genç kızlarda evlenmenin en birinci maksatlarından biri olan gelinliğin ve etrafındaki alkışların verdiği mutluluk ve gurur duygusu, gençliğinin ve güzelliğinin dayanağı saydığı kocasına dayanarak (…) o anda neşe ve sevincinden yarı sarhoş olan parlak siyah gözleriyle tebessüm ediyordu*" (Küçük Şeyler, 2009, s. 34). Anlatıcı burada gelinin o an içinde bulunduğu sevinçli hâlini, vaziyetini, belirginleştirmek için tasvirin açıklamak ve bilgi vermek fonksiyonunu kullanarak açıklama yöntemiyle tasvir etmektedir.

> *"Bu ağaçların süslenerek aydınlattığı baharda, o ince, o küçük ağacın dalları, yaprakları sarkarak üzgün düşünceli bir hâlde duruyordu. Narin bedeni akşamların neminden müteessir olmaya, sabahın renk ve kokularının şebnemlerinden solup uçmaya başladı. Hep gökyüzünden bir şeyler bekler gibi duran ve günden güne sararıp solan bu güzel ağacın hâline bütün âlem içinde yalnız gündoğumu her sabah birkaç damla gözyaşı dökerdi"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 27).

Yazar, yukarıya alıntılanan tasvir metninde ağacın hasta hâlini tasvir ederken ona bir kişilik verir. Onun sararıp solmasına sadece yakınındaki gündoğumu ağacının acıyıp yaş döktüğünü belirtirken gündoğumu ağacına da kişilik vererek romantik bakış açısını kullanmıştır. Tabiatı ve içindeki ağaçları çok seven yazar, gerçekte bu ağaca kendisi de çok acımaktadır. Bununla birlikte yakınında olan gündoğumu ağacının acıdığını söylerken tasvirin duyguları ifade etme yönünü kullanır ve bu şekilde öznel bir tasvir ortaya koyar. Bütün hikâyelerindeki alelade karakterlere, nesnelere, ağaçlara acıyan Sezai, bu nedenlerden dolayı ağacın hâlini realist bir bakışla değil, acıma duygusunu ön plana çıkararak öznel üslupla betimler.

> *"Gecelere ve bilhassa Dilsitân'ın bağlı olduğu kavme belâ bu hastalık, yayılıp gelişiyor, öksürük artıyor ve akşamları gelen nöbet, bir gecede emareleri görülecek biçimde zavallıyı eritiyordu. Her sabah daha renksiz, daha takatsiz kalkıyordu. (…) o lâcivert gözlerinin rengi bile uçuk gök mavisi bakışıyla hep düşünüyordu. Kendisini bu vaziyete koyan sonbahara benzemişti"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 50).

Anlatıcı, yukarıdaki paragrafta verem hastalığından dolayı yatağa düşüp ölümle pençeleşen Dilsitan'ın perişan hâlini tabiat ve içindeki öğelerle benzerlik ilişkisi içinde betimlemektedir. Saçların göl üzerine dökülüp ıslanan salkım ve söğüde benzetilmesi bitkinliği; lacivert gözlerin uçuk gök mavisine dönüşü de renksizleşmeyi, belirsizleşmeyi ifade eder. Koyu rengin açık renge dönüşü ise cansızlığı ve hastalığı imgeler. Ayrıca içinde bulunduğu zaman dilimi olan sonbaharla Dilsitan'ın hasta hâli arasında bir benzerlik ilişkisi kurulur. Yazar bu benzerliği sonbaharın yazdan sonra solup renksizleşmesi ile Dilsitan'ın taze, renkli ve canlı vücudunun hastalıktan dolayı cansızlaşıp renksizleşmesi benzerliğiyle ilişkilendirerek betimler.

Tasvirin anlatı içindeki canlı ve cansız objeleri tanıtmak ve bilgi vermek görevinin yanı sıra, nesneler ve canlı varlıklar karşısında hissedilen duyguları ifade etme görevi de vardır. Olayı gören anlatı kahramanının ya da üçüncü kişi anlatıcının hayranlık, neşe, hüzün ve acıma gibi benzer genel izlenim ve duyguları anlatıya yansıyabilir. Böylece anlatıcı gördüklerini duygusal, romantik üslupla betimler. Buna tasvirin duyguları ifade etme fonksiyonu denir. Cümle yapıları, kullanılan sözcükler duyguların ipuçlarını verir. Anlatıcı yukarıdaki tasvir metninde kullandığı "zavallıyı eritiyordu" ifadesiyle Dilsitan'a karşı acıma duygusu hissettiğini sezdirerek romantik bir üslupla Dilsitan'ın acınası hasta hâlini okuyucunun zihninde resimleştirir.

> *"Normal yaşam içinde insanlara karşı hissedilen insani ilgi ve acıma duygusu Türk Edebiyatına batı anlayışından gelmiştir. Rastlanılan herhangi bir insana karşı duyulan beşeri ilgi ve acıma duygusu Türk edebiyatına batıdan gelmiştir. Gerçek hayatta yaşayan alelade insanlara karşı acıma duygusuna atalarımız da yabancı olmamakla beraber edebî eserlerinde böyle bir duyguya yer vermemişlerdir. Son dönemdeki yenilgiler, yoksulluklar bizde de ezilmişliğin sanat eserlerinde asil ve beşeri konular olarak işlenebileceği düşüncesini geliştirmiştir. Bu duygunun öncüsü de Sami Paşazade Sezai'dir"* (Kaplan, 1992).

Ortam Tasviri

Ortam tasviri bir mekân içindeki şahısların durumu, hareketleri, sesler, ışıklar, kokular ve benzeri birçok öğenin bileşimiyle ortaya çıkan ortak vaziyetin tanımlanması, betimlenmesi olarak değerlendirilebilir. Ortam tasvirinde tek bir nesne üzerine odaklanılmaz bilakis orada bulunan bütün öğelerin birbiriyle olan ilişkisi ve birleşimiyle ortaya çıkan ortamın durum ve görünümü ele alınır. Eserlerinde bütün tasvir çeşitlerini deneyen ve bunları hareketli, canlı şekilde sunabilen Sezai, aşağıya alınan alıntıda her zaman rastlanılabilen ve alışılmış bir düğün ortamını canlı ve realist bir üslupla tasvir eder. "*Her köşede, her yanda konuşmalar, şakalaşmalar, koyulaşmıştır. Bundan ötürü sesler birbirine karışarak yavaş yavaş yükselmeye, sofalarda, odalarda gidip gelenlerin, aşağı inip çıkanların ayak seslerine bir yanda çalan çalgıların sesleri de ilave olunarak, bütün evde bir coşkulu yaşam görülmeye başlandı*" (Küçük Şeyler, 2009, s. 37).

"Ölümün getirdiği kimi vaziyetler bütün güzelliğini bozarak, yüzünde korkunç bir etki yarattığı ağır bir koku, gündüz vaktinin sıcaklığıyla toplanıp gecenin serinliğiyle yayılmaya başlayan neme karışarak, odanın içinde hafif hafif buğulanıyordu. Çünkü bedendeki maddeler bozulmaya başlamıştı" (Küçük Şeyler, 2009, s. 39). "Düğün" hikâyesinden alıntıladığımız bu tasvir bölümünde ise anlatıcı, Dilsitan'ın yattığı ve ölümü beklediği odanın nahoş ortamını realizmi aşıp natüralizme yaklaşan bir bakışla tasvir ederken tasvirin sembol görevini kullanır ve "çünkü bedendeki maddeler bozulmaya başlamıştı" tasvir cümlesiyle de biraz sonra hastanın başına gelecek olan kaçınılmaz ölüm gerçeğini sezdirir.

Tablo Tasviri

Tablo tasviri hareketlerin, tutkuların, olayların canlı ve hareketli tasvirleridir" (Akdeniz, 2007, s. 5). Tablo tasvirlerinde renk seçimi, canlı ve cansız objelerin hareket ettirilmesi, kişileştirme ve benzetmeler kahramanın içinde bulunduğu ruhî durumun yansıtılıp tasvir edilmesinde önemli araçlardır. Bu tasvir türü daha çok öznel yöntemle yapılır. Tablo tasvirleri gösterme/sahneleme tekniği yardımıyla oluşturulur. Sinema ve tiyatro sanatına özgü bir teknik olan sahneleme/gösterme tekniği edebî anlatılarda iki şekilde karşımıza çıkabilmektedir. Birincisinde, anlatıcı tasvir edeceği nesne, mekân ya da kişiyi okurun gözünde canlandırabilmek maksadıyla ya diyalog ve monolog gibi konuşma biçimlerini kullanır ya da fiilleri en geniş şekilde vasıflandırma yoluna gider. Çetişli (2016) ye göre ikinci yol daha yeni; fakat zordur. Bu çeşit bir göstermede anlatıcının olan biteni tahkiye etmesi değil; cereyan eden hadiseyi, hareketi, tavrı yahut hâli dil vasıtasıyla okurun gözünün önünde tecessüm ettirmesi gerekir. "Bu teknik, eserde daha ziyade önem arz eden hadise, fiil ve hâllerin aktarımında kullanılır" (Elgeren, 2021, s. 277).

Sezai, hikâyelerinde diyalog ve monolog yöntemini kullanmakla birlikte özellikle tablo tasvirleri yaparken, betimlemeye uygun fiil ve fiilimsileri tercih eder. Böylece Çetişli (2016)'nin vurguladığı zor olan ikinci yöntemi seçmekle görünmeyeni görünür hâle getirir. Bu yöntemde oldukça başarılı olan yazar bu yolla tablo ve canlı tablo tasvirlerinde tasvirin görselleştirme işleviyle okuyucunun zihninde hareketli resim tabloları canlandırmayı başarır.

Ruhsal ve duygusal yapısı itibariyle romantik bir kişiliğe sahip olan Sezai, bu nedenle tasvirlerinde öznel bakışı çok kullanır. Romantik bakışla yaptığı bu tasvirler adeta onun iç dünyasını yansıtan aynalar konumundadır. Özellikle tablo tasvirlerinde tasvirini çizdiği varlığın kendi ruh ve kalp dünyası üzerinde oluşturduğu tesirleri nazara verir. Kişileştirmeler ve çeşitli benzetme tarzlarıyla bu duygu yoğunluğunu yüksek seviyeye çıkarır. Onun "Küçük Şeyler'deki hikâyelerinde kullandığı tasvirlerin birçoğunu tablo tasvir sınıfına koymak mümkündür. Çünkü o, bütün canlı ve hareketli hayatın tasvirini yapmak ister. Bundan dolayı tasvirlerinin büyük çoğunluğunda bir hareket ve canlılık dikkati çeker.

> *"Sabahın renkleri gökyüzünün lacivert yüzünde birtakım rengârenk sütunlar meydana getirmişti. Ruhunu mest eden o tebessüm, dudakları gibi gül rengindeki bulutlar arasına yayılarak, karşıdaki dağları süslüyor; yine o tebessüm gökyüzünden süzülüp, denizin küçük dalgaları üzerinde, sahili sevdalar içinde bırakarak uzaklaşıyordu"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 15).

Yukarıdaki alıntıda "Hiç" hikâyesinin kahramanı olan genç erkek sevgilisinin tebessümünü düşünmektedir. Anlatıcı, bu tebessüme bir kişilik vermekle onu oldukça romantik bir üslupla betimler. Tebessümün güzelliği tabiata tesir eder, bulutlar arasına yayılır, dağları süsler. Sonra dalgaların üzerinde sahili sevdalar içinde bırakarak uzaklaşır. Yazar burada realist bakıştan uzak, oldukça romantik bir bakış sergiler. Bu tebessümü kızın yüzünde betimlemez. Tebessüm, yazarın kullandığı üslup marifetiyle kişilik kazanır ve sevgilinin yüzünden ayrılır, tabiatta dolaşır, oralara güzelliğini yaydıktan sonra tekrar sevgilinin

yüzüne döner. Okuyucu, burada sahnelenen küçük bir film izler gibi tebessümün tabiatta dolaşmasını izlemektedir. Anlatıcı, tebessümü sevgilinin yüzünde parlayıp sönen bir anlık güzellik yerine, onu kişilik sahibi, hareket edebilen bir varlık hâlinde resmederek zihinlerde canlandırır.

> *"Hatta her gün kapısını kıracak gibi vuran, merdivenlerinden yıkacak gibi çıkan mahalle bekçisi Kürt Haso bile, o gün başına kırmızı yemenisini sarmış, ayağına abadan yeni poturunu, arkasına yin abadan yeni saltasını giymiş, büyük bir saygı ve incelikle sokak kapısının önünde bulunan küçük hasır iskemlesinin üstünde, her zaman yaptığının aksine, gelen geçene tebessüm ederek bakıyor, gelin arabalarını bekliyordu. Biraz sonra, izleyiciler kapılardan üşüşüp evin her yerini istila ettikleri gibi, zavallı bekçi de yemenili büyük ayakları ile sevincinden, telâşından ötürü çekinerek üzerinden geçtiği birkaç sokak köpeğinin çığlığa benzeyen havlamaları eşliğinde, harem dairesine doğru koşarak bütün mahallede kendisine iftihar ettiği bir şöhret kazandıran gür sesiyle gelenleri müjdeleyince, evin içinde bir coşku ortaya çıkarak herkes kapılara doğru koşmaya başladılar"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 33).

Anlatıcı, yukarıdaki tasvir paragrafında hikâye kişisi olan Kürt Haso'yu düğün gününe uygun giyimiyle tasvir ettikten sonra onun sevinçli hâline uygun olarak sergilediği davranışları da ayrıntılarıyla hareketli bir resme dönüştürmüştür. Bu bölüm başından sonuna kadar tiyatro tekniğiyle sahnelenecek olursa adeta hareketli ve canlı küçük bir tiyatro sahnesi olarak karşımıza çıkacaktır. Çünkü yazar, düğünün hareketli bir anında hikâye kahramanının o ana uygun doğal ve samimi davranışlarını realist bir üslupla vermiş ve dekoru yerli yerine oturtmuştur.

> *"Bütün düğünün serbest tavırlara döküldüğü zamandı ki, al etekli entari giymiş, kırmızı kurdeleyle bağladığı saçlarını arkasına dökmüş bir cariye merdivenlerden inerek alt kata, evin boş bir köşesine doğru gidiyordu. Yalnız, giderken ara sıra durarak bir aslanın önünden kaçan ceylan gibi korku ve yürek çarpıntısından, dökülmüş saçlarının içindeki başını çevirerek o güzel siyah gözleriyle arkasına bakıyordu. (…) Çarpıntısını yatıştırmaya çalışır bir şekilde elini kalbinin üzerine koyarak etrafını dinledi. (…) Arkasını duvara dayayarak tavana yakın bir tepe penceresinden o güzel kızı merakla gözlemek için gizli gizli giren ayın ışığına karşı sinirli bir halde bulunan vücudunu ısıtıyordu"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 38).

Yazar bu bölümde hareketli bir tablo resmetmeye çalışır. Düğünde herkesin iyice samimileştiği zamanda yürüyen bir cariye görüyoruz. Anlatıcı elinde bir kamera varmışçasına bu karakteri takip ederek bütün hareketlerini canlı canlı aktarır okuyucuya. İlk önce cariyenin üzerindeki elbiselerin şekil ve renklerini, saçlarının bağlanma şeklini tasvir eden anlatıcı, tanıttığı bu karakteri cansız bir heykel gibi hareketsiz betimlemez. Bilakis onun bütün hareketlerini; yürürken ne yaptığını, ruh hâlini, duygularını, korkusunu benzetmeler kullanarak romantiğe yaklaşan bir üslupla resimleştirir. Bunun yanı sıra ayın kişileştirilmiş varlığıyla, korku içinde gizlenmek isteyen cariyeyi gözetlemek için ışığını gizliden gizliye içeri süzmesi ve cariyenin buna karşı sinirli tavır sergilemesiyle karakter-tabiat ilişkisini dikkatlere sunarak tasvirî resim tablosunu tamamlar.

Canlı Tablo Tasviri

Bu tasvirlerde nesnelerin takdimi o kadar canlı ve o kadar enerjiktir ki unutulmaz bir imaj ve canlı tablo meydana getirir. Canlı tablo tasvirleri de hareketli tablo ile benzerdir. Fakat canlı tabloda, tasvir edilen kişi veya nesne o kadar canlı renklerle, dikkat çekici sözcükler ve imajlarla yapılır ki tasvir edilen obje ışıldayan bir resim gibi okuyucunun zihninde canlanır.

> *"Bir tarafı mavi atlas gibi dalgalanan deniz, diğer tarafı yeşil bir hamail gibi yukarıdan aşağıya doğru sarkarak taze renklerini her mevsimde muhafaza eden çalılarla çam ağaçlarını aralayan bir yolu izliyordu. Yörükali'ye ulaştığı zaman, parlak bir sevgili olan güneş, sırma saçlarını kararsız bir safa içindeki denizin üzerine dökerek ışıktan yollar, altın işlemeli izler açtığı gibi, karşı tarafta, uzaktan uzağa görünen ufukları da bir âşık gibi heyecanlandırıyordu"* (Küçük Şeyler, 2009, s. 22).

Yukarıda alıntıladığımız bölümde anlatıcı aslında bir çevre tasviri yapmıştır. Fakat bu tasvir, seçilen renk isimleri, benzetme tarzları ile o kadar canlı olarak sunulmuştur ki okuyucunun zihninde ışıl ışıl yanan ve parlayan bir resim tablosu gibi canlanmıştır. Denizin bir yanının mavi atlasa, bir yanının yeşil muskaya benzetilmesi, parlak sevgili güneşin sırma saçlarını denize dökmesi, ışıktan yollar ve altın işlemeli izleri açması gibi orijinal benzetmeler, sıfatlar ve betimleme ifadeleri gerçekte Sezai'nin romantik üslubunun ne derinlikte olduğunu gösteren delillerdir. Bu manzara realist bakış açısıyla da olduğu gibi aktarılıp betimlenebilir ya da başka yazarlar tarafından farklı şekilde anlatılıp tasvir edilebilirdi. Fakat Sezai, duygu dünyasında tabiata karşı hissettiği derin aşk, sevgi ve saygıdan dolayı, güneşi sırma saçlara sahip parlak bir sevgiliye benzetmek gibi, tabiata layık en güzel ifade ve benzetmeleri kullanır. Bu kullanımın Divan edebiyatı sonrasında modern Türk hikâyesinde ilk örneklerden biri olduğunu ifade etmek kanaatimizce isabetli olacaktır.

Sonuç

Bu çalışmada ulaşılan bulgular doğrultusunda, Tanzimat Edebiyatı'nın ikinci nesil temsilcilerinden Sami Paşazade Sezai'nin edebî kimliği ve Türk hikâyeciliği açısından taşıdığı önemi ortaya koymak mümkün olmuştur. Sezai, ilk dönem eserlerinde Namık Kemal'in etkisiyle romantik bir çizgide yer alsa da Avrupa'ya yaptığı seyahatler ve burada tanıştığı edebî çevreler aracılığıyla realizm akımını yerinde gözlemleme ve benimseme imkânı bulmuştur. Romantizm ve realizm arasında zaman zaman geçişler yaşasa da özellikle Küçük Şeyler adlı eseriyle Türk hikâyesine gerçek anlamda realizmi kazandıran ilk yazar olarak öne çıkmaktadır.

"Küçük Şeyler"de yer alan hikâyelerde gözleme ve ayrıntıya verilen önem, yazarın realizm anlayışını başarılı bir biçimde uyguladığını göstermektedir. Sezai, doğaüstü öğelerden ve tesadüfî gelişmelerden uzak durarak olay ve karakterleri gerçeklik zemininde kurgulamış; bu yönüyle modern Türk hikâyeciliğinin kurucu isimlerinden biri olmuştur. Tabiatı seven ve onu duyguların tercümanı gibi gören yazarın, "Küçük Şeyler" deki hikâyelerinde doğa manzaralarının tasvirini yaparken genellikle romantik üslubu yeğlediğini çalışmada elde ettiğimiz bulgular ışığında söylemek mümkündür. Bu üslupla tabiat-karakter bağlamında yaptığı çevre betimlemeleri kendisinin ve karakterlerin duygularını yansıtan birer canlı aynalar/resimler hâline gelmektedir.

Yazarın mekân tasvirlerinde de mekân-karakter ilişkisini nazara verdiğini tespit ettik. Mutsuz, hasta ve içine kapanık kişileri tasvir ederken olumsuz ruh hâliyle öznel üslubu tercih eder ve bunları genellikle kapalı mekânda tasvir eder. Açık mekânları ise mutlu şen insanların mekânı olarak sunar. Bu açık mekânlarla kendi duygularının yanı sıra anlatı karakterinin ruhsal durumu ve duyguları arısındaki paralelliği de işler.

Yine tespit ettiğimiz başka bir husus, Sezai'nin "Küçük Şeyler" hikâyelerinde adeta bir tasvir dünyası meydana getirmiş olmasıdır. Tasvirin neredeyse her türünü ve yöntemini kullanan yazar, kişileştirme ve benzetme sanatlarının yanı sıra tasvirin işlevlerini ve diğer anlatım tekniklerini de kullanarak her bir tasviri canlı resim tabloları hâline getirmeyi başarmıştır. Bu nedenle Sezai'nin tasvirlerinin durağan tasvirler değil bilakis hareketli ve canlı tablolar şeklinde olduğu söylenebilir.

Bu itibarla tasvirlerinde durağan ve donuk tasvirler yapmaktan kaçınan Sezai, doğası itibariyle durağan ve donuk olan çevre-mekân tasvirleriyle fizikî portreleri hikâyenin anlatımının içine sokarak hareketli hâle getirmiş ve olaylarla bütünleştirmiştir. Böylece tahkiyedeki olay akışını durdurmadan hareketli tasvirlerin yardımıyla olayların birbirinin içine geçmesini ve beraber yürümesini sağlayabilmiştir. Tasvire uygun filleri etkin şekilde kullanarak oluşturduğu bu hareket birlikteliği yazara canlı tablo tasvirleri resmetme imkânı sağlamıştır. Tasvirleri, genellikle hikâyelerde yapıldığı gibi sadece kahramanın ilk baştaki tanıtımında ya da olayın geçeceği mekânın ilk tanıtımında kullanmamış, bunun yerine hikâyenin her yerine serpiştirmiştir. Böylece hikâyenin olay akışı sekteye uğramadan ve duraklamadan devam etmiştir. Olay akışının ve tasvirin iç içe geçmiş bu bütünlüğü Sezai'nin hikâyelerini baştanbaşa sıralanmış canlı ve hareketli resimler hâline getirmiştir

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

Akdeniz, S. (2007). Tasviri (descripti) metin tipleri ve Tanzimat döneminde tasviri metinlerin gelişim çizgisi. *Türk Dili ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, *13*(1), 1-20.

Alan, S., & Koçak, B. (2019). Sami Paşazade Sezai'nin Pandomima hikâyesindeki sembol ve çağrışımlar. *Söylem Filoloji Dergisi*, *4*(2), 330-346.

Algül, A. (2022). Samipaşazade Sezai'nin öykülerinde görülen coşumculuk akımının izleri. *Turkish Academic Research Review – Türk Akademik Araştırmalar Dergisi, 7*(1), 136-150.

Çetin, N. (2015). *Roman çözümleme yöntemleri*. Akçağ Yayınları.

Çetişli, İ. (2016). *Metin tahlillerine giriş/2*. Akçağ Yayınları.

Dalar, T. (2019). Sami Paşazade Sezai'nin Pandomima öyküsünü zıtlık imgeleri üzerinden okuma denemesi. *Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (Küsbd*), *9*(1), 201-214.

Daşçıoğlu, Y., & Koç, O. (2009). Batı tarzı Türk hikâyesinin doğuşu ve Tanzimat'tan Cumhuriyete ana temalar. *Turkish Studies – International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *4*(1/I), 799-900.

Demir, A. (2003). *Sami Paşazade Sezai'nin hikâyeciliği* (Tez No. 126234) [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversites]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Demir, A. (2009). *Türk hikâyesinde mekân (1870-1922 dönemi)* (Tez No. 240824) [Doktora tezi, Erciyes Üniversites]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca–Türkçe ansiklopedik lûgat*. Aydın Kitabevi.

Elgeren, F. Ş. (2021). Bir anlatım tekniğinin ihyası: Lâ Sonsuzluk Hecesi romanında tasvir. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, *7*(15), 260-281.

Enginün, İ. (2009). *Yeni Türk edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyete (1839-1923)*. Dergâh Yayınları.

Güven, D. E. (2024). Kısa öykü ölçütleri ışığında Sami Paşazade Sezai'nin Hiç adlı kısa öyküsünün incelenmesi. *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi Journal of Academic Language and Literature*, *8*(1), 181-199.

Güven, G. (2009). *Sami Paşazade Sezai ve eserleri*. Dergâh Yayınları.

İleri, S. (1975). Türk öykücülüğünün genel çizgileri. *Türk Dili: Türk Öykücülüğü Özel Sayısı*, *286*, 2-29.

Kaplan, M. (2017). *Hikâye tahlilleri*. Dergâh Yayınları.

Kerman, Z. (2019). *Sami Paşazade Sezai: Bütün eserleri*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kolcu, A. İ. (2006). *Öykü sanatı*. Salkımsöğüt Yayınevi.

Oğuzkan, A. F. (1954). *Sami Paşazade Sezai: Hayatı, sanatı, eserleri*. Varlık Yayınları.

Özgül, M. K. (1984). *Sami Paşazade Sezai'nin Küçük Şeyler'inde fiktif yapı* (Tez No. 1012) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Özgün, E. (2020). Sami Paşazade Sezai'nin Sokak öyküsünde mekânın algılanışı üzerine biyografik bir okuma. *Söylem Filoloji Dergisi*, *5*(1), 78-92.

Sami Paşazade Sezai. (2009). *Küçük şeyler*. Kitapzamanı Yayınları.

Sazyek, H. (2004). Romanda temel anlatım yöntemleri üzerinde bir sınıflandırma çalışması. *Folklor/Edebiyat Dergisi*, *10*(37), 103-118.

Sevük, İ. H. (1944). *Tanzimat'tan beri edebiyat tarihi* I. Remzi Kitabevi.

Tanpınar, A. H. (1985). *19. asır Türk edebiyatı tarihi*. Çağlayan Kitabevi.

Tansel, F. A. (1958). Sami Paşazade Sezai. *Türkiyat Mecmuası*, *13*, 1-30.

Tekin, M. (2016). *Roman sanatı 1*. Ötüken Neşriyat.

Temizsu, M. (2017). Sami Paşazade Sezai'nin öykülerinde anlatıbilimsel bir unsur olarak karakterizasyon. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, *11*, 318-329.

Törenek, M. (1998). Hikâyeciliğimize düşen cemre: Küçük Şeyler. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, *9*, 139-143.

Yemez, Ö. (2021). Sami Paşazade Sezai'nin Düğün hikâyesinde veremin kadın psikolojisi bağlamında irdelenmesi. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* (24), 587-602.

Yivli, O. (2016). Modern Türk hikâyesinde alt türler. *Erdem Dergisi*, *70*, 85-103.

Structured Abstract

Sami Paşazade Sezai, a distinguished representative of the second generation of Tanzimat authors, occupies a central position in the intellectual and literary history of the late Ottoman Empire. Born into an elite household, he benefited from a refined cultural upbringing in his father's mansion, where prominent literary, artistic, and scholarly figures of the period frequently gathered for stimulating discussions. These vibrant intellectual exchanges played a formative role in shaping his imagination and literary sensibilities. Immersed in such a cultivated environment, Sezai produced his first literary work at a remarkably young age, signaling the beginning of a career that would significantly influence the trajectory of modern Turkish literature. His reputation was firmly consolidated with Sergüzeşt, his only novel, and with his short stories, particularly the collection Küçük Şeyler, in which he explored the seemingly trivial yet meaningful details of everyday life with a distinctly realist perspective. In his early years, however, his writings bore the unmistakable imprint of Namık Kemal's influence, marked by an impassioned tone and romantic exuberance.

At the age of twenty-one, like many young intellectuals of his generation, Sezai aspired to broaden his horizons through travel abroad. He served in a number of European cities, most notably as second secretary at the Ottoman Embassy in London, which afforded him direct contact with Western intellectual circles. These experiences introduced him to European Romantic and Realist authors, allowing him to engage with these movements at their source. His immersion in Western literature, coupled with exposure to the writings of contemporary positivist thinkers, gradually loosened the dominance of Romanticism on his prose and directed his artistic orientation toward realism. This process of transformation, however, did not eradicate the Romantic dimension of his temperament; instead, it generated a productive tension between two literary currents that is reflected in much of his work.

Although Romantic in disposition, Sezai's literary output reveals a persistent duality. Sergüzeşt demonstrates traces of both Romantic and Realist aesthetics, a hybridity particularly evident in its elaborate descriptive passages. The novel oscillates between emotive, idealized portrayals characteristic of Romanticism and the sober, critical observations associated with Realism. By contrast, the short story collection Küçük Şeyler, composed after Sergüzeşt, marks a decisive turn toward realism, especially in its depictions of space and environment. Through these stories, Sezai is often regarded as the pioneer of the first realist short story in Turkish literature. While he assimilated elements of both traditions, he never entirely renounced Romanticism; instead, he incorporated its stylistic flourishes alongside realist techniques in his portrayals of characters, settings, and events.

This duality, constantly shifting between Romanticism and Realism, is also discernible in the structure and language of his narratives. Consequently, the technical consistency of his stories varies, though his mastery of description remains a defining feature throughout his oeuvre. His characters are generally drawn from the lower strata of Ottoman society—servants, concubines, minor officials, and ordinary townspeople encountered in bazaars, markets, and streets. By giving voice to such figures, Sezai diverged from the dominant focus on elite characters and broadened the representational scope of Ottoman literature. He meticulously reconstructed the small, everyday worlds of these individuals, often highlighting their struggles, vulnerabilities, and fleeting joys. Typically, the protagonists of his stories begin in relative happiness and contentment, only to face misfortune, despair, or even death by the conclusion. The oscillation between joy and sorrow, hope and hopelessness, is conveyed through a style that fuses Romantic sensibility with Realist precision.

According to the consensus of modern literary scholarship, the origins of the Turkish short story in its modern form can be traced to Sezai's contributions. His narratives represent the first sustained attempt to craft a prose style stripped of supernatural interventions, implausible coincidences, and didactic overtones, thereby laying the groundwork for subsequent generations of writers. Central to this innovation is his distinctive use of description, which he considered indispensable to literary art. For Sezai, a narrative devoid of description was inevitably lifeless and colorless. He believed that the beauty of the external environment, the complexity of human nature, and, above all, the intricacies of the inner world could only be effectively captured through the medium of descriptive prose.

In his stories, Sezai experimented with nearly every form of descriptive technique. He excelled at transforming static physical settings into dynamic, living images through carefully constructed narrative devices. When depicting outdoor spaces, his tone is often cheerful, expansive, and infused with vitality. By contrast, his indoor descriptions tend to carry a mood of melancholy and confinement, reflecting the psychological state of characters who are frequently ill, introverted, or alienated from society. Sezai skillfully established correspondences between character and setting, drawing linear connections between a protagonist's mental disposition and his or her physical environment. Through the use of dialogue and action, he was able to animate even static portraiture, transforming it into a moving tableau that conveyed both atmosphere and emotion.

Sezai's distinctive talent lay in his ability to blend subjective and objective registers, uniting physical and psychological portraiture with environmental description. Such passages evoke vivid, pictorial imagery, often producing an almost painterly effect in the reader's imagination. Even in his descriptions of inanimate objects, Sezai succeeded in imbuing the static with vitality, frequently employing personification, symbolism, and metaphor to animate his scenes. Among the most characteristic techniques in his work are pictorial and "living tableau" descriptions, in which passions, actions, and events are rendered dynamically, as though unfolding on a stage or canvas. These passages, enriched with color symbolism and figurative language, reveal the persistence of Sezai's Romantic sensibility while simultaneously affirming his realist commitment. The result is a descriptive art that does not merely depict but rather enlivens its subject matter, producing images that are vibrant, animated, and enduringly memorable.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1646094

Alımlama Estetiği Kuramı Bağlamında Murathan Mungan'ın *Çağ Geçitleri* Şiir Kitabı

Murathan Mungan's *Çağ Geçitleri* Poetry Book in the Context of the Reception Aesthetics Theory

Emrah SEFEROĞLU
(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)
Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Rektörlük, Rize, Türkiye.
Rectorate, Recep Tayyip Erdoğan University, Rize, Türkiye.
emrah.seferoglu@erdogan.edu.tr

Öz

Alımlama estetiği kuramı, şiir ile okur arasındaki ilişkide süreklilik arz eden etkileşimsel ve dinamik yapıyı ön plana çıkararak şiirsel metinlerin anlamlandırılmasında bireysel yorumların, okurda oluşan duygusal etkileşimin ve metnin sunulduğu toplumsal ile kültürel bağlamın belirleyici rolünü vurgular. Edebiyat, yalnızca bireysel ve toplumsal travmaların dışavurumunu mümkün kılan bir anlatım aracı olmakla kalmaz; aynı zamanda edebî metinlerin en temel özelliği, anlam üretiminde okuru etkin bir özneye dönüştürerek metin içerisindeki anlam boşluklarını çok katmanlı bir yapıda inşa etmesinde yatar. Bu yönüyle edebî eserler, okuyucunun zihinsel ve duygusal katılımıyla zenginleşir ve katmanlı bir anlam dünyası sunar. Bu bağlamda Murathan Mungan'ın eserleri, bu travmaları estetik bir dille ele alarak okurdan anlam boşluklarını tamamlamasını bekleyen metinlerdir. Şair, yalnızlık, sevgi, aşk ve toplumsal meseleler gibi temaları işleyerek insan yaşamına dair derin gözlemler sunar ve dolayısıyla her okurda farklı duygular uyandırır. Bu metinlerin ardına gizlenen anlamları tamamlayabilmek ise okurun hazırbulunuşluğuyla ilgilidir. Bu aşamada alımlama estetiği kuramının olanakları okura metni yeniden yaratma imkanı verir. Bireyin toplumsal sorunları anlamasına, yaşamın akışındaki duraksamalara ve tüm zorluklara rağmen hayat yolculuğuna devam etmesine ışık tutar. Sanatçı, eserlerinde çok katmanlı bir yapı oluşturarak her katmandaki beklenti ufuklarıyla okura zengin bir edebî deneyim sunar. Bu çok katmanlılık, eserlerin derinliğini ve anlam çeşitliliğini artırır. İncelemeye esas olan "Çağ Geçitleri" adlı eser, "Girişe Yazılanlar", "Taptuk'a Yazılanlar", "Açığa Yazılanlar", "Yaşamın İzinde", "Aşekanın İzinde", "Metal İzi" ve "Kelimelerin Takas İzi" başlıklı yedi bölümden oluşmaktadır ve toplamda doksan şiir içermektedir. Her şiir, her okuma ile yeniden şekillenir ve kendini yeniden inşa eder. Şiir öznesi, her şiirde kendi varlığını yeniden kurarken metinvarlık da kendini yeniden şekillendirir. Bu çalışmada "Alımlama Estetiği Kuramı" ile Çağ Geçitleri şiir kitabının anlam katmanları ortaya çıkarılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Alımlama estetiği, şiir analizi, Murathan Mungan, Çağ Geçitleri

Abstract

The theory of reception aesthetics foregrounds the continuous, interactive, and dynamic relationship between poetry and its reader, emphasizing the decisive role of individual interpretations, emotional responses, and the social as well as cultural context in which the text is presented when constructing meaning in poetic works. Literature is not only a medium that enables the expression of individual and collective traumas, but its fundamental characteristic lies in transforming the reader into an active subject during the production of meaning, thereby constructing layers of interpretative gaps within the text. In this aspect, literary works are enriched through the cognitive and emotional engagement of the reader, offering a multilayered world of meaning. In this context, Murathan Mungan's works address these traumas through an aesthetic language and present texts that expect the reader to fill in semantic gaps. By exploring themes such as loneliness, love, passion, and social issues, the poet offers profound observations on human life, thus evoking different emotions in each reader. The ability to complete the meanings hidden behind these texts depends on the reader's preparedness and interpretive competence. At this stage, the opportunities offered by the theory of reception aesthetics grant the reader the possibility of recreating the text. It sheds light on the individual's understanding of social issues, moments of hesitation in the flow of life, and the ongoing journey of existence despite all challenges. The artist constructs a multilayered structure in his works, offering a rich literary experience by expanding the reader's horizon of expectation at each layer. This multiplicity of layers enhances the depth and diversity of the textual meanings. The work subject to examination, "Çağ Geçitleri", consists of seven chapters entitled "Girişe Yazılanlar", "Taptuk'a Yazılanlar", "Açığa Yazılanlar", "Yaşamın İzinde", "Aşekanın İzinde", "Metal İzi" and "Kelimelerin Takas İzi" containing a total of ninety poems. Each poem is reshaped and reconstructed with every reading. While the lyrical subject re-establishes its presence in every poem, the textual entity also reshapes itself. In this study, the multiple layers of meaning in the poetry collection "Çağ Geçitleri" will be analyzed through the lens of the Reception Aesthetics Theory

Keywords: Reception aesthetics theory, poetry analysis, Murathan Mungan, Çağ Geçitleri

Geliş Tarihi/Received	24.02.2025
Revizyon/Revision	13.09.2025
Kabul Tarihi/Accepted	14.09.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	20.09.2025

Atıf

Seferoğlu, E. (2025). Alımlama Estetiği Kuramı Bağlamında Murathan Mungan'ın Çağ Geçitleri Şiir Kitabı. *Turcology Research*, 84, 461-472.

Cite this article

Seferoğlu, E. (2025). Murathan Mungan's Çağ Geçitleri Poetry Book in the Context of the Reception Aesthetics Theory. *Turcology Research*, 84, 461-472.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

"Edebiyattaki anlaşmazlıkların çoğu alımlamadaki farklılıklardan değil, alımlamayı anlamadaki farklılıklardan kaynaklanmaktadır."

Edebiyat, sadece bir metnin yazarı/şairi ve metni oluşturan kelimelerden ibaret değildir. Bir metnin sanat eseri kimliğini kazanması, salt okur beğenisinden değil, alanın benimsediği ortak değer bütünü ve eleştirel toplulukların ortaya koyduğu normatif kriterlerle mümkün olur. Berna Moran (2006), edebî değerin tarihsel ve kurumsal telaffuzlarla şekillendiğini "bir eserin değeri, ancak bu eser üzerinde belli bir ortak yargı oluştuğunda anlam kazanır" (s. 13) ifadesiyle açıklar. Bu ifade, değerin öznel bir olgu olmaktan ziyade, toplumsal bir bağlamda, belirli uzlaşılarla inşa edildiğini gösterir ve alımlama estetiğinin çıkış noktasını işaret eder. Pierre Bourdieu'nün (1996) *The Rules of Art* adlı çalışmasında da vurguladığı gibi, "sanat alanı kurumsal olarak toplumsal kabul ve meslekî değerlendirmelerle şekillenir" (ss. 229–230) Bourdieu'nün bu tespiti, eserin değerinin yalnızca metinden değil, aynı zamanda onu çevreleyen kurumsal yapıdan da kaynaklandığını vurgular; bu da alımlama estetiğinin eserin tek başına değil, bir "alımlama topluluğu" içinde anlam kazandığı fikrine zemin hazırlar. Aynı şekilde Bressler (2017) de "sanat eserinin belirli toplumsal yapılar ve kurumlar tarafından, kurulmuş eleştirel ölçütlere göre değerlendirildiğini" belirtir (ss. 15-16).

Edebiyat tarihinde sanat eserine dair ölçütler ve teorik çerçeveler, belirli akımların düşünsel üstünlüğüne göre sürekli yeniden tanımlanır. Klasisizm, romantizm, realizm, natüralizm, modernizm ve postmodernizm gibi ana akımlar yalnızca estetik formları değil, aynı zamanda "sanat eseri nedir, neye göre tanınır" sorusunu da farklı perspektiflerle ele almaktadır (Abrams, 1953, ss. 22–27; Wellek ve Warren, 1993, s. 29). Bütün bu akımlar, sanat eserinin değeri ve anlamı konusunda belirli kısıtlar getirmektedir ve çoğu kez de okurun rolünü sınırlamaktadır. Ancak, özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren hem yapısalcılığa hem de metnin özerkliğine tepki olarak okurun etkinliğini ve yoruma açıklığı odağa alan teoriler önem kazanmaya başlamıştır (Fish, 2023, s. 3). Fish'in yorumlayıcı topluluklar kavramı, alımlama estetiğinin okur odaklı yaklaşımıyla paralel gelişen bir düşünce sistemidir; her iki yaklaşım da edebi değerin salt metinde değil, okurun deneyiminde yattığını savunur. Burada, alımlama estetiği (Rezeptionsästhetik) merkezi bir dönüşüm noktası sunar.

Alımlama estetiği, 1960'ların sonu ile 1970'lerin başında Almanya'da Konstanz Üniversitesi'nde Hans Robert Jauss tarafından geliştirilen ve Wolfgang Iser'in önemli katkılarıyla şekillenen bir edebi eleştiri yaklaşımıdır. Jauss, 1967'de sunduğu "Edebiyat tarihini edebiyat biliminin bir meydan okuması olarak düşünmek" (2004, ss. 57-83) başlıklı makalesinde kuramı ortaya koyan Jauss, önceki formalist yaklaşımları ve tarihsel edebiyat anlayışlarını eleştirerek edebiyat tarihini yeniden ele alan, okur merkezli bir perspektif sunar. Alımlama estetiği, fenomenoloji ve hermenötik gelenekten etkilenerek metni tarihsel ve toplumsal bağlamda anlamlandıran bir okur anlayışı geliştirmiştir. Jauss ve Iser'in geliştirdiği bu yaklaşımda, eserin anlamı bir "yazılım" değil, okurla her karşılaşmada yeniden üretilen dinamik bir süreçtir (Iser, 1978, ss. 34–38; Jauss, 1982, ss. 23–24). Jauss'un "beklenti ufku" (Erwartungshorizont) kavramı, okurun metni kendi tarihsel, kültürel birikimiyle alımladığını gösterir; Iser'in "belirsizlik noktaları" kavramı ise metnin boşluklarının okur tarafından doldurularak anlamın tamamlandığını açıklar. Bu iki temel kavram, alımlama estetiğinin metin-okur etkileşiminin doğasını açıklayan temel araçlarıdır.

Kuram, yukarıdaki akımların sınırlarını aşarak sanat eserine dair ölçütlerde "uzlaşı" ile "öznel deneyim"in karşılıklı etkileşimini esas alır. Edebî metinde artık sadece eleştirel topluluğun ortak yargısı değil, dönemin okurunun toplumsal ve duygusal birikimi de belirleyici olur. Alımlama estetiğinin gelişiminde ayrıca Roman Ingarden'in "şematik yapılar" ve "somutlaştırma" kavramları da önemli etkiye sahiptir. Bu değişim, Pierre Bourdieu'nün alan teorisiyle de kesişir; çünkü Bourdieu (1996, s. 230), "sanat alanındaki değerlerin sadece kurumların değil, alımlayan kitlelerin eğilimleriyle de belirlendiğine" dikkat çeker. Bourdieu'nün bu tespiti, eserin değerinin yalnızca kurumsal otoriteden değil, aynı zamanda okurun kültürel habitusundan da kaynaklandığını gösterir; alımlama estetiği de benzer şekilde, okurun tarihsel konumunun ve kültürel birikiminin anlam üretimine etkisini vurgular. Simons (2010, s. 47), güncel edebî inceleme ortamında ise, bir sanat eserinin tanımını yaparken okur tepkileri, eleştirel uzlaşı ve kültürel normların kesişiminde çok boyutlu bir çerçeveden söz eder. Böylece, alımlama estetiğine giden dizge, klasisizmden postmodernizme kadar "normatif"ten "çoğulcu"ya, "yazar merkezli"den "okur merkezli"ye uzanan büyük bir dönüşümün ürünüdür. Alımlama estetiği, önceki teorik yaklaşımların tutuculuğunu aşarak sanat eserinin anlamını hem profesyonel alan ölçütleriyle hem de bireysel okur deneyimiyle birlikte düşünme zorunluluğunu edebiyat bilimine yerleştirir. Bu kuram, yazar-metin-okur üçgeninde okuru edilgen konumdan çıkarıp anlam üretiminin aktif bir parçası haline getirmesiyle 20. yüzyıl edebiyat teorilerinde önemli bir dönüm noktası oluşturur. Günümüzde Umberto Eco'nun "açık yapıt" kavramı, Stanley Fish'in "yorumlayıcı topluluklar" yaklaşımı ve çağdaş dijital edebiyat çalışmaları, alımlama estetiğinin mirasını farklı şekillerde sürdürmektedir. Bir eserin "sanat eseri" olarak tanınması hem tarihsel kurumların hem de güncel okur topluluklarının yaratıcı etkileşimiyle inşa edilmektedir. Bu husus, sanatın günümüzde yaşayan ve yeniden üretilen bir değer olduğunu gösterir.

Alımlama estetiği kuramı, metinlerin yüzeydeki anlamlarının ötesine geçerek ikincil anlamlarını da inceler. Metaforlar, semboller, ironi gibi edebî araçlar, metinlerin farklı katmanlarına işaret eder ve okur bu katmanları keşfeder. Kuramın merkezinde bir metnin derinlikli anlaşılması, yer alır. Okurun metni tamamlaması, boşlukları doldurması ve anlamı oluşturması, edebî eserin tam olarak hayat bulmasını sağlar. Bu aktif katılım, okurun metinle derin bir bağ kurmasını sağlar Eco, bir metni yorumlamanın "örnek bir okur üretmeye yönelik bir strateji" keşfetmek anlamına geldiğini belirtir (2019, s. 65). Teori, özellikle edebîyat ve şiir bağlamında, okurların metinlere yanıt verme ve yorumlama biçimlerini ifade eder. Bu teori, şiiri sabit bir anlamı olan durağan bir nesne olarak görmek yerine, okurun bir şiirden anlam yaratmadaki aktif rolünü vurgular. Alımlama estetiğinin temel yönlerinden okur, bir şiirin anlamının yalnızca yazarın/şairin niyetleri tarafından belirlenmediğini, okuyucunun kişisel deneyimleri, duyguları ve yorumlarıyla birlikte yaratıldığını öne sürer. Her okur, kendine özgü bakış açılarına dayanarak aynı şiirden farklı anlamlar çıkarabilir önermesini sunar. Metinle duygusal ve düşünsel iletişim halindeki okur; şiirin temaları, imgeleri ve diliyle kişisel bir düzeyde bağlantı kurar, bu da eserin daha derin bir şekilde anlaşılmasına olanak sağlar. Okurun şiirle karşılaştığı bağlam -kültürel geçmişi, tarihsel anı ve kişisel koşulları gibi- yorumlarını önemli ölçüde etkiler. Alımlama estetiği, okurları bu faktörler bağlamında düşünmeye teşvik eder.

Şiir türü, okurları anlam yaratma sürecine katılmaya davet eden etkileşimli metinlerdir. Bu etkileşim, tartışmalar, performanslar veya şiire verilen yaratıcı yanıtlar gibi çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Kuram, şiirin birden fazla yorumu olabileceğini kabul eder. Tek bir şiir farklı okurlarda farklı yankılar uyandırabilir, bu da farklı insan deneyimlerini yansıtan zengin bir anlamlar örgüsüne yol açar. Alımlama estetiği, şiir ve okurları arasındaki dinamik ilişkiyi görünür kılar ve şiirsel eserlerin anlaşılması ve takdir edilmesinde kişisel yorumun, duygusal bağlılığın ve bağlamsal faktörlerin önemini açımlar.

Edebiyat, bireyin ve toplumun yaşadığı travmaları aktarma gücüne sahip bir sanattır. Murathan Mungan'ın eserleri, bu travmaların estetik bir şekilde dile getirilmesine örnek teşkil eder. Sanatkâr, eserlerinde insanın yaşamına dair derin gözlemler sunarak yalnızlık, sevgi, aşk ve toplumsal sorunlar gibi temaları işleyerek okura farklı duygular hissettirir. Bu kavramlar, insanın yaşadığı toplumsal problemlerin anlaşılmasına, yaşamın olağan akışındaki duraksamalara ve her şeye rağmen bireyin serüvenine devam etmesine yardımcı olur. Sanatkâr, farklı anlam katmanlarıyla okuruna edebî ürünlerin çeşitliliğiyle derin bir okuma deneyimi sunar. Bu çok katmanlı yapı, eserlerinin zenginliğini artırır. Bu bağlamda kurgulanan, *Girişe Yazılanlar*, *Taptuk'a Yazılanlar*, *Açığa Yazılanlar*, *Yaşamın İzinde*, *Aşekanın İzinde*, *Metal İzi* ve *Kelimelerin Takas İzi* başlıklı yedi bölümden oluşan *Çağ Geçitleri*'nde doksan şiir yer alır. Bütün şiirler her okuma ile yeniden kendini inşa eder. Şiir öznesi kendi oluşunu, her şiirde yeniden kurar. Alımlama estetiği kuramının olanaklarıyla *Çağ Geçitleri*'nin anlam katmanı da bu ilintiyle yorumlanarak açıklanır.

Sarmal Döngü: Şiir, Şiir Öznesi, Okur

Şair "*Girişe Yazılanlar"* başlığı altında şiir evreninin girişini kurgular. Bu bölümde şiir öznesi, şiirin kendisidir. "*Geçerken uğranılacak şiirler değil / geçidini bulacaksın / kendi içinden geçerken"* dizeleriyle metin okuru ile iletişime geçer. Her okur kendi içinden geçerek kitaba başlamak zorundadır. "Geçidini bulmak" ile "geçerken uğramak" arasında zıtlık, bireyin dünyasındaki yolunu anlamlandırma ile ilintilidir. Alımlama estetiği kuramında okurun şiir öznesi ile yer değiştirmesi durumu söz konusudur. Okur, metinde kendini sanal olarak var eder. Bu nedenle, okur kategorisi ve bunun sonucunda ortaya çıkan alımlama anlayışı, kuramsal poetika sisteminde şairin "tümel yaklaşımı ile belirli ögelere dayanan anlatımını yıkar. Bunun yerine, parçalı, kopuk ve belirsiz bir yazın, ancak okurun metne dahil edilmesiyle çeşitli ve farklı yorumların devinimi içinde mümkün hale gelir" (Eliuz, 2023, s. 80). "*Sitem: Aklımın gücendiği çağ/ Ben sana böyle mi geldim?"* (s. 11) dizeleriyle şiir öznesi, zaman ile birlikte değişen algının sitemini aktarır. Doğarken bireyin masumluğunun yerine geçen her şeye sitem eder. *"Ben sana böyle mi geldim*?" sorusunun ardından "*Dalından kurtulmak isteyen yaprak/ Sonrası ağaç hasreti çocukluğum"* (s. 12) dizeleriyle kuru bir yaprağın ömrü ile insan ömrünü eşler. Şiirde, yaprağın köküne (ağaca) duyduğu hasret ile insanın çocukluğuna duyduğu özlem aynı düzlemdedir. Böylece eserin başlangıcı itibariyla okur metne dâhil edilir. Okurun şiirde yer alması düşünsel ve sezgiseldir. Alımlama estetiğinde de önemli olan, bir edebî eserin okura yaşattığı duygular değil, okurun metnin anlamını oluşturma yönünde yaptığı katkıdır.

"Tuz Direk
Yıllardır döner bakarım ardıma
yıllardır döner bakarım
ilk defa taş oldum
birikmiş gözyaşlarımın tuzuyla
tek kullanımlık sandığın efsane
büker zamanın ibresini
birdenbire çıkagelen

bir elin taş sektirmesiyle
evrende her şey geri döner
gitmediği yerden
tuz uçar direk kalır
geriye" (s. 14)

Yukarıdaki dizeler kitapta 13 Nisan 2019 tarihi ile yer almaktadır. Alımlama estetiği kuramcılarından Hans Robert Jauss (1982), "beklentiler ufku" kavramıyla okuru yaşadığı tarihsel kesitin içeriğiyle değerlendirir. *Çağ Geçitleri* şiir kitabının her şiirinin altında yer alan tarihler kitabın basım tarihi olan 2019 yılı ve öncesindeki 8 yılı kapsamaktadır. 2011 ve 2019 yılları arasındaki sürede kaleme alınan şiirlerin okuru da bu tarihsel kesitlerin içinde yer alır. Bireyin küçük tarihinin yer aldığı şiirlerin en erken tarihlileri 2011 yılı ile işaret edilen "*Lirik", "sonsuzluk", "susuzluk",* "*bulduğumuz yaka"* adlı şiirlerdir ve yazım süreci 16 yılı kapsayan (2003-2019) "*Prodüksiyon"* adlı şiirdir. Jauss'a göre her okur karşısındaki esere, yaşadığı devrin sosyokültürel, ekonomik ve siyasal koşullarının biçimlendirdiği bir algı ya da alımlama kapasitesiyle yaklaşır (Budan, 2022, s. 789). Okur ait olduğu tarihsel kesitin kültürel, ideolojik, toplumsal ve politik kodlarının ürettiği referanslardan beslenir ve sanatsal beğeni ya da tercihlerini bu eğilimler doğrultusunda oluşturur. Şiir öznesi *"Yıllardır döner bakarım ardıma/yıllardır döner bakarım"* dizeleriyle zamanının süregelen bütün etkilerini, geçmişinde görmeye çalışır çünkü *"evrende her şey geri döner"*. Şiir öznesi "ben" ile bencileyin olan kendi devrinin kişilerinin sözcülüğünü yaparak çağını görünür kılar.

Alımlama estetiği, şiirin imge düzenini, çağrışım yükünü, felsefî yönünü her okumada yeniden anlamlandırmayı ve bu anlam akışında metni yeniden üretmeyi sağlar. *Çağ Geçitleri*'nin ikinci bölümü *"Taptuka Yazılanlar"* başlığını taşır. Bu kısımda şiir öznesi kişinin kendine doğru yolculuğunu ve yoldaki süreçlerini, var olmak için çekilmesi/yaşanılması gerekenleri aktarır:

"…
Varoluştan özneye evrilirken
Yol aldım kendi içimde
Biçimini sürdürmek isteyen
Bir taşın direnciyle
Hücrelerimdeki kayıtları gözden geçirdim
Şimdi buradaysam biliyorum geçmiş her yerde
Birbirine bağlanan açık ve gizli geçitlerde" (s. 59).

Alımlama estetiği kuramı çerçevesinde şiir metinlerinde gerçek kişi adlarının kullanımı, metnin anlamlandırılması ve yorumlanması sürecinde çok boyutlu bir işleve sahiptir. Bu kişi adları, öncelikle metnin yazıldığı dönemin tarihsel ve toplumsal bağlamını okura taşıyarak, her okurun kendi bilgi birikimi ve deneyimleriyle metni farklı şekilde alımlamasına olanak tanır. Okur, tanıdığı gerçek kişi adlarıyla karşılaştığında belirli bir beklenti ufkuyla metne yaklaşır ve bu beklentiler, o kişiye dair önceki bilgileri ve deneyimleriyle şekillenir. Tarihî şahsiyetler *Yunus Emre* ve *Tapduk Emre* örneğinde de yer alan Wolfgang Iser'in belirttiği gibi, metindeki boşlukları dolduran okur, gerçek kişi adlarının yarattığı çağrışımlardan yararlanarak kendi özgün yorumunu oluşturur (Kavalcı, 2017, s. 58). Bu isimler aynı zamanda metinlerarası bağlantılar kurarak okurun metni daha geniş bir kültürel ve tarihsel bağlamda değerlendirmesini sağlar. Gerçek kişilerin kullanımı, metin ile okur arasındaki estetik mesafeyi de etkiler; tanıdık isimler bu mesafeyi azaltırken bilinmeyen isimler mesafeyi artırabilir. Şiir metinlerindeki gerçek kişi adları, metne çoklu anlam katmanları ekleyerek okurda duygusal ve düşünsel tepkiler uyandırır. Metnin yazıldığı dönemdeki okur ile günümüz okuru, bu kişileri farklı şekilde algılar ve bu farklılık, metnin alımlanmasında tarihsel bir boyut oluşturur. Gerçek kişi adları aynı zamanda metnin sosyo-kültürel bağlamını güçlendirerek, farklı kültürel arka planlara sahip okurların farklı yorumlar geliştirmesine zemin hazırlar. Şairin gerçek kişileri kullanma amacı ile okurun yorumu arasında ortaya çıkabilecek farklar, alımlama estetiğinin çoğul okuma ve yorumlama anlayışıyla uyumludur. Her okur, kendi öznel deneyimleriyle metni yeniden üretir ve bu süreçte gerçek kişi adları, metnin çok katmanlı yapısını zenginleştiren ve okuma deneyimini derinleştiren bir unsur olarak işlev görür. Alımlama estetiği perspektifinden bakıldığında, şiir metinlerindeki gerçek kişi adları, metnin anlam evrenini genişleten ve okur-metin etkileşimini güçlendiren önemli bir yapı taşıdır.

Şairin varoluşu ve şiir yazma süreci, bireyin kendilik bilincini sorgulamasına sebep olur. Bu, şiirin çok sesli bir yapıya sahip olmasının gösterenidir. Şiir, bireyin içsel çatışmalarını ve varoluşsal sorgulamalarını yansıtır. Öznenin kendini bulma süreci, kültürel ve ideolojik baskılarla şekillenirken özgürlük arayışı belirginleşir. Şiir öznesi ve okur arasındaki çatışmalar, şiirsel anlatımda önemli bir yer tutar. Bu durum, bireyin kimlik arayışını derinleştirir. *"Varoluştan özneye evrilirken"* (s. 59) bireyin arayışı, hayatın kendisidir:

"Kurşundan ağır
içime saldığım şakul
öpüp başıma koyduğum ermiş dizeler
nice haddeden geçirdi beni
demirden tül bildiğim hayat
gözlerimin gördüğüne erdim de
aşka geldim
aşka geldim
böyle bilip öyle geldim

içimi tüketmeden
kendimi tükettiğim

kapına geldim" (s. 33)

Aşk ve yaşam arasındaki ilişki, şiir öznesinin duygusal deneyimlerini ve içsel dünyasını şekillendirir. Aşk, hayatın anlamını v değerini sorgulamanın bir yoludur. Bireylerin varoluşu ve kimlikleri, geçmişle olan bağlantıları ve yeni anlamlar yükleyerek kendilerini yeniden üretmeleri arasında derin bir ilişki vardır. Bu süreç, *"nice haddeden geçirdi beni/demirden tül bildiğim hayat"* dizeleriyle aktarılır. Geçmişle bağlantı kurmak, bireylerin kendilerini yeniden tanımlamasında önemli bir rol oynar. Bu, bireyin toplumsal kimliğini de etkiler. *"İçimi tüketmeden/kendimi tükettiğim/kapına geldim"* (s. 33) mısralarıyla bireyin içsel dünyasını keşfetmesinin ve kendini ifade etmesinin dolayısıyla anlaşılmasının önemini belirtir. Böylece şiir öznesi, okurun kendine ve dünyasına karşı farkındalığını arttırmak için Yunus Emre'nin Taptuk Emre'ye intisabını hatırlatır. Bu bağlamda da alımlama estetiği, kuramının okuru merkeze ve yaratım sürecine alan temel etkeni sağlanmış olur.

Çağ Geçitleri isminde de yer alan "Geçitler" aslında yollardaki düğüm yerleridir. "Çağ" ya da "ağ" geçidi hem geçmişi hem de bugünü dönemeçte buluşturur. Kendini arayan şiir öznesi çağının içindekilerden geçerek üçüncü bölümde cümlelerini açığa yazar. Çünkü açık olan her şey gizliyi de barındırır. Şiir öznesi bu sebeple sesini, üçüncü bölümde *"Açığa Yazılanlar"* başlığında duyurur:

"Öznesizliğin belirsizliği
ya da belirsizliğin öznesizliğinde
kendinden kaçan renkler gibi
bazı ruhlar kaçar kendi sahiplerinden
sığınacak bir an bulamazlar kendilerine
kabuğun öğrettiklerinden" (s. 52)

Şiirdeki ideolojik ve kültürel temalar, bireyin toplumsal gerçekliklerle yüzleşmesini sağlar. Bu durum, bireyin varoluşunu ve kimliğini sorgulamasına zemin hazırlar. Alımlama estetiğine göre şiirin özelliği, okurun kendisiyle olan ilişkisi üzerinden kendiliğin keşfi ve gerçekleştirilmesidir. Bu süreç, şiirin derinliğini ve değerini artıran önemli bir unsurdur. Şiirin ilişkisel doğası, okurun şiirle olan bağı sayesinde ortaya çıkar. Bu ilişki, şiirin özgünlüğünü ve etkisini güçlendirir. Şiirin kendiliği keşfetme yeteneği, bireyin içsel dünyasıyla olan bağlantısını geliştirir. Bu, şiiri daha anlamlı ve derin kılar.

"Açığa Yazılanlar" bölümündeki şiirler, yalnızlık ve mutsuzluk gibi bireysel temaları işlerken, aynı zamanda toplumsal yozlaşma ve emek sömürüsü gibi kavramlara da yer verir. Geçmişten günümüze zaman ve mekân kavramlarının şiirlerde nasıl işlenebileceği, bireyin yaşadığı deneyimlerin derinliği ile ilgilidir. Bu bağlamda tarihsel süreç önemli bir yer tutar. İnsanın geçmişi, anıları ve hayalleri, hayatla olan bağını güçlendirir. Şiirlerin tamamına bakıldığında, varoluş, zaman, kimlik ve dönüşüm temalarının birbirleriyle iç içe geçtiği ve okura geniş bir yorum alanı bırakıldığı gözlemlenir.

Bu bölümdeki şiirlerde, zamansal algının çok katmanlı yapısı aktarılır. "*Kapı nasıl açılır"*, "*Yerçekimi"* ve "*Buz, buzul"* şiirlerinde zaman kavramı doğrusal bir çizgiden çıkarak, Jauss'un (1982) "beklenti ufku" kavramıyla açıklanabilecek bir genişliğe ulaşır. Özellikle "*çekirdeğinde geçmişin ölüleri süpürüyor Şimdi'nin karanlığını imbiğin durduğu yerde*" (s. 57) dizeleri, okurun zamansal algısını sorgulatan bir derinlik yaratır. Aynı şekilde *"Zamanın neresinde duruyorsan/Orası her yere birden bakar/ağaran yalnızca buzul"* (s.58) dizeleri de okurun kendi zamanındaki sıkışmışlığını görünür kılar. Bu bölümdeki ikinci önemli katman, kimlik ve varoluş sorgulamasıdır. *"Açık pencerede pars"* ve *"Öznesizliğin belirsizliği"* şiirlerinde, Ingarden'in (1973) "belirlenmemişlik noktaları" kavramıyla açıklanabilecek boşluklar mevcuttur. *"Kendinden kaçan renkler gibi / bazı*

ruhlar kaçar kendi sahiplerinden" dizeleri, okurun kendi varoluşsal deneyimleriyle doldurabileceği anlam alanları oluşturur. Üçüncü katman, fiziksel gerçeklik ile metafizik algı arasındaki gerilimdir. *"Oksijen"*, *"Pas, gölge"* ve "*Teorem"* şiirlerinde bilimsel terminoloji ile varoluşsal sorgulamalar iç içe geçer. Bu durum, Fish'in (2023) "yorumlayıcı topluluklar" kavramı bağlamında, farklı disiplinlerden gelen okurların metni farklı düzeylerde alımlamasına olanak tanır. Dördüncü katman, mitolojik ve kültürel göndermelerdir. *"Gölge lekesi"* şiirindeki "Styx" ve "Hades" referansları, Eco'nun (2019) "örnek okur" kavramını hatırlatır. Bu göndermeler, kültürel birikimi olan okurlar için daha derin anlam katmanları oluştururken diğer okurlar için farklı yorumlama olanakları sunar. *"Varoluştan özneye"* ve "*Varoluş ısrarı"* bu şiirleri, tüm bu katmanların sentezidir. Kitabın adının da oluştuğu anlam katmanını ortaya çıkaran "*İç içe geçmiş yarıkları çağların / her şey bir diğerinin çekirdeğinde / varoluşa geçit aramış"* (s. 60) dizeleri, okurun aktif katılımını gerektiren çok sesli bir yapı oluşturur. Okur, kendi varoluşunun sorgulamasını, kendi zamanı, şiirin yazılma zamanı ve okuma zamanı üzerinden yapar.

Yaşamın İzinde adlı dördüncü bölümde yer alan şiirler, zaman, ölüm, varoluş, pişmanlık ve insanın kendi içsel yolculuğu gibi geniş bir tematik çerçevede, çağdaş felsefi ve yönlendirici bir estetik deneyim sunar. Şiir öznesi, okuruna sadece bir hikâye sunmaz, aynı zamanda okurun kendi varoluşunu sorgulamasını teşvik eden bir metin yapısı oluşturur. Metnin boşluklarının dolması ve okurun yaratıcı katkısı bağlamında bu bölümdeki şiirlerde belirsizlik ve tamamlanmamışlık, diğer bir ifadeyle boşluklar baskındır. Örneğin, "*Düşün!"* şiirinde geçmişteki acılar ve kaybedilen zamanın kısa anlatımı hem bireysel hem de evrensel bir hatırlamayı ifade eder. "*Kaç yıl geçmiş üstünden eski yara yerinin / hayatı çok uzun sanan kısa günlerinden"* (s. 65) dizeleri, okurun kendi kişisel birikimi ve anılarını metne taşımasına olanak tanıyan bir yapıdadır. Wolfgang Iser'in belirttiği gibi, böylesi metinlerde okur, metindeki anlam boşluklarını kendine özgü biçimde doldurur ve her bağlantıyı bireysel bir anlam dünyası ile yeniden kurar (Iser, 1976). Benzer şekilde "*Çakım, ayrım"* şiirinde yer alan, "*Yaşanılan ânı tam ortasından /bölüştüğünü hisseder ya insan /oysa farklı hatırlanacaktır sonradan"* (s. 67) dizeleri geçmiş ile bugünkü hatırlama arasındaki gerilimle şekillenirken, okur bu farklılıkları kendi yaşam döngüsü ve hafıza yolculuğuyla ilişkilendirir. Iser'in "her okur, kendi geçmişe dair bağlamını metinle ilişkilendirecek potansiyele sahiptir" sözü (Iser, 1976, s. 124), burada doğrudan şiirin dünyasını yansıtır. Okurun bireysel deneyimleri metni yorumlar ve her değerlendirme farklı çağrışımlar yaratır.

Metinler okurun zaman-mekan algısını çelişki içinde bırakır. "*Tekli, çiftli"* şiirinde uzay- zamanda evliliği bir uzay-zaman içinde tanımlarken; "*ne saat ne on iki/ne kendin/ne de varsaydığın kadran"* dizeleri, zamanı algılama biçimini sorgulatır ve metafiziksel bir sorgulama başlatır. Bu, klasik anlamda bir evlilik ya da insan hayatına dair somut bir yorumdan ziyade, okurun kendi deneyimlerini ve algı sınırlarını imkânsız olan bir düzleme taşır. Jauss'un ifade ettiği gibi, metin ve okur ilişkisi, yeni ve beklenmedik dünyanın anlamlandırılması açısından sınırları zorlar (Jauss, 1982, s. 56). Kısacası, beklenilen "standart" temanın tersyüz edilmesi, metni felsefi bir boyuta taşır. "*Yonga yanığı bulmaca"* şiirinde ise zamanın hafızadaki izleri üzerinde durulur. "*Sonradan kayda geçmiş / zaman tesirli yonga yanığı"* (s.70) dizeleri, hayatın ve anıların sadece kayıt düzeyinde birer yankı olduğunu aktarır. Okur burada geçmişin ağırlığını kendi varoluşsal hafızasıyla karşılaştırır: "*Hayat mı anılara hâkim/yoksa anılar mı hayata?"* (s. 70) Bu sorgulama, şiirin ötesinde felsefi bir derinliğe sahiptir, tıpkı Jauss'un dile getirdiği "yeniden alımlama" deneyimi (1982) bu duruma örnektir. "*İbrahim"* şiirinde, bireyin kendi korkuları, geçmiş hayatı ve sağladığı güvenli alanlar üzerinden bir varoluş eleştirisi yapılır. Şiirdeki "*İbrahim"* figürü, tarihsel-metinsel bir bağlama oturtulmasının ötesinde, bireyin kendi zincirleri ve bu zincirlerin ona sağlayamadığı özgürlükle ilgilidir: "*Bendinden taşmasından korktuğun / sarnıcında çürüyen suya / kıbleden medet bekledin*" (s. 71). Bu dizeler, öznenin bireyi kendi korkularıyla yüzleştirmesine ve okuru da kendi "İbrahim" figürünü yaratmaya yönlendirmesine olanak sağlar. Barthes'ın "metnin anlamı okuma anında oluşur" (1999, s. 128) görüşü, bu şiirde özellikle önemlidir. Çünkü şiir, açık bir mesaj taşımaktan çok, okurun kendilik ve toplumsallık ilişkisini bireysel pencereden yorumlamasına katkıda bulunur. Benzer şekilde "*Nabız"* şiirindeki "*hiçbir uzak, uzak değil sandığın kadar / sadece devam bekler yolcusundan"* (s. 69) dizeleri, okuru insanın direnme gücü ve aldığı yol ile yüzleştirir. Şiir öznesi, burada bir yolculuğa çıkmanın varoluşsal zorluklarını vurgularken aynı zamanda okuru kendi yolculuğuna çağırır. Bireysel bir yolculuktan evrensel bir soruya ulaşır: "*İnsan, yola devam edecek gücü nereden bulur?"* (s.69) Sartre'ın varoluşçuluğundan izler taşıyan bu dizeler, sadece şiir düzeyinde kalmaz, okurun kendi varoluşunu sorgulamasına da yol açar. *Tuhaftır* şiiri, insanların ölüm sonrası hafızadaki yeri ve onlara yüklenen anlamlar üzerine odaklanır. Ölümünden sonra anlam kazanan mektuplar anlatısında, "*Öldüğünde çıktı ortaya / yıllar yılı aynı mektubu / yazıp göndermiş / tanıdıklarına / cümlesi cümlesine aynı / dümdüz ve aynı sıradanlıkta"* (s. 72) dizeleriyle şiir öznesi, ilk bakışta sıradan görünen bu mektupları, zamanın geçişi içinde okurun zihninde bir bilmeceye dönüştürür. Mektupların anlamını belirlemek için okurun geçmişle kuracağı ilişki büyük önem taşır. Bu bağlamda, şiir sadece okunan bir metin değil, aynı zamanda bellekteki unutulmuş imgeleri harekete geçiren bir araçtır.

Bu bölümdeki şiirlerde yer alan yoğun imgesel yapı, sadece estetik değil, aynı zamanda felsefi bir alanın da kapısını aralar. Zamanın muğlak sınırları, bireyin kendiyle yüzleşmesi ve anıların insan üzerindeki hakimiyeti gibi temalar, her okuru kendine özgü bir anlam serüvenine çıkarır.

"Aşekanın izinde" adlı beşinci bölüm aşkın tüm yönleriyle ele alındığı çokkatmanlı bir metinler evreni sunar. Şiir öznesi, aşkı temel bir varoluşsal mesele olarak ele alırken hem bireyin içine kapanışını hem de duyguların karmaşık doğasını etkileyici bir imge ve metafor yoluyla ifade eder. Bu içerik, diğer bölümlerde de olduğu gibi Wolfgang Iser'in (1976) "boşluklar teorisi" doğrultusunda okurun metne aktif bir katılım göstermesi gerektiğini ve anlamın ancak okurun bireysel deneyimleriyle şekilleneceğini ortaya koyar. "Aşeka Arapça'da sarmaşık anlamına gelir. Aşk ile aynı kelime kökünden türetilip anlam bakımından ilişkili olduğu kelimelerden biridir. Aşk ile aşeka arasındaki benzerlik ilişkisi ise, aşekanın doğasında var olduğu üzere, sarılarak dolandığı ağaç ve diğer bitkilerin besinlerinden yararlanması ile aşkın âşığının yaşam pınarlarını kurutması arasındaki ilişki ile açıklanmaktadır" (Dizman'dan akt. Poyraz, 2014, s. 880) Şairin aşkı bireysel bir duygunun ötesinde, insana dair evrensel bir sorgulama alanına dönüştürmesi, metinleri bir yandan derin bir duygusal çözümlemeye, diğer yandan varoluşsal bir boyuta taşır. Şiirlerdeki imgeler, aşkın dolaysız bir anlam iletilemeyecek kadar karmaşık olduğunu gözler önüne serer. "*Kelimelerle toprak atar gibi üstüne / içine gömmek istediğin / dünyaya görünsün şiirle"* (s. 85) dizeleri, aşk şiirinin doğasını, anlamın aşktan uzaklaşıp yeniden inşa edildiği bir mecra olarak konumlandırır. Kelime burada hem aşkın üstünü örter hem de onu yeni bir anlam düzlemine taşır. Iser'in belirttiği anlam boşlukları tam da burada okurun müdahil olduğu yaratıcı bir süreçle dolmaya başlar. Şairin aşkı hem bireysel bir yitim hem de evrensel bir yaratı alanı olarak işaret etmesi, kelimenin hem bereket (yaratıcılık) hem de kayıp olma halini okuyucuya sunar. Bu noktada şiir öznesi, "*Geç"* şiirinde aşkı zamandan ve mekândan çıkararak varoluşsal bir düzleme yerleştirir: "*O kadar uzak ki / geçmişin gönül kapısı / artık, olmuş mu olmamış mı / hatırlamaya"* (s. 86) Aşk burada bir geçmiş parçası ya da bir olgu değil, ancak duygusal anlamda tamamlanması mümkün olmayan bir yarım kalmışlık döngüsüdür.

Öznenin aşkı varoluşçu bir sorunsal haline getirdiği bir diğer alan ise sebebin ve sonuçların sorgulanmasıdır. "*Sebep ey!* şiirindeki "*Sebebe bakıyormuş / aşk dediğinin!"* ifadesinde aşkın kendisinde rasyonelleştirme çabasının beyhude olduğu ima edilir. Aşk, bir sebebe tutunmadan var olamayan, ancak ona rağmen her zaman rasyonelliği aşan bir hissiyattır. Bu noktada aşk, okura bir mantık çerçevesinde değil, deneyimlenmiş bir süreç olarak sunulur. Iser'in "okurun kendi kişisel perspektifini ve geçmiş deneyimlerini getirmesi gerektiği" (1976, s. 44) fikri doğrultusunda aşk burada metni okuyanın bireysel deneyimlerinde vücut bulur. Şiir, tıpkı öznenin belirttiği gibi "*zaman dediğin / vardığın yer olmasa bile / onca yol / bir sebebe sevdiğin"* dizeleriyle zamana meydan okuyan, insan varoluşunda bir süreç olarak aşkı ifade eder. Aşk burada bir sonuç değil, tamamlanmayan ve içkin olan bir yolculuktur.

Beşinci bölümde öznenin doğa üzerinden kurduğu imgeler de aşkı anlamlandırmanın bir başka aracıdır. "*Buğdayım, rüya"* şiirinde geçtiği gibi, "*Kalbimin bire bin veren buğdayı"* (s. 88) hem tasavvufi hem de felsefi bir göndermeye dönüşür. Buğday, bir tohum olarak aşkın bereketini, olgunlaşmanın ve dönüşümün simgesini oluşturur. Ancak bu tasavvufi görüş aynı zamanda aşkın insan doğasında bıraktığı kırılganlığa ve belirsizliğe de işaret eder: "*Hem bildin hem bilmedin bunu / mevsimini bekleyen tohum dalgınlığında"* (s. 88). Bachelard'ın (2008) "Uzamın Poetikası" eserinde ifade ettiği gibi "doğa imgeleri ruhun derinliklerine açılan kapılar sunar" (2008, s. 124). Şiirde doğanın bereketi ile aşkın dalgınlığı arasında kurulan bu ilişki, okurun kendi içsel dünyasında aşkı hem yaratıcı hem yıpratıcı bir güç olarak yorumlamasına olanak tanır. "*Gem"* şiirinde, aşk artık bir yara metaforuna dönüşür: "*Kendi madeniyle eriyen/ içimin koşar yası, yarası"* (s. 89). Aşk, insanın kendi varlığı içinde bir bozulma, kendi içinde çözülmedir. Bu noktada şiir öznesi, aşkı bir tamamlanmaktan çok, bir eksilme hali olarak sunar. Gençlikte duyulan aşkın daha olgun zamanlarda bir yara olarak geri döndüğünü ima eden bu dizeler, okuru kendi geçmişine ve biriktirdiği duygusal tortulara bakmaya zorlar. Şiir öznesi "*Unutup"* şiirinde, "*aşk hep kendi başına! / varoluşun çıkışsızlığında"* diyerek aşkı Sartre'ın (2022) varoluşsal sıkışmışlık kavramıyla ilişkilendirilen bir özgürlük arayışına dönüştürür. Aşk, kendi başına hem bir bağımsızlık hem de kaçınılmaz bir yabancılaşmadır. "*Sarmal"* ve "*Yeniden"* şiirlerinde, aşkın döngüsel yapısından bahsedilir. Uyku ile uyanıklığın sınırında düşlenen bir aşk, yıldızlar ve sonsuzluk imgesiyle birleşir: "*Ne zaman dökülür / göğün binlerce penceresinin birinden / bu aşka kader biçecek yıldızımın ışığı?"* (s. 92) Bu ölümle yaşam arasında bir sarkaca benzeyen aşk döngüsü, okuru tekrar tekrar başlayan ve aynı anda hiç tamamlanmayan bir duygusal deneyimin içine çeker. Özne aşkı zamana ve bireysel anılara işlenmiş bir döngü olarak yeniden kurgular. Tüm karşıtlıklarıyla aşk hem kendine düşman hem de bir çıkışsızlık içindeki kurtuluş olanağıdır: "*Som, sof saf / düşmanımsın ey aşk"* (s. 93). "*Aşekanın İzinde"* adlı şiirlerinin bütünü, okurun kendi geçmişini, duygusal deneyimlerini ve aşk algısını sürekli bir yeniden değerlendirme sürecine sokar. Alımlama estetiği bağlamında bu şiirler, bireysel bir okumaya açık olup farklı okurların farklı anlam dünyaları yaratmasına olanak tanır. Şiirler bir okuma sürecinin durağan bir sonucu değil, okur ile metin arasında devam eden bir diyalog içinde var olur. Şiir öznesi aşkı sadece bireysel bir duygu olarak değil, varoluşsal bir sorgulama ve insan deneyiminin merkezinde yer alan bir hareket olarak konumlandırır. Aşk, burada geçmişin gölgesiyle yüzleşmek ve geleceğin belirsizliğine rağmen ilerlemek için okurun kendi düşünsel ve duygusal yolculuğunu başlatacak bir doğum noktasıdır.

"Metal İzi" adlı altıncı bölümdeki şiirlerde, modern dünyanın siyasi, toplumsal ve bireysel krizlerini ele alan derin bir eleştiri ve sorgulama mevcuttur. Alımlama estetiği kuramı bağlamında bu şiirler, okuyucuyu metnin anlamını yaratmaya aktif

olarak katmaya davet eden, çok katmanlı bir yapı sergiler. "*Metal İzi"* bölümünde, okurun kolektif bilinç, tarih, kapitalist düzen ve bireysel sorumluluk üzerine düşünmesini sağlayacak güçlü eleştiriler yer alır. Örneğin "*Devletin terzisi"* şiirinde geçen *"toplu mezarlardan toplu iğne başına / kölelik hukuku gizlenir"* ve *"ölüm kemiğe kadar ama gelecek uzun sürer"* (s. 97) gibi dizeler hem tarihsel hem de sistemsel bir şiddeti açığa çıkarır. Toplumun, bireylerin görünmeyen acılarını ne kadar içselleştirdiği, sistematik baskının ölümle dahi sonuçlansa nasıl sıradanlaştırıldığı okuyucuya hissettirilir. Günümüz dünyasında devletin birey üzerindeki manipülatif işleyişi okura benzersiz bir şekilde sorgulatılır. Şiir, okuyucuyu sadece gözlemci olmaktan çıkararak onun anlam yaratma sürecine bir aktör olarak katılmasını ister. Kapitalizmin bireyler ve toplumlar üzerindeki dönüştürücü etkisi; insanın, sistemin çarkları arasında kimliksizleşmesi ve metalaşması teması, bu bölümdeki şiirlerin merkezinde yer alır. *"Kantar"* şiirinde geçen *"hayattan çok kan ve kin vaat eder mülkiyetin anayasası"* ve *"naylon köleliğin dijital çağı"* (s. 98) gibi ifadeler okuru bireyin modern kapitalist sistemdeki yerini sorgulamaya yönlendirir. Kapitalist baskının ve bireysel tahakkümün bu kadar açık bir şekilde ifade edildiği bu dizelerde, güçlü bir varoluşsal eleştiri yer alır. Iser'in alımlama estetiği çerçevesinde, bu dizeler okuru kendi toplumsal koşulları bağlamında yorum yapmaya davet eder. Şiir öznesinin dili sadece görüntüleri değil, aynı zamanda kapitalist düzenin temel mekanizmalarının eleştirisini de okuyucuya sunar. Mülkiyetin, kanunların ve politikanın insanları nasıl şekillendirdiği ve giderek artan bu yabancılaşmanın yarattığı yıkım, şiir boyunca çok katmanlı bir şekilde ifade edilir. "*Prodüksiyon"* şiiri, kapitalist toplumun birey üzerindeki etkisinin daha da derinlikli bir analizini sunar. "*Endüstrileşmiş fotoromanlar hayat sanılsın* ve *Kapitalizm'in kim bilir kaçıncı sezonu bu"* (s. 99) gibi ifadeler, kapitalist üretim ve tüketim döngüsünü sorgulatır. Burada şiir öznesi, modern dünyanın tüm gerçekliklerini birer "prodüksiyon sahnesi" olarak tarif eder ve bu sahnenin bireyi nasıl manipüle ettiğini açığa çıkarır. Kapitalist sistemin yalnızca ekonomik bir yapı olmadığını, aynı zamanda bireyin ruhuna ve kimliğine kadar işlediğini ifade eden bu dizeler, okur üzerinde derin bir etki yaratır ve onu farkındalık noktasında harekete geçirir. Bu bağlamda, Barthes'ın (1999) dil, imgeler ve mitlerin toplumsal manipülasyondaki rolünü incelediği "mitlerin çözümü" kavramı, bu metni anlamada kullanılabilir bir araç sunar. Şair, bu imgelerin altına yerleştirilmiş görünmeyen mekanizmaları açığa çıkarır ve bireyi içinde bulunduğu sistemle yüzleşmeye çağırır. *Kurt Cobain* göndermesinin yer aldığı *"Kırmızının konuşkanlığı"* şiiri, alımlama estetiği açısından şiirde geçen *"Kendimi senden daha iyi seviyorum"* (s. 100) gibi bir şarkı sözü, okurun Kurt Cobain'in hayatına, müziğine ve temsil ettiği jenerasyona aşinalık derecesine göre farklı anlamlar kazanır. Cobain, burada yalnızca bir figür olarak değil, aynı zamanda bireysel trajedinin, sistem eleştirisinin ve bir kuşağın hayal kırıklıklarının sembolü olarak metnin bir öğesi hâline gelir. Bu bağlamda, Cobain'in isminin gerçek bir kişi olarak şiire dahil edilmesi, Iser'in okurun metni kendi bilgi ve geçmişine göre 'doldurması' gerektiği görüşüne uygun bir meydan okuma içerir. Cobain'in trajik hayatı, hem modern dünyanın birey üzerinde yarattığı baskı hem de sanatçının bu sistemde bir direniş unsuru olarak algılanması bakımından, metnin çok katmanlı anlam yaratım sürecine katkı sağlar. Şiir öznesinin okuyucuyu, sanatı, bir sanatçıyı ya da birey olarak kendisini farklı boyutlarda sorgulamaya yönlendirmesi, bu şiirin modern dünya eleştirisindeki gücünün bir işaretidir. Geçmişin izlerini, tarihsel yanılsamaları ve ulusal mitleri sorgulayan "*Muasır medeniyet seviyesi"*, kolektif hafızadaki kör noktaları açığa çıkarır. *"İstanbul'un fethiyle yeni bir çağın başladığı yalanıyla büyütüldüğümüz müfredat"* (s. 102) gibi ifadeler, ulusal kimlik inşalarının ortak yalanları ve bu yalanların birey üzerindeki etkisini ele alır. Şiir öznesi, burada bireysel bir eleştiriden çok daha fazlasını sunarak toplumsal belleğin her açıdan sorgulanması gerektiğini vurgular. Bu bağlamda tarihsel anlamlar, güç yapılarını yeniden üretmek için sistematik bir şekilde manipüle edilir. Şiir öznesinin tarihsel doğruyu sorgulama çağrısı, okurun bakış açısını ve mevcut toplumsal sistemle ilişkisini yeniden değerlendirmesine olanak tanır. Şiir öznesi, sistematik baskıları, kapitalist düzeni, ulusal mitleri ve bireyselliğin metalaştırılmasını ele alırken, okuyucuyu yalnızca bu eleştirilerin tanığı hâline getirmez; onları bireyin bu sistemin parçası olup olmadığını sorgulamaya zorlar. Bu şiirlerdeki imgeler, göndermeler ve çok katmanlı dil, metinle okuyucu arasındaki etkileşim kuramını destekler ve her okuyucu için farklılaşan anlam potansiyellerine açıktır. Mungan'ın modern dünyanın keskin gerçekliklerini işlediği bu şiirleri, yalnızca çağının değil, aynı zamanda zamandan bağımsız bir özeleştirinin ve sorgulamanın kapısını aralamaktadır.

"Kelimelerin takas izi" adlı yedinci/son bölümdeki şiirler, yaşamın, yazının ve tarihin hem bireysel hem de toplumsal katmanlarını irdeler ve okuru bu çok katmanlı anlamlar arasında bir yüzleşmeye çağırır. Şiir öznesi kelimelerle zaman, anlam, tarih ve birey arasındaki kaçınılmaz etkileşimi ince bir zemin üzerine kurarken, "takas" metaforuyla yalnızca kelimelerin aktarılmasını değil, bir önceki nesilden veya çağdan gelen anlamların, imgelerin ve fikirlerin nasıl değişime uğradığını, nasıl bir anlam "ticareti" ya da "alışverişi" aracılığıyla bugüne taşındığını da aktarır. Eserin genelinde de olduğu gibi "*Kelimelerin takas izi"* bölümünde de her dize, okuru metaforlar ve imgeler arasında aktif bir dolaşıma davet eder. "*Karar"* şiirinde geçen "*Daha ben yaşarken / karnıma konan bıçak / sonrası sayfada canlanan / kelimeler"* (s. 109) dizeleri, yazının bireysel acının ve travmanın dönüştürülmesiyle nasıl bir "yeniden yaratım" sürecine girdiğini ifade eder. Buradaki "bıçak" yalnızca bir şiddet metaforu değil, aynı zamanda hayatın yarattığı acıların ve kırılganlıkların kelimelerle işlenip yeniden anlam kazandığı bir aracıdır. Bu noktada Iser'in (1976) "okurun yaratıcılığı" düşüncesi devreye girer; şiirin metinsel boşlukları okuyucu tarafından

doldurulurken birey kendi acı ve deneyimlerini bu dizelere ekleyerek anlamı yeniler. "*Özsuyu"* şiirinde ise yazının, bireyi hem muhafaza eden hem dönüştüren bir mecra olduğu ifade edilir: "*Yazıya geçerken hayat / kâğıdın yükselen ısısı / vücut bulur harfler / şiirdeki aklın akışında / tanıdık, ama bambaşka".* (s. 110) Bu dizeler, yazının fiziksel bir işlem olmadığını, aynı zamanda bireyin yaşamından süzülüp gelen özsuyun (deneyim, duygu, hafıza) kâğıda dökülmesiyle bir dönüşüm sürecinin tamamlandığını ifade eder. Metin, okuyucuyu yalnızca bir gözlemci olmaktan çıkararak yazıyı yaşayan bir aktör hâline getirir. Burada yazının sabitliğinin aksine, hayatın sürekli değişen dinamik bir süreç olduğunu görmek mümkündür: "*sabitleşir şiirdeki kimya / aynı kalmazken hayat".* (s. 110) Okuyucu, yazının bu sürekli değişimde sabit kalan izini takip ederken kendi hayatıyla ve yazıyla kurduğu bireysel bağı yeniden düşünmeye yönlendirilir. "*Dikitler"* şiiri, imgelerle donatılmış çokkatmanlı bir anlam evrenine sahiptir. Şair, burada yazıyla sanatı bir araya getirir ve yazının heykel gibi işlenen bir zanaat olduğunu ifade eder: "*buharı görünür kılan ışık / yumuşatır gündeliğin sert geometrisini"* (s. 113) Iser'in metindeki belirsizliklere dayalı dinamik okuma süreci burada bir kez daha kendini gösterir. Okuyucu, buhar, ışık, mermer ve kâğıt imgelerinden bir anlam dokusu yaratmak üzere şiirin sunduğu boşlukları doldurur. Şiir öznesinin burada yazıyı önce var edip sonra yeniden harf harf sökmesi -*fazlasını alan buhar / yeniden hareketlenir aklın meydanları* (s. 113)-, hem yaratma hem dönüştürme eylemini şiir üzerinden okuyucunun deneyimine bırakır. Yazının bir yontma süreci olarak resmedilmesi, aynı zamanda bireyin kendi hayatını tekrar tekrar yazmak ve yeniden yaratmakla yükümlü olduğunu imlemektedir.

Şiir öznesinin yaşamın sürekliliği ve zamansallığını aktardığı *"Kapanmaz Ara"* şiirinde "*Dopdolu bir boşluk bu: / artık birer ölü / senin gençken sevdiğin / şimdi yazdıklarını bilemeyecek olanlar"* (s. 116) dizeleri, bireyin geçmişle kurduğu ilişkinin, ona bugünden bakma biçiminin ve tarihsel boşlukların kapanmayan etkisini ortaya koyar. Şiir öznesi, bu boşlukların hatırlama yoluyla sürekli yeniden üretildiğini ifade ederken okuru kendi kişisel tarihine bakmaya teşvik eder. Okurun geçmişle bağı, şiirdeki tematik yapıyla birebir örtüşür. Roland Barthes'ın "*Yazı ve Yorum"* kitabında geçmişin metinler aracılığıyla nasıl yeniden inşa edildiği üzerine söylediği gibi (1999, s. 36) geçmiş bir sabite değil, sürekli değişen bir anlam düzlemidir. Şiir, geçmişin asla tamamlanmadığını ve her okumada yeniden anlam kazandığını gösterir.

"Kelimelerin takas izi" bölümünde yazının zamana meydan okuyan yapısı, bir yandan bireysel hafızanın bir yansıması, diğer yandan tarihsel bilinçle sürekli bir yüzleşme alanı olarak karşımıza çıkar. "*Dipdiri"* şiirinde geçen "*Onca zaman / dünyadan ve yazıdan geçmiş / kaç denizcinin tüketemediği deniz"* (s. 120) ifadesi hem bireysel zamanın hem de kolektif zamanın biraradalığının gösterenidir. Şiir öznesi, yazının devinimselliğinin ve yazın dünyasında bırakılan izlerin ilham verici gücünü açığa çıkarır. Ancak bu sürekliliğe rağmen yazının yine de tamamlanmayan bir döngü olduğunu ifade eder: "*her yazı su içinde"* (s.120) "*Dipdiri"* şiirindeki bu dize, yazının aynı hayat gibi akıcı, somut bir sonluluk hâline ulaşamayan bir nitelikte olduğunu ve hem yazan hem de okuyanın onu anlamak için çabaya girmesi gerektiğini vurgular. "*Boy"* şiirinde geçen "*Her yolculuk uzundur yoldan / Yahya Kemal İstanbul'una / Sait Faik hikâyelerinden kürek çekmek"* (s. 123) gibi ifadeler, okuru hafızanın mekânsal boyutlarında labirente iter. Şiir öznesi, herkesin kişisel tarihine ve onun evrensel bir şiir hareketine nasıl yansıdığına dikkat çeker. Özellikle Kavafis, Ritsos, Nazım Hikmet ve Yahya Kemal gibi isimlere yapılan göndermeler, şiirin kolektif bir hafızaya dahil olmasını sağlar. Iser'in (1976) okurla yazar/şair arasındaki etkileşiminde aktardığı gibi okuyucu burada hem kendi tarihsel okumalarını devreye sokar hem de şairin çağrıştırdığı kolektif anlam dünyasında bir iz bırakır. Şiir öznesinin ifadeleri yalnızca bireyin coğrafi veya tarihsel bir yolculuğunu değil, aynı zamanda şiirsel bir yolculuğunu temsil eder. Okuyucunun bu yolculuğa dahil olması, şiirin çokkatmanlı anlamını yeniden yazmasını sağlar. "*Birazdan geliyorum lafını unutma,"* (s. 125) ile biten kitabın en son ifadeleri, şiirin sürekliliği ve yaşamın sarmal yapısını özetler. Burada özne, modern hayatta anlam yaratma çabasını yalnızca yazının değil, tüm varoluş biçimlerinin bir parçası olarak görür. Bu dize, yazmanın ve onun getirdiği tahayyülün bir "devir hakkı" olduğunu ileri sürer ve okura yaşamın zamansal hareketinde sürekli bir yenilenme içinde olduğunu hatırlatır ve son dizeyi "virgül" ile sonlandırarak geriye kalanın, yalnızca "devam etmek" olduğunu ifade eder.

Çağ Geçitleri kitabındaki bütün şiirler, alımlama estetiği kuramı kapsamında okuyucunun aktif bir yorumlayıcı olarak metnin anlamını sürekli yeniden şekillendirmesini sağlamasına olanak tanır. Şiirlerin, içerdikleri yoğun imgeler, zamansal çağrışımlar ve anlam boşluklarıyla bireyin hem kendisiyle hem de geçmişiyle diyalog kurmasına imkân tanır. Her bir şiir, geniş felsefi ve tarihsel göndermeler barındırırken, gerçek ile hayal arasındaki bir "takas" sahnesine dönüşür; şiirin nihai anlamı ise okurun yorumu ve katkısıyla tamamlanır.

Sonuç

Edebiyatta alımlama estetiği kuramı, metinlerin anlamının yalnızca yazar ya da şair tarafından belirlenmediğini, okuyucunun da yaratıcı ve etkin bir özne olarak bu sürecin vazgeçilmez bir parçası olduğunu vurgular. Okuyucunun yaşam deneyimleri, duygusal donanımı ve bireysel perspektifi; edebî eserin çok katmanlı anlam dünyasının inşasında merkezi bir rol üstlenir. Bu yaklaşım, edebiyat eserlerinin analizinde özne-nesne diyalektiğini aşarak eserin farklı okuyucu profilleri tarafından nasıl algılandığını ve anlamlandırıldığını deşifre etme imkânı sağlar. Böylece alımlama estetiği, metnin potansiyel anlam

alanlarını görünür kılarken edebî eserin yalnızca pasif bir okuma nesnesi olmaktan çıkarak her okurda yeniden ve yeniden şekillenen dinamik bir yapıya kavuşmasına olanak tanır.

Murathan Mungan'ın şiir dili özelinde ise alımlama estetiği, ona özgü anlatı stratejilerinin, imgelerinin ve göndermelerinin okur nezdinde sürekli değişen ve dönüşen anlamlar ürettiğini ortaya koyar. Mungan'ın şiirlerinde yer alan sembolik yapı, tarihsel ve toplumsal referanslar ile bireysel çağrışımlar, okurun yaşam hikâyesine ve algısına bağlı olarak çoğulcu bir yorum imkânı sunar. Şairin dili, yalnızca bir gözlem olanağı sunmakla kalmaz, aynı zamanda metni okurun kendi bireysel ve toplumsal sorumluluklarıyla yüzleşmeye davet eden bir zemin olarak inşa eder. Bu noktada metin, okurun katılımıyla anlam boşluklarını doldurmakta ve şiirin nihai anlamına ulaşmak, okurun yorumlayıcı eylemiyle mümkün hale gelmektedir. Nitekim, "Çağ Geçitleri" adlı eserde içsel düzlem ile toplumsal, tarihsel ve psikolojik unsurlar arasındaki çatışma ve uzlaşma, doğrudan alımlama estetiği kuramı ile açımlanabilir çünkü eserin ana ekseni, bireyin içsel yolculuğu ile toplumsal dönüşümlerin birey üzerindeki etkilerinin sorgulanmasıdır. Bu hususa bağlı olarak geçmişle bugünün ilişkisi, şiirsel kurgu aracılığıyla yeniden yorumlanır; böylelikle bireysel öznenin içsel çatışmaları, tarihsel ve toplumsal dinamiklerin gölgesinde çok katmanlı bir anlatı evreni içinde var olur.

Eserin yedi bölümden oluşan yapısı-"Girişe Yazılanlar", "Taptuk'a Yazılanlar", "Açığa Yazılanlar", "Yaşamın İzinde", "Aşekanın İzinde", "Metal İzi" ve "Kelimelerin Takas İzi"- ile her bir bölümde yer alan şiirlerin tematik ve biçimsel örgüsü, gerçekle düş arasına sıkışan öznelerin yaşantılarını ve "iz"lerini edebi bir bellekte biriktirir. İlk üç bölümde okur, "yazılanlar" aracılığıyla geçmişin izlerini sürerken, sonraki dört bölümde "izler"in peşine düşer. Her bir şiirde oluşturulan anlam boşlukları, okurun bireysel birikimiyle tamamlanarak her okumada yeniden inşa edilen bir metinvarlığın ortaya çıkmasını sağlar. Böylece "Çağ Geçitleri"nin çok katmanlı anlam yapısı, alımlama estetiği kuramı çerçevesinde açıklanabilir ve zenginleştirilebilir.

Sonuç olarak bu çalışma, Murathan Mungan'ın şiirlerinde okuyucu etkinliğinin edebi anlamın inşasında merkezi bir rol üstlendiğini ve eserin her okuma deneyiminde yeniden üretilen, değişken bir anlam potansiyeline sahip olduğunu öne çıkarmaktadır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

Abrams, M. H. (1953). *The mirror and the lamp: Romantic theory and the critical tradition*. Oxford University Press.
Bachelard, G. (2008). *Uzamın poetikası* (A. Tümertekin, Çev.). İthaki Yayınları.
Barthes, R. (1999). *Yazı ve yorum* (T. Yücel, Çev.). Metis Yayınları.
Barthes, R. (2000). *S/Z* (S. Öztürk Kasar, Çev.). Yapı Kredi Yayınları.
Bourdieu, P. (1996). *The rules of art: Genesis and structure of the literary field* (S. Emanuel, Çev., s. 230). Stanford University Press.
Bradbury, M., & McFarlane, J. (1991). *Modernism: 1890–1930*. Penguin Books.
Bressler, C. E. (2017). *Literary criticism: An introduction to theory and practice*. Routledge.
Budan, C. Y. (2022). Alımlama estetiği kuramı. V. Şahin (Ed.), *Edebîyat kuramı ve eleştiri* (ss. 773-814). Akçağ Yayınları.
Eco, U. (1989). *The open work* (A. Cancogni, Çev.). Harvard University Press. (İlk baskı: 1962)
Eco, U. (2019). *Anlatı ormanlarında altı gezinti* (K. Atakay, Çev.). Can Yayınları.
Eliuz, Ü. (2023). Postmodernizmin sonlandırdıkları. *RESS Journal Route Educational & Social Science Journal*, 10(7), 75-87. https://www.ressjournal.com/Makaleler/183170590_7_%c3%9clk%c3%bc%20Eliuz.pdf
Fish, S. (2023). *Bir cümle nasıl yazılır nasıl okunur* (E. B. Ersöz, Çev.). Kadim Yayınları.
Holub, R. C. (1984). *Reception theory: A critical introduction*. Methuen.
Hutcheon, L. (1988). *A poetics of postmodernism: History, theory, fiction* (ss. 21–23). Routledge.
Ingarden, R. (1973). *The literary work of art: An investigation on the borderlines of ontology, logic, and theory of literature* (G. G. Grabowicz, Çev.). Northwestern University Press.
Iser, W. (1976). *The act of reading: A theory of aesthetic response*. Johns Hopkins University Press.
James, H. (1884). *The art of fiction* (ss. 12–14). Longmans, Green, and Co.
Jauss, H. R. (1982). *Toward an aesthetic of reception*. University of Minnesota Press.
Jauss, H. R. (2004). Edebiyat tarihini edebiyat biliminin bir meydan okuması olarak düşünmek (T. Bora, Çev.). *Birikim*, *179*, 57-83.

Kavalcı, T. (2017). Üç önemli kuramcı üzerinden alımlama estetiğinin incelenmesi ve bir uygulama. *Söylem Filoloji Dergisi*, *2*(3), 52-74. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/316087

Moran, B. (2006). *Edebîyat kuramları ve eleştiri*. İletişim Yayınları.

Mungan, M. (2019). *Çağ Geçitleri*. Metis Yayınları.

Poyraz, Y. (2014). Fenâfillâh mertebesinden Bekâbillâh makamına Mevlânâ'da ilahî aşk. *Turkish Studies*, *9*(9), 871-895. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.7347

Sartre, J. P. (2022). *Varlık ve hiçlik: Fenomenolojik ontoloji denemesi* (G. Çankaya Eksen, Çev.). İthaki Yayınları.

Simons, J. (2010). *From Agamben to Žižek: Contemporary critical theorists*. Edinburgh University Press.

Simons, O. (2010). *Literaturtheorien: Eine Einführung* (s. 47). J. B. Metzler.

Wellek, R., & Warren, A. (1993). *Edebîyat teorisi* (Ö. F. Huyugüzel, Çev.). Akademi Kitabevi.

Structured Abstract

Literature does not consist solely of the author or poet and the words that compose a text; rather, the meanings, emotions, and experiences that readers attribute to a literary work transform it into a work of art. At this point, reception aesthetics becomes central. Reception aesthetics is concerned with how a literary text is perceived, interpreted, and understood by its readers. The foundations of this perspective were laid by thinkers such as Roland Barthes, Wolfgang Iser, and Hans Robert Jauss, all of whom stress that the meaning of a text is intimately connected to the reader's perception and interpretation. One of the core principles of reception aesthetics is the notion that every reader approaches and interprets a literary work differently. Here, the significance of a text does not solely emerge from its words, but is shaped by the reader's experiences, cultural background, and emotional state.

Reception aesthetics seeks to move beyond surface-level meanings and instead explores the secondary, hidden layers within literary texts. Literary devices such as metaphors, symbols, and irony create different interpretative possibilities, which are discovered and actualized by readers. At the core of the theory lies a comprehensive understanding of how the text acquires meaning: the reader completes the text, fills in its gaps, and constructs meaning, thereby animating the literary work. This active participation enables the reader to form a profound personal connection with the text. Furthermore, reception aesthetics expands the boundaries of literary studies by considering multiple perspectives and interpretations for each work. Whereas traditional literary criticism tended to privilege the author's intentions, reception aesthetics places the reader's experience at the forefront. Umberto Eco, for instance, conceptualizes the act of interpretation as "discovering a strategy aimed at producing a model reader" (2019, p. 65). In this respect, the theory, especially in relation to poetry, highlights the reader's response as central to the creation of literary meaning. Instead of understanding poetry as static and possessing a fixed meaning, reception aesthetics emphasizes that meaning is co-constructed by the poem and its readers. Each reader derives unique meanings from a poem, based on their own background and perspective. Through emotional and intellectual interaction with the text, the reader forms personal connections with the poem's themes, imagery, and language, which yields a deeper engagement with the work. The context in which the poem is encountered—including cultural background, historical period, and individual circumstances—profoundly shapes interpretation. Reception aesthetics therefore invites readers to reflect on these contextual factors when engaging with literary texts.

Poetry, as a genre, naturally invites the reader to participate in the process of constructing meaning. This collaborative interaction can take various forms, including discussions, performances, and creative responses to poetry, underlining the openness of poetry to multiple interpretations. A single poem can resonate differently with different readers, producing a diverse spectrum of meaning that reflects a wide range of human experiences. Reception aesthetics, thus, makes visible the dynamic relationship between poetry and its readers, foregrounding the importance of personal interpretation, emotional involvement, and contextual awareness in the interpretation and appreciation of poetic works.

Literature, as an art form, possesses the capacity to articulate individual and collective traumas. The poetry of Murathan Mungan stands as a notable example of how such traumas can be expressed through an aesthetic language. Mungan offers profound observations on human life, addressing themes such as loneliness, love, passion, and social issues; in so doing, he evokes a wide range of emotional responses in readers. Such themes and representations facilitate a deeper understanding of societal issues, disruptions in the ordinary course of life, and the persistent journey of the individual even in trying circumstances. Through multiple layers of meaning, Mungan provides readers with an enriched experience, leading them to engage with literature more profoundly. This multi-layered structure is a defining characteristic that deepens the richness of his work.

Within this framework, Çağ Geçitleri is organized into seven sections—"Girişe Yazılanlar," "Taptuk'a Yazılanlar," "Açığa Yazılanlar," "Yaşamın İzinde," "Aşekanın İzinde," "Metal İzi," and "Kelimelerin Takas İzi"—and consists of ninety poems in total. Each poem is reconstituted through every reading, with the poetic subject continually reaffirming its existence. The complex, layered structure of Çağ Geçitleri is illuminated through the principles of reception aesthetics, where meaning is constantly produced and renewed through the reader's engagement.

In conclusion, reception aesthetics in literature asserts that the creative process involves both the author/poet and the reader as active participants. The reader's experiences, emotions, and perspectives are fundamental in shaping the meaning of a literary text. Through reception aesthetics, deeper insights into literary works and a greater appreciation of diverse reader responses become possible. This theoretical framework is particularly significant for interpreting Murathan Mungan's poetic language. According to reception aesthetics, the literary text creates gaps in meaning that invite the reader's individual life, knowledge, and perceptions to contribute directly to its interpretation. The imagery, associations, and historical and social references in Mungan's poetry are open to varied interpretations shaped by each reader's personal sensitivities. The poet's language thus not only offers a field of observation but also constructs a space for confrontation, prompting readers to reconsider their individual and social responsibilities.

The internal structure of Çağ Geçitleri is reconciled with external elements—social, historical, psychological—through the possibilities provided by reception aesthetics. The primary message of the work is an in-depth exploration of the individual's inner journey and the impact of societal changes on the individual. By drawing connections between past and present, the collection allows readers to reflect on personal internal conflicts and broader social dynamics. The poetic subjects positioned between "what is written" and "what is traced" are created to convey what remains between dream and reality. The interpretative gaps found in the seven sections of the collection are completed by the reader, as suggested by reception aesthetics. Readers who engage with the "written" in the first three sections follow the "traces" in the last four. Thus, the "text-being," which is continually reconstructed, reaffirms its existence with each reading. The layered structure and depth of Çağ Geçitleri, therefore, can be fully apprehended and interpreted in relation to the framework provided by reception aesthetics.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1704754

Ferit Edgü ve *Hakkâri'de Bir Mevsim* Romanı Üzerine Bir İnceleme

A Study on Ferit Edgü and The Novel *Hakkâri'de Bir Mevsim*

Gürkan İLTER
(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)
Hakkâri Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Hakkâri, Türkiye.
Department of Turkish and Social Sciences Education, Faculty of Education, Hakkâri University, Hakkâri, Türkiye
gurkanilter@hakkari.edu.tr

Öz

Türk edebiyatının modernist yazarlarından biri olarak, özellikle yalın ve vurucu anlatımıyla tanınan Ferit Edgü, edebiyatımıza pek çok eser kazandırmıştır. Az sözcükle derin anlamlar yaratmayı hedefleyen Edgü, eserlerinde insanın içsel dünyasına, varoluşuna, yalnızlığına ve doğa ile uyumuna odaklanır. Yazarın en bilinen eserlerinden olan *Hakkâri'de Bir Mevsim*'de, Doğu ve Batı arasındaki kültürel farklılıklara, yalnızlık ve yabancılaşma duygularına vurgu yapar. Roman, bir öğretmenin Hakkâri'nin izole bir köyüne atanmasıyla başlar. Burada, hem coğrafi hem de kültürel olarak kendine yabancı bir ortamda yaşamaya çalışırken yaşadığı yalnızlık duygusu, eserin merkezinde yer alır. Kahramanın karşılaştığı doğa, köy hayatının zorluklarını ve köylülerin yaşadığı yoksunlukları etkili bir şekilde yansıtır. Öğretmen, dil engeli ve kültürel farklılıklar nedeniyle köylülerle iletişim kurmakta zorlanır; bu durum, onun toplumsal hayattan tamamen dışlanmasına ve yalnızlık hissinin derinleşmesine yol açar. Aynı zamanda, doğanın sert koşulları, kar ve soğuk, yalnızlığını pekiştirirken içsel çatışmalarını da artırır. Roman, doğa ve toplumsal koşullar arasındaki sıkışmışlık hissini de yoğun bir şekilde işler. Köylülerin yoksulluğu, öğretmenin yalnızlığını derinleştirirken, varoluşsal sorgulamaları daha da karmaşık hale getirir. Ferit Edgü, karakterin ruhsal durumunu sade ama etkili bir dille aktararak okuyucuya derin bir içsel bakış sunar. Sonuç olarak Ferit Edgü, Hakkâri'de Bir Mevsim'de yalnızlık, yoksunluk, yabancılaşma ve doğa ile toplumsal koşullar arasındaki sıkışmışlığı ustalıkla bir araya getirir. Romanın başkişisi, söz konusu izlekler aracılığıyla bireysel kimliğini ve varoluşsal konumunu sorgularken, aynı zamanda okuyucuyu da insanın içsel çatışmaları ve toplumsal aidiyet arayışları üzerine düşünmeye sevk etmektedir. Bu bağlamda karakterin yaşadığı içsel dönüşüm, yalnızca bireysel bir çözümleme değil, aynı zamanda evrensel insan deneyiminin de temsili niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Yeni Türk Edebiyatı, Ferit Edgü, Hakkâri'de Bir Mevsim, roman, yoksunluk.

Abstract

As one of the modernist writers of Turkish literature, Ferit Edgü, who is particularly known for his straightforward and impactful narration, has contributed many works to our literature. Focusing on creating deep meanings with few words, Edgü concentrates on the inner world of humans, their existence, loneliness, and harmony with nature in his works. In one of the author's most well-known works, Hakkâri'de Bir Mevsim, he emphasizes the cultural differences between the East and West, as well as feelings of loneliness and alienation. The novel begins with a teacher being assigned to an isolated village in Hakkâri. Here, the sense of loneliness experienced by the protagonist, who is trying to live in an environment that is foreign both geographically and culturally, is at the heart of the work. The nature the character encounters effectively reflects the hardships of village life and the deprivations faced by the villagers. The teacher struggles to communicate with the villagers due to language barriers and cultural differences; this leads to his complete exclusion from social life and deepens his sense of loneliness. At the same time, the harsh weather conditions of nature, such as snow and cold, intensify his solitude and also increase his inner conflicts. The novel also explores the intense feeling of being trapped between nature and social conditions. The villagers' poverty deepens the teacher's loneliness, while his existential questioning becomes even more complex. Ferit Edgü conveys the character's mental state with a simple yet impactful language, offering readers a deep inner perspective. In conclusion, in Hakkâri'de Bir Mevsim, Edgü masterfully combines themes of loneliness, deprivation, alienation, and the feeling of being trapped between nature and social conditions. The protagonist of the novel questions their individual identity and existential position through these themes, while also prompting readers to reflect on inner conflicts and the search for social belonging. In this context, the character's inner transformation is not only a personal exploration but also a representation of the universal human experience.

Keywords: New Turkish literature, Ferit Edgü, Hakkari'de Bir Mevsim, novel, deprivation.

Geliş Tarihi/Received	23.05.2025
Revizyon/Revision	01.09.2025
Kabul Tarihi/Accepted	12.09.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	20.09.2025

Atıf

İlter, G. (2025). Ferit Edgü ve Hakkâri'de Bir Mevsim Romanı Üzerine Bir İnceleme. *Turcology Research*, 84, 473-482.

Cite this article

İlter, G. (2025). A Study on Ferit Edgü and The Novel Hakkâri'de Bir Mevsim. *Turcology Research*, 84, 473-482.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Yeni Türk Edebiyatı, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde, özellikle Tanzimat ile birlikte Batı edebiyatının etkilerinin belirginleştiği bir dönüşüm süreciyle başlar. Tanzimat dönemi, edebiyatın sadece estetik bir uğraş olmaktan çıkarak toplumsal sorunların dile getirildiği ve kamuoyu oluşturma işlevi üstlendiği bir evreyi imler. Bu süreçte edebî metinler, bireyin hakları, özgürlük, adalet, eğitim ve toplumsal eşitlik gibi temalar etrafında şekillenmiş; yazarlar, toplumu bilinçlendirme ve dönüştürme amacıyla eserler kaleme almışlardır. Dolayısıyla Tanzimat dönemi, edebiyatın toplumsal sorumluluk kazandığı, sanatın halkla buluştuğu ve edebiyat aracılığıyla modernleşme düşüncesinin yaygınlaştığı bir kırılma noktası olarak değerlendirilebilir. Namık Kemal, Şinasi ve Ziya Paşa gibi isimler eserlerinde toplumun modernleşmesi, hak ve adalet gibi konuları işler. Bu toplumsal odak, Servet-i Fünun ve Fecr-i Ati ile bireysel konulara yönelirken; Halit Ziya Uşaklıgil ve Tevfik Fikret gibi isimler bireyin iç dünyasına ve sanatın estetik yanına önem vermiştir.

Cumhuriyet dönemiyle birlikte edebiyat, toplumsal gerçekçilikten beslenir ve Anadolu'ya yönelir. 1940'larda başlayan Köy Enstitüleri hareketiyle Türk edebiyatı, köy hayatını ve köylünün sorunlarını gerçekçi bir şekilde ele alır. Kemal Tahir, Yaşar Kemal ve Orhan Kemal gibi yazarlar, bu dönemde köylülerin yaşam mücadelesini anlatırken sosyal eşitsizliklere dikkat çeker. 1950'ler sonrasında ise bireyin içsel çatışmalarını ve toplum içindeki yalnızlığını konu alan eserler yazılmaya başlanır; burada Yusuf Atılgan'ın *Aylak Adam* ve *Anayurt Oteli* gibi romanları öne çıkar (Moran, 1990). Bu eserlerde karakterlerin yaşadığı kimlik sorunları ve yabancılaşma, bireyin içsel bir dünyaya çekilişini simgeler.

Ferit Edgü, Yeni Türk Edebiyatı'nın toplumsal gerçekçiliğinden de yararlanarak bu temaları daha özgün bir boyuta taşır. Edgü, Türk edebiyatının modernist yazarlarından biri olarak, özellikle yalın ve vurucu anlatımıyla tanınır. 1936'da İstanbul'da doğan Edgü, genç yaşlarda resme ilgi duymuş, ancak edebiyata yönelerek özgün bir dil ve üslup geliştirmiştir. "*1950 kuşağı sanatçılarından ve çağdaş yazınımızın öncülerinden olan Ferit Edgü'nün öykülerinde birey, kendini gerçekleştirme serüveninin yansıması olan; keşif, yüzleşme, tanımlama, olanaklılığını fark etme ve tutunma sürecinde tinsel çağrıların etkisi altındadır*." (Deveci, 2008, s.78). Edgü, eserlerinde gereksiz süslemelerden kaçınarak öz bir anlatım benimsemiştir. "Minimalizm" olarak bilinen bu anlatım tarzı, aynı zamanda onun edebi ve sanatsal duruşunu da özetler (Arı, 2008, s. 44). Az sözcükle derin anlamlar yaratmayı hedefleyen Edgü, eserlerinde insanın içsel dünyasına, yalnızlığına ve doğa ile uyumuna odaklanır.

Romanda "Hak" diye ifade edilen Hakkâri'nin Edgü'nün hayatında çok önemli ve ayrı bir yeri vardır. Ferit Edgü, bu etkiyi her zaman açıkça ifade eder: *"Benim ikinci doğumum Hakkâri'de oldu. Milattan önce milattan sonra denildiği gibi, işi pek fazla abartmadan benim için de bir Hakkâri öncesi ve sonrası vardır"* (Dündar, 2018, s. 34). Başka bir söyleşi de ise Abidin Parıltı'ya: "*Söyledim orası benim dünyaya gözümü açtığım yurdum. Geçende bir söyleşi sırasında 'oradan ayrılırken bir yarımı orada bırakmışım gibi.' dedim. Sonradan gördüm bunu. Bana bunları belki de o yazdırıyor. Bir yarımı Hakkâri'de bıraktığım, o da Hakkâri'den hiç ayrılmadığım için bir dönüş söz konusu değil. Yaralı Zaman'daki dönüş, zaman üzerinden bir dönüş. Ama bunun ne anlama geldiğini sormayın bana."* (Parıltı, 2007) diyerek aslında Hakkâri'nin onun hayatındaki önemine vurgu yapar.

O ve *Hakkâri'de Bir Mevsim* gibi eserleriyle tanınan yazar, bireyin içsel yolculuğunu ve insan-doğa ilişkisini minimalist bir dille işler. *O*, bireyin içsel çatışmalarını ve yaşama dair sorgulamalarını merkezine alırken (Edgü, 2015); *Hakkâri'de Bir Mevsim*, Doğu ve Batı arasındaki kültürel farklılıklara, yalnızlık ve yabancılaşma duygularına odaklanır. Bu eser aynı zamanda sinemaya uyarlanmış ve başarılı bir adaptasyonla, sinema dünyasında da ilgi çekmiştir. Edgü'nün sanatçı kimliğini şekillendiren en önemli akım, varoluşçuluk ve minimalist estetik olarak öne çıkar.

20. yüzyılın başlarında Avrupa'da yayılan varoluşçuluk akımı, bireyin kendi varlığını sorgulaması ve hayatın anlamını keşfetme çabasıyla tanımlanır (Kılıç, 2018, s. 38). Bu akımın etkisi Edgü'nün karakterlerinde ve metinlerindeki temalarda kendini gösterir; bireyin dünyadaki yerine, insan ilişkilerine ve içsel sorgulamalara dair bir derinlik kazandırır. Ayrıca, 1950'lerde Fransa'da bulunduğu yıllarda Fransız sanatçı ve yazarlarla olan temasları da sanatını derinlemesine etkilemiştir (Şahin, 2014, s. 235). Fransız yazarlarından Samuel Beckett ve Albert Camus gibi isimlerin varoluşçu ve minimalist yaklaşımlarından ilham almış, bu izleri eserlerinde kengençdi tarzıyla harmanlamıştır.

Edgü'nün yazın tarzı sadece edebiyata değil, aynı zamanda resimle olan yakın ilişkisine de işaret eder. Sanatla iç içe geçen yaşamı, eserlerinde görsel bir estetik ve dilsel ekonomi yaratır. Bu yüzden, Ferit Edgü'nün eserleri, okura yoğun bir deneyim sunarken, aynı zamanda sade bir üslupla derin düşüncelere kapı aralar (Kılıç, 2018, s. 38). Sanat ve edebiyatın kesişim noktasında duran Edgü, gerek bireysel gerekse toplumsal meseleleri ele alırken az ve öz anlatımın gücünü sergiler.

Ferit Edgü'nün eserleri, modern edebiyattaki bireyin kendini arayışı ve topluma yabancılaşma temalarının özgün bir örneğidir. Edgü, sade ve minimalist üslubuyla bireyin yalnızlığını ve içsel yolculuğunu, doğanın sertliği ve köy yaşamının yoksunluklarıyla birleştirerek anlatır. Bu anlamda Ferit Edgü, Modern Türk Edebiyatı'ndaki bireyin yalnızlık, yabancılaşma ve kendini bulma temalarının güçlü bir temsilcisi olarak öne çıkar ve eserleri bu dönemin tematik özelliklerini başarılı bir şekilde sürdürür.

Hakkâri'de Bir Mevsim Romanında Yapısal ve Temasal Unsurlar

Ferit Edgü'nün 1977'de yayımlanan romanı *Hakkâri'de Bir Mevsim*, modern Türk edebiyatının dikkate değer eserlerinden biridir. Edebiyatımızda alışılmışın dışında bir yaklaşımla işlenmiş olan roman, bir öğretmenin, zor koşullarda Hakkâri'nin bir köyüne sürgün edilmesi üzerine yaşadığı içsel ve çevresel deneyimleri anlatır (Kahraman, 2011, s. 38). Edgü, romanında yalnızlık, yabancılaşma, iletişimsizlik gibi evrensel temaları işlerken; köyde yaşayan insanların hayat şartlarını, sosyal ve kültürel yapıyı oldukça çarpıcı ve minimalist bir dille gözler önüne serer.

"*Hakkâri'nin bir köyündeki yaşam koşullarının, bir yabancının gözünden masalsı bir üslup, şiirsel bir dil ve eleştirel bir gözle anlatıldığı bir romandır Hâkkari'de Bir Mevsim.*" (Gökduman, 2017, s. 123). Bir öğretmenin zorunlu görevle gönderildiği Hakkâri'nin ücra bir köyünde geçirdiği zamanı konu alan roman, okura sade ama derinlikli bir içsel yolculuk sunar. Edgü, varoluşçu bir bakış açısıyla kaleme aldığı bu romanında, Doğu'nun çetin coğrafyasını, insanların yaşam mücadelesini ve bu ortamın bir yabancı üzerinde yarattığı etkileri yalın ama vurucu bir dille anlatır. Romanı anlamak için hikâyenin temel unsurlarına, yani kişiler, yer-mekân ve zaman unsurlarına odaklanmak önemlidir. "*Ferit Edgü, bu dönemin birçok yazarı gibi varoluşçuluk akımından etkilenmiş ve bu etkilenim edebi esere karamsarlık, yalnızlık ve yabancılaşma şeklinde yansıtılmıştır.*" (Öner, 2017, s. 1813). *Hakkâri'de Bir Mevsim* romanı da Türk edebiyatında yalnızlık, yabancılaşma ve iletişimsizlik temalarını minimalist bir üslupla işleyen önemli eserlerden biridir.

Romanın merkezinde kimliksiz bir öğretmen yer alır. Bu kimliksizlik, aslında Edgü'nün karaktere yüklediği bir evrenselliğin simgesidir. Öğretmenin adı, geçmişi ya da tam olarak nereye ait olduğu bilinmez; o, sadece bilinçli bir "yabancı" olarak köy halkının arasında kendine bir yer edinmeye çalışır. Dil bariyeri nedeniyle köydeki insanlarla doğrudan iletişim kuramayan öğretmen, bu durumu farklı bir gözlem biçimine dönüştürür. Halkla olan bu sessiz ama derin bağ, romanda insanın özünü ve hayatın anlamını sorgulayan varoluşçu bir nitelik kazanır (Kılıç, 2018). Öğretmen, karşılaştığı her zorlukta kendini daha iyi tanır, yalnızlığı ve yabancılığıyla yüzleşir. "*Ferit Edgü'nün en büyük amacı kendi özgün diliyle bir 'roman dili' oluşturabilmektir. Onun eserlerinde sözcüklerin seçimi, yerli yerinde kullanımı ilk göze çarpan üslup özelliklerindendir. Anlaşılır, yalın bir dil kullanmanın yanında eserlerinde derin anlamlı bir içerikle karşılaşılır.*" (Yiğit, 2007, s. 171).

Yazar, köy yaşamını betimlerken abartılı ya da süsleyici bir dil kullanmak yerine minimalist bir anlatımla doğal, içsel bir atmosfer oluşturur. Bu, okuru romanın içine çekerken, aynı zamanda karakterin içsel yolculuğunu da gözler önüne serer (Arı, 2008). Dilin minimalist yapısı hem öğretmenin yalnızlığını hem de halkın yoksulluğunu ve çaresizliğini daha çarpıcı hale getirir.

*Hakkâri'de Bir Mevsim'*de Edgü, Doğu ve Batı arasındaki kültürel farkları da gözler önüne serer. Batıdan gelen, eğitimli bir öğretmen, Hakkâri'nin ücra bir köyünde kendini tamamen yabancı bir dünyada bulur (Öner, 2017). Köylülerin yaşam tarzı, gelenekleri ve kültürel alışkanlıkları, onun alışık olduğu yaşamdan oldukça farklıdır. Öğretmenin köy halkına olan bakışı, yazarın Doğu toplumunun sosyal ve kültürel dokusuna dair sunduğu ince bir eleştiriyi de barındırır. Ancak Edgü, Doğu ile Batı'yı karşılaştırırken, bu iki dünyanın zıtlıklarını eleştirmenin ötesine geçer. Bu zıtlıklar aracılığıyla, insanın evrensel varoluşsal yalnızlığını ve içsel çatışmalarını irdelemeyi amaçlar (Genç, 2020). Böylece, coğrafyanın getirdiği kültürel farklılıkları bir araç olarak kullanarak, insanın özündeki benzerlikleri sorgular.

Roman, Edgü'nün varoluşçu felsefesiyle şekillenmiştir. Kimlik arayışı, aidiyet duygusu ve yalnızlık gibi temalar üzerinden, bireyin kendini bulma serüveni işlenir. Öğretmenin köyde geçirdiği zaman, aslında kendini yeniden keşfetme, içsel bir hesaplaşma sürecidir. Romanın sonuna kadar okur, öğretmenin yaşadığı deneyimlerin onu değiştirdiğini, kendine ve yaşama dair yeni bir bakış açısı kazandığını görür (Yalçın, 2018). *Hakkâri'de Bir Mevsim*, bu anlamda yalnızca bir mekân değişikliği değil, aynı zamanda bir içsel dönüşüm hikâyesidir.

Hakkâri'de Bir Mevsim, bir öğretmenin zorlu bir coğrafyada geçirdiği zamanı, yalnızlık ve yabancılaşma ekseninde işleyen, yalın ama derinlikli bir yapıya sahip bir romandır. Ferit Edgü, bu eseriyle okura sadece Doğu'nun bilinmeyen dünyasına bir bakış sunmakla kalmaz, aynı zamanda insanın kendisiyle olan çatışmasını ve içsel yolculuğunu da evrensel bir dille anlatır (Şen, 2016).

Kişiler

Ferit Edgü'nün *Hakkâri'de Bir Mevsim* romanında yer alan karakterler, romanın minimalist üslubuna uygun olarak isim ve detay verilmeden betimlenir. Her bir karakter, temsil ettikleri temalar ve yaşadıkları zorluklar üzerinden sembolik anlamlar taşır. Karakterler, romanda daha çok birer arketip olarak işlev görür; toplumsal ya da bireysel bir kimlikten ziyade insanlığın evrensel durumunu temsil ederler. Romanın merkezindeki karakter olan öğretmen, kimliği ve geçmişi bilinmeyen, bilinçli olarak kimliksiz bırakılmış bir figürdür. İsimsizliği, onun evrensel bir bireyi temsil ettiğini gösterir. "*Ferit Edgü'de gerçeklik birçok düzlemde üretilir ve ardından kuşkucu bireyin bir edimi olarak sorgulanır. Bütün bu gerçeklik tipolojisinin özelliği mutlak olmamasıdır. Hangi düzeyde üretilirse üretilsin kesin, değişmeyen, tartışılmayan bir gerçeklik yoktur.*" (Yivli, 2011, s. 141). Öğretmen, zorlu coğrafyaya "düşmüş" bir yabancıdır ve bu yabancılaşma hali, karakterin yaşadığı her deneyime yansır.

Şehirden gelen, eğitimli bir birey olan öğretmen, köyün ve köy halkının yaşam tarzına yabancıdır. Bu yüzden köyde kendini yalnız, çaresiz ve çoğu zaman çaresiz hissetmektedir. Romandaki "Bilmiyordum. Bir dil bilmiyordum. Ne onlar benim dilimi biliyorlardı, ne de ben onların" (Edgü, 2024, s. 44) ifadesi, onun yalnızlık ve yabancılaşma hissini anlatan temel bir örnektir.

Öğretmen, köylülerle ilk başta çok az iletişim kurabilir, çünkü onların dilini anlamaz, kültürlerini bilmez ve yaşam tarzlarına alışkın değildir. Öğretmen zamanla köy yaşamına uyum sağlamaya çalışsa da bu uyum, tam anlamıyla gerçekleşmez; öğretmen köyde geçirdiği süre boyunca sürekli olarak bir yabancı olmanın, dışlanmışlığın ve iletişimsizliğin etkisinde kalır. Edgü, öğretmeni bu anlamda bir içsel yolculuğa çıkarır; karakter kendisini, insanları ve hayatı anlamaya çalışırken, aynı zamanda kendi kimliğini ve varoluşunu da sorgulamaktadır. Öğretmenin kimliksizliği, onun yalnızca bireysel bir karakter olmaktan ziyade, evrensel bir yalnızlık ve yabancılaşma sembolüne dönüşmesini sağlar.

Köy halkı, öğretmen gibi bireysel olarak değil, bir topluluk olarak betimlenmiştir. Onlar da tıpkı öğretmen gibi kimliksizdir; Edgü, köylülerden isimleriyle bahsetmez. Köy halkı, sert doğa koşullarına uyum sağlamış, yokluk içinde yaşamayı öğrenmiş insanlardır. Onların yaşamı, günlük mücadelelerden, ağır doğa koşullarına karşı dayanıklı olmaktan ibarettir. Köylüler, öğretmene göre tamamen farklı bir yaşam biçimine sahiptir; şehir hayatından tamamen uzak, basit, geleneksel bir yaşantıyı benimsemişlerdir. Yoksulluk ve çaresizlik, onların günlük yaşamının ayrılmaz bir parçasıdır. Öğretmenle köylüler arasında kurulan sınırlı diyalog, onların dünyasına dair ipuçları verir; örneğin, bir köylü çocuğun "Burası bizim cehennemimiz" demesi, köyün ne kadar zorlayıcı bir yaşam alanı olduğunu öğretmenin gözünden bize gösterir.

Köylüler, zaman içinde öğretmeni benimsemeye başlasalar da bu kabul, yüzeysel bir düzeyde kalır. Onlar için öğretmen, köy dışından gelmiş, farklı bir dünyadan olan bir yabancıdır. Aralarındaki kültürel ve sosyal farklılıklar, köylülerin öğretmene karşı mesafeli bir saygı göstermelerine yol açar. Öğretmenin köyde geçirdiği sürede kendisiyle daha fazla yüzleşmesi, köylülerin sessiz kabulüyle birleşir. Bu, köylülerin birey olmaktan ziyade, köy yaşamının bir parçası olarak, tüm zorluklara karşın yaşamaya devam eden dirençli insanlar olduğunu vurgular.

Romanın içinde köylü çocuklar da öğretmenle farklı bir bağ kuran figürler olarak karşımıza çıkar. Çocuklar, köyün geleneksel yapısına henüz tam anlamıyla dahil olmamış, dış dünyaya daha merakla bakan ve öğretmeni diğerlerinden daha fazla anlamaya çalışan karakterlerdir. Çocuklar aracılığıyla Edgü, köy yaşamının insan üzerindeki izlerini gösterir ve doğanın sertliğine rağmen bir umut ışığı barındıran bir gelecek olasılığını simgeler. Çocuklar, öğretmenle iletişim kurmaya çalışan, onun dünyasını merak eden ve öğretmene bir nevi dostluk sunan figürlerdir. Öğretmenle oyunlar oynayan ya da ona çeşitli sorular soran çocuklar, köyün içinde daha özgür ve masum bir alan oluşturur. Öğretmenin gözünden bakıldığında, çocuklar geleceğin taşıyıcıları, değişime açık bireyler olarak görülür. Ancak köy yaşamının sertliği ve yoksulluğu, çocukların da zamanla köy yaşamına adapte olmalarına, yani mevcut zorlukları kabullenmelerine yol açar.

Romanın bir diğer önemli karakteri köy imamıdır. İmam, köyün dinsel ve sosyal lideri olarak kabul edilir. Bu karakter, köylüler ve öğretmen arasındaki köprü görevini üstlenir. İmam, köylüler üzerinde otorite sahibidir ve köydeki geleneksel yapıyı temsil eder. Öğretmen, köy halkıyla yaşadığı kültürel farklılıkları anlamada imama danışır; imam, bir yandan öğretmeni anlamaya çalışırken, diğer yandan köyün değerlerini ve geleneklerini de korur. İmam, öğretmenin köylülerle iletişim kurmasına yardımcı olur ve ona köy yaşamı hakkında bilgiler verir. İmamın rehberliği, öğretmenin köyde geçirdiği sürede kendini daha iyi tanımasına ve köy halkının yaşamını anlamasına yardımcı olur. Ancak imam da bu süreçte öğretmeni tam olarak anlayamaz; onun için öğretmen, köyün yaşamından çok farklı bir dünya ile bağları olan biri olarak kalır.

Ferit Edgü, *Hakkâri'de Bir Mevsim* romanında karakterleri kimliksiz bırakmayı seçerek onları bireysel karakterlerden çok, evrensel temaların taşıyıcıları haline getirir. Öğretmen, köylüler, çocuklar ve imam, her biri yaşadıkları ortamın ve kültürün bir parçası olarak yalnızlık, yabancılaşma, çaresizlik ve direnç temalarını okura yansıtır. Bu karakterler, sadece köyün içinde var olan kişiler değil, aynı zamanda insanın evrensel yalnızlığının ve yabancılaşmasının birer yansıması olarak öne çıkarlar. Edgü, bu karakterler aracılığıyla okura içsel bir yolculuk sunar ve onların hayatları üzerinden insan doğasının temel meselelerini sorgulatır.

Mekân

Romanın en güçlü unsurlarından biri, Hakkâri'nin ücra bir köyünde geçen olayların anlatıldığı yer-mekân unsurudur. "*Edgü'nün (2018, 2013, 2021) romanlarında mekân, özellikle Kimse ve O/Hakkâri'de Bir Mevsim'de, karakterlerin varoluşsal kaygılarını besleyen bir unsurdur. İzole, zorlu ve soğuk coğrafyalar, karakterlerin yalnızlık, çaresizlik ve dünya ile olan bağlarının kopukluğunu simgeler. Pirkanis köyü gibi yerler, sadece fiziksel olarak ulaşılmaz değildir; aynı zamanda bu yerler, karakterlerin kendi iç dünyalarına kapanmasına neden olan psikolojik bir yalıtılmışlığı temsil eder.*" (Çolak, 2024, s. 15). Coğrafyanın sertliği ve doğanın çetin koşulları, romanın atmosferini belirler: "*Bildiğim, ansıdığım şu: karlı bir dağ başında buldum bir gün kendimi*." (Edgü, 2024, s. 18). Öğretmenin geldiği köy, karlı dağlarla çevrilidir ve şehre ulaşımı son derece zor bir bölgededir. Bu köy, öğretmenin alışık olduğu şehir hayatından tamamen farklıdır. Yollar kapalıdır, elektrik yoktur, insanlar çok az şeyle yaşam mücadelesi verir. Köydeki evlerin yalın yapısı, yoksulluğun ve izole yaşamın bir yansımasıdır. Köyün coğrafi

konumu, sadece öğretmenin değil, köydeki herkesin hayatını zorlaştıran bir unsur haline gelir. Öğretmen, zamanla bu mekâna uyum sağlamaya çalışsa da bu yabancı coğrafyada kendini çoğu zaman çaresiz hisseder. "Her gün açan karanlık, ardından başka bir karanlık getiriyordu," şeklindeki bir ifadesi, doğanın zorlu koşullarının öğretmenin ruh halini nasıl etkilediğini çarpıcı bir şekilde gösterir.

Romanda köy dışında mekân olarak birçok unsura yer verilir: kent, kitapçı, han, sınıf, valilik, oda… Bu unsurların çokluğu romanın mekânsal derinliğine katkı sunar. Edgü, mekân tasvirlerinde son derece yalın ve güçlü bir dil kullanır. "Bu dağ başında, yeryüzünün ayaklarımın altında sarsıldığını ve önümde dipsiz bir kuyunun açıldığını görüyorsam …" (Edgü 2024, s. 118) ifadesi, köyün hem fiziksel hem de zihinsel olarak bir izolasyon içinde olduğunu hissettirir. Yazarın köy dışında kente dair tespitleri de dikkat çeker. Edgü'ye göre burada yaşayan insanların şehir dedikleri yer de aslında koca bir köydür.

"*Kente vardım.*
Kent denilen yer büyükçe bir köy.
Kenti ortandan bir yol bölüyor ikiye.
Toprak bir yol. Yağmurlar başladığında diz boyu çamur bir yol.
Yolun sonuda dikenli teller: Mahfel.
Onun gerisinde, iki atlı, garip mimarisi olan bir yapı
Sordum, söylediler: Valinin evi." (Edgü, 2024, s. 23).

Romandaki başlıklandırılmalarda kişi isimlerinden sonra en çok mekân isimlerine yer verilir. Fakat yazar, romanda mekânlara ait ayrıntılara fazla yer vermez, daha çok mekân içerinde bulunan kişilerin fiziksel ve ruhsal dünyaları üzerinden mekânı anlatmayı tecih eder.

Zaman

Edgü'ye göre: "*Zamanın ne kokusu vardır, ne de dokusu. Sesi de yoktur; sessizliktir zaman. Saatin tiktakları zamanın sesi değildir. Saatin tiktaklarıdır o kadar… gece ve gündüz de zaman değildir. Doğan ve batan güneştir. Günler, haftalar, aylar, yıllar da zaman değildir. Zamanı somutlamak, kuşatmak, adlandırmak ve saymak için insanoğlunun ürettiği kavramlardır.*" (Edgü, 1985, s. 461). Edgü'nün romanlarında zaman: "*An'ın anlatımı, zamanın belirsizliği, geçmiş–gelecek–şimdiki zamanın iç içeliği şeklinde modern romana ve Yeni Roman anlayışına uygun bir vaziyette sunulmuştur.*" (Yiğit, 2007, s. 141)

Hakkâri'de Bir Mevsim'de de roman boyunca genellikle belirli bir tarihe rastlanmaz. Burada yazarın yukarıda bahsettiğimiz roman anlayışının etkisi vardır, lakin bu bağlamı bozan nadir ifadelerden biri de romanın adıdır: *Hakkâri'de Bir Mevsim*. Yazar daha ilk cümlede romanın zamansal akışından okurunu haberdar eder. Tüm olaylar sadece bir mevsimde yaşanacak ve bitecektir. Ayların, haftaların günlerin bir önemi yoktur. Sadece mevsim yani doğanın döngüsü önemlidir.

"*Aylardan temmuz*
Gene erken kalkıyorum sabahları
Gene ilk işim, penceremi açıp gökyüzüne bakmak.
Gene sensizliği yaşıyorum.
— senin sessizliğini, kendi sessizliğimi -
Bakıyorum, güneş uçsuz bucaksız karların üstünde yansıyor" (Edgü, 2024, s. 14).

Zaman, doğanın döngüsü içinde ilerler. Edgü, zamanın lineer bir anlatımdan ziyade döngüsel bir şekilde ilerlemesini sağlar. Öğretmenin köyde geçirdiği sürede mevsim değişimleri, günlerin birbirine benzerliği, zaman algısını bulanıklaştırır. "*Edgü'nün romanlarında zaman, karakterlerin içsel çatışmalarını yoğunlaştıran bir unsur olarak işlev görür. Zaman, varoluşun belirsizliği ve geçiciliği ile ilişkili olarak ele alınır.*" (Çolak, 2024, s. 15). Öğretmenin köye ilk geldiği anı ifade eden "O sabah kalktığımda kendimi burada buldum" cümlesiyse bu bulanık zamanı ve mekânsal izole edilmişliği yansıtır.

Romanın zaman kurgusu, modernist bir anlatım tekniğiyle ele alınır. Öğretmen, köyde kaldığı süre boyunca adeta zaman kavramını yitirir. Günler, mevsimler ve hatta yıllar birbiri içine geçmiş gibi hissedilir. Zamanın kesintisiz akışı, öğretmenin içsel yolculuğuyla birleşir; her gün benzer olaylarla geçer, ama öğretmenin iç dünyasında bir dönüşüm yaşanır. Bu bağlamda Edgü, zamanın akışını sadece dış dünyada değil, öğretmenin ruhsal dünyasında da belirgin bir unsur olarak kullanır. Zaman, karakterin ruh halindeki dönüşümleri belirleyen bir araç olurken; olayların kronolojik sıradan ziyade içsel bir döngüde ilerlemesi, romanın varoluşçu temasını pekiştirir.

Yalnızlık

Hakkâri'de Bir Mevsim, yalnızlık temasını derinlemesine işleyen bir romandır ve ana karakterin köyde yaşadığı deneyimlerin merkezinde bu tema yer alır. Romanda, adı bilinmeyen öğretmen, şehirden kopup Hakkâri'nin ücra bir köyüne sürgün edilmiştir ve burada sadece fiziki bir yalnızlık değil, aynı zamanda derin bir içsel yalnızlık yaşar. Yeni bir çevrede kendini

yabancı hisseden öğretmen, hem dilini anlamadığı köylülerle hem de kendi iç dünyasıyla büyük bir kopukluk içinde var olmaya çalışır.

Yalnızlık, öğretmenin her deneyiminde kendini gösterir. Öncelikle, köylülerle arasında dil engeli olduğu için onlarla doğrudan iletişim kuramaz, bu durum da yabancılaşma duygusunu daha da artırır. Köy halkı ona yabancı gözüyle bakarken, o da köy halkının yaşam tarzına, kültürüne ve zorlu yaşam koşullarına uyum sağlamakta zorlanır. Öğretmen, bu yalnızlık içinde doğanın sert koşullarına ve yaşamın zorluklarına karşı tek başına direnmek zorunda kalır. Köydeki tecrit edilmişlik hissi, öğretmeni içsel bir sorgulamaya sürükler; aidiyet, anlam arayışı ve varoluşsal sorgulamalarla dolu bir ruh haline bürünür.

Hakkâri'de Bir Mevsim, yalnızlık temasını derinlemesine işleyen bir roman olup, karakterlerin içsel dünyalarındaki yalnızlık duygusunu ustaca işler. Öğretmen, köyde yaşadığı yalnızlıkla hem dış dünyadan hem de kendi içsel varoluşundan kopmuş bir durumdadır. Ferit Edgü, bu yalnızlık hissini çeşitli ifadelerle betimleyerek, okuyucuya karakterin ruhsal durumunu etkili bir şekilde aktarır:"*Ders bitti. Yalnızlık. Gün bitti. Güneş Battı. Akşam. Karanlık çöktü. Yalnızlık. ... Köyde benden başka kimse yokmuş gibiydi; yalnızlıkla iç içe, kendi sesimden başka ses yoktu.*" (Edgü, 2024, s. 91). Bu cümle, öğretmenin köyde hissettiği derin yalnızlığı ve sosyal izolasyonu net bir şekilde yansıtır. Diğer insanlarla bağlantı kuramamak, ona yalnızlığın acısını hissettirir. "*Bir dil bilmiyordum; ne onlar benim dilimi anlıyorlardı, ne de ben onların.*" (Edgü, 2024, s. 44). Bu ifade, öğretmenin köy halkıyla olan iletişim eksikliğini vurgular. Dil engeli, yalnızlığını derinleştirir ve onu toplumsal hayattan tamamen dışlar. "*Kışın kar, her şeyi kaplayıp gizlemişti; ben de içimdeki karanlığa gömülmüştüm.*" (Edgü, 2024, s. 63) Doğanın kış koşulları, öğretmenin yalnızlık duygusunu pekiştirirken, aynı zamanda içsel karanlığına gönderme yaparak onun ruh halini betimler. "*Bütün dağlar, sessiz ve ürkütücüydü; sanki bana bakan gözler vardı, ama ben onlarla yalnızdım.*" (Edgü, 2024, s. 46) Bu cümlede, öğretmenin yalnızlığı doğanın büyüklüğü ve sessizliği ile çarpıtılarak vurgulanır. Doğanın kendisi bile, onu yalnızlığa iten bir unsur olarak betimlenir.

Edgü, yalnızlık temasını bu ifadelerle etkileyici bir biçimde işleyerek, karakterin ruhsal durumunu ve toplumla olan kopukluğunu derinlemesine yansıtır. Öğretmenin yalnızlığı, romanın ana temalarından biri olarak, insanın varoluşsal yalnızlığını ve içsel sorgulamalarını da simgeler. Edgü'nün yalın ve minimalist üslubu, öğretmenin yalnızlığını daha da çarpıcı hale getirir. Olayların ve diyalogların eksikliği, öğretmenin ruhundaki boşluğu yansıtır. Bu bağlamda, *Hakkâri'de Bir Mevsim*, sadece bir coğrafi yalnızlık değil, aynı zamanda insanın içsel yalnızlığını keşfetme ve anlamlandırma çabası olarak okunabilir. Edgü, yalnızlık temasını evrensel bir boyutta ele alır; bu, köyün fiziksel uzaklığının ötesinde, insanın kendine yabancılaşması ve hayatın anlamını sorgulama ihtiyacını yansıtan bir yalnızlıktır.

Yoksunluk

Hakkâri'de Bir Mevsim romanında yoksunluk teması, hem köylülerin günlük yaşamında hem de öğretmenin içsel deneyiminde belirgin şekilde öne çıkar. Köy, şehirden ve modern hayattan son derece uzakta, yoksulluk ve olanaksızlıklarla kuşatılmış bir mekândır. Bu yoksunluk, köy halkının hayatında fiziki bir mücadeleye dönüşmüşken, öğretmen için daha çok ruhsal bir yoksunluk anlamına gelir.

Köy halkının yoksunluğu, temel ihtiyaçlarını bile karşılayamayan bir yaşam sürmeleriyle kendini gösterir. Elektrik, sağlık hizmetleri ve eğitim gibi imkânlardan mahrum bırakılmış olan köylüler, doğanın sert koşulları altında yaşam mücadelesi verirler. Yoksulluk içinde, en temel gereksinimlerini bile karşılayamayan köylüler, hayatta kalmaya odaklanmış bir yaşam sürdürmektedir. Köydeki yaşam, zorlu doğa koşullarının yanında temel altyapı eksiklikleriyle daha da zorlaşır. Köylülerle ilgili şu ifadeler, onların yoksunluğunu net bir şekilde ortaya koyar:

"*Çocuklar odaya doluştular. Pantolonları yırtık, entarileri renk renk yamalardan oluşmuş, burunları çeken ya da aktıkça ellerinin tersiyle silen .... ayaklarında taşıt lastiklerinden kesilip biçilmiş lastikler olan hiç birinin ayağında çorap olmayan, karlar üzerinde yalınayak...*" (Edgü, 2024, s. 30).

Öğretmenin yaşadığı yoksunluk ise daha çok psikolojik ve duygusal boyutlardadır. Şehir hayatından koparak bu uzak köydeki yalnız yaşamına sürüklenen öğretmen, sosyal ilişkilerden, iletişimden ve aidiyetten mahrum kalır. Öğretmen, köylülerle konuşacak ortak bir dili dahi bulamaz; bu durum, yalnızlığını ve dünyaya duyduğu yabancılığı artırır. Onun yoksunluğu, yaşamın anlamına dair sorgulamalarla dolu bir içsel boşlukla büyür. Roman, bu yoksunluk hissini şu ifadelerle dile getirir:

"*Bir dağın ardında, dünyanın geri kalanından koparılmış gibiydim.*" (Edgü, 2024, s. 81)

Edgü, her iki yoksunluk biçimini de karşılaştırarak, köydeki yaşamın zorluklarını ve karakterin ruhsal dünyasındaki eksiklikleri ustaca bir araya getirir. Köylüler ve öğretmen, birbirlerinden farklı ihtiyaçlar içinde olsalar da yoksunluk içinde ortak bir kaderi paylaşmaktadırlar.

Yabancılaşma

Hakkâri'de Bir Mevsim, yabancılaşma temasını hem bireysel hem de toplumsal düzlemde işleyen derinlikli bir romandır. Merkezdeki öğretmen karakteri, şehirden kopup Hakkâri'nin ücra ve zorlu koşulları içinde, kendini bambaşka bir dünyanın ortasında bulur. Fiziksel anlamda köye, kültürel anlamda ise köy halkına yabancıdır; bu yabancılaşma, romanın ana duygusal eksenini oluşturur.

Öğretmenin yabancılaşması, köyde geçirdiği her an artar. Öncelikle, köy halkıyla arasında dil engeli vardır; köylüler onun dilini anlamazken, o da köylülerin diline tamamen yabancıdır. Bu kopukluk, öğretmenin yalnızlık hissini derinleştirir (Baş, 2003). Köylüler ona, şehirden gelen, onların yaşamına tamamen uzak bir yabancı olarak bakarlar. Öğretmen, gözlem yapar ama katılamaz; çevresinde yaşananları anlamaya çalışır fakat araya giren kültürel ve sosyal farklılıklar, onu hep bir "dışarıda kalan" olarak tutar. Romanın bazı ifadeleri, öğretmenin bu yabancılaşma hissini net bir şekilde ortaya koyar: "*Ben oradaydım. Dilinden anlamadığım insanların arasında. Dilimden çok az kimselerin anladığı insanların arasında. Gökyüzüne yakın bir dağ başında*" (Edgü, 2024, s. 24). "*Kendimi bir gün aralarında bulduğum insanların, konuştuğum dili hemen hemen hiç anlamadıklarını gördüğümde onlara dilimi öğretmek yerine (çünkü böyle yapsaydım çok bekleyecektim ve ne anlamı vardı ne de gereği) onların dilini öğrenmeyi, onların dilinden konuşmayı yeğledim*." (Edgü, 2024, s. 6). "*Burada yabancıydım; dağların ardında, kendime bile yabancıydım artık."* (Edgü, 2024, s. 106). *"Dünya dışı bir yerdi burası; sanki burasıyla benim ait olduğum dünya arasında hiçbir bağlantı yoktu.*" (Edgü, 2024, s. 21).

Ferit Edgü, bu ifadelerle hem coğrafi hem de kültürel anlamda yaşanan bir yabancılaşmayı ortaya koyar (Doğan, 2020). Yabancılaşma, öğretmenin yalnızlığını artırırken, kendisi ve hayatın anlamı üzerine yaptığı sorgulamalarla birleşir. Sonuç olarak, *Hakkâri'de Bir Mevsim*, bireyin kendine, çevresine ve yaşadığı dünyaya yabancılaştığı varoluşsal bir yalnızlık ve kopukluk hikayesi sunar.

Doğa ve Toplumsal Koşullar Arasındaki Sıkışmışlık

Hakkâri'de Bir Mevsim romanında Ferit Edgü, doğanın sertliği ile köy halkının toplumsal koşullarının yarattığı sıkışmışlığı ustaca işler. Romandaki doğa, kahramanın karşısında bir "düşman" gibidir; kışın yoğun kar yağışı, ulaşımın ve iletişimin kesilmesi, köylülerin hayatta kalma mücadelesini daha da zorlaştırır. Doğa ve yoksunluk iç içe geçerek, hem köy halkı hem de köye yeni gelmiş öğretmen üzerinde baskı kurar. Bu durum, onların doğanın zorlukları ve toplumsal kısıtlamalar arasında sıkışıp kalmalarına neden olur. Roman boyunca doğa, insana meydan okuyan bir unsur olarak betimlenirken, toplumsal koşullar ise bu zorlu yaşamı daha da katlanılmaz hale getirir.

Öğretmen, şehre göre tamamen izole bir dünyada bulur kendini. Ne köy halkıyla kültürel olarak yakınlaşabilir ne de doğaya karşı kendi ayakta kalma yetilerini kullanabilir; bu, onun toplumsal koşullar ile doğa arasında sıkıştığı bir durumu simgeler. Bu sıkışmışlık halini romanda şu ifadeler anlatır:

"...Bildiğim, ansıdığım şu: karlı bir dağ başında buldum kendimi.
Bir kazazede miydim?
Yoksa bir sürgün mü?
Yoksa bir mahkum mu?
Öyleyse neydi suçum." (Edgü, 2024, s. 22).

Öğretmenin bu sözü, doğanın büyüklüğü ve izole edici gücü karşısındaki çaresizliğini ve yalnızlığını anlatır.

"*Köy, dünyanın geri kalanından kopmuş gibiydi. Ne gelen vardı ne giden. Sanki burada hiçbir şey değişmiyordu.*" (Edgü, 2024, s. 174). cümlesinde, öğretmen köyün izole yapısı içinde zamanın durduğunu hisseder; burada hem doğa hem de toplumsal koşullar, onu bir tür tecrit içinde tutar. "*Kış bitmek bilmiyordu. Kar her şeyi kaplamış, köyü bir sessizliğe gömmüştü.*" (Edgü, 2024, s. 201). Doğanın tüm yıkıcı gücünü taşıyan kar, köyü izole ederken, köy halkının çaresizliğini daha da pekiştirir. Bu durumda, köyde yaşam adeta doğanın insafına bırakılmış gibidir.

"Bir yanda açlık, hastalık, yoksulluk, öte yanda uçsuz bucaksız, acımasız bir doğa..." ifadesi, toplumsal koşullar ve doğanın zorlukları arasındaki sıkışmışlık halini çarpıcı bir şekilde yansıtır.

Roman boyunca köy halkı ve öğretmen, doğanın sert koşulları ve imkansızlıklar arasında kalmış, hayatlarını en temel ihtiyaçlarla sürdürmeye mahkûm edilmiştir. Edgü, bu sıkışmışlık hissini basit ama etkili bir dille anlatır; doğanın zorlayıcı yapısıyla köy halkının yoksunluğu iç içe geçer ve bu iki unsur, karakterlerin tüm yaşantısını şekillendirir.

Sonuç

24 Şubat 1936'da İstanbul'da doğan Ferit Edgü, Güzel Sanatlar Fakültesinde okurken devlet desteğiyle Paris'e eğitim almaya gider. 1964'te yurda döner ve askerlik görevini yerine getirmek için asker öğretmen olarak Hakkari'nin Pirkanıs köyüne gider. Edgü'nün Hakkari deneyimi onun yazarlık hayatının bir dönüm noktasıdır. O, yaşamını Hakkari öncesi ve sonrası

diye ikiye ayırırken aslında Hakkari'nin kendi hayatındaki önemine vurgu yapar. Hakkari, Ferit Edgü'nün yeniden doğduğu ve hayatı doğunun en ücra köşesinden yeni baştan anlamlandırdığı bir merkezdir. Bu bağlamda yazdığı *Hakkâri'de Bir Mevsim* romanında da bu varoluşsal kavgayı okur görebilmektedir. Romanda yer alan kişiler, yer-mekân ve zaman unsurları, öğretmenin yabancılaştığı bu dünyada kendini tanıma ve içsel hesaplaşma sürecini anlatmak için bir araya gelir. Mekanlar, kahramanların ruhsal durumlarına uygun bir tarzda okura sunulur. Pirkanıs anlatılırken köyün ve coğrafyanın kimsesizliği, geri kalmışlığı, terk edilmişliği roman kahramanlarının yaşamları üzerinden verilir. Köy halkının yaşadığı yoksunluk ise sadece maddi kaynakların eksikliğiyle sınırlı kalmaz; aynı zamanda sosyal ve kültürel yoksunluk da içermektedir. Elektrik, sağlık hizmetleri ve eğitim gibi temel ihtiyaçlardan mahrum olan köylüler, doğanın sert koşullarıyla mücadele etmekte ve hayatta kalma çabası içinde zor günler geçirmektedir. Bu yoksunluk, köylülerin ruhsal durumlarını da olumsuz etkiler. Eğitimli bir birey olarak köye gelen öğretmen, bu yoksullukla karşılaştığında kendisini köy halkının içinde bulamaz ve bu durum onun varoluşsal sorgulamalarını derinleştirir. Yoksulluk, yalnızlık ve yabancılaşma ile birleşerek, öğretmenin içinde bulunduğu çatışmayı pekiştirir.

Edgü, zamanın somutlaştırılmasına karşı çıkar. Gün, ay ve yıl kavramlarını insan oğlunun oluşturduğunu bu durumun doğanın doğal akışına aykırı olduğunu ifade eder, bu sebeple onun eserlerinde zaman belirsizdir. Zamanın bulanıklığı, onun dünyaya ve kendine dair yeni bir bakış açısı kazanmasını sağlar. Bu unsurlar arasındaki ilişki, romanın derin felsefi temalarına zemin hazırlar. Edgü, her bir unsuru minimalist bir dille ele alarak okura, insanın yabancılaşma, yalnızlık ve varoluşsal sorgulamalarla dolu içsel yolculuğunu keşfetme fırsatı sunar.

Ferit Edgü, roman ve öykülerinde kahraman isimlerine çok yer vermez. Hatta *Hakkari'de Bİr Mevsim* romanında ana karakter olan öğretmenin adı bile yoktur. Onun hakkında bilinenler yetersiz ve siliktir. Her ne kadar olaylar baştan sona onun etrafında gelişse de okur, anlatıcı olan bu öğretmen hakkında kesin bilgilere sahip değildir. Romanda karakter özelliği taşıyan bi diğer unsurda "Doğa" dır. Doğa, romanda bir karakter gibi işlenir; sert ve acımasızdır. Kış mevsiminin getirdiği zorluklar, öğretmenin yalnızlığını artırırken, köylülerin de yaşam koşullarını ağırlaştırır. Doğanın bu soğuk ve katı yüzü, bireylerin yaşama tutunma çabalarını zorlaştırır. Doğal koşulların baskısı altında, köy halkı ve öğretmen arasında bir sıkışmışlık hissi doğar. Bu sıkışmışlık, hem fiziksel hem de ruhsal düzeyde hissedilir; öğretmen, doğanın zorlu şartları ve köy yaşamının baskısı altında kendi varoluşunu sorgulamak zorunda kalır.

Edgü'nün romanlarında tema olarak genellikle; yalnızlık, umut, ölüm, özlem, kaçış, yoksulluk, yabancılaşma gibi başlıklar dikkat çeker. *Hakkari'de Bir Mevsim* romanında da bu temaların tamamına rastlamak mümkündür. Özellikle yalnızlık ve yabancılaşma temaları bu romanda ön plandadır. Roman kahramanının kalabalıklar içinde yalnızlığı ve yabancılığı bu bağlamda dikkate değerdir. Sonuç olarak Edgü, bireyin dış dünyasıyla olan çatışmasını ve içsel yalnızlığını evrensel bir dille ifade eder; böylece roman, yalnızca bir yaşam öyküsü değil, aynı zamanda bir insanlık durumu olarak derinlemesine bir inceleme sunar.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

Arı, Z. (2008). *Ferit Edgü'nün öykü ve romanlarında anlatım teknikleri* (Tez No. 218841) [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Baş, S. (2003). *Türk hikâyeciliğinde yabancılaşma (1950-1980)* (Tez No. 128050) [Doktora tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çolak, Z. (2024). Varolmanın ağırlığı: Ferit Edgü'nün romanlarında zaman-mekân, sürgün-kurban ve ölüm. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *66*, 96-112.

Cumhuriyet. (2016, 30 Nisan). Ferit Edgü'den: Hakkâri'nin bugünü ortak umudu yitirmiş gibiyiz. Cumhuriyet. https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/ferit-edguden-hakkarinin-bugunu-ortak-umudu-yitirmis-gibiyiz-525210

Deveci, M. (2008). Ferit Edgü'nün öykülerinde kendiliğe çağrı ve uyanış izleği. *Erdem Dergisi*, *51*, 77-89.

dgü, F. (1985). Şimdi saat kaç. *Milliyet Sanat Dergisi*, *111*(Ocak).

Doğan, N. (2020). *Ferit Edgü'nün eserlerinde yabancılaşma* (Tez No. 638170) [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Dündar, L. B. (2018). Paris'ten Pirkanis'e: Bir Direniş Biçimi Olarak Yazmak Eylemi. *Notos Öykü* 69 - Ferit Edgü: Nisan-Mayıs
Edgü, F. (2015). *O*. Sel Yayıncılık.
Edgü, F. (2024). *Hakkâri'de bir mevsim*. Everst Yayınları.
Genç, H. N. (2020). Ötekinin ötekisini anlatan roman: O/Hakkâri'de bir mevsim. *Folklor/Edebiyat*, *26*(103), 451-462.
Gökduman, Ş. G. (2017). *1980 sonrası Türk romanında üstkurmaca* (Tez No. 622633) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Hayal Kahvem. (2011, 23 Ekim). Yaralı gövde, yaralı yurt, yaralı zaman. *Hayal Kahvem Blog*. https://hayalkahvem.blogspot.com/2011/10/yaral-govde-yaral-yurt-yaral-zaman.html
Kahraman, M. (2011). *Ferit Edgü'nün Hakkâri'si*. Sel Yayıncılık.
Kılıç, Ö. (2018). *Ferit Edgü'nün romanlarında yabancılaşma* (Tez No. 520996) [Yüksek lisans tezi, Trakya Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Moran, B. (1990). *Türk romanına eleştirel bir bakış*. İletişim Yayınları.
Öner, H. (2017). Dört roman ekseninde edebiyatta dört mevsimin incelenmesi. *Ulakbilge*, *5*(17), 1795-1819.
Şahin, V. (2014). Ferit Edgü'nün Yolcu adlı küçürek öyküsünde yurtsuzluk itkisi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *2*(2), 234-242.
Yalçın, M. (2018). Gerçek acemilikleri ustalıklara yeğlemek. *Notos Öykü*, 69, Nisan-Mayıs, 462.
Yiğit, L. (2007). *Ferit Edgü roman ve öykülerinde yapı ve tema* (Tez No. 207472) [Yüksek lisans tezi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Yivli, O. (2011). Ferit Edgü'de gerçeklik sorunsalı. *Folklor/Edebiyat*, *17*(66), 137-143.

Structured Abstract

The new Turkish literature that developed under Western influence during the Tanzimat period has been shaped by numerous movements up to the present day, leading to the development of new perspectives. These understandings have seriously influenced the orientations of new Turkish literature. During the first period of Tanzimat literature, figures such as Şinasi, Namık Kemal, Ziya Paşa, and Ahmet Vefik Paşa led discussions on topics like modernization, Europeanization, rights and justice, equality, and education. However, with the second period of Tanzimat literature, a shift in understanding emerged that focused more on individual issues rather than societal ones. Writers begin to focus on the individual, moving away from the focus of the first-period artists entirely. Following the path opened by the second period, the Servet-i Fünun literature advanced. Tevfik Fikret, Cenap Şahabettin, and Recaizade Mahmut Ekrem emerge as significant figures in this literature. While the individual is highlighted in the works of this period, the debates regarding whether literature and art should focus on the individual or society continue to be a relevant issue to this day. In the early periods of the National Literature that emerged from the War of Independence and the subsequent Republic Literature, an approach that prioritized society over the individual developed. In the early years of the Republic, a literature inspired by Anatolia shaped the framework of Turkish literature. With the establishment of the Village Institutes in the 1940s, Turkish literature began to address the life of travelers and peasants from a transitional perspective. Writers like Orhan Kemal, Yaşar Kemal, Kemal Tahir, and Fakir Baykurt, who are considered social realist authors, incorporated the struggles of Anatolian people and social inequalities in their novels and stories. Especially writers who adopt the social realist approach focus on the Çukurova region in their works. They depict the struggle of cotton workers and peasants against the system and the feudal mentality it produces. After the 1950s, there is a noticeable shift in Turkish literature towards the inner world of the individual. Works that explore the inner conflicts of individuals and their loneliness within society appear alongside those addressing social issues. The transition to a multi-party system, increased migration from rural to urban areas, squatting, and urbanization issues are among the societal matters affecting individuals that began to be addressed alongside personal themes. One of the significant events influencing Turkish literature during this period is the series of coups. The coups of 1960, 1970, and 1980 stand out as significant events in Turkish literature. Works from this period often address themes of torture, arrests, and the turmoil in the country. It's common to see authors narrating events they personally experienced, reflecting their own experiences of detention and imprisonment in their writings. During this period, there is an increase in autobiographical works. Especially after the 1980 coup, an understanding centered around individuality becomes more prominent. Themes such as identity issues and alienation draw significant attention in literature. Ferit Edgü, a writer from the 1950 generation, builds his works on existentialism and surrealism, with a prevailing pessimistic tone in his early stories. Existentialism emerges as the most significant movement shaping Edgü's artistic identity. n the mid-20th century, existentialism grew popular in Europe as a philosophical movement that emphasizes the questioning of human existence. It focuses on themes such as individuality, freedom, choice, and the search for meaning in an often absurd or unfathomable world. This movement significantly influenced literature, art, and psychology, prompting writers and thinkers to explore the complexities of human life and personal identity. In his novel Hakkâri'de Bir Mevsim, Ferit Edgü explores the individual's inner journey through various facets. The novel highlights themes such as the East-West conflict, loneliness, alienation, and the relationship between humans and nature. These elements serve to illustrate the complexities of identity and existence, reflecting the broader existential concerns that characterize his work. Ferit Edgü is one of the important representatives of the minimalist short story genre in Turkish literature, known for his concise narrative style. In his stories, themes such as nature, loneliness, and death are frequently explored. This minimalist approach allows him to convey profound emotions and existential reflections in a straightforward yet impactful manner. Ferit Edgü's works are original examples that address the modern individual's quest and alienation from society. Through his simple and minimalist style, Edgü conveys the themes of solitude and inner journeys by intertwining them with the harshness of nature and the deprivations of village life. This combination deepens the exploration of existential themes, making his narratives resonate with readers on a personal level.

Ferit Edgü stands out as a strong representative of themes such as loneliness, alienation, and self-discovery in modern Turkish literature. His works effectively reflect the thematic characteristics of this period. In this context, Hakkâri'de Bir Mevsim, published in 1977, is considered one of the significant works of Turkish literature. The novel not only highlights Edgü's narrative style but also delves into the deeper existential struggles faced by individuals in a changing society. The novel centers on an unnamed teacher who is exiled to a village in Hakkâri. In this isolated mountain village, cut off physically and emotionally from the world, the teacher struggles to survive the harsh winter conditions while simultaneously trying to provide support and healing to his students and the local community. This dual struggle illustrates not only the challenges of physical survival but also the teacher's quest for connection and purpose in an environment marked by isolation and adversity. Through this narrative, Edgü highlights themes of resilience, compassion, and the impact of alienation. This effort and struggle also pave the way for the teacher's inner journey. In the novel, Edgü explores this inner journey while simultaneously providing insights into the social, cultural, economic, and communal aspects of village life. The narrative addresses existential themes such as identity search, sense of belonging, and loneliness, reflecting the individual's existential state through a lens of inner reconciliation. By the end of the story, the protagonist develops a new perspective and understanding of life, highlighting the transformative power of his experiences and challenges in this isolated environment. This dual exploration of both personal and communal struggles enriches the narrative, making it a profound commentary on the human condition. The conflict between the East and West is also a prominent theme in the novel, expressed through the experiences of the exiled teacher and the villagers. The teacher observes the local people with a Western perspective while living a primarily Eastern lifestyle, allowing him to analyze the events unfolding around him within this framework. This juxtaposition of two worlds and the cultural differences introduced by geography serve as a means to explore the fundamental similarities within human nature. Edgü's mastery of language, characterized by its simplicity and impact, makes the narrative striking and memorable. Through this exploration, the novel invites readers to reflect on the complexities of cultural identity and the shared human experience.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1609719

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Yaşam Becerileri Açısından İncelenmesi

Examination of Secondary School Turkish Textbooks with Respect to Life Skills

Oğuzhan SEVİM[1]
(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)

[1]Atatürk Üniversitesi, Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Erzurum, Türkiye

[1]*Department of Turkish and Social Sciences Education, Kazım Karabekir Faculty of Education, Atatürk University, Erzurum, Türkiye*

o.sevim@atauni.edu.tr

Kübra TEKİN[2]

[2]Atatürk Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum, Türkiye.

[2]*Graduate School of Educational Sciences, Atatürk University, Erzurum, Türkiye.*

kubratekin250@gmail.com

Öz

Bu çalışmanın amacı, 2023-2024 eğitim öğretim yılında kullanılan ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinliklerin yaşam becerileri açısından incelenmesidir. Bu amaç doğrultusunda çalışma, nitel araştırma yaklaşımı kullanılarak yürütülmüştür. Araştırma verileri doküman analizi ile toplanmıştır. Çalışmanın veri kaynağını ortaokul ve imam hatip ortaokulu Türkçe ders kitapları oluşturmaktadır. Kitaplarda bulunan metin temelli etkinliklerin, yaşam becerileri açısından incelenmesi amacıyla alan yazınından yararlanılarak Yaşam Becerileri-Etkinlik Değerlendirme Formu oluşturulmuştur. Yaşam Becerileri-Etkinlik Değerlendirme Formu, ilgili literatürde sıklıkla yer verilen yaşam becerileri sınıflamaları doğrultusunda sosyal beceriler, düşünme becerileri ve duygusal beceriler olmak üzere üç temel boyutta hazırlanmıştır. Bu form kapsamında, söz konusu becerilerin etkinliklerde yer alma durumunu belirlemek amacıyla her bir beceri alanına yönelik maddeler oluşturulmuş ve etkinlikler bu maddeler ışığında değerlendirilmiştir. Araştırmadan elde edilen veriler betimsel analiz tekniği ile çözümlenmiştir. Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinlikler, sınıf düzeylerine göre incelendiğinde yaşam becerilerine en fazla yer veren kitabın 5. sınıf Türkçe ders kitabı (Koza Yayınları) olduğu, en az yer veren kitabın ise 7. sınıf Türkçe ders kitabı (Dörtel Yayıncılık) olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinliklerin sınıf düzeylerine göre belirli bir ölçüt temel alınarak tasarlanmadığı söylenebilir. Yaşam becerilerinin temel bileşenleri kıyaslandığında ise etkinliklerde en fazla düşünme becerilerine, daha sonra sosyal becerilere yer verildiği, en az yer verilen yaşam becerisinin ise duygu yönetimi becerileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmanın sonunda 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunan metin temelli etkinliklerde düşünme becerilerine daha fazla, sosyal becerilere daha az, duygu yönetimi becerilerine ise çok az yer verildiği saptanmıştır. Bu sonuçtan hareketle etkinliklerin yeterli ve dengeli dağılmadığı, duygu yönetimi becerileri ile ilgili etkinliklere büyük ölçüde yer verilmediği söylenebilir. Ayrıca programda geniş ölçüde yer alan bazı yaşam becerilerinin -problem çözme, karar verme, tartışma, empati kurabilme- etkinliklerde yeterince yer almadığı anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yaşam Becerileri, Türkçe Ders Kitapları, Metin Temelli Etkinlikler

Abstract

The purpose of this study is to examine the text-based activities in the secondary school Turkish textbooks used in the 2023-2024 academic year in terms of life skills. The research was conducted using a qualitative research approach. Research data were collected through document analysis. The data sources for the study were Turkish textbooks used in middle schools and imam hatip middle schools. To determine the extent to which text-based activities in these books incorporate life skills, a Life Skills-Activity Evaluation Form was created based on the literature. Life Skills-Activity Evaluation Form was prepared in three basic dimensions, namely social skills, thinking skills and emotional skills, in line with the life skills classifications frequently included in the relevant literature. Within the scope of this form, items were created for each skill area in order to determine whether the skills in question were included in the activities and the activities were evaluated in the light of these items. The data obtained from the research was analyzed using descriptive analysis technique. When the text-based activities in middle school Turkish textbooks were examined according to grade levels, it was found that the 5th-grade Turkish textbook (published by Koza Yayınları) included the most life skills, while the 7th-grade Turkish textbook (published by Dörtel Yayıncılık) included the least. In this context, it can be said that text-based activities in middle school Turkish textbooks are not designed according to a specific criterion based on grade levels. Comparing the fundamental components of life skills, it was found that thinking skills were the most frequently included in the activities, followed by social skills, and that emotion management skills were the least frequently included. The study found that text-based activities in the 5th, 6th, 7th, and 8th grade Turkish textbooks place more emphasis on thinking skills, less on social skills, and very little on emotion management skills. From this result, it can be inferred that the activities are not sufficiently and evenly distributed, with a significant lack of activities related to emotion management skills. Additionally, it was observed that some life skills, which are widely included in the curriculum -such as problem-solving, decision-making, discussion, and empathy- are not adequately represented in the activities.

Keywords: Life Skills, Turkish Textbooks, Text-Based Activities.

Geliş Tarihi/Received	30.12.2024
Revizyon/Revision	05.09.2025
Kabul Tarihi/Accepted	14.09.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	20.09.2025

Atıf

Sevim, O., & Tekin, K. (2025). Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarının Yaşam Becerileri Açısından İncelenmesi. *Turcology Research*, 84, 483-501.

Cite this article

Sevim, O., & Tekin, K. (2025). Examination of Secondary School Turkish Textbooks with Respect to Life Skills. *Turcology Research*, 84, 483-501.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

İçinde bulunduğumuz çağın hızla değişen sosyal yapısında küreselleşme, işsizlik, nüfus patlaması, alkolizm, madde kullanımı, teknoloji bağımlılığı, şiddet ve zorbalık gibi birçok sorunla karşı karşıyayız. Bu sorunlarla başa çıkabilmek, değişen koşullara uyum sağlayabilmek ve toplumun taleplerini karşılayabilmek için güncel becerilere ihtiyaç duyulmaktadır (Kamble ve Kumar, 2023; Yayla Eskici ve Özsevgeç, 2019). İşte bu ihtiyaçlara yanıt verebilmek adına "yaşam becerileri" kavramı altında çeşitli becerilere odaklanılmıştır (Care vd., 2017).

Yaşam becerileri, bireylerin günlük yaşamlarında karşılaştıkları çeşitli sosyal, duygusal ve bilişsel durumlarla etkili biçimde başa çıkmalarını sağlayan, öğrenilebilir davranışsal yetkinlikler olarak tanımlanmaktadır (WHO, 1997; UNICEF, 2012). Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 1997), yaşam becerilerini karar verme, problem çözme, yaratıcı düşünme, eleştirel düşünme, etkili iletişim, kişiler arası ilişkiler, öz farkındalık, empati, duygularla başa çıkma ve stresle başa çıkma olmak üzere 10 temel başlıkta tanımlamaktadır. Bu beceriler bireylerin hem kişisel gelişimlerine katkı sağlamakta hem de sosyal çevreleriyle sağlıklı ilişkiler kurmalarını desteklemektedir.

Alan yazını incelendiğinde yaşam becerilerinin farklı bağlamlara göre çeşitli şekillerde sınıflandırıldığı görülmektedir. Örneğin; Pan American Health Organization (2000) yaşam becerilerini temel yaşam becerileri, sosyal beceriler ve bilişsel beceriler olarak sınıflandırırken; Brooks (1984) ve Fox vd. (2003) bireyin psiko-sosyal gelişimi temelinde daha işlevsel becerilere odaklanmaktadır. UNICEF (2012) ise yaşam becerilerini bireylerin refahını ve topluma katılımını artırmaya yönelik beceriler olarak tanımlamakta ve bu becerilerin eğitsel müfredatlara entegre edilmesini önermektedir. OECD (2018) de benzer şekilde yaşam becerilerini bireyin 21. yüzyıl dünyasına uyum sağlayabilmesi açısından kritik bir öğrenme alanı olarak görmektedir. Bu noktada yaşam becerileri ile 21. yüzyıl becerileri arasında güçlü bir ilişki olduğu dikkat çekmektedir. Her iki kavram seti de bireyin bilişsel, sosyal ve duygusal alanlarda gelişimini hedeflemektedir. Trilling ve Fadel'e (2009) göre 21. yüzyıl becerileri; öğrenme ve yenilik becerileri (eleştirel düşünme, problem çözme, iletişim, iş birliği), dijital okuryazarlık becerileri (bilgi, medya ve teknoloji okuryazarlığı) ve yaşam ve kariyer becerilerini (esneklik, liderlik, üretkenlik, sosyal beceriler) kapsamaktadır. Bu becerilerin büyük bölümü yaşam becerileriyle örtüşmekte, hatta birçok sınıflandırmada yaşam becerileri 21. yüzyıl becerilerinin temel bir bileşeni olarak kabul edilmektedir (Binkley vd., 2012). Dolayısıyla bu çalışmada yaşam becerileri hem geleneksel sınıflandırmalar hem de 21. yüzyıl becerileri bağlamında ele alınarak değerlendirilmiştir. Yapılan kapsamlı alan yazını taraması sonucunda araştırmacılar tarafından oluşturulan "yaşam becerileri bileşenleri" Şekil 1'de sunulmuştur.

Şekil 1.

Yaşam Becerilerinin Bileşenleri

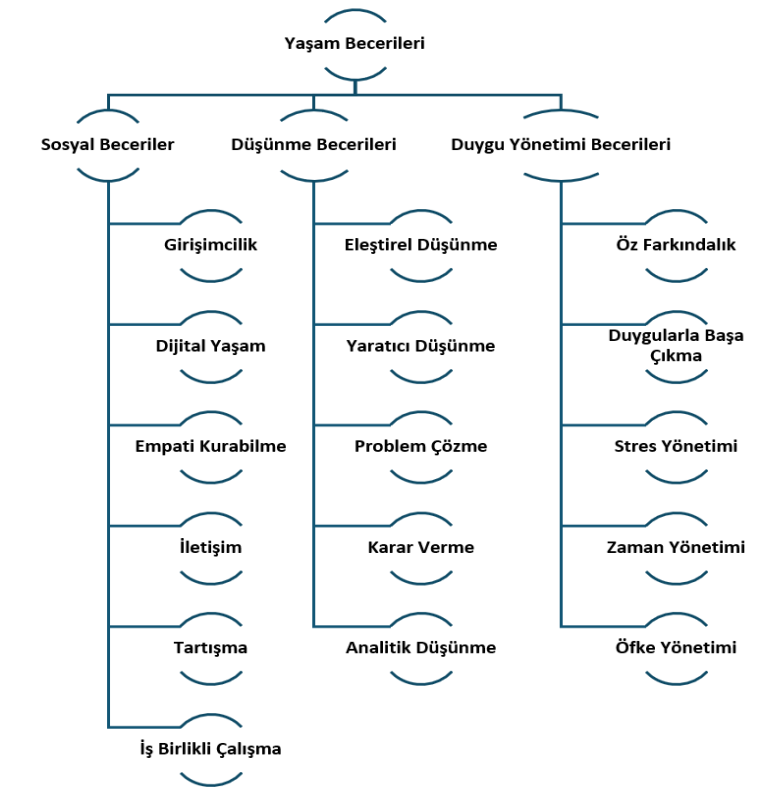

Yaşam becerilerine sahip bireyler eleştirel ve yaratıcı düşünebilir, çözülmesi zor sorunların üstesinden gelebilir ve doğru kararlar verebilirler. Ayrıca bu bireyler sosyal hayatta yeni insanlarla iletişime geçerek ilişki kurmada ve duygularını kontrol etmede güçlük yaşamazlar. Bahsedilen özelliklere sahip bireylerin yetiştirilmesinde Türkçe eğitimi ve öğretiminin önemi büyüktür zira Türkçe eğitimi öğrencilerin dil becerilerini kazanmalarını, kendilerini bireysel ve sosyal yönden geliştirmelerini, etkili iletişim kurmalarını amaçlayan bir süreçtir (Gültekin, 2019).

Yaşam becerileri, çocuklar ve ergen bireyler için oluşturulmuş etkili bir programdır. Bu program, bireylerin günlük yaşamda karşılaşacakları sorunların üstesinden gelmelerine ve sağlıklı birey olarak yaşamlarını sürdürmelerine katkı sağlamak amacıyla geliştirilmiştir (Jordaan vd., 2017). Programın içeriği, başta Dünya Sağlık Örgütü (WHO) olmak üzere, UNICEF ve UNESCO gibi uluslararası kuruluşlar tarafından yapılandırılmıştır. Daha önce de belirtildiği üzere Dünya Sağlık Örgütü (WHO, 1997), yaşam becerilerini 10 temel beceri başlığında tanımlamış ve bu becerileri temel alan eğitim programları geliştirilmesini önermiştir. Bu doğrultuda, söz konusu uluslararası kuruluşlar; yaşam becerilerinin tanımını yaparak bu alandaki eğitim programları için temel çerçeveler oluşturmuş ve özellikle çocuklar ile gençlere yönelik eğitim politikalarına entegre edilmesini teşvik etmiştir (Yıldırım ve Altok Çetin, 2022). Yaşam becerileri eğitim programları ile çocuk ve ergen bireyler kendilerini gerçekleştirebilir, olumsuz durumlara karşı kendilerini koruyabilir, doğru kararlar verebilir ve etkili ilişkiler kurabilir (Bailey, 2014; Laureta, 2018; UNESCO, 2004). Bahsi geçen beceriler yalnızca bireyleri değil, toplumları da geliştirebilecek yetkinliktedir. Yaşam becerilerinin geliştiği ülkelerde yaşam kalitesi artar, demokrasi ve hukuk gibi olgular gelişme gösterir, değişen dünyaya uyum sağlanır.

Yapılan araştırmalar erken yaşlarda kazanılan yaşam becerilerinin, bireylerin ilerleyen yaşlardaki hayatları üzerinde fiziksel ve zihinsel açıdan sağlıklı olma gibi pozitif etkilerinin olduğunu göstermiştir (Goodman vd., 2015; Gutman ve Schoon, 2013; Moffitt vd., 2011). Bu nedenle yaşam becerileri eğitim programlarına okul öncesi düzeyden başlayarak ilkokul, ortaokul ve lise eğitimlerinde yer verilmelidir. Becerilerin planlı ve metodik bir şekilde verilmesi açısından yaşam becerileri eğitim programlarının okul gibi örgün eğitim kurumlarında yürütülmesi daha başarılı sonuçlar doğuracaktır.

Söz konusu becerilerin faydaları göz önünde bulundurulduğunda günümüz eğitiminde önemli bir ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Almanya, Meksika, Yunanistan gibi birçok ülkede yaşam becerileri programları kullanılmaktadır. Yaşam becerileri eğitiminin okul müfredatına entegre edilmesi ve etkinlikler yardımıyla sınıflarda uygulanması becerileri geliştirmek için elzemdir (Prajapati vd., 2016).

Ülkemizdeki öğretim programları incelendiğinde, önceki programlardan farklı olarak 2024 Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda "Beceriler Çerçevesi" başlığı altında kavramsal becerilere ve sosyal-duygusal öğrenme becerilerine yer verildiği görülmüştür (MEB, 2024). Kavramsal beceriler; yaratıcı, analitik ve eleştirel düşünme gibi üst düzey bilişsel süreçleri içerirken, sosyal-duygusal öğrenme becerileri ise duygu düzenleme, empati kurma, sağlıklı iletişim ve destekleyici ilişkiler geliştirme gibi bireyin sosyal ve duygusal gelişimini destekleyen becerilerden oluşmaktadır. Programda yer verilen bu beceriler, bireyin hem bilişsel hem de sosyal yönünü güçlendirmeyi hedeflemesi açısından yaşam becerileriyle örtüşmektedir. Dolayısıyla yeni program, yaşam becerilerine dayalı bir yaklaşımı benimseyerek söz konusu becerileri dil eğitimi bağlamında yapılandırılmış şekilde kazandırmayı amaçlamakta ve bu yönüyle farklı sınıf düzeylerinde uygulanabilir nitelik taşımaktadır.

Türkçe Dersi Öğretim Programı esas alınarak düzenlenen ve eğitim-öğretim dönemlerinde faydalanılan ana materyal ise Türkçe ders kitaplarıdır. Farklı ülkelerde yapılan araştırmalardan hareketle ders kitaplarının, eğitimin hedefleri doğrultusunda öğrencilerin öğrenme yaşantılarına yön veren ve en çok kullanılan öğretim materyali olduğu söylenebilir (Revşen, 2022). Belirli kazanımlar doğrultusunda hazırlanan metin temelli etkinlikler Türkçe ders kitaplarını beceri gelişimini sağlayan kaynak konumuna getirmiştir. İşte bu nedenle Türkçe ders kitapları, yaşam becerilerinin öğrencilere kazandırılması amacıyla kullanılabilecek en etkili öğretim materyalidir.

Türkçe derslerinde, ders kitabındaki metin ile ilgili dinleme, okuma, konuşma ve yazma becerilerini geliştirmek için oluşturulmuş etkinlikler yapılmaktadır. Bu beceriler ile yaşam becerileri doğrudan ilişkilidir. Çünkü bireylerin yaşamı algılayabilmeleri, dil-düşünce ilişkisini iyi kurabilmelerine bağlıdır. Ana dili yani Türkçeyi iyi bilen bir öğrenci kendi duygularını, düşüncelerini iyi tanır ve bunları etkili bir şekilde ifade eder, sosyal ortamlara kolaylıkla uyum sağlar. Nitelikli ana dili eğitimi almış bireyler, bilgi ve beceri kazanmada daha şanslı olmaktadırlar (Gültekin, 2019). Bu bakımdan Türkçe derslerinde yaşam becerilerine yer vermek, bu becerileri kazandırmayı sağlamak oldukça önemlidir. Bu kapsamda çalışmada, derslerde yapılan etkinliklerin yaşam becerileri açısından incelenmesi hedeflenmektedir. Buna bağlı olarak çalışma, ders kitaplarının incelenmesi ve geliştirilmesine yönelik Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kuruluna kaynaklık teşkil edebilir. Bu sayede ders kitapları etkinlikleri geliştirilebilir ve öğrencilerin yaşam becerilerini aktif olarak kullanabilmelerine yardımcı olunabilir.

Alan yazını incelendiğinde yaşam becerileri ile ilgili psikoloji, spor ve eğitim alanlarında birçok araştırmaya ulaşılmıştır (Tanious vd., 2023; Commodari vd., 2022; Pierce vd., 2016; Agnew vd., 2019). Eğitim alanında yapılan araştırmalara bakıldığında, çalışmaların daha çok yaşam becerileri programlarının çocuk ve gençler üzerindeki etkilerini incelediği

(Hálfdanardóttir vd., 2022; Liu vd., 2012; Luczynski ve Hanley, 2013; Menrath vd., 2012; Robison vd., 2020; Wenzel vd., 2009) görülmüştür.

Yaşam becerileri üzerine ülkemizde yapılmış araştırmalar ise genellikle spor ve sayısal alanlarındadır. Spor alanında yapılan çalışmalarda (Sarı, 2021; Türk, 2015; Taşçı, 2020; Uzundağ, 2022) yaşam becerileri çeşitli değişkenler açısından incelenmiştir. Sayısal alanda yapılan araştırmalarda ise (Abaoğlu, 2018; Ayber, 2022; Demirel, 2021; Kılıç, 2022) bireylerde yaşam becerileri eğitiminin etkileri değerlendirilmiştir. Sosyal bilimler alanında yapılan araştırmaların (Edis ve Calp, 2023; Erduran Avcı ve Selçuk, 2021; Özkan Elgün ve Uysal, 2022) sınırlı olması bakımından çalışmanın alan yazınına önemli katkıda bulunacağı düşünülmektedir. Özellikle Türkçe eğitimi alanında gerçekleştirilen mevcut araştırmalar incelendiğinde, ders kitaplarının 21. yüzyıl becerileri bağlamında ele alındığı çeşitli çalışmaların bulunduğu görülmektedir (Ahat ve Kıymaz, 2024; Bahşi ve Gençer, 2024; Bal, 2018; Balcı vd., 2024; Cingöz, 2023; Dilekçi ve Karatay, 2021; Epçaçan, 2013). Bu çalışmalar, ağırlıklı olarak Türkçe ders kitaplarında yer alan etkinliklerin ya da öğretim programlarının; öğrenme ve yenilikçilik, bilgi, medya ve teknoloji okuryazarlığı ile yaşam ve kariyer becerileri gibi 21. yüzyıl becerileri kapsamında ne ölçüde temsil edildiğini belirlemeye odaklanmıştır. Bulgular genellikle bu becerilerin içeriklere sınırlı ve dengesiz biçimde yansıtıldığını, bazı alt becerilere ise hiç yer verilmediğini ortaya koymaktadır. Ancak dikkat çeken önemli bir husus, bu çalışmaların yaşam becerilerini açık bir kavramsal çerçeveyle ele almaktan ziyade, bu becerilere dolaylı olarak değinmekle sınırlı kalmasıdır. Yaşam becerileri, bireyin sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimini bütüncül biçimde destekleyen, psikososyal işlevselliği artırmayı amaçlayan beceriler bütünü olarak tanımlanmasına rağmen; mevcut literatürde bu becerilerin Türkçe ders kitaplarında nasıl temsil edildiğine ilişkin sistematik, doğrudan ve kapsamlı bir analiz bulunmamaktadır. Bu durum, Türkçe ders kitaplarının yalnızca 21. yüzyıl becerileri perspektifinden değil, aynı zamanda yaşam becerileri ekseninde de değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Alan yazınındaki bu sınırlılığı gidermeye yönelik bu araştırmada 2023–2024 eğitim öğretim yılında kullanılan ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinliklerde yaşam becerilerinin yer alma durumu incelenmektedir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara cevap aranmıştır:

1. Beşinci sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinliklerde yaşam becerilerinin dağılımı nasıldır?
2. Altıncı sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinliklerde yaşam becerilerinin dağılımı nasıldır?
3. Yedinci sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinliklerde yaşam becerilerinin dağılımı nasıldır?
4. Sekizinci sınıf Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinliklerde yaşam becerilerinin dağılımı nasıldır?

Yöntem

Araştırma Deseni

2023-2024 eğitim öğretim yılında kullanılan ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinliklerin yaşam becerileri açısından incelendiği bu araştırma nitel araştırma yaklaşımı kullanılarak yürütülmüştür. Fraenkel ve Wallen (2006) nitel araştırmanın herhangi bir materyalin incelendiği çalışmaları kapsadığını ifade etmişlerdir (Akt., Büyüköztürk vd., 2024). Nitel araştırma yöntemi; olay ve durumların bütüncül ve gerçekçi bir şekilde ortaya konmasına yönelik olarak görüşme, gözlem ve doküman incelemesi gibi tekniklerin kullanıldığı bir araştırma modelidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Nitel araştırmalarda toplanan bulgular ya da veriler; gözlemlenerek, görüşme yapılarak ya da dokümanların incelenerek analiz edilme sürecini kapsamaktadır (Özdemir, 2010). Nitel araştırmalar, konu alanıyla ilgili sınır çizilemeyip sahip olduğu özelliklerden ötürü, bir bütün olarak incelenmeyi gerektirmektedir (Yüce vd., 2014).

Araştırmanın verileri doküman incelemesi ile elde edilmiştir. Doküman analizi, araştırılması amaçlanan olgu ve olaylar ile ilgili bilgi içeren yazılı materyallerin değerlendirilmesidir (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu analizde esas; araştırmacı tarafından ortaya konan veya araştırılan olay ya da olguyu taşıyan araçların belli ölçütler düzeyinde incelenmesini ve elde edilen verilerden genelleme/yorumlama yapmaya imkân tanınacak biçimde sunulmasını sağlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Cansız-Aktaş'a (2015) göre ise doküman analizi, bir çalışmanın konusuyla alakalı olarak hazırlanan dokümanların çözümlenmesidir.

Veri Kaynağı

Araştırmada çeşitli dokümanlar veri kaynağı olarak kullanılmıştır. Bu dokümanlara, Millî Eğitim Bakanlığı tarafından resmî ders materyallerinin dijital ortamda paylaşıldığı bir platform olan Eğitim Bilişim Ağı (EBA) üzerinden ulaşılmıştır. EBA'nın seçilmesindeki temel neden, güncel öğretim programlarına ve ders kitaplarına doğrudan, güvenilir ve ücretsiz erişim sağlamasıdır. Bu kapsamda, EBA'da yer alan 2023–2024 eğitim öğretim yılı Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe ders kitaplarının taşınabilir belge biçimleri (PDF) edinilerek çalışma yürütülmüştür. Dokümanlara ilişkin bilgiler aşağıda yer almaktadır:

Tablo 1.
Değerlendirilen Kitapların İsimleri, Yazarları, Basım Yılları ve Yayınevleri

Kitabın İsmi	Yazarlar	Basım Yılı	Yayınevi
Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı	Beşir Sevim	2022	Koza
Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 6. Sınıf Ders Kitabı	Deniz Yavuz, Gökmen Kahraman	2019	Anka
Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 7. Sınıf Ders Kitabı	Nihat Erdal	2019	Dörtel
Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 8. Sınıf Ders Kitabı	Hilal Eselioğlu, Sıdıka Set, Ayşe Yücel	2021	MEB
Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 8. Sınıf Ders Kitabı	Selahattin Saygı	2022	Ferman

Veri Toplama Aracı

Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinliklerin, yaşam becerileri açısından incelenmesi amacıyla alan yazınından (Brooks, 1984; Fox vd., 2003; UNICEF, 2012; WHO, 1997) yararlanılarak Yaşam Becerileri-Etkinlik Değerlendirme Formu oluşturulmuştur (Ek 1.). Türkçe dersi öğretim üyeleri ve eğitim bilimleri alanında uzman 11 akademisyenin de görüşleri alınarak forma son hâli verilmiştir.

Yaşam Becerileri-Etkinlik Değerlendirme Formu, alan yazınındaki en yaygın yaşam becerileri sınıflandırmaları (Nasheeda, 2019; Pan American Health Organization, 2000; UNICEF, 2012; WHO, 1997) incelenip bunlardan Pan American Health Organization (2000)'nun sınıflandırması dikkate alınarak sosyal beceriler, düşünme becerileri ve duygu yönetimi becerileri olmak üzere üç farklı alana ayrılmış ve becerilere bu alanların alt başlıklarında yer verilmiştir. Her bir beceri için kazanımlar oluşturulmuş (örneğin girşimcilik becerisi için "inisiyatif alır, ürünlerini paylaşır, kendini tanıtır" gibi) ve etkinliklerde bu kazanımların yer alma sıklığına göre değerlendirme yapılmıştır. Söz konusu form; etkinliklerin yaşam becerilerini kazandırma düzeyleri, etkinliklere ilişkin becerilerin belirlenmesi, her bir beceri için kazanımların oluşturulması ve gerekli ise formun düzenlenmesi adımları ile oluşturulmuştur. Oluşturulan formda yer alan beceri düzeyleri göz önünde bulundurularak etkinlikler ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

Veri Toplama Süreci

Araştırma kapsamında ele alınan 5 adet ders kitabı, Yaşam Becerileri-Etkinlik Değerlendirme Formu kullanılarak 05.01.2024-24.04.2024 tarihleri arasında incelenmiştir. Yaklaşık dört ay süren incelemede toplam 1297 etkinlik 110 kazanım açısından değerlendirilmiştir. Söz konusu ders kitapları önce sosyal beceriler, sonra düşünme becerileri ve en son olarak duygu yönetimi becerileri bakımından incelenmiş ve böylece araştırmacıdan kaynaklı sistematik hataların önüne geçilmeye çalışılmıştır.

Ders kitaplarında bulunan etkinlik sayıları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2.
Ders Kitaplarında Bulunan Etkinlik Sayıları

Kitap İsimleri	Etkinlik Sayıları
Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı (Koza Yayınları)	287
Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 6. Sınıf Ders Kitabı (Anka Yayıncılık)	253
Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 7. Sınıf Ders Kitabı (Dörtel Yayıncılık)	253
Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 8. Sınıf Ders Kitabı (MEB Yayınları)	253
Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 8. Sınıf Ders Kitabı (Ferman Yayıncılık)	251

Verilerin Analizi

Verilerin analizi aşamasında betimsel analiz yönteminden faydalanılmıştır. Bu analiz yönteminde elde edilen veriler önceden belirlenen temalara göre özetlenip yorumlanır. Betimsel analizde amaç; verileri sistematik bir biçimde betimlemek, betimlemeleri açıklayıp yorumlamak, neden-sonuç ilişkilerini açıklayarak birtakım sonuçlara ulaşmak ve bu sonuçları okuyucuya sunmaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011).

Araştırma verileri dört basamakta analiz edilmiştir: analize konu olan veriden örneklem seçme, kategorilerin geliştirilmesi, analiz biriminin tespit edilmesi ve sayısallaştırma (Akt., Yıldırım ve Şimşek, 2011). Bu bağlamda analiz için toplanan veriler öncelikle Yaşam Becerileri-Etkinlik Değerlendirme Formu'ndaki alt beceriler kullanılarak sınıflandırılmıştır. Betimsel analizde kodların kullanılması ihtiyacı yaşam becerilerinin alt becerileri ile sağlanmıştır.

"Kategorilerin önceden hazır olması da verilerin analiz sürecinde önemli kolaylıklar sağlamaktadır. Araştırmacı, araştırmasına başlamadan önce, alandaki kuramlardan yola çıkarak veya kendi geliştirdiği

kategoriler yoluyla işe başlayabilir. Bu durumda, kategoriler önceden oluşturulmuştur ve araştırmanın amacını yansıtmaktadır. Bu kategoriler veya temalar, yapılacak doküman incelemesinin de temel kategorileri olacaktır. İyi tanımlanmış amaçlar veya alt problemlere dayalı olarak geliştirilen kategorilerin, bir diğerini kapsayacak şekilde ve birbirinden bağımsız olmalarına dikkat edilmelidir" (Yıldırım ve Şimşek, 2011, s. 198).

Verilerin analizinde, analiz biriminin tespit edilmesi basamağında sözcüklerin farklı anlamlarda kullanılabilmesinden kaynaklı hataları gidermek için analiz birimi olarak cümleler seçilmiştir. Tespit edilen analiz biriminden hareketle ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan metin temelli etkinliklerin, yaşam becerilerinin alt becerilerine ne sıklıkta yer verdiği frekans (sıklık) olarak belirtilmiştir.

Ortaokul Türkçe ders kitaplarında 8 adet tema bulunmaktadır. Değerlendirmeler kapsamında ders kitabında bulunan her tema için sosyal beceriler ve alt becerileri, düşünme becerileri ve alt becerileri, duygu yönetimi ve alt becerileri olmak üzere ne sıklıkta yer verildiği frekans olarak belirtilmiştir.

Araştırmanın Tutarlılığına, Teyit Edilebilirliğine, İnandırıcılığına ve Aktarılabilirliğine İlişkin Bilgiler

Nitel araştırmalar; bilimsel süreci sistematik bir yaklaşımla ve analitik süreçlerle yapılandıran, topladığı doğru ve geçerli olan sonuçlara, değerlendirmelere yönelten yansız çalışmalardır (Yaşar, 2018). Bu kapsamda araştırmadaki tutarlılığı sağlamak için ders kitaplarındaki metin temelli etkinliklerin yaşam becerileri bileşenleriyle ilişkilerine bakılmış, bu ilişkilerin anlamlı ve tutarlı bir bütün ortaya koyduklarına ulaşılmıştır. Çalışmada kullanılan Yaşam Becerileri-Etkinlik Değerlendirme Formu Türkçe dersi öğretim üyeleri ve eğitim bilimleri alanında uzman 11 akademisyen (H.***Ö.***, M.***T.***, E.***E.***, N.H.***Ö.E.***, N.***A.***, S.***D.***, M.***M.***, V.***E.***, E.***U.***, A.***U.*** ve D.***Y.***) ile görüşme yapılarak onların düşünceleri çerçevesinde teyit edilmeye, açık ve anlaşılır olmayan kazanımlar netleştirilmeye çalışılmıştır. Görüşmeler sonrasında tamlama biçimindeki ifadeler kazanım hâline getirilmiş, kendini tekrar eden kazanımlar formdan çıkarılmış, eksik olduğu düşünülen kazanımlar forma dâhil edilmiştir. Çalışmanın teyit edilebilirliğini sağlamak için ise araştırma sürecinde takip edilen bilimsel yöntem, veri toplama aracı ve veri analizi süreçleri kapsamlı bir biçimde belirtilmiştir. Yapılan araştırma için oluşturulan kuramsal altyapı, araştırma yöntemi, alan bütünlüğü elde edilen verilerin rahatlıkla açıklanabilmesi için ayrıntılı bir biçimde belirlenip ayırt edilmiştir (LeCompte ve Goetz, 1982). Araştırmanın inandırıcılığını sağlamak için etkinliklerdeki yaşam beceri düzeyleri belirlenirken herhangi bir yorum, değişiklik yapılmadan, ifade edildikleri şekilde incelenmiştir. Verilerin analizi gerçekleştirilirken etkinliklerdeki beceri düzeylerini belirlemek adına her sınıf düzeyi ve her beceri için detaylı tablo ve grafiklerden faydalanılmıştır. Yaşam becerilerinin incelenmesiyle elde edilen veriler sınıflandırılmış, bu sınıflama sonrasında eğitim bilimleri alanı ile Türkçe eğitimi alanında uzman öğretim üyelerinin de çalışma kapsamında görüşleri alınarak yapılan incelemeler desteklenmiştir. Böylece çalışmanın yansız ve katışıksız olmasına olanak tanınmıştır (Miles ve Jozefowicz-Simbeni, 2010). Çalışmanın aktarılabilirliğini sağlamak amacıyla veri toplama sürecindeki değerlendirmelerin nasıl yapıldığı, inceleme sonrasında elde edilen bilgiler için veri toplama aracının kullanım şekli, ilişkilendirmenin nasıl yapıldığı detaylı bir biçimde ifade edilmiştir (LeCompte ve Goetz, 1982).

Araştırmanın güvenirliğini sağlamak için ise elde edilen sonuçlar Türkçe eğitimi lisansı almış olan başka bir araştırmacı tarafından değerlendirilmiş ve görüş birliğine varılmıştır. Araştırmanın güvenirliği "Güvenirlik = Görüş Birliği / (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) x 100" formülü kullanılarak hesaplanmıştır (Miles ve Huberman, 1994). Araştırmacı ve diğer kişi arasındaki güvenirlik oranı %85 olarak tespit edilmiştir. Bu orandan hareketle sonuçların güvenilir olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra güvenirliği arttırmak için kavramsal çerçeveye bağlı kalınmıştır.

Bulgular

Bu bölümde 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunan metin temelli etkinliklerin, Yaşam Becerileri-Etkinlik Değerlendirme Formu'ndaki ölçütler dikkate alınarak incelenmesi ile elde edilen bulgular yer almaktadır. Bulgular çalışmadaki alt problemlere göre tablo, grafik ve şekiller ile ifade edilmeye çalışılmıştır.

Birinci Araştırma Sorusuna İlişkin Elde Edilen Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki (Koza Yayınları) metin temelli 287 etkinlikte, yaşam becerilerinin temel bileşenlerine (sosyal beceriler, düşünme becerileri, duygu yönetimi becerileri) hangi sıklıkta yer verildiğine ilişkin elde edilen veriler ele alınmıştır (Tablo 3).

Tablo 3.
5. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metin Temelli Etkinliklerde Yaşam Becerilerinin Dağımına İlişkin Frekans Değerleri

Sosyal Beceriler							
Tema	*Girişimcilik (f)*	*Dijital Yaşam (f)*	*Empati Kurabilme (f)*	*İletişim (f)*	*Tartışma (f)*	*İş Birlikli Çalışma (f)*	*Toplam*
Birey ve Toplum	1	11	1	17	-	-	30
Millî Mücadele ve Atatürk	6	15	2	21	1	3	48
Erdemler	1	11	1	20	-	-	33
Millî Kültürümüz	1	9	-	12	-	-	22
Doğa ve Evren	2	12	-	16	-	3	33
Sağlık ve Spor	2	14	-	17	1	2	36
Bilim ve Teknoloji	1	13	1	19	-	-	34
Sanat	2	11	1	14	-	2	30
Toplam	16	96	6	136	2	10	266
Düşünme Becerileri							
Tema	*Eleştirel D. (f)*	*Yaratıcı D. (f)*	*Problem Çözme (f)*	*Karar Verme B. (f)*	*Analitik D. (f)*		*Toplam*
Birey ve Toplum	16	17	3	2	7		45
Millî Mücadele ve Atatürk	19	22	-	-	7		48
Erdemler	18	14	3	-	10		45
Millî Kültürümüz	19	16	2	-	11		48
Doğa ve Evren	15	15	11	2	9		52
Sağlık ve Spor	19	16	3	2	11		51
Bilim ve Teknoloji	12	11	-	-	12		35
Sanat	9	17	-	-	10		36
Toplam	127	128	22	6	77		360
Duygu Yönetimi Becerileri							
Tema	*Öz Farkındalık (f)*	*Duygularla Başa Çıkma (f)*	*Stres Yönetimi (f)*	*Zaman Yönetimi (f)*	*Öfke Yönetimi (f)*		*Toplam*
Birey ve Toplum	2	4	-	-	-		6
Millî Mücadele ve Atatürk	6	2	-	-	-		8
Erdemler	2	2	-	-	-		4
Millî Kültürümüz	3	2	-	-	-		5
Doğa ve Evren	-	2	-	-	-		2
Sağlık ve Spor	3	4	-	-	-		7
Bilim ve Teknoloji	1	3	-	-	-		4
Sanat	2	4	-	-	-		6
Toplam	19	23	-	-	-		42

Tablo 3'e bakıldığında, "Millî Mücadele ve Atatürk" temasındaki etkinliklerde sosyal becerilere daha fazla (f: 48) yer verildiği; "Millî Kültürümüz" temasındaki etkinliklerde ise söz konusu becerilere daha az (f: 22) yer verildiği görülmektedir. Tablo 3 incelendiğinde diğer alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre iletişim becerileri (f: 136) ile dijital yaşam becerilerinin (f: 96) kitapta daha fazla ele alındığı; iş birlikli çalışma (f: 10) ve girişimcilik (f: 16) becerilerinin daha az yer bulduğu; en az yer verilen sosyal becerilerin ise empati (f: 6) ve tartışma (f: 2) becerileri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3 incelendiğinde "Doğa ve Evren" temasındaki etkinliklerde düşünme becerilerine daha fazla (f: 52) yer verildiği; "Bilim ve Teknoloji" temasındaki etkinliklerde ise söz konusu becerilere daha az (f: 35) yer verildiği görülmektedir. Tablo 3 incelendiğinde diğer alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre yaratıcı düşünme (f: 128) ile eleştirel düşünmenin (f: 127) kitapta daha fazla ele alındığı; analitik düşünme becerisinin (f: 77) daha az yer bulduğu; en az yer verilen düşünme becerilerinin ise problem çözme (f: 22) ve karar verme (f: 6) becerileri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 3'e bakıldığında duygu yönetimi becerileri toplam frekans değerlerinin temalarda yakın bir dağılım gösterdiği ve bu değerlerin düşük olduğu görülmektedir. Tablo 3 incelendiğinde alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre duygularla başa çıkma (f: 23) ve öz farkındalığın (f: 19) kitapta daha fazla ele alındığı; zaman yönetimi, stres yönetimi ve öfke yönetimi alt bileşenlerine ise yer verilmediği anlaşılmaktadır.

İkinci Araştırma Sorusuna İlişkin Elde Edilen Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde 6. sınıf Türkçe ders kitabındaki (Anka Yayıncılık) metin temelli 253 etkinlikte, yaşam becerilerinin temel bileşenlerine (sosyal beceriler, düşünme becerileri, duygu yönetimi becerileri) hangi sıklıkta yer verildiğine ilişkin elde edilen veriler ele alınmıştır (Tablo 4).

Tablo 4.

6. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metin Temelli Etkinliklerde Yaşam Becerilerinin Dağımına İlişkin Frekans Değerleri

Sosyal Beceriler							
Tema	*Girişimcilik (f)*	*Dijital Yaşam (f)*	*Empati (f)*	*İletişim (f)*	*Tartışma (f)*	*İş Birlikli Çalışma (f)*	*Toplam*
Erdemler	-	1	1	8	1	1	12
Millî Mücadele ve Atatürk	2	12	1	11	2	2	30
Hak ve Özgürlükler	1	4	3	9	-	-	17
Millî Kültürümüz	7	8	5	14	1	1	36
Sanat	3	5	1	5	-	-	14
Doğa ve Evren	7	7	2	8	-	2	26
Bilim ve Teknoloji	-	6	3	6	1	-	16
Sağlık ve Spor	2	9	2	11	1	-	25
Toplam	22	52	18	72	6	6	176
Düşünme Becerileri							
Tema	*Eleştirel D. (f)*	*Yaratıcı D. (f)*	*Problem Çözme (f)*	*Karar Verme B. (f)*	*Analitik D. (f)*		*Toplam*
Erdemler	8	12	-	2	4		26
Millî Mücadele ve Atatürk	15	8	-	-	5		28
Hak ve Özgürlükler	16	11	2	-	-		29
Millî Kültürümüz	23	12	-	1	7		43
Sanat	13	10	-	-	7		30
Doğa ve Evren	18	18	3	-	3		42
Bilim ve Teknoloji	9	11	4	-	4		28
Sağlık ve Spor	16	10	4	1	7		38
Toplam	118	92	13	4	37		264
Duygu Yönetimi Becerileri							
Tema	*Öz Farkındalık (f)*	*Duygularla Başa Çıkma (f)*	*Stres Yönetimi (f)*	*Zaman Yönetimi (f)*	*Öfke Yönetimi (f)*		*Toplam*
Erdemler	1	1	-	-	-		2
Millî Mücadele ve Atatürk	1	3	-	-	-		4
Hak ve Özgürlükler	-	1	-	-	-		1
Millî Kültürümüz	2	1	-	-	-		3
Sanat	4	2	-	-	-		6
Doğa ve Evren	3	1	-	-	-		4
Bilim ve Teknoloji	-	2	-	-	-		2
Sağlık ve Spor	-	2	-	-	-		2
Toplam	11	13	-	-	-		24

Tablo 4'e bakıldığında, "Millî Kültürümüz" temasındaki etkinliklerde sosyal becerilere daha fazla (f: 36) yer verildiği; "Erdemler" temasındaki etkinliklerde ise söz konusu becerilere daha az (f: 12) yer verildiği görülmektedir. Tablo 6 incelendiğinde diğer alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre iletişim becerileri (f: 72) ile dijital yaşam becerilerinin (f: 52) kitapta daha fazla ele alındığı; girişimcilik (f: 22) ve empati (f:18) becerilerinin daha az yer bulduğu; en az yer verilen sosyal becerilerin ise iş birlikli çalışma (f: 6) ve tartışma (f: 6) becerileri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4 incelendiğinde "Millî Kültürümüz" temasındaki etkinliklerde düşünme becerilerine daha fazla (f: 43) yer verildiği; "Erdemler" temasındaki etkinliklerde ise söz konusu becerilere daha az (f: 26) yer verildiği görülmektedir. Tablo 4 değerlendirildiğinde diğer alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre eleştirel düşünme (f: 118) ile yaratıcı düşünmenin (f: 92) kitapta daha fazla ele alındığı; analitik düşünme becerisinin (f: 37) daha az yer bulduğu; en az yer verilen düşünme becerilerinin ise problem çözme (f: 13) ve karar verme (f: 4) becerileri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 4'e bakıldığında duygu yönetimi becerileri toplam frekans değerlerinin temalarda yakın bir dağılım gösterdiği ve bu değerlerin düşük olduğu görülmektedir. Tablo 4 incelendiğinde alt bileşenlerin toplam frekans değerlerine göre duygularla başa çıkma (f: 13) ve öz farkındalığın (f: 11) kitapta daha fazla ele alındığı; zaman yönetimi, öfke yönetimi ve stres yönetimi alt bileşenlerine ise yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Üçüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Elde Edilen Bulgular

Çalışmanın bu bölümünde 7. sınıf Türkçe ders kitabındaki (Dörtel Yayıncılık) metin temelli 253 etkinlikte, yaşam becerilerinin temel bileşenlerine (sosyal beceriler, düşünme becerileri, duygu yönetimi becerileri) hangi sıklıkta yer verildiğine ilişkin elde edilen veriler ele alınmıştır (Tablo 5).

Tablo 5.

7. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metin Temelli Etkinliklerde Yaşam Becerilerinin Dağımına İlişkin Frekans Değerleri

Sosyal Beceriler							
Tema	*Girişimcilik (f)*	*Dijital Yaşam (f)*	*Empati (f)*	*İletişim (f)*	*Tartışma (f)*	*İş Birlikli Çalışma (f)*	*Toplam*
Erdemler	-	2	1	6	-	-	9
Millî Kültürümüz	1	3	-	9	1	-	14
Millî Mücadele ve Atatürk	-	6	-	5	-	-	11
Doğa ve Evren	2	7	-	10	-	-	19
Vatandaşlık	2	8	2	16	1	-	29
Sağlık ve Spor	1	6	-	7	-	-	14
Sanat	3	5	-	15	1	1	25
Bilim ve Teknoloji	-	5	-	14	-	-	19
Toplam	9	42	3	82	3	1	140
Düşünme Becerileri							
Tema	*Eleştirel D. (f)*	*Yaratıcı D. (f)*	*Problem Çözme (f)*	*Karar Verme B. (f)*	*Analitik D. (f)*		*Toplam*
Erdemler	8	16	-	-	5		29
Millî Kültürümüz	9	8	-	-	4		21
Millî Mücadele ve Atatürk	8	9	-	-	5		22
Doğa ve Evren	10	10	-	-	3		23
Vatandaşlık	11	10	-	-	4		25
Sağlık ve Spor	13	10	-	-	4		27
Sanat	12	10	-	-	4		26
Bilim ve Teknoloji	10	9	-	-	2		21
Toplam	81	82	-	-	31		194
Duygu Yönetimi Becerileri							
Tema	*Öz Farkındalık (f)*	*Duygularla Başa Çıkma (f)*	*Stres Yönetimi (f)*	*Zaman Yönetimi (f)*	*Öfke Yönetimi (f)*		*Toplam*
Erdemler	1	4	-	-	-		5
Millî Kültürümüz	-	3	-	-	-		3
Millî Mücadele ve Atatürk	-	3	-	-	-		3
Doğa ve Evren	1	1	-	-	-		2
Vatandaşlık	-	-	-	-	-		-
Sağlık ve Spor	-	3	-	-	-		3
Sanat	1	3	-	-	-		4
Bilim ve Teknoloji	-	4	-	-	-		4
Toplam	3	21	-	-	-		24

Tablo 5'e bakıldığında, "Vatandaşlık" temasındaki etkinliklerde sosyal becerilere daha fazla (f: 29) yer verildiği; "Erdemler" temasındaki etkinliklerde ise söz konusu becerilere daha az (f: 9) yer verildiği görülmektedir. Tablo 5 incelendiğinde diğer alt bileşenlerin toplam frekans değerlerine göre iletişim becerileri (f: 82) ile dijital yaşam becerilerinin (f: 42) kitapta daha fazla ele alındığı; girişimcilik (f: 9) becerilerinin daha az yer bulduğu; en az yer verilen sosyal becerilerin ise empati (f: 3), tartışma (f: 3) ve iş birlikli çalışma (f: 1) olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 5'e bakıldığında, "Erdemler" temasındaki etkinliklerde düşünme becerilerine daha fazla (f: 29) yer verildiği; "Bilim ve Teknoloji" ile "Millî Kültürümüz" temalarındaki etkinliklerde ise söz konusu becerilere daha az (f: 21) yer verildiği görülmektedir. Tablo 5 incelendiğinde diğer alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre yaratıcı düşünme (f: 82) ile eleştirel düşünmenin (f: 81) kitapta daha fazla ele alındığı; analitik düşünme becerisinin (f: 31) daha az yer bulduğu; problem çözme ve karar verme alt bileşenlerine ise yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Tablo 5'e bakıldığında duygu yönetimi becerileri toplam frekans değerlerinin temalarda yakın bir dağılım gösterdiği, değerlerin düşük olduğu ve "Vatandaşlık" temasında duygu yönetimi becerilerine yer verilmediği görülmektedir. Tablo 5 incelendiğinde alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre duygularla başa çıkmanın (f: 21) kitapta daha fazla ele alındığı; öz farkındalığın (f: 3) daha az yer bulduğu; zaman yönetimi, öfke yönetimi ve stres yönetimi alt bileşenlerine ise yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Dördüncü Araştırma Sorusuna İlişkin Elde Edilen Bulgular

Çalışmanın dördüncü alt probleminde 8. sınıf düzeyinde iki farklı yayıncılıktan (Ferman Yayıncılık ve MEB Yayınları) elde edilen bulgular ele alınmıştır. Bu bölümde 8. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki (Ferman Yayıncılık) metin temelli 251 etkinlikte, yaşam becerilerinin temel bileşenlerine (sosyal beceriler, düşünme becerileri, duygu yönetimi becerileri) hangi sıklıkta yer verildiğine ilişkin elde edilen veriler ele alınmıştır (Tablo 6).

Tablo 6.

8. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metin Temelli Etkinliklerde Yaşam Becerilerinin Dağımına İlişkin Frekans Değerleri

Sosyal Beceriler							
Tema	*Girişimcilik (f)*	*Dijital Yaşam (f)*	*Empati (f)*	*İletişim (f)*	*Tartışma (f)*	*İş Birlikli Çalışma (f)*	*Toplam*
Erdemler	3	-	2	21	1	2	29
Doğa ve Evren	2	3	1	16	3	-	25
Millî Kültürümüz	2	7	1	18	-	-	28
Millî Mücadele ve Atatürk	2	10	-	22	3	-	37
Vatandaşlık	3	3	2	20	1	2	31
Sağlık ve Spor	-	12	1	16	-	-	29
Sanat	1	1	1	16	-	-	19
Bilim ve Teknoloji	3	5	1	16	3	-	28
Toplam	16	41	9	145	11	4	226

Düşünme Becerileri						
Tema	*Eleştirel D. (f)*	*Yaratıcı D. (f)*	*Problem Çözme (f)*	*Karar Verme B. (f)*	*Analitik D. (f)*	*Toplam*
Erdemler	14	17	-	-	-	31
Doğa ve Evren	16	17	2	-	6	41
Millî Kültürümüz	15	15	1	-	4	35
Millî Mücadele ve Atatürk	14	16	-	-	1	31
Vatandaşlık	15	14	-	-	2	31
Sağlık ve Spor	15	12	1	-	1	29
Sanat	13	14	-	-	-	27
Bilim ve Teknoloji	17	17	2	-	1	37
Toplam	119	122	6	-	15	262

Duygu Yönetimi Becerileri						
Tema	*Öz Farkındalık (f)*	*Duygularla Başa Çıkma (f)*	*Stres Yönetimi (f)*	*Zaman Yönetimi (f)*	*Öfke Yönetimi (f)*	*Toplam*

Erdemler	2	2	-	-	-	4
Doğa ve Evren	5	2	-	1	-	8
Millî Kültürümüz	4	1	-	-	-	5
Millî Mücadele ve Atatürk	5	2	-	1	-	8
Vatandaşlık	5	3	-	-	-	8
Sağlık ve Spor	4	2	-	-	-	6
Sanat	3	5	-	-	-	8
Bilim ve Teknoloji	4	2	-	1	-	7
Toplam	32	19	-	3	-	54

Tablo 6'ya bakıldığında, "Millî Mücadele ve Atatürk" temasındaki etkinliklerde sosyal becerilere daha fazla (f: 37) yer verildiği; "Sanat" temasındaki etkinliklerde ise söz konusu becerilere daha az (f: 19) yer verildiği görülmektedir. Tablo 6 incelendiğinde diğer alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre iletişim becerileri (f: 145) ile dijital yaşam becerilerinin (f: 41) kitapta daha fazla ele alındığı; girişimcilik (f: 16) ve tartışma (f: 11) becerilerinin daha az yer bulduğu; en az yer verilen sosyal becerilerin ise empati (f: 9) ve iş birlikli çalışma (f: 4) becerileri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 6'ya bakıldığında, "Doğa ve Evren" temasındaki etkinliklerde düşünme becerilerine daha fazla (f: 41) yer verildiği; "Sanat" temasındaki etkinliklerde ise söz konusu becerilere daha az (f: 27) yer verildiği görülmektedir. Tablo 6 incelendiğinde diğer alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre yaratıcı düşünme (f: 122) ile eleştirel düşünmenin (f: 119) kitapta daha fazla ele alındığı; analitik düşünme (f: 15) ve problem çözme (f: 6) becerilerinin daha az yer bulduğu; karar verme alt bileşenine ise yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Tablo 6'ya bakıldığında duygu yönetimi becerileri toplam frekans değerlerinin temalarda yakın bir dağılım gösterdiği ve bu değerlerin düşük olduğu görülmektedir. Tablo 6 incelendiğinde alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre duygularla başa çıkma (f: 19) ile öz farkındalığın (f: 32) kitapta daha fazla ele alındığı; zaman yönetimi (f: 3) becerisinin daha az yer bulduğu; stres yönetimi ve öfke yönetimi alt bileşenlerine ise yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Tablo 7'de ise 8. sınıf Türkçe ders kitabındaki (MEB Yayınları) metin temelli etkinliklerde sosyal becerilerin hangi sıklıkta yer aldığına ilişkin bulgular verilmiştir.

Tablo 7.

8. Sınıf Türkçe Ders Kitabındaki Metin Temelli Etkinliklerde Yaşam Becerilerinin Dağımına İlişkin Frekans Değerleri

Sosyal Beceriler							
Tema	*Girişimcilik (f)*	*Dijital Yaşam (f)*	*Empati (f)*	*İletişim (f)*	*Tartışma (f)*	*İş Birlikli Çalışma (f)*	*Toplam*
Erdemler	1	4	1	12	-	-	18
Millî Mücadele ve Atatürk	1	9	2	12	-	-	24
Bilim ve Teknoloji	1	13	2	18	2	-	36
Birey ve Toplum	1	2	-	14	-	-	17
Zaman ve Mekân	1	1	-	16	-	-	18
Millî Kültürümüz	2	14	1	16	1	-	34
Doğa ve Evren	1	8	1	12	2	-	24
Vatandaşlık	2	7	1	13	2	4	29
Toplam	10	58	8	113	7	4	200

Düşünme Becerileri						
Tema	*Eleştirel D. (f)*	*Yaratıcı D. (f)*	*Problem Çözme (f)*	*Karar Verme B. (f)*	*Analitik D. (f)*	*Toplam*
Erdemler	14	14	2	2	4	36
Millî Mücadele ve Atatürk	9	11	-	2	4	26
Bilim ve Teknoloji	18	10	-	1	8	37
Birey ve Toplum	11	9	-	-	8	28
Zaman ve Mekân	11	9	-	-	5	25
Millî Kültürümüz	12	4	-	1	8	25
Doğa ve Evren	13	12	7	1	3	36
Vatandaşlık	14	8	-	-	4	26
Toplam	102	77	9	7	44	239

Duygu Yönetimi Becerileri						
Tema	*Öz Farkındalık (f)*	*Duygularla Başa Çıkma (f)*	*Stres Yönetimi (f)*	*Zaman Yönetimi (f)*	*Öfke Yönetimi (f)*	*Toplam*
Erdemler	2	2	-	-	-	4
Millî Mücadele ve Atatürk	-	2	-	-	-	2
Bilim ve Teknoloji	1	-	-	-	-	1
Birey ve Toplum	3	6	-	-	-	9
Zaman ve Mekân	1	2	-	-	-	3
Millî Kültürümüz	-	2	-	-	-	2
Doğa ve Evren	-	2	-	-	-	2
Vatandaşlık	-	2	-	-	-	2
Toplam	7	18	-	-	-	25

Tablo 7'ye bakıldığında, "Bilim ve Teknoloji" temasındaki etkinliklerde sosyal becerilere daha fazla (f: 36) yer verildiği; "Birey ve Toplum" temasındaki etkinliklerde ise söz konusu becerilere daha az (f: 17) yer verildiği görülmektedir. Tablo 7 incelendiğinde diğer alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre iletişim becerileri (f: 113) ile dijital yaşam becerilerinin (f: 58) kitapta daha fazla ele alındığı; girişimcilik (f: 10) ve empati (f: 8) becerilerinin daha az yer bulduğu; en az yer verilen sosyal becerilerin ise tartışma (f: 7) ve iş birlikli çalışma (f: 4) becerileri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7'ye bakıldığında, "Bilim ve Teknoloji" temasındaki etkinliklerde düşünme becerilerine daha fazla (f: 37); "Zaman ve Mekân" ile "Millî Kültürümüz" temalarındaki etkinliklerde ise söz konusu becerilere daha az (f: 25) yer verildiği görülmektedir. Tablo 7 incelendiğinde diğer alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre eleştirel düşünme (f: 102) ile yaratıcı düşünmenin (f: 77) kitapta daha fazla ele alındığı; analitik düşünme becerisinin (f: 44) daha az yer bulduğu; en az yer verilen düşünme becerilerinin ise problem çözme (f: 9) ve karar verme (f: 7) becerileri olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 7'ye bakıldığında duygu yönetimi becerileri toplam frekans değerlerinin temalarda yakın bir dağılım gösterdiği ve bu değerlerin düşük olduğu görülmektedir. Tablo 7 incelendiğinde alt bileşenlerin toplam frekans değerine göre duygularla başa çıkma (f: 18) ve öz farkındalığın (f: 7) kitapta daha fazla ele alındığı; zaman yönetimi, stres yönetimi ve öfke yönetimi alt bileşenlerine ise yer verilmediği anlaşılmaktadır.

Ortaokul Türkçe ders kitaplarında bulunan metin temelli etkinlikler yaşam becerileri açısından incelendiğinde elde edilen sonuçlar Şekil 2'de yer almaktadır.

Şekil 2.

Ortaokul Türkçe Ders Kitaplarındaki Metin Temelli Etkinliklerin Yaşam Becerilerine Göre Dağılımı

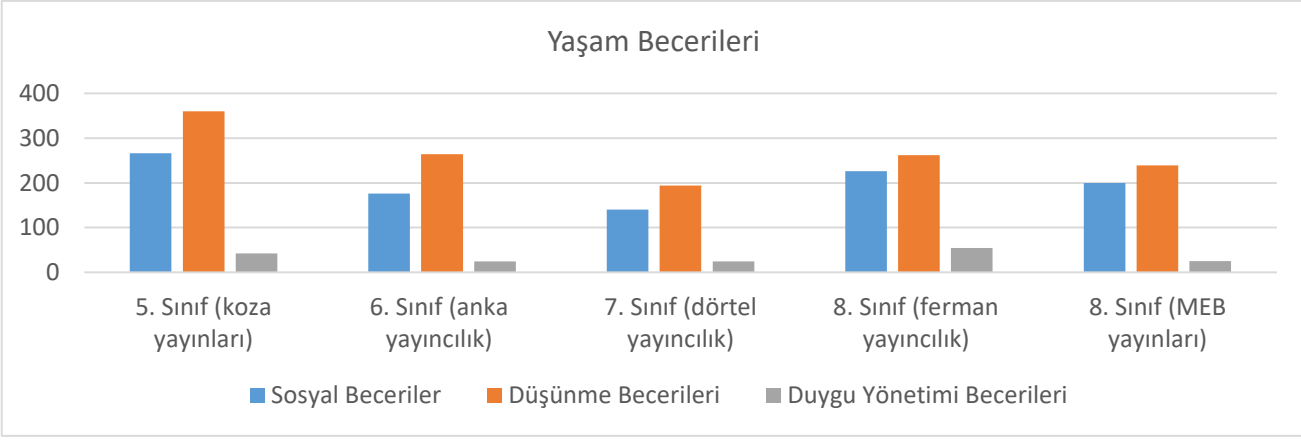

Şekil 2'ye bakıldığında yaşam becerilerine en fazla yer veren kitabın 5. sınıf Türkçe ders kitabı (Koza Yayınları) olduğu, en az yer veren kitabın ise 7. sınıf Türkçe ders kitabı (Dörtel Yayıncılık) olduğu görülmektedir. Şekil 2 incelendiğinde temel bileşenlerin tüm sınıf düzeylerinde benzer dağılım gösterdiği; düşünme becerilerinin kitaplarda en fazla yer verilen yaşam becerisi olduğu; en az yer verilen yaşam becerisinin ise duygu yönetimi becerileri olduğu anlaşılmaktadır.

Tartışma ve Sonuç

Elde edilen bulgulara göre yaşam becerilerinin temel bileşenleri kıyaslandığında etkinliklerde en fazla düşünme becerilerine, daha sonra sosyal becerilere yer verildiği, en az yer verilen yaşam becerisinin ise duygu yönetimi becerileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Temel becerilerin alt becerilerine bakıldığında ise düşünme becerileri kapsamında yaratıcı ve

eleştirel düşünme becerilerinin söz konusu etkinliklerde daha fazla ele alındığı, analitik düşünme becerisinin daha az yer bulduğu, en az yer verilen düşünme becerilerinin ise problem çözme ve karar verme becerileri olduğu tespit edilmiştir. Sosyal becerilerin alt becerilerine bakıldığında iletişim ve dijital yaşam becerilerinin metin temelli etkinliklerde daha fazla ele alındığı; girişimcilik, empati, iş birlikli çalışma ve tartışma becerilerinin ise daha az yer bulduğu sonucuna varılmıştır. Duygu yönetimi becerilerinin alt bileşenlerine bakıldığında ise duygularla başa çıkma ve öz farkındalık becerilerine etkinliklerde yer verildiği ancak stres, zaman ve öfke yönetimi becerilerine yer verilmediği sonucuna ulaşılmıştır.

Türkçe ders kitaplarında yaşam becerilerinin yansımasına ilişkin geçmişten günümüze yapılan araştırmalar, becerilerin programa dâhil edilme ve etkinliklere yansıtılma düzeyinde belirgin bir değişim yaşandığını, ancak bu değişimin dengeli bir dağılım sağlamadığını göstermektedir. Örneğin Belet-Boyacı ve Güner-Özer'in (2019) tarihsel karşılaştırmalı analizinde, 2017 ve 2018 Türkçe dersi öğretim programlarının önceki programlara kıyasla 21. yüzyıl becerilerine daha fazla vurgu yaptığı, ancak 2005 programının kazanım düzeyinde bu becerileri daha yoğun barındırdığı tespit edilmiştir. Erdamar ve Barası'nın (2021) incelemesinde, 2018 programında iletişim, eleştirel düşünme ve karar verme becerilerinin öne çıktığı, yenilikçilik ve iş birliği gibi bazı becerilerin ise sınırlı yer bulduğu görülmektedir. Kayhan, Altun ve Gürol (2019) ile Bayrak-Özmutlu ve Kanık-Uysal'ın (2021) bulguları da benzer şekilde, program ve kitaplarda beceri alanlarının dengeli temsil edilmediğine, özellikle problem çözme, tartışma ve bazı düşünme becerilerinin düşük düzeyde yer aldığına işaret etmektedir. Dilekçi ve Karatay (2022) ise eleştirel düşünmenin kitaplarda çoğunlukla yorumlama ve değerlendirme boyutunda ele alındığını, sorgulama, karşılaştırma ve ilişki kurma gibi alt becerilerin yetersiz kaldığını vurgulamaktadır. Bu çalışma ise güncel ders kitaplarında düşünme becerilerinin, özellikle yaratıcı ve eleştirel düşünmenin öne çıktığını; buna karşın problem çözme, empati, tartışma ve duygu yönetimi becerilerinin ihmal edildiğini ortaya koyarak önceki araştırmalarla paralel bir durum saptamaktadır. Dolayısıyla, tarihsel süreçte 21. yüzyıl becerilerinin öğretim programlarında daha görünür hâle gelmesine rağmen, etkinlik düzeyinde sistematik ve dengeli bir yansımanın hâlâ sağlanamadığı görülmektedir.

Ulaşılan sonuçlara göre etkinliklerde düşünme becerilerinin daha fazla yer alması beklendik bir sonuçtur çünkü 2006 Türkçe Dersi Öğretim Programı ile eğitim hayatımıza giren yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri mevcut programların temelini oluşturur. Ders kitapları da öğretim programları çerçevesinde hazırlanır. Nitekim Dilekçi ve Karatay (2021) yaptıkları araştırmada 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nı incelemiş ve programda yaratıcılık ve eleştirel düşünme becerilerine gereğince yer verildiğini tespit etmişlerdir. Benzer şekilde Gültekin (2019) tarafından ortaokul Türkçe çalışma kitaplarının incelendiği çalışmada, bilişsel beceri alanı ile ilgili etkinliklerin daha fazla olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yaratıcı ve eleştirel düşünme becerilerinin etkinliklerde yer alması Türkçe öğretimi açısından olumlu bir sonuçtur zira bahsi geçen bu beceriler öğrencilerin farklı bakış açıları kazanmalarına (Boden, 2001), yeni ürünler oluşturmalarına ve ileri seviyede muhakeme etmelerine (Grant, 1998) olanak tanıyan becerilerdir.

Yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri dışındaki düşünme becerilerine bakıldığında, etkinliklerde analitik düşünme becerisine daha az yer verildiği belirlenmiştir. Bu durum etkinlikler açısından mühim bir sınırlılıktır çünkü analitik düşünme becerileri de en az yaratıcı ve eleştirel düşünme becerileri kadar önemlidir. Bütünün çözümlenip parçalarına ayrılması ve tüm bu parçaların hem birbirleriyle hem de bütünle ilişkinlerinin keşfedilmesi (Kala, 2019) anlamına gelen analitik düşünme becerileri eleştirel ve yaratıcı düşünme becerilerinin de gelişimlerine zemin hazırlaması bakımından hem programda hem de metin temelli etkinliklerde üzerinde önemle durulması gereken bir beceridir. Çünkü öğrencilerin bu etkinlikler aracılığıyla edindikleri beceriler ve kazandıkları öğrenme yaşantılarının zenginliği analitik düşünme becerilerinin gelişimini doğrudan etkilemektedir.

Etkinliklerde problem çözme ve karar verme becerilerine ise çok az yer verildiği görülmektedir. Sternberg vd.ne (2008) göre öğrencilerin bir problemi çözebilmeleri için analiz etme, eleştirme, yargılama, kıyaslama, karşılaştırma, ölçme ve değerlendirme yapma, karar verme gibi analitik düşünme süreçlerini kullanmaları gerekmektedir. Öğrencilerin analitik düşünme becerilerini kullanabilecekleri öğrenme ortamının sağlanması, onların hem problem çözme becerilerini geliştirecek hem akademik başarılarını artıracak hem de kavram öğrenmelerini kolaylaştıracaktır (Irwanto vd., 2017). Bu tespitler düşünme becerileri arasında öncelik-sonralık gibi bir önem sıralamasının olmadığını, düşünme becerilerinin bütünsel bir yapıya sahip olduğunu, etkinliklerde bazılarına çokça yer verilirken bazılarına kısıtlı düzeyde yer verilmesinin düşünme becerilerinin bütünsel gelişimini sekteye uğratacağına işaret etmektedir.

Ulaşılan başka bir sonuç ise sosyal becerilere yer veren etkinliklerin düşünme becerilerine yer veren etkinliklere oranla daha az olduğudur. Sosyal becerilerin alt bileşenleri kıyaslandığında iletişim becerisinin etkinliklerde daha fazla yer aldığı tespit edilmiştir. Bunun sebebi Türkçe eğitiminin dört temel dil becerisi üzerine kurulmasıdır. Metin temelli etkinlikler dinleme, okuma, yazma ve konuşma becerilerini geliştirmeye yönelik hazırlanmıştır. Bu beceriler iletişim becerisi ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim Kurudayıoğlu ve Soysal (2019) tarafından yapılan araştırmada 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı kazanımlarının incelendiği çalışmada yaratıcılık ve eleştirel düşünme becerilerinden sonra programda kazanım sayısına en

fazla iletişim becerisinin sahip olduğu tespit edilmiştir. Yine Bal (2018) tarafından yapılan araştırmada 2017 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda iletişim ve iş birliği becerileriyle ilgili kazanımların az sayıda olmasına rağmen 5. sınıf Türkçe ders kitabındaki metinlerin en çok ilişkili olduğu becerinin iletişim ve iş birliği olduğu belirlenmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgular incelendiğinde iletişim becerisinden sonra etkinliklerde en fazla yer alan sosyal becerinin dijital yaşam becerisi olduğu anlaşılmaktadır. Bunun temel nedeni olarak 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'ndaki 8 anahtar yetkinlikten birinin dijital yetkinlik olması görülebilir çünkü kitaplar bu yetkinlikler çerçevesinde hazırlanmıştır. Dilekçi ve Karatay'ın (2021) 2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nı inceleyen çalışmalarında da yaratıcılık becerisinden sonra en çok kazanımı olan becerinin bilgi, medya ve teknoloji becerilerinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Etkinliklerde dijital yaşam ve iletişim becerilerine yer verilmesi Türkçe öğretimi açısından olumlu bir sonuçtur. Çünkü öğrencilerin etkili iletişim kurabilmeleri ve bilgi iletişim teknolojilerini güvenli bir biçimde kullanabilmeleri Türkçe öğretiminin hedefleri arasındadır.

Girişimcilik ve empati becerilerine bakıldığında ise söz konusu etkinliklerde bu becerilere daha az yer verildiği saptanmıştır. Bu, üzerinde düşünülmesi gereken bir sonuçtur zira girişimcilik ve empati kavramlarına Türkçe öğretim programlarının birçok kazanımında yer verilmiştir ancak kazanımlar ders kitaplarına yeterince yansıtılmamış, etkinlikler bahsi geçen beceriler açısından zayıf kalmıştır. Girişimcilik becerisi, öğrencilerin sosyal ilişkilerinde ve kariyer hayatlarında başarılı bir şekilde yer almalarına olanak tanıyan bir beceridir (Kurudayıoğlu ve Çetin, 2015). Bu nedenle ortaokul etkinliklerinde gereğince yer almalıdır. İletişim problemlerinin ortadan kalkmasında ve yaşanması muhtemel sorunların engellenmesinde önemli bir işlevi olan empati de etkinliklerde yer alması gereken diğer becerilerdendir (Ersoy ve Köşker, 2016).

Tartışma ve iş birlikli çalışma becerilerine ise çok az yer verilmiştir. Bu durum etkinlikler açısından mühim bir sınırlılıktır çünkü tartışma ve iş birlikli çalışma becerileri öğrencilerin sosyal ilişkilerini geliştirmede son derece önemlidir. Tartışma etkinlikleri ile öğrencilerin dinleme, konuşma, okuma ve yazma becerilerinin gelişmesine olanak tanınır (Haring, 2006; Rowe, 1991). Bu nedenle Türkçe etkinliklerinde yeterince yer almalıdır. Öğrencilerin sınıf ortamında özgür bir şekilde hareket edip arkadaşlarıyla etkileşimde bulunmalarına ve aktif bir biçimde öğrenme ortamına dâhil olmalarına imkân tanıyan (Çelik, 2002) iş birlikli çalışma da etkinliklerde yer alması gereken diğer becerilerdendir.

İncelenen metin temelli etkinliklerde en az yer alan yaşam becerisi alanının duygu yönetimi becerileri olduğu belirlenmiştir. Nitekim Gültekin (2019) de ortaokul Türkçe çalışma kitaplarını incelediği çalışmasında etkinliklerde en az yer verilen beceri alanının duyuşsal alan olduğu sonucuna ulaşmıştır. Oysaki duygu yönetimi becerileri en az düşünme becerileri ve sosyal beceriler kadar önemli bir beceri alanıdır. Çünkü öğrenciler bu beceriler ile olumsuz duygularını uygun bir şekilde ifade edebilir, kendileri ve içinde bulundukları çevre ile ilgili daha olumlu hisler besleyebilir, stresle başa çıkabilir, sosyal kaygı ve yalnızlık gibi davranışlardan kaçınabilirler (Goleman, 2011). Aynı zamanda duygu yönetimi, eğitim ortamlarında önemli bir sorun olarak görülen saldırganlık davranışının önlenmesinde önemli bir rol oynar (Yurdakul & Cesur, 2024). Bu nedenle duygu yönetiminin kazanıldığı sınıflarda istenmeyen davranışlar daha az görülecektir.

Duygu yönetimi becerilerinin alt bileşenlerine bakıldığında ise öz farkındalık ve duygularla başa çıkma becerilerine az da olsa yer verildiği ancak zaman, stres ve öfke yönetimi becerilerine bir etkinlik dışında hiç yer verilmediği saptanmıştır. Bunun nedeni Türkçe öğretim programlarında söz konusu becerilere ilişkin kazanımlara yer verilmemesidir. Program; ağırlıklı olarak düşünme becerileri ekseninde şekillenmiş, duyuşsal beceriler açısından eksik bırakılmıştır. Bu olumsuz durum da ders kitaplarına ve kitaplardaki etkinliklere yansımıştır. Öğrenciler kendi duygularını tanımayı ve bunlarla baş edebilmeyi; stresi, öfkeyi ve zamanı yönetebilmeyi erken yaşlarda öğrenirler. Bu dönemde şekillenen beceriler ilerleyen yaşlarda geliştirilir ve yenilenir. Bundan ötürü etkinliklerde sözü edilen becerilere daha fazla yer verilmesi gerekmektedir.

Araştırmaya konu olan ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinlikler, sınıf düzeylerine göre karşılaştırıldığında yaşam becerilerine en fazla yer veren kitabın 5. sınıf Türkçe ders kitabı (Koza Yayınları) olduğu, en az yer veren kitabın ise 7. sınıf Türkçe ders kitabı (Dörtel Yayıncılık) olduğu tespit edilmiştir. Bundan hareketle ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinliklerin sınıf düzeylerine göre belirli bir ölçüt temel alınarak tasarlanmadığı söylenebilir. Bu üzerinde düşünülmesi gereken bir sonuçtur. Çünkü yaşam becerileri her sınıf düzeyinde yeterli ve dengeli bir biçimde yer almalıdır.

Genel olarak bakıldığında 5, 6, 7 ve 8. sınıf Türkçe ders kitaplarında bulunan metin temelli etkinliklerde düşünme becerilerine daha fazla, sosyal becerilere daha az, duygu yönetimi becerilerine ise çok az yer verildiği saptanmıştır. Bundan hareketle etkinliklerin yeterli ve dengeli dağılmadığı, duygu yönetimi becerileri ile ilgili etkinliklere büyük ölçüde yer verilmediği söylenebilir. Hâlbuki bu üç alanın yaşam becerilerine hizmet etme bakımından birbirinden bağımsız değil, birbirinin tamamlayıcısı olması gerekir.

Araştırma bulguları, Türkçe öğretim programında önemli bir yer tutan problem çözme, tartışma ve empati kurma gibi yaşam becerilerinin ders kitabı etkinliklerinde yeterince temsil edilmediğini ortaya koymaktadır. Bu durum, öğretim

programının teorik çerçevesi ile sınıf içi uygulama boyutu arasında bir uyumsuzluk olduğunu göstermektedir. Oysaki bir dersin teorik çerçevesini oluşturan öğretim programı ile uygulama boyutunu oluşturan öğretim sürecinin bir bütün hâlinde tasarlanması gerekmektedir (Bal, 2018). Alan yazınında da (Demirel, 2015; MEB, 2019), programda yer alan hedef ve becerilerin öğrenme–öğretme sürecine planlı ve bütüncül bir yaklaşımla yansıtılmasının, etkili öğretimin temel koşullarından biri olduğu vurgulanmaktadır.

Bu araştırmanın bulguları, etkinliklerin hazırlanmasında sistematik bir planlama eksikliği bulunduğunu ve beceri kazanımlarının tesadüfi biçimde yer aldığını düşündürmektedir. Etkinliklerin dağılımında sistematik bir yaklaşımın olmaması, Türkçe öğretim süreci açısından sorun teşkil etmektedir; çünkü öğrencilere kazandırılmak istenen bilgi ve beceriler, ancak belirli bir eğitim-öğretim düzeni içinde gerçekleştirilebilir (Dilekçi ve Karatay, 2021). Nitekim beceri temelli eğitim üzerine yapılan çalışmalar (Güneş, 2014; Trilling ve Fadel, 2009), becerilerin yalnızca programda tanımlanmasının yeterli olmadığını, bunların etkinlik ve materyallere bilinçli biçimde entegre edilmesinin zorunlu olduğunu göstermektedir. Mevcut durum, hem öğrencilerin bu becerileri geliştirme fırsatlarını sınırlamakta hem de program hedeflerine ulaşmayı güçleştirmektedir. Bu nedenle, Türkçe öğretiminde yaşam becerilerinin kazanımına yönelik etkinliklerin programla uyumlu, ölçülebilir ve bütüncül bir yaklaşımla yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Araştırma sonuçları doğrultusunda alanda çalışma yapacak olan araştırmacılara ve politika yapıcılara yönelik öneriler aşağıda sıralanmıştır.

- İlgili alanda çalışma yapacak araştırmacılara Türkçe dersi öğretim programlarını yaşam becerileri açısından değerlendirmeleri, ders kitaplarında benzer etkinliklerin yer alması adına yaşam becerilerine ilişkin örnek etkinlikler tasarlamaları, ders kitaplarındaki eksiklikleri tamamlayacak olan Türkçe öğretmenlerinden de bilgi ve görüş almaları önerilmektedir.
- Yaşam becerilerinin bireylere erken yaşlarda ve etkinlikler aracılığıyla kazandırılabileceği (Revşen, 2022) düşünüldüğü için Türkçe ders kitaplarındaki metin temelli etkinliklerin söz konusu becerileri kazandırmak bakımından yeterli ve tüm sınıf düzeylerinde eşit dağılımlı olacak biçimde hazırlanması tavsiye edilmektedir.
- Ders kitaplarının incelenmesi ve geliştirilmesine yönelik Millî Eğitim Bakanlığı Talim ve Terbiye Kurulunun araştırma sonuçlarını dikkate alması, metin temelli etkinlikleri öğrencilere yaşam becerilerini kazandırabilecek biçimde tasarlamaları önerilmektedir.
- Stres, zaman ve öfke yönetimi gibi ihmal edilen alt beceriler programda ayrı kazanımlar hâlinde yer alabilir; bu becerilere yönelik etkinlikler her sınıf düzeyinde bulunabilir.
- Etkinlikler, öğrencilerin gerçek yaşamla ilişki kurabilecekleri, güncel örnekler ve problem durumları içerecek biçimde tasarlanabilir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Yazar Katkıları: *[Oğuzhan Sevim (OS), Kübra Tekin (KT)]* Fikir-OS-KT; Tasarım-OS-KT; Denetleme-OS; Kaynaklar-OS-KT; Veri Toplama ve/veya İşleme-OS-KT; Analiz ve/veya Yorum-OS-KT; Literatür Tarama-KT; Yazıyı Yazan-KT; Eleştirel İnceleme-OS
Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Author Contributions: *[Oğuzhan Sevim (OS), Kübra Tekin (KT)] Concept -OS-KT; Design-OS-KT; Supervision-OS; Resources-OS-KT; Data Collection and/or Processing-OS-KT; Analysis and/or Interpretation-OS-KT; Literature Search-KT; Writing Manuscript-KT; Critical Review-OS*
Conflict of Interest: *The authors have no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The authors declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

Abaoğlu, H. (2018). *Şizofrenili bireylerde yaşam becerileri eğitiminin işlevsellik üzerine etkisinin incelenmesi* (Tez No: 521180). [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Agnew, D., Jackson, K., Pill, S., & Edwards, C. (2019). Life skill development and transfer beyond sport. *Physical Culture and Sport Studies and Research*, *84*(1), 41-54. https://doi.org/10.2478/pcssr-2019-0025

Ahat, O., & Kıymaz, M. S. (2024). Türkçe eğitimi ve 21. yüzyıl becerileri: ortaokul Türkçe ders kitaplarında 21. yüzyıl becerilerinin varlığı. *Asya Studies, 8*(30), 113-138. https://doi.org/10.31455/asya.1585724

Ayber, B. E. (2022). *Parkinson hastalığı olan bireylerde postüral kontrol ile distal motor beceriler arasındaki ilişkinin incelenmesi ve ergoterapi müdahalelerinin günlük yaşam becerilerine olan etkisi* [Yüksek lisans tezi, Üsküdar Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Bahşi, N., & Gençer, G. (2024). Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin 21. yüzyıl becerileri bağlamında incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* 21(2), 394-413. https://doi.org/10.33437/ksusbd.1433238

Bailey, J. L. (2014). Non-technical skills for success in a technical world. *International Journal of Business and Social Science*, *5*(4), 1-10.

Bal, M. (2018). Türkçe dersinin 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Turkish Studies, 13*(4), 49-64. https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.12922

Balcı, N., Kılıç, E., & Eyüp, B. (2024). 21. yüzyıl becerilerinin ortaokul Türkçe ders kitaplarına yansıması. *International Journal of Language Academy, 12*(3), 248-271.

Bayrak-Özmutlu, E., & Kanık-Uysal, P. (2021). Türkçe ders kitaplarında yer alan etkinliklerin düşünme becerileri açısından incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, (52), 518-543. https://doi.org/10.9779/pauefd.745469

Belet-Boyacı, Ş. D. & Güner-Özer, M. (2019). Öğrenmenin geleceği: 21. yüzyıl becerileri perspektifiyle Türkçe dersi öğretim programları. *Anadolu Journal of Educational Sciences International, 9*(2), 708-738. https://doi.org/10.18039/ajesi.578170

Binkley, M., Erstad, O., Herman, J., Raizen, S., Ripley, M., & Rumble, M. (2012). *Defining twenty-first century skills*. In P. Griffin, B. McGaw & E. Care (Eds.), *Assessment and Teaching of 21st Century Skills* (pp. 17–66). Springer. https://doi.org/10.1007/978-94-007-2324-5_2

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO). (2004). *Report of the Inter-Agency Working Group on Life Skills in EFA. Paris: UNESCO.* (Erişim Tarihi: 20.12.2024) https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000141012?posInSet=1&queryId=N-EXPLORE-312e97ce-e717-4621-91b0-7411affd87d2

Boden, M. (2001). *Creativity and knowledge*. A. Craft, B. Jeffrey ve M. Leibling (Ed.). Creativity in education (s. 95-102). Continuum.

Brooks, D.K. Jr. (1984). *A life skills taxonomy: Defining elements of effective functioning through the use of the Delphi technique* (Doctoral dissertation). University of Georgia.

Büyüköztürk, S., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, O., Karadeniz, S., & Demirel, F. (2024). *Bilimsel araştırma yöntemleri* (35. baskı). Pegem Akademi.

Cansız-Aktaş, M. (2015). Nitel veri toplama araçları. M. Metin (Ed.), *Eğitimde bilimsel araştırma yöntemleri* içinde (ss. 337-371). Pegem Akademi.

Care, E., Kim, H., Anderson, K., & Gustafsson-Wright, E. (2017). Skills for a changing world: National perspectives and the global movement. *The Center for Universal Education at Brookings project report.* (Erişim: 25.12.2024) https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED583031

Çelik, V. (2002). *Sınıf yönetimi*. Nobel.

Cingöz, D. (2023). *Yabancılara Türkçe öğretimi ders kitaplarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Bartın Üniversitesi Lisanüstü Eğitim Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Commodari, E., Platania, S., La Rosa, V.L., Commodari, G., Carnemolla, G., Parisi, J., & United Network Europa. (2022). Psychological wellbeing in adolescence: relationships between life skills, self-efficacy, and metacognitive skills. *Mediterranean Journal of Clinical Psychology, 10*(1). https://doi.org/10.13129/2282-1619/mjcp-3251

Demirel, Ö. (2015). *Eğitimde program geliştirme: Kuramdan uygulamaya*. Pegem Akademi.

Demirel, R. (2021). *Işık konusunun argümantasyon destekli tasarım temelli fen ve mühendislik uygulamaları ile öğretiminin 7. sınıf öğrencilerinin 21. yüzyıl yaşam becerileri ve öğrenme ürünlerine etkisi* [Doktora tezi, Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Dilekçi, A., & Karatay, H. (2021). Türkçe dersi öğretim programlarında 21. yüzyıl becerileri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *10*(4), 1430-1444. https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2162097

Edis, A., & Calp, Ş. (2023). Çocuk kitaplarındaki yaşam becerilerinin karakterlerin özellikleri ve içerik bağlamında incelenmesi. *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 25*(1), 150-161. https://doi.org/10.17556/erziefd.1148990

Epçaçan, C. (2013). Yaşam boyu öğrenme becerilerinin ders kitaplarında yer alma düzeyine örnek bir inceleme. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* (11). https://doi.org/10.14520/adyusbd.482

Erdamar, G., & Barası, M. (2021). 21. yüzyıl becerileri açısından ortaokul Türkçe dersi öğretim programı. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 19*(1), 312-342. https://doi.org/10.37217/tebd.868788

Erduran Avcı, D., & Selçuk, A. M. (2021). Öğretim elemanları penceresinden yaşam becerileri eğitimi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 10*(1), 42-85.

Ersoy, E. & Köşger F. (2016). Empati: Tanımı ve önemi/empathy: Definition and its importance. *Osmangazi Tıp Dergisi*, 38, 9-17.

Fox, J., Southwell, A., & Smith, C. (2003). *Enhancing life skills for youth: A guide for facilitators*. YouthNet.

Goleman, D. (2011). *Duygusal zekâ neden IQ'dan daha önemlidir?* (34. baskı). Varlık.

Goodman, A., Joshi, H., Nasim, B., & Tyler, C. (2015). *Social and emotional skills in childhood and their long-term effects on adult life*. Institute of Education.

Grant, G. E. (1988). *Teaching critical thinking*. Praeger.

Gültekin, H. (2019). *Türkçe dersi öğrenci çalışma kitaplarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi* (Tez No: 579207). [Yüksek lisans tezi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Güneş, F. (2014). *Türkçe öğretimi: Yaklaşımlar ve modeller*. Pegem Akademi.

Gutman, L. M., & Schoon, I. (2013) *The impact of non - cognitive skills on outcomes for young people*. UCL Institute of Education.

Hálfdanardóttir, B. F., Ingvarsson, E. T., & Sveinbjörnsdóttir, B. (2022). Important skills for elementary school children: Implementing the preschool life skills program in Iceland. *Behavioral Interventions, 37*(2), 345–362. https://doi.org/10.1002/bin.1846

Hamdona, M. (2007). *Life skills-based education for behavior development*. Palestinian Ministry of Education.

Haring, D. K. (2006). *The impact of peer discussion groups on the recreational reading of seventh grade students*. [Doctoral dissertation. The University of Montana Missoula].

Irwanto, R., E., Widjajanti, E., & Suyanta. (2017). Students' science process skill and analytical thinking ability in chemistry learning. *AIP Conference Proceedings, 1868* (1), 1-4. https://doi.org/10.1063/1.4995100

Jordaan, J., Beukes, R., & Esterhuyse, K. (2017). The development and evaluation of a life skills programme for young adult offenders, *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, *62*(10), 3077– 3096

Kala, A. (2019). Fen bilimleri eğitiminde analitik düşünme becerisi. A. Kirman Bilgin (Ed.), *Fen bilimlerinde yaşam becerileri eğitimi* içinde (ss. 52-80). Pegem Akademi.

Kamble, H., & Kumar, S. (2023). Measuring the ABC of life skills: life skills scale revision and standardisation for adult population. *British Journal of Guidance & Counselling*, 1–16. https://doi.org/10.1080/03069885.2023.2264471

Kayhan, E., Altun, S. & Gürol, M. (2019). Sekizinci sınıf Türkçe öğretim programı (2018)'nın 21. yüzyıl becerileri açısından değerlendirilmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi, 10*(2), 20-35.

Kılıç, A. H. (2022). *Fen eğitiminde yaşam becerileri ile mühendislik ve tasarım becerilerine dayalı laboratuvar yönteminin akademik başarıya etkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Kırkkılıç, A., Sevim O., & Ulaş H. (2022). *Etkinliklerle yaşam becerileri eğitimi*. Anı.

Kurudayıoğlu, M., & Çetin, Ö. (2015) Temel beceriler ve Türkçe öğretimi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *3*(3), 1-19. https://doi.org/10.16916/aded.65619

Kurudayıoğlu, M., & Soysal, T. (2019). 2018 Türkçe Dersi Öğretim Programı kazanımlarının 21. yüzyıl becerileri açısından incelenmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *5*(2), 483-496. https://doi.org/10.31592/aeusbed.621132

Laureta, B. (2018). Soft skills and early childhood education: Strange bed fellows or an ideal match? *He Kupu The Match, 5*(3), 28-34.

LeCompte, M. D., & Goetz, J. P. (1982). Problems of reliability and validity in ethnographic research. *Review of Educational Research*, *52*(1), 31-60.

Liu, J., Liu, S., Yan, J., Lee, E., & Mayers, L. (2012). The impact of life skills training on behavior problems in left-behind children in rural China: A pilot study. *School Psychology International, 37*(1), 73–84. doi: 10.1177/0143034315618442

Luczynski, K.C., & Hanley, G.P. (2013). Prevention of problem behavior by teaching functional communication and self-control skills to preschoolers. *Journal of Applied Behavior Analysis, 46*(2), 355–68. https://doi.org/10.1002/jaba.44

MEB. (2006). *İlköğretim Türkçe Dersi (6, 7, 8. Sınıflar) Öğretim Programı*. Milli Eğitim Basımevi.

MEB. (2019). *İlköğretim Türkçe Dersi Öğretim Programı (1-8. Sınıflar)*. MEB Yayınları.

MEB. (2024). *Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli – Ortaokul Türkçe Dersi Öğretim Programı*. MEB Yayınları.

Menrath, I., Mueller-Godeffroy, E., Pruessmann, C., RavensSieberer, U., Ottova, V., Pruessmann, M., Erhart, M., Hillebrandt, D., & Thyen, U. (2012). Evaluation of school-based life skills programmes in 120 a high-risk sample: A controlled longitudinal multi-centre study. *Journal of Public Health, 20*(2), 159– 170. https://doi.org/10.1007/s10389-011-0468-5

Miles, B. W., & Jozefowicz-Simbeni, D. M. H. (2010). Naturalistic inquiry. B.A. Thyer (Ed.), *The handbook of social work research methods* içinde (ss. 722-745).

Miles, M., & Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis.* Sage.

Moffitt, T. E., Arseneault, L., Belskya, D., Dickson, N., Hancox, R. J., Harrington, H., Houts, R., Poultonc, R., Roberts W. B., Rossa, S., Sears R. M., Thomson, M., & Caspi, A. (2011). A gradient of childhood self-control predicts health, wealth, and public safety. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, *108*(7), 2693-2698.

Nasheeda, A., Abdullah, H. B., Krauss, S. E., & Ahmed, N. B. (2019). A narrative systematic review of life skills education: Effectiveness, research gaps and priorities. *International Journal of Adolescence and Youth*, *24*(3), 362–379. https://doi.org/10.1080/02673843.2018.1479278

OECD. (2018). *The future of education and skills: Education 2030*. OECD Publishing.

Özdemir, M. (2010). Nitel Veri Analizi: Sosyal bilimlerde yöntembilim sorunsalı üzerine bir çalışma. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *11*(1), 323-343.

Özkan Elgün, İ., & Uysal, F. (2022). Hayat bilgisi dersi öğretim programı kazanımlarının yaşam becerileri kapsamında incelenmesi. *Baskent University Journal of Education, 9*(2), 122-135.

Pan American Health Organization. (2000). *Life skills approach to child and adolescent healthy human development*. PAHO.

Pierce, S., Kendellen, K., Camiré, M., & Gould, D. (2016). Strategies for coaching for life skills transfer. *Journal of Sport Psychology in Action*, *9*(1), 11–20. https://doi.org/10.1080/21520704.2016.1263982

Prajapati, R., Sharma, B., & Sharma, D. (2016). Significance of Life Skills Education. *Contemporary Issues in Education Research (CIER)*, *10*(1), 1–6. https://doi.org/10.19030/cier.v10i1.9875

Revşen, N. (2022). *Ortaokul fen bilimleri ders kitaplarında bulunan etkinliklerin yaşam becerileri yönünden incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Robison, M., Mann, T., & Ingvarsson, E. I. (2020). Life skills instruction for children with developmental disabilities. *Journal of Applied Behavior Analysis, 53*(1), 431– 448. https://doi.org/10.1002/jaba.602

Rowe, K. (1991). The influence of reading activity at home on students' attitudes towards reading, classroom attentiveness and reading achievement: An application of structural equation modeling. *British Journal of Educational Psychology, 61*, 19-35.

Sarı, H. G. (2021). *Lise öğrencilerinin çoklu zeka alanları ve sporda yaşam becerilerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi* [Yüksek lisans tezi, Yozgat Bozok Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Sternberg, R. J., Grigorenko, E., L., & Zhang, L. (2008). Styles of learning and thinking matter in instruction and assessment, *Perspectives on Psychological Science, 3*(6), 486-506.

Tanious, R., Gérain, P., Jacquet, W. & Van Hoof, E. (2023) A scoping review of life skills development and transfer in emerging adults. *Frontiers in Psychology, 14*, 1275094. https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1275094

Taşçı, M. (2020). *Ortaöğretimde sportif faaliyetlere katılımın bireyin yaşam becerileri üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Tez No: 610310). [Doktora tezi, İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Trilling, B., & Fadel, C. (2009). *21st century skills: Learning for life in our times*. Jossey-Bass.

Türk, A. (2015). *Sporun gençlerin yaşam becerileri kazanmasına ve geliştirmesine yönelik etkisi: 3x3 basketbol turnuvası örneği* (Tez No: 457542). [Yüksek lisans tezi, Bahçeşehir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

UNICEF. (2012). *Global evaluation of life skills education programmes*. United Nations Children's Fund.

Ustabulut, M. Y. (2021). Türkçe öğretmeni adaylarının yaşam becerileri ile ilgili görüşlerinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18*(1), 205-219. https://doi.org/10.33437/ksusbd.879817

Uzundağ, H. İ. (2022). *Spor lisesi öğrencilerinde sosyal destek algılarının yaşam becerilerine etkisi* [Yüksek lisans tezi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Wenzel, V., Weichold, K., & Silbereisen, R. K. (2009). The life skills program IPSY: Positive influences on school bonding and prevention of substance misuse. *Journal of Adolescence, 32*(6), 1391–1401. https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2009.05.008

World Health Organization. (1997). *Life skills education for children and adolescents in schools* (WHO/MNH/PSF/93.7A.Rev.2).

Yaşar, M. (2018). Nitel araştırmalarda nitelik sorunu. *Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *5*(2), 55-73.

Yayla-Eskici, G. & Özsevgeç, T. (2019). Yaşam becerileri ile ilgili çalışmaların tematik içerik analizi: Bir meta-sentez çalışması. *International e-Journal of Educational Studies (IEJES), 3*(5), 1-15.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2011). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin.

Yıldırım, Y., & Altok Çetin, M. (2022). Effects of creative drama-based life skills training on the life skills level of 5-6 years old children Journal for Educators, *Teachers and Trainers*, *13*(3). 134-145.

Yüce, K., Eryaman, M. Y., Şahin, A., & Koçer, Ö. (2014). Sosyal bilimlerde paradigma dönüşümü ve Türkiye'de uygulamalı dilbilimi alanında nitel araştırma. *Eğitim ve Bilim*, *39*(171), 1-12. http://eb.ted.org.tr/index.php/EB/article/view/2438

Yurdakul, Y., & Cesur, E. (2024). İlkokul dönemi çocuklarının duygu düzenleme becerileri ile saldırganlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Trakya Eğitim Dergisi*, *14*(1), 304-319. https://doi.org/10.24315/tred.1354925

Structured Abstract

Life skills are an effective program created for children and adolescents. With this program, children and adolescents can realize themselves, protect themselves against negative situations, make the right decisions, and establish effective relationships (Bailey, 2014; Laureta, 2018; UNESCO, 2004). These skills are not only for individuals but also for societies that can develop. In countries where life skills develop, the quality of life increases, concepts such as democracy and law develop, and adaptation to the changing world is achieved.

In Turkish lessons, activities designed to develop listening, reading, speaking, and writing skills related to the text in the textbook are carried out. These skills are directly related to life skills. Because individuals' perception of life depends on their ability to establish the language-thought relationship well. A student who knows his/her mother tongue, that is, Turkish, well recognizes his/her own feelings and thoughts and expresses them effectively and easily adapts to social environments. Individuals who have received qualified mother tongue education are more likely to gain knowledge and skills (Gültekin, 2019). In this respect, it is very important to include life skills in Turkish lessons and to ensure that these skills are acquired. This study aims to reveal the level to which the activities carried out in the lessons provide students with life skills. Accordingly, the study can serve as a resource for the Ministry of National Education Education and Training Board for the examination and development of textbooks. In this way, textbook activities can be developed, and students can be helped to actively use their life skills.

The studies conducted in our country on life skills are generally in the fields of sports and numerical skills. In the studies conducted in the field of sports (Sarı, 2021; Türk, 2015; Taşçı, 2020; Uzundağ, 2022), life skills have been examined in terms of various variables. In the studies conducted in the numerical field (Abaoğlu, 2018; Ayber, 2022; Demirel, 2021; Kılıç, 2022), the effects of life skills training on individuals have been evaluated. It is thought that the study will make a significant contribution to the literature since the studies conducted in the field of social sciences (Özkan Elgün & Uysal, 2022; Edis & Calp, 2023; Erduran Avcı & Selçuk, 2021) are limited. When we look at the field of Turkish education in particular, no study is found except for the study of Ustabulut (2021) examining the views of Turkish teacher candidates on life skills. In this respect, the study will meet this need in the literature and guide Turkish education researchers.

This study aims to examine the text-based activities in middle school Turkish textbooks used in the 2023-2024 academic year according to life skills. In line with this purpose, the following questions were sought:

1. *What is the distribution of life skills in text-based activities in fifth-grade Turkish textbooks?*
2. *What is the distribution of life skills in text-based activities in sixth-grade Turkish textbooks?*
3. *What is the distribution of life skills in text-based activities in seventh-grade Turkish textbooks?*
4. *What is the distribution of life skills in text-based activities in eighth-grade Turkish textbooks?*

The data of the study were obtained through document review. Document analysis is the evaluation of written materials containing information about the phenomena and events intended to be investigated (Yıldırım & Şimşek, 2011). The essence of this analysis is to ensure that the tools carrying the event or phenomenon presented or investigated by the researcher are examined at certain criteria and presented in a way that allows generalization/interpretation from the obtained data (Yıldırım & Şimşek, 2011). According to Cansız-Aktaş (2015), document analysis is the analysis of documents prepared in relation to the subject of a study. Various documents were used as data sources in the research. These documents were accessed via the Education Information Network (EBA). The study was conducted by obtaining the portable document formats of the 2023-2024 academic year Middle School and Imam Hatip Middle School Turkish textbooks on EBA.

In order to determine the level of life skills in text-based activities in books, the Life Skills-Activity Evaluation Form (Appendix) was created by using the literature. The form was finalized by taking the opinions of Turkish course instructors and 11 academicians who are experts in the field of educational sciences.

The Life Skills-Activity Evaluation Form was divided into three different areas: social skills, thinking skills, and emotion management skills, considering the most common life skills classification in the literature, and the skills were included in the subheadings of these areas. Gains were created for each skill, and the evaluation was made according to the frequency of these gains in the activities. The form in question was created with the steps of the levels of life skills acquisition of the activities, determining the skills related to the activities, creating gains for each skill, and editing the form if necessary. The activities were evaluated separately by considering the skill levels in the created form.

The 5 textbooks considered within the scope of the research were examined between 05.01.2024 and 24.04.2024 using the Life Skills-Activity Evaluation Form. In the examination that lasted approximately four months, a total of 1297 activities were evaluated in terms of 110 outcomes. The textbooks in question were first examined in terms of social skills, then thinking skills, and finally emotion management skills, thus attempting to prevent systematic errors originating from the researcher.

The research data were analyzed in four steps: selecting samples from the data subject to analysis, developing categories, determining the unit of analysis, and quantifying (Akt., Yıldırım & Şimşek, 2011). In this context, the data collected for analysis were first classified using the sub-skills in the Life Skills-Activity Evaluation Form. The need to use codes in descriptive analysis was provided by the sub-skills of life skills.

In the analysis of the data, sentences were selected as the unit of analysis in order to eliminate errors originating from the use of words in different meanings in the step of determining the unit of analysis. Based on the determined unit of analysis, the frequency with which the text-based activities in middle school Turkish textbooks included the sub-skills of life skills was stated as frequency. There are 8 themes in middle school Turkish textbooks. Within the scope of the evaluations, the frequency with which each theme in the textbook is included, such as social skills and sub-skills, thinking skills and sub-skills, and emotion management and sub-skills, is stated. At the end of the research, it was determined that thinking skills were given more, social skills were given less, and emotion management skills were given very little place in the text-based activities in the 5th, 6th, 7th, and 8th grade Turkish textbooks. Based on this result, it can be said that the activities were not distributed sufficiently and balancedly, and activities related to emotion management skills were not given much place. In addition, it was understood that some life skills—problem solving, discussion, and empathy- which are widely included in the program, were not sufficiently included in the activities.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1630379

Bağlaçların Öğretimi: Öğretim Programı, Ders Kitapları ve Öğretmen Görüşleri

Teaching Conjunctions: Curriculum, Textbooks and Teachers' Views

Ömer DEMİRTAŞ[1]
(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)

[1]Gürsu Recep Tayyip Erdoğan Ortaokulu, Bursa, Türkiye

[1]*Gursu Recep Tayyip Erdogan Secondary School, Bursa, Türkiye*

omerdmrts07@hotmail.com

Yusuf TEPELİ[2]

[2]Akdeniz Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü, Antalya, Türkiye

[2]*Department of Turkish and Social Sciences Education, Faculty of Education, Akdeniz University, Antalya, Türkiye*

ytepeli@akdeniz.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın amacı, yapılandırmacı yaklaşıma göre düzenlenen bağlaç öğretimini öğretmen görüşleri, ortaokul Türkçe ders kitapları etkinlikleri ve Türkçe Dersi Öğretim Programı (TDÖP) çerçevesinde incelemektir. Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması ile desenlenmiştir. Araştırmanın çalışma grubu farklı okullarda görev yapan 31 Türkçe öğretmeninden oluşmaktadır. Öğretmenler ile görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiş ve veriler yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılarak toplanmıştır. Ayrıca çalışmada ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki bağlaçlara yönelik etkinlikler sayı, temel dil becerileriyle ilişkisi ve etkinlikte yer alan bağlaçların çeşitliliği bağlamında incelenmiştir. Veriler doküman analizi yoluyla Türkçe 5, 6, 7 ve 8. sınıf ders kitaplarından elde edilmiştir. Veriler içerik analizi yapılarak çözümlenmiş ve kodlanarak bulgulara ulaşılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre bağlaç öğretiminde "ve, ama, fakat" bağlaçlarının sık kullanıldığı ve en çok "da/de, ki, ile" bağlaçlarında zorlanıldığı belirlenmiştir. Araştırma sonuçlarına göre öğretmenler genellikle işlevsel dilbilgisi yaklaşımını benimsemekte ve bağlaçların en çok "zıtlık, pekiştirme ve açıklama" işlevlerini öğretmektedir. Öğrenciler konuşmalarında bağlaçları "bilinçli değil ama yerinde" kullanmakta ve kendi kaleme aldıkları metinlerde en çok "eş biçimlilik gösteren bağlaçlar" da hata yapmaktadır. Öğretmenler bağlaç öğretim sürecinde dinleme becerisini içeren etkinlikler yaptıklarını ve en çok "ders kitabındaki dinleme metinleri ve sesli okuma" lardan yararlandıklarını ifade etmişlerdir. Bağlaç öğretiminde en sık başvurulan ve faydalı bulunan yöntemin "drama" olduğu belirlenmiştir. Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki bağlaç etkinliklerine yönelik incelemede ise en fazla etkinliğin 6. sınıf, en az etkinliğin 7. sınıf ders kitabında yer aldığı belirlenmiştir. Etkinliklerde bağlaç çeşitliliği açısından ise 6, 8 ve Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli kapsamında hazırlanan 5. sınıf ders kitabının en zengin içeriğe sahip olduğu, onu sırasıyla 5. sınıf ve 7. sınıf ders kitaplarının takip ettiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Bağlaçlar, Öğretmen Görüşleri, Bağlaç Öğretimi, Türkçe Ders Kitabı, Türkçe Dersi Öğretim Programı

Abstract

The aim of this study is to examine the teaching of conjunctions, structured according to the constructivist approach, within the framework of teacher opinions, activities in middle school Turkish textbooks, and the Turkish language curriculum. The research was designed as a case study, one of the qualitative research methods. The study group consists of 31 Turkish language teachers working in various schools. Data were collected through face-to-face interviews using a semi-structured interview form. In addition, activities related to conjunctions in middle school Turkish textbooks were analyzed in terms of frequency, their relation to core language skills, and the variety of conjunctions used. These data were obtained through document analysis of 5th, 6th, 7th, and 8th grade Turkish textbooks. The data were analyzed through content analysis and coded to reach the findings. According to the results, the conjunctions "ve (and)", "ama (but)", and "fakat (however)" are used most frequently in instruction, while teachers reported having the most difficulty with "da/de", "ki", and "ile". Most teachers preferred a functional grammar approach and primarily focused on teaching the functions of opposition, reinforcement, and explanation. It was found that students use conjunctions appropriately in their speech, although not always consciously, and make the most errors with conjunctions that display formal similarity in their writing. Teachers stated that they include listening-based activities in conjunction instruction and most commonly benefit from textbook listening texts and read-aloud practices. Drama was identified as the most frequently used and effective method in conjunction teaching. In the textbook analysis, the highest number of conjunction-related activities was found in 6th grade textbooks, while the lowest number appeared in 7th grade. In terms of variety, the 5th grade textbook prepared within the Türkiye Century Maarif Model had the richest content, followed by the 6th and 7th grade textbooks.

Keywords: Conjunctions, Teacher Opinions, Conjunction Teaching, Turkish Textbook, Turkish Language Curriculum

Geliş Tarihi/Received	31.01.2025
Revizyon/Revision	28.04.2025
Kabul Tarihi/Accepted	15.09.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	20.09.2025

Atıf

Demirtaş, Ö., & Tepeli, Y. (2025). Bağlaçların Öğretimi: Öğretim Programı, Ders Kitapları ve Öğretmen Görüşleri. *Turcology Research*, 84, 502-521.

Cite this article

Demirtaş, Ö., & Tepeli, Y. (2025). Teaching Conjunctions: Curriculum, Textbooks and Teachers' Views. *Turcology Research*, 84, 502-521.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Sözcükler dili meydana getirir. Bu sözcükler ayrı özelliklere sahip olsa da dilbilgisi alanında kesişirler. Dilbilgisi öğretimi de programlar, öğretim yaklaşımları, sınıf ortamı, öğretmen ve öğrenci gibi pek çok unsurdan etkilenmekte ve bu doğrultuda şekillenmektedir.

Farklı anlayış ve yaklaşımların dilbilgisi alanına yansıması da farklı uygulamaları benimsemekle olmuştur. Yıllar boyunca kuralcı ve ezbere yönelik bir çizgide ilerleyen, soru-cevap ve düz anlatım gibi teknikleri esas alan anlayış, yapılandırmacı yaklaşım ile öğrencinin zihin becerilerini ön plana çıkaran ve yaparak-yaşayarak öğrenme fikrini benimseyen bir süreç hâline dönüşmüştür. Dilbilgisi 2009, 2018 ve 2019 programlarında temel dil becerilerinin içine dağıtılmış ve böylece biçim/teorik odaklı dilbilgisi öğretimi değil; biçim-anlam-kullanım odaklı bir dilbilgisi öğretimi esas alınmıştır. Türkçe Dersi Öğretim Programı (2019) özel amaçlarI arasında Türkçeyi bilinçli, doğru ve özenli kullanmak yer almış, bu sebeple de konuşma ve yazma önemsenmiştir. Dilbilgisini amaç olmaktan çıkarıp dili doğru kullanmada bir araç olarak görmek gerekmektedir. (Erdem, 2007). Yeni anlayışları gözlemleme ve niteliğini yorumlayabilme yollarından biri de öğretmen görüşleridir. Alan yazında dilbilgisi öğretiminde öğretmen görüşlerine ilişkin çalışmalar (Ayrancı, 2017; Erdem, 2008; Graus ve Arno Coppen, 2016; Göçer, 2019; Önal, 2010; Salman ve Aydın, 2018) mevcuttur.

Bağlaçlar da dilbilgisi başlıklarından biridir ve öğretimi oldukça önemlidir. İletişimde anlamın bütünlüğünü sağlayan bağlaçlar hem sözlü hem de yazılı dilde kritik bir role sahiptir. Bilgegil (1982) bağlaçları, farklı gruplar veya ifadeler arasında anlam kurmaya yardımcı olan kelimeler olarak tanımlar. İsminden hareketle ilk bakışta sadece bağlama görevleri öne çıksa da bağlaçlar anlam ve içerik açısından pek çok işleve sahiptir. TDÖP'de (2019) bağlaçlarının anlamlarının öğretimi vurgulanmaktadır.

Öğretim yöntemlerinin değişmesi, öğrenci merkezli programların geliştirilmesi gibi yenilikler önemli olsa da uygulamada yeterince etkili olup olmadığını değerlendirmek gerekmektedir. Ergün vd. (1987) çalışmalarında üniversite öğrencilerinin sınav kâğıtlarında en fazla görülen yanlışlardan birinin "ki" bağlacının yazımı olduğunu tespit etmişlerdir. Aradan geçen yıllarda dilbilgisi öğretiminde birçok gelişme yaşanmış olsa da hâlâ öğretim başarısı amaçlananın çok uzağındadır (Yağmur Şahin ve Abacı, 2019). Bu bağlamda bağlaç öğretiminin doğru temellerle yapılması çok önemlidir. Bağlaç öğretimi de biçim-anlam-kullanım odaklı yürütülmelidir. Birbirini destekleyen bu kavramlar arasında bir üstünlük yoktur (Larsen-Freeman 2001; Akt. Cem, 2005). Kullanılan biçimlerin öğretilmesi ve bunların anlamlarının bilinmesi ifade edilmektedir. Özellikle bağlaç öğretiminde eş biçimli sözcüklerin hem yazım hem de anlamının öğretiminin sorun olduğu bilinmektedir. Eş biçimlilik, farklı biçim birimlerin söyleniş ve/veya yazılış olarak bir olma durumudur. Eş biçimlilik gösteren biçim birimlere/yapılara da eş biçimli denir (Tepeli ve Börekçi, 2019). Alanyazında yapılan çalışmalar incelendiğinde ortaokulda tüm sınıf seviyelerinde öğrenciler eş biçimlilik gösteren bağlaçlardan özellikle "da/de, ki, mi" bağlaçlarının yazımında hata yapmaktadır (Akkaya, 2013; Çiçek ve Karatay, 2022; Çiçek ve Karatay, 2023; Süğümlü, 2020; Yıldırım ve Uludağ, 2016). Çiçek ve Karatay'a (2022) göre İşlevsel Dilbilgisi temelli öğretim hem yazım hem de anlam öğretimi açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Ömeroğlu (2025) ise çalışmasında öğretmen adaylarının dil yapılarındaki işlevsel katkılara ilişkin görüşlerini incelemiştir.

"Bağlaç" teriminin direkt olarak geçtiği tek kazanım programda 6. sınıf seviyesinde yer almaktadır. İlgili kazanımda bağlaçların anlama olan katkısının tespit edilmesi beklenmektedir. Bağlaçların metne katabileceği anlam ve işlevler ise oldukça çeşitlidir. Bu konuda yapılan hem metin hem de ağız çalışmaları incelendiğinde Akın (2004) açıklama, ekleme, karşılaştırma gibi toplam 24 işleve; Atabey (2007) benzerlik, boş verme, cevap gibi toplam 37 işleve; Yavuz (2010) açıklama, benzerlik, genelleme gibi toplam 28 işleve ulaşmıştır. Bu çalışmalar dışında Çelik (1999) "da" bağlacının odaklama, olasılık, zıtlık-karşıtlık gibi 15 işlevini; Karaşin (2008) "ya" bağlacının pekiştirme, anımsatma, soru sorma gibi 10 işlevini; Üstünova (2006) "ama" bağlacının sebep bildirme, karşılaştırma, kanıtlama gibi 15 işlevini tespit etmiştir. Çalışmalarda da görüldüğü üzere bir bağlaç farklı cümle ve metinlerde farklı anlamlarda kullanılabilmektedir. Bu yüzden öğrencilere bağlaçların kullanımı sadece bir kurallar bütünü olarak değil, anlam ve iletişimi zenginleştiren araçlar olarak sunulmalıdır. Programda belirtildiği gibi bir bağlacın işlevi ve anlamı ancak metinlerde anlaşılabilir. Bu nedenle metinlerin özenle seçilmesi önemlidir. Öğrenci metinleri kullanmak, motivasyonu arttırmayı sağlayabilir (Güneş, 2013; Kurnaz, 2020).

Çakmak (2015) ortaokul düzeyinde edat, bağlaç ve ünlemlerin öğretimiyle ilgili çalışmasında öğrencilerin bu kelime türlerini anlama seviyelerinin orta düzeyde olduğunu ve öğretimine dair çeşitli sorunlar olduğunu ifade etmiştir. Okur ve Güden Altmış (2018) ise özellikle bilgilendirici metinlerde bağlaç kullanımının öğrencilerin okuduğunu anlamaları üzerine pozitif etkisi olduğunu tespit etmiştir. Benzer şekilde İspanya'daki bir çalışmada da Martinez (2015) kompozisyonların kalitesinin bağlaç kullanımıyla doğru orantılı olduğunu ifade etmiştir. Yapılandırmacı yaklaşıma uygun olarak dilbilgisi ve bağlaç öğretiminde izlenecek yollara değinen çalışmalarda (Güneş, 2013; Kurnaz, 2020; Yağmur Şahin ve Abacı, 2019) ezberden uzak şekilde işlevsel ve kullanışlı bağlaçların öğretilmesi ve buna uygun olarak süreç değerlendirme yapılması

önemli görülür. Öğrencinin günlük hayatta kullandığı dil unsurlarını öğrenmesi ve bunu kullanabildiğini bilmesi onu motive edecektir. Bu motivasyon ve güdüleme de öğretimi olumlu etkileyecektir (Pehlivan ve Aydın, 2021, s.63; Sever vd., 2006). Çünkü geçmişte dilbilgisi ve bağlaç kavramının öğrencide olumsuz duygular yarattığı bilinmektedir (Boxodirova vd., 2022; Dykes, 2007). Ayrıca Edna Anani (2017) tümevarımsal şekilde yapılan dilbilgisi ve bağlaç öğretiminin daha faydalı olduğunu belirtirken, bir Çin atasözünden (duyuyorum ve unutuyorum, görüyorum ve hatırlıyorum, yapıyorum ve anlıyorum) hareketle öğrenciye ilk elden deneyim yaşayacakları etkinlikler sunmanın önemine vurgu yapmıştır.

Türkçe dersinde tüm konularda olduğu gibi bağlaçlar konusunda da en temel kaynaklardan biri ders kitaplarıdır. Yapılandırmacı yaklaşım çerçevesinde Türkçe ders kitapları programda verilen kazanımlara paralel hazırlanmaya başlanmış ve dilbilgisi konularında anlam ön plana çıkarılmıştır (Mete vd., 2022). 5. sınıftan itibaren tüm ortaokul Türkçe ders kitaplarında geçiş ve bağlantı ifadeleri şeklinde etkinlikler görülmektedir. Kara (2023), ortaokul Türkçe ders kitaplarında bağlaçların dil becerileri ve etkinliklere göre dağılımını incelemiş, dinleme becerisine yönelik bir bağlaç etkinliğinin hiçbir sınıf seviyesinde yer almadığını tespit etmiştir. Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin temel dil becerilerine dengeli dağıtılmadığı da düşünüldüğünde (Yıldırım, 2021) dilbilgisi ve dil becerilerinin birlikte öğretiminin gerçekleşmesi güçleşmektedir. Dinleme, ihmal edilen bir beceri olsa da diğer dil becerileri kadar önemlidir (Gücüyeter, 2009). Deniz vd. (2019) çalışmalarında Türkçe ders kitaplarındaki okuma kazanımlarını incelemiştir. Bu kazanımlardan biri de geçiş ve bağlantı ifadelerine yöneliktir. Sarıkaya (2023) ise öğretmenlerin ders kitaplarını, programların öğrenciye aktarılması sağlayan bir materyal olarak gördüğünü ifade etmiştir. Batur ve Özdemir (2021) Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerin kazanımlarla örtüşme durumunu incelemiştir. Benzer bir çalışmada Satılmış ve Avcı (2024) ders kitabı etkinliklerini kazanımlar ve dört temel beceri bağlamında ele almıştır.

2019 Türkçe Dersi Öğretim Programı'nda Bağlaçlar

Bağlaçlar, TDÖP (2019) 6. sınıf seviyesinde kendine yer bulmuştur. İlgili kazanım 6. sınıf düzeyinde yer alsa da bağlaçlar 5. sınıftan itibaren tüm ortaokul sınıf düzeylerinde, çeşitli beceriler içinde yer almaktadır.

Sınıf düzeylerine göre programda yer alan bağlaçlara ilişkin kazanımlar ve açıklamaları aşağıda verilmiştir (Çiçek, 2023):

5. sınıf:

T.5.2.6. Konuşmalarında uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanır. (Ama, fakat, ancak ve lakin ifadelerini kullanmaları sağlanır.)

T.5.3.26. Metni oluşturan unsurlar arasındaki geçiş ve bağlantı ifadelerinin anlama olan katkısını değerlendirir. (Ama, fakat, ancak ve lakin ifadeleri üzerinde durulur.)

T.5.4.16. Yazılarında uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanır. (Ama, fakat, ancak ve lakin ifadelerini kullanmaları sağlanır.)

6. sınıf:

T.6.2.6. Konuşmalarında uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanır. (Ama, fakat, ancak, lakin, bununla birlikte ve buna rağmen ifadelerini kullanmaları sağlanır.)

T.6.3.10. Edat, bağlaç ve ünlemlerin metnin anlamına olan katkısını açıklar.

T.6.3.13. Metni oluşturan unsurlar arasındaki geçiş ve bağlantı ifadelerinin anlama olan katkısını değerlendirir. (Ama, fakat, ancak, lakin, bununla birlikte ve buna rağmen ifadeleri üzerinde durulur.)

T.6.4.9. Yazılarında uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanır. (Ama, fakat, ancak, lakin, bununla birlikte ve buna rağmen ifadelerinin kullanılması sağlanır.)

7. sınıf:

T.7.2.6. Konuşmalarında uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanır. (Oysaki, başka bir deyişle, özellikle, ilk olarak ve son olarak ifadelerini kullanmaları sağlanır.)

T.7.3.7. Metni oluşturan unsurlar arasındaki geçiş ve bağlantı ifadelerinin anlama olan katkısını değerlendirir. (Oysaki, başka bir deyişle, özellikle, ilk olarak ve son olarak ifadeleri üzerinde durulur.)

T.7.4.15. Yazılarında uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanır. (Oysaki, başka bir deyişle, özellikle, ilk olarak ve son olarak ifadelerini kullanmaları sağlanır.)

8. sınıf:

T.8.2.7. Konuşmalarında uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanır.

T.8.3.10. Geçiş ve bağlantı ifadelerinin metnin anlamına olan katkısını değerlendirir. (Oysaki, başka bir deyişle, özellikle, kısaca, böylece, ilk olarak ve son olarak ifadeleri üzerinde durulur.)

T.8.4.15. Yazılarında uygun geçiş ve bağlantı ifadelerini kullanır. (Oysaki, başka bir deyişle, özellikle, ilk olarak ve son olarak ifadelerinin kullanılması sağlanır.)

Görüldüğü üzere bugüne dek yapılan çalışmalar, genellikle bağlaçların teorik yönleri üzerinde yoğunlaşmakta veya

öğrencilerin bağlaç öğrenim süreçlerini incelemektedir. Oysa öğretim sürecini daha iyi anlayabilmek ve yorumlayabilmek için konuların uygulayıcısı öğretmenlerin görüş, düşünce ve deneyimlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Öğretmenlerden elde edilen veriler bağlaç öğretiminin seviyesi, niteliği, mevcut eksiklikleri ve yeni önerilerin değerlendirilmesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle bağlaçların öğretimi üzerine öğretmen görüşleri, öğretim programı ve ders kitaplarının birlikte ele alınarak incelendiği bu çalışmanın alana önemli katkılarda bulunacağı değerlendirilmiştir. Ayrıca bu çalışmada bağlaçların ortaokul Türkçe ders kitabı etkinliklerinde yer alma durumuyla birlikte bağlaç öğretimi ve kullanımı, zorlanılan bağlaçlar, bağlaç öğretiminde benimsenen dilbilgisi yaklaşımı, bağlaçların dil becerileriyle ilişkisi ve kullanılan yöntemler hakkında öğretmen görüşleri sunulmuştur. Çalışmanın bu yönleriyle hem mevcut öğretmenlere hem de gelecekte öğretmenlik yapacak adaylara fikir sunması ve rehberlik etmesi beklenmektedir.

Bu çalışmanın amacı, yapılandırmacı yaklaşıma göre düzenlenen bağlaç öğretimini öğretmen görüşleri, Türkçe ders kitapları etkinlikleri ve öğretim programı çerçevesinde incelemektir. Bu amaç doğrultusunda aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Türkçe ders kitabı etkinliklerinde bağlaçların yer alma durumu nedir?
2. Türkçe öğretmenlerinin bağlaç öğretimi ve öğretim sürecine ilişkin görüşleri nelerdir?
   - 2.1. Bağlaç öğretiminde en sık kullanılan bağlaçlara yönelik görüşler nelerdir?
   - 2.2. Öğretiminde en çok zorlanılan bağlaçlara yönelik görüşler nelerdir?
   - 2.3. Türkçe öğretmenleri bağlaç öğretimini biçimsel mi yoksa işlevsel dilbilgisi çerçevesinde mi şekillendirmektedir?
   - 2.4. Öğretmenlere göre öğrencilerin temel dil becerilerinde bağlaçları kullanım durumu nedir?
   - 2.5. Bağlaç öğretiminde kullanılan yöntem ve tekniklere yönelik görüşler nelerdir?

Yöntem

Araştırmanın Modeli

Araştırma, nitel araştırma yöntemlerinden durum çalışması ile desenlenmiştir. Nitel araştırma bakış açılarını gerçek ortamlarında bütüncül şekilde tespit etmeyi amaçlayan bir süreçtir (Yıldırım ve Şimşek, 2016, s. 41). Durum çalışması, bir durumun araştırmacı tarafından birçok veri toplama aracı kullanılarak (gözlem, görüşme, doküman, rapor vb.) incelendiği bir yaklaşımdır (Creswell, 2007; aktaran Subaşı ve Okumuş, 2017).

Durum çalışmasında çoklu veri kaynakları kullanmak araştırmanın geçerlik ve güvenirliğini arttırmakla birlikte sonuçlara geniş bir çerçeveden bakabilmeyi mümkün kılar (Subaşı ve Okumuş, 2017). Bu çalışmada da öğretmen görüşleri, ders kitapları ve programdaki ilgili kazanımlar ele alındığı için durum çalışması tercih edilmiştir.

Çalışma Grubu

Araştırmada çalışma grubu Antalya'nın beş merkez ilçesi ve Kumluca'da görev yapan ve gönüllü olarak çalışmaya katılan 31 Türkçe öğretmeninden oluşmaktadır. Çalışmada katılımcı grup belirlenirken okulların ve bölgelerin değişkenlik göstermesine dikkat edilmiştir. Ayrıca, katılımcıların farklı yaş gruplarına ait olmalarına ve öğretmenlik deneyimlerinin de birbirine benzememesine özen gösterilmiştir. Bunun yanında çalışmaya devlet okullarının yanı sıra özel okullar da dahil edilmiştir. Katılımcılara ö1, ö2… şeklinde kod verilmiştir.

Tablo 1.
Katılımcı Grup Demografik Analizi

Cinsiyet	n	%
Kadın	24	77,42
Erkek	7	22,58
Toplam	31	100
Yaş	n	%
20-30	6	19,35
31-40	19	61,29
41-50	5	16,13
51 ve üzeri	1	3,23
Toplam	31	100

Eğitim Durumu	n	%
Lisans	29	93,55
Yüksek Lisans	2	6,45
Toplam	31	100
Toplam Görev Yılı	n	%
1-5	7	22,58
6-10	7	22,58
11-15	10	32,23
16-20	5	16,13
21 ve üzeri	2	6,45
Toplam	31	100
Çalıştığı Okuldaki Görev Yılı	n	%
1-5	22	71,00
6-10	6	19,35
11-15	2	6,45
16-20	1	3,23
Toplam	31	100

Tablo 1'de gösterildiği üzere, çalışmaya kadın öğretmenlerin katılımı daha fazladır (%77,42) ve katılanların çoğu 31-40 yaş aralığındadır (%61,29). Katılımcıların %93,55'i lisans mezunudur. Toplam görev yılları oranı birbirine yakınken öğretmenlerin çalıştığı okuldaki görev yılında 1-5 yıl aralığı %71,00 ile dikkat çekmektedir.

Veri Toplama Araçları

Çalışmada, araştırmacı tarafından geliştirilmiş görüşme formları ve gözlem formu kullanılmıştır.

Öğretmenler İçin Geliştirilmiş Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu

Bu veri toplama aracı, Türkçe öğretmenlerine uygulanmıştır. Bağlaçların öğretimi ve öğretim süreci ile ilgili öğretmenlerin görüşlerini ve deneyimlerini tespit etmek amacıyla kullanılmıştır. Form, iki aşamadan oluşmaktadır. Birinci bölüm, öğretmenlere çalışma hakkında bilgi verilmesini ve gerekli öğretmen bilgilerinin toplanmasını; ikinci bölüm ise çalışma kapsamında öğretmenlere yöneltilen soruları içermektedir.

Yarı yapılandırılmış görüşme formunun hazırlanmasına 5 öğretmenle yapılan görüşmelerle başlanmıştır. Oluşturulan taslak sorular, danışman hoca ile gözden geçirilmiş ve Türkçe alanında 5, ölçme-değerlendirme alanında ise 3 uzmanın görüşüne sunulmuştur. Uzmanların geri bildirimleri alındıktan sonra, formda bulunan bazı sorular düzeltilmiş veya çıkarılmış ve forma son hâli verilmiştir. Yapılan tüm değişikliklerin ardından geliştirilen ölçme aracı toplam 7 sorudan oluşmaktadır. Görüşme formu, katılımcı grupla aynı kriterlerde gönüllü öğretmenlere pilot uygulama olarak uygulanmıştır.

Ortaokul Türkçe Ders Kitapları

Çalışmada ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan bağlaç etkinlikleri sayı, temel dil becerilerine göre dağılımı ve etkinlikte yer alan bağlaçlar bağlamında incelenmiştir. 5. sınıf düzeyinde Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli'ne göre hazırlanan ve 2024-2025 yılında uygulamaya konulan Türkçe ders kitabıyla birlikte bir önceki eğitim öğretim yılının Türkçe ders kitabı da incelenmiş, diğer sınıf seviyelerinde birer ders kitabı ele alınmıştır. Çalışma bağlamında incelenen ders kitapları aşağıda sunulmuştur:

- Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı (2023), Koza Yayıncılık
- Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 5. Sınıf Ders Kitabı (1-2), (2024), Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları
- Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 6. Sınıf Ders Kitabı (2024), Yıldırım Yayınları
- Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 7. Sınıf Ders Kitabı (2024), Özgün Yayınları
- Ortaokul ve İmam Hatip Ortaokulu Türkçe 8. Sınıf Ders Kitabı (2024), Hecce Yayınları

Veri Toplama Süreci

Veri toplamaya başlamadan önce, etik komisyonu ve Millî Eğitim Bakanlığı izinleri alınmıştır. Bu çalışma, Akdeniz

Üniversitesi Etik Kurulu tarafından 25.03.2022 tarih ve 106 sayılı etik kurul onayı alınarak gerçekleştirilmiştir. Çalışmaya katılan tüm katılımcılar gönüllü olarak katılmış ve onam alınmıştır. Katılımcılarla aynı kriterlere sahip 5 öğretmen ile pilot uygulama yapılarak formlar test edilmiş ve gerekli düzenlemeler yapılarak veri toplama aşamasına geçilmiştir. Ön görüşmeler gerçekleştirilmiş, bu süreçte tanışılmış ve görüşme zamanları planlanmıştır. İkinci görüşmenin yüz yüze, sessiz bir ortamda ve kesintisiz bir şekilde yapılmasına özen gösterilmiş, görüşmeler ortalama 40-60 dakika sürmüştür. Görüşmede yarı yapılandırılmış bilgi formu öğretmenlere sunulmuş ve katılımcı bilgileri doldurulmuştur. Formun ikinci bölümündeki sorular yöneltilmiş ve gerektiğinde daha açıklayıcı bilgiler sağlanmıştır. Katılımcının onayı ile görüşmeler ses kayıt cihazıyla kaydedilmiştir. Görüşmelerin ardından, kayıtlar isteğe bağlı olarak dinletilerek ses kayıtları teyit ettirilmiştir. Görüşmelerden sonra veriler bilgisayara aktarılmış, Word belgesine dönüştürülmüştür.

Ortaokullarda Türkçe ders kitabı olarak kullanılan her sınıf seviyesinde bir kitap incelenmiş, doküman analizi yoluyla veriler elde edilmiştir. Doküman analizi, basılı ya da dijital materyallerin amaca dönük olarak incelenip değerlendirilmesini kapsayan sistematik bir süreçtir (Bowen, 2009). Veri toplama araçları başlığında verilmiş olan ders kitapları, ünite içi ve ünite sonu bağlaç etkinlikleri bağlamında analiz edilmiştir. Programda olduğu ders kitaplarında da 6. sınıf seviyesinde bağlaç, diğer ortaokul seviyelerinde geçiş ve bağlantı ifadeleri şeklinde yer alan etkinlikler çalışma kapsamında incelenmiştir.

Veri Analizi

Nitel çalışmalarda veri toplama ve inceleme süreci birlikte yürütülmelidir (Creswell, 2013). Bu çalışmada da bu ilke dikkate alınmış, veriler toplandıkça ses kayıtları dinlenmiş ve formlar incelenmiştir. Hiçbir verinin eksik kalmaması adına bu süreç tekrarlanmıştır. Kayıtlar ve formlar bilgisayar ortamına aktarılarak Word dosyası halinde kullanıma hazır veriler haline getirilmiştir. Veriler içerik analizi tekniği ile incelenmiştir. Çıkarılabilecek kodlar not alınmış, tüm sorular ve görüşmeler incelenince bazı kodlar elenmiştir. Birbiriyle benzer verilere sahip kodlar birleştirilerek tek başlığa dönüştürülmüştür. Böylece kullanılacak kodlar ve kategoriler belirlenmiş, uzman görüşleriyle birlikte son haline getirilmiştir. Tüm veriler yorumlanarak rapor haline getirilmiştir.

Ortaokul Türkçe ders kitaplarında yer alan bağlaçlara yönelik etkinlikler sayı, dil becerilerine göre dağılımı ve etkinliklerde yer alan bağlaçlar bakımından ele alınmıştır. Programda yer alan kazanım ve açıklamalardaki bağlaçlar ile ders kitaplarındaki etkinliklerin uygunluğu karşılaştırılarak incelenmiştir.

Katılımcılara ait demografik bilgiler için Excel programı kullanılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Çalışma sürecince geçerlik ve güvenirliği sağlayabilmek amacıyla çeşitli tedbirlere başvurulmuştur. Katılımcılarla ciddi ve samimi bir ortamda görüşmeler yüz yüze sağlanmış, katılımcılar araştırma hakkında ayrıntılı şekilde bilgilendirilmiş ve görüşlerine doğrudan alıntılarla yer verilmiştir. Araştırmacı tarafından geliştirilen ve aynı amaca hizmet etmesine özen gösterilen farklı veri toplama araçlarıyla güvenirlik arttırılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın güvenirliği Miles ve Huberman (1994) formülüyle hesaplanmış ve %91 güvenirlik oranı elde edilmiştir. Bir çalışmayı güvenilir sayabilmek için bu oran %70 üzerinde olmalıdır (Miles ve Huberman, 1994). İç geçerliği sağlamak amacıyla belirlenmiş kategori ve kodların alan uzmanlarınca kontrolü sağlanmıştır. Kullanılan veri toplama araçları pilot denemeden geçirilerek kapsam ve görünüş geçerliği arttırılmaya çalışılmıştır. Çalışma grubu çok çeşitli okul ve bölgelerden, devlet okulları ve özel okullardan, farklı yaş ve tecrübeye sahip bireylerden seçilerek dış geçerliğin sağlanması amaçlanmıştır.

Bulgular

Alt Soruya İlişkin Bulgular

Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki etkinliklerde bağlaçların yer alma durumu sınıf seviyesi, beceri alanı, etkinlik sayısı ve etkinlikte yer alan bağlaçlar açısından Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2.

Türkçe Ders Kitabı Etkinliklerinde Bağlaçların Yer Alma Durumu

Sınıf seviyesi	Temel dil becerisi	Etkinlik Sayısı	Etkinliklerde geçen bağlaçlar
5. sınıf ders kitabı (2023-2024)	Okuma	2	fakat, ama, lakin, ancak, da/de
	Yazma	3	fakat, ama, lakin, ancak, ve
	Konuşma	3	fakat, ama, lakin, ancak
	Dinleme	-	-
Toplam		8	
5. sınıf ders kitabı (2024-2025)	Okuma	2	uzun lafın kısası, yani, özetle, sonuç olarak, kısacası, ama, fakat
	Yazma	8	ama, ve, hem…hem, özellikle, mesela, sonuç olarak, ancak, fakat, rağmen, bununla birlikte, öte yandan, açıkçası, yani, özetle, kısacası, özet olarak, uzun lafın kısası
	Konuşma	2	-
	Dinleme	1	-
Toplam		13	
6. sınıf ders kitabı	Okuma	6	ancak, ama, buna rağmen, lakin, yalnız, fakat
	Yazma	8	fakat, lakin, ama, buna rağmen, bununla birlikte, ancak, ki, ve, hem…hem, ne…ne, yoksa, da/de, yalnız, çünkü, veya, ile, ya da
	Konuşma	2	ama, fakat, ancak, lakin, bununla birlikte, buna rağmen,
	Dinleme	-	-
Toplam		16	
7. sınıf ders kitabı	Okuma	1	ayrıca, da/de, ilk olarak, örneğin, özellikle, ve, oysaki, son olarak, başka bir deyişle
	Yazma	2	ve, son olarak, oysaki, başka bir deyişle, özellikle, ilk olarak
	Konuşma	1	oysaki, başka bir deyişle, ilk olarak, son olarak
	Dinleme	-	-
Toplam		4	
8. sınıf ders kitabı	Okuma	5	ama, fakat, lakin, ya da, veya, buna rağmen, oysaki, başka bir deyişle, özellikle, kısaca, böylece, ilk olarak, son olarak, özetle, da/de, ancak, örneğin
	Yazma	4	oysaki, başka bir deyişle, özellikle, ilk olarak, son olarak, ama, fakat, lakin, ya da, veya, buna rağmen, kısaca, böylece
	Konuşma	5	-
	Dinleme	-	-
Toplam		14	

Tablo 2'ye göre ortaokul Türkçe ders kitaplarında bağlaçlar/geçiş ve bağlantı ifadeleri terimleri altında en fazla etkinlik 6. sınıf ders kitabında yer alırken en az etkinlik 7. sınıf ders kitabında yer almaktadır. Ders kitabındaki etkinliklerde yer alan bağlaç çeşitliliğinde ise 6 ve 8. sınıf ders kitapları öne çıkmaktadır. Sınıf seviyelerine göre temel dil becerilerine ayrılan etkinlik sayısı değişiklik gösterirken dinleme becerisine ait tek etkinliğin 2024 yılında uygulamaya konulan Türkçe 5. sınıf ders kitabında yer aldığı görülmektedir. Bu etkinlik de bir akran değerlendirme formudur. Etkinliklerde dikkat edilecek veya kullanılacak bağlaçlar genellikle belirtilmiştir.

Alt Soruya İlişkin Bulgular

Bağlaç Öğretiminde En Sık Kullanılan Bağlaçlara Yönelik Görüşler

"Bağlaç öğretiminde en çok hangi bağlaçları kullanıyorsunuz?" sorusuna ilişkin görüşler Tablo 3'de gösterilmiştir.

Tablo 3.
En Çok Kullanılan Bağlaçlara Yönelik Görüşler (n=31)

Kod	Frekans (f)	%
ve	26	83,87
fakat	24	77,42
ama	22	71,00
da/de	16	51,61
ki	16	51,61
lakin	15	48,39
ile	10	32,26
ancak	6	19,35
veya	6	19,35
çünkü	4	12,90
ya da	3	9,68
yalnız	2	6,45
yahut	2	6,45
ne…ne	1	3,23
hem…hem	1	3,23
ya…ya	1	3,23
veyahut	1	3,23
hülasa	1	3,23
sonuç olarak	1	3,23
mi	1	3,23
Toplam	159	

Tablo 3'e göre öğretmenler bağlaç öğretiminde 20 farklı bağlacın kullanıldığını belirtmiştir. Öğretmenlerin %83,87'si (f=26) "ve", %77,42'si (f=24) "fakat" ve %71,00'ı (f=22) "ama" yanıtını vermiştir. Katılımcıların bu kategorideki görüşleri aşağıdaki ifadelerle örneklendirilmiştir:

Ö4 "Biz müfredatta var olanı kullanıyoruz. Bunlar ve, de, ki gibi bağlaçlar. Özellikle 6. sınıf müfredatında var zaten. En çok bunları anlatıyoruz."

Ö2 "En başta ve, ile gibi bağlaçlarla başlarım ben. İle bağlacını 5. sınıfların anlaması biraz zor oluyor. Çünkü aynı zamanda edat da olduğu için. Bu tür konularda sınıfın seviyesi, sınıfın kademesi de önemli bizim için. 5 ve 6'larda biraz daha basitten gideriz ama 7 ve 8'lerde gördükleri için hepsini aynı anda verebiliyoruz. Onda bir sıkıntı olmuyor. Ama 5 ve 6'larda dediğim gibi ve, ama, fakat, lakin gibi kolay bağlaçlardan başlıyoruz. Hem edat hem bağlaç olanlarda notlarla ayırıyoruz."

Öğretiminde En Çok Zorlanılan Bağlaçlara Yönelik Görüşler

"Öğretiminde daha çok zorlandığınız bağlaçlar hangileridir? Neden?" sorusuna ilişkin görüşler Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4.
Öğretimi Zor Olan Bağlaçlara Yönelik Görüşler (n=31)

Kod	Frekans (f)	%
da/de	16	51,61
ki	15	48,39
ile	11	35,48
ya…ya	5	16,13
hem…hem	5	16,13
lakin	4	12,90
yalnız	4	12,90
ancak	4	12,90

çünkü	2	6,45
veya	1	3,23
veyahut	1	3,23
ister…ister	1	3,23
ne…ne	1	3,23
hem…hem de	1	3,23
amma velakin	1	3,23
Toplam	72	

Tablo 4'e göre öğretmenler bağlaç öğretiminde 15 farklı bağlacın öğretiminde zorlandıklarını belirtmişlerdir. Öğretmenlerin %51,61'i (f=16) "da/de", %48,39'u (f=15) "ki" ve %35,48'i (f=11) "ile" yanıtını vermiştir. Katılımcıların bu kategorideki görüşleri aşağıdaki ifadelerle örneklendirilmiştir.

Ö1 "Bilmedikleri, duymadıkları bağlaçlar. İlk kez öğretim esnasında, sınıfta duyunca anlaması zor oluyor. Tekrar tekrar vermek gerekiyor. Bazen başarılı oluyor, bazen de mecburen eksik kalıyor."

Ö12 "Hem bağlaç hem de başka bir sözcük türü olarak kullanılabilen yani aynı yazılan sözcüklerde zorlanıyorlar. Bunlara örnek olarak "de" bağlacı verilebilir. En çok sorun yaşanan da herhalde budur. Toplumda da öyle değil mi? Sadece öğretim değil günlük yaşamda da bu böyle. Bir diğeri "ki" bağlacı. Yine o da farklı görevlerde kullanılabiliyor. Tabii haliyle öğrencilerin pek çoğu hem türü bulmakta hem de yazımda zorlanabiliyor."

Bağlaç Öğretiminde Tercih Edilen Yaklaşım ve Anlamsal İşlevlere Yönelik Görüşler

"Bağlaç öğretiminde daha çok biçimsel özelliklere mi yoksa anlamsal/işlevsel yönlere mi odaklanıyorsunuz? Eğer işlevsel yönlere odaklanıyorsanız, bu işlevler hangileridir?" sorusuna ilişkin görüşler Tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5.

Bağlaç Öğretiminde Tercih Edilen Yaklaşım ve Anlamsal İşlevlere Yönelik Görüşler (n=31)

Alt kategori	Kod	Frekans (f)	%
İşlevsel	Zıtlık	18	58,06
	Pekiştirme	8	25,81
	Açıklama	6	19,35
	Kuvvetlendirme	5	16,13
	Öncelik-sonralık	3	9,68
	Koşul	1	3,23
Biçimsel	Biçimsel	13	41,94
Toplam		54	

Tablo 5'e göre öğretmenler bağlaç öğretiminde tercih edilen yaklaşım ve anlamsal işlevlere yönelik 7 farklı görüş belirtmişlerdir. Öğretmenlerin %58,06'sı (f=18) "zıtlık", %25,81'i (f=8) "pekiştirme" yanıtını vermiştir. Öğretmenlerin %41,94'ü (f=13) ise anlamsal işlevlerin öğretilmediğini ifade etmiştir. Katılımcıların bu kategorideki görüşleri aşağıdaki ifadelerle örneklendirilmiştir.

Ö17 "Tabii ben cümledeki anlamlarını da veriyorum derste. Kendileri cümle kuruyorlar. Hangi anlamda kullanılmış? Zıtlık mı pekiştirme mi öncelik-sonralık anlamı mı? Bunların hepsini kendileri buluyor. Bu şekilde zaten daha anlamlı hâle geliyor ders."

Ö28 "Hayır, herhangi bir anlamsal boyutuna değinmedim bugüne dek. Bu 5'ten 8'e yer alan düşüncenin yönünü değiştiren ifadelerde zıtlık ve açıklama anlamlarını veriyoruz ancak bağlaçlar konusu içinde ayrıca bir başlık olarak almıyoruz. Sadece bağlama görevini anlatıyoruz ve kavramalarını bekliyoruz."

Öğrencilerin Temel Dil Becerilerinde Bağlaç Kullanım Durumuna Yönelik Görüşler

"Öğretmenlere göre öğrencilerin temel dil becerilerinde bağlaçları kullanım durumu" 3 temadan oluşmaktadır. 3 temada 3 yönlendirici soruyla elde edilen görüşler Tablo 6'da bir bütün halinde gösterilmiştir.

Tablo 6.
Öğrencilerin bağlaç kullanımına yönelik görüşler

Tema	Alt kategori	Kod
Konuşma dilinde kullanım	Bilinçli ve yerinde kullanım	Bilinçli ve yerinde
	Bilinçli ve/veya yerinde olmayan kullanım	Bilinçli değil ama yerinde
		Hem bilinçli değil hem yerinde değil
		Çok sık kullanmıyor
		Basit cümleler kurdukları için yerinde
		Anadili Türkçe olanlar kullanabiliyor
Yazılı anlatımda yapılan hatalar	Yazımsal hatalar	Eş biçimlilik gösteren bağlaçlar
		Gereksiz bağlaç kullanımı
	Anlamsal hatalara dair görüşler	İkili kullanılan bağlaçlar
	Hata yapılmadığına dair görüşler	Basit cümleler kuruluyor
Dinleme becerisinde bağlaçlara yönelik etkinlik	Etkinlik yapılıyor	Kitaptaki dinleme metinleri
		Sesli okuma
		Müzik dinleme
		Radyo dinleme
	Etkinlik yapılmıyor	Etkinlik yok

Tablo 6'ya göre konuşma dilinde kullanım teması 2 alt kategori ve 6 koddan, yazılı anlatımda yapılan hatalar teması 3 alt kategori ve 4 koddan, dinleme becerisinde bağlaçlara yönelik etkinlik teması 2 alt kategori ve 5 koddan oluşmuştur. Bu temalara ilişkin veriler aşağıda sırayla sunulmuştur.

"Öğrenciler konuşmalarında bağlaçları bilinçli olarak ve yerinde kullanabiliyor mu?" sorusuna ilişkin görüşler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 7.
Öğrencilerin Konuşma Dilinde Bağlaç Kullanımlarına Yönelik Görüşler (n=31)

Kod	Frekans (f)	Toplam (%)
Bilinçli değil ama yerinde	17	54,84
Hem bilinçli değil hem yerinde değil	7	22,58
Bilinçli ve yerinde	3	9,68
Çok sık kullanmıyor	2	6,45
Basit cümleler kurdukları için yerinde	2	6,45
Anadili Türkçe olanlar kullanabiliyor	1	3,23
Toplam	32	

Tablo 7'ye göre öğretmenler, öğrencilerin konuşmalarında bağlaç kullanımına yönelik 6 farklı görüş belirtmişlerdir. Öğretmenlerin %54,84'ü (f=17) "bilinçli değil ama yerinde" yanıtını vermiştir. Katılımcıların bu kategorideki görüşleri aşağıdaki ifadelerle örneklendirilmiştir.

Ö7 "Bağlaçları kullanıyorlar. Ama bağlaç kullandıklarını biliyorlar mı, benim gözlemlerime göre hayır. Ama, fakat bağlacını çok sık kullanıyoruz, onlar da öyle ama bazen mantıksızlık oluyor. Mesela ama bağlacı. Cümlem olumlu, ama demişsem olumsuz gelmeli fakat onlar bir olumlu cümle daha getirebiliyor. İşte burada işlevi önemli. Zıtlık verdiğini bilmesi lazım, sadece bağlaması yetmez."

Ö18 "Evet. Yani bunun kavramasını, pekiştirmesini iyi yaptıysa ki öğrencilerimizin çoğunda bu mevcuttur, bu öğrencilerimiz kullanmaktan kaçınmıyorlar ve doğru da yapıyorlar bunu. Zaten aileden gelen eğitim iyiyse yani düzgün bir iletişim

kurulabildiyse okul eğitimine gerek kalmadan çocuklar kelime türü bilmeksizin bağlaçları kullanabiliyor. Neticede bağlaçlar gündelik hayatta da oldukça karşılaşılan bir kelime türü."

"Öğrenciler kendi yazdıkları metinlerde en çok hangi bağlaçların kullanımında hata yapmaktadır?" sorusuna ilişkin görüşler Tablo 8'de gösterilmiştir.

Tablo 8.

Öğrencilerin Yazımında Hata Yaptıkları Bağlaçlara Yönelik Görüşler (n=31)

Kod	Frekans (f)	%
Eş biçimlilik gösteren bağlaçlar	22	71,00
Gereksiz bağlaç kullanımı	9	29,03
İkili kullanılan bağlaçlar	1	3,23
Basit cümleler kuruluyor	1	3,23
Toplam	33	

Tablo 8'e göre öğretmenler, öğrencilerin kendi metinlerinde hatalı bağlaç kullanımına yönelik 5 farklı görüş belirtmişlerdir. Öğretmenlerin %71,00'ı (f=22) "eş biçimlilik gösteren bağlaçlar" ve %29,03'ü (f=9) "gereksiz bağlaç kullanımı" yanıtını vermiştir. Katılımcıların bu kategorideki görüşleri aşağıdaki ifadelerle örneklendirilmiştir.

Ö7 "Yazılarda da aynı sıkıntı var. Konuşma ve yazmada o bağlaçların anlamlı ve başarılı kullanımını göremiyoruz. De/da'nın yazımsal yanlışı çok oluyor anlamı bir kenara bırakırsak. O konuyu biliyor, bağlaç konusunu. Sınavda yapıyor, başarımız çok yüksek ama yazı dilinde ve konuşma dilinde olmuyor."

Ö9 "Yazma noktasında tekrara düşülüyor. Mesela öğrencinin yazarken en çok kullandığı bağlaç ve. Çünkü bunun bir sonu gelmiyor. 10 cümleyi nokta koymadan ve ile bağlayabiliyor. Bunun dışında da/de'nin olduğu her yerde yazım hatası gözlüyorum. Veya bağlacı ise onun aksine ayrı yazılabiliyor. Rahatlıkla yazan öğrenciler de var ama problemlerden bahsediyorum. Düzeltme yoluna gidiyoruz, hatalara yönelik metin okuması yapıyoruz. "

"Bugüne dek program ve uygulamalarda dinleme diğer becerilere nazaran daha geri planda kalmıştır. Siz bağlaç öğretiminde dinleme becerisine yönelik etkinlik yapıyor musunuz? Cevabınız evetse bu etkinlikler nelerdir?" sorusuna ilişkin görüşler Tablo 9'da gösterilmiştir.

Tablo 9.

Bağlaç Öğretiminde Dinleme Becerisine Yönelik Görüşler (n=31)

Kod	Frekans (f)	(%)
Kitaptaki dinleme metinleri	11	35,48
Sesli okuma	8	25,81
Müzik dinleme	2	6,45
Radyo dinleme	2	6,45
Etkinlik yok	12	38,71
Toplam	35	

Tablo 9'a göre öğretmenler, bağlaç öğretiminde dinleme becerisine yönelik 5 farklı görüş belirtmişlerdir. Öğretmenlerin %35,48'i (f=11) "kitaptaki dinleme metinleri" ve %25,81'i (f=8) "sesli okuma" yanıtını vermiştir. Öğretmenlerin %38,71'i (f=12) ise dinleme becerisine yönelik etkinlik yapılmadığını ifade etmiştir. Katılımcıların bu kategorideki görüşleri aşağıdaki ifadelerle örneklendirilmiştir.

Ö20 "Dinleme noktasında yaptığım tek şey öğrencilere yazdıklarını okutmamdır diyebilirim. Yapabildiğimiz şey bazen ders kitaplarındaki dinleme metinlerinde uygun etkinlik varsa bağlaçları bulmak olur. Zaman ve sınav odağımız bu beceriyi geride bırakıyor."

Ö25 "Dinleme noktasında hiç bağlaç öğretimi yok neredeyse. Yetişmez de o zaman zaten. Normal anlam sorularında dahi 3-4 kez dinliyoruz bir dinleme metnini. Algıda ciddi sıkıntı yaşıyoruz. Dediğim gibi bu 2 yıllık pandemi de zaten çok zarar verdi. Yetileri kayboldu çocukların. Bir de bağlaç bulmaya dinleyelim dersek birincisi yetişmez ikincisi çok kez dinlemek gerekir."

Bağlaç Öğretiminde Kullanılan Yöntem ve Tekniklere Yönelik Görüşler

"Sizin tecrübelerinize göre bağlaç öğretiminde hangi yöntemler daha etkili sonuç vermektedir?" sorusuna ilişkin görüşler Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10.

Bağlaçların Öğretimi İçin Tercih Edilen Yöntemlere Yönelik Görüşler (n=31)

Kod	Frekans (f)	%
Drama	14	45,16
Sunuş yolu	10	32,26
Okuma-yazma çalışmaları	6	19,35
Soru-cevap	6	19,35
Buluş yolu	6	19,35
Oyun	5	16,13
Görsel materyallerle öğretim	3	9,68
Test/çalışma kâğıdı	3	9,68
Tümdengelim	2	6,45
Müzik destekli öğretim	2	6,45
Sezdirme	2	6,45
Yarışma	1	3,23
Gezi	1	3,23
Karikatür	1	3,23
Beyin fırtınası	1	3,23
Toplam	63	63

Tablo 10'a göre öğretmenler, bağlaç öğretiminde kullanılan yöntemlere yönelik 16 farklı görüş belirtmişlerdir. Öğretmenlerin %45,16'sı (f=14) "drama" ve %32,26'sı (f=10) "sunuş yolu" yanıtını vermiştir. Katılımcıların bu kategorideki görüşleri aşağıdaki ifadelerle örneklendirilmiştir.

Ö26 "Drama yöntemini sık kullanıyorum. Özellikle birkaç yıldır bunu öğrencilerim üzerinde iyi bir eğitim yolu haline getirdiğimi düşünüyorum. Çünkü onlar da eğleniyor ben de bağlaçlar gibi çocukların sıkılabileceği ve unutabileceği bir konuyu kalıcı olarak öğretebiliyorum. Kesinlikle sadece bağlaçlar değil, tüm konularda uygulanması gerekir. Keza yazma çalışmaları da öyle ama örnek yazmaktan bahsetmiyorum. Şiir yazmak, metin yazmak, günlük yazmak, şarkı sözü yazmak. Diyeceğim o ki öğrencileri eğlendirirken öğretim yapmamız şart. Aksi halde sıkıcı bir dayatma gibi görünüyor. Benim 10 yıldan fazla bir öğretmenlik geçmişim var. Eski zamanlarda öğrencilerim ders bitse de gitsek diye beklerken şimdi bu yollarla teneffüse bile çıkmıyorlar, drama yaparsak rolümüze devam ediyoruz o sürede de."

Ö28 "Ya benim oyunla öğrettiğim zamanlar oldu ama şu an onu yapamam. Mevcudum fazla. Materyal az. Şu anki imkanlarla önce kısaca anlatıyoruz, örnek veriyoruz, örnek istiyoruz. Görselle de destekliyoruz; kartonlar, resimler gibi. O konuda küçük bir video desteği dahi olsa farklı olur. Kuru kuruya anlatınca çok havada kalıyor. "

Tartışma, Sonuç ve Öneriler

Türkçe ders kitabı etkinliklerinde bağlaçların sınıf düzeylerine göre çeşitlilik gösterdiği tespit edilmiştir. Etkinlik sayısı bakımındansa ders kitapları arasında bir uyuma rastlanmamıştır. 6. sınıf ders kitabında 16 etkinlik yer alırken 7. sınıf ders kitabında yalnızca 4 etkinlik yer almaktadır. Kara (2023) da çalışmasında 7. sınıf ders kitabındaki bağlaç etkinliklerinin azlığına dikkat çekmiştir. Programda kazanımların etkinliklere yansıması konusunda bir yönerge olmaması bu duruma sebep olmaktadır (Deniz vd., 2019). Ayrıca kazanımların ders kitaplarına veya sınıf düzeylerine farklı oranda dağıtılması bir düzensizlik ortaya çıkarmaktadır (Kara, 2023). Buna karşı Sarıkaya (2023) öğretmenlerin ders kitaplarındaki etkinlik sayılarını gereğinden fazla bulduğunu tespit etmiştir. Batur ve Özdemir (2021) Türkçe 7. sınıf ders kitaplarında etkinlik ve kazanım alanı oranını değendirmiş ve okuma becerisine ait etkinliklerin daha fazla yer aldığı sonucuna ulaşmıştır. Çalışmamızda ise tüm sınıf düzeyleri toplamında en fazla bağlaç etkinliğinin yazma becerisine ait etkinlikler olduğu tespit edilmiştir. Onu sırasıyla okuma ve konuşma becerilerine ait etkinlikler takip etmiştir. Ders kitaplarında bağlaçlara ilişkin dinleme becerisine ait tek etkinlik 2024 yılında uygulamaya konan 5. sınıf ders kitabıdır. Burada yer alan etkinlik de müstakil bir dinleme etkinliği değil, akran değerlendirme formudur. Altun (2022) da buna dikkat çekerek ders kitaplarındaki dinleme metinlerinin ve etkinliklerinin sistemli olmadığını ifade etmiştir. Bu veriler bağlaç öğretiminin çoğunlukla yazılı anlatım becerileri üzerine sürdürüldüğünü,

özellikle dinleme becerisinin ciddi şekilde ihmal edildiğini göstermektedir. Öğretim programında da bağlaçları kapsayan bir dinleme becerisi kazanımı bulunmamaktadır (Çiçek, 2023). Programlar kapsamlı hazırlanmaktadır ancak dinleme becerisi için durum farklıdır (Gücüyeter, 2009). Satılmış ve Avcı (2024), dört temel becerinin Türkçe ders kitaplarına dengeli dağıtılmadığı tespit etmiş olup çalışmamızda da benzer bir sonuca ulaşılmıştır.

2023 yılında uygulanan 5. sınıf ders kitabı ve 2024 yılında Türkiye Yüzyılı Maarif Modeli ile birlikte uygulanmaya başlanan 5. sınıf Türkçe ders kitabı arasındaki etkinlik ve çeşitlilik farkı da dikkat çekicidir. 2024 yılındaki ders kitabında bağlaç etkinliği sayısı ciddi şekilde artmış ve bir önceki kitapta yer alan "ama, fakat, ancak" gibi bağlaçlara ek olarak "özellikle, mesela, öte yandan, uzun lafın kısası" gibi bağlaçlar eklenmiştir. Ayrıca yine bu kitaptaki etkinliklerde genellikle "bağlaç" veya "geçiş ve bağlantı ifadeleri" terimleri kullanılmamış, "özetleyici ifadeler" gibi daha anlama dönük ifadeler tercih edilmiştir. Hem programda hem de ders kitaplarında "bağlaç" teriminin doğrudan kullanıldığı tek sınıf düzeyi ise 6. sınıf olarak göze çarpmaktadır. İlgili kazanımda, bağlaçların anlamlarının öğretimi vurgulanmaktadır (Çiçek, 2023).

Programda bazı kazanımların açıklaması yer almakta ve hangi kazanımlarda hangi bağlaçların işlenmesi gerektiği belirtilmektedir. Ders kitaplarında ise bu konuda bir uzlaşım yoktur. Aynı beceri alanına ait bazı etkinliklerde kullanılacak bağlaçlar verilirken bazı etkinliklerde verilmemiştir Deniz vd. (2019) geçiş ve bağlantı ifadelerinin anlama olan katkısını belirleme kazanımının ders kitaplarında yeterince önemsenmediğini ifade etmiştir. Kullanılacak olan bağlaçların verildiği etkinlikler ise program ile uyumludur. Programda alt sınıf seviyelerinde verilen bağlaçlar ders kitaplarında daha üst sınıf seviyelerinde de kullanılmıştır. Örneğin "ama, ancak" gibi bağlaçlar 5 ve 6. sınıf kazanımlarında yer alırken ders kitabında 8. sınıf etkinliklerinde de kullanılmıştır.

Bağlaç öğretiminde en sık kullanılan bağlaçlara yönelik 20 farklı görüş arasında en çok "ve, ama, fakat" cevaplarına ulaşılmıştır. Bu durum farklı okullardaki Türkçe öğretmenleri arasında bağlaç öğretiminde sık kullanılan bağlaçlar açısından bir tutarlılık olduğunu göstermektedir. Bu sonuçtan farklı olarak programdaki bağlaç kazanımları incelendiğinde ortaokul 5 ve 6. sınıf seviyesinde "ama, fakat, ancak, lakin"; 7 ve 8. sınıf seviyesinde "oysaki, başka bir deyişle, özellikle" gibi bağlaçlar ön plana çıkarılmıştır (Çiçek, 2023). Armut (2018), ders kitaplarındaki kelime sıklığını incelediği araştırmasında benzer bir sonuçla 6. sınıf Türkçe ders kitaplarında en fazla "ve, de, ile, ki" bağlaçlarının kullanıldığını tespit etmiştir. Çalışmamızda ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki bağlaç etkinlikleri de incelenmiş, etkinliklerde en sık geçen bağlaçların "fakat, ama, lakin, ancak" olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkçe öğretmenlerine göre bağlaçların öğretimde kullanılma sıklığını, sınavlarda sorulma beklentisi direkt olarak etkilemektedir.

Bağlaç öğretiminde en çok zorlanılan bağlaçlara yönelik 15 farklı görüş arasında en çok "da/de, ki, ile, hem…hem" cevaplarına ulaşılmıştır. Bulgulara göre öğrencilerin öğrenme ve fark etmede en çok zorlandığı bağlaçlar eş biçimlilik gösteren bağlaçlardır. Bu bağlamda bağlaçlar; edat, hâl eki, sıfat ve zamir ile karıştırılabilmektedir. Yelli ve Ünal (2019) tarafından yapılan çalışmada eğitim fakültesi öğrencilerinin "de" ve "ki" bağlaçlarını kullanma düzeyi incelenmiş ve 104 öğrenciden 27'sinin hata yaptığı tespit edilmiştir. Çiçek ve Karatay (2023) benzer bir sonuçla öğretmen adaylarının da/de biçimbirimlerinde hata yaptıklarını vurgulamıştır. Öğretmen adaylarında tespit edilen bu eksiğin ileride öğrencilere yansıyabileceği düşünüldüğünde sonuç önemlidir. Ayrıca öğretmenler, öğrencinin eş biçimlilik gösteren bağlaçları, özellikle de edatlarla ayırt edebilmesi için kurallar (cümleden çıkarma, noktalama işareti kullanma vb.) öğretme yoluna gittiklerini ifade etmişlerdir. Öğretimi kolaylaştıracak bir yol olarak görülen bu kurallara karşı Gümüşatam (2019) "ve, ile" biçimbirimlerini söz diziminde karşılaştırmalı olarak incelemiş; bu bağlaçların ortak özellikleri kadar farklı özelliklerinin de olduğunu ve bu nedenle kullanım ve anlam açısından tam olarak bir eş anlam ve eş görev görülemediğini tespit etmiştir. Türkçe öğretmenleri ders kitabında bilinmeyen kelimelerle ilgili etkinlik olduğunu ancak öğrencilerin özen göstererek yapmadığını; verilen cevabınsa genellikle "lakin" bağlacı olduğunu ifade etmişlerdir. Öğretmenler bu durumun nedenini öğrencilerin kelime hazinesinin henüz yeterince gelişmemiş olması olarak belirtmiş olup Çakmak (2015) da çalışmasında benzer bir sonuca ulaşmıştır.

Bağlaç öğretiminde tercih edilen yaklaşım ve anlamsal işlevlere yönelik 8 farklı görüş arasında en çok "zıtlık, pekiştirme, açıklama" cevaplarına ulaşılmıştır. 31 Türkçe öğretmeninden 13'ü ise bağlaç öğretiminde biçimsel yaklaşımı esas aldığını ve anlamsal işlevlere değinmediğini ifade etmiştir. Çalışmamızın bulgularını destekler nitelikte Deniz ve Demir (2019) çalışmalarında, bağlaçların işlevlerini ele alan araştırmaları incelemiş ve en fazla bu işlevlere ulaşmıştır. Buna karşı Yavuz (2011), bağlaçların ağızlarda en fazla "açıklama" göreviyle kullanıldığını belirtmiştir. Ayrıca bağlaçların işlevlerini ele alan çalışmalar incelendiğinde Çelik (1999) "da" bağlacında 15 işleve, Üstünova (2006) "ama" bağlacında 15 işleve, Karaşin (2008) "ya" bağlacında 10 işleve ulaşmıştır ve bu çalışmadaki bulgulardan oldukça fazladır. Ayrıca öğretmenler, öğrencilerin bağlaçların bağlama görevini dahi tam olarak kavrayamadıklarını ifade etmektedir. Çakmak (2015) öğrencilerin akademik altyapı seviyesinin yetersiz olmasından kaynaklı olarak dilbilgisi öğretiminde başarıya ulaşmanın zorluğuna değinmiş olup çalışmamızda bazı öğretmenlerin görüşleriyle örtüşmektedir. Çalışmamızda önemli sayıda öğretmenin öğretimde bağlaçların işlevlerine deyinmeyişi, bağlaçlarla ilgili kazanımın da tam olarak uygulanamadığını ortaya çıkarmaktadır. Oysa Türkçe Dersi

Öğretim Programı'nda (2019) bağlaçların metne olan katkısının açıklanması ifade edilmektedir. Çiçek ve Karatay (2022), işlevsel yaklaşım temelli öğretimin, "mi"nin yazımı ve işlevlerinin kazandırılmasında anlamlı gelişmeler sağladığını ortaya koymuştur. Bu çalışmada da işlevsel yaklaşım çerçevesinde öğretim sürecini yürüten öğretmenlerin hem öğrencilerle ilgili hem de bağlaç öğretimine yönelik görüşlerinin daha olumlu olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca Ömeroğlu (2025) bağlaçların işlevsel katkılarına ilişkin öğretmen adaylarının çok az sayıda cevap verdiğini ifade etmiştir.

Çalışmada öğrencilerin temel dil becerilerinde bağlaçları kullanım durumu incelenmiş olup öğrencilerin konuşma dilinde bağlaç kullanımına yönelik 6 farklı görüş arasında en çok "Bilinçli değil ama yerinde, hem bilinçli değil hem yerinde değil" cevaplarına ulaşılmıştır. Öğrencilerin konuşmalarında bağlaç kullanımını yeterli görmeyen öğretmenlerin çoğu öğrencilerin yaşı gereği bağlaç kullanımında yetkin olmadığını belirtmiştir. Buna karşı Bozavlı (2016), ilkokul öğrencilerinin konuşmalarında yetişkin seviyesinde bağlaç kullanabildiğini tespit etmiştir. Öğretmenler çoğunlukla, öğrencilerin konuşurken bağlaç kullandıklarının farkında olmadıklarını ancak hata da yapmadıklarını ifade etmişlerdir. Kurudayıoğlu da (2003) konuşma becerisi ve eğitimini ele aldığı çalışmasında benzer bir sonuca ulaşmıştır. Öğretim süreçlerinde öğretmen tarafından en fazla kullanılan iletişim yolu konuşmadır (Katrancı, 2014). Öğretmenin rol model olması ve sınıf içi konuşmalarda bağlaçların doğru şekilde kullanılması önemlidir.

Öğrencilerin yazımında hata yaptıkları bağlaçlara yönelik 5 farklı görüş arasında en çok "eş biçimlilik gösteren bağlaçlar" ve "gereksiz bağlaç kullanımı" cevaplarına ulaşılmıştır. Türkçede bağımlı ve bağımsız biçim birimler arasındaki eş biçimlilik yazım yanlışlarına sebep olabilmektedir (Tepeli, 2006). Çalışmamızda eş biçimlilik gösteren bağlaçların öğretimi ve ayırt edilmesinde de zorluklar yaşandığı görülmüştür ve bu durum öğrencilerin yazılı metinlerinde de geçerliğini korumaktadır. Yıldırım ve Uludağ (2016) çalışmalarında öğrencilerin en başarısız oldukları yazım kuralının "ki" bağlacına ait olduğunu tespit etmiş olup çalışmamızın sonuçlarıyla örtüşmektedir. Süğümlü (2020) ortaokulun tüm sınıf seviyelerinde bağlaç olan "da/de"nin yazımında sorun yaşandığını ifade etmiştir. Akkaya (2013) da çalışmasında benzer bir sonuçla "ki" ve "de" bağlaçlarının en fazla yapılan yazım yanlışlarından olduğunu tespit etmiştir. Bazı öğretmenler öğrencilerin hem sözlü hem de yazılı anlatımda bağlaçları olabildiğince az kullandığını belirtmiştir. Martinez (2015) tarafından yapılan çalışmada da öğrencilerin yazdıkları metinlerde bağlaç kullanımının oldukça az ve kullanılan bağlaç çeşidinin de yetersiz olduğu tespit edilmiştir. Göçer (2010), yazmayla düşünme arasındaki bağa dikkat çeker. Pangaribuan vd. (2018) de çalışmalarında karmaşık metinlerde bağlaç kullanımıyla ilgili hatalar yapıldığını belirtmiş ve yazma ile düşünmenin bir arada olmasının önemine vurgu yapmıştır. Çalışmamızda da bağlaçların metinlerdeki tespiti ve kullanımındaki eksiklikler incelendiğinde, eş biçimlilik gösteren bağlaçların düşünme, anlamlandırma ve uygulama süreçlerinde eksiklikler olduğunu ortaya koymaktadır. Bazı öğretmen ifadelerinde, öğrencilerin edebî açıdan güçlü ama bağlaç ve diğer dilbilgisi unsurlarının kullanımı bakımından eksik metinler ortaya çıkardıkları belirtilmiştir. Bu durum öğretmen ifadeleriyle de desteklendiği üzere öğrencilerin dilbilgisi kurallarını genellikle ezberlemeye çalıştıkları ve daha sonra da unuttuklarını göstermekte olup Uibu ve Liiver (2015) de çalışmalarında bağlaç ve dilbilgisi hatalarının unutmakla ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Sonuç olarak hem dilbilgisi hem de bağlaç öğretimi, yazma becerisiyle birleştiğinde daha anlamlı hâle gelmektedir ve dilbilgisini metin dışında bir yolla öğretmeye çalışmak tam olarak yararlı olmayacaktır (Akyol, 2019). Ayrıca yazma becerisini not verme amaçlı değil, ilgi çekici konularla birlikte beceriyi geliştirici bir anlayışla yürütmek gerekmektedir (Karadağ, 2018). Yaratıcı yazma çalışmaları hem hedeflenen kazanımlara ulaşmada hem de süreci eğlenceli hale getirmede bir yol olarak görülebilir (Kırmızı ve Adıgüzel, 2023). Programda da bağlaç öğretiminin metinden hareketle yapılması uygun görülmüştür. Bu nedenle bağlaç öğretimi, öğrencilerin en çok problem yaşadığı kısımlar belirlenerek öğretim sürecinin planlanması ve yazma etkinliklerinin düzenlenmesi şeklinde gerçekleştirilebilir (Zorbaz, 2012).

Bağlaç öğretiminde dinleme becerisine yönelik 5 farklı görüş arasında en çok "ders kitabındaki dinleme metinleri ve sesli okuma" cevaplarına ulaşılmıştır. 12 öğretmen ise bağlaç öğretiminde dinleme becerisini kapsayan bir etkinlik yapmadığını ifade etmiştir. Özbay ve Melanlıoğlu (2012), bu becerinin geçmişte ve günümüzde "ihmal edildiği" sonucuna varmış, çalışmamız bulgularında da bu durum desteklenmiştir. Dinleme becerisinin eğitimde yeterince önemsenmediği hem geçmişte hem de günümüzde dikkat çekici bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yapılandırmacı yaklaşımın benimsenmesiyle birlikte dinleme becerisi daha çok önem kazanmıştır. Dinleme becerisi, öğretimin ilk basamağı olarak düşünülebilir (Gökçe, 2020). Tüm becerilerin birlikte ve etkin biçimde kullanılması planlanmasına rağmen dinleme becerisi için uygulamada hâlâ eksiklikler olduğu gözlenmektedir. Ayrıca çoğu öğretmen sınıf mevcudu, zaman, ortam, öğrenci seviyesi gibi sebeplerle kitaba bağlı kaldıklarını, bu yüzden de kitap dışında etkinlik yapamadıklarını ifade etmiştir. Çalışmamız bulgularından farklı olarak Önal (2010), öğretmenlerin dilbilgisi konularını temel dil becerileriyle bir bütün olarak değerlendirdiğini ve bu becerilerin birlikte öğretimini sağladığını belirtmiştir. Çalışmamızda öğretmenler, Türkçe ders kitaplarında dinleme etkinliklerinin çoğunlukla bilinmeyen kelimeleri bulma üzerine planlandığını; kitap dışında etkinlik yapmak isteseler de sınıf mevcudu, zaman, ortam, öğrenci seviyesi gibi sebeplerle kitaba bağlı kaldıklarını ifade etmiştirlerdir. Bu açıdan ders kitaplarının, beceri alanlarına

yeterli ve dengeli bir şekilde yer vermediği ortaya çıkmaktadır. Bu sonuca paralel olarak Rijt vd. (2019) yaptıkları çalışmada, öğretmenlerin Flemenkçe ders kitaplarında yer alan etkinlik ve beceri dağılımını dilbilgisini yansıtması bakımından yetersiz bulduklarını ifade etmişlerdir.

Bağlaç öğretiminde kullanılan yöntemlere yönelik 16 farklı görüş arasında en çok "drama, sunuş yolu, yazma çalışmaları" cevaplarına ulaşılmıştır. Çakmak (2015) edat, bağlaç ve ünlem öğretiminde öğretmenlerin genellikle buluş, düz anlatım, soru-cevap yöntemlerini esas aldıklarını tespit etmiştir. Buna karşı çalışmamızda öğretmenler bağlaç öğretiminde 16 farklı yöntemi kullandıklarını ifade etmişlerdir. Okul, öğrenci profili, ortam vb. değişkenlerin, farklı yöntemlerin önünü açması doğal karşılanabilir. Çünkü dilbilgisi öğretimi, kural aktarımı değildir ve öğretimde çözüme dönük olunmalıdır. Çağdaş yöntemleri, özellikle de drama ve buluş yolu gibi yöntemleri bağlaç öğretiminde kullanan öğretmenler, öğrencide motivasyon ve başarı oranının arttığını, ayrıca öğretim sürecinin de daha akıcı ve kaliteli hâle geldiğini belirtmişlerdir. Maden ve Dinç (2017) çalışmalarında, drama yöntemiyle yapılan öğretimin geleneksel yöntemlerden daha başarılı olduğunu tespit etmiş, bu durum çalışmamız bulgularıyla da desteklenmiştir. Ayrıca öğrencilerin etkileşimini destekleyecek yöntemlerle birlikte sınıf düzenlemesi oluşturulması öğrencinin öğretim sürecinde etkin ve özgüvenli davranmasını sağlayacaktır (Garip ve Karadağ, 2023). Bağlaç öğretim sürecinin de diğer konular gibi dil becerileriyle etkileşim içinde olması gerektiği (Güven, 2013) göz önünde bulundurulduğunda, gerçekleştirilen pek çok araştırma çalışmamızla örtüşmektedir. Yaman (2005) okuma becerisinde, Akoğuz (2002) ve Köklü (2003) konuşma ve dinleme becerilerinde drama yönteminin olumlu etkilerini gösteren araştırmalar sunmuşlardır. Kırmızı da (2022) çalışmasında, öğretmenlerin her açıdan drama yöntemini olumlu bulduklarını tespit etmiştir. Çalışmada, tümevarımsal tekniklerden biri olan buluş yolunun sık kullanıldığı ve faydalı olduğu gözlemlenmiştir. Uibu ve Liiver (2015), Graus ve Arno Coppen (2016) ile Edna Anani (2017) tarafından gerçekleştirilen araştırmalar da tümevarım yöntemleriyle yapılan öğretimin öğretmenler tarafından benimsendiğini ortaya koymuş ve çalışmamızın sonuçlarını desteklemiştir. Çalışmamızda, sunuş yolu ve buluş yolunu tercih eden öğretmen sayısının birbirine oldukça yakın olduğu tespit edilmiştir. Sunuş yolunu öğretimde ana yöntem olarak seçen öğretmenlerin başlıca sebepleri arasında sınıfların kalabalık olması ve materyal yetersizliği bulunmaktadır. Bu bulguları destekler nitelikte Bıyık (2016) ve Salman (2018) zaman problemi, sınav hazırlıkları ve kalabalık sınıf ortamı gibi zorunlu nedenlerden dolayı geleneksel yaklaşımlara ait tekniklerin uygulandığını belirtmişlerdir.

Çalışmamızın sonuçları doğrultusunda program tasarımcıları, uygulayıcılar ve ileriye dönük araştırmalar için öneriler geliştirilmiştir.

- Öğrencilerin eş biçimlilik gösteren bağlaçları ayırt etmekte zorlandığı göz önünde bulundurulduğunda; edatlar, hâl ekleri, sıfatlar, zamirlerle ayırt etmeyi kolaylaştıracak yollar ve yöntemler geliştirilebilir. Sadece ders kitabındaki bağlaçlar değil, gündelik hayatta kullanılan pek çok bağlaç öğretime dâhil edilebilir.
- Bağlaçların işlevsel öğretimi temel alınmalıdır. Ders kitaplarına bu konuya katkı sağlayacak etkinlikler eklenmelidir. Bazı öğretmenlerin de bu konuda bilgi sahibi olmadığı gözlendiğinden öğretmenlere hizmet içi eğitimler verilebilir. Bağlaçların işlevlerinin öğretimine yönelik deneysel çalışmalar yapılabilir.
- "da/de, ki" vb. yazımı karıştırılan bağlaçların yazım kurallarıyla ilgili eğitime ilkokuldan itibaren başlanarak erkenden içselleştirmeleri sağlanabilir.
- Bağlaç öğretiminde seçilen yöntemler öğrenciyi motive edebilmelidir. Drama, oyun gibi yöntemler daha çok kullanılabilir. Farklı yöntemler kullanılarak yapılan bağlaç öğretiminin başarıya etkisini ölçen başarı ölçekleri geliştirilebilir.
- Tüm sınıf seviyelerindeki ders kitaplarında bağlaç öğretimine yönelik etkinliklerin sayısı ve dil becerileriyle ilişkisi açısından bir denge gözetilmelidir. Özellikle dinleme metinlerine bağlaç odaklı etkinlikler eklenmelidir.
- Ders kitaplarında ve öğretim programında bağlaç konusunda ilişkin terimsel farklılıklar yeniden gözden geçirilmelidir.
- Bağlaç öğretimini 5. sınıftan 8. sınıfa kadar temelden karmaşığa doğru yapılandırarak sınıf düzeyine uygun bağlaçlar kademeli olarak verilmelidir. 5. sınıfta sık kullanılan ve anlamı açık "ve, ama, fakat, çünkü" gibi bağlaçlarla basit neden-sonuç ve karşıtlık ilişkileri kavratılabilir. 6. sınıfta dil becerilerinde gelişim yaşanacağı düşünüldüğünde "ancak, sonuç olarak" gibi bağlaçlar sunulabilir. 7. sınıf düzeyinde "özellikle, mesela, öte yandan" gibi bağlaçlarla düşünceyi derinleştirme ve ayrıntılandırma becerisine katkı sunulabilir. 8. sınıfta ise "başka bir deyişle, böylece, kısacası" gibi daha karmaşık yapılar yer alabilir.

Araştırma, Antalya ili merkez ve Kumluca ilçelerindeki ortaokullar bünyesinde görev yapmakta olan Türkçe öğretmenleri ile sınırlıdır. Araştırma, veri toplama araçları kısmında sunulmuş öğretmenler için geliştirilmiş yarı yapılandırılmış görüşme formu ve ortaokul Türkçe ders kitapları ile sınırlıdır.

Etik Komite Onayı: Bu araştırma, Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'nun25.03.2022 tarihve 06/106 numaralı kararı ile alınan etik kurul izni çerçevesinde gerçekleştirilmiştir.
Katılımcı Onamı: Çalışmaya katılan tüm öğretmenlerden onam alınmıştır.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Yazar Katkıları: *[Ömer Demirtaş (ÖD), Yusuf Tepeli (YT)]* Fikir-ÖD-YT; Tasarım-ÖD-YT; Denetleme-YT; Kaynaklar-ÖD-YT; Veri Toplama ve/veya İşleme-Ö;D-YT Analiz ve/ veya Yorum-ÖD-YT; Literatür Tarama-ÖD-YT; Yazıyı Yazan-ÖD-YT; Eleştirel İnceleme-ÖD-YT
Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: *This research was carried out with the approval of the Ethics Committee of Akdeniz University Rectorate, Social and Human Sciences Scientific Research and Publication Ethics Board (Decision No: 06/106, Date: 25.03.2022).*
Informed Consent: *Consent was obtained from all teachers participating in the study.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Author Contributions: *[Ömer Demirtaş (ÖD), Yusuf Tepeli (YT)] Concept -ÖD-YT; Design-ÖD-YT; Supervision-YT; Resources-ÖD-YT; Data Collection and/or Processing-ÖD-YT; Analysis and/or Interpretation-ÖD-YT; Literature Search-ÖD-YT; Writing Manuscript-ÖD-YT; Critical Review-ÖD-YT*
Conflict of Interest: *The authors have no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The authors declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

Akın, L. (2004). *Türkiye Türkçesinde bağlaçlar* (Tez No: 146784). [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Akkaya, A. (2013). 6. sınıf öğrencilerinin yazım yanlışları sıklığı ve yazım yanlışlarının nedenlerine ilişkin öğretmen görüşleri. *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, *8*(4), 33-52. http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.4989

Akyol, H. (2019). *Programa uygun Türkçe öğretim yöntemleri* [Türkçe]. Pegem Akademisi. http://doi.org/10.14527/9786053640011

Anani, G. E. (2017). Teaching and learning of grammar at the basic level of education: revisiting inductive teaching approach. *Education Journal, 6(*1), 51-62. http://doi.org/10.11648/j.edu.20170601.17

Armut, M. (2019). Bir sözcük sıklığı çalışması ve Türkiye'deki mülteci öğrenciler. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 34*(3), 728-749. https://doi.org/10.16986/HUJE.2018043696

Ayrancı, B.B. (2017). Sezdirme yöntemi ile dil bilgisi öğretimi üzerine Türkçe öğretmenlerinin görüşlerinin incelenmesi. *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi. International Journal of Languages Education*. http://dx.doi.org/10.18298/ijlet.2170

Batur, Z., & Özdemir, P. (2021). Türkçe ders kitabı etkinliklerinin kazanımlarla örtüşme durumları. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi*, *5*(1), 47-68. https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1795249

Bıçak, N., & Alver, M. (2018). 2018 Türkçe dersi öğretim programına ilişkin öğretmen görüşleri. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi, 7*(4), 2480-2501. http://dx.doi.org/10.7884/teke.4355

Bıyık, T. (2016). *Türkçe öğretmenlerinin dil bilgisi öğretiminde kullandıkları yöntemler ve ortaokul Türkçe kitap setindeki dil bilgisi öğrenme alanı için verilen yönerge ve etkinlikler hakkındaki görüşleri* (Tez No: 440547). [Yüksek lisans tezi, Erciyes Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Bilgegil, M. K. (1982). *Türkçe dil bilgisi* (Vol. 82). Dergâh Yayınları.

Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, *9*(2), 27-40. https://doi.org/10.3316/QRJ0902027

Boxodirova, F., Isroilova, D., Abduraxmanov, M., & Yuldasheva, D. (2022). Difficulties in teaching the grammatical features of conjunctions. *Science and Innovation, 1*(B7), 1421-1422. https://doi.org/10.5281/zenodo.7314538

Bozavlı, E. (2016). İlkokul Çağındaki Çocuklarda Bağlaçların Söylemsel Değerleri. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* (10), 239-256. http://doi.org/10.7827/turkishstudies.9566

Creswell, J. W. (2007). Qualitative inquiry & research design: Choosing among five approaches (2. Baskı). SAGE Publications.

Çakmak, M. C. (2015). *Ortaokullarda edatların öğretimi ve öğrencilerin edatları kullanma yeterlikleri. [Teaching of postpositions in secondary schools and the competence of students' post potions use*] (Tez No: 396656). [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi] https://openaccess.firat.edu.tr/xmlui/handle/11508/12350?show=full

Çelik, M. (1999). da" nın işlevleri. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi, 10*, 25-32. http://dad.boun.edu.tr/tr/pub/issue/4531/62312

Çiçek, S. (2023). 3. Ana dili olarak Türkçe öğretiminde işlevsel dilbilgisinin kullanımı ve etkinlik örnekleri. Y. Yılmaz (Ed.), *Yazıtlardan Dijitale Türkçe: Cumhuriyet'in 100. Yılına Armağan* (ss. 66–83). Fenomen & Rumeli Yayıncılık.

Çiçek, S., & Karatay, H. (2023). -de biçimbirimi ile de bağlacının işlevleri ve yazımının öğretimi. *Eğitim ve Bilim, 48*(214). http://doi.org/10.15390/eb.2023.12079

Deniz, K., & Demir, E. (2019). İşlevlerine göre bağlaçları konu edinen araştırmalar. *Milli Eğitim Dergisi, 48*(1), 903-915. https://dergipark.org.tr/tr/pub/milliegitim/issue/51765/674897

Deniz, K., Tarakcı, R., & Karagöl, E. (2019). Okuma kazanımları açısından ortaokul Türkçe ders kitapları. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *7*(3), 688-708. https://doi.org/10.16916/aded.569153

Erdem, İ. (2008). Öğretmen görüşlerine göre dil bilgisi konularının öğretilme güçlükleri. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 6*(1), 85-105.

http://doi.org/10.21666/muefd.1039352
Ergün, M., vd. (1987). Üniversite Öğrencilerinde Dil ve Anlatım Bozuklukları. *İnönü Üniversitesi Sos. Bil. Ens. Dergisi*, Malatya, sayı:1.
Garip, S., & Karadağ, B. F. (2023). Türkçe öğretiminde etkileşimli sınıf ortamlarının rolü. *Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 21*(3), 1690-1709. https://doi.org/10.37217/tebd.1353872
Graus, J., & Coppen, P. A. (2016). Student teacher beliefs on grammar instruction language, *Teaching Research, 20*(5), 571-599. https://doi.org/10.1177/1362168815603237
Göçer, A. (2010). Türkçe öğretiminde yazma eğitimi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi-Journal of International Social Research, 3*(12).
Göçer, A., & Arslan, S. (2019). Ortaokulda gerçekleştirilen dil bilgisi öğretimi durumunun öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Iğdır University Journal of Social Sciences,* (18), 297-326. https://dergipark.org.tr/tr/pub/igdirsosbilder/issue/66824/1045176
Göğüş, B. (1978). *Orta dereceli okullarda Türkçe ve yazın eğitimi*. Gül Yayınevi.
Gökçe, B. (2020). *Dinleme-söz varlığı ilişkisi* (s. 91-127). Pegem Akademi. http://doi.org/10.14527/9786257228176
Gücüyeter, B. (2010). Türk dili ve edebiyatı derslerinde dinleme eğitimi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *13*(2), 161-170.
Gümüşatam, G. (2019). [ve ~ ile] Biçimbirimlerinin Eş Değerlikleri Üzerine. *Türkbilig* (37), 123-138.
https://dergipark.org.tr/tr/pub/turkbilig/issue/52843/698082
Güneş, F. (2013). Yapılandırmacı yaklaşımla dil bilgisi öğretimi. *Eğitimde Kuram ve Uygulama, 9*(3), 171-187. https://dergipark.org.tr/tr/pub/eku/issue/5457/74003
Kara, K. (2023). Ortaokul Türkçe ders kitaplarındaki bağlaç öğretimine dair bir değerlendirme. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* (32), 15-26. https://doi.org/10.29000/rumelide.1252760
Karadağ, B. F. (2018). Yazma becerisini ölçmek için ayrılan sınav süresinin öğretmen görüşlerine göre değerlendirilmesi. *Çocuk Edebiyat ve Dil Eğitimi Dergisi, 1*(1), 20-38. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ceded/issue/39023/470861
Karaşin, H. (2008). Bağlaç görevinde kullanılan "ya" nın anlamsal işlevleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(14), 215-227. https://dergipark.org.tr/en/pub/sosbilder/issue/23093/246728
Karatay, H., & Çiçek, S. (2022). Mi'nin işlevleri ve yazımının öğretimi. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *22*(4), 1563-1581. https://doi.org/10.17240/aibuefd.2022.22.74506-1104035
Katrancı, M. (2014). Öğretmen adaylarının konuşma becerisine yönelik öz yeterlik algıları. *Bartın University Journal of Faculty of Education, 3*(2), 174-195. http://dx.doi.org/10.14686/buefad.201428177
Keray Dinçel, B., Okur, A., & Güden Altmış, Z. (2018). "Neden bağlaçları"nın okuduğu anlama üzerindeki etkisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 9*(24), 110-121. https://dergipark.org.tr/tr/pub/gumus/issue/40078/450511
Kırmızı, F. (2022). Öğretmen adaylarının yaratıcı drama yöntemini kullanmaya yönelik özyeterlik algılarının değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, (56*), 198-224. https://doi.org/10.9779/pauefd.955708
Kırmızı, F., & Çağ Adıgüzel, D. (2023). İlkokul öğrencilerinin yaratıcı yazma ürünlerinin bazı değişkenlere göre değerlendirilmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi,* (58), 370-397. https://doi.org/10.9779/pauefd.1091976
Kleiman, S. (2004). Phenomenology: to wonder and search for meanings. *Nurse Researcher, 11*(4), 7-19. https://doi.org/10.7748/nr2004.07.11.4.7.c6211
Krista, U., & Liiver, M. (2015). Students' grammar mistakes and effective teaching strategies. *International Journal of Teaching and Education, 3*(1), 70-87. http://doi.org/10.20472/TE.2015.3.1.006
Kurudayıoğlu, M. (2003). Konuşma eğitimi ve konuşma becerisini geliştirmeye yönelik etkinlikler. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, (13), 287. https://dergipark.org.tr/tr/pub/tubar/issue/16954/177014
Maden, S., & Dinç, A. (2017). Drama yönteminin Türkçe öğretiminde kullanımının başarı ve kalıcılık üzerine etkisi. *Amasya Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 6*(2), 454-500. https://dergipark.org.tr/tr/pub/amauefd/issue/33345/326828
Martínez, A. C. L. (2015). Use of conjunctions in the compositions of secondary education students. *Procedia-Social and Behavioral Sciences, 212*, 42-46. http://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.296
Milli Eğitim Bakanlığı, (2019). Türkçe dersi öğretim programı (ilkokul ve ortaokul 1-8. sınıflar). *Millî Eğitim Bakanlığı.* https://mufredat.meb.gov.tr/Dosyalar/20195716392253-02 T%C3%BCrk%C3%A7e%20%C3%96%C4%9Fretim%20Program%C4%B1%202019.pdf
Mete, F., Çiçek, S., & Asar, A. (2022). Türkçe ders kitaplarındaki dil bilgisi konuları: Yapılandırmacı yaklaşım öncesi ve sonrası. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, 10(2), 363-384. https://doi.org/10.16916/aded.1064198
Miles, M, B., & Huberman, A. M. (1994). Qualitative data analysis: an expanded sourcebook. (2nd ed). *Thousand Oaks, CA: Sage*. http://doi.org/10.1016/s1098-2140(99)80125-8
Ömeroğlu, A. F. (2025). Türkçe öğretmeni adaylarının dil yapılarının işlevsel katkılarıyla ilgili anlayışları: İşlevsel dil bilgisi öğretimi bağlamında bir inceleme. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *13*(2), 471-487
Önal, M. E. (2010). *Türkçe öğretmenlerinin ilköğretim II. kademede gerçekleştirilen dil bilgisi öğretimi hakkındaki görüşleri* (Tez No: 387800). [Yüksek lisans tezi, Kırıkkale Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
Özbay, M., & Melanlıoğlu, D. (2012). Türkçe öğretim programlarının dinleme becerisi bakımından değerlendirilmesi. *Journal of Turkish Studies 7*(1), 87-97. http://doi.org/10.7827/TurkishStudies.2941
Pangaribuan, T., Haddina, E., & Manik, S. (2018). The students' error in using conjunction (Because, Since, As, in Case) in the Sentences. *English Language Teaching, 11*(4), 91-100. http://doi.org/10.5539/elt.v11n4p91
Pintrich, P. R. (1999). The role of motivation in promoting and sustaining self-regulated learning. *International Journal of Educational*

Research, 31(6), 459-470. https://doi.org/10.1016/S0883-0355(99)00015-4

Pokay, P., & Blumenfeld, P. C. (1990). Predicting achievement early and late in the semester: The role of motivation and use of learning strategies. *Journal of Educational Psychology, 82*(1), 41. https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0022-0663.82.1.41

Sakman, B., & Aydın, İ. S. (2018). Yapılandırmacı yaklaşıma göre dil bilgisi öğretimine yönelik öğretmen görüşleri. *Electronic Turkish Studies, 13*(27). http://doi.org/10.7827/TurkishStudies.14304

San, İ. (2019). Eğitimde Yaratıcı Drama. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES), 23*(2), 573-582. https://doi.org/10.1501/Egifak_0000000780

Sarıkaya, B. (2023). Türkçe öğretmenlerinin Türkçe ders kitapları ile ilgili görüşleri. *Asya Studies*, *7*(26), 1-14. https://doi.org/10.31455/asya.1386787

Satılmış, A., & Avcı, Y. (2024). Türkçe öğretmenlerinin Türkçe ders kitaplarında yer alan etkinliklerin nitelik, nicelik ve yeterlilikleri hakkındaki görüşleri. *Mediterranean Educational Research Journal/Akdeniz Eğitim Araştırmaları Dergisi*, *18*(48).

Subaşı, M., & Okumuş, K. (2017). Bir Araştırma Yöntemi Olarak Durum Çalışması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, *21*(2), 419-426.

Süğümlü, Ü. (2020). Ortaokul öğrencilerinin yazma çalışmalarındaki yazım ve noktalama hatalarının belirlenmesi. *Ana Dili Eğitimi Dergisi*, *8*(2), 528-542. https://doi.org/10.16916/aded.706748

Şahin, E. Y., & Abacı, O. (2019). Dil bilgisi öğretiminin önemi, amaçları ve ilkeleri: Bir literatür özeti. *Eğitim Kuram ve Uygulama Araştırmaları Dergisi, 5*(3), 286-294. https://dergipark.org.tr/tr/pub/ekuad/issue/51148/666478

Taşbey, C. (2020). Türkiye Türkçesinde bağlaçların varlığı üzerine. *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi, 8*(22), 29-47. https://doi.org/10.31126/akrajournal.760030

Tepeli, Y. (2006), Ölçünlü Türkiye Türkçesinde eş biçimli biçim birimlerinden/ yapılardan "Ar" (Ar/Er) ('Ar' (ar/er) Morphems From Isomorphims (Homonmyms) in Standard Turkish)", Sosyal *Bilimler Dergisi*, 19-40.

Tepeli, Y., & Börekçi, M. (2019). Kullanımlık metin oluşturmada eş biçimlilikten / adlılıktan ve çok anlamlılıktan yararlanma. *Journal of Turkish Research Institute* (66), 261-280. https://doi.org/10.14222/Turkiyat4218

Topal, S., & Çifci, M. (2022). Cumhuriyet'ten günümüze ortaokul Türkçe dersi öğretim programlarında dil bilgisi öğretiminde yöntem ve teknikler. *International Journal of Languages' Education and Teaching, 10*(4), 210-230. https://doi.org/10.29228/ijlet.65950

Uludağ, E., & Yıldırım, D. (2016). Ortaokul öğrencilerinin bazı noktalama işaretlerini ve yazım kurallarını uygulayabilme düzeyleri (İstanbul örneği). *Erzincan Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, *18*(1), 319-342. https://doi.org/10.17556/jef.72765

Üstünova, K. (2006). Ama'nın işlevleri. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 7*(10), 79-92. https://dergipark.org.tr/tr/pub/sosbilder/issue/23105/246798

Van Manen, M. (2007). Phenomenology of practice. *Phenomenology & Practice, 1*(1), 11-30. http://dx.doi.org/10.29173/pandpr19803

Van Rijt, J., Wijnands, A., & Coppen, P. A. (2019). Dutch teachers' beliefs on linguistic concepts and reflective judgement in grammar teaching. L1-*Educational Studies in Language and Literature*, 1-28. https://doi.org/10.17239/L1ESLL-2019.19.02.03

Yavuz, S. (2011). Türkiye Türkçesi ağızlarında bağlaçlar. *Diyalektolog, 2*(2). https://dergipark.org.tr/tr/pub/diyalektolog/issue/22426/240039

Yelli, E. Y., & Ünal, F. T. (2019, Ekim 4-6). *Türkçe Öğretmeni adaylarının yazımı aynı olan de ve ki'yi kullanma durumları*. [Bildiri sunumu]. 1. Uluslararası Eğitim Araştırmaları Kongresi, İzmir, Türkiye.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.

Yıldırım, N. (2021). Ortaokul Türkçe ders kitabı (5, 6, 7 VE 8. sınıf) etkinliklerinin dil becerilerine dağılımı üzerine bir inceleme. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, *10*(4), 1445-1456.

Structured Abstract

Conjunctions are one of the key topics in grammar and hold an important place in communication. Bilgegil (1982) defines conjunctions as words that help establish meaning between different phrases or expressions. Although they initially stand out for their connective function, conjunctions possess a wide range of functions in terms of meaning and content. In addition to linking structures, they also contribute various meanings to sentences. Establishing conjunction instruction effectively can significantly enhance individuals' comprehension and expression skills.

Studies conducted under the Reading/Vocabulary component of the 6th-grade curriculum regarding conjunctions are quite limited and mostly focus on the theoretical aspect of conjunctions. However, in order to better understand and interpret the instructional process, the opinions, experiences, and reflections of teachers—the actual implementers—must be taken into account. For this reason, this study, which explores teachers' experiences with the teaching of conjunctions, is expected to make important contributions to the field. Additionally, the study examines the presence of conjunction-focused activities in Turkish middle school textbooks in terms of quantity, diversity, and their relationship to fundamental language skills. This research presents teacher perspectives on the presence of conjunctions in Turkish language textbook activities, the challenges encountered in conjunction instruction, the adopted grammatical approaches, the integration of conjunctions with language skills, and the instructional methods employed. With these aspects, the study is expected to provide both current teachers and prospective teacher candidates with valuable insights and guidance.

The purpose of this study is to examine conjunction instruction, which is organized according to the constructivist approach, based on teacher views, Turkish language textbooks, and the Turkish Language Teaching Program (TLTP). The research was designed as a case study, one of the qualitative research methods. Qualitative research aims to identify perspectives in their natural environments holistically (Yıldırım & Şimşek, 2016, p. 41). A case study is an approach in which a phenomenon is examined by the researcher using multiple data collection tools such as observation, interviews, documents, and reports (Creswell, 2007, as cited in Subaşı & Okumuş, 2017).

The participant group consisted of 31 Turkish language teachers working in the city center of Antalya and the district of Kumluca. Data were collected using interview forms developed specifically for teachers. In addition, document analysis was used to examine textbook activities from 5th, 6th, 7th, and 8th-grade Turkish textbooks. The forms, notes, and records were transferred to digital format and analyzed through content analysis, where meaningful codes were identified. All data were interpreted and compiled into a report. To determine the reliability of the study, the Miles and Huberman (1994) formula [Reliability = Consensus / (Consensus + Disagreement)] was used, resulting in a reliability score of 91%. For a study to be considered reliable, this rate must be at least 70% (Miles & Huberman, 1994).

Findings reveal that the number of conjunction activities in Turkish textbooks varies significantly by grade level. For example, while the 6th-grade textbook includes 16 conjunction-focused activities, the 7th-grade textbook contains only four. This discrepancy is attributed to the lack of clear guidelines in the curriculum regarding how learning objectives should be reflected in textbooks. Kara (2023) also highlights the insufficient attention paid to conjunctions in the 7th-grade textbooks. Deniz et al. (2019) explain that when there is no specific guidance in the curriculum on how to reflect objectives in textbook content, the implementation becomes inconsistent and disorganized. Moreover, the unequal distribution of learning outcomes across grade levels undermines the continuity and progression of learning.

Although some teachers perceive the number of activities in textbooks as excessive, content analyses show that this perception often stems from classroom-related difficulties. Batur and Özdemir (2021) found that reading activities are overrepresented in textbooks, while other language skills remain in the background. Conversely, the current study shows that conjunction instruction is most frequently associated with writing activities, followed by reading and speaking, while listening activities are significantly neglected. Notably, the only listening activity related to conjunctions appears in the 2024 5th-grade textbook and is not a standalone listening task, but rather a peer evaluation form. Altun (2022) also emphasized the lack of systematic listening activities in textbooks, a finding supported by the current study.

The study also found that the terminology used for conjunctions differs by grade level. The 2024 5th-grade textbook includes more diverse transitional expressions such as "especially," "for example," "on the other hand," and "in short," yet avoids labeling them explicitly as "conjunctions." Instead, it uses more comprehension-oriented terms like "summarizing expressions." This shift reflects a pedagogical trend toward teaching language based on function rather than rigid grammatical categories. Nevertheless, the only grade level where the term "conjunction" is used explicitly in both the curriculum and textbooks is 6th grade.

The lack of alignment between textbooks and the curriculum is also evident in the way language skills are addressed. Some activities clearly indicate which conjunctions to use, while others do not mention them at all. This creates ambiguity for teachers about which grammatical elements to emphasize. Deniz et al. (2019) noted that the value of transition expressions for developing comprehension is often overlooked in textbooks. Where conjunctions are explicitly provided, those activities tend to align better with curriculum objectives. However, some conjunctions appear repeatedly in both lower and upper grade-level textbooks, preventing a structured progression in instruction.

Teacher responses revealed that the most frequently used conjunctions in instruction are "ve" (and), "ama" (but), and "fakat" (however). These three were commonly cited among 20 different conjunctions, suggesting a general consensus across schools and teachers, but also pointing to a limited scope of conjunctions being taught. In contrast, the curriculum for 7th and 8th grades highlights conjunctions such as "oysaki" (whereas), "özellikle" (especially), and "başka bir deyişle" (in other words) (Çiçek, 2023). Armut (2018) found that "ve," "de," "ile," and "ki" were the most common conjunctions in 6th-grade textbooks, suggesting that teachers rely heavily on familiar and high-frequency conjunctions.

The study also identifies "da/de," "ki," and "ile" as the most challenging conjunctions due to their morphological similarity to other grammatical elements such as case suffixes and postpositions. These forms often cause confusion in both written and spoken contexts. Previous studies support these findings—Yelli & Ünal (2019) and Çiçek & Karatay (2023) observed that even teacher candidates struggle with these forms. Teachers often employ strategies such as sentence omission and punctuation checks to help students distinguish them. However, Gümüşatam (2019) argues that conjunctions like "ve" and "ile" are not fully interchangeable in meaning or function, and rule-based instruction may overlook

these nuances.

Instructional approaches to the semantic functions of conjunctions are often neglected. While some teachers reported teaching functions such as contrast, reinforcement, and explanation, 13 out of 31 teachers admitted focusing solely on form. Research by Çelik (1999), Üstünova (2006), and Karaşin (2008) shows that individual conjunctions can serve multiple semantic functions depending on context, reinforcing the need for meaning-based instruction.

In terms of student usage, conjunctions in spoken language are often used correctly but unconsciously. In writing, however, conjunctions are either omitted or misused, resulting in a lack of coherence. Students may produce content-rich texts but fail to apply cohesive devices effectively. Uibu and Liiver (2015) observed that conjunction usage is often memorized rather than internalized, and students frequently forget the rules over time. Listening activities related to conjunctions are largely limited to what is provided in textbooks.

Regarding teaching methods, teachers most commonly reported using drama, discovery (inductive), and presentation (deductive) methods. The drama method was especially noted for increasing student motivation and participation. It allows students to use conjunctions contextually, which enhances retention. These findings align with Maden & Dinç (2017) and Graus & Coppen (2016), who emphasized the benefits of inductive and interactive methods. The number of teachers favoring inductive and deductive approaches was nearly equal, with decisions often influenced by contextual factors such as class size, material availability, and time constraints.

In conclusion, this study reveals numerous structural issues in the teaching of conjunctions in Turkish language education. These include inconsistent activity distribution across grade levels, the neglect of listening skills, insufficient focus on semantic functions, and difficulties distinguishing morphologically similar conjunctions. A more systematic and balanced approach is needed. Teacher training should be strengthened, functional activities should be included in textbooks, and all four language skills—especially listening—should be integrated into instruction. Conjunction instruction should be scaffolded from grades 5 through 8, moving from simple to complex usage. Ultimately, effective teaching of conjunctions contributes not only to grammar knowledge but also to overall communication and thinking skills.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1637857

Çevrim İçi Sözlüklerde Çok Sözcüklü İfadelere Erişim: Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü Örneği

Access to Multi-Word Expressions in Online Dictionaries: The Case of The Türk Dil Kurumu Turkish Dictionary

Ezgi ASLAN
(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)

Anadolu Üniversitesi, Türkçe Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi, Eskişehir, Türkiye.

Turkish Language Teaching Application and Research Center, Anadolu University, Eskişehir, Türkiye.

ezgicorga@anadolu.edu.tr

Öz

Bu çalışma, çevrim içi sözlüklerde çok sözcüklü ifadelere erişim olanaklarını değerlendirerek mevcut sistemlerin eksikliklerini tespit etmeyi ve kullanıcı deneyimini iyileştirecek çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Günümüzde dijitalleşen sözlükler, hız ve erişim açısından yarar sağlasa da basılı sözlük yapısının bire bir korunması nedeniyle çevrim içi sözlüklerin gücünden tam olarak yararlanılamamaktadır, bu da kullanıcıların çok sözcüklü ifadelere erişimini zorlaştırmakta, arama süreçlerini verimsizleştirmekte ve dijital ortamın sunduğu etkileşimli imkânların devre dışı kalmasına yol açmaktadır. Özellikle çok sözcüklü ifadeler (atasözleri, deyimler, kalıp ifadeler, eş dizimlilikler vb.) yeterince sistematik bir şekilde ele alınmamakta ve arama süreçlerinde çeşitli zorluklar yaşanmaktadır.

Çalışma kapsamında, Türk Dil Kurumu Çevrim İçi Güncel Türkçe Sözlük (TDKGTS) temel alınarak tam eşleşme olanakları, gelişmiş arama seçenekleri ve dış veri kullanımına yönelik çözümlemeler gerçekleştirilmiştir. Kullanıcıların çok sözcüklü ifadelere daha kolay erişebilmesi için bağlam temelli arama, türe göre filtreleme, otomatik tamamlama, lemmatizasyon ve anlam etiketlemesi gibi dil işleme yöntemlerinin bütünleşmesi önerilmektedir. Bunun yanı sıra, elektronik sözlüklerin çapraz bağlantılar, sesli arama, kişiselleştirilmiş öneriler, derlem tabanlı kullanım örnekleri ve etkileşimli öğrenme araçlarıyla desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

Ayrıca, kullanıcı geri bildirimlerinin daha etkin bir şekilde değerlendirilmesi ve veri tabanı bütünleşmelerinin güçlendirilmesi önerilmektedir. Kullanıcı davranışlarını anlamak için log kayıtları, anketler ve odak grup çalışmaları gibi yöntemlerle çözümleme yapılması gerektiği belirtilmektedir. Çevrim içi elektronik sözlüklerin yalnızca madde başı ve tanım sunan araçlar olmaktan çıkarılarak, makine öğrenmesi destekli dinamik sistemlere dönüştürülmesi, hem akademik hem de günlük kullanım açısından önemli bir gelişme sağlayacaktır. Bu doğrultuda çevrim içi sözlüklerin sürekli güncellenen, kullanıcı odaklı ve etkileşimli platformlara evrilmesi gerektiği sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Elektronik sözlük, çevrim içi sözlük, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, çok sözcüklü ifade, sözlük veri tabanı.

Abstract

This study aims to evaluate the accessibility of multi-word expressions in online dictionaries, identify existing shortcomings, and propose solutions to enhance user experience. Although digitized dictionaries provide advantages in terms of speed and accessibility, the direct preservation of print dictionary structures prevents online dictionaries from being fully utilized, which in turn hinders users' access to multi-word expressions, makes search processes inefficient, and limits the use of interactive opportunities offered by digital platforms.In particular, multi-word expressions (proverbs, idioms, set phrases, collocations, etc.) are not systematically organized, leading to various challenges in search processes.

The study focuses on the Turkish Language Association's Online Current Turkish Dictionary (TDKGTS) and analyzes exact match capabilities, advanced search options, and the use of external data. To facilitate easier access to multi-word expressions, the integration of linguistic processing techniques such as context-based search, part-of-speech filtering, autocomplete, lemmatization, and semantic tagging is recommended. Additionally, it is emphasized that online dictionaries should incorporate features like cross-references, voice search, personalized suggestions, corpus-based usage examples, and interactive learning tools.

Furthermore, it is suggested that user feedback should be more effectively utilized, and database integrations should be strengthened. Methods such as log file analysis, surveys, and focus group studies are proposed to better understand user behavior. Transforming online electronic dictionaries from static repositories of headwords and definitions into machine-learning-powered dynamic systems would be a significant advancement for both academic and everyday use. Consequently, it is concluded that online dictionaries should evolve into continuously updated, user-centered, and interactive platforms.

Keywords: Electronic dictionary, online dictionary, Türk Dil Kurumu Online Current Turkish Dictionary, multi-word expression, dictionary database.

Geliş Tarihi/Received	11.02.2025
Revizyon/Revision	10.07.2025
Kabul Tarihi/Accepted	01.09.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	20.09.2025

Atıf

Aslan, E. (2025). Çevrim İçi Sözlüklerde Çok Sözcüklü İfadelere Erişim: Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü Örneği. *Turcology Research*, 84, 522-538.

Cite this article

Aslan, E. (2025). Access to Multi-Word Expressions in Online Dictionaries: The Case of The Türk Dil Kurumu Turkish Dictionary. *Turcology Research*, 84, 522-538.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Gelişen bilgi teknolojileri, pek çok alanda olduğu gibi sözlüklerin de dijital ortama taşınmasına imkân sağlamıştır. Günümüzde kullanılan pek çok elektronik sözlük, aslında ilk aşamada basılı formatta hazırlanmış verilerin zaman içinde çevrim içi veya dijital platforma aktarılmış hâlidir (Boz, 2020, s. 1). Bu dönüşüm; sözlük kullanıcılarına hız, erişilebilirlik ve kullanım kolaylığı bakımından pek çok avantaj sunsa da basılı sözlük mantığının aynen korunduğu durumlarda, elektronik ortamın sağladığı olanaklar yeterince değerlendirilememektedir.

Elektronik sözlüklerin arayüz tasarımından arama işlevlerine kadar sunduğu geniş fırsatlar, kullanıcıların bilgiye daha hızlı ve daha verimli erişmesini mümkün kılmaktadır ancak burada çok sözcüklü ifadeler, sözlüklerde ele alındığında dilin ihmal edilmiş bir yönü olarak kalmıştır. Bir başlık veya tanımın biçimsel özellikleri sözlüklerde çoklukla iyi belirtilse de tanım statüsüne sahip olmayan ifadeler genellikle parçacıl yapının (microstructure) içindeki karmaşanın yığınına katılır (Oppentocht ve Schutz, 2003, s. 219). Bu, doğru yazımlı (orthographic) sözcüğün sözlük biliminde geleneksel olarak sahip olduğu ayrıcalıklı statünün doğal bir sonucudur (Lew, 2012, s. 6). Çok sözcüklü sözlüksel ögelerin kapsamı ve sabitliğinin genellikle değişken olması, tek bir yazımının olmaması, onun sözlükler açısından bir sorun olarak algılanmasına neden olmaktadır (bk. Moon, 1998).

Çok sözcüklü ifadelerin (özellikle atasözü ve deyimler gibi) arama, filtreleme ve bağlam sorgulaması özellikleriyle bulunabilmesi; kullanıcı dostu bir kılavuzun yanı sıra tırnak içinde arama ya da bağlam temelli sorgulama araçları gibi gelişmiş işlevlerin devreye alınması, aslında günümüz elektronik sözlüklerinin mevcut gücünü ortaya koymaktadır. Bununla birlikte basılı sözlük kökenli veri tabanlarında çok sözcüklü ifadeler genellikle tek bir tanımın içinde veya tanımın altında verilmekte, bu ifadeler için ayrı bir arama özelliği sunulmamaktadır. Böylece kullanıcılar, elektronik sözlükte bulunması gereken pratik ve hızlı tarama avantajından çok sözcüklü ifadeler bağlamında tam olarak yararlanamamaktadır.

Bu çalışmada, çok sözcüklü ifadelere erişim için mevcut olanaklar belirlenerek bu alandaki yöntemler sıralanacaktır. Ardından, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'te bu olanakların hangilerinin mevcut olduğu, hangilerinin bulunmadığı betimlenerek tespit edilen eksikliklere yönelik kısa ve uygulanabilir çözüm önerileri sunulacaktır. Çevrim içi sözlüklerin, basılı sözlük anlayışının ötesine geçerek çok sözcüklü ifadeleri daha erişilebilir hâle getirmesi, kullanıcı deneyimin iyileştirmek açısından büyük önem taşımaktadır.

Çalışmanın Amacı

Bu çalışmada, Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük (TDKGTS), çok sözcüklü ifadelere erişim bağlamında; tam eşleşme olanakları, gelişmiş arama ve dış veri açısından incelenecektir. Günümüzde çevrim içi sözlüklere olan yoğun yönelim, bu platformların ana dili kullanıcılarının soru ve sorunlarına hızlı ve etkili bir şekilde yanıt verebilmesini gerektirmektedir. Çalışmanın temel hedefi, çevrim içi sözlüklerin kullanıcı deneyimini iyileştirmeye yönelik katkı sağlamak ve bu doğrultuda çevrim içi sözlüklerin basılı sözlüklerden farklılaşan yönlerini ortaya koymaktır.

Çalışmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini güncel Türkçenin çevrim içi sözlükleri oluşturmaktadır. Bu kapsamda değerlendirilebilecek tespit edilen toplam dört çevrim içi güncel Türkçe sözlük bulunmaktadır[1]. Bunlar; Türk Dil Kurumu Çevrim İçi Güncel Türkçe Sözlük[2], Misalli Büyük Türkçe Sözlük (Kubbealtı Lugatı)[3], Ötüken Türkçe Sözlük[4] ve Dil Derneği Türkçe Sözlüğü[5]'dür. Çalışmada Türkçe çevrim içi sözlük olarak Türk Dil Kurumu Çevrim İçi Güncel Türkçe Sözlük (bundan sonra TDKGTS) tüm veri tabanlarıyla değerlendirilecektir. Çalışma, çok sözcüklü ifadelerle sınırlandırıldığından TDKGTS'deki Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü de çalışma kapsamında ayrıntılı incelenecektir.

Türk Dil Kurumu Çevrim içi Güncel Türkçe Sözlük (TDKGTS), Türk Dil Kurumunun 1945'ten beri yayımlanan Türkçe Sözlük'ünün 2023 yılında yapılan 12. baskısının genel ağda sunulan sürümüdür[6]. Sözlük, Türk Dil Kurumu bünyesinde 2019 yılında kurulmuş olan Güncel Türkçe Sözlük Bilim ve Uygulama Kolu üyeleri ve uzmanları tarafından madde başı, madde içi, anlam ve örneklendirme açısından geliştirilerek Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 100. yılında kullanıma sunulmuştur.

[1] Erişim tarihi: 26.12.2024
[2] https://sozluk.gov.tr/
[3] https://lugatim.com/
[4] http://www.otukensozluk.com/
[5] https://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html
[6] Sözlük hakkındaki bilgilere https://sozluk.gov.tr/ adresinin "Sözlükler Hakkında" sekmesinden erişilmiştir (Erişim tarihi: 11.02.2025).

On ikinci baskı Türkçe Sözlük, 82.135 madde başı, 18.133 madde içi olmak üzere söz, terim, deyim ve anlamdan oluşan 132.334 söz varlığına sahiptir. Sözlükte 45.372 örnek cümle bulunmakta, sözlük metni ise 1.756.396 sözden oluşmaktadır. Bu baskıda uygulanan yenilikler "Türkçe Sözlük'ün Kullanılmasıyla İlgili Açıklamalar" bölümünde gösterilmiştir.

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük'ün yanı sıra yine aynı adreste yer alan bir sekmeyle Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'ne de erişilebilmektedir. 2009 yılında kullanıma açılan Türk Dil Kurumu Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü veri tabanında 2.396 atasözü ve 11.209 deyim bulunmaktadır. Çalışmada, çok sözcüklü ifadeler kapsamına alınabilecek bu sözlük verisine de yer verilecektir.

Arayüzle İlgili Olanaklar

Çevrim içi sözlükler, sözlük bilimcilere ve kullanıcılara mümkün olan en iyi yardımı sağlamak amacıyla sözlük bilimsel tanımlara daha esnek ve dinamik bir yaklaşımı benimseme seçeneği sunar. Bu nedenle çevrim içi sözlüklerde yapılabilecek güncelleme ve kullanıcı odaklı iyileştirmelerde basılı sözlük bakış açısından ayrılarak bilgisayar ortamında yapılabilecek düzenlemelere odaklanılmalıdır. Nielsen'a göre çevrim içi sözlükleri tasarlayan, çözümleyen ve inceleyen sözlük bilimciler; dil bilimi kutusunun dışında düşünmeye başlamalıdır çünkü elektronik platformlar, dil bilimi kuramlarıyla hiçbir ilgisi olmayan seçenekler ve pratik çözümler sunabilir (2011, s. 197). Bu doğrultudaki çalışmalarda da disiplinlerarası yaklaşımlar ön plana çıkar. Dil bilimciler teknolojinin sağlayabileceği olanakların sınırlarına yeterince vakıf değildir; diğer yandan doğal dil işleme, web tasarımı, elektronik sözlük tasarımı alanında uzmanlaşmış kişiler de sözlük kullanıcılarının ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak ister. Burada başka bir ayrım daha ortaya çıkmaktadır: Bu ayrım da genel amaçlı sözlükler ve uzmanlık sözlüklerinin hedef kullanıcıları, kullanıcılarının yeterlilikleri ve ihtiyaçlarının farklılık göstermesidir (Bergenholtz ve Tarp, 1995; Nielsen, 2011; Bergenholtz, 2013). Basılı sözlüklerde kullanıcı ihtiyaçları doğrultusunda aynı veri tabanından farklı sözlükler çıkarılması söz konusu olabilmektedir (Bergenholtz, 2013) ancak çevrim içi sözlüklerde tek bir web sayfasında farklı kullanıcı türlerine hitap etmek mümkün olabilmektedir. Tanımları ve kullanıcı yeterliliklerini ele alan en uygun katkılar, uzmanlaşmış sözlüklerle ilgilidir ancak tartışılan ilkelerin sözlük bilimciler tarafından genel olarak benimsenmemesi için hiçbir neden yoktur (Bergenholtz ve Kauffman, 1997; Bergenholtz ve Nielsen, 2002). Bu disiplinlerarası yaklaşım, özellikle aranan çok sözcüklü ifadeye erişimi ve sözlüğün sözlük maddesi dışındaki diğer ögelerini (dış veri) doğrudan etkiler. Aşağıda bu özellikleri çok sözcüklü ifadeler bağlamında sırasıyla incelenecektir.

Tam Eşleşme Olanakları (Exact Match)

Bir sözlükte veri bulma süreci pek çok adımı içermektedir ve sözlük kullanıcılarının da bu becerilere sahip olduğu varsayılır (Lew, 2012, s. 2). Sözlük arama süreci modelleri, doğru madde başına ulaşma ile madde içinde doğru veriye ulaşma aşamalarından oluşmaktadır (bk. Atkins & Rundell, 2008; Hartmann, 2001; Scholfield, 1999). Basılı sözlüklerde doğru madde başına ulaşma çoğunlukla alfabetik düzen üzerinden ilerlese de çevrim içi sözlüklerde durum değişmektedir. Çevrim içi sözlüklerde bulunan arama çubuğu, ilgili sözlüğün veri tabanındaki bir madde başına erişim sağlamak amacıyla düzenlenen bir arama motoru görevi görür. İdeal bir arama motoru, veri tabanının eksiksiz ve kapsamlı bir temsilini sunar fakat böyle bir arama motoru ne yazık ki mevcut değildir (Lewandowski, 2005, s. 137). Dolayısıyla çevrim içi sözlüklerde doğru sabit biçime erişim kritik bir konu hâline gelmektedir ve çevrim içi sözlüklerin etkinliğinin bu konuda muhtemelen teknolojik olarak çok da ileri olmayan çözümlerle arttırılabileceği ortaya çıkmaktadır (Lew, 2012, s. 3).

Bununla birlikte çok sözcüklü ifadeler sözlük kullanıcıları için ayrı bir zorluk oluşturmaktadır. Lew'e göre sözlük kullanıcılarının çok sözcüklü ifadelerle ilgili yaşadığı sorunların bir bölümü, dilin atomcu bakış açısına bağlı olmaktan kaynaklanmaktadır (2012, s. 7).

Hâlbuki çok sözcüklü ifadeler, her biri tek bir sepette değerlendirilmeye çalışılan pek çok farklı kategoriden oluşmaktadır. Atasözleri, deyimler, günlük ifadeler, eş dizimlilikler, kalıp sözler ve tamlamalar gibi farklı yapıların her biri kendine özgü bir arama yaklaşımı gerektirir bu nedenle kullanıcıların arama çubuğunda çok sözcüklü ifadeleri daha verimli bir şekilde bulabilmesi için çeşitli düzenlemeler yapılması kullanıcı deneyimini iyileştirebilir. Bu bağlamda, tam eşleşme aramalarında sözcük sırasının korunması, tür bazlı filtreleme, tanımlar içinde arama yapma gibi yöntemler kullanılarak çok sözcüklü ifadelere erişim daha hızlı ve sağlıklı hâle getirilebilir.

Sözcük Sırasının Korunması (Word order-sensitive search)

İleri düzey sözlük kullanıcıları; dilin anlamı ayrı sözcüklere bölmediği, daha büyük parçaların genellikle önemli olduğu ve bu parçaların daha iyi sözlüklerde kendi yerlerinin olduğu ve araştırılabileceği gerçeğinin daha yüksek bir farkındalığına sahip olma eğilimindedir ancak dil parçalarının sözcükten daha büyük statüye yükseltilmesi, yalnızca sözlük arayüzlerinde değil aynı zamanda sözlük kullanıcılarının alışkanlıkları ve stratejileri açısından da bir değişimi gerektirmektedir (Lew, 2012, s. 6).

Çok sözcüklü ifadelerde sözcük sırasının korunması, tam eşleşmeyi olasılığını arttırır. Sorgunun tırnak içinde yapılması, sözlük kullanıcısının çok sözcüklü ifadelere daha hızlı ve doğrudan erişmesini sağlayarak arama sürecini kolaylaştırır. Örneğin, "çamaşır ertesi olmak" deyimi aratıldığında ifadenin tırnak içinde kullanılması, "çamaşır" sözcüğünü içeren diğer çok sözcüklü ifadelerle karşılaşmadan hedeflenen sonuca hızla ulaşmayı sağlayabilir. TDKGTS'de tırnak içinde arama seçeneği bulunmamakla birlikte çok sözcüklü bir ifade arama aratıldığında ilk birkaç harfle birlikte devreye giren "öneriler" sekmesi mevcuttur. Öneriler sekmesi sonuca yaklaşan sekiz öneriyi listeleyerek kullanıcıya yardımcı olur (Şekil 1).

Şekil 1.

Çok sözcüklü ifadelerin aranmasında sözcük sırasının korunması (Erişim tarihi: 10.02.2025)

Türe Göre Arama (Part of speech based search)

Bu özellik, sözlük kullanıcılarının arama yaparken çok sözcüklü ifadelerin türüne göre filtreleme yapabilmesine olanak tanır. Kullanıcı; atasözü, deyim, kalıp söz veya eş dizimlilik gibi kategoriler arasından seçim yaparak aradığı çok sözcüklü ifadeye daha hızlı ve doğrudan erişebilir. Bu sayede, arama süreci daha verimli hâle gelir ve kullanıcı gereksiz ya da ilgisiz sonuçlarla karşılaşmadan doğru madde başına ulaşabilir. TDKGTS'de türe göre arama seçeneği olmamakla birlikte farklı veri tabanlarında arama seçeneği mevcuttur (Şekil 2).

Şekil 2.

TDKGTS'de farklı veri tabanlarında arama seçenekleri (Erişim tarihi: 10.02.2025)

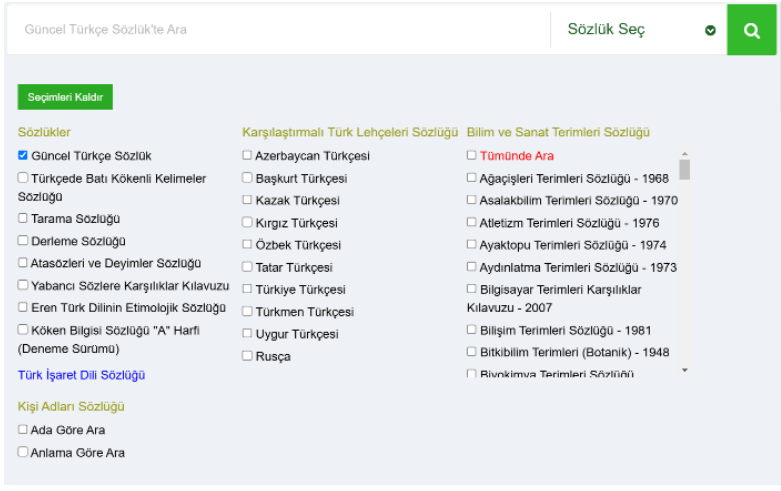

Çok sözcüklü ifadeler için yapılabilecek "Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü" veri tabanı tercihi, sözlükte bu türdeki sözcüklerde arama yapmayı kolaylaştırabilmektedir. Bununla birlikte "Güncel Türkçe Sözlük" başlıklı sözlükte (sözlüğe ilk ulaşıldığında herhangi bir veri tabanı seçimi yapmadan varsayılan olarak arama yapıldığında) de benzer sonuçlara ulaşmak mümkündür. Bu iki veri tabanının birbirine benzeyen ya da farklılaşan yönleri ile ilgili yeterli bilgi mevcut değildir. Bazı madde başlarında iki veri tabanından aynı bilgiler gelmesine rağmen bazı madde başlarında farklılaşabilmektedir (Şekil 3).

Şekil 3.

Türe göre arama "içinin yağı erimek" deyimin örneği (Erişim Tarihi: 06.02.2025)

"içinin yağı erimek" maddesine hem Güncel Türkçe Sözlük'te hem de Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde erişilebilmektedir. Her iki sözlük maddesinde de Haldun Taner ile tanıklanan deyim, Güncel Türkçe Sözlük'te iki tanıma sahip iken Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü'nde yalnızca tek bir tanıma sahiptir.

Tanımlar İçinde Arama Yapma

Bu özellik, aranan madde başının geçtiği tanımlarda, çapraz gönderimlerde ve alt madde başlarında arama yapma imkânı sunar. Böylece çok sözcüklü ifadeler, yalnızca doğrudan madde başlarında değil, diğer tanımların içinde de görüntülenebilir. Örneğin, "Araba devrilince yol gösteren çok olur." atasözü aranırken, yalnızca doğrudan madde başı olarak değil, "araba" veya "devrilmek" sözcüklerinin tanımlarında geçtiği yerlerde de görüntülenebilir. Bu sayede kullanıcı, sözlük içindeki çapraz bağlantıları keşfederek ilgili maddelere daha hızlı erişebilir. Basılı sözlüklerde mevcut olan bu *bütüncül yapı* (macrostructure), elektronik sözlüklerde genellikle sınırlıdır ancak bu tür bir arama özelliği, sözlük içindeki anlam ilişkilerini daha kapsamlı bir şekilde çözümlemeye ve daha verimli sonuçlar elde etmeye olanak tanır. TDKGTS'de tanımlar içinde arama özelliği mevcut değildir.

Gelişmiş Arama (Advanced Search) Olanakları

Çevrim içi sözlüklerde kullanıcı deneyimini iyileştirmek için gelişmiş arama mekanizmaları büyük önem taşımaktadır. Geleneksel arama yöntemleri çoğu zaman tek sözcük üzerinden çalışırken çok sözcüklü ifadeler gibi daha karmaşık yapılar için daha gelişmiş çözümler gerekmektedir. Kullanıcıların aradıkları bilgilere daha hızlı ve doğru şekilde ulaşmasını sağlamak için bağlam temelli arama, türetilmiş biçimlerle arama, sesli arama ve kişiselleştirilmiş arama gibi özellikler de sunulabilir.

Bağlam Temelli Arama (Context-based search)

Çok sözcüklü ifadeler arasındaki anlam ilişkilerini belirlemek ve kullanıcıya daha zengin bir arama deneyimi sunmak için kavram haritası veya sözcük ağı gibi yöntemler kullanılabilmektedir. Bu sayede kullanıcılar, yalnızca aradıkları ifadeye değil, aynı bağlamda veya yakın anlam ilişkisine sahip diğer madde başlarına da kolayca erişebilmektedir. Örneğin, "sabrı taşmak" deyimi aratıldığında sistem; "tahammül edememek", "bıçak kemiğe dayanmak", "patlama noktasına gelmek" gibi yakın anlamlı deyimleri de önererek kullanıcıya alternatifler sunabilir. Benzer şekilde tasarruf, ölüm, yas, selamlaşma gibi kavramsal etiketler kullanılarak çok sözcüklü ifadelerin belirli temalar altında sınıflandırılması sağlanabilir. Bağlam temelli arama özellikle metin çevirisiyle ilgilenen ya da uygun bağlamda uygun çok sözcüklü ifadeleri kullanmak ya da anlamak isteyen sözlük kullanıcılarına hitap etmektedir. Bununla birlikte bağlam temelli arama sistemlerinin geliştirilmesi yüksek maliyetli bir süreçtir. Çok sözcüklü ifadelerin anlamsal ilişkilerini belirlemek, doğru şekilde etiketlemek ve sistem içinde bütüncül bir yapı oluşturmak için doğal dil işleme (NLP) teknikleri, anlamsal veri tabanları ve büyük çaplı dil modellerine ihtiyaç duyulur (bk. Löfberg ve ark., 2004; Prószéky ve Kis, 2002). Bunun yanı sıra, elle işaretleme süreci zaman alıcıdır ve uzmanlık gerektirir, bu da hem insan gücü maliyetini hem de veri işleme sürecini artırır. Bu olanakla ilgili TDKGTS'de herhangi bir düzenlemeye

rastlanmamıştır.

Türetilmiş Biçimlerle Arama

Basılı sözlüklerde madde başlıkları genellikle *sabit biçim*le (canonical form) sunulur ve kullanıcıların bu biçimi bildiği varsayılır ancak dil öğrenicileri ve günlük kullanıcılar, özellikle Türkçe gibi eklemeli dillerde, sözcüklerin doğru yazımına erişmekte zorlanabilir. Bunun yanı sıra, atasözleri ve deyimler gibi çok sözcüklü ifadelerin sabit bir biçimini belirlemek her zaman mümkün olmayabilir. Çok sözcüklü ifadeler; bölgesel farklılıklar, kullanımda değişen ögeler ve türetilmiş biçimler olarak görülebilir. Örneğin, "bu yola baş koymak" deyimi, günlük kullanımda farklı çekimlerle şu şekillerde karşımıza çıkabilir:

"Bu yola baş koyacağım."

"O, bu yola baş koydu."

"Yoluna baş koydum."

Bir kullanıcı, bu deyimin anlamını veya kullanımını öğrenmek için sözlüğe başvurduğunda sabit biçimi bilmediği için doğrudan ilgili girdiye ulaşamayabilir. Bu nedenle çok sözcüklü ifadelerin tüm varyantlarını sabit biçimli madde başına yönlendiren bir sistem oluşturmak, kullanıcı deneyimini önemli ölçüde iyileştirebilecektir. Bu süreci desteklemek için lemmatizasyon (temel sözcük biçimini belirleme) gibi doğal dil işleme teknikleri kullanılabilir (Lew, 2012, s. 2). Lemmatizasyon, bir metindeki her sözcüğün yüzey biçimine karşılık gelen lemmasını yani sözlükte yer alan temel ve sabit biçimini belirleme işlemidir. Bu süreç; metindeki biçimbilgisel çeşitliliği azaltarak anlambilimsel çözümleme, bilgi erişimi, soru yanıtlama ve arama gibi işlemleri kolaylaştırır. Bu nedenle, lemmatizasyon, doğal dil işleme alanındaki birçok uygulama için kritik bir ön işleme adımıdır (Freihat vd., 2018). Lemmatizasyonla birlikte sözlükte ilgili madde başlarının türetilmiş biçimleriyle arama erişimi de sağlandığında sözlükte ilgili maddeye erişim de hızlanabilmekte, kullanıcılar türetilmiş veya çekimli biçimler üzerinden de doğru madde başına ulaşabilmektedir. Buna karşın bu sistemin geliştirilmesi, dilbilimsel çözümleme ve büyük veri işleme süreçleri gerektirdiğinden belirli bir maliyet ve teknik altyapı ihtiyacı doğurabilir. Yukarıda da örneği verilen “bu yola baş koymak” deyimi, tümce içinde farklı çekimlerde kullanıldığı için bu tür deyimlerin sabit biçiminin tespiti güçleşebilmekte, sözlük aramasında ilgili deyimin tanımına ulaşmak zorlaşmaktadır. “Bu yola baş koymak”, “Yoluna baş koymak”, “O yola baş koymak”, “Yoluna baş koydum.” gibi ilgili deyimin daha pek çok varyantı denenerek yapılan aramada kullanıcı ilgili deyimin sözlükte olmadığını düşünebilir, sözlükteki arama olumsuz sonuçlanabilir. TDKGTS’de bir deyim arandığında, farklı varyantları yazıldığında da arama çubuğunun öneri özelliği sayesinde ilgili deyime erişilebilmektedir ancak ilgili sözlüğün diğer tüm çok sözcüklü ifadeler için tutarlı olup olmadığı ile ilgili daha ayrıntılı sorgulamalar yapmak gerekmektedir (Şekil 4 ve Şekil 5):

Şekil 4.

TDKGTS’de lemmatizasyon (Erişim Tarihi 03.02.2025)

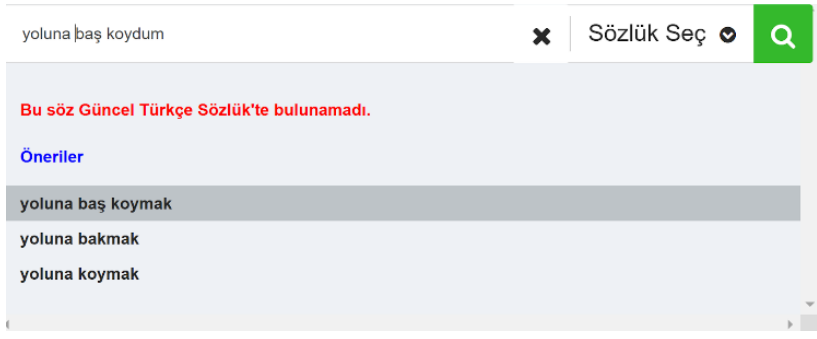

Şekil 5.

TDKGTS’de lemmatizasyon (Erişim tarihi 03.02.2025)

Sesli Arama (Voice search)

Sesli arama; kullanıcıların sözlü bir sorgu ile talep ettikleri bilgileri sağlayan birçok *sözlü iletişim sistemi*nin (spoken dialog systems SDSs) altında yatan teknolojidir; bilgiler normalde büyük bir veri tabanında bulunur ve ilgili bilgileri elde etmek için sorgu, veri tabanındaki bir alanla karşılaştırılmaktadır (Wang vd., 2008, s. 29). Sesli arama teknolojisi ve konuşma tanıma teknolojisini kullanarak kullanıcıların sözlü sorgularını işleyerek ilgili bilgileri sağlamayı amaçlayan bir sistemdir. Sesli arama teknolojisinde otomatik konuşma tanıma (automatic speech recognition), *sesletim modeli* (pronunciation model) ve akustik model (acoustic model) gibi bileşenler kritik rol oynamaktadır (Wang vd., 2008). Özellikle çok sözcüklü ve uzun ifadeler için bu özellik, kullanıcıya daha pratik ve hızlı bir arama deneyimi sunarak erişimi kolaylaştırabilir. Sesli arama, yazım hatalarını en aza indirir ve mobil cihazlar gibi klavye kullanımının zor olduğu ortamlarda büyük bir avantaj sağlar ancak sesli aramanın göreceli başarısı büyük ölçüde konuşma tanıma alanındaki gelişmelere bağlıdır ve bu alanda özellikle sorunlu olan nokta, aksanlı konuşmayla başa çıkmak ve bireysel farklılıklardan etkilenmeden belirli bir kullanıcının kendine özgü aksanına uyum sağlamaktır (Lew, 2012, ss. 3-4).

Sesli arama olanağı TDKGTS'de bulunmamaktadır. İlgili madde başına erişimden sonra madde başının *sesletim bilgileri* (phonological information) yer alsa da çok sözcüklü ifadeler için bu bilgi de kısıtlıdır.

Kişiselleştirilmiş Arama (Customized/personalized/Interest-based search)

Web ortamında belirli bilgi gereksinimlerini karşılamak isteyen kullanıcılar için üç temel bilgi erişim paradigması bulunmaktadır: *gezinmek ya da göz atmak* (browsing/surfing), *sorgu ile aramak* (query) ve *öneri ile aramak* (recommendation). *Öneri tabanlı sistemler* (Recommendation-based systems), benzer zevklere sahip kullanıcıların geçmişte yaptığı seçimleri çözümleyerek film, müzik veya ürün gibi içerikleri önerir. Sörf yaparak aramada ise kullanıcılar web sayfalarını tek tek çözümler, bu sayfalarda sırayla gezinir ve hiper bağlantıları takip eder. Bu yöntem, bir hipermetnin içeriklerini okumak ve keşfetmek için yararlı olmakla birlikte belirli bir bilgiye hızlı erişim sağlamak açısından yeterli değildir. Sorgu tabanlı arama ise bir kullanıcının arama motoruna sorgu göndermesiyle gerçekleşir ve günümüz web arama motorlarının çoğu bu yöntemi temel alır (Micarelli vd., 2007, ss. 195-196).

Web arama motorları, genellikle bir kullanıcının sorgusuna dayalı bir arama sonucu listesi döndürür ancak kullanıcının belirli ilgi alanlarını ve/veya arama bağlamını göz ardı eder. Bu nedenle, farklı kullanıcılardan veya farklı bağlamlardan gelen aynı sorgu, tüm kullanıcılar için aynı şekilde görüntülenen aynı sonuç kümesini üretir (Ma vd., 2007, s. 2). Sözlüklerde de genellikle bu üçüncü paradigma ile yani arama çubuğuna sorgu gönderme ile veriye ulaşılmaya çalışılmaktadır ancak bu paradigmanın yanı sıra sözlükte gezinmenin de mümkün olabileceği sistemler üzerinde çalışmak, sözlüğün veri tabanından maksimum yarar alınmasını sağlayabilir.

Basılı sözlüklerde rastgele bir sayfa açıp sözlük maddesi okuma ya da Türkçe gibi eklemeli dillerde bir kökten türemiş sözcükleri ardışık biçimde görebilme gibi olanaklar mevcuttur ancak çevrim içi sözlüklerde bu tür gezinme deneyimleri genellikle bulunmaz. Bunun yerine, kullanıcıya yalnızca ilgili madde başının alfabetik dizimdeki yakın sonuçlarına erişim imkânı sunulur. Söz gelimi, önceki/sonraki on sözcüğe erişim seçenekleri sunulabilir. Aynı şekilde çok sözcüklü ifadelerde de örneğin araba ile ilgili tüm eş dizimlilikleri aynı anda aynı sayfada görmenin mümkün olabileceği sistemler geliştirilebilir.

Şekil 6.

TDKGTS'de öneriler sekmesi (Erişim tarihi: 03.02.2025)

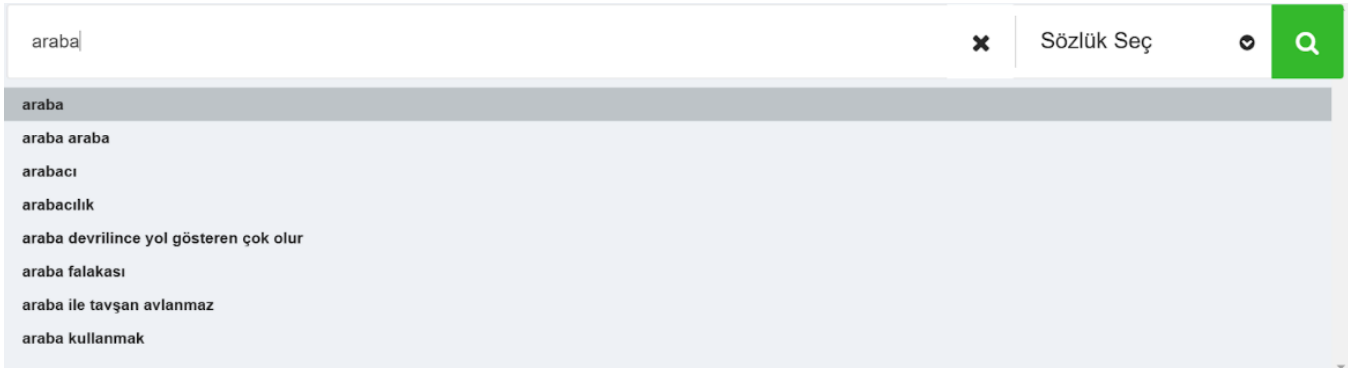

TDKGTS'deki arama çubuğuna konumlandırılan öneriler sekmesi bu işlevi kısıtlı da olsa gerçekleştirmektedir ancak burada tüm eş dizimlilikler görülmemekte, aranan sözcükle birlikte toplam 8 öneri yer almaktadır (Şekil 6). Burada "tüm sonuçları listele" gibi bir seçenek eklenerek ilgili kullanıcının "araba" aramasıyla ilgili tüm verileri tek bir sayfada görmesi mümkün olabilir. Yanı sıra aranan madde başına yakın önerilerin de verilebileceği (ör. kullanıcı bağlaçlarla ilgili arama yaparken aynı

sözcük türünden başka madde başlarının da öneri olarak sunulabileceği) bir eklenti de sözlükle ilgili verimi arttırabilmektedir. TDKGTS'de eş dizimliliklere erişim için ilgili madde başındaki tanımın ardından "atasözleri, deyimler, birleşik fiiller veya kalıp sözler" ile "birleşik kelimeler" açılır sekmeleri yer almakta ve buradan ilgili madde başının eş dizimlilikleri ya da çok sözcüklü ifadeleri listelemektedir. Listede yer alan ifadeler tıklanabilir bağlantılar olarak yer alır ve istenen madde başına gidilebilir (Şekil 7).

Şekil 7.

TDKGTS'de eş dizimlilikler (Erişim tarihi: 03.02.2025)

Öğretmenler, uzmanlar, dil öğrenicileri, yazarlar, yazım denetimcileri (redaktörler) ve editörler gibi sözlükten günlük kullanıcıdan daha fazla yararlanan kişiler için sözlükte bir üyelik sistemi geliştirilebilir ve bu kişiler için sık yapılan sorguların gösterildiği, önerilerin de bu sorgulara göre çeşitlendiği, çok sık sorgulanan madde başlarına yakın önerilerin sayfanın bir bölümünde gösterilebileceği değişiklikler de sözlükten yararlanmayı arttıracaktır. Yanı sıra üyelikle yapılan bu tür sorgu kayıtlarıyla sözlükte hangi madde başlarının sık arandığı, dile yeni giren sözcükler, belirli bir dönemin algısı ve ilgisi gibi bilgiler de arama çubuğundaki log kayıtları sayesinde kayıt altına alınabilmektedir (Bergenholtz & Johnsen, 2005). *Arama geçmişi* (search history) ya da *sorgu günlüğü* (query logging) olarak da adlandırılan bu yöntem hem kullanıcı deneyimini iyileştirmek hem de sistemlerin daha verimli çalışmasını sağlamak için çeşitli amaçlarla kullanılabilir. Yanı sıra sözlük kullanıcısına önceki aramalarına benzer ifadeler önererek geçmiş sorgularına hızla ulaşma imkânı sunar. Böylece kullanıcı; aradığı sözcük veya ifadeleri daha kolay bulabilir, zamandan tasarruf edebilir ve ilgi alanlarına daha uygun sonuçlar elde edebilir. Ayrıca, sistem son yapılan aramaları kaydederek kullanıcının sık kullandığı madde başlarına doğrudan erişimini hızlandırabilir. Bu, daha verimli ve akıllı bir arama deneyimi sunarak kullanıcıya yönelik özelleştirilmiş içerikler oluşturulmasına da katkı sağlar.

Yazım Denetimi/Düzeltimi (Spell check)

Bu özellik, kullanıcının arama yaparken yazım hatası yapması veya eksik yazması durumunda, doğru madde başına yönlendirilmesini sağlar. Sistem, otomatik düzeltme ve öneri sunarak yanlış yazımlardan kaynaklanabilecek arama hatalarını en aza indirir. Böylece, kullanıcı aradığı sözcüğe daha hızlı ulaşır, arama sürecindeki aksaklıklar azalır ve genel kullanıcı deneyimi iyileştirilir. Alanyazında *yaklaşık dize eşleştirmesi* (approximate string matching) (Hall ve Dowling, 1980; Navarro, 2001; Zobel ve Dart, 1995) olarak da adlandırılan bu işleve göre bir sorgu dizisi; tam yazımı bilinmediğinde, farklı yazım biçimleri kabul edildiğinde, belirli bir sözcüğün yazımı değiştiğinde veya yalnızca sesletimi bilindiğinde, veri tabanından en doğru sonuca ulaşabilmek için düzenlenir. TDKGTS'de arama çubuğuna sorgu girildiğinde sözlük arayüzü belli yazım denetimlerine duyarlıdır. Düzeltme işaretli sözcüklerin sorgusunda (hâl, kâğıt, iskân vb.), sözcükte söz sonundaki ses değişimlerinde (mekteb, hatib vb.) otomatik düzeltme görülmektedir. Bununla birlikte arama çubuğunda sözcük bulunamadığında "öneriler" sekmesi açılmaktadır. Bu sekme ilgili aramaya en yakın sonuçları verebilmektedir. Çok sözcüklü ifadelerin sorgusunda öneriler sekmesi, arama kalitesini arttırmakta ve ilgili madde başına erişimi kolaylaştırabilmektedir. Çok sözcüklü ifadelerin TDKGTS'deki sorgusunda ifadenin ilk sözcüğünü veri tabanındaki girişe uygun aramak gerekmektedir. Yani *Tam Eşleşme* bölümünde de belirtilen tam eşleşme olanağı için çok sözcüklü ifadenin ilk sözcüğü sorguda eksik ya da hatalı yazıldığında ya da ifadenin ikinci ya da diğer sözcükleri yazıldığında ilgili sonuca ulaşmak mümkün görünmemektedir. Öneriler

yalnızca ilk sözcük üzerinden yapılmaktadır (Şekil 8 ve Şekil 9). Örneğin “Herkesin ağzı torba değil ki büzesin.” çok sözcüklü ifadesi sorgulandığında “herkesin” sözcüğü girilince ilgili ifade önerilerde görülmektedir ancak başka bir varyantta “El âlemin ağzı torba değil ki büzesin.” ifadesi, “el âlem” yazımının doğruluğunu gerektirmektedir. “elalem” ve “el alem” yazımları sözlükte ilgili çok sözcüklü ifadeye yönlendirmemektedir.

Şekil 8.
TDKGTS’de yazım denetimi (Erişim tarihi 03.02.2025)

Şekil 9.
TDKGTS’de yazım denetimi (Erişim Tarihi 03.02.2025)

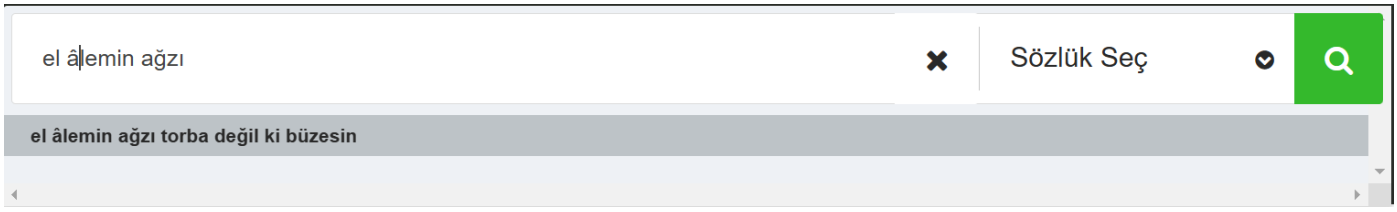

Otomatik Tamamlama (Autocomplete)

Birçok arama motorunda, kullanıcı yazarken önerilen sorguların bir listesini sunan bir otomatik tamamlama özelliği vardır (Monaco, 2019, s. 959). Kullanıcının bir arama kutusuna metin yazması sırasında arama terimleri için öneriler sunan bir arama özelliği olan *otomatik tamamlama* (autocomplete), hem daha büyük arama motorlarında hem de daha küçük, bireysel sitelerde yaygın olarak kullanılmaktadır. 2004’te “Google öneri” özelliği olarak ilk kez ortaya çıkan otomatik tamamlamada (Ward vd., 2012, s. 6) sistem, doğru madde başlarını önererek aranan madde başının hızla bulunmasına yardımcı olmaktadır. Yazım denetimi/düzeltimi bölümünde de örnekleri bulunan “öneriler” sekmesi TDKGTS’de etkin olarak kullanılabilmektedir (Şekil 10).

Şekil 10.
TDKGTS’de otomatik tamamlama (Erişim tarihi: 03.02.2025)

TDKGTS'de arama çubuğuna girilen ilk sözcükten sonra otomatik tamamlama sayesinde listelenen öneriler arasında çok sözcüklü ifadelere de erişilebilmektedir. Girilen sözcük sayısı arttıkça da ilgili madde başına daha yakın ve doğru sonuçlara erişim sağlanabilmektedir.

Dış Veri (Outside Matter) Olanakları

Elektronik sözlükler yalnızca madde başı ve tanım sunmakla sınırlı kalmaz; kullanıcı deneyimini zenginleştirmek ve çok sözcüklü ifadelerin daha derinlemesine anlaşılmasını sağlamak için farklı *dış veri* (outside matter) unsurları da sunabilir. *Bu unsurlar, kullanıcı yönergeleri, çapraz gönderim, derlem tabanlı kullanım örnekleri, günlük sözcük ve öğrenme araçları, geri bildirim ve topluluk katılımı ve üst veri* gibi farklı bileşenlerden oluşur. Ayrıca, sözlük yapısının daha sistemli ve aranabilir olmasını sağlamak amacıyla *üst veri* (metadata) kullanımı da büyük önem taşır.

Kullanıcı Yönergeleri (User's guide/Usage guide)

Çok sözcüklü ifadeler çevrim içi bir sözlükte aranırken kullanıcılar bu aramayı nasıl yapabileceklerine dair bazı bilgilere ihtiyaç duyabilirler. Burada kullanıcı yönergesi içerisinde bu deneyimle ilgili bazı bilgilerin yer alması önemlidir. Burada arama yapılırken *Tam Eşleşme Olanakları* ve *Gelişmiş Arama* bölümlerinde de yer alan arama ölçütlerine kısaca değinilerek ve mümkün olduğunca görsellerle örneklendirilerek bir yönerge hazırlanması, kullanıcıların çok sözcüklü ifadeleri daha hızlı ve doğru şekilde bulmasına olanak tanıyarak Türkçe çevrim içi sözlüklerin kullanıcı deneyimini önemli ölçüde iyileştirebilecektir. TDKGTS'de ana sayfada sağ üst köşede "Sözlükler Hakkında" ve "Güncel Türkçe Sözlük Hakkında" başlıklı iki sekme yer almaktadır. "Sözlükler Hakkında" sekmesinde Türk Dil Kurumunun veri tabanında bulunan tüm sözlüklerle ilgili kısa tanıtımlar yer almaktadır. "Güncel Türkçe Sözlük" sekmesinde ise sözlüğün baskısını hazırlayanlar, sözlükte kullanılan işaretler, yazıda kullanılan diğer işaretler, sözlüğün kullanımı ile ilgili açıklamalar ve kaynakça alt sekmeleri yer almaktadır (Şekil 11 ve Şekil 12).

Şekil 11.

TDKGTS'de sözlükler hakkında bilgi (Erişim tarihi: 11.02.2025)

Şekil 12.

TDKGTS'de kullanıcı yönergeleri (Erişim tarihi: 11.02.2025)

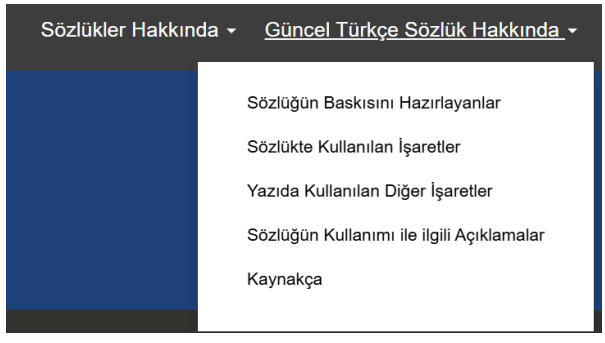

Sekmelere tıklandığında pdf tabanlı dosyalar açılmakta ve ilgili bilgilere erişilmektedir. Bunlar sözlük kullanımıyla ilgili kullanıcıyı yönlendiren metinler olmakla birlikte yazılı sözlük geleneğini sürdüren ve güncellenmemiş metinlerden oluşmaktadır. Maddelerle ilgili yönlendirmelerin ve kısa açıklamaların yer aldığı, oklarla gösterilmiş basit görseller

maddelerdeki bilgilere erişimin doğru ve hızlı olmasını sağlayabilir.

TDKGTS'deki sözlük kullanımıyla ilgili bir diğer materyal ise yine ana sayfada yer alan videodur (Şekil 13). "Çevrim içi sözlük nasıl kullanılır?"[7] başlıklı bu video beş dakika on altı saniyelik bir video ile TDKGTS'nin kullanımını ve olanaklarını ayrıntılı olarak ele almaktadır. İlgili videoya Türkçe ve farklı dillerde alt yazı eklenmesi de farklı tür kullanıcılara erişimi kolaylaştırabilir.

Şekil 13.

"Çevrim içi Türkçe Sözlük nasıl kullanılır?" başlıklı videolu kullanıcı yönergesi (Erişim tarihi 11.02.2025)

İlgili videoda arama çubuğunun kullanımı, veri tabanı seçimi (Hangi sözlükte arama yapılacağı), maddedeki üst veriler, bilgilerin sayfadaki yerleşim biçimi ve bilgiler arasında gezinme konusunda bilgiler verilmiştir. Videodaki bilgiler yalnızca Güncel Türkçe Sözlük'e aittir. Diğer veri tabanları hakkında bilgi yer almamaktadır.

Çapraz Gönderim (Cross-reference)

Basılı sözlükte bir tanımın sonunda yer alan ve sözlük kullanıcısını sözlüğün bütüncül yapısında bulabileceği ilgili sözlük bilimsel veriye yönlendiren dış verilerden biri olan (Burkhanov, 1998, s. 51) çapraz gönderimler; basılı sözlüklerde genellikle oklarla, simgelerle ya da sözcük veya sözcük kısaltmalarıyla gösterilir ve sözlük kullanıcısını ilgili başka madde başına ya da dış veriye yönlendirir. Çevrim içi sözlüklerde de basılı sözlükler gibi çapraz gönderimler *aynı madde başı içinde* (entry-internal cross-reference) ya da *sözlüğün bütüncül yapısında başka bir sözlük maddesine* (entry external cross-reference) gönderim yapabilir. Burada çevrim içi sözlüklerde genellikle ilgili diğer madde başına yönlendiren bağlantılar bulunur ve kullanıcılar bu bağlantılarla diğer maddelere hızlıca erişebilirler. Kullanıcılar bu bağlantılar sayesinde sadece diğer maddelere değil aynı zamanda sözlüğün dış verisine ya da başka bir web sayfasına (dictionary external cross-reference) da yönlendirilebilirler (Svensén, 2009, ss. 388-389). Çevrim içi sözlükler çapraz gönderim açısından daha zengin veri sunabilirler çünkü basılı sözlüklerdeki boyut sorunu çevrim içi sözlüklerde yoktur ancak bu çapraz gönderimler açılır sekme olarak eklenebilir. TDKGTS'de sözlük maddelerinde çok sözcüklü ifadelere aynı madde başı içinde bir çapraz gönderim bağlantıları yer almaktadır ve bu bağlantılar açılır sekme olarak eklenmiştir. Bununla birlikte TDKGTS'te yer alan diğer sözlük veri tabanları arasında bir çapraz gönderim sistemi ya da *veri tabanı entegrasyonu* (database integrations) söz konusu değildir. Atasözü ve Deyimler Sözlüğü başta olmak üzere diğer sözlüklere de çok sözcüklü ifade aramalarında çapraz gönderim sağlanabilir. Yanı sıra *harici kaynaklara bağlantılar* (external links) verilebilir. Wikipedia, İslam Ansiklopedisi, Kültür ve Turizm Bakanlığı gibi açık kaynak veri tabanlarına yapılacak bağlantılar kullanıcının dilediğinde ulaşabileceği bilgilere erişimini hızlandırabilecek ve bu açık kaynaklardan da haberdar olması sağlanabilecektir.

Derlem Tabanlı Kullanım Örnekleri (Corpus-Based Usage Examples)

Çok sözcüklü ifadeler, sözlükte bağlamlarından kopmuş biçimde yer alırlar ve sözlük kullanıcısı bu ifadelere eriştiğinde kullanıcı ilgili ifadenin kullanımını görmek ister. İyi bir örnek;

- Tipik, sık ve iyi dağılmış kullanım kalıpları sergilemeli.
- Bilgilendirici, tanımı açıklamaya yardımcı olmalı.
- Öğrenenler için anlaşılır, gereksiz yere zor sözcük ve yapılardan, kafa karıştırıcı veya dikkat dağıtıcı adlardan, anaforik referanslardan veya daha geniş bağlama erişim olmadan anlaşılamayan diğer göstergelerden kaçınmalıdır (Kilgarriff ve

[7] İlgili videoya tıklandığında https://www.youtube.com/watch?v=GC1cu4HWSNo&t=10s adresine yönlendirmekte ve video tam ekran izlenebilmektedir. (Erişim tarihi: 04.02.2025)

Grefenstette, 2003, s. 333; Kilgariff vd., 2008, s. 426).

Konu özellikle atasözleri ya da deyimler olduğunda bağlam sorunu daha fazla baş gösterebilir çünkü kültürel bir arka plan ile belirli ve sınırlı bağlamsal özellikler taşıyan bu tür ifadelerde bağlam daha büyük önem kazanmaktadır. Basılı sözlüklerdeki yer kısıtı çevrim içi sözlüklerde söz konusu olmadığı için de bu anlamda çok sözcüklü ifadelerle ilgili kullanım örneklerinin çoğaltılması zor değildir. Çevrim içi sözlüklerde yer kısıtı bulunmamakla birlikte günlük kullanıcı ile daha fazla bilgiye ihtiyaç duyan uzman kullanıcı arasında daha fazla örneğe erişim konusunda farklılık olabilir. Günümüz çevrim içi sözlükleri, çok sözcüklü ifadelerle ilgili yalnızca tanımlar sunmak yerine ifadenin gerçek kullanımlarını da gösterebilir. Bu konuda derlemlerden ya da büyük verilerden sözlük maddelerine örnekler bulan çalışmalar söz konusudur (Kilgariff ve ark., 2008). Bu anlamda derlem tabanlı (corpus-based) kullanım örnekleri; farklı bağlamlarda tümce içi kullanımlar, gazete, edebi metin veya konuşma dilinden alıntılar gibi sözlük için farklı örnekler sağlayabilir.

Günlük Sözcük ve Öğrenme Araçları (Word of the Day & Learning Tools)

Elektronik sözlükler, öğrenme sürecini desteklemek için dinamik içerikler sunabilir: *Günün sözcüğü* (Word of the Day), kullanıcıya her gün yeni bir sözcük önererek dil becerisini geliştirmeye yardımcı olur. Sözcük oyunları ve quizler, sözcüklerin anlamlarını pekiştirmeye yönelik etkileşimli testler sunar Sözlük içi eğitici içerikler ise dil öğrenenler için mini dersler, alıştırmalar ve ipuçları sunar.

Şekil 14.

TDKGTS'nin Günlük Sözcük Araçları (Erişim tarihi: 05.02.2025)

Bu bağlamda TDKGTS'de günlük olarak paylaşılan sözcükler ve çok sözcüklü ifadelerden deyim ve atasözleri yer almaktadır (Şekil 14). Bunlar ana sayfada arama çubuğunun altına yerleştirilmiş ve arayüzde doğrudan günlük kullanıcının kolaylıkla görebileceği ve okuyabileceği şekilde tasarlanmıştır.

Şekil 15.

TDKGTS'de Öğrenme Araçları (Erişim tarihi: 05.02.2025)

TDKGTS'de üç tür öğrenme aracı mevcuttur (Şekil 15). Bunlardan ilki "bir kural" başlıklı noktalama işaretleri ve yazım kuralları ile ilgili açıklamalardır. Bu bölüm kurallara dair kısa bilgiler vermek yerine ilgili uzun açıklamaya yönlendiren bir bağlantıdan oluşur. Dolayısıyla günlük kullanıcının bağlantıya tıklayarak ilgili uzun açıklamayı okuması beklenir ancak bu çok etkili bir yöntem değildir. En çok karıştırılan yazım kuralları ya da noktalama işaretleri ile ilgili küçük bilgilerin ana sayfaya yerleştirilmesi, günlük kullanıcı için daha yararlı olabilir. Bu bilgiler sayfa her yenilendiğinde otomatik olarak güncellendiği için çok sözcüklü ifadelerin yazımlarıyla ilgili de bilgi geçişleri mümkündür. Bitişik veya ayrı yazılan çok sözcüklü ifadelerin yazım özellikleriyle ilgili bilgilerin kısaca ifade edilmesi, sık karıştırılan çok sözcüklü ifade yazımları gibi konuların da bu bölümde gündeme getirilmesi, sözlük kullanıcısının bu alandaki eksiklerinin giderilmesine yardımcı olabilir.

Şekil 16.
TDKGTS'nin "Kelime Köşesi" Adlı Oyun Uygulaması[8] (Erişim Tarihi: 05.02.2025)

Yine son olarak sözlüğün uygulama olarak geliştirdiği "Kelime Köşesi" adlı oyun bulunmaktadır. Bu oyun, harfleri birleştirerek doğru yanıtları bulmayı, yeni sözcükler öğrenmeyi hedeflemektedir (Şekil 16).

Geri Bildirim ve Topluluk Katılımı (User Feedback & Community Contributions)

Çevrim içi ortamda geri bildirim ağı ve topluluk katılımı oldukça hızlı ilerleyebilmektedir. Yalnızca çevrim içi sözlük sayfasında değil aynı zamanda diğer sosyal medya ağlarında (Instagram, Facebook, Twitter vd.), düzenlenen anketlerle ya da sözlükteki kısa soru yanıtlarla da bu katılım oldukça kısa sürede yararlı sonuçlar sağlayabilmektedir. Sözlük üreticileri ile kullanıcılar arasındaki iletişim ve iş birliğinin kolaylığı, yalnızca sözlüğü güncel ve yüksek kalitede tutmak için değil aynı zamanda bir sözlüğün içeriklerine ilişkin ele alınmış, kullanıcıya uyarlanmış görüşler geliştirmek ve bunlara erişmek için de büyük bir potansiyele sahiptir. *Aşağıdan yukarıya sözlük bilimi* (bottom-up lexicography) ve *işbirlikçi sözlük bilimi* (colloborative lexicography)[9] olarak adlandırılan bu iki kavrama göre sözlüklerdeki hataları düzeltmeyi, boşlukları belirlemeyi, belirli konularda uzman katkıları elde etmeyi, eğlenceli ve oyunbaz biçimde konunun uzmanı olmayan insanların katkılarını toplamayı hedefleyen farklı kullanıcı katılım türleri yer almaktadır (Storrer, 1998). Kullanıcı katkılarıyla ilgili sözlük bilimcilerin hemfikir olduğu konu, bu katkıların editoryal bir süreçten geçtikten sonra düzeltme ve değişikliklere karar verilmesidir (Køhler Simonsen, 2005; Lew, 2011; Storrer, 1998, 2017).

Şekil 17.
Yabancı sözlere Türkçe karşılıklar kullanıcı öneri sayfası

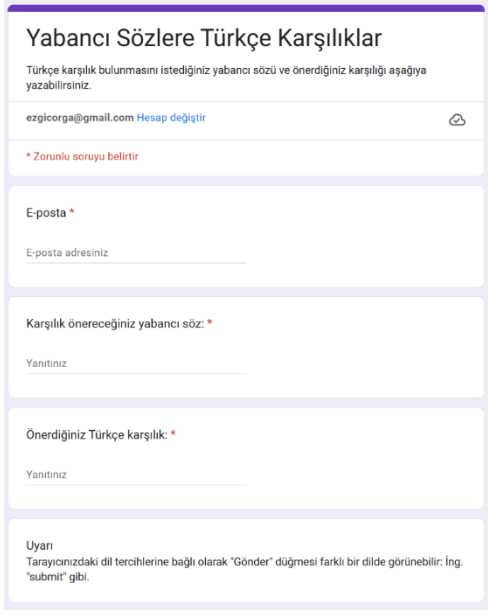
Yabancı Sözlere Türkçe Karşılıklar

Türkçe karşılık bulunmasını istediğiniz yabancı sözü ve önerdiğiniz karşılığı aşağıya yazabilirsiniz.

ezgicorga@gmail.com Hesap değiştir

* Zorunlu soruyu belirtir

E-posta *

E-posta adresiniz

Karşılık önereceğiniz yabancı söz: *

Yanıtınız

Önerdiğiniz Türkçe karşılık: *

Yanıtınız

Uyarı
Tarayıcınızdaki dil tercihlerine bağlı olarak "Gönder" düğmesi farklı bir dilde görünebilir: İng. "submit" gibi.

Abel ve Meyer'de *doğrudan kullanıcı katkısı* (direct user contributions), *dolaylı kullanıcı katkısı* (indirect user contributions) ve *yardımcı kullanıcı katkısı* (accessory user contributions) olarak adlandırılan bu katkılardan dolaylı kullanıcı

[8] Oyun ile ilgili bilgilere 04.02.2025 tarihinde Türk Dil Kurumunun https://www.instagram.com/p/DFm72BdC3AB/?img_index=1 sosyal medya hesabından erişilmiştir.
[9] İlgili terimler yazar tarafından Türkçeleştirilmiştir.

katkısı; kullanıcıların sözlük yapımcılarına geri bildirim olarak sağladığı öneriler, düzeltmeler, ek materyaller, yorumlar, harici içerikler ve kullanım verileridir (2013, s. 185). Dolaylı kullanıcı katkısında kullanıcılar, sözlük maddelerini doğrudan değiştirme olanağına sahip değillerdir. Bu nedenle kullanıcılar, mevcut içerik hakkındaki geri bildirimleriyle, tek tek maddeler için ek materyal sağlayarak (ör. açıklayıcı kullanım örnekleri ve alıntılar), düzeltmeler göndererek (ör. hatalı maddeleri tespit ederek, belirsiz tanımları belirterek) veya sözlüğün tamamını yorumlayarak (ör. sözlük maddelerinin sunumu) sözlüğe katkıda bulunabilmektedir. Önceden tanımlanmış alanlara sahip şablonlar sağlayarak biçim tabanlı geri bildirime izin veren sözlükler ve sözlük portalları ile herhangi bir metnin gönderilebildiği (ör. e-posta ya da açık metin alanları kullanılarak) serbest biçimli geri bildirime izin verilebilir (Abel ve Meyer, 2013, ss. 185-188).

TDKGTS'de geri bildirimle ilgili iki farklı sekme mevcuttur. Bu sekmelerden ilki "Cumhurbaşkanlığı İletişim Merkezi (CİMER)"e doğrudan erişim sağlayan ve yalnızca bilgi edinme taleplerinin iletildiği sekmedir. Sekme, Türk Dil Kurumunun iletişim bilgilerinin yer aldığı en alt bölümde bulunur. Bu sekme, doğrudan sözlük hazırlayıcılarına ulaşma ve öneride bulunma isteğinde olan günlük kullanıcı için oldukça bürokratik bir alandır. İkinci sekme ise "Yabancı Sözlere Karşılıklar Öner" başlıklı sekmedir. Bu sekmeye tıklandığında gelen Google belgeler sayfasında (Şekil 17) karşılık önerilen yabancı söz ve önerilen Türkçe karşılıkla ilgili bilgilerin girileceği bir belge mevcuttur. İlgili belge sisteminin benzeri, kullanıcının sözlüğe dolaylı katkıda bulunacağı bir "Görüş ve Öneriler" sekmesiyle çevrim içi sözlüğün ana sayfasına, kullanıcıların kolayca görebileceği ve hızlı bir şekilde geri bildirim sağlayabileceği şekilde konumlandırılabilir.

Üst Veri (Metadata)

Elektronik belgelerin yapısını, elemanlarını, ilişkilerini ve diğer karakteristik özelliklerini gösteren depolanmış verileri tanımlayan veriye üst veri denir (DoD 5015.2, 2002). Tutarlı ve ayrıntılı bir üst veri tanımlaması, etkin bir bilgi erişim sisteminin oluşturulmasını sağlar ve kullanıcının gereksinimine uygun verileri değerlendirmesine olanak sağlayarak erişim etkinliğini arttırır (Alır, 2008, s. 2).

Bir çevrim içi sözlükte sözcük türü, kök ve ek bilgileri, sesletim bilgisi, kullanım alanı, anlam (tanım), sözcüğün kullanım örnekleri, eş ve karşıt anlamları, köken bilgileri, tarihsel kullanım bilgileri, çok sözcüklü yapılar, kavram ilişkileri, kullanım sıklığı ve sözcüğün alındığı eserle ilgili bilgiler yer alabilir. Bu ögelerin her biri, veri tabanında ilgili bilgiyi içeren üst veri alanları olarak kabul edilir ancak tıpkı basılı sözlüklerdeki gibi bu bilgilerin tamamının her sözlükte bulunması gerekmez. Sözlük türüne ve hedef kullanıcı kitlesine bağlı olarak bazı bilgiler eklenebilir veya çıkarılabilir (bk. Aslan ve Aslan, 2015; Aslan, 2017).

Elektronik sözlüklerde üst veri kullanımı, sözcüklerin anlamlarını sunmanın yanı sıra onların sistematik bir şekilde düzenlenmesine de katkı sağlar (Bothma, 2011; 2017). Tüm veriler; oluşturulma tarihi, adı, konusu, özellikleri ve benzeri bilgileri içeren üst veri ile birlikte gelir. Üst veri, bu sistemlerin işleyişinde kilit bir rol oynayarak kullanıcıların ilgi duydukları içerikleri bulmalarına, temel bilgileri kaydetmelerine ve bu bilgileri başkalarıyla paylaşmalarına olanak tanır.

TDKGTS'de veri tabanlarının yönetimi, konunun uzmanı olmayan bir kullanıcı için zorlayıcı görünmektedir. Şekil 2'de de görüldüğü gibi sozluk.gov.tr adresinde "Sözlük Seç" sekmesinden Sözlükler, Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü ve Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüğü başlıkları altında toplam 99 farklı sözlük veri tabanı bulunmaktadır. Bu veri tabanlarından bazıları çoklu seçime izin verirken bazıları vermemektedir. Sözlükler başlığı altındaki tüm veri tabanlarında aynı anda sorgulama yapılabilirken Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü başlığı altındaki sözlük veri tabanlarından eş zamanlı sorgulama yapılamamaktadır. Bilim ve Sanat Terimleri Sözlüklerinde de tümünü seçerek sorgulama yapılabilmektedir.

Mevcut elektronik sözlük sistemlerinde, veri tabanlarının yeterli derecede işaretlenmemesi (tagging), arama motorlarının mantıksal işleyişini sınırlandıran etmenlerden biri olmaktadır. Özellikle çok sözcüklü ifadeler gibi sabit olmayan yapılara sahip yapıların farklı şekillerde sözlüğe eklenmesi ve bu veri yapısının belirli bir düzende tutulmaması, arama motorlarının çok sözcüklü ifadeleri yakalamasını zorlaştırabilir. Bu noktada, elektronik sözlüğün veri tabanları arasında *tutarlı bir etiketleme* (standardized tagging) ve arama fonksiyonlarının geliştirilmesi gerekmektedir. TDKGTS'deki çok sözcüklü yapıların tanımlarında standardizasyon ve etiketleme sorunu, genel olarak tüm dillerdeki sözlüklerle ilgilidir. Burada çok sözcüklü ifadelere ait üst verilerin neler olması gerektiği, bunların hangi düzende sunulacağı ile ilgili tartışmalar devam etmektedir. Çok sözcüklü ifadelerin sınıflandırılması, adlandırılması ve tanımlaması ile ilgili çalışmalar devam ettikçe sözlüğün de bu alandaki üst verilerini güncellemesi gerekecektir ancak bu ifadelerin sözcük aramalarıyla erişilen maddenin altında yer alması, sözlük kullanıcıları açısından bir karmaşa oluşturmaktadır. Son olarak, elektronik sözlüğün çok sözcüklü ifadeleri sistematik olarak temsil edebilmesi için bu ifadelerle ilgili tarihsel kullanım bilgisi, yazım varyantları ve dil içindeki yaygınlık derecesi gibi ek bilgiler de veri tabanına eklenmelidir. Bu sayede, kullanıcılar bir ifadenin sadece tanımına değil aynı zamanda tarihsel ve anlamsal gelişimine dair de bilgi edinebilirler.

Sonuç

Bu çalışma, çevrim içi sözlüklerde çok sözcüklü ifadelere erişim olanaklarını inceleyerek, bu alanda mevcut eksiklikleri ve geliştirilmesi gereken noktaları ele almaktadır. Geleneksel basılı sözlük yaklaşımının dijital ortama aktarılması, kullanıcı dostu arama fonksiyonlarının eksikliği ve çok sözcüklü ifadelerin sistematik olarak tanımlanmaması gibi sorunlar, mevcut çevrim içi sözlük deneyiminin etkinliğini sınırlayan temel faktörlerdir.

Elde edilen bulgular doğrultusunda, çok sözcüklü ifadelerin daha erişilebilir hâle getirilmesi için veri tabanı işaretleme ve standartlaştırma süreçlerinin iyileştirilmesi gerekmektedir. Makine öğrenmesi ve *doğal dil işleme* (NLP) yöntemlerinin entegrasyonu, çok sözcüklü ifadelerin otomatik etiketlenmesini ve aranabilir hâle getirilmesini sağlayarak, arama süreçlerini daha verimli kılabilir. Kullanıcı deneyiminin derinlemesine anlaşılabilmesi için ise anketler, odak grup görüşmeleri, kullanım istatistikleri çözümlemesi ve log kayıtlarının değerlendirilmesi gibi yöntemlerle sözlük kullanıcılarının çok sözcüklü ifadeleri ararken yaşadığı zorluklar tespit edilebilir.

TDKGTS'nin mevcut veri tabanlarının daha sistematik hâle getirilmesi, üst veri yapılandırmasının güçlendirilmesi ve kullanıcıların ihtiyaçlarını doğrudan yansıtan güncellemelerle desteklenmesi, sözlüğün etkinliğini artıracak stratejik adımlardır. Elektronik sözlüklerin yalnızca statik tanımlar sunan yapılar olmaktan çıkarılıp, dinamik ve kullanıcı odaklı veri sistemlerine dönüştürülmesi, sözlük bilimi alanında dijital dönüşümün en önemli aşamalarından biri olacaktır. Böylece, kullanıcıların sözlükten en iyi şekilde faydalanabilmesi ve dil bilgisel verilere erişimin daha etkin hâle getirilmesi sağlanacaktır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

Abel, A., & Meyer, C. M. (2013). The dynamics outside the paper: user contributions to online dictionaries. *Proceedings of the eLex 2013 Conference* (17–19).

Alır, B. (2008). *E-Türkiye uygulamaları: Elektronik belge yönetimi ve üst veri* (Tez No: 257560). [Yayımlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü]. YÖK Tez Merkezi.

Aslan, E., & Aslan, Ö. (2015). *Eşzamanlı Tarihî Sözlüklerden Elektronik Sözlüklere: Eser-i Şevket Örneği.* [Sözlü bildiri] II. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu.

Aslan, E. (2017). Sözlükbilimsel inceleme yöntemi: Eser-i Şevket örneği. *Electronic Turkish Studies, 12*(30).

Atkins, S., & Rundell, M. (2008). *The Oxford guide to practical lexicography*. Oxford.

Bergenholtz, H., & Tarp, S. (1995). *Manual of specialised lexicography: The preparation of specialised dictionaries* (Vol. 12). John Benjamins Publishing.

Bergenholtz, H., & Kaufmann, U. (1997). Terminography and lexicography. A critical survey of dictionaries from a single specialized field. *Hermes, 18,* 91–125.

Bergenholtz, H., & Nielsen, S. (2002). Terms in the language of culture-dependent LSP dictionaries. *Lexicographica 18*, 5-18.

Bergenholtz, H., & Johnsen, M. (2005). Log files as a tool for improving Internet dictionaries. *HERMES-Journal of Language and Communication in Business, 34,* 117–141.

Bergenholtz, H. (2013). What is a Dictionary?. *Lexikos*, *22*, 20-30.

Bothma, T.J.D. (2011). Filtering and adapting data and information in the online environment in response to user needs. P. A. Fuertes-Olivera & H. Bergenholtz (Eds.), (pp. 71–102).

Bothma, T. J. (2017). Lexicography and information science. Pedro A. Fuertes-Olivera (Eds.) *The Routledge Handbook of Lexicography* (pp. 197–216). Routledge.

Boz, E. (2019). Çevrimiçi genel sözlüklerde tanım. *Dilbilim Dergisi*, *34*(1), 1–15.

Burkhanov, I. (1998). *Lexicography, A Dictionary of Basic Terminology*. Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie in Rzeszow.

Dil Derneği (t.y.). Dil Derneği Türkçe sözlük. Erişim tarihi: 04.2025, https://www.dildernegi.org.tr/TR,274/turkce-sozluk-ara-bul.html

DoD 5015.2. (2002). *Design criteria standard for electronic records management software application.* https://www.dau.edu/cop/DM/documents/dod-50152-std-design-criteria-standard-electronic-records-management-software-applications

Durrant, P. (2013). Formulaicity in an agglutinating language: The case of Turkish. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*, *9*(1), 1–38.

Freihat, A. A., Abbas, M., Bella, G., & Giunchiglia, F. (2018). Towards an optimal solution to lemmatization in Arabic. *Procedia Computer Science*, *142*, 132–140.

Hall, P. A., & Dowling, G. R. (1980). Approximate string matching. *ACM computing surveys (CSUR)*, *12*(4), 381–402.

Hartmann, R. R.K. (2001). *Teaching and researching lexicography*. Pearson Education.

Kilgarriff, A., & Grefenstette, G. (2003). Introduction to the special issue on the web as corpus. *Computational Linguistics*, *29*(3), 333-347.

Kilgarriff, A., Husák, M., McAdam, K., Rundell, M., & Rychlý, P. (2008). GDEX: Automatically finding good dictionary examples in a corpus. *Proceedings of the XIII EURALEX International Congress* (Vol. 1), (425–432).

Køhler Simonsen, H. (2005). User Involvement in Corporate LSP Intranet Lexicography. *Proceedings of the Eleventh International Symposium on Lexicography,* 489–510.

Kubbealtı Lugatı. (t.y.). Misalli büyük Türkçe sözlük, Erişim tarihi: 04.2025, http://www.lugatim.com

Lew, R. (2011). Online dictionaries of English. P.A. Fuertes-Olivera & H. Bergenholtz (Eds.) *e-Lexicography: The Internet, Digital Initiatives and Lexicography* (pp. 230-250) London/New York: Continuum.

Lew, R. (2012). How can we make electronic dictionaries more effective? Granger, Sylviane and Magali Paquot (Eds.) *Electronic Lexicography* (pp. 1-19). Oxford University Press.

Lewandowski, D. (2005). Web searching, search engines and information retrieval. *Information Services & Use*, *25*(3-4), 137–147.

Löfberg, L., Archer, D., Piao, S., Rayson, P., McEnery, T., Varantola, K., & Juntunen, J. P. (2003). Porting an English semantic tagger to the Finnish language. In *Proceedings of the Corpus Linguistics 2003 conference* (pp. 457-464).

Ma, Z., Pant, G., & Sheng, O. R. L. (2007). Interest-based personalized search. *ACM Transactions on Information Systems (TOIS)*, *25*(1), 1–38.

Micarelli, A., Gasparetti, F., Sciarrone, F., & Gauch, S. (2007). Personalized search on the world wide web. P. Brusilovsky, A. Kobsa & W Nejdi (Eds.). *The adaptive web: Methods and strategies of web personalization* (pp. 195-230). Springer Berlin Heidelberg.

Monaco, J. V. (2019). What are you searching for? a remote keylogging attack on search engine autocomplete. In *28th USENIX Security Symposium (USENIX Security 19)* (959–976).

Moon, R. (1998). *Fixed expressions and idioms in English*. Oxford Clarendon Press.

Navarro, G. (2001). A guided tour to approximate string matching. *ACM computing surveys (CSUR)*, *33*(1), 31–88.

Nielsen, S. (2011). Function-and user-related definitions in online dictionaries. In *Ivanovskaya leksikograficheskaya shkola: traditsii i innovatsii* (pp. 197–219). Ivanovo State University.

Oppentocht, L., & Schutz, R. (2006). Developments in electronic dictionary design. In *A practical guide to lexicography* (pp. 215-227). John Benjamins Publishing Company.

Ötüken Sözlük (t.y.). *Ötüken Türkçe Sözlük*. Erişim tarihi: 04.2025, http://www.otukensozluk.com/

Prószéky, G., & Kis, B. (2002). Development of a context-sensitive electronic dictionary. *Proceedings of EURALEX* (Vol. 2002), 281–290.

Scholfield, P. (1999). Dictionary use in reception. *International Journal of Lexicography 12*(1) 13–34.

Storrer, A. (1998). *Hypermedia-Wörterbücher: Perspektiven für eine neue Generation elektronischer Wörterbücher* (Vol. 84, pp. 106-131). Niemeyer.

Storrer, A. (2017). *Hypermedia-Wörterbücher: Perspektiven für eine neue Generation elektronischer Wörterbücher*. Institut für Deutsche Sprache, Bibliothek.

Svensén, B. (2009). *A handbook of lexicography: The theory and practice of dictionary-making*. Cambridge University Press.

Türk Dil Kurumu (t.y.). *Güncel Türkçe sözlük*. Erişim tarihi: 02.2025, http://www.sozluk.gov.tr

Wang, Y. Y., Yu, D., Ju, Y. C., & Acero, A. (2008). An introduction to voice search. *IEEE Signal Processing Magazine*, *25*(3), 28–38.

Ward, D., Hahn, J., & Feist, K. (2012). Autocomplete as research tool: A study on providing search suggestions. *Information Technology and Libraries*, *31*(4), 6–19.

Zobel, J., & Dart, P. (1995). Finding approximate matches in large lexicons. *Software: Practice and Experience*, *25*(3), 331–345.

Structured Abstract

The study examines the accessibility of multi-word expressions (MWEs) in online dictionaries, with a specific focus on the Turkish Language Association's Online Current Turkish Dictionary (TDKGTS). It aims to evaluate the effectiveness of existing search and retrieval mechanisms, identify shortcomings, and propose solutions that would enhance user experience. While digitized dictionaries offer greater accessibility and speed, they often retain the structure of print dictionaries, limiting their full potential in an online environment. MWEs, including idioms, proverbs, set phrases, and collocations, are particularly problematic as they are not systematically indexed or searchable in most digital dictionaries. This lack of structured handling leads to various search difficulties for users who need quick and efficient access to these expressions.

To address this issue, the study investigates TDKGTS's search functionalities, specifically looking into exact match search, advanced search features, and the use of external data sources. The research highlights that searching for MWEs requires word order preservation, meaning users must input expressions exactly as they appear in the dictionary to retrieve results. For instance, the idiom "içinin yağı erimek" (meaning to feel great satisfaction) must be searched in its precise order; otherwise, the search returns no relevant results. Additionally, the dictionary does not offer part-of-speech-based filtering, making it difficult to search exclusively for proverbs, idioms, or other phrase types. Another limitation is the absence of definition-based search, which means that even if an MWE is present within a definition, users cannot retrieve it unless they know the exact phrase as a headword.

The study further evaluates the advanced search capabilities of TDKGTS and identifies several gaps. One key finding is the lack of context-based search, which prevents users from discovering related MWEs or semantically linked expressions. Unlike advanced search systems that provide recommendations based on meaning or context, TDKGTS currently relies on a direct keyword-matching approach. Similarly, voice search functionality is not available, which could be a significant enhancement, especially for mobile users who prefer speech-based queries. Another major limitation is the absence of lemmatization and inflection-aware search, meaning that users who input an idiom in a slightly different grammatical form might fail to retrieve the correct entry. The dictionary also does not support personalized search recommendations, meaning users do not receive suggested MWEs based on their previous searches or browsing history.

The study also explores external data utilization and cross-referencing in TDKGTS. One major issue identified is the weak cross-referencing system between different dictionary databases. Although TDKGTS includes both a General Turkish Dictionary and a Proverbs and Idioms Dictionary, these databases are not well-integrated, making it difficult to transition between related entries. Additionally, the dictionary does not include corpus-based usage examples, which are essential for providing real-world context and improving understanding. If MWEs were supplemented with authentic usage examples from large text corpora, users could better grasp their meanings and usage patterns. Moreover, user feedback and community participation options are severely limited. Unlike collaborative online platforms where users can suggest modifications or report errors, TDKGTS does not allow direct user input. The dictionary also lacks metadata enrichment, meaning entries do not provide additional details such as historical usage, frequency information, or common variations of MWEs.

To address these shortcomings, the study suggests several improvements. Search functionalities should be enhanced through the integration of context-based search, part-of-speech filtering, and intelligent autocomplete suggestions. Natural Language Processing (NLP) techniques, such as lemmatization and inflectional search, should be incorporated to ensure that users can find MWEs even when they search for inflected or slightly modified versions of a phrase. External data usage should be improved by implementing a more robust cross-referencing system, integrating corpus-based examples, and enabling user feedback mechanisms to allow for community contributions and dictionary updates. Lastly, the introduction of innovative features such as voice search and personalized search recommendations could significantly enhance the usability of the dictionary. In addition, incorporating gamified learning tools and interactive interfaces would expand the dictionary's educational function and make it more attractive for younger users. These enhancements would also align the dictionary with contemporary trends in digital lexicography, where user engagement and adaptability are prioritized.

In conclusion, the study emphasizes the need for TDKGTS to transition from a static, print-based digital dictionary into a dynamic, interactive, and user-centric platform. By implementing advanced search functionalities, improving cross-referencing, and incorporating NLP-based enhancements, the dictionary can significantly improve accessibility and usability for both academic and general users. The findings highlight that multi-word expressions require specialized search mechanisms that go beyond simple keyword matching. Implementing these recommendations would ensure that MWEs are easier to find, interpret, and utilize, ultimately making TDKGTS a more effective resource for Turkish language users. The study also underscores the broader implications for lexicography, suggesting that future digital dictionaries should be designed as living platforms that continuously evolve with user needs and technological advancements.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1591163

20. Yüzyıl Başlarında Özbek ve Türkmen Halklarının Millî Matbuatının Gelişmesinde *Molla Nasreddin Dergisi* ve *Molla Nasreddinciler*

Molla Nasreddin Journal and *Molla Nasreddinists* in the Development of the National Press of the Uzbek and Turkmen Peoples in the Early 20th Century

Terane HEŞİMOVA
(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)
Azerbaycan Millî İlimler Akademisi, Bakü, Azerbaycan.
Azerbaijan National Academy of Sciences, Baku, Azerbaijan.
tarana_nur@yahoo.com.tr

Öz

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın ilerici ve cesur aydınları, aydınlanma, özgürlük ve demokratikleşme taleplerini daha güçlü bir biçimde dile getirmeye başlamışlardır. Bu dönemde Mirza Celil Memmedkuluzade, karşılaştığı engellere rağmen 1906'da Molla Nasreddin (1906–1931) adlı haftalık siyasi mizah dergisinin ilk sayısını yayımlamıştır. Aydınlanmacı düşünceleri ve eğitime yönelik çağrılarıyla öne çıkan dergi, yalnızca Azerbaycan halkına değil, bütün Müslüman toplumlara hitap ederek onları cehalet, taassup ve eğitimsizlikten uzaklaştırmayı amaçlamıştır. Satir ve mizah yoluyla toplumsal eleştiriyi merkezine alan Molla Nasreddin, bir yandan millî değerleri korurken, diğer yandan Müslüman Doğu'nun evrensel değerlere açılımında önemli bir rol üstlenmiştir.

Dergi, özellikle Türkmen ve Özbek halklarıyla kurduğu edebî etkileşimler sayesinde kültürel ilişkilerin gelişmesine, yeni bir edebiyat köprüsünün kurulmasına ve tarihî dostlukların güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Bu etkinin en açık göstergesi, Orta Asya'da yayımlanan ve aydınlanmacı düşüncelerin öncüleri kabul edilen Tokmak (Türkmenistan) ve Muştum (Özbekistan) dergileridir. Bu yayınlar hurafelere ve toplumsal geriliklere karşı çıkarak, millet ve toprak sevgisini yüceltmiş ve eleştirel gerçekçiliği güçlendirmiştir.

Özbek aydınlarının Memmedkuluzade ve Mirza Elekber Sabir'in eserlerine duyduğu ilgi, dergide yayımlanan nesir ve şiirlerde ortak toplumsal sorunların işlenmesinden kaynaklanmıştır. Nitekim Buhara ve Aşkabat zenginlerinin yozlaşmış yaşam tarzları ve halkın sorunlarına kayıtsızlıkları dergide sıklıkla eleştirilmiştir. Ayrıca Sufizade, Ajzi, Avlani ve diğer Özbek şairleri de Molla Nasreddin ve benzeri dergilerde toplumsal meselelere yönelik görüşlerini ve çözüm önerilerini paylaşmışlardır.

Sonuç olarak Molla Nasreddin, cehaletle mücadele eden, toplumsal bilinçlenmeyi teşvik eden ve Özbek ile Türkmen basınının gelişmesine yön veren bir hareket olarak, erken 20. yüzyıl Orta Asya'sında edebî etkileşimlerin ve demokratikleşme arayışlarının en önemli taşıyıcılarından biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan, Özbek, Türkmen, Molla Nasreddin, Millî Matbuat, Sanatsal İlişkiler.

Abstract

At the beginning of the 20th century, the progressive and courageous intellectuals of Azerbaijan began to express more forcefully their demands for enlightenment, freedom, and democratization. In this period, Mirza Jalil Mammadguluzade, despite the obstacles he faced, published the first issue of the weekly political satirical magazine Molla Nasreddin (1906–1931) in 1906. Distinguished by its enlightenment-oriented ideas and educational appeals, the magazine aimed not only at the Azerbaijani people but also at all Muslim societies, encouraging them to move away from ignorance, dogmatism, and illiteracy. By placing satire and humor at the center of social criticism, Molla Nasreddin simultaneously preserved national values and played a key role in opening the Muslim East to universal ideals.

The magazine contributed significantly to cultural relations and historical friendships, particularly through its literary interactions with the Turkmen and Uzbek peoples, thereby serving as a bridge between different traditions. Its influence is most evident in the emergence of Tokmak (Turkmenistan) and Mushtum (Uzbekistan), which came to be recognized as pioneers of enlightenment thought in Central Asia. These publications firmly opposed superstition and backwardness, exalted love of homeland and nation, and reinforced the principles of critical realism.

The keen interest of Uzbek intellectuals in the works of Mammadguluzade and Mirza Alakbar Sabir stemmed from the fact that the prose and poetry published in Molla Nasreddin addressed the shared social problems of both communities. The immoral lifestyles and indifference of the wealthy classes in Bukhara and Ashgabat were frequently criticized in its pages. Furthermore, Uzbek poets such as Sufizade, Ajzi, and Avlani voiced their views and proposed solutions to social issues in Molla Nasreddin and other journals such as Hayat, Shalala, Irshad, and Füyuzat.

In conclusion, Molla Nasreddin emerged not merely as a satirical publication but as a powerful intellectual movement that fought ignorance, promoted social awakening, and guided the development of the national press of the Uzbek and Turkmen peoples. It thus became one of the most important vehicles of literary interaction and democratization in early 20th-century Central Asia.

Keywords: Azerbaijan, Uzbek, Turkmen, Molla Nasreddin, National Press, Artistic Relations

Geliş Tarihi/Received 25.11.2024
Revizyon/Revision 03.09.2025
Kabul Tarihi/Accepted 10.09.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 20.09.2025

Atıf
Heşimova, T. (2025). 20. Yüzyıl Başlarında Özbek ve Türkmen Halklarının Millî Matbuatının Gelişmesinde Molla Nasreddin Dergisi ve Molla Nasreddinciler. *Turcology Research*, 84, 539-548.

Cite this article
Heşimova, T. (2025). Molla Nasreddin Journal and Molla Nasreddinists in the Development of the National Press of the Uzbek and Turkmen Peoples in the Early 20th Century. *Turcology Research*. 84, 539-548.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

1905 Rusya İhtilâli'nden sonra Azerbaycan'ın açıkgörüşlü, cesaretli ve yürekli aydın kesimi, aydınlanma ve özgürlük isteklerini daha aktif şekilde dile getirmeye başladı. Dönemin şartlarının ortaya koyduğu tüm engellerin üstesinden gelebilen Mirza Celil Memmedkuluzade, 1906 yılında "Molla Nasreddin" (1906-1931) adlı haftalık siyasi mizah dergisinin ilk sayısını yayımladı. Toplumda yaşanan olumsuzlukları hiciv ve mizahi kendine özgün bir dille, ironik üslupla dile getiren, toplumun aydınlanması ve gelişmesini destekleyen büyük bir yazar ve şair grubunu etrafında toplayan dergi "Ömer Faik Numanzade, Mirza Elekber Sabir, Ali Nazmi, Abdürrahim Bey Hakverdiyev, Kurbanali Şerifov, Salman Mümtaz, Ali Razi Şemsizade, Memmed Seid Ordubadi, Bayramali Abbaszade, Mirza Ali Möciz Şebüsteri, Cefer Cabbarlı, Ali Mühsin İrevani, Müceyri, Süleyman Melikov, Mehemmed Ali Sidgi, Alikulu Necefzade Gemküsar, karikatür ve resimleri çizen ressamlardan Oscar İvanoviç Şmerling, Jozef Rotter, Ezim Ezimzade, Emir Haciyev, Gazenfer Halıgov, İsmayıl Ahundov, Kâzım Kâzımzade, E. Behzad, Halil Musayev" gibi milletsever aydınlarla yola çıktı (Aşırlı, 2009). "İlk sayısı 7 Nisan 1906'da Tiflis Gayret Matbaası'nda basılan bu küçük ama etkili mizah dergisinin son sayısı Ocak 1931 tarihinde basılmış ve bu tarihler arasında 741 sayı çıkmıştır. Dergi önce Tiflis'te (7 Nisan 1906 – 25 Aralık 1917), kısa bir süre Tebriz'de (20 Şubat 1921 – 15 Mayıs 1921) daha sonra Bakü'de (2 Kasım 1922 –Ocak 1931) neşredilmiştir. Tiflis'te 370 sayı, Tebriz'de 8 sayı, Bakü'de 363 sayı çıkmıştır.[1] Dergi aynı zamanda karikatür sanatının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.

Azerbaycan'da demokratik değerlerin gelişmesinde ve halkın aydınlanmasında müstesna hizmetleri bulunan Molla Nasreddincilik, emperyalist güçlerin sömürgeci politikalarına karşı çıkarak, İran, Türkiye, Irak, Afganistan, Hindistan gibi ülkelerdeki ulusal kurtuluş hareketine özel önem vermiş ve bu mücadeleye manevi desteğini esirgememiştir. "Molla Nasreddin" dergisi, faaliyeti boyunca sürekli olarak Orta Asya halklarının sosyo-politik ve toplumsal sorunlarına odaklanmış, edebî ve kültürel hayatın aydınlatılmasında büyük rol oynamıştır. Döneminde siyasi baskılara göğüs gererek cahil tabakayı uyandırmaya çalışan dergi, sadece Kafkasya muhitinde değil, tüm Doğu dünyasında geniş yankı uyandırmıştır.

20 yüzyılın başlarında "Molla Nasreddin" dergisi, Türkmen ve Özbek halklarıyla edebî ilişkilerin gelişmesine, yeni bir sanat köprüsüne dönüşmesine ve tarihî dostlukların güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Azerbaycan halkının uyanışına hizmet eden "Molla Nasreddin" dergisi, sadece Azerbaycan halkının millî değerlerini korumakla kalmamış, aynı zamanda Müslüman Doğu'nun evrensel değerlere uzanan yolu olmuştur. Geçtiğimiz yüzyılın başlarında Orta Asya'da yayımlanan, aydınlanma fikirlerinin habercisi, hurafe ve kölelik belasına karşı kesin bir mevki sergileyen, düşüncelerde millet ve toprak sevgisini besleyen, yenilikçi fikirlerin eleştirel gerçekçiliğini geliştiren Türkmenistan'daki "Tokmak" ve Özbekistan'daki "Muştum" gibi dergiler, "Molla Nasreddin" dergisinin ve "Molla Nasreddinciler"in etkisiyle oluşturulmuştur. Sayfalarında halkının ve milletinin aydınlanması yönünde küçük hikâyeler, mizahi şiirler, mizahi ilanlar, fıkralar, siyasi yazılar, mizahi haberler, karikatür ve illüstrasyonlar gibi satirik türlere yer veren derginin yankısı çok geçmeden Özbek ve Türkmen halklarının millî matbuatında duyuldu."Molla Nasreddin" sayfalarındaki yazılarla Doğu değerlerini ve Müslüman maneviyatını hor gören güçlere karşı mücadeleci bir duruş sergilediği gibi "Tokmak" ve "Muştum" dergileri de aynı duruşu sergilemekteydi. "Muştum" dergisinin 1924 yılında 23. sayısında yazıyor: "Molla Nasreddin"! Erondan Sharqiy Turkistongacha, Ozarbayjondan Tataristongacha, Boshqiristondan Qozog'istongacha Beynan daryosigacha, hatto Qrimdan Dog'istongacha qo'l cho'zib, yuqoridan johil musulmonlarni o'ziga tortding"[2] (Muştum, 2024, s. 23). "Molla Nasreddin", diğer Orta Asya halklarıyla birlikte, Özbek halkının hayatıyla da yakından ilgilenmekteydi. 1922 yılında sonuç olarak "Muştum" dergisi Abdulla Kadiri ve Gazi Yunus'un editörlüğünde yayın hayatına başladı. Özbekistan'ın edebiyat uzmanları, haklı olarak "Muştum" dergisini "Molla Nasreddin"in "küçük Özbek kardeşi" olarak adlandırıyor. 1927 yılında 5. yılını kutlayan derginin kutlamasında, "Molla Nasreddin" ve "Molla Nasreddinciler", Muştum dergisinden "Dine, hurafeye ve karanlığa karşı mücadelede genç yoldaşımız" diye bahsetmişlerdir. Özbek şairi Muminjan Muhammedcanov, "Molla Nasreddin" dergisinin hayatında oynadığı rolden bahsederek yazar: "1908'de Ufa Medresesi-Aliyah'da okuyordum. Burada öğrenciler için bir kütüphane açılmıştı. Kitaplar, gazeteler farklı yerlerden geliyordu. "Molla Nasreddin" mizah dergisiyle ilk kez burada tanışmıştım. M. A. Sabir'in şiirleri beni o kadar etkiledi ki, şu anda bile bu etkisinden kurtulamadım. Hangi konuda yazmak istersem Molla Nasreddin ve Sabir bir öğretmen gibi karşımda canlanıyor ve bana yardımcı oluyorlar. 1924'ten 1927'ye kadar "Muştum" dergisinde sorumlu sekreter olarak görev yaptım. "Muştum" cehaleti, kötü örf ve adetleri eleştirirken yalnızca "Molla Nasreddin" dergisinden ilham almıştır" (Aliyev G, 1966, s. 74).

[1] Molla Nasreddin, https://mnjurnal.az/az.php?go=tarix

[2] "Molla Nasreddin"! İran'dan Doğu Türkistan'a, Azerbaycan'dan Tataristan'a, Başkurtistan'dan Kazakistan'a Beyn Nehr'e, hatta Kırım'dan Dağıstan'a elinizi uzattınız ve gafil Müslümanları uyandırdınız.

“Molla Nasreddin” ve Molla Nasreddincilerin Özbek Satirasına Katkısı

Azerbaycan’da sosyal realist edebî cereyanının ortaya çıkmasına neden olan "Molla Nasreddin" 25 yıllık faaliyet süresi boyunca, Orta Asya halkları dâhil olmak üzere Doğu halklarının sosyal ve siyasi hayatına ilişkin bir dizi makale yayımladı. Dergide tenkidi mahiyet taşıyan küçük hikâyeler, mizahi şiirler, siyasi yazılar, karikatür ve illüstrasyonlar, felyetonlar, pamfletler, denemeler, seyahatnameler, telgraf haberleri gibi satirik sanat örnekleri, Azerbaycan sınırlarının ötesine geçerek aynı ve benzer sosyo-siyasal sorunları yaşayan Doğu halkları için ilgi odağına dönüşmüştü. Aynı zamanda "Molla Nasreddin" dergisi, faaliyeti boyunca Ortadoğu ve Orta Asya halklarının hayatındaki sosyo-politik, edebî ve kültürel olayları geniş bir şekilde ele alması nedeniyle halkın bağımsızlık mücadelesini savunan dergiyi Özbek okuyucusu aktif olarak takip ediyordu. Bu dönemde “Molla Nasreddin” dergisi, bir dergi olmanın ötesine geçerek, toplum-siyasal olaylara tesir gücüne sahip satirik bir akıma dönüşmüştü.

"Molla Nasreddin" dergisinin 1917 yılının 17. sayısında derginin hangi Özbek şehirlerinde dağıtıldığına dair bilgi verilmiştir. “Semerkand: ‘Zarafşan’ kütüphanesi, Buhara'daki ‘Marifat’ şirketi - Yagubbayov ve Nurjan İslambayov, Hokand'da ‘Geyret’ şirketi, Taşkent'te eski şehirdeki ‘Maktab’ mağazası"(“Molla Nasreddin” dergisi, 1917, say 17)[3]. Özbek yazarları ve şairlerinin derginin yayınlandığı Tiflis’e ve Bakü'ye gelişleri, derginin editörü Celil Memmedkuluzade ve Mirza Elekber Sabir’le olan yakın dostlukları ve onların sürekli Özbekistan’a, Türkmenistan’a seferleri iki halkın satirik edebiyatının ve basınının müşterek gelişmesine neden olmuştur. Daha sonra M.E. Sabir, Doğu ülkelerini, İran ve Orta Asya'nın Horasan, Sabzvar, Nişapur, Merv, Aşkabat, Buhara, Semerkand gibi kültür merkezlerini gezmiş, Özbek aydınları, şairleri ve yazarları - M. S. Sufizade, Raci, Şüküriyle tanışmıştır. Özbek şairi Seid Ahmet Sıddıki Ajzi ile buluşması, bu ilişkileri daha da güçlendirerek Sabir'in derin gözlemlere dayalı yeni eserler kaleme almasını sağlamıştır. “20. yüzyılın başlarında "Molla Nasreddin" dergisi Türkistan'da yayıldı. Mir Celal Yusifzade tarafından yayınlanan "Buharai Şerif", Mahmudhoca Behbudi'nin "Ayna" (1913-1915) ve "Semerkand" (1913), Ubaydulla Asadullahocayev’in "Sedayi Türkistan" (1914), Osmanhan Mahmudov'un "Sedayi Fergana" (1914), Abdurauf Fitrat'ın "Hurriyyet" (1917-1918) ve diğer birçok yayınla yakın iş birliği ilişkilerini sürdürmekteydi. Bu gazetenin editörü, 1912 yılında Azerbaycan’dan davet edilmişti (Baltabayev, 2019, ss. 307-308).

Özbek halkının ve aydınlarının, başta Celil Memmedkuluzade ve Sabir olmak üzere, “Molla Nasreddinciler”in eserlerine ilgi göstermelerinin ana nedenlerinden biri, derginin sayfalarında yayımladıkları nesir ve şiir örneklerinde her iki milletin ortak sorunlarının dile getirilmesiydi. Buhara zenginlerinin ahlaksızlığı, başıbozukluğu, halkın sorunlarını ihmal etmeleri dergide sürekli olarak eleştirilmekteydi. “Molla Nasreddin” dergisinde Alikulu Gamküser, Buhara emiri Ahad Han’ın ve Emir Mir Alim'in yaptıkları acımasızlıkları şu şekilde dile getirmiştir:

Sağ idi Ehed Han, var idi başka evalim,
Öldü o, o gün ki, yerini tutdu Mir Alim.
Mahv oldu adalet, başlandı mezalim,
Can çıktı, fakat kaldı heyulayi –Buhara.
O vakit merhum eledi her işe igdam
Her şehri gezdi, tutmadı bir ülkede aram,
Elhek o kişi, kıldı aşkbazlığın itmam.
Sürdü keyfini, söyledi ohhay, Buhara (Molla Nasreddin, 1913, 5. Sayı).

Buhara emirlerinin aylaklık edip devlet işlerini kontrol dışı bırakması, bütün işlerini istiharelerle yapmaları karikatürlerde, felyetonlarda ve çoğunlukla satirik şiirlerinde yansıtılmıştır. "Molla Nasreddin" dergisinde dinin kendi çıkarları için bir araç olarak kullanılması ve adaletsiz yönetimin bireylerin kafa karışıklığına neden olması bilimin, eğitimin ve ilerlemenin düşmanı olarak eleştirilmiştir. "Molla Nasreddin" dergisinin Doğu halkları arasındaki en geniş okuyucu kitlesi Özbekistan'dadır. Özbek halkının ilerici aydınları, bu satirik ve eğitici yazı ve hikâyelerin yazarlarını tanımak istemiş ve bu vesileyle Celil Memmedkuluzade'yi ve M. A. Sabir Taşkent'e davet edilmiştir. Bu açıdan, Özbek aydını Muhammadağa Haşimov'un anıları oldukça ilginçtir. "Celil Memmedkuluzade ile sohbetimizde bütün Doğu halklarının sorunlarının derginize yansıdığını söyledim. Ancak kadın özgürlüğü meselesini çok erken başlattınız. Din; ülkelerimizde derin köklere sahiptir, halk dindar insanların Tanrı olduğuna inanıyor. Onlar derginizde çok ağır bir şekilde eleştiriliyorlar. Bu yüzden size karşı güçlü bir propaganda yapıyorlar. Dergiyi kapatmak için tedbir alıyorlar, dedim." (Aliyev, 1966, s. 174) M. Haşimov'un endişelerinin gereksiz olduğunu belirten Celil Memmedkuluzade, görüşünü şöyle ifade ediyor: "Molla Nasreddin" elli yıl önce yayına başlamalıydı ve bununla birlikte

[3] Molla Nasreddin, https://mnjurnal.az/az.php?go=tarix

kadın özgürlüğü konusu ele alınmalıydı. Toplumda kadının değerinin düşük olması, hukuksuzluğu ve diğer cehaletlere götüren sosyal meseleler milletimizi geriletiyor. Bunun temel nedeni kendilerini görme yeteneğinden yoksun olmalarıdır, bu yüzden kendilerini onlara göstermemiz lazım. Bunları göstermek için cesaretli ve cesur olmaya ihtiyaç vardır" (Aliyev, 1966, s. 175). Bu gibi karşılıklı buluşmaların ve tartışmalar sonucunda olarak 1922 yılında "Molla Nasreddin"in etkisiyle "Muştum" satirik dergisi yayınlandı. “Muştum" dergisinin çalışanlarından Mahmut Rahmani, “Molla Nasreddin” ve “Muştum” dergilerinin yazarlarının sanatsal ilişkilerini konu alan bilimsel bir çalışma kaleme almıştır. Özbek milletinin yetenekli şairi Muhammedşerif Sufizade, Celil Memmedkuluzade ve Mirza Elekber Sabir ile yakın arkadaş olmuş; Sabir'in şiirlerini Farsçaya çevirmiş ve Afganistan'da "Siracülehbar" dergisinde yayınlamıştır.

Mirza Elekber Sabir ve Özbek Edebiyatı

1905-1917 yılları, Azerbaycan ve Özbek halklarının hayatında sosyo-politik değişimlerin yoğun yaşandığı bir dönemdi. Doğal olarak, yaşanan sosyo-politik olaylar edebiyata da yansımaktaydı. Bu doğrultuda Azerbaycan ve Özbek aydınları, toplumun sorunlarını ortak bir şekilde çözmeye, dönemin en canlı ve karakteristik konularını ele almaya gayret ediyorlardı. Zövgi, Avaz Öter, Niyazi, Ayni, Şirmemmedov, Avlani, Beyani, Raci, Şüküri ve Ajzi gibi Özbek maarifçileri, Azerbaycan'ın sanat ortamıyla yakın ilişkiler içinde olan parlak isimlerdi. Sufizade, Ajzi, Avlani ve diğer Özbek şairleri "Molla Nasreddin", "Hayat", "Şelale", "İrşad" ve "Füyuzat" gibi dergilerde kendi görüşlerini ve toplumun sorunlarının çözüm yollarını anlatıyorlardı. İdeallerin ve hedeflerin uyumu nedeniyle, Sabir şiiriyle ilgilenen Özbek şairlerinin sanatında, Sabir'in şiirleriyle konu, içerik, ruh, biçim ve üslup bakımından benzerlikler vardır. Sabir'in eleştiri ve inkâr yeteneği ile kullandığı sanatsal ifade araçları, Özbek şairleri tarafından sanatsal bir şekilde benimsenmiştir. Azerbaycanlı şair ve döneminin satira akımının kurucusu Mirza Elekber Sabir, Orta Asya ülkelerine; Nişabur, Merv, Aşkabat, Buhara ve Semerkand şehirlerine sık sık yolculuklar yapmış, insanlarla buluşmuş, izlenimlerini eserlerine yansıtmıştır. Özbekistan'ın Semerkand şehrinde Raci, Şüküri, Ajzi gibi aydınlarla ve Merv'de yaşayan Özbek aydını Muhammedşerif Sufizade ile tanışarak sanat ilişkileri kurmuştur. İlerici bir edebî ve sosyal çevreye sahip olan Semerkand şehrinde bulunduğu sırada, yerli Özbek halkının zor durumunu görmesi Azerbaycan şairini etkilemiştir.

20 yüzyılın başlarında Mirza Elekber Sabir, “Bildir ehyayi-Semerkand etti İran taciri” ve “Mektebe düşman olan bazı mukaddes ülema” misralarıyla (Sabir, 2004, s. 19) başlayan taziyanelerinde, Kokand’daki ve Buhara’daki cahilleri, eğitime engel olan geri düşünceli makam sahiplerini eleştirirdi. Mirza Elekber Sabir, Doğu halklarının geri kalmışlığından, zulme ve itaate boyun eğmelerinden endişe duymuş, onların trajik kaderine ağlayarak gülmüş ve insanları gaflet uykusundan uyandırmak için mücadele çağrısında bulunmuştur.

Ağlar bize topraklar,
Dağlar, dereler, taşlar,
Zinhar edelim hizmet
Insanlığa yoldaşlar.

Gayret, a vatandaşlar,
Hümmet, a vatandaşlar (Bağırov, 1976, s. 5)

Hamze Hekimzade Niyazi yurttaşlarını gaflet uykusundan uyandırmak için Sabir’in üslubunu şöyle kullanmıştır:

Uyku bitsin kardeşler,
Gözü açın, dindaşlar,
Gaflet ile geçmesin
Şimdi bu yazü kışlar (Bağırov, 1976, s. 5)

Sabir'in sanatından etkilenen, maarifçilik yönelimli satirik şiirler yazan M. Sufizade, şiir sanatına "Hanım" şiiriyle başlamıştır. Sufizade, Bakü'ye yolculuğu sırasında Sabir’le buluştuktan sonra “Hanım” şiirini Azerbaycan Türkçesiyle kaleme almıştır. Görüldüğü gibi Sabir sanatından pek çok şair esinlenmiştir. Seidahmet Sıddıki Ajzi (1864-1927) Sabir’in sanatından en çok etkilenen ve esinlenen Özbek şairidir. Vahid Abdullayev, S. Ajzi'yi "Sabir'in en çok etki gösterdiği Özbek şairi" olarak nitelemiştir. Sabir'in Özbek satirik şiirine etkisi, ilk kez Vahid Abdullayev'in "Ten ve Turmuş" (Bilim ve Hayat) dergisindeki "Sabir ve Ajzi" makalesinde ele alınmıştır. “Sıddıki Ajzi, 1901 yılında babasından miras kalan bahçeyi satarak üç yıllık bir yolculuğa çıkmış, Tiflis'e vardığında Celil Memmedkuluzade ve Sabir’le tanışmıştır. Sabir'in sanatının Ajzi üzerindeki etkisinin

"Şükür, Hudaya" adlı aynı isimli şiirleriyle başladığını da belirtilmelidir(Abdullayev, 1962, s. 6). “Sabir'in bu şiiri 1907'de Semerkand'ta satirik bir dergide yayınlandı” (Araslı, 1998). Her iki şiir de konu, üslup ve dil bakımından birbirine çok benziyor. Şiirlerin karşılaştırması, görüşümüzün doğruluğunu sağlamaktadır.

Sabir:
Merhametsiz eyanlarına şükür, Hudaya!
Bu sahibi milyonlarına şükür, Hudaya!
Millet gamına bakmayan enzari-keremle
Yuşani-zevi-şanlarına şükür, Hudaya!

Ajzi
Emmameli şeytanlarına şükür, Hudaya!
Bu fegidi-imanlarına şükür, Hudaya!
Set çekmeye iman yoluna amr eylemişler
Bu fikirli sultanlarına şükür, Hudaya! (Abdullayev, 1962, s. 6).

Satirik şiirin gelişmesinde yaptığı önemli katkılardan dolayı Özbek satirik şiirinde Sabir’in rolünü üstlenmiş olan Ajzi, "Ey Para" (1910) satirik şiirinde, para karşılığında maneviyatını ve kişiliğini satanları, çok para kazanmak için fakirlerin haklarını yiyenleri ve ahlak cellatlarını eleştirir:

Nuri çeşmanımmısın ey pul, ya canımmısın?
İsmetim, namusum, ırzım, gayretim, kanımmısın?

Sabir’in sanatından etkilenerek Ajzi “Çervon” satirik şiirini kaleme alır:

Çervonsun, çervonsun, işindir hile
Bizi kendine aşık edersin, çervon.
Aklımızı aldın kendine
Bizleri kimleye satarsın, çervon (Abdullayev, 1962, s. 6).

Azerbaycanlı ve Özbek köylülerinin zorluklarla dolu yaşamına kayıtsız kalamayan Sabir ve Ajzi, "Ekinci" (1907) ve "Ekilmiş Toprakların Acıları" şiirlerinde köylülerin mazlum hallerini tasvir etmiş ve itiraz seslerini kaleme almışlardır.

Sabir:
Mazlumluk edib başlama feryata, ekinci,
Koyma özünü tilkiliye, ay ekinci (Sabir, 1934, s. 102)
Ajzi:
Kar altında kış işler idim görmedi dehgan.
Şimdi görürüm hepsinin elinde ketman.
Her hangının bellerinde, belbağında bir nan
Görünür kim olacaktır bana mehman
Mehman deme, o ehli cefalar yine çıktı,
Dehgan denilen taze belaler yine çıktı (Bağırov, 1976, s. 5).

1913 yılında Türkistan sansürcüleri buna izin vermemiş ve Kafkasya'da bastırılan "Encümeni Ervah" ve "Miretül İbret" adlı fantazi öyküleri Semerkand ve Buhara'da büyük yankı uyandırmıştır[4] (Kasimov, 1989, s. 56). Özbek edebiyat bilimcisi Begali Kasimov, 1924 yılında “İnkilob” gazetesinde yayımlanan “Özbek Şairi Ajzi” makalesini 1989 yılında “Özbekistan Edebiyatı ve Sanatı” gazetesinde tekrar yayımlatmıştır. Fakat Ajzi’nin Türkistan sansürü nedeniyle Kafkasya’da öykülerinin yayımlandığı kaydedilmektedir. Aslında Ajzi'nin adı geçen iki eseri sansür yasakları nedeniyle Özbekistan'da yayımlanamadığı için "Miretül

[4] 1913 nçi yılda Turkiston çenzuri ruxsat bermaqan va Kafkazda bosdirulğon «Anjumani arvox» va «Miryoti ibrat» deqan xayeliy hikoyesi Samargand va Buxoroğa katta taysir gilğondir.

İbret" (İbret'in Aynası) ve "Encümeni-ervah" (Ruhlar Meskeni) şiirleri, 1912 yılında "Molla Nasreddin" dergisinin matbaasında basılmıştır. Şairin "Miretül İbret" şiiri ile Sabir'in "Uyku" (1910) ve "Vageayi-Yubileykarane" (1911) şiirleri arasında konu yakınlığı, benzer olaylar, aynı eleştiri hedefi, üslup ve dil benzerliği bulunmaktadır. Sabir'in satirasının Ajzi'nin eseri üzerindeki etkisi uzun yıllar bilinmemekteydi; 1970'li yıllara kadar bu etkiden söz edilmemiştir. 60'lı ve 70'li yıllarda edebiyatta yasakların gevşetilmesi ile araştırmacılar, Ajzi'nin "Ey gözlerim", "Ey Huda", "Ülema" satirik şiirlerini gün yüzüne çıkardılar. "Sonuç olarak bu şiirlerin Sabir'in "Erkekler" (1908), "Neylerdin İlahi" (1908), "Ya Reb" (1907) hicivlerinden etkilenerek yazıldığı ortaya çıktı. Sabir'in "Vay Vay" (1908) şiiri, Ajzi'nin "Ülemalar" satirik şiiriyle konu, fikir, dil ve anlatım tarzı bakımından oldukça uygun ve benzerdir". (Bağırov, 1976, s. 5)

Yahut:

Vatan xarobasin isloxina intozoridayam,
Bu intizorima bir intizordir bois,-
Na uldi millat ulib etibordin maxrum,
Bu yulda maslaki beotibordir bois —(Kasimov, 1989, s.57)

mısraları Sabir'in

Ses salma, yatanlar uyanır, koy daha yatsın,
Yatmışları razı değilim kimse oyatsın,
Tek-tek ayılan varsa da, hak dadına çatsın,
Ben salim olum, cümle cihan batsa da batsın (Sabir, 2024, s. 45)

-mısralarıyla aynı ahenktedir. Her iki şair vatan evlatlarının gaflet uykusunda uyumasından rahatsız olmakta ve kayıtsızlığa, kendi çıkarlarına düşkün olan makam sahiplerinin itibarsızlığına, görevlerini vicdanla yapmayanlara şiirlerinin ağlatıcı mizahıyla itiraz etmektedirler.

Özbek edebiyat biliminde Seidahmet Ajzi'nin Fuzûlî'nin yolunu izlediği görülmektedir. 1924 yılında "İnkilob" dergisinde yayınlanan "Türk Şairi Ajzi" makalesinde şöyle yazıyor: "Şairimiz, eski şiirin biçimsel özelliklerini ve anlatım tarzını adeta benimsemiş ve ona kendi ruhunu, eskisine tamamen karşıt yeni bir ruhu aşılamıştır. Acji, lehçede Fuzuli'nin yolunu izleyen şairlerden biridir"[5] (Kasimov, 1989, s. 56).

"Molla Nasreddin" dergisi Türkmen Satirik Edebiyatı

Azerbaycan ve Türkmen halklarının sanatsal ilişkileri, 20. yüzyılda "Molla Nasreddin" dergisinin sağladığı büyük edebî imkânlar sayesinde daha da gelişmiştir. Aşkabat, Merv, Çarjuy ve Krasnavodsk şehirlerinde yaşayan Azerbaycanlı aydınlar, Azerbaycan kültürünü ve edebiyatını geniş çapta yaymaya çalışmışlardır. Ana dilinde okulların ve sanat gruplarının açılması, bunlar arasında yer almaktadır. Sayfalarında Türkmen halkının hayatına geniş yer ayıran "Molla Nasreddin" dergisi, sayılarının birinde Türkmen şairi Mahtumkulu ile çağdaşı Durdu arasındaki diyalogla cehaleti ve gerilemeyi eleştirmiştir. 20. yüzyılda Türkmen satirik şiirinin gelişmesine ufuklar açan "Tokmak" dergisi, "Molla Nasreddin"in etkisiyle yayımlanmıştır. Türkmen basın tarihinde, mizah içerikli bir yayın olan "Tokmak" dergisinin ayrı bir önemi bulunmaktadır. Sovyet Türkmenistan'ın mizahını içeren "Tokmak" dergisi, 1925 yılında Aşkabat'ta yayın hayatına başlamıştır. Azerbaycan kökenli Türkmen edebiyatı eleştirmeni Ekber Aliyev (Ruhi) "Tokmak" dergisini "Nasreddin"in halefi olarak görmektedir. "Tokmak" dergisinin yayıncısı Karaca Burunov, derginin yayınlanmasında "Molla Nasreddin" dergisinin müstesna rolünden şöyle bahsediyor: "Molla Nasreddin" dergisi bize çok şey öğretti. Azerbaycan'ın satirik dergisinin halk hayatına bağlılığı, sade sanat dili, eleştirel ve anlatımcı şiirleri, felyetonları yeni "Tokmak" dergimiz için büyük bir okul oldu. Şiirde satiranın gücünü Kelile''den duymuş olsak da Sabir'in satirası bize dünyaya daha açık gözlerle bakmayı öğretti, Celil Memmedkuluzade'nin nesri bize yepyeni bir dünya açtı. "Molla Nasreddin" dergisinde olduğu gibi, "Tokmak" dergisinin yazarları, şairleri kendi isimleriyle yazmamış, lakaplar kullanmışlardır. "Kepçe sakal", "Gara gulak", "Balıkçı", "Peşgemurt", "Lengeç" gibi lakaplar görülmektedir"(Aşırov ve Arıcan, 2019, s. 125). Derginin başlıca amacı ilk sayısındaki "Tokmak" başlıklı yazıda ortaya çıkmaktadır: "Ey Tokmak, senin dünyaya gelip ortaya çıkmanın ne faydası, ne zararı olur? O zaman Tokmak cevap verir: Bu soruyu tokmak yiyenlere sor!.. Tokmak'ın görevi: Eroin bağımlılarına, kumarcılara, içkicilere, zenginlere, insanlara, ahun mollalara, çok eşlilere, hırsız çapulculara, nasihat etmezse - tokmaktır" (Burunov, Tokmak).

[5] Bizninq şoir eski şeirninq şakliy jixatlarini, ifoda tarzini aynan kabul kilib, içiqa eskiqa tamomila karşu bülğon üz ruhini, yani ruhni kirqizqandir. Ajziy şevada Fuzuliy yülini tutkan şoirlardandir.

“Tokmak” dergisinin editörü, “Aygıtlı Adım” (Kararlı Adım), “Gızlar Dünyäsi” (Kızlar Dünyası) adlı meşhur eserlerin yazarı, sosyalist dönemi Türkmen edebiyatının ünlü ismi Berdı Kerbabayev bu etkiyi şöyle anlatıyor: "Ulusal basınımızın gelişmesi için gerekli koşullar oluşur oluşmaz “Molla Nasreddin” dergisinin benzeri "Tokmak" dergisinin yayınına başladık. "Molla Nasreddin" ve "Hophopname" masamızda göz önündeydi. Onlara yöneldik ve onlardan çok şey öğrendik. Bu bakımdan “Molla Nasreddin” dergisi bizim için “Tokmak” dergisi çalışanları için bir ansiklopedi değerindeydi” (Aliyev, 1966, s. 136). Türkmen edebiyatında "Molla Nasreddin" ve "Molla Nasreddinciler”in etkisiyle manzum hikâyeler, felyetonlar ve diğer mizahi eserler kaleme alınmıştır. "Tokmak" dergisindeki yazarların saklı imzası, "Molla Nasreddinciler”in etkisiyle oluşmuştur. Türkmen edebiyatında realist üslubun temelini oluşturan Karaca Burunov, Berdi Kerbabayev, Yakup Nasırlı, Ağahan Durduyev, Azerbaycan satirik edebiyatının etkisiyle yeni bir sanat biçimi ve üslup yaratmışlardır. Türkmen dramaturjisinin kurucusu Karaca Burunov, Cafer Cabbarlı’nın sanat geleneklerinden öğrenmiş, Mirza Elekber Sabir'e yazdığı nazirelerle şairliğe başlamıştır. Azerbaycan konusunda birçok eseri olan Yakup Nasırlı, Sabir'in sanatından etkilenerek sosyal ve siyasal konulu ve ayrıca çocuk şiirleri de yazmıştır.

Aynı “Molla Nasreddin”de olduğu gibi “Tokmak” dergisi, Türkmen halkının sosyal ve siyasi hayatıyla ilgili farklı alanlarda mizahi yazılar içermekle birlikte Türkmen dili, edebiyatı ve tarihi gibi millî konulara geniş yer vermiştir. "Molla Nasreddin" dergisi Azerbaycan dilinin korunması için mücadele verdiği gibi, "Tokmak" dergisi de ana dilini ve edebî dilini sevmeyen, başka dillere önem veren aydınları eleştirmiş, ana dilinin korunmasına dayalı bir edebî dili oluşturmaya çalışmıştır. Örneğin, “Molla Nasreddin” dergisinde yayınlanan karikatürde Azerbaycan erkeğinin yere düşmesi ve onun ağzına zorla, Arap, Fars, Rus kelimelerini tıkmaları tasvir edilmektedir. Düşen kişinin “Ay kardeşler! Ben dilsiz doğmadım. Dilleri ağzıma neden tıkıyorsunuz?” diye sorar. (Molla Nasreddin, 2017) ifadesiyle ulusal dili ve yeni alfabe kavramı gündeme gelmektedir. Gerek Özbek, gerekse Türkmen halklarının alfabe konusundaki dayanışmasında Celil Memmedkuluzade’nin ve “Molla Nasreddin” dergisinin güçlü etkisi olmuştur.

Azerbaycan ve Türkmen halkıyla olan sanatsal ilişkilerinin temelini atan edebiyat eleştirmenlerinden biri Salman Mümtaz Asgarov'dur. O, Azerbaycan basınında Mahtimkulu Firaki ve Türkmen edebiyatı hakkında geniş yazılar yayımlamıştır. Şiirleriyle birlikte öykü ve felyetonlar da yayımlayan Salman Mümtaz, satirik eserlerinde dünyadaki insanların yarattığı adaletsizlikleri ve feodal sömürgeciliği, dünyanın çelişkilerini ustalıkla eleştirmiştir. Salman Mümtaz, ailesiyle birlikte Aşkabat’ta yaşamış, “Molla Nasreddinciler”in Aşkabat’a seferleri sırasında onlarla tanışmış ve 1918 yılına kadar derginin aracılığıyla milletinin kalkınmasını engelleyenlere karşı kalemiyle savaşmıştır. Salman Mümtaz’ın "Molla Nasreddin" dergisinde Aşkabat'la ilgili "Hortdan Bey" imzasıyla "Aşkabat" başlıklı satirik şiir de yayınlanmıştır.

Var senin dört meçidin, dükkanıdır mollaların,
Mümkün oldukca satırlar hüri-kılman Aşkabat.
Sürme gözlü hacılar var sende daim bir sürü
Fikri çaşkın, aklı taşkın, rişi-elvan Aşkabat.
Becebazdır kerbelayin, siğebazdır meşhedin
Tek bunlardandır ibret dini-iman Aşkabat,
Var (bahayı) skolunda bir edibi-binezir
Ders verir tiryakiden Mirza Tecihan Aşkabat (Aliyev, 1966, s. 137)

1910 yılında "Molla Nasreddin" dergisinde yayımlanan "Ey Para" satirik şiiri, para sevdalısı olmanın yol açtığı felaketleri ustaca anlatır. Bu doğrultuda Karaca Burunov, Sabir'in "Ey Para" şiirinden esinlenerek "Portfel" satirik şiirini yazmıştır. "Sen ışık kaynağı mısın, ey para, yoksa ruhum musun?" mısrasıyla biten şiirden etkilenen Burunov şöyle yazıyor:

İnsanlığım, hayatım, kohum, kardeşim benim,
İyi günde hürmetim, dertte sirdaşım benim,
El içinde şişmeye yârim, yoldaşım benim,
Ölürüm ayrılmam, dinim, imanım portfel (Aliyev, 1966, s. 137).

1925 yılında "Tokmak" dergisinin 4. sayısında yayınlanan bu satirik şiir, para ve mülk uğruna nefsini ve maneviyatını feda eden açgözlü insanları eleştiriyor.

Görüldüğü gibi "Tokmak" dergisi, halkı yoksulluğa ve cehalete sürükleyen içkici yöneticileri, kumarbazları, ayyaşları, hanları, beyleri, mollaları, çokeşlileri, hırsızları ve kaçakları eleştirerek, anlayanlara bir tavsiye, anlamayanlara bir tokmak amacıyla yola çıkmıştır. Özellikle Sabir'in satirik şiirleri Türkmen satirik edebiyatı ortamına hızla girmiş ve bunun sonucunda

pek çok sanat örneğinin “Sabirane” bir ruhla yazılmasını sağlamıştır. Aslen Azerbaycanlı olan Aşkabat aydını Memmedeli Sabit Manafzade, Bakü, Aşkabat, Taşkent ve Duşanbe şehirlerinin gazete ve dergilerinde "Molla Nasreddin" ve "Mazali" mecmualarında "Destancı" imzasıyla satirik örnekler kaleme almıştır. Yetenekli bir şairin 1913 yılında Bakü'de ilk şiir kitabı "Hatirat" yayımlanmıştır. Sabir'in eserlerini derinden benimseyen Manafzade, 1914 yılında Sabir'in aynı isimli şiirine nazire olarak "Hanbacı" şiirini yazmış ve derginin 14. sayısında "Destancı" imzasıyla yayımlamıştır. Kadınların hukuksuzluğunu hedef alan şiir, protesto amacıyla sesini yükselten kadınlara adanmıştır.

Han bacı, bir fikir ver, gör, bana bu neler yapar.
Kâh görürsün ki, boş yere it gibi çevresin kapar,
Kâh alıp zopasını baş-gözüme vurur, çapar
Bir kişi bulunmuyor, halime ağlaya, bacı!
Dadıma yetiş, kurtar beni, öldüm, amandır, Han bacı!

Ağlama mihriban bacı!
Eyleme, çok fıgan, bacı,
Eşin ne yapsa yapsın bırak.
Sabr eyle, döz, dayan, bacı! (Memmedli, 1969, s. 4).

1913 yılında Hacı Semet Han'ı tenkit eden "Molla Nasreddin" dergisinin yayını durdurulmuştur. Celil Memmedkuluzade, Alikulu Gamküsar'dan sonra tutuklanan bir diğer Memmedeli Sabit Manafzade olmuştur. Çünkü Manafzade, Celil Memmedkuluzade'nin üslubunun hissedildiği sosyopolitik yazılar ve nesir eserleri yazıyordu.

Sonuç

Bilindiği gibi, Türk halklarının ortak kültüründe Hoca Nasrettin muhalif tutumu olan, çevik bilinçli, mizahın diliyle adaleti savunan ve doğruları anlatan halk ozanıdır. Azerbaycan’da Hoca Nasrettin’in ismi Molla Nasreddin olarak geçer. Celil Memmedkuluzade 1903 yılında “Şarki-Rus” gazetesinde köşe yazarlığını bırakarak “Molla Nasreddin” dergisini yayımlamaya başlamış ve derginin ismini ortak kültüre, Molla Nasrettin’in bütüncül eleştirel gücüne ve mizahına dayanarak “Molla Nasreddin” diye belirlemiştir. Celil Memmedkuluzade yazılarını “Molla Nasreddin” takma adıyla yayımlamıştır.

Despotik yönetimler karşısında durmanın bir tarihi vardır. Varoluşundan günümüze gelene dek iyiyle kötünün mücadelesi, halkın refah seviyesinin ve eğitim seviyesinin ilerlemesini engelleyen güçler ve bu gibi engellerin karşısında susmayan cesaretli, ilerigörüşlü aydınlar olmuştur. İyi eğitilmiş toplumlar sosyal, ekonomik, kültürel olarak daima gelişirler. Bu amaç doğrultusunda yola çıkan aydınların mücadeleleriyle insanlık ve toplum denge ve adaletini korumuştur. Toplumu ilerlemeye götüren aydınlar, ilerigörüşlü insanlar milletin zenginliğidir; onlar millî bilinç, zekâ kaynakları, serveti, gücü ve umududur. XIX. asrın sonlarından itibaren H. Zerdabi, A. Hüseyinzade, N. Nerimanov, Celil Memmedkuluzade, F. Nemanzade, M. Hadi, H. Cavid, A. Şaig, M. E. Sabir, S. Mensur, Ü.Hacıbeyov, H. Z. Tağıyev, M. E. Resulzade “Ekinci”, “Ziya”, “Keşkül”, “Hayat”, “Irşat” “Füyuzat”, “Molla Nasreddin” gibi dergilerde cehalet ve her türlü sömürü düzenine karşı savaş açmış, insan haklarını, ortak Türk kültürünü, eğitimin önemini savunmuş, bireylerin davranışlarını, kişiliklerini olumlu yönde geliştirecek bilgi ve becerileri kazandırma yoluna ışık tutmuşlardır.

“Molla Nasreddin” dergisinin Orta Asya’da, Türkiye’de (Osmanlı), Çarlık Rusyası, İran ve Hindistan’da çok sayıda okuru bulunmaktaydı. Yenilikçi şair ve yazarları yetiştirmiş bir ekol olarak "Molla Nasreddin" dergisi Türk dünyası edebiyatlarıyla karşılıklı ilişki ve etkileşim içinde gelişmiş; Yakın ve Orta Doğu halklarına, Tataristan, Kafkasya, Özbekistan, Türkmenistan, Güney Azerbaycan ve Türkiye edebiyatlarına, sosyal düşüncesine etki göstermiş ve millî matbuatlarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır.

Özbek edebiyat bilimcisi Hamdulla Baltabayev Celil Memmedkulzade’nin “Poçt Kutusu” eserini Özbek Türkçesine uyarlamanın izlenimlerini ifade ederken halklarımızın geçmişini, bugünü ve zengin kültürünü ortaklık yönünden değerlendirerek yazıyor: "Biz büyük bir Türk ağacının yaprakları ve meyveleriyiz. Bu ağacın tek kökü vardır, tek kökten beslenir. Modern insanlar köklerini ve tarihlerini bilmek ister. Bu tarih, Azerbaycanlı, Özbek, Türk, Kazak ve her Türk için bir tarihtir. Geleceğe yakınlaşmak için geçmişi bilmek, geçmişle bağ kurmak gerekir (Babayeva, 2020, s.3). Bu açıdan bakıldığında, “Molla Nasreddin” dergisi ve “Molla Nasreddinciler”in faaliyeti büyük önem arz ediyor.

Yüzyıllardır devam eden Azerbaycan-Özbek sanatsal ilişkileri, 20. yüzyılın başında "Molla Nasreddin" dergisi örneğiyle yeni bir aşamaya geçmiştir. “Molla Nasreddin” dergisi, “Sizi Deyip Gelmişim” program makaleleriyle derginin asıl amacını çok sayıda okuyucusuna ulaştırmayı başarmıştır. Sadece Azerbaycan edebiyatı ve basını tarihinde değil, Yakın Doğu özellikle Özbekistan

ve Türkmenistan halklarının tarihinde, "Molla Nasreddin" dergisi özgün üslubuyla ve çok yönlü satirik türleriyle yeni bir edebiyat aşamasının başlangıcıdır. Modernleşmenin ve devrimciliğin bayraktarlığını üstlenmiş, Türk Müslüman dünyasındaki sorunları göstermiş, milletin örnek isimlerini ve tuttukları yolu halkına tanıtmaya çalışmış "Molla Nasreddin" ve Molla Nasreddinciler, günümüz edebiyatına ve toplumuna da hizmette bulunmuşlardır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

Kaynakça

Abdullayev, V. (1962). Sabir ve Ajzi. *Komünist gazetesi*.
Adıgüzel, S. (2007). Tiflis edebî muhitinde Molla Nasreddin dergisi ve dergide tartışılan konular. *Bilig*, *41*, 1-21.
Aliyev, G. (1969). Molla Nasreddin ve Özbek edebiyatı. Azerbaycan Dergisi, *7*, 74-76.
Aliyev, R. (1966). Molla Nasreddin ve Tokmak dergisi. Azerbaycan Dergisi, *12*, 137-140.
Araslı, H. (1998). *Azerbaycan edebiyatı: Tarihi ve problemleri (Seçilmiş eserleri, 1. cilt).* Gençlik Yayınevi.
Aşırlı, A. (2009). *Azerbaycan matbuatı tarihi*. İlim Yayınevi.
Aşırov, T., & Arıcan, O. (2019). Türkmen basın tarihinde Tokmak dergisi. *Oğuz-Türkmen Araştırmaları Dergisi (OTAD), 3*(2), 121-131.
Babayeva, G. (2020). Molla Nasreddin ve Özbek satirik edebiyatı. *Mukayiseli Edebiyatşinaslık Dergisi*, *1*, 184-190.
Bağırov, A. (1976). Sabir ve Ajzi. *Edebiyat ve İncesanat Gazetesi*, 3, 5.
Boltaboyev, H. (2019). *Jalil Mammatqulizoda va ozbek adabiyoti*. Mumtoz Soz Yayınevi.
Burunov, G. (1925). Yelkengulak. *Tokmak Dergisi*.
Heşimova, T. (2004). *Poeziya köprüsü (Özbek ve Türkmen halklarının edebiyatları temelinde).* Kartal Yayınevi.
Kahramanlı, N. (2021). Molla Nasreddin dergisinin iki önemli yazarı: Mirza Celil ve Sabir. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, *9*(26), 52-68.
Kasimov, B. (1989). Türk şairi Ajziy (Maqola Inkilob jurnalining 1924 yil 11-12 sonlarida e'lon qilingan). *Özbekistan Adabiyeti va Sanyatı Gazetesi*, 2-4.
Memmedli, G. (1969). Açılmamış sayfalar – Memmedli Sabit Manafzadeh. *Edebiyat ve İncesanat Gazetesi*, 9-15.
Molla Nasreddin dergisi. (1917). Orijinal nüshalar. https://mnjurnal.az/
Molla Nasreddin dergisi. (t.y.). Orijinal nüshalar: Jurnalın tarihi. https://mnjurnal.az/az.php?go=tarix
Muştum dergisi (1924). Taşkent.
Sabir, E. M. (1934). *Bütün eserler*. Azerneşr Yayınevi.
Sabir, E. M. (2004). *Hophopname (2 cilt).* Şark-Garp Yayınevi.
Sabir, E. M. (t.y.). Millet nice tarac olur olsun, ne işim var? [Şiir]. 26 Temmuz 2024 tarihinde http://anl.az/el/s/s001/s001001/mnt001.htm
Sarıahmetoğlu, N. (2002). Molla Nasreddin dergisinde kadın meselesinin aksi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, *7*, 267-284.
Uygur, E. (2006). Molla Nasreddin dergisinde felyetonlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, *3*, 7-21.

Structured Abstract

After the Russian Revolution of 1905, the open-minded, courageous and brave intellectuals of Azerbaijan began to express their desire for enlightenment and freedom more actively. Mirza Jalil Mammadkuluzade, who was able to overcome all the obstacles that the conditions of the period presented to him, left his column in the newspaper "Sharki-Rus" in 1903 and published the first issue of the weekly political humor journal "Molla Nasreddin" (1906-1931) in 1906. C. Mammadkuluzade determined the name of the journal as "Molla Nasreddin" based on the common culture, Hoca Nasreddin's holistic critical power and humor. Jalil Mammadkuluzade published his articles under the pseudonym "Molla Nasreddin." The first issue of this small but effective humor journal was printed in the Tiflis Gayret Printing House on April 7, 1906, and its last issue was printed in January 1931; and 741 issues were published between these dates. The journal was first published in Tiflis, then in Tabriz for a short while, and then in Baku. "Molla Nasreddin" journal had many readers in Central Asia, Türkiye, Tsarist Russia, Iran, and India. As a school that trained innovative poets and writers, "Molla Nasreddin" journal developed through mutual relations and interactions with the literatures of the Turkic world, influenced the Near and Middle Eastern peoples, Tatarstan, the Caucasus, Uzbekistan, Turkmenistan, South Azerbaijan, and Turkey, and their social thought, and played an important role in the development of their national press. At the beginning of the 20th century, the journal "Molla Nasreddin", in particular, contributed to the development of literary relations with the Turkmen and Uzbek peoples, to their transformation into a new artistic bridge, and to the strengthening of historical friendships. At the beginning of the last century, journals such as "Tokmak" in Turkmenistan and "Muştum" in Uzbekistan, which were published in Central Asia, were the harbingers of enlightenment ideas, took a definite stand against the scourge of superstition and slavery, nurtured love of nation and land in thoughts, and developed the critical realism of innovative ideas, were created under the influence of the journal "Molla Nasreddin" and the followers of "Molla Nasreddin".

One of the main reasons why the Uzbek people and intellectuals showed interest in the works of "Molla Nasreddinists", especially Jalil Mammadkuluzade and Sabir, was that the common problems of both nations were expressed in the prose and poetry examples they published in the pages of the journal. The immorality and disorder of the rich people of Bukhara and their neglect of the people's problems were constantly criticized in the journal. In the "Molla Nasreddin" journal, Alikulu Gamkuser expressed the cruelties of the Bukhara emir Ahad Khan and emir Mir Alim. Uzbek satirical poetry highlights the significant artistic influence of Mirza Elekber Sabir. The satirical poetry written under his influence, along with the emergence of successors like Raci, Shukuri, and Ajzi, highlights important artistic relations between Azerbaijani and Uzbek people.

Azerbaijani-Turkmen artistic relations, rooted in oral folk literature and classical works, developed further in the 20th century thanks to the great literary opportunities of the "Molla Nasreddin" journal. It criticized ignorance and regression through the dialogue between Mahtimkulu and his contemporary Durdu. The "Tokmak" journal, which opened horizons for the development of Turkmen satirical poetry in the 20th century, was published under the influence of "Molla Nasreddin". The "Tokmak" journal, which is a humorous publication, holds special importance in the history of the Turkmen press. The hidden signature of the writers in the "Tokmak" journal was formed under the influence of "Molla Nasreddinciler". Karaca Burunov, Berdi Kerbabayev, Yagup Nasırlı, Aga Khan Durduyev, who formed the basis of the realist style in Turkmen literature, created a new art form and style under the influence of Azerbaijani satirical literature. Karaca Burunov, and learned from the artistic traditions of Cafer Cabbarlı, the founder of Turkmen dramaturgy, started his poetry career with verses written to Mirza Elekber Sabir. Influenced by the art of Yakup Nasırlı Sabir, who wrote many works on Azerbaijan, he also wrote poems on social and political subjects as well as children's poems. The Azerbaijani-Uzbek and Azerbaijani-Turkmen artistic relations, which have continued for centuries, entered a new stage at the beginning of the 20th century with the example of the "Molla Nasreddin" journal.

"Molla Nasreddin" journal was the beginning of a new literary stage not only in the history of Azerbaijani literature and press, but also in the history of the Near East, especially in Uzbekistan and Turkmenistan, with its unique style and multifaceted satirical genres. "Molla Nasreddin" and Molla Nasreddin" followers who took on the role of modernization and revolutionism, showed the problems in the Turkish Muslim world, tried to introduce the people to the exemplary names of the nation and the path they followed and also served today's literature and society.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1682183

Türkiye Selçuklularında Devlet, Toplum, Sanat ve Edebiyat Bağlamında Çevgân

Chovgan in the Political, Social, Artistic, and Literary Context of the Seljuks of Turkiye

Sinan TARİFCİ
(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)
Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Giresun, Türkiye
Department of History, Faculty of Arts and Sciences, Giresun University, Giresun, Türkiye
sinantar@hotmail.com

Öz

Çevgân, bir meydanda at üstündeki iki takım oyuncularının ellerindeki sopalarla hedeften geçirmek üzere topa vurmalarıyla oynanan bir oyundur. Bilhassa Orta Çağ'da Türkler ve İranlılar tarafından geliştirilip yaygınlaştırılan ve daha çok saray çevresinde rağbet edilen bir oyun olmuştur. Çevgân oyunu bir spor ve eğlence etkinliği olmakla birlikte, askerî eğitim için de önemli bir faaliyet idi. Orta Çağ'da Arap-İslâm dünyasında Emevî ve Abbâsî devirlerinde çevgân oyununun oynandığı bilinmektedir. Türk-İslâm dünyasında ise Tolunoğulları, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları, Hârezmşahlar, Türkiye Selçukluları, Zengîler, Eyyûbîler, Delhi Türk Sultanlığı, Memlükler, Akkoyunlular ve Karakoyunlularda çevgân oyunu oynanmıştır. Türkiye Selçuklularında özellikle sultan merkezli devlet hayatında ve sultanın günlük yaşamında çevgân önemli bir yer işgal etmiştir. Çevgân oyunu, Türkiye Selçuklu sultanlarının içki ve eğlence meclisi tertip etmek, avlanmak ve seyrân etmekle birlikte, başlıca meşgalelerinden olmuştur. Sultan I. Gıyâseddîn Keyhusrev'den itibaren pek çok sultanın çevgân oynadığı anlaşılmaktadır. Nitekim Türkiye Selçuklu sultanlarından I. Gıyâseddîn Keyhusrev, II. Süleymânşah, I. İzzeddîn Keykâvus, I. Alâeddîn Keykubad, II. Gıyâseddîn Keyhusrev, III. Alâeddîn Keykubad ve II. Gıyâseddîn Mesûd'un çevgân oynadıkları tespit edilebilmektedir. Oyuna da adını veren çevgân adlı sopanın oyun dışında da kullanım yerleri olmuştur. Diğer yandan, çevgân, toplum hayatından sanata ve edebiyata kadar geniş bir çerçevede köklü ve mühim bir kültürel öge ve simge olması bakımından da dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, Orta Çağ İslâm ve Türk dünyasında çevgâna dair genel bir değerlendirme yapılarak, hususiyetle Türkiye Selçuklularında çevgân konusu Türkiye Selçuklu devlet hayatında ve sultanın günlük yaşamında çevgân, Türkiye Selçuklu toplum hayatında çevgân, Türkiye Selçuklu sanatında çevgân, Türkiye Selçuklu muhitinde kaleme alınan edebî-tasavvufî metinlerde ve methiyelerde çevgân başlıkları altında incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Selçukluları, çevgân, Orta Çağ, saray, eğlence, oyun

Abstract

Chovgan is a game played by two teams of players on horseback in a field, hitting the ball with their sticks to pass it through the target. Chovgan was a game developed and popularized by the Turks and Iranians, especially in the Middle Ages, and was mostly popular in court circle. The game of chovgan was not only a sport and amusement activity, but also an important activity for military training. In the the Arab-Islamic and Turkish-Islamic world in the Middle Ages, the game of chovgan was played by the Umayyad, Abbāsid, Tūlūnids, Karakhānids, Ghaznavīds, Great Seljūks, Seljūks of Irāk, Khwārazm-shāhs, Seljūks of Türkiye, Zangids, Ayyubids, Dihlī Turkish Sultanate, Mamlūks, Ākkoyunlus and Karākoyunlus. In the Seljūks of Türkiye, especially in the state life around the sultān and in the daily life of the sultān, chovgan occupied an amusement place. It is understood that many sultāns from Sultān Gīāt al-Dīn Kaykhusraw I played game of chovgan. The sultāns of the Seljūks of Türkiye who are identified as having played game of chovgan are as follows: Gīāt al-Dīn Kaykhusraw I, Sulaymān-shāh II, Izz al-Dīn Kaykāūs I, Alā al-Dīn Kaykubād I, Gīāt al-Dīn Kaykhusraw II, Alā al-Dīn Kaykubād III, Gīāt al-Dīn Masūd II. The stick called chovgan, which gave its name to the game, was also used outside of the game as well. On the other hand, chovgan also attracts attention as a deep-rooted and important cultural element and symbol in a wide framework from social life to art and literature. In this study, a general evaluation of chovgan in the medieval Islamic and Turkish world is going to be made, and the subject of chovgan in the Seljūks of Türkiye is going to be examined under the headings chovgan in the state life of the Seljūks of Türkiye and the daily life of the sultān, chovgan in the social life of the Seljūks of Türkiye, chovgan in the art of the Seljūks of Türkiye, chovgan in the literary-sufic texts and eulogies written in the Seljūks of Türkiye circle.

Keywords: Seljūks of Türkiye, chovgan, Middle Ages, court, amusement, game

Geliş Tarihi/Received	23.04.2025
Revizyon/Revision	21.08.2025
Kabul Tarihi/Accepted	13.09.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	20.09.2025

Atıf

Tarifci, S. (2025). Türkiye Selçuklularında Devlet, Toplum, Sanat ve Edebiyat Bağlamında Çevgân. *Turcology Research*, 84, 549-566.

Cite this article

Tarifci, S. (2025). Chovgan in the Political, Social, Artistic, and Literary Context of the Seljuks of Turkiye. *Turcology Research*, 84, 549-566.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Çevgân, özellikle Orta Çağ'da, daha ziyade saray muhiti tarafından rağbet gösterilen bir atlı top oyunudur. Oyuna da adını veren çevgân, ucu eğri uzunca bir sopadır. Farsça "*çevgân (çûgân)*" kelimesinin aslı Pehlevice sopa manasındaki "*çûbikân* (*çûygân, çûlgân/çavlagân*)" olup; bu kelime Arapçaya "*savlecân*", Türkçeye de "*çöğen*" şeklinde girmiştir. Arapçada bu oyuna, ayrıca, "*la'bü'l-kürre*" de denilmiştir (Eroğlu, 1963, s. 388; Halıcı, 1993, s. 294; Massé, 1991, s. 16). "*Çevgân*" sözcüğünün Pehleviceden geldiğine dair umumî bir görüş olmakla birlikte, kelimenin aslının *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te ve *Kutadgu Bilig*'te kaydedildiği şekliyle Türkçe "*çöğen*" olduğu da öne sürülmüştür (Tazegül, 2017, s. 2159). Çevgân oyununun menşei de tartışmalı bir konudur. Oyunun İran menşeli olduğu görüşlerine (Massé, 1991, s. 16) karşı, atlı-göçebe Türk kültürünün bir ürünü olarak Orta Asya menşeli olduğu yönünde de görüşler (Türkmen, 2009, ss. 480-485) mevcuttur. Bunlardan başka, çevgân oyununun Çinliler ve Araplar tarafından bulunduğu da öne sürülen fikirler arasındayken, yine oyunun vatanının Tibet ve Moğolistan olduğu da iddia edilmektedir (Özen, 2012, s. 35). Çevgân oyununa dair ilk kayıt, 7. yüzyılda kaleme alınan *Karnâme-yi Erdeşir-i Bâbekân* adlı eserde, Sâsânîlerin kurucusu Erdeşîr'in (226-240) Part hükümdarı Erduvan'ın sarayında çevgân oynadığına dairdir (Halıcı, 1993, s. 295). Arap dünyasında çevgân oyunu Lahmîler Devleti'nde (268-634) görülmektedir (Eroğlu, 1963, s. 389; Halıcı, 1993, s. 295). Çin vekâyinâmelerinde bu oyunun adına 8. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır (Halıcı, 1993, s. 295; Tazegül, 2017, s. 2159). Firdevsî, 11. yüzyılın ilk yıllarında kaleme aldığı meşhur eseri *Şâhnâme*'de, Keyânî sülalesinden Siyâvuş'un (M.Ö. 700) Turan hükümdarı Efrâsiyâb'ın yanına gidip çevgân oynadığını anlatmaktadır (Halıcı, 1993, s. 295). Firdevsî'den sonra, aynı yüzyılın sonlarında, Kâşgarlı Mahmud (2006, I, ss. 242, 482; II, s. 88; III, s. 365) *Dîvânü Lugâti't-Türk*'te, Yûsuf Has Hâcib (1974, s. 191, 195) de *Kutadgu Bilig*'te çevgân oyunundan bahsetmişlerdir (Genç, 2002, s. 177; Kara ve Gün, 2014, ss. 60, 62; Özen, 2012, s. 28; Türkmen, 2009, s. 182, 183; Türktaş, 1999, s. 62). Bizanslılar da çevgân oyununu İran ile olan temasları sonucunda öğrenmişlerdir (Eroğlu, 1963, s. 388). Çevgân oyununun Avrupa'ya Bizans üzerinden ya da Haçlı seferleri sırasında doğrudan İslâm dünyası üzerinden geçtiği görüşleri vardır (Eroğlu, 1963, s. 388; Özen, 2012, s. 39). Oyunun bütün dünyada tanınması ise 19. yüzyılda İngilizlerin Afganistan ve Kuzey Hindistan'ı işgalleri sırasında bu oyunu, Tibetçe top anlamındaki "*bolu/pulu*" kelimesinden türeyen "*polo*" adı altında oynamaya başlamalarından sonra olmuştur (Halıcı, 1993, s. 295; Tazegül, 2017, s. 2160; Türkmen, 2009, s. 481). Başka bir tartışma da çevgân oyununun İslâm dünyasına hangi coğrafya ve toplum üzerinden girdiğidir. Arap dünyasında İslâmiyet'ten önce çevgân oyununun oynandığına dair bilgiler verilmekle birlikte (Eroğlu, 1963, s. 389; Halıcı, 1993, s. 295), İslâm dünyasına bu oyunun İranlılar marifetiyle girdiği de belirtilmiştir (Ahsan, 2012, s. 243; Zeydan, 2015, s. 799). Diğer yandan, çevgân oyununun Orta Asya'dan Büyük Selçuklulara intikal ettiği, daha sonra ise Türk-İslâm dünyasına yayıldığı da iddialar arasındadır (Kafesoğlu, 1992, s. 79).

Çevgân oyununun beş unsuru bulunmaktadır: İnsan, at, çevgân (sopa), top ve meydan. Oyuncuların statüleri ve mevcudunun; atın cinsi, özelliği ve yetiştirilmesinin; sopanın cinsi, şekli, uzunluğu ve ağırlığının; topun cinsi, çapı ve ağırlığının; meydanın şekli, ölçüsü ve zemin özelliğinin; oyunun vakti ve süresinin zamana, yere, imkâna ve şartlara göre değişkenlik gösterdiği malumdur. Çevgân; farklı tarihlerde, coğrafyalarda ve toplumlarda oyunu oluşturan unsurların nitelik farklılıkları bir yana, karakteristik olarak, at sırtında sopalarla karşılıklı iki grup/takım arasında muayyen bir sahada oynanan bir oyundur. Oyuncular at üstünde ellerindeki sopalar vasıtasıyla sürdükleri topu rakip tarafa taşıyıp hedeften/kaleden geçirerek sayı yaparlardı. Oyunun kazananının belli olması için, takımlardan birinin diğerine isabet sayısı yönünden üstünlük sağlaması gerekirdi.

Çevgân oyunu; bilhassa Türkler arasında bir spor ve eğlence etkinliği olmasının yanı sıra, avlanma, ok atma, at yarışı, halka kapma, güreş tutma, mızrak atma vs. faaliyetler gibi, uygulamalı askerî eğitim için de bir vasıta rolü oynamaktaydı. Öyle ki, çevgân oyunu Türkler arasında özellikle askerlik eğitimine temel teşkil etmekteydi; böylece çevgân başta olmak üzere diğer talimlerle hükümdar, emîrler ve ordu mensupları daima savaşa hazır ve idmanlı oluyorlardı (Demirci, 2022, s. 231; Koca, 2005, ss. 150-151). Nitekim çevgân oyununun gerek binicinin, yani oyuncunun, gerekse bu oyun için özel olarak yetiştirilen atların (Göksu, 2010, ss. 371, 388) hız, hamle, hareket ve manevra becerisini; yine biniciye at hâkimiyeti, denge, at sırtında silah ve teçhizat kullanma maharetini artırdığı malumdur.

Çevgân, farklı disiplinlerden çeşitli araştırmalara konu olmuştur. Bunlar, başlıcaları kaynakçada da belirtildiği üzere tarih, edebiyat ve sanat tarihi alanlarındadır. Hususiyetle kültür tarihi, teşkilat tarihi, askerî tarih, spor tarihi, tasavvuf edebiyatı, Türk ve İslâm sanatı gibi dallar dâhilinde kaleme alınan kıymetli çalışmalarda çevgân belirli yönlerden değerlendirilmiştir. Türkiye Selçuklularında çevgân konusuna da bu türden çalışmalar içerisinde, zaman ve mekân bakımından genellikle dağınık bir şekilde, yani geniş bir çerçevenin bir parçası ve muhtasar olarak değinilmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla, doğrudan Türkiye Selçuklularında çevgânı konu edinen bir müstakil araştırma mevcuttur (Karçaalticaba, 2024, ss. 177-187). Mezkûr çalışmada, Türkiye Selçukluları özelinde, çevgânın daha ziyade sultanın gündelik hayatında bir oyun olarak meşgalesine dair örneklendirmelerde bulunulmuştur. Bu çalışmada ise farklı disiplinlerden araştırmaların sunduğu verilerden de istifade etmekle birlikte, esasen Türkiye Selçuklu muhitinde vücuda getirilen tarihî ve edebî ana kaynaklara istinaden, Türkiye

Selçuklularında çevgân konusu yeni bulgular ve yorumlar ortaya konularak, bu arada bazı meseleler tartışılarak bir bütün ve tafsilatlı olarak ele alınmıştır. Çevgânın Orta Çağ İslâm ve Türk devletlerindeki varlığı ve durumu belirtildikten sonra, Türkiye Selçuklularında çevgân konusu devlet hayatında ve sultanın günlük yaşamında, toplum hayatında, sanatta, edebî-tasavvufî metinlerde ve methiyelerde olmak üzere farklı cephelerden değerlendirilmiştir.

Orta Çağ İslâm ve Türk Dünyasında Çevgâna Bir Bakış

İlk İslâm hanedanı olan Emevîlerde I. Yezîd (Halıcı, 1993, s. 295; Şanverdi, 2023, s. 56) ve II. Velîd (Şanverdi, 2023, s. 114) dönemlerinde çevgân, saray eğlence hayatının önemli bir parçasıydı. Abbâsîler döneminde çevgân oyununa ilginin arttığı anlaşılmaktadır. Hârûnürreşîd, çevgânı teşvik eden ve bizzat çevgân oynayan ilk Abbâsî halifesi olmuştur (Ahsan, 2012, s. 242; Eroğlu, 1963, s. 389; Halıcı, 1993, s. 295; Yıldırım, 2016, s. 362; Zeydan, 2015, s. 799;). el-Mutasım'ın, önde gelen devlet adamları ve komutanları ile çevgân oynadığı bilinmektedir (Ahsan, 2012, ss. 242-243; Yıldırım, 2016, s. 362; Zeydan, 2015, s. 799). el-Emîn, hilafet makamına geldiğinin ertesi günü çevgân oyunu için saray civarında bir meydan kurulmasını emretmiştir (Zeydan, 2015, s. 800). Abbâsî vezirleri de çevgân oyununa ilgi göstermişlerdir. el-Mütevekkil bizzat çevgân oyunuyla meşgul olmasına rağmen, gümüşten çevgân sopaları ve topları yaptırmak için fazla masraf eden veziri Ebü'l-Hasan İbn Hâkân'a öfke duymuştur (Ahsan, 2012, s. 244; Yıldırım, 2016, s. 362). Nihayet, Vezir Ebü'l-Hasan İbn Hâkân, çevgân oynadığı sırada attan düşerek hayatını kaybetmiştir (Kütük, 2019, s. 191). el-Mutazıd'ın veziri Ubeydullah b. Süleymân da bu oyunu oynayanlar arasında gösterilmiştir (Ahsan, 2012, s. 243; Yıldırım, 2016, s. 362). el-Mutasım'ın Sâmerrâ şehri kurulurken kendisini hilafet sarayının inşasıyla vazifelendirdiği komutanı el-Feth b. Hâkân Urtûc, burada çevgân oyununa mahsus bir saha kurdurmayı da ihmal etmemiştir (Yetkin, 1988, s. 51).

Orta Çağ Türk devletlerinde de çevgân oyunu oldukça rağbet görmüştür. Türk hükümdarları çevgân oyunu için gerekli altyapıyı sağladıkları gibi, devlet işlerinden arda kalan zamanlarında da bizzat çevgân oynamışlardır. Ahmed b. Tolun, kurduğu Katâi adlı şehirde bir çevgân sahası da yaptırmıştır (Hasan, 1985, s. 435). Karahanlı hükümdarlarının avlanmak ve seyrâna çıkmaktan başka, günlük meşgalelerinden bir diğeri de çevgân oynamaktı (Genç, 2002, ss. 116, 141, 197). Çevgân oyununun yaygın olduğu Gazneli saraylarında bu oyun için tahsis edilen geniş meydanlar bulunmaktaydı (Nuhoğlu, 1995, s. 123). Gazneli Devleti'nin ilk hükümdarlarından Alp Tegin ve Sebük Tegin çevgân oynamaktaydılar (Nizâmülmülk, 1976, s. 114; Nizâmülmülk, 1999, s. 75). Gazneli Mahmûd, hileye başvurduğu ziyafet için Arslan Yabgu'yu Semerkand'a çağırmıştı. Arslan Yabgu Semerkand'a varınca Sultan Mahmûd şehrin meydanında çevgân oynamakla meşguldü. Yabguyu meydanda at sırtında kabul eden Gazneli Mahmûd, bir gulâmı vasıtasıyla iki çevgân sopası uzattırarak onu çevgân oynamaya davet etmiş; Arslan Yabgu da çevgân oynamayı bilmediğini, ancak sultan buyurursa ok atabileceğini söylemiştir (Göksu, 2009, s. 151; Şebânkâreî, 2021, ss. 37-38).

Büyük Selçuklular devrinde, Sultan Melikşah ve Sultan Sencer'in çevgân oynadıkları bilinmektedir. Sultan Melikşah'ın çevgân oynamada çok çevik olduğu belirtilmiştir (Reşîdüddîn Fazlullâh, 1999, s. 53). O, ilk ziyareti sırasında Bağdat'a geldiğinin ertesi günü yarış alanında çevgân oynamıştır (İbnü'l-Esîr, 1987, X, s. 141; Bundârî, 1999, s. 82; Merçil, 2011, s. 242; Hasan, 1985, s. 376). Büyük Selçuklu devrinin ünlü şairi Emîr Muizzî (1362/1983, ss. 504, 507) de *Dîvan*'ında yer alan muhtelif kasidelerinde, Sultan Melikşah'ın çevgân oyunundaki becerisini tebarüz ettirmiştir. Sultan Sencer bir keresinde çevgân oynarken atı hata yaparak onu üstünden atmış, Muizzî de bunun üzerine bir rubâî söylemiştir. Şair, bu şiirinde edebî ifadelerle hata yapan atını Sultan Sencer'den kendisine bahşetmesini istemiş, sultan da Muizzî'yi kırmayarak atı ona bağışlamıştır (Hândmîr, 1333/1954, II, s. 517; Merçil, 2011, s. 242). Muizzî (1362/1983, s. 526), *Dîvân*'ındaki başka kasidelerinde de Sultan Sencer'in çevgân oynadığını bildirmiştir. Irak Selçuklu sultanı II. Muhammed, iyi bir çevgân oyuncusuydu (Râvendî, 1386/2007, s. 258; krş. 1999, II, s. 248; Merçil, 2011, s. 243; Heyderî ve Derîkvendî, 1401/2022, s. 78). Ölümleri vesilesiyle söylenen mersiyelerde geçen ifadelerden, Irak Selçuklu sultanlarından Mesûd ve Süleymânşah'ın da çevgân oynadıkları anlaşılmaktadır (Râvendî, 1386/2007, s. 247; krş. 1999, I, s. 237; s. 263, II, s. 275; Merçil, 2011, s. 243; Heyderî ve Derîkvendî, 1401/2022, s. 78). Irak Selçuklularında hükümdarlardan başka, Sultan Mesûd'un emîr-i hâcibi Has Beg de çevgân oyunculuğunda temayüz etmiştir. Sultan Mesûd'un Has Bey'e gösterdiği teveccüh, diğer emîrleri rahatsız etmiş ve bu durumu Emîr Çavlı'ya şikâyet etmişlerdir. Çavlı'nın da Has Bey'i ele geçirmeye çalışması üzerine Sultan Mesûd duruma müdahale ederek, Has Bey'e maharetlerini Çavlı'ya göstermesini buyurmuştur. Emîr Çavlı, Has Bey'in at binmedeki ve çevgân oynamadaki ustalığını görünce şaşırmış ve hiçbir ülkede böyle bir biniciye rastlanamayacağını söyleyerek ona kıymetli hediyeler takdim etmiştir (Râvendî, 1386/2007, ss. 233-234; krş. 1999, I, ss. 224-225; Mîrhând, 2015, s. 213; Merçil, 2011, s. 243; Heyderî ve Derîkvendî, 1401/2022, s. 78). Mîrhând (2015, s. 213), Emîr Çavlı'nın da Has Bey'le çevgân oynadığını kaydettikten sonra, Has Bey'in biniciliğini metheden bir rubâî nakletmiştir. Ayrıca, Sultan Sencer, Has Bey'in artan nüfuzunu kırmak üzere bir sefer tertip edince, Has Bey, sultana çevgân gösterisi yapmış ve onun takdirini kazanmıştır (Merçil, 2011, s. 243; Mîrhând, 2015, s. 220).

Hârezmşah Muhammed, Irâk-ı Acem seferinden döndükten sonra, Hemedân'da bulunduğu sırada sık sık çevgân oynamakla vakit geçirmiş ve mezkûr seferde esir aldığı Fars Salgurlu atabeyi Sa'd, Melik Nusretüddîn Muhammed, Vezir Rebîbüddîn Ebü'l-Kâsım ve diğer emîrleri, meydanda oyunu ayakta seyre mecbur etmiştir. Adı geçen esirler zincirlerle bağlı bir hâlde her gün aynı muameleye maruz kalmışlardır (Kafesoğlu, 1984, ss. 205-206). Musul ve Halep atabeyi Nureddîn Mahmûd Zengî, Halep Kalesi'nde çevgân sahası da yaptırmıştır (Ayan ve Özen, 2017, s. 43). Nureddîn Mahmûd Zengî, bir keresinde çevgân oynayarak atları yorup, eğlenceyle vakti boşa harcadığı yönünde kendisini uyaran dindar bir kişiye, askerlerinin ve atlarının cihada her an hazır olabilmeleri için çevgân oynadıklarını ifade ederek, oyunun maksadını tebarüz ettirmiştir (Çetin, 2004, s. 129). Selâhaddîn-i Eyyûbî de babası Necmeddîn Eyyûb tarafından küçük yaşlarından itibaren çevgân oynamaya alıştırılmıştır. Böylece, usta bir çevgân oyuncusu olarak yetişen Selâhaddîn-i Eyyûbî, Nureddîn Mahmûd Zengî ile sık sık bu oyunu oynamışlardır (Kuşçu, 2013, s. 46). Selâhaddîn-i Eyyûbî, Şam ve Halep'te çevgân oyunu için geniş birer meydan tanzim ettirmiştir (Özen, 2012, ss. 11, 39). Eyyûbî hükümdarlarından I. el-Melikü'l-Eşref ve I. el-Melikü'l-Kâmil de her gün çevgân oynamışlardır (Köymen, 2020, s. 574).

Çevgân, Delhi Türk Sultanlığı'nda da revaçta bir oyundu. Delhi Türk sultanları, avlanmanın yanı sıra boş zamanlarında çevgân oynadıkları gibi; çevgan oynayamayacak kadar yaşı ilerlemiş olan sultanlar da saraylarında çevgân müsabakaları düzenleyerek oynayanları seyretmişlerdir (Kortel, 2006, ss. 194-195). Delhi Türk Sultanlığı'nın kurucusu ve ilk hükümdarı Kutbeddîn Aybeg, çok hoşlandığı çevgân oyunu sırasında attan düşerek ölmüştür (Kortel, 2006, s. 5, 194; Kütük, 2019, s. 191). Delhi Türk Sultanlığı'nda melikler, emîrler ve devlet ileri gelenleri de çevgân oynamaktaydılar. Sultan Gıyâseddîn Balaban devrinde, Melik Alaeddîn Küşlü Han çok iyi bir çevgân oyuncusuydu. Öyle ki, sultan tarafından kendisine altın bir çevgân sopası hediye edilmiştir (Kortel, 2006, s. 195). Sultan Gıyâseddîn Balaban, kendisinden sonra tahta geçecek olan torunu Muizzeddîn Keykubad'ı çevgân oynamada mahir olarak yetiştirmiştir (Kortel, 2006, s. 189). Halacîler hanedanından Sultan Alaeddîn I. Muhammedşah, Melik Hızır Han ve Sultan Kutbeddîn Mübarekşah bizzat çevgân oynadıkları gibi, kendi devirlerinde bu oyuna çok rağbet olmuştur (Kortel, 2006, s. 195). Tuğluklu hanedanının kurucusu I. Gıyâseddîn Tuğlukşah, kurduğu Tuğlukâbâd şehrinde çevgân meydanları yaptırmıştır (Kortel, 2012, s. 332).

Çevgân oyununun en fazla rağbet gördüğü ve çevgân oyununa dair bilgilerin oldukça arttığı dönem, Memlükler devridir. Bu dönemde, hemen hemen her Memlük sultanının, bu arada önde gelen devlet adamlarının çevgân oynadıkları bilinmektedir. Kahire başta olmak üzere önemli merkezlerde bulunan Sâlihî Meydanı, Zâhirî Meydanı, Siryâkûs Meydanı, Mahârî Meydanı, Nâsırî Meydanı, Hasa Meydanı, Ahdâr Meydanı, Kabak Meydanı gibi alanlar, pek çok işlevinin yanı sıra, çevgân oyun sahaları olarak da kullanılmıştır (Çıplak, 2021, s. 257; Çıplak, 2024, ss. 192, 197, 199, 200, 201, 202). İlk Memlüklü hükümdarı İzzeddîn Aybek (Çetin, 2004, s. 129) ve onun atabeyi Alameddîn Sencer el-Halebî (Çıplak, 2021, s. 258) çevgân oyunu oynamışlardır. Çevgân oyununa çok düşkün olan el-Melikü'z-Zâhir Baybars, Kahire'de haftanın iki günü, Halep ve Dımaşk'ta ise haftanın bir günü emîrlerle birlikte çevgân oynamıştır (Özbek, 2019, s. 137). Sultan Baybars, oyundan sonra emîrlerine hil'atler ve çeşitli hediyeler vermekle birlikte, tabileri de bağlılıklarını bildirmek üzere huzuruna geldiklerinde çevgân oynar; ardından onlara da hil'atler ve hediyeler takdim ederdi (Özbek, 2019, s. 137). Sultan Baybars, çevgân oyununa kendisini öylesine vermişti ki ölümüne sebep olacak zehirli kımızı içtikten sonra, vücudundaki kırgınlığı gidermek için Dımaşk Meydanına çevgân oynamaya çıkmış; ancak kurtulamayarak iki hafta sonra vefat etmiştir (Çıplak, 2021, s. 258). Sultan Baybars'ın oğlu el-Melikü's-Said Berke, Kerek Meydanında çevgân oynarken attan düşüp ölmüştür (Çetin, 2004, s. 129). el-Melikü'l-Mansûr Kalavun da çevgân oynayan Memlük sultanlarındandı. O, oyun sırasında emîrlere at, eyer, hil'at ve çeşitli hediyeler verirdi (Çetin, 2004, s. 129). el-Melikü's-Sâlih Ali'nin de çevgân oynadığı bilinmektedir (Çıplak, 2021, s. 258). el-Melikü'n-Nâsır Muhammed, Kalatü'l-Cebel'in altında inşa ettirdiği bir meydanda her salı emîrler, melikler ve ileri gelen devlet adamlarıyla çevgân oynamıştır (Çıplak, 2021, ss. 258-259). el-Melikü'l-Mansûr Lâçin, çevgân oynarken atının düşmesi sonucu yaralanmış, kolu ve sağ bacağı kırılmıştır (Çıplak, 2021, s. 258). el-Melikü'l-Kâmil I. Şabân'ın devlet işlerini ihmal ederek hemen hemen her gün çevgân oynadığı; bu yüzden ülkede asayişin bozulduğu, eşkıyalık olaylarının arttığı nakledilmiştir (Özbek, 2019, s. 138). Sultan Şabân'ın emîrlerle çevgân oynadığı sırada, oyuncular arasında bulunan Emîr Yelboğa başka bir oyuncuyla çarpışmış, her ikisi de atlarından düşmüş, Yelboğa kendi atının altında ezilmek suretiyle hayatını kaybetmiştir (Çıplak, 2021, s. 259). el-Melikü'l-Muzaffer I. Haccî, el-Melikü'z-Zâhir Berkuk gibi Memlük sultanları da mükellef ziyafetlerin tertip edildiği çevgân oyununa iştirak etmişlerdir (Çıplak, 2021, s. 259).

Tolunoğulları, Karahanlılar, Gazneliler, Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları, Hârezmşahlar, Zengîler, Eyyûbîler, Delhi Türk Sultanlığı ve Memlüklerden başka, Orta Çağ'da çevgân oyununun Sâmânîler (Özaydın, 1988, s. 272), İlhanlılılar, Timurlular, Akkoyunlular, Karakoyunlularda (Halıcı, 1993, s. 295; Özen, 2012, s. 38; Tazegül, 2017, s. 2159) da oynandığı bilinmektedir.

Orta Çağ İslâm ve Türk dünyasında, 9. yüzyıldan itibaren siyâsetnâme türünden eserlerde, çeşitli yönlerden çevgân oyununa değinilmiştir. el-Câhiz, *et-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*'ta, iyi bir nedimin nitelikleri arasında okçuluk, avcılık, satranç ustalığı ve çevgân oynamayı zikretmiştir (Altınay, 2009, s. 180). Keykâvus b. İskender (2007, s. 104), *Kâbûsnâme*'de, çevgân oyununa

müstakil bir fasıl tahsis etmiştir. O, bu kısımda, hükümdarlara bu oyunu yılda birkaç kez oynamalarını, âdet hâline getirmemelerini tavsiye ederek; aksi takdirde attan düşüp yaralanma tehlikesine sürekli maruz kalacakları yönünde uyarılarda bulunmuştur. Nizâmülmülk (1976, s. 95; 1999, s. 65) de *Siyâsetnâme*'sinde, sultanın eğlence meclisine, ava, güreşe, çevgân oynamaya ve buna benzer her etkinliğe, bu hususlar için yetiştirilen nedimlerle birlikte karar vermelerinin yerinde olacağını ifade etmiştir. Yine o, yüzlerce maksatlarının bulunduğunu söylediği elçilerin, görev yerlerine vardıklarında bir vazifelerinin de karşı taraf hükümdarının çevgân oynayışını gözlemlemek olduğunu belirtmiştir (Nizâmülmülk, 1976, s. 102; Nizâmülmülk, 1999, s. 68). Yûsuf Has Hâcib ise *Kutadgu Bilig*'te, elçide aranan özellikler arasında, çevgân oynamada mahir olmayı da saymıştır (Genç, 2002, s. 177; Yusuf Has Hâcib, 1974, s. 195). Yine Yûsuf Has Hâcib'e göre, kapucubaşının başlıca vazifesi, hükümdar sefere, ava, seyrâna ve çevgân oynamaya çıktığı vakit, onu dikkatle gözetlemek ve başına kötü bir olay gelmesini önlemektir (Genç, 2002, ss. 140-141; Yusuf Has Hâcib, 1974, ss. 191-192).

Orta Çağ'da çevgân oyuncuları genelde rahat hareket etmelerini sağlayan hafif ve ayırt edici kıyafetler giymektelerdi. Bu kıyafetler "*cevkâniyye*" adıyla anılmıştır (Karakaş, 2024, s. 90). Abbâsî halifesi el-Mutasım ve nedimi İshâk b. İbrâhim çevgân oynarlarken üstlerine "*şudra*" denilen bir kıyafet giymişlerdi (Ahsan, 2012, s. 243; Yıldırım, 2016, s. 362). Memlüklerde ilk zamanlarda üstlerinde sultanlara has beyaz nakışlı bir hil'at giyip, başlarında da ayırıcı renkte bir başlık takan çevgân oyuncuları, sonraları bir grup sarı ipek kuşak, diğer grup ise kırmızı ipek kuşak giymişlerdir (Özbek, 2019, s. 136). Türkiye Selçuklularına ait 13. yüzyıl tarihli kırık bir seramik tabak parçasında sol elinde çevgân sopası tutan bir insan figürü bulunmaktadır. Gayet zengin bir giyimle gösterilen figürün başında kürklü bir başlık vardır. İnce noktalarla desenli, kolu dar ve uzun olan figürün üstündeki kıyafet üçlü bordürlü kapalı bir yakaya sahip olup, bordür etek ucuna kadar inmektedir; belde de yine bordür şeklinde ince bir kemer yer almaktadır (Süslü, 2021, ss. 90, 324).

Bazı Orta Çağ Türk devletlerinin saraylarında, herhâlde hükümdarın çevgân sopasını taşımaktan başka, bunların tedariki, muhafazası ve bakımı gibi hizmetlerden sorumlu olan çevgândâr denilen resmî bir görevlinin bulunduğu kesin olarak bilinmektedir. Gaznelilerde Sultan Mahmûd döneminde çevgândârlık vazifesini uhdesinde bulunduran Bey Tekin el-Çevgândâr, Sultan Mesûd döneminde ise ordu komutanlığı ve kûtvâllık yapmıştır. Bu görevlinin ismini ve yerine getirdiği vazifeleri bu şekilde bildiren *Târîh-i Beyhakî*'de, ayrıca, mızrak, ok ve çevgânla gerçekleştirdikleri talimler ve eğlenceler esnasında hükümdarların hizmetinden sorumlu bir görevliden bahsediliyorsa da bunun makamının adı ve görevinin ayrıntıları zikredilmemiştir (Nuhoğlu, 1995, ss. 208-209). Memlüklerde çevgândarlık görevinden başka saltanat nâîbliği ve valilik yapan Şemseddîn Karasungur el-Çevgândâr, pek çok hayratın da banisiydi. Memlükler devrinde çevgândâr olarak anılan diğer şahsiyetler ise el-Melik ve Bahadır el-Çevgândâr'dır (Yelen, 2021, ss. 205-229). Türkiye Selçuklularında, resmî bir görevli olarak çevgândârın varlığı düşünülebilirse de kaynaklar ne bu memuriyet hakkında, ne de bu makamı işgal eden şahıslar hakkında açık ve net denilebilecek bilgiler vermişlerdir. Bununla birlikte, kaynaklarda, mezkûr memuriyetle alakalı olabilecek birtakım tabirler kullanılmıştır. İbn Bîbî (1956, I, s. 696; krş. 2014, II, s. 636), *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye*'de, Karamanoğlu Mehmed Bey'in, Cimri lakabıyla tanınan Alâeddîn Siyavuş'u da yanına alarak Konya'yı ele geçirdiği hadisesini anlattığı fasılda, şehrin düşmesini takip eden günde Cimri'nin, yanlarında komutanlar, candarlar, silahdârlar ve câmedârlarla birlikte, çok sayıda *"çevgândâr"*ın da bulunduğu hâlde şehirde dolaştırıldığını bildirmiştir. Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*'de bir yerde *"emîr-i gûy ve çevgân* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1390/2011, s. 220)*"*, iki ayrı yerde de *"emîr-i çevgânî* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1390/2011, s. 1265)/*mîr-i çevgânî* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1390/2011, s. 760)*"* ifadelerini kullanmıştır. Mevlânâ, ayrıca, *Mesnevî*'de de bu anlama gelebileceği üzere *"çevgânî* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015b, I, s. 111; II, v. 71a)*"* sözcüğüne yer vermiştir. Yine Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*'inin bir beytinde *"mîr-i meydân* (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1390/2011, s. 121)*"* tabirini zikretmiştir. Diğer yandan, İbn Bîbî'nin adı geçen eserinde de iki yerde *"emîr-i meydân"* ünvanını taşıyan, ayrıca birisinin ismini de belirttiği, iki kişiden bahsetmiştir. Bunlardan ilki, II. Gıyâseddîn Keyhusrev devrinde aynı zamanda Elbistan sübaşısı da olan Emîr-i Meydân Husâmeddîn (İbn Bîbî, 1956, I, s. 496; krş. 2014, II, s. 476); diğeri ise isim verilmeksizin, II. İzzeddîn Keykâvus devrinde kondistabl ünvanını taşıyan bir emîrin kardeşi (İbn Bîbî, 1956, I, s. 623; krş. 2014, II, s. 577) olarak gösterilmiştir. Erdoğan Merçil (2011, s. 208), Türkiye Selçukluları devrinde görevinin ne olduğuna dair herhangi bir kayda rastlanılmadığını ifade ettiği emîr-i meydânın, gösteri ve spor müsabakalarının yapıldığı meydanların düzeninden sorumlu bir görevli olabileceğini belirtmiştir. Bilindiği üzere, Türkiye Selçuklu Devleti'nde sultanın atlarıyla ilgili bütün işleri yapan teşkilatın başındaki görevliye emîr-i âhur denmekteydi (Köymen, 2020, s. 319). Bu görevli emîr-i âhurdan (İbn Bîbî, 1956, I, s. 119, 200, 350, 604; krş. 2014, II, s. 147, 224, 356, 562) başka âhur beg (Râvendî, 1386/2007, s. 145; krş. 1999, I, s. 142) ve âhur sâlâr (İbn Bîbî, 1956, I, s. 54; krş. 2014, II, s. 82) olarak da anılmaktaydı (Merçil, 2011, s. 82). Ayrıca, emîr-i âhurun yanında, daha ziyade askerî bir makamı temsil eden (Daş, 2021, s. 130) Batı kökenli kondistabl (İbn Bîbî, 1956, I, s. 166, 236, 284, 623; krş. 2014, II, s. 193, 259, 303, 577) ünvanı da kullanılmıştır. Emîr-i âhura bağlı olarak vazife gören pek çok astın da mevcudiyeti malumdur. Emîr-i âhurun doğrudan çevgân oyununun tertibatıyla (meydan işleri, çevgân sopası, topu vs.) alakasına dair bilgi yoktur. Bununla birlikte en azından çevgân atlarının bakımı ve hazırlanmasından sorumlu olduğu

düşünülebilir.

Türkiye Selçuklu Devlet Hayatında ve Sultanın Günlük Yaşamında Çevgân

Türkiye Selçuklularında saray içinde olsun, saray dışında olsun, her ne kadar birbirinden kesin çizgilerle ayırabilmek güç olsa da sultan merkezli devlet hayatında ve sultanın günlük yaşamında çevgân önemli bir yer tutmuştur. Çevgân oynadığı tespit edilebilen ilk Türkiye Selçuklu hükümdarı, Sultan I. Gıyâseddîn Keyhusrev'dir. Onun, tahtını II. Süleymânşah'a kaptırıp da Konya'dan ayrıldıktan sonra, destek ve yardım aramak üzere ziyaret ettiği liderlerden birisi de Eyyûbîlerin Halep kolu hükümdarı el-Melikü'z-Zâhir olmuştur. el-Melikü'z-Zâhir, her ne kadar II. Süleymânşah'tan çekindiği için Gıyâseddîn Keyhusrev'in ümit ettiği destek ve yardımı sağlamasa da (Kaya, 2006, s. 102) sabık sultana büyük bir nezaket ve misafirperverlik göstermiştir. Öyle ki, İbn Bîbî (1956, I, s. 43; krş. 2014, II, s. 71), *"hüsrevin şerefli gönlüne ve latif aklına seyrâna çıkma, çevgân oynama ve avlanma arzu ve düşüncesi düşerse"*, Eyyûbî meliklerinin daima kendisine iştirak etmeye hazır olduklarını ve bundan da şeref duyacaklarını bildirdiklerini ifade etmiştir. Râvendî (1386/2007, s. 434; krş. 1999, II, s. 400) de *Râhatü's-sudûr*'unun sonunda, eserini ithaf ettiği Sultan I. Gıyâseddîn Keyhusrev için dua ve niyaz ederken, sultanın vaktinin daima içki ve eğlence meclisinde bulunmak, kabul merasimi tertip etmek, avlanmak, ok atmak, çevgân oynamak ve at koşturmakla geçmesini dilemiştir.

Sultan II. Süleymânşah'ın, kendisine getirilen beş yıllık askerî haracı, çevgân oynarken kabul ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim sultan, elçiler haracı getirir getirmez, çevgân sopasının ucuyla seçkin ve sıradan herkese dağıtmış, elçilere de bundan pay vermiştir. İbn Bîbî (1956, I, s. 60; krş. 2014, II, s. 89), bu hadiseyi, sultanın iyilik ve cömertliğine bir misal olarak nakletmiştir.

Türkiye Selçuklu devlet hayatında ve sultanın günlük yaşamında çevgâna dair kaynakların sunduğu bilgiler, Sultan I. İzzeddîn Keykâvus dönemiyle birlikte artmaya başlamıştır. Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, babası Sultan I. Gıyâseddîn Keyhusrev'in vefatının ardından devlet adamları tarafından Kayseri'de tahta çıkarılmışsa da kardeşi Alâeddîn Keykubad'ın muhalefetiyle karşılaşmıştı. Alâeddîn Keykubad Kayseri'yi muhasara etmişse de I. İzzeddîn Keykâvus'un birtakım diplomatik hamleleri karşısında muvaffak olamayarak kuşatmayı kaldırıp Ankara'ya sığınmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, sevinçten şapkasını havaya atmış ve çevgân oynamaya girişmiştir. Muhtemelen oyunun ardından da emîrlere ve saray mensuplarına has hil'atler ve hediyeler bağışlamıştır (İbn Bîbî, 1956, I, s. 118; krş. 2014, II, s. 147). Ardından, Ankara kuşatmasının sonucunda Alâeddîn Keykubad'ı teslim alıp hapsettirmek suretiyle tahtın rakipsiz sahibi olan Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, Konya'ya döndükten sonra her gününü avlanmakla, çevgân oynamakla ve seyrâna çıkmakla geçirmiştir. Sultan, bu meşguliyetlerinden sonra halka açık eğlence meclisleri tertip etmiş, ziyafet vermiş, emîrlere has hil'atler takdim etmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 140; krş. 2014, II, s. 168). Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, 1216 yılı yazında Ermeniler üzerine çıkacağı sefer hazırlıklarını tamamlamak üzere Konya'dan Kayseri'ye gelmiştir. Sultan, etraf vilayetlerdeki emîrlere gönderdiği fermanla, hepsinin askerleriyle birlikte Yabanlu Pazarı çayırlarında toplanmaları emretmiştir. Ferman gereğince, bütün komutanlar ve askerler silahları ve teçhizatlarıyla Yabanlu Pazarı açıklarında hazır olmuşlardır. Emîrler, sayısız hediyelerle birlikte sultanın huzuruna çıkmışlardır. İbn Bîbî, bu nakillerin ardından, emîrlerin seyrânda, sofrada, eğlence meclisinde ve çevgân oyununda sultanın yanında yer aldıklarını belirtmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 162; krş. 2014, II, s. 190). Sultan, başarılı geçen seferin ardından, emîrlere kışı kendi vilayetlerinde geçirme müsaadesi vermiştir. Sultan da 1217 yılı kışı boyunca Kayseri'de vaktini, yakın maiyetiyle birlikte içki ve eğlence meclisi tertip etmek, çevgân oynamak ve ava çıkmakla geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 168; krş. 2014, II, s. 195). Sultan I. İzzeddîn Keykâvus, ertesi yıl ise Antalya'da kışlamıştır. O, ilkbaharın gelmesiyle yeniden Kayseri'ye gelmiş ve etraf emîrlerini tekrar huzuruna çağırmıştır. Sayısız hediyelerle gelen emîrlerin seyrânda, sarayda, çevgân oyununda, avlanmada ve içki içmede sultana kulluk vazifelerini yerine getirdikleri bildirilmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 171-172; krş. 2014, II, s. 198). Sultan, Mengücüklü beyi Fahreddîn Behrâmşah'ın kızı Selçukî Hatun'la evlenmesi münasebetiyle Konya'da tertip edilen eğlenceler esnasında, kaynağın ifadesiyle *"âdet olduğu üzere"*, emîrler ve ileri gelen devlet adamlarıyla birlikte çevgân oynamıştır (İbn Bîbî, 1956, I, s. 182; krş. 2014, II, s. 207; Turan, 2013, s. 345).

Türkiye Selçuklu devlet hayatında ve sultanın günlük yaşamında çevgânın yeri ve önemine dair en fazla bilgiye ve somut örneğe rastlanılan dönem, Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın saltanatı devridir. Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın saltanatı boyunca devlet hizmetinde bulunan, sultanın en yakınlarından birisi olan Celâleddîn Karatay'ın, tahta çıkışı münasebetiyle sultanın ilgi alanları ve yetenekleri hakkında bizzat müşahedelerine dayanarak verdiği bilgiler, İbn Bîbî tarafından aktarılmıştır. Ona göre; Sultan I. Alâeddîn Keykubad imarda, kuyumculukta, bıçakçılıkta, taş oymacılığında, marangozlukta, ressamlıkta, saraçlıkta büyük bir bilgi ve beceriye sahipti. Ayrıca sultan tavla ve satrancı eşsiz derecede iyi; çevgânı ve mızrağı da iyi oynardı (İbn Bîbî, 1956, I, s. 228; krş. 2014, II, s. 252; Köymen, 2020, s. 547). Yine Celâleddîn Karatay'ın dilinden nakledilen başka bir bilgiye göre de sultan, seher vakti kapısı açılan sarayda mezâlim mahkemesi teşkil eder, akşam olunca da içki ve eğlence meclisi tertip ederdi; bazen de meclisin ertesi günü çevgân oyunuyla ve avlanmayla meşgul olurdu (İbn Bîbî, 1956, I, s. 228; krş. 2014, II, s. 251). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Alâiye'yi fethetmek azmiyle Aksaray üzerinden Konya'ya ikinci gelişinde (1222),

ordusu şehir dışında çadır kurarken kendisi şehre girmişti. Sultan, geceyi, içki ve eğlence meclisinde geçirmiştir. Ertesi gün seher vaktinde meydanın yolunu tutmuştur. Sultan, çevgân oynamak üzere, bu oyunu çok iyi oynayan ordu komutanlarını çağırmıştır. İbn Bîbî, böylece başlayan oyunda, Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın büyük bir güç ve sert bir darbeyle vurduğu topu göğe kadar yükselttiğini manzum olarak ifade etmiştir. Sultan, oyun bitince meydandan ayrılıp sarayın yolunu tutarak istirahate geçmiştir. Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Konya'da bir hafta boyunca çevgân oynamakla ve içki içmekle meşgul olmuştur (İbn Bîbî, 1956, I, s. 239; krş. 2014, II, s. 262-263). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Kayseri'de gerçekleştirilen ümerâ tasfiyesinin ertesi gününün sabahı davul, borazan ve zilli deften müteşekkil nevbet, çetr ve sancakla meydana yürümüştür. Büyük bir ihtişamla Meşhed Sahrası'nda seyrân emretmiş, sonra dizginini tekrar meydana çevirerek öğle namazı vaktine kadar at koşturup çevgân oynamıştır. Sultan, çevgân oynarken Emîr Kemâleddîn Kâmyâr, Kâfî-yi Tercümânoğlu Zahîreddîn Mansûr, Mâh-ı Horasanoğlu Şemseddîn'in birbirleriyle gizlice konuştuklarını görmüştür. Bunun üzerinde sultan, bazı emîrlerin hâlâ kendisine karşı garaz bağladıklarını düşünerek, emîr-i dâda, her üçünün de çevgânla meydandan uzaklaştırılmalarını buyurmuştur. Ardından adı geçen emîrlerin evleri yağmalanmış ve onlar ülkeden de sürülmüşlerdir (1223) (İbn Bîbî, 1956, I, s. 271; krş. 2014, II, s. 292-293; Köymen, 2020, s. 172). 1226'da Mübârizeddîn Çavlı ve Esedüddîn Ayaz komutasındaki Türkiye Selçuklu ordusunun muvaffakiyetleri neticesinde Artuklu hükümdarı Melik Mesûd bağlılığını yeniden bildirmek üzere Kayseri'de Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın huzuruna çıkmıştır. Sultan, kış mevsimi yaklaşıp da havalar soğumaya başlayınca Kayseri'den Antalya'ya hareket etmiştir. Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Antalya'da bir ay boyunca vaktini bazen çevgân oynamakla, bazen ava çıkmakla, bazen de nehir kenarında eğlence meclisi tertip etmekle geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 293; krş. 2014, II, s. 310; Turan, 2013, s. 370). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, emîrlerini toplayıp orduların mükemmel olduğunu görerek onlardan ayrılıp dinlenmek için geldiği Kayseri'de bulunduğu bir sırada, devlet işlerinden arda kalan zamanlarda seyrâna çıkmış, sofra kurdurmuş, gece gündüz eğlence meclisi tertip etmiş ve avlanmıştır. Öte yandan, haftada bir gün çevgân oyunu seyretmeye gider, arzu ederse de bizzat oynardı (İbn Bîbî, 1956, I, s. 310; krş. 2014, II, s. 324). Sultan I. Alâeddîn Keykubad döneminde Melikü'l-Ümerâ Husâmeddîn Çoban komutasındaki Türkiye Selçuklu ordusunun Suğdak şehrini fethi esnasında, bir gece vakti barış istemek üzere harekete geçen şehrin önde gelenleri, Husâmeddîn Çoban'ın huzuruna kabul edildiklerinde sultana duaya, emîre de övgüye girişmişlerdir. İbn Bîbî, onların dilinden, Sultan Alâeddîn Keykubad için ettikleri, çevgânın konu edinildiği şu duayı manzum olarak nakletmiştir: *"Gök, şahın seyrân meydanı olsun! Dolunay, şahın çevgânının topu olsun!* (İbn Bîbî, 1956, I, s. 327; krş. 2014, II, s. 338; Metin, 2013, s. 215)*"* İbn Bîbî (1956, I, s. 301; krş. 2014, II, s. 317), eserinin başka bir yerinde, Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ı övdüğü bir manzum parçada da *"feleğin, sultanın çevgânının hükmüne boyun eğdiğini, bütün dünyayı fermanı altına aldığını"* belirtmiştir. 1225'te Erzincan Mengücüklü tahtına çıkan Alâeddîn Dâvudşah, tabiiyetini bildirmek üzere, bu sırada Kayseri'de bulunan Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın yanına gitmeye karar vermişti. Mengücüklü beyinin ayrılışından bir süre sonra Antalya ve Alâiye tarafına giden Sultan I. Alâeddîn Keykubad, muhtemelen Antalya'da olduğu sırada, kaynağın ifadesiyle *"her yıl yaptığı gibi"* çevgân oynamış, avlanmış ve eğlence meclisi kurdurmuştur (İbn Bîbî, 1956, I, s. 354; krş. 2014, II, s. 360; Köymen, 2020, s. 574). Ardından Sultan I. Alâeddîn Keykubad, inşası büyük ölçüde tamamlanan Kubâdâbâd Sarayı'na gelmiştir. Sultan, burada, bir ay boyunca çevgân oynamak, avlanmak ve eğlence meclisi tertip etmekle vakit geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 356; krş. 2014, II, s. 361). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, 1228 yılı sonbaharında düzenlediği Erzincan seferiyle Mengücüklü ülkesini Türkiye Selçuklu topraklarına kattıktan sonra, bir süre Sivas'ta oturmuş, oradan da önce Kayseri'ye, ardından Beyşehir'e gitmiş, nihayet kışı geçirmek üzere Antalya'ya varmıştır. Sultan, burada bir ay boyunca çevgan oyunuyla, avlanmayla ve eğlence meclisi tertibiyle vakit geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 365; krş. 2014, II, s. 368). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Celâleddîn Hârizmşah ile Yassı Çimen'de vuku bulan savaş öncesinde (1230), müttefiki Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref Mûsâ ve onun kardeşleri ile birlikte Sivas üzerine harekete geçmişti. Sultan, Sivas'a vardıkları günün sabahı doğrudan meydana gitmiştir. Bu sırada, el-Melikü'l-Eşref, sultanın gâşiyesini omzuna alarak, onun rikâbının yanında yaya olarak yürümüştür. Diğer Suriye melikleri de atlarından inerek yürümeye başlamışlardır. Bu şekilde meydana varılınca sultan, çevgân oynamayı buyurmuştur. Bunun üzerine iki takıma ayrılarak çevgân oynamaya başlamışlardır. Oyun sırasında sultanın elinden çevgân düştüğü zaman, el-Melikü'l-Eşref atından inerek çevgân sopasını sakal ve bıyığına sürmek suretiyle temizleyip, ardından da öptükten sonra sultanın eline veriyor; kendisini tekrar atına binerek oyuna devam ediyordu. O gün, tesadüfen, çevgân sopası sultanın elinden iki üç kez düşmüştür. Kaynağın ifadesiyle, sultan, meydanda çevgân oyununun zevkini alınca saraya gitmiş, hamama girmiş, yemek yemiş, nihayetinde eğlence meclisi kurdurmuştur (İbn Bîbî, 1956, I, ss. 390-391; krş. 2014, II, s. 387; Köymen, 2020, s. 575). Yassı Çimen'de asıl muharebeden evvel, Türkiye Selçuklu ve Hârezm öncü birlikleri arasında bir çarpışma gerçekleşmişti. Sultan I. Alâeddîn Keykubad, bin kişilik Türkiye Selçuklu öncü güçlerinin Hârezmşahlar karşısında mağlup olduğu haberini alınca maneviyatı son derece sarsılmış bir hâlde, müttefiki el-Melikü'l-Eşref'i çağırmıştır. el-Melikü'l-Eşref, sultanın moralini yükselterek, ona yeniden savaş azmi kazandıran sözlerine başladığı şu hitap dikkat çekicidir: *"Ey dünyada feleği avlayan; zamanın, fermanının hükmüne bağlandığı; yerin, çevgânının gücünden sarsıldığı padişah!* (İbn Bîbî, 1956, I, s. 394; krş. 2014,

II, s. 391)" Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Yassı Çimen savaşından galip olarak ayrıldıktan sonra, ittifak hâlinde olduğu el-Melikü'l-Eşref ve onun kardeşleriyle birlikte Erzurum'a hareket ederek, bir süre önce burada teşkil olan Erzurum Selçuklu kolunu ortadan kaldırmıştır. Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Erzurum'da kaldığı bir aylık süre zarfında, el-Melikü'l-Eşref ve diğer meliklerle birlikte çevgân oynamak, avlanmak ve eğlence meclisi düzenlemekle meşgul olmuştur (İbn Bîbî, 1956, I, s. 410; krş. 2014, II, s. 403; Köymen, 2020, ss. 573-574). Sultan, Erzurum'u egemenliği altına aldıktan sonra Kayseri'ye dönmüştür. Burada kaldığı bir haftada zamanını adalet tevzi etmek, ihsanlarda bulunmak, çevgân oynamak, ava çıkmak ve tenezzüh mahallerini imar etmekle geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 416; krş. 2014, II, s. 408; Köymen, 2020, s. 574). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Kayseri'deyken, Alâiyye dizdârının Kıbrıslılarla anlaşmak suretiyle sultana ihanet ettiğine dair bir mektup almıştır. Bunun üzerine sultanın hızlı bir ilerleyişle üç gün içerisinde Alâiyye'ye ulaştığı kaydedilmiştir. O, gerekli tahkikatı yaptırdıktan sonra, suçu sabit bulunan dizdârı ölüm cezasına çarptırmıştır. Sultan I. Alâeddîn Keykubad, Alâiyye'de iki ay konaklamıştır. Sultan, bu sürede içki ve eğlence meclisi tertip etmiş, çevgân oynamış ve avlanmıştır (İbn Bîbî, 1956, I, s. 418; krş. 2014, II, s. 410; Köymen, 2020, s. 573). Sultan I. Alâeddîn Keykubad, saltanatının sonlarına doğru, 1236 senesinde, Tâceddîn Pervâne'nin Âmid'in fethine kendisinin memur edilmesi talebini kabul etmiştir. Ancak sultanın yardım ve destek kuvvetleri göndermesine rağmen, Âmid üzerine düzenlenen hücumlar bir türlü sonuç vermeyince muhasara kaldırılmıştır. Orduyla birlikte geri dönen emîrlerin başarısızlıklarını yüzlerine vurmayan sultan, kendisini zevk ve eğlenceye vermiştir. Nitekim bu sırada Kayseri'de bulunan sultan yiyip içmekle, çevgân oynamakla, avlanmakla ve çayırlarda, dağlık yerlerde, sulak alanlarda şarkılar dinlemekle vakit geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 452; krş. 2014, II, s. 437; Köymen, 2020, s. 573).

Sultan I. Alâeddîn Keykubad'ın vefatından sonra onun yerine tahta geçen Sultan II. Gıyâseddîn Keyhusrev, Kösedağ savaşı öncesinde Kayseri'de topladığı ordusuyla birlikte Sivas'a gelmiştir. Sultan, burada, etraftaki komşu ve vassal devletlerden gelecek olan yardımcı kuvvetleri beklerken zamanını çevgân oynamak, avlanmak ve içki içmekle geçirmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 520; krş. 2014, II, s. 496; Göksu, 2010, ss. 108, 159). Sultan II. Gıyâseddîn Keyhusrev'in beklediği yardım kuvvetlerinin tamamının gelmesi gecikmiş; öte yandan, Moğol ordularının Anadolu hududuna vardıkları haberi gelmiştir. Savaş tecrübesi olan devlet adamları gerekli silah, teçhizat ve erzakın bulunduğu Sivas'ta kalıp, şehrin müdafaa imkânlarının tahkim ederek, şehirde savunmaya geçilmesini ileri sürmüşlerdir. Bunun karşısında genç ve tecrübesiz erkân ise Sivas'ta kapanıp kalınmaması gerektiğini söylemişlerdir. Bunlar arasında bilhassa Emîr Nizâmeddîn Suhrâb ve Visâkbaşı Garîb, korku ve dehşet hâlinden kurtulup şehirden çıkarak, ileri harekâta geçilmesini savunmuşlardır. İbn Bîbî'nin bildirdiğine göre, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhusrev, adı geçen iki devlet adamının çevgân oyununda, mızrak oyununda ve halka kapmada gösterdikleri cesaret ve yiğitliği müşahede etmişti. Sultan, bunun tesiriyle onların fikirlerini kabul ederek, ordusuna hareket emri vermiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 521; krş. 2014, II, s. 496).

Kerîmüddîn Mahmûd el-Aksarâyî, Anadolu'da Moğol tahakkümü döneminde, Sultan III. Alâeddîn Keykubad'ın saltanatının düşüş alametlerinden biri olarak gösterdiği bir hadise nakletmiştir. Buna göre; sultan, ramazan ayında kadir gecesinin idrak edileceği günde bütün vaktini çevgân oynayıp at sürmekle geçirmiştir. Sultan, oyunda çok koşup, hareket edince susuzluk baş göstermiştir. Bunun üzerine o, öğlen ile ikindi vakti arasında orucu bozmuştur. Mezkûr müellif, böyle bir davranışla ramazan ayının şartlarına aykırı hareket ettiği, kadir gecesinin kıymetini bilmediği, devlete zarar verdiği ve haşmetini zedelediğinden dolayı Sultan III. Alâeddîn Keykubad'ı tenkit etmiştir (Aksarâyî, 1984, ss. 282-283; krş. 2000, s 229).

Sultan Veled (2016, ss. 526, 567), *Dîvân*'ında, son Türkiye Selçuklu hükümdarı II. Gıyâseddîn Mesûd'a dair söylediği iki methiyede, sultanın, çevgân oynamak üzere ata binip meydana doğru gittiğinde topu çelip herkese galip geldiğinden bahsetmesi, onun da çevgân oynadığını, hatta bu oyunda iyi olduğunu göstermelidir.

Türkiye Selçuklularında yalnız sultanlar değil, askerî zümreye mensup emîrler başta olmak üzere, devlet erkânıyla da çevgân oynamaktaydılar. Bahsi geçen bütün sultanların, çevgân oyununu, her ne kadar kaynaklarda daima isimleri zikredilmese de önde gelen emîrleriyle birlikte oynadığı malumdur. Dolayısıyla pek çok emîrin ve devlet adamının çevgân oyununa aşina olduğu söylenebilir. Bu genel düşüncenin yanı sıra, kaynaklarda, çevgân oyunundaki maharetlerinden hususiyetle zikredilen şahsiyetler de vardır. Biraz yukarıda da görüldüğü üzere, Sultan II. Gıyâseddîn Keyhusrev devrinin önde gelen şahsiyetlerinden Emîr Nizâmeddîn Suhrâb ve Visâkbaşı Garîb mızrak oyununda, halka kapmada ve çevgân oyununda çok başarılılardı (İbn Bîbî, 1956, s. I, 521; krş. 2014, II, s. 496). Sultan II. İzzeddîn Keykâvus döneminde önce müstevfîlik, ardından da saltanat nâîbliği makamına getirilen ve bu ikinci makamdaki vazifesi Sultan IV. Kılıç Arslan ve Sultan III. Gıyâseddîn Keyhusrev dönemlerinde de devam eden Emînüddîn Mîkâil'in gürz, yay ve mızrak kullanmada oldukça mahir olduğu, çevgânı da iyi oynadığı zikredilmiştir (İbn Bîbî, 1956, I, s. 695; krş. 2014, II, s. 635).

Türkiye Selçuklularında askerlerin de kendi aralarında çevgân oynadıklarına dair çarpıcı bir misal mevcuttur. III. Gıyâseddîn Keyhusev devrinde, Beylerbeyi Hatîroğlu Şerefeddîn Mesûd'un Moğollara karşı başlattığı isyana, Karaman Türkleri ve Uç Türkleri de destek vermişlerdi. Müttefik kuvvetler, üzerlerine gönderilen 200 kişilik Moğol birliğini Niğde'de mağlup etmişlerdir. Niğde askerleri, öldürülen Moğol askerlerinin kesik başlarıyla meydanda çevgân oynamışlardır (Aksarâyî, 1984, ss.

102-103; krş. 2000, s. 79).

Türkiye Selçuklu Toplum Hayatında Çevgân

Sultan merkezli saray muhitine özgü bir oyun olan çevgânın, Türkiye Selçuklu idaresindeki halk arasında ne derecede bilindiği ya da oynanıp oynanmadığı hususunda tarihî kaynaklarda kesin bilgiler ve somut örnekler mevcut değildir. Bununla birlikte, bazı araştırmacılar, özellikle mutasavvıf Türk şairi Yunus Emre'nin şiirlerinde çevgânla ilgili benzetmelere rastlanmasını, oyunun halk arasında da yaygın olarak bilindiği şeklinde yorumlamışlardır (Demirci, 2022, s. 232; Ersan, 2006, s. 82; Halıcı, 1993, s. 295; Karçaalticaba, 2024, s. 182; Özbek, 2001, s. 49). Mevlânâ'nın *Fîhi mâ fîh*'inde, Türkiye Selçuklu toplum hayatında çevgânın yerine dair bir fikir verebilecek çarpıcı ifadeler dercedilmiştir. Buna göre, hükümdarlar savaşları göremeyen şehir halkının önünde çevgân müsabakası tertip ettirmek suretiyle savaşları canlandırmaktalardı. Böylece düşmanların başlarının nasıl kesildiği, kellelerin meydanda nasıl yuvarlandığı, askerlerin ileriye geriye nasıl hamle yaptığı halka gösterilmiş olmaktaydı (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 1375/1996, s. 373; 2014, s. 117). Yine Mevlânâ'nın (2014, s. 209) *Fîhi mâ fîh*'inde geçen şu ifadeleri, çevgân oyununun halk arasında, bilhassa çocuklar nazarında önemli bir yeri olduğunu ima etmesi bakımından dikkat çekicidir: "*Hani baba, küçücük çocuğuna bir söz söyler, onunla konuşur; konuşur ama evliliğin derdini, neşesini, o aklı ermez çocuğa söylemez ya… Çevgândan, toptan, güzel renkli kuşlardan, cevizden, kuru üzümden, papağandan, kumrudan söz eder… Çocuklara sevindirici haber vermek ya da onları korkutmak, ancak bu çeşit sözlerle olabilir.*" Bu nakle göre, bir çocuğun dahi hafızasında hoşa giden ve müstesna bir oyun olarak yer edinen çevgân oyununun, toplum katında popüler olduğu düşünülebilir. Mevlevî muhitinde kaleme alınan bir edebî kaynakta geçen mezkûr kayıtlar eğer hakikati yansıtıyorsa, halk arasında çevgân oyununa dair bir popülaritenin var olduğu söylenebilir. Ancak bu popülaritenin yalnız bir tasavvur etme, imrenme ve seyretmeden mi ibaret olduğu, yoksa oyunun pratik olarak da mı oynandığı malum değildir. Bununla birlikte, böylesine tanınan ve muhtemelen özenilen bir oyunun halk arasında da oynandığı düşünülebilir.

Türkiye Selçuklu Sanatında Çevgân

Türkiye Selçuklu çevresinde vücuda getirilen muhtelif sanat eserlerinde, çevgân oyununun insan başta olmak üzere at, sopa, top gibi başlıca unsurları sıklıkla tezyinatta kullanılmıştır. Bu cümleden olarak metal, çini, seramik gibi materyallerin üzerinde çevgân oyununun işlendiği sahnelere rastlanılmaktadır. Türkiye Selçuklularına ilişkin sanat tarihi ve arkeoloji literatürü çerçevesinde değerlendirilen, kahir ekseriyeti 13. yüzyıla ait olan birtakım kalıntı ve buluntular, mezkûr dönemin sanatında çevgân oyununa dair tarihî veriler sunmaktadır.

13. yüzyıla tarihlenen Aksaray menşeli kırık bir seramik tabak parçasında sol elinde çevgân sopası tutan bir insan figürüne rastlanmaktadır (Süslü, 2021, ss. 90, 324). 1226-1236 yılları arasında, I. Alâeddîn Keykubâd tarafından, Beyşehir gölü kıyısında yaptırılan Kubâdâbâd Sarayı kazılarında çevgân sopalarının yer aldığı kırık çini parçaları ortaya çıkarılmıştır (Arık, 2000, ss. 128-129). Sekiz köşeli yıldız çini içerisinde birbirine çapraz çatılmış iki çevgân sopası işlenmiştir. Çevgân sopalarının arasına da bir top yerleştirilmiştir (Altın, 2024, s. 50). Türkiye Selçuklularından baki kalan, Eskişehir Seyyid Battal Gazi Türbesinde bulunan ve İstanbul Türk ve İslâm Eserleri Müzesinde muhafaza edilen bir ibrik mevcuttur. İbriğin birbirinden balıksırtı kenarlarla ayrılan sekiz yüzünde ulu kişilerin, tahtında oturur vaziyette sultanın tasvirleri ile seyrân, av gibi birtakım simgelerden başka, çevgân oyunu sahneleri yer almaktadır (Bozkurt ve Kalfazade, 2000, s. 374).

Çevgân temalı işlemelerin en sık görüldüğü nesnelerden biri de şamdanlardır. 13. yüzyılın sonuna tarihlenen, Eskişehir Şücâüddîn Velî Türbesine ait olan madenî bir şamdanın gövdesinde yer alan üç madalyonun birinde, atlı bir çevgân oyuncusu, arkasında oturan aslan figürü ile tasvir edilmiştir (Bozer ve Çeken, 2016, s. 406). Kopenhag David Koleksiyonunda bulunan, 13. yüzyıla tarihlenen madenî bir şamdanın gövdesindeki üç madalyonun birinde, çevgân oyuncusu görülmektedir. Oyuncu, dörtnal koşan atın üzerinde sol elinde tuttuğu çevgân sopasıyla, hayli güç bir pozisyonda atın sağ yanındaki topu sürer bir şekilde gösterilmiştir (Altın, 2024, s. 43). 13. yüzyılın ortalarına ait olup, Berlin Pergamon Müzesindeki madenî bir şamdanın beş bantla çevrili gövdesindeki diğerlerinden daha geniş olan ortadaki bantta madalyonlar mevcuttur. Madalyonlarda bulunan üç insan figüründen bağdaş kurmuş bir vaziyette ortada oturan figür, sultanı temsil etmektedir. Madalyonların arasında ise atlarıyla aynı yöne doğru koştukları hâlde ellerinde gürz, yay, mızrak bulunan binici ve yırtıcı kuş tutan avcı tasvirleri yer almaktadır. Bu atlı figürlerden biri de, atın ayakları arasındaki topa vurmak üzere elinde, başının arkasına doğru kaldırmış bir şekilde çevgân sopası tutan bir çevgân oyuncusudur (Altın, 2024, s. 44). Yine Berlin Pergamon Müzesinde bulunan ve 13. yüzyıla tarihlenen, gövdesi bitkisel motiflerle süslenen başka madenî bir şamdanda, bitki süslemelerinin arasında altı madalyon vardır. İkişerli gruplar hâlinde konumlandırılan her bir madalyonun içerisinde birbirlerine karşı harekete geçen biniciler yer almaktadır. Bunlar arasında, çevgân oyuncularının olduğu madalyonlarda, dörtnal koşan atlarının ayakları arasındaki topa vuracak şekilde sağ elleri ile çevgân sopalarını omuzlarının arkasına doğru kaldıran iki figür bulunmaktadır (Altın, 2024, ss. 45-46). Afyonkarahisar Mevlevihanesinden gelip, Ankara Etnografya Müzesinde yer alan, 13.

yüzyılın sonu-14. yüzyılın başına tarihlenen madenî bir şamdanın omuz kısmındaki dört madalyonun ikisinde atlı çevgân oyuncuların bulunmaktadır (Çeken, 1999, ss. 68-70).

İslâm sanatında, çeşitli materyallerin üzerine işlenen çevgân sahnelerinde kullanılan sopalar, farklı türlerde gösterilmiştir. 12.-16. yüzyıl Suriye-Mısır sahasında daha ziyade baston biçiminde ucu kıvrık şekilde "r" harfine benzeyen sopalara ve 15.-20. yüzyıl İran-Hindistan sahası, bu arada Osmanlı coğrafyasında "T" şekilli sopalara rastlanılmaktayken; 12.-14. yüzyıl Büyük Selçuklu, Türkiye Selçuklu ve İlhanlı coğrafyasında gama "Γ" harfine benzer şekilli sopalar göze çarpmaktadır (Altın, 2024, s. 54).

Türkiye Selçuklu Muhitinde Kaleme Alınan Edebî-Tasavvufî Metinlerde ve Methiyelerde Çevgân

Edebî metinlerde, çevgân oyununun unsurlarından insan, at, top, çevgân ve meydandan mülhem olarak, belirli mazmunlar çerçevesinde çeşitli teşbih ve mecaz unsurları kullanılmıştır. Şairler ve yazarlar, bilhassa devlet hayatında mühim bir yer işgal eden çevgân oyununa dair pek çok hususu edebî zemine taşımışlar; çeşitli semboller ve mistik düşünceler vasıtasıyla çevgân oyununun maddî ve manevî ögelerini aksettirmişlerdir (Çavuşoğlu, 2008, ss. 159-174; Çavuşoğlu, 2009, ss. 191-223; Eyduran, 2009, ss. 83-114; Güven ve Ayan, 1996, ss. 64-78; Masûme ve Keyûmers, 1398/2019, ss. 33-44; Selçuk, 2016, ss. 1859-1873).

Tasavvufî edebiyatta çevgân ilahî irade, takdir ve kudreti; top da insanı temsil etmektedir. Dolayısıyla çevgân Allah'ın kadir-i mutlak olmasını, top da kader ve kaza karşısında insanın acizliğini ve teslimiyetini ifade etmektedir. Meydan ise ilahî aşk meydanını ya da tasavvuf yolunu işaret etmektedir (Çavuşoğlu, 2008, ss. 167-168; Çavuşoğlu, 2009, ss. 212-213). Mevlânâ (2010, s. 85), mensur bir eseri olan *Mecâlis-i Seba*'da, bu cümleden olarak, *"Ariflerin gönülleri onun toplarıdır; kaza ve kader de onun çevgânıdır."* demiştir. Diğer yandan, manzum edebî metinlere yansıyan bu türden örnek beyitler şöyle sıralanabilir:

Ne söyleyeyim ben; bu fenler hadsiz, hesapsızdır,
Bense Hakk'ın çevgânı önünde bir topum (Sultan Veled, 2014, s. 469).

Çünkü bütün küllî şeyler onun önünde top gibidir,
Onun çevgânına mahkûm olur, ona secde ederler (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015b, I, s. 807; II, v. 285a).

O, meydanın başı, bu da sonudur,
Gönül, onun çevgânında topa dönmüştür (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015b, I, s. 798; II, v. 281b).

Kader çevgânının önünde başsız ayaksız bir top oldum,
Meydana gidiyorsan bari beni al da kendime getir (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 60).

Ey gece! Bu feryadıma, bu figanıma yardım istemem senden,
Sen de kader çevgânının önünde, onun topu gibi yuvarlanıp durmadasın (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 191).

Allah'ın meydanında elsiz ayaksız bir topa döndün mü meydan senindir,
Çevgânla meydanda döner dursun (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, II, s. 454).

Açtı mı, açılır, saçılırım; bağladı mı, bağlanır kalırım,
Meydandaki top kim oluyor ki kendiliğinden çevgândan baş çeksin (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, III, s. 499).

İster zevkte, sefada olun, ister belada,
İlahî çevgânın büklümüne teslim olmuş gitmişsiniz (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, VII (I), s. 123).

Çünkü canıgönülden Hakk'ı arar daima,
Top gibidir onun çevgânında, sopasında (Sultan Veled, 2023, s. 210-211).

Bir top gibisin kudret çevgânının eğri ucunda,
Yuvarlanarak koşuyorsun onun darbesiyle o tarafa, bu tarafa (Sultan Veled, 2023, s. 378-379).

Dedi ki: "Kader çevgânının önünde top gibi ol her zaman,
Ol da canlı bir şekilde koşayım ben; ortaya çık, ortaya çık (Sultan Veled, 2016, s. 17)*."*

Veled'i çevgândaki top gibi öyle bir yere koşturursun ki,

Ne denizdir, ne ovadır, ey Allah'ım (Sultan Veled, 2016, s. 54)!

Ezel kılıcı, Allah'ın erlerinin elindedir,
Ölümsüzlük topu, Allah'ın çevgânının eğri ucundadır (Sultan Veled, 2016, s. 630).

Kim ala bu topu çevgânımızdan,
Top uran meydanda çevgân benimdir.
Nice bir aşk meydanında nefis atın seğirttirem,
Ya nice bir başımı top eyleyip çevgân olam (Gölpınarlı, 2016, s. 197, 198).

Çevgânın daha ziyade saray muhitinde rağbet gördüğü ve özellikle hükümdarla ilişkilendirildiği malumdur. Gerek bu hususiyeti, gerekse edebiyatta hâkimiyet, iktidar, üstünlük gibi anlamlarda da kullanılması (Çavuşoğlu, 2008, s. 169), çevgânın edebî metinlerde sıklıkla hükümdara mahsus olarak anılmasıyla karşılık bulmuştur. Tasavvufî metinlerde böyle kullanımlar, Allah'ı ve ilahî kuvveti temsille de ilişkilidir. Buna göre; hakiki ve biricik hükümdar Allah'tır. Şairlerin şiirlerini ihtiva eden dîvânlarda bu hususiyetteki bazı beyitler şunlardır:

Her ne kadar şah tabiatlı çevgânla beni meydandan götürmüş olsa da,
Senin atının ayağının altına top gibi başla geri geldim (Seyf-i Fergânî, 1364/1985, s. 561).

Elinde çevgân bulunan şahın atının ayağının altında,
Başı dönmüş zavallı bir topun ne kıymeti olabilir (Seyf-i Fergânî, 1364/1985, s. 266)?

Eğer onun oyun alanında birden söz ediyorsan,
Onun çevgânı etrafından dönmelisin.
Top ancak padişahın vuruşuyla harekete geçtiğinde,
Doğru ve kusursuz olur (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015b, I, s. 189; II, v. 60a).

Hayır, hayır! Biz tıpkı padişahın elinde dönüp duran bir çevgânız,
Yüz binlerce topu padişahın ayakucuna yuvarlamaktayız (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 129).

Parlak güneş gelmede, sarhoş bir halde salına salına gelmede,
Topla çevgânla gelmede, sanki meydanda bir sultan bu.
Elsiz ayaksız bir top olursan, onun çevgânı sana ayak kesilir,
Sultanın huzuruna koşarsın, çünkü bu gidiş, rabbanî bir gidiştir (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 153).

İşte buradadır o sultanî çevgân ki ruh meydanında,
Her topu birliğe çelip meydana sokan (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, III, s. 484).

Topla çevgânın övündüğü o padişah,
Şükürler olsun ki meydanımızda (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, V, s. 36).

Var kendini top gibi meydana at,
Padişah sana vursa bile aldırma, bayram eğlencesi değil misin sen (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, VII (I), s. 99)*?*

Padişahların kelleleri, ay yüzlülerin başları,
Efendinin çevgânında birer toptur (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, VII (II), s. 267).

Ta ki damaksız, ağızsız nimet yiyesin,
Ta ki çevgânsız şahlardan top kapasın, galip gelesin (Sultan Veled, 2023, ss. 190-191).

Ey gönül! Top gibi meydana koş,
Çünkü şahlar şahı çevgânla geldi (Sultan Veled 2016, s. 141).

Aşk, şahın elinde çevgân gibi oldu,
Bu meydanda o yüzden top gibi yuvarlanmaktayım (Sultan Veled, 2016, s. 302).

Böyle bir sultanın önünde, bu çevgânın büklümünde,
Meydanda yuvarlanan bir top gibiyim.
Ne tuhaftır ki o sultan hem çevgân hem de meydandır.
Bu âlemde nerede duyan bir kulak ki onu anlatayım ona (Sultan Veled, 2016, s. 314).

Erenler meydanında yuvarlanır top idim,
Padişah çevgânında kaldım ise ne oldu (Gölpınarlı, 2016, s. 355)*?*

Tasavvufî edebiyatta çevgân oyununun çeşitli unsurları, varlığın birliği ve varlıkta birlik anlamında tasavvufî bir düşünce sistemi olan vahdet anlayışıyla da ilişkilendirilmiştir. Mevlânâ (1375/1996, s. 306; 2014, s. 61), *Fîhi mâ fîh*'te, bu hususta şöyle demektedir: *"Yalnız bu arada doğruyu bulan, yüzünde padişahın çevgânının izi olan kimdir? Bunu ayırt edip bilecek biri gerek ki Allah birdir desin, Allah'ı bir bilsin."* Mevlânâ, *Dîvân-ı Kebîr*'de de bu yöndeki düşüncelerini manzum olarak şöyle tebarüz ettirmiştir:
Nerede bir top varsa onu birlik çevgânı yuvarlar,
Meydana gelmeyen topu çevgânla vurur kırarım ben (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 130).

Nerede bir top varsa çevgânla yuvarlanır gider,
Sen de top gibi elsiz ayaksız bir hâle gel, birlik çağı bu (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 153).

Edebiyatta en fazla işlenen kavramlardan biri de şüphesiz sevgilidir. Edebî metinlerde sevgilinin maddî ve manevî müşterek bir portresi vardır. Yani gerek fizikî yapı, gerekse mizaç ve davranış olarak birtakım nitelikler sevgiliye izafe edilmiştir. Şairler ve yazarlar; sevgiliye ait saç, zülüf, kaş gibi somut unsurlar ve fitne, naz, vefasızlık gibi soyut unsurlar ile çevgân arasında münasebet kurmuşlardır. Yine, çene çukuru gibi sevgiliye ait somut unsurları da topa benzetmişlerdir. Öte yandan, âşık da tam bir teslimiyet içerisinde, top gibi oradan oraya yuvarlanır bir hâlde sunulmuştur. Dolayısıyla top, çevgâna tabi olarak işlenmiştir. Böylece aşk, âşık ve sevgiliye ait unsurlar, çeşitli yönlerden çevgân oyununun ögelerine teşbih edilmiştir. Öyle ki, söz konusu benzetmelerde çevgânın uzunluk, kıvrımlılık, etkililik; topun da yuvarlaklık ve etkiye uğrama gibi özelliklerinden faydalanılmıştır (Eyduran, 2009, ss. 102-106; Selçuk, 2016, ss. 1865-1866). Kaleme alınan edebî metinlerde, aşk ve sevgiliden kasıt mecazi aşk ile mecazi sevgili olduğu gibi; hakiki aşk ile hakiki sevgili de olabilmektedir. Hâl böyle olunca, aşk ve sevgili mefhumlarından kastın beşerî aşk mı, yoksa ilahî aşk mı olup olmadığı, her zaman kesin olarak anlaşılamamaktadır. Tasavvuf zaviyesinden aşk kavramı, ilahî aşkla; sevgili kavramı da Allah'la ilintilidir. Diğer yandan, beşerî aşk ise maddeten ve manen insanî bir karakteri haizdir. Dolayısıyla bazı aşk ve sevgili tasavvurlarını tasavvuf bağlamında değerlendirmek mümkün iken, bazıları ise dünyevî sevgi ve bağlılık duygusuyla ilişkilendirilebilmektedir. Şairlerin kaleme aldıkları bu yöndeki beyitlerden bazıları şöyledir:
Senin zülfünün çevgânından kalkan fitne tozuyla,
Ey gulam! Sana köledir güneş (Seyf-i Fergânî, 1364/1985, s. 81).

Eğer sevgilinin zülfünün çevgânına erişebilmek istiyorsan,
Kendini sevgilinin aşkının meydanına at (Seyf-i Fergânî, 1364/1985, s. 355).

Güzel yüzlüler övünme meydanına gittiklerinde,
Onların hepsi senin çevgân gibi kaşından top kapsınlar (Seyf-i Fergânî, 1364/1985, s. 416).

Eğer senin çevgân gibi zülfün elime geçerse,
Meydanın bütün topları benim olacaktır (Seyf-i Fergânî, 1364/1985, s. 747).

Çevgâna benzeyen saçlarını gördün de top gibi koşup geldin,
Baştan ayaktan geçtin, başsız ayaksız oyna (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, I, s. 283).

Çevgâna benzeyen saçlarının yüzünden nice başlar top gibi yuvarlanıp duruyor,

Öylesine bir miske can bile hayran bir amber kesilmiş (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, II, s. 289).

Talih evimizde Müşteri yıldızı, Ay'la Zühre huzurumuzda,
Böylece o sevgili, çevgâna benzeyen saçlarıyla şu meydanın tek emîri olmuş (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, III, s. 466).

Âşıklar, sevgilinin çevgânında topa benzerler,
Topun ne işi var elle, ayakla?
Çevgân nereye çelerse o yana koşar durur,
Ne işi var topun yukarıyla, aşağıyla (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, IV, s. 225)*?*

Yüzünde örtü yok saçlarından başka,
Gâh çevgân oluyor o saçlar, gâh top top oluyor (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, IV, s. 361).

Şam ovasındayız, meydan yeşermiş,
Çevgâna benzeyen saçlarla top gibi meydanda yuvarlanalım gitsin (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, VII (I), s. 55).

Çevgâna benzeyen saçları beni uzaklara atsa,
Böylece secdeler ederek meydana kadar yuvarlanırım (Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, 2015a, VII (I), s. 597).

Çevgân gibi olan zülfüne, top gibi olan çene çukuruna yemin olsun,
O güzellikten ve boydan başka kimseyi ikrarım yoktur (Sultan Veled, 2016, s. 275).

O dilberin cemali ve lütfu, meydanda çevgân gibi olan iki zülfünü attığında,
Meydandan topu alır gider, galip gelir (Sultan Veled, 2016, s. 373).

Onun o parlak çehresinden, onun o çevgân gibi zülfünden dolayı,
Beni onun meydanında her tarafta top gibi yuvarlanır gör (Sultan Veled, 2016, s. 380).

Çevgân gibi zülfüne yemin olsun, o saadet atının üzerinde,
Meydanda yarış yaptığın zaman, güzellerin önüne geçersin (Sultan Veled, 2016, s. 478).

Gönle dedim ki "Onun gamını çeken erlerden değilsin,
Onun gam meydanı çevresinde koşuşturma boş yere."
Gönül bana dedi ki "Başını eğ ona, ama sorma,
Onun gam çevgânının önünde top gibisin sen (Evhâdüddîn-i Kirmânî, 1999, s. 322)*."*

12. yüzyılın son çeyreğinde, Ebû Hanîfe Abdülkerîm b. Ebû Bekir tarafından Sultan II. Kılıç Arslan'ın oğlu Ankara ve çevresi meliki Muhyiddîn Mesûd adına derlenen, Anadolu'da oluşturulan Farsça en eski şiir mecmualarından biri olan *Mecmaü'r-Rubâiyyat*'ta, Halîfe-yi Ergandî isimli bir şairin çevgân oyuncusuna dair bir methiyesi yer almaktadır. Onun mezkûr rubâîsi şöyledir:

Ben, o iki cadı göze âşık oldum,
O hoş kokulu iki saçın fitnesine tutuldum.
Senin huzurunda her çevgân oynadığımda,
Çevgânına top gibi itaat ederim (Kartal, 2023, s. 75).

Bunlardan başka, tarihî ve edebî metinlerde anlatımı güçlendirmek için çevgân oyununu oluşturan unsurlar çeşitli biçimlerde sıklıkla kullanılmıştır. Mesela; *"mülkün meydanını boş bulunca muhalefet topunu sahaya sürmek* (Aksarâyî, 1984, s. 101; krş. 2000, s. 78)*", "çevgân darbesiyle fırlatılmış bir top gibi fırlatmak* (Aksarâyî, 1984, s. 282; krş. 2000, s. 229)*", "topu şeytan sürüsünün önünden kapmak* (Aksarâyî, 1984 s. 285; krş. 2000, s. 231)*", "dava topunu mana çevgânıyla kapmak* (Necmeddîn-i Dâye, 1312/1933, s. 216)*", "mutluluk meydanında yiğitlik topuna vurmak* (İbn Bîbî, 1956, s. I, s. 16; krş. 2014, II, s. 44)*", "mana atını felekler meydanına sürmek; vefa karşısında bir top gibi çevgânın önünde durmak* (Ulu Arif Çelebi, 2017, s. 221)*"* gibi ifadeler bunlardan sadece bazılarıdır.

Sonuç

Çevgân oyununa dair ilk tarihî kayıtlar, 3. yüzyılda Orta Doğu'da Arapların ve İranlıların, 8. yüzyılda Uzak Doğu'da Çinlilerin bu oyunu bilip oynadıkları yönündedir. 11. yüzyılda Orta Asya'da Türk dünyası sınırları içerisinde kaleme alınan *Dîvânü Lugâti't-Türk* ve *Kutadgu Bilig*'de çevgân oyunundan bahsedilmesi, bu oyunun Türkler arasında en azından bu asırda iyi bilinip oynandığını göstermektedir. Aynı yüzyılda İran coğrafyasında kaleme alınan destanî mahiyetteki *Şâhnâme*'de nakledilen rivayetlere göre ise daha M.Ö. 8. yüzyılda Türk ve İranlı hükümdarlar çevgân oyununu oynamaktalardı. Öte yandan, 5. yüzyılda Bizans ülkesinde çevgâna dair ilk kayıtların varlığı, bu asırdan önce çevgân oyununun Doğu dünyasından Batı dünyasına geçtiğini göstermektedir. Orta Doğu'da Araplar, İranlılar ve Türkler arasında özellikle İslâmî dönemde çevgân oyununun hayli revaç bulduğu görülmektedir. Çevgân oyununun ilk ortaya çıkış yeri ve zamanı, coğrafyalar ve kavimler arasındaki etkileşim kanalları ve intikal yolları gibi meselelerin aydınlatılabilmesi için kesin ve net sayılabilecek bilgiler mevcut olmasa da özellikle Orta Çağ'da Türklerin ve İranlıların bu oyunun gelişmesinde ve yayılmasındaki başlıca rolü yadsınamaz bir gerçektir. Gazneli Mahmûd'un çevgân oynama teklifini Arslan Yabgu'nun oyunu bilmediği gerekçesiyle reddetmesi, Büyük Selçukluların erken devirlerde çevgân oyununa aşina olmadıklarını, ancak ilerleyen dönemde devletleşme sürecini tamamlayıp da saray kültürüne intibak ettikten sonra, saray/eğlence hayatının önemli bir unsuru olan bu oyuna alıştıklarını göstermesi bakımından dikkate şayandır. Bununla birlikte, Arslan Yabgu'dan yaklaşık yarım asır sonra Büyük Selçuklulara ikbal devrini yaşatan Sultan Melikşah ve onun oğlu Sultan Sencer çevgân oyununda iyi bir oyuncu olmuşlardır. Gazneliler ve Memlüklerde çevgândâr ünvanlı üst düzey bir devlet görevlisinin varlığı kesin olarak bilinmektedir. Bu emîrin, hükümdarın çevgân sopasını taşımaktan başka, oyun için gerekli olan unsurların tedariki, muhafazası ve bakımı gibi hizmetlerden sorumlu olduğu düşünülebilir. Her ne kadar sarih bir kayıt olmasa da mevcut birtakım nakillere istinaden, Türkiye Selçuklularında da aynı işi yapan resmî bir yahut daha fazla devlet görevlisinin mevcut olup olmadığına dair çıkarımlar yapılabilir. Buna göre, tarihî ve edebî kaynaklarda rast gelinen ve doğrudan çevgân teriminden müteşekkil olan çevgândâr, emîr-i gûy ve çevgân, emîr-i çevgânî/mîr-i çevgânî, çevgânî gibi ünvanlar taşıyıp münhasıran bu iş için vazifeli bir emîrin ya da emîrlerin varlığı muhtemeldir. Bundan başka, kaynaklarda geçen emîr-i meydân/mîr-i meydân gibi ünvanları haiz olan emîr ya da emîrlerin, muhtelif gösteri ve spor müsabakalarında da olabileceği gibi, çevgân meydanlarından sorumlu olabileceği de akla gelebilir. Öte yandan, esas görevinin sultanın atlarıyla ilgili bütün işleri yerine getirmek olduğu kesin olarak bilinen emîr-i âhur/âhur beg/âhur sâlâr/kondistabl ünvanlı emîrin çevgân oyununun tertibatıyla, en azından çevgân atlarının tedariki, muhafazası, bakımı ve teçhiziyle de ilgilendiği düşünülebilir. Siyâsetnâme yazarlarının, attan düşüp yaralanma tehlikesine karşı, çevgân oyununu çok sık oynamamalarına dair hükümdarlara yaptıkları ikazlar boşa değildir. Zira gerek hükümdarların, gerekse devlet adamlarının çevgân oyunu esnasında attan düşmek suretiyle hayatlarını kaybettiklerine ya da yaralandıklarına dair azımsanamayacak miktarda misaller mevcuttur. Büyük Selçuklularda çevgâna dair bilgiler oldukça mahduttur. Irak Selçuklularında da benzer bir durum söz konusudur. Suriye Selçukluları ve Kirmân Selçukluları dönemlerinde ise çevgân hususunda herhangi bir bilgiye rastlanılamamaktadır. Selçuklu devletleri içinde çevgâna dair en geniş bilgilerin Türkiye Selçukluları devrine ait olduğu göze çarpmaktadır. Öte yandan, Orta Çağ Türk devletleri genelinde bakıldığında da Türkiye Selçukluları, çevgân konusunda bilinenler hakkında Memlüklerin ardından ikinci sıraya konulabilir. Dolayısıyla Türkiye Selçukluları devrinde çevgân oyunuyla alakanın hatırı sayılır bir derecede olduğu söylenebilir. Tabii nispeten böyle geniş bilgilerin edinilmesinde, İbn Bîbî gibi saray muhitine yakın bir şahsiyetin vücuda getirdiği *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-Umûri'l-Alâiyye* isimli hacimli bir tarihî kaynağın varlığı başlıca rol oynamaktadır. Buna rağmen, çevgâna dair daha pek çok konu ve meseleyi aydınlatabilecek bilgilerden mahrumiyeti söylemeye hacet yoktur. Diğer yandan, esasında askerî nitelikte bir oyun olan çevgânın, gulâm kökenli Orta Çağ Türk devletlerinin kuruluşundan, dolayısıyla ilk hükümdarından itibaren mevcudiyeti dikkat çekmektedir. Tolunoğulları, Gazneliler, Memlükler, Delhi Türk Sultanlığı gibi Türk devletlerinde durum bu minval üzeredir. Buna mukabil Büyük Selçuklular, Irak Selçukluları, Türkiye Selçukluları gibi Orta Çağ Türk devletlerinde ise çevgâna devletin kuruluşunda, dolayısıyla ilk hükümdarlar devrinde aşina olunmadığı, ancak saray kültürü ve teşkilatının yerleşmesi ve benimsenmesiyle çevgâna dair verilerin de ortaya çıktığı ya da arttığı görülmektedir.

Türkiye Selçuklu sultanlarının devlet işlerinden arda kalan vakitlerinde şahsa, yere ve zamana göre öncelik sıralaması değişmekle birlikte, dört temel uğraşıları oldukları görülmektedir: İçki ve eğlence meclisi tertip edip buraya iştirak etmek, ava çıkmak, seyrân etmek ve çevgân oynamak. Çevgân oynadıkları kesin olarak bilinen Türkiye Selçuklu sultanları şunlardır: I. Gıyâseddîn Keyhusrev, II. Süleymânşah, I. İzzeddîn Keykâvus, I. Alâeddîn Keykubad, II. Gıyâseddîn Keyhusrev, III. Alâeddîn Keykubad ve II. Gıyâseddîn Mesûd. Bunlardan özellikle çok iyi bir çevgân oyuncusu olduğu anlaşılan I. Alâeddîn Keykubad'ın oyundaki becerisinin ünü, Türkiye Selçuklu sınırlarını aşmıştır. Türkiye Selçuklu sultanlarının çevgâna olan ilgisi, vassal komşu ülke hükümdarları ve yabancı devlet ileri gelenleri tarafından da bilinmekteydi. Nitekim sultanların gönlünü hoş tutmak üzere, kendileri de birer çevgân oyuncusu olan komşu ülke hükümdarları, sultanlarla çevgân oyunu oynamaya hazır olmuşlardır. Yabancı devlet ileri gelenleri de sultanların çevgân oyunundaki becerilerini övmüşlerdir. Türkiye Selçuklularında yalnız sultanların değil, askerî zümreye mensup emîrler ve ordu mensupları başta olmak üzere, sivil idareden önde gelen devlet adamlarının da pek çoğunun çevgân oyunu oynadıkları görülmektedir. Hatta sultanda, çevgân oyununda maharetli olan

devlet adamlarının, devlet işlerinde de isabetli fikirlere sahip oldukları intibaı uyanmıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin en parlak döneminin yaşandığı devirler, yani I. İzzeddîn Keykâvus ve I. Alâeddîn Keykubad'ın saltanatları zamanı, çevgân oyununa dair bilgilerin ve somut misallerin en fazla olduğu dönemdir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde çevgân oyununa dair ilk bilgi için, devletin kuruluşundan sonra bir asırdan fazla bir süre geçmesi gerekmiştir. Bu süre zarfında, devlet teşkilatı ve saray hayatı da gelişimini tamamlamıştır. Çevgân oyununa dair bilgiler, kuruluş yıllarında hiç yoktur; istila devirlerinde ve devletin yıkılışı sürecinde, yani siyasî, idarî ve askerî buhranların, inhitatların yaşandığı devirlerde ise çok azdır. Dolayısıyla çevgân oyunuyla iştigalin ve oyuna karşı ilginin, devletin gücü ve ülkenin refah seviyesine paralel olduğu düşünülebilir. Bilindiği üzere, konuya dair sunduğu veriler bakımından başlıca kaynak durumunda olan İbn Bîbî'nin *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-Umûri'l-Alâiyye* adlı eseri, çevgân oynadığı tespit edilebilen ilk Türkiye Selçuklu sultanı I. Gıyâseddîn Keyhusrev'in saltanatıyla başlamaktadır. Dolayısıyla Türkiye Selçuklularının ilk dönemlerinde çevgân hususunda başka kaynaklardan yeterli bilgilerin edinilemediği malumdur.

Türkiye Selçuklu sultanlarının çevgân oynadıkları şehirler şunlardır: Konya, Kayseri, Antalya, Alâiyye ve Erzurum. Ayrıca muayyen birer yer olarak Beyşehir'deki Kubâdâbâd Sarayı çevresinde ve Kayseri civarında bulunan Yabanlu Pazarı açıklarında da çevgân oynanmıştır. Dolayısıyla bu mahallerde çevgân oyunu için kurulan ya da bu oyunun oynanması üzere tahsis edilen muayyen meydanların varlığından bahsetmek mümkündür. Türkiye Selçuklularında çevgân oyununun belirli günlerde oynanmasının bir gelenek olduğu görülmektedir. Mesela bayramlarda ve düğünlerde çevgân oyunu oynanmaktaydı. Çevgân oyununun her mevsimde oynandığı, genellikle sabah erken saatlerde oyuna başlandığı ve öğlene kadar devam edildiği, bazen de öğlen başlanıp ikindi vaktine kadar sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. Türkiye Selçuklu sultanları çevgân oyununu daha ziyade devlet hayatında ve günlük yaşamlarında vuku bulan mutluluk verici gelişmelerin ardından sevinç, neşe ve huzurdan doğan sükûnet hâlindeyken oynamışlardır. Bununla birlikte, onlar, bazen de askerî başarısızlıklar gibi olumsuz gelişmelerden sonra çevgân oynamışlardır. Bunu yaparlarken muhtemelen zihinlerini meşgul eden sorunlardan kendilerini uzaklaştırmak istemişlerdir. Çevgân oyununun öncesinde, oyun esnasında ve oyun sonrasında devlet hayatı çerçevesinde belirli âdetlerin ve teşrifatın yerine getirildiği anlaşılmaktadır. Sultan, çevgân oyunu oynamak üzere maiyetiyle birlikte meydana doğru gelirken, hâkimiyet sembolleriyle mücehhez olmuştur. Vassal bir hükümdar da sultanın alayına iştirak ediyorsa, sultanın gâşiyesini omzuna alıp onun rikâbının yanında yaya olarak yürümekteydi. Oyun öncesinde, emîrlerin sultana hediye takdimi gerçekleşmekteydi. Sultanla birlikte çevgân oyunu oynayan vassal hükümdar, sultana olan itaatini ve bağlılığını teyit eden hareket ve davranışlara oyun esnasında da devam etmekteydi. O, sultanın elinden düşen çevgân sopasını atından inip yerden almakta, temizleyip öptükten sonra sultana geri vermekteydi. Türkiye Selçuklu sultanları meydanda çevgân oynarlarken, devleti ve saltanatlarını yakından ilgilendiren hususlarda kararlar alıp uygulamışlardır. Çevgân oyununun ardından ise sultan, emîrlere ve saray mensuplarına hil'atler ve çeşitli hediyeler bağışlamış, halka açık eğlence meclisleri tertip edip ziyafet vermiştir. Oyuna da adını veren çevgân denilen sopanın, devlet hayatında başka amaçlarla da kullanıldığı görülmektedir. Nitekim sultan çevgân sopasıyla para dağıtmış, sultanın emri mucibince zanlılar çevgân sopalarıyla uzaklaştırılmıştır.

Çevgân oyunu, sultanın resmî ve özel hayatında bir spor, eğlence ve talim olmaktan başka, Türkiye Selçuklu sanatından edebiyatına kadar geniş bir yelpazede esaslı birer kültürel öge ve sembol olarak da dikkat çekmektedir. Çevgân oyununun unsurlarından olan insan, at, sopa, top ve meydan, Türkiye Selçuklu muhitinde yetişen ve eserler veren sanatçılara ve edebiyatçılara, sanatlarını ve düşüncelerini aksettirmek üzere bol malzeme sunmuştur. Türkiye Selçuklu sanatkârları saray duvarlarını süsleyen çiniler ile tabak, ibrik ve şamdan gibi saray gereçlerini, saray/eğlence hayatının önemli bir parçası olan çevgân oyunundan sahnelerle tezyin etmişlerdir. Türkiye Selçuklu şairleri ve yazarları da kaleme aldıkları edebî metinlerde, ifadelerini güçlendirmek üzere çevgân oyununun unsurlarını çok çeşitli söz sanatları çerçevesinde kullanmışlardır. Bunu yaparlarken, çevgân oyununun unsurlarının temel niteliklerini, ele aldıkları maddî ya da manevî, yani somut ya da soyut unsurların özellikleriyle bütünleştirmişlerdir. Çevgân oyununun Türkiye Selçuklu ülkesinde, özellikle önemli merkezlerde yaşayan halk tarafından da bilinip oynandığı söylenebilir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

Ahsan, M. M. (2012). Abbasiler döneminde sosyal hayat (Ev içinde ve açık havada oynanan oyunlar) (M. E. Şen, Çev.). *Tarih Okulu*, *12*, 235-260.

Aksarâyî. (1984). *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr* (O. Turan, Nşr.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Aksarâyî. (2000). *Müsâmeretü'l-ahbâr ve müsâyeretü'l-ahyâr* (M. Öztürk, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Altın, A. (2024). Türklerde çevgan oyunu ve İslam sanatına yansıması. H. Özkan & Z. Köşklü (Ed.), *Hüseyin Yurttaş armağan kitabı* (ss. 21-62). Fenomen Yayınları.

Altınay, R. (2009). Satranç. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 36, ss. 178-181). TDV Yayınları.

Arık, R. (2000). *Kubad Abad Selçuklu saray ve çinileri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Ayan, N., & Özen, F. (2017). Tarihsel süreç içinde Selçuklular devrinde Halep kalesi. *Turkish Studies*, *21*(1), 33-54.

Bozer, R., & Çeken, M. (2016). *Anadolu Selçuklu çağı mirası: Müze eserleri*. C. 1.

Bozkurt, N., & Kalfazade, S. (2000). İbrik. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 21, ss. 372-376). TDV Yayınları.

Bundârî. (1999). *Zübdetü'n-nusra ve nuhbetü'l-usra (Irak ve Horasan Selçukluları tarihi)* (K. Burslan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Çavuşoğlu, A. (2008). Çevgen/çöğen oyunu kültürü ve edebî, tasavvufî metinlerde yansıması. *İSTEM*, *11*, 159-174.

Çavuşoğlu, A. (2009). Edebi-tasavvufi metinlerde spor ve tasavvuf kültürü ilişkisine çevgen sporu zaviyesinden bir bakış. *AKADEMİAR Akademik İslam Araştırmaları Dergisi*, *6*, 191-223.

Çeken, M. (1999). *Anadolu Selçuklu dönemi maden sanatı (Türkiye müze ve özel koleksiyonlarındaki örnekler)* (Tez No. 81611) [Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Çetin, A. (2004). Selçuklu teşkilâtı'nın Memlûklere tesiri. *Belleten*, *68*(251), 105-130.

Çıplak, E. (2021). Memlûklerde la'bü'l-kürre "çevgân". *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, *4*(2), 255-263.

Çıplak, E. (2024). Memlûklerde eğitim ve tören alanları: Meydanlar. *XIX. Türk Tarih Kongresi: Kongreye Sunulan Bildiriler* (C. 2, Türk-İslam Devletleri Tarihi, ss. 189-209). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Daş, M. (2021). Selçuklularda kullanılan Batılı bir unvan: Kondistabl. *Selçuklu Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 6, 126-132.

Demirci, M. (2022). Selçuklular'da spor ve idman faaliyetleri. M. R. Akpınar (Ed.), *İslâm'da dayanışma ve spor* (ss. 225-235). Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Eroğlu, M. (1963). Çevgân. İçinde *MEB İslâm Ansiklopedisi* (C. 3, ss. 388-389). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Ersan, M. (2006). Türkiye Selçuklularında halkın eğlence hayatı. *Tarih İncelemeleri Dergisi, 21*(2), 77-92.

Evhâdeddîn-i Kirmânî. (1999). *Rubaîler* (M. Kanar, Çev.). İnsan Yayınları.

Eyduran, A. (2009. Türk kültürü ve edebiyatında çevgan oyunu. *Erdem*, *53*, 83-114.

Genç, R. (2002). *Karahanlı devlet teşkilatı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Göksu, E. (2009). *Türk kültüründe silah*. Ötüken Neşriyat.

Göksu, E. (2010). *Türkiye Selçuklularında ordu*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Gölpınarlı, A. (2016). *Yunus Emre: Hayatı ve bütün şiirleri*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Güven, Ö., & Ayan, D. (1996). Edebî metinlerde polo/çevgân. *Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Bülteni, 9*(26-27), 64-78.

Halıcı, F. (1993). Çevgân. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 8, ss. 294-295). TDV Yayınları.

Hândmîr. (1333/1954). *Târîh-i habîbü's-siyer fî ahbâr-i efrâd-i beşer* (C. 2). Ketâbhâne-yi Hayyâm.

Hasan, H. İ. (1985). *Siyasî-dinî-kültürel-sosyal İslâm tarihi* (A. Aslan, H. Aktaş, İ. Yiğit, & S. Gümüş, Çev.; C. 4, 6). Kayıhan Yayınevi.

Heyderî, S., & Derîkvendî, R. (1401/2022). Gûneşinâsî-yi tehlîlî-yi tefrîhât-ı seltenetî-yi Selcûkiyân-ı Îrân. *Târîh-i Îrân, 2*, 65-82.

İbn Bîbî. (1956). *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye* (A. S. Erzi, Haz.; I. Tıpkıbasım). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İbn Bîbî. (2014). *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye* (M. Öztürk, Çev.; II. Tercüme). Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İbnü'l-Esîr. (1987). *el-Kâmil fî-târîh (İslâm tarihi)* (A. Özaydın, Çev.; C. 10). Bahar Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1984). *Harezmşahlar Devleti tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kafesoğlu, İ. (1992). *Selçuklu tarihi*. Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.

Kara, Ö. T., & Gün, M. (2014). Kutadgu Bilig ve Divânü Lügati't-Türk'te oyunla ilgili kavramlar ve terimler. *International Journal of Language Academy*, *5*, 49-67. http://dx.doi.org/10.18033/ijla.181

Karakaş, Ş. (2024). İbn Vâsıl'ın Müferricü'l-Kürûb fî Ahbâr-ı Benî Eyyûb adlı eserine göre Eyyûbîler döneminde ordu ve donanmaya ait terimler. S. Özbek (Ed.), *Orta Çağ tarihinin kaynakları üzerine incelemeler* (ss. 81-122). Berikan Yayınevi.

Karçaalticaba, N. C. (2024). Türkiye Selçuklularında çevgan. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, *7*(2), 177-187.

Kartal, A. (2023). Anadolu'da Farsça oluşturulmuş en eski rubailer mecmuası: Mecma'u'r-Rubâ'iyyât". *KÜLTÜRK: Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi, 8*, 47-84.

Kâşgarlı Mahmud. (2006). *Dîvânü lugâti't-Türk* (B. Atalay, Çev.; C. 1-3). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaya, S. (2006). *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah dönemi Selçuklu tarihi (1192-1211).* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kevkâvus b. İskender. (2007). *Kâbûsnâme* (Mercimek Ahmed, Çev.; O. Ş. Gökyay, Haz.). Kabalcı Yayınevi.

Koca, S. (2005). *Selçuklular'da ordu ve askerî kültür*. Berikan Yayınevi.

Kortel, S. H. (2006). *Delhi Türk Sultanlığı'nda teşkilat (1206-1414)*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kortel, S. H. (2012). Tuğlukâbâd. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 41, ss. 332-333). TDV Yayınları.

Köymen, M. A. (2020). *Büyük Alâeddîn Keykubad ve zamanı* (S. Koca & S. Tarifci, Yay. Haz.). Kronik Kitap.

Kuşçu, A. D. (2013). *Eyyûbî Devleti teşkilâtı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kütük, A. (2019). Ortaçağda müessif bir kaza: attan düşerek ölme/yaralanma vakası ve detayları. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 43*(1), 182-206.
Massé, H. (1991). Cawgān. İçinde *Encyclopaedia of Islam* (C. 2, ss. 16-17).
Masûme Ş. M., & Keyûmers M. (1398/2019). Teâbîr-i ârifâne ve âşikâne-yi gûy û çevgân der eşâr-ı fârsî". *Feslnâme-yi İlmî-Tehassî-yi Mutâleât-ı Zebân ve Edebiyât-ı Ginâyî-yi Gurûh-ı Zebân ve Edebiyât-ı Fârsî, 31*, 33-44.
Merçil, E. (2011). *Selçuklular'da saraylar ve saray teşkilatı*. Bilge Kültür Sanat.
Metin, T. (2013). Türkiye Selçuklu şehirlerinde "meydan" kültürü. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, *28*(1), 209-222.
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (1375/1996). *Fîhi mâ fîh* (H. Haydarhânî, Nşr.). İntişârât-i Senâyî.
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (1390/2011). *Kolliyât-ı Şems-i Tebrîzî (Dîvân-ı Kebîr).* İntişârât-ı Peyâm-ı Adâlet.
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (2010). *Mecâlis-i seba (Yedi meclis)* (A. Gölpınarlı, Çev.). İnkılap Yayınları.
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (2014). *Fîhi mâ fîh* (A. Gölpınarlı, Çev.). İnkılap Yayınları.
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (2015a). *Dîvân-ı kebîr* (A. Gölpınarlı, Çev.; C. 1-7/2). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî. (2015b). *Mesnevî-i manevî* (D. Örs & H. Kırlangıç, Çev.; C. 1; Tıpkıbasım, C. 2). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
Mîrhând. (2015). *Ravzatu's-safâ fî sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)* (E. Göksu, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Muizzî. (1362/1983). *Dîvân* (N. Heyyerî, Nşr.). Neşr-i Merzbân.
Necmeddîn-i Dâye. (1312/1933). *Mirsâdü'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-meâd* (H. el-Hüseynî en-Nîmetullâhî, Nşr.). Matbaa-yı Meclis.
Nizâmülmülk. (1976). *Siyerü'l-mülûk veya Siyâsetnâme* (M. A. Köymen, Nşr.; C. 1: Farsça metin). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Nizâmülmülk. (1999). *Siyâsetnâme* (M. A. Köymen, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Nuhoğlu, G. (1995). *Beyhaki tarihi'ne göre Gaznelilerde devlet teşkilâtı ve kültür* (Tez No. 41848) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Özaydın, A. (1988). Abdülmelik b. Nûh b. Nasr. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, ss. 271-272). TDV Yayınları.
Özbek, S. (2001). Türkiye Selçuklularında kültürel hayat (Mevlâna'nın Fîhi mâ fîh ve Mesnevî'sine göre). *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *3*(1), 41-58.
Özbek, S. (2019). *Memlûklerde devlet ve saltanat* I. Berikan Yayınevi.
Özen, N. (2012). *Türk kültür tarihinde spor ve Türklerin spora katkıları* (Tez No. 389023) [Yüksek lisans tezi, Batman Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Râvendî. (1386/2007). *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr* (M. İkbâl, Nşr.). İntişârât-i Esâtîr.
Râvendî. (1999). *Râhatü's-sudûr ve âyetü's-sürûr (Gönüllerin rahatı ve sevinç alâmeti)* (A. Ateş, Çev.; C. 1-2). Türk Tarih Kurumu Basımevi.
Reşîdeddîn Fazlullâh. (1999). *Câmi'ü't-tevârih* (A. Ateş, Nşr.; C. 2: Farsça metin). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Selçuk, B. (2016). Klasik Türk şiirinde renkli bir oyun: Çevgân. H. Kahya (Ed.), *Proceedings Book: Bildiriler, 1. Uluslararası Bilimsel Araştırmalar Kongresi – İnsan ve Toplum Bilimleri* (IBAD-2016) (ss. 1859-1873).
Seyf-i Fergânî. (1364/1985). *Dîvân* (Z. Safâ, Nşr.). İntişârât-i Firdevsî.
Sultan Veled. (2014). *İbtidânâme* (A. Gölpınarlı, Çev.). İnkılap Yayınları.
Sultan Veled. (2016). *Sultan Veled Divanı* (V. Değirmençay, Çev.). Demavend Yayınları.
Sultan Veled. (2023). *Rebâbnâme* (V. Değirmençay, Çev.). Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
Süslü, Ö. (2021). *Tasvirlere göre Anadolu Selçuklu kıyafetleri.* Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı.
Şanverdi, Y. (2023). *Emevî halifelerinin günlük hayatları*. İKSAD Yayınevi.
Şebânkâreî. (2021). *Mecma'u'l-ensâb (Hânedanlar tarihi)* (F. Unan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Tazegül, Ü. (2017). Farklı toplumlarda polo sporu. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 6*(3), 2150-2161.
Turan, O. (2013). *Selçuklular zamanında Türkiye*. Ötüken Neşriyat.
Türkmen, M. (2009). Dünden bugüne Türk toplumlarında çevgen/çöğen/çevgan/polo oyununa genel bakış. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 183, 479-492.
Türktaş, M. (1999). Divânü Lugâti't-Türk'te yer alan ve XI. yüzyılda Türkler arasında oynanan oyunlar. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6, 61-65.
Ulu Arif Çelebi. (2017). *Dîvân (Ulu Arif Çelebi'nin Farsça divanı ve Türkçe çevirisi)* (V. Değirmençay, Çev.). Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
Yelen, R. (2021). Siyaset ve sanat bağlamında İran'da bir Memlüklü arması ve çevgândar sopası renki. *Sanat Tarihi Dergisi, 30*(1), 205-229.
Yetkin, Ş. (1988). Abbâsîler: Sanat. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 1, ss. 49-56). TDV Yayınları.
Yıldırım, T. (2016). Abbasîler'de sportif faaliyetler ve eğlence kültürü. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *26*(2), 351-367.
Yusuf Has Hâcib. (1974). *Kutadgu Bilig* (R. R. Arat, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Zeydan, C. (2015). *İslam uygarlıkları tarihi* (N. Gök, Çev.; C. 2). İletişim Yayınları.

Structured Abstract

Chovgan is a game played by two teams of players on horseback in a field, hitting the ball with their sticks to pass it through the target. Aside from debates on the origin of the word chovgan and the place and date of the game's emergence, chovgan was a game developed and popularized by the Turks and Iranians, especially in the Middle Ages, and was mostly popular in court circle. The game of chovgan was not only a sport and amusement activity, but also an important activity for military training. It is known that the game of chovgan was played in the Arab-Islamic world in the Middle Ages during the Umayyad and Abbāsid periods. In the Turkish-Islamic world, the game of chovgan was played by the Tūlūnids, Karakhānids, Ghaznavīds, Great Seljūks, Seljūks of Irāk, Khwārazm-shāhs, Seljūks of Türkiye, Zangids, Ayyubids, Dihlī Turkish Sultanate, Mamlūks, Ākkoyunlus and Karākoyunlus. In the Seljūks of Türkiye, especially in the state life around the sultān and in the daily life of the sultān, chovgan occupied an amusement place. The game of chovgan was one of the main pastimes sultāns of the Seljūks of Türkiye, along with organizing drinking and amusement party, hunting and strolling. The sultāns of the Seljūks of Türkiye who are definitely identified as having played game of chovgan are as follows: Gīāt al-Dīn Kaykhusraw I, Sulaymān-shāh II, Izz al-Dīn Kaykāūs I, Alā al-Dīn Kaykubād I, Gīāt al-Dīn Kaykhusraw II, Alā al-Dīn Kaykubād III, Gīāt al-Dīn Masūd II. The reigns of Sultān Izz al-Dīn Kaykāūs I and Sultān Alā al-Dīn Kaykubād I stand out as periods when the number of records on game of chovgan increased considerably. Alā al-Dīn Kaykubād I was apparently a outstanding chovgan player, and the fame of his skill in the game went beyond the borders of the Seljūks of Türkiye. Therefore, it is understood that as the power of the state and the welfare level of the country increased, the pleasure also increased. The first information about the game of chovgan in the Seljūks of Türkiye is found approximately one and a half centuries after the foundation of the state. During this period, the state organisation and court life also completed its development. There is no information on the game of chovgan during the foundation years of the state, and very little during the periods of invasion and the collapse of the state, that is, during the periods of political and military crisis and decline. The cities where the sultāns of the Seljūks of Türkiye played game of chovgan are as follows: Konya, Kayseri, Antalya, Alanya and Erzurum. In addition, the game of chovgan was also played around the Kubādābād Palace in Beyshehir and in the Yabanlu Bazaar area in the vicinity of Kayseri. It is understood that the game of chovgan was played in all seasons, usually starting in the early morning and continuing until noon, and sometimes starting at noon and continuing until the midafternoon. In the Seljūks of Türkiye, it was a tradition to play game of chovgan on certain days. For example, the game of chovgan was played on holidays and weddings. Therefore, it is known that there were certain field set up for the game of chovgan in these areas. The stick called chovgan, which gave its name to the game, was also used outside of the game as well. The chovgan stick was also used as a tool for the sultan to distribute coin, and to remove suspects as per the sultān's order. On the other hand, chovgan also attracts attention as a deep-rooted and important cultural element and symbol in a wide framework from social life to art and literature. In art, scenes from the game of chovgan were frequently depicted on various materials, and poets and writers used elements of the game of chovgan for elements of forms of expression such as simile and trope in their literary texts. While doing this, they integrated the basic qualities of the elements of the chovgan game with the characteristics of the material or spiritual elements they dealt with. In this study, a general evaluation of chovgan in the medieval Islamic and Turkish world is going to be made, and the subject of chovgan in the Seljūks of Türkiye is going to be examined under the headings chovgan in the state life of the Seljūks of Türkiye and the daily life of the sultān, chovgan in the social life of the Seljūks of Türkiye, chovgan in the art of the Seljūks of Türkiye, chovgan in the literary-sufic texts and eulogies written in the Seljūks of Türkiye circle.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1667048

Ordu Yöresinin Fethi ve İskânı Döneminde Bir Serhat Gazisi Olarak Sevdeş Bey ve Şeyh Abdullah

Sevdeş Bey and Sheikh Abdullah as Frontier Ghazis in the Conquest and Settlement Period of the Ordu Region

Kamil YAVUZ
(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)
Ordu Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Ordu, Türkiye
Department of History, Faculty of Arts and Sciences, Ordu University, Ordu, Türkiye
Kamilyavuz_Turkey@hotmail.com

Öz

Anadolu'nun Osmanlı hâkimiyetine girmesinden sonra, fetih sonrası yapılan tahrirlerde yerel unsurlara ve mevcut toplumsal yapılara doğrudan müdahale edilmediği görülmektedir. Bu durumun dikkat çekici örneklerinden biri, Ordu ve yöresinde gerçekleştirilen tahrirlerde ortaya çıkmaktadır. Bölgede XIV. yüzyılın başlarında kurulmuş olan ve zamanla Osmanlı egemenliğine giren Hacıemiroğulları/Bayramlu vilayetlerinde yapılan 1455 tarihli tahrirde, eski Türk askerî ve idarî sisteminin bir yansıması niteliğindeki niyabet, bölük ve divan gibi terimlere sıkça rastlanmaktadır. Osmanlı idaresi, bölgeyi ele geçirmiş olsa da belirli bir süre boyunca eski bey ailesine ve onların kurumsal yapılarına müdahale etmeme politikası izlemiştir. Ancak zamanla, ele geçirilen bölgede Osmanlı nüfuzu tam anlamıyla tesis edildiğinde, önceki beyliklerin etkisini gösteren idarî ve malî yapılar kaldırılmış ve Osmanlı sisteminin kurumları yerleştirilmiştir. Bu değişim, ilk tahrirden sonra gerçekleştirilen diğer tahrirlere de yansımıştır. Bölgenin idarî olarak kısımlara ayrılması sürecinde, birden fazla bölük oluşturulmuş ve bu bölükler, fetihte önemli rol oynayan beyler etrafında örgütlenen boy ve oymaklardan meydana gelmiştir. Ordu yöresinin fetih ve iskân döneminde etrafında önemli yoldaşlarını toplayan beylerden biri de Sevdeş Bey idi. Ancak Sevdeş Bey'in yaşadığı döneme dair detaylı kaynakların bulunmaması nedeniyle, XV. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren tutulan tahrir defterleri üzerinden onun tarihî şahsiyeti hakkında çıkarımlarda bulunmak gerekmektedir. Bu noktada tahrir defterleri temel kaynak işlevi görmekle birlikte, bazı açılardan yetersiz kalmaktadır. Nitekim 1455 tarihli tahrirde geçen "Sevdeşlü namı-ı diğer Ulubeylü Niyabeti" ifadesinde tahrir eminlerinin kimler olduğuna dair ayrıntılı bilgiler yer almamaktadır. Büyük ihtimalle, Ordu ve çevresindeki tahrirlerin de diğer bölgelerde olduğu gibi idarî birimlerin başında bulunan divanbaşılar tarafından kaleme alındığı düşünülmektedir.

Bu çalışmada, söz konusu tahrir defterlerinden hareketle Sevdeş Bey'in yanı sıra, bölgede onunla birlikte faaliyet gösteren divanbaşları, iktâ sahipleri ve şeyhler ele alınacak; böylece Ordu ve yöresinin Türk iskânına açılma sürecinde beylerin ve dervişlerin oynadıkları roller değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ordu Bölgesi, İskân, Türkleşme, Karadeniz, Ahi.

Abstract

After Anatolia came under Ottoman rule, post-conquest tahrir (tax and land surveys) reveal that the Ottomans initially refrained from intervening in local elements and preexisting social structures. A striking example of this policy is reflected in the tahrirs conducted in Ordu and its surrounding region. In the territories of the Hacıemiroğulları/Bayramlu principality, which had been established in the early fourteenth century and gradually came under Ottoman domination, the tahrir of 1455 frequently refers to terms such as niyabet, bölük, and divan, which reflect the persistence of earlier Turkic military and administrative systems. Although the Ottomans seized control of the region, they initially pursued a policy of non-interference toward the former princely family and the institutions it had established. Over time, however, once Ottoman authority was firmly consolidated, the administrative and fiscal structures that bore the imprint of the former beylik were dismantled, and the Ottoman system was introduced. This transformation is also evident in subsequent tahrirs following the first survey.

In the process of dividing the region into administrative units, multiple bölüks were established, composed of clans and tribal groups organized around the beys who had played key roles in the conquest. One of these beys, who gathered significant companions around him during the conquest and settlement of the Ordu region, was Sevdeş Bey. Since detailed sources regarding his life are not extant, it is necessary to make inferences about his historical persona based on the tahrir registers kept from the first quarter of the fifteenth century onward, when the region was thought to have been incorporated into the Ottoman realm. Although the tahrirs constitute the principal sources concerning Sevdeş Bey, they remain insufficient in certain respects. For instance, in the tahrir of 1455, while the entry "Sevdeşlü, also known as Ulubeylü Niyabeti" is recorded, no detailed information is provided regarding the identities of the survey officials. It is highly probable that, as in other regions, the tahrirs of Ordu and its environs were drafted under the authority of local divanbaşis.

Drawing upon these tahrir registers, this study examines Sevdeş Bey as well as the divanbaşis, iktāʿ holders, and sheikhs who operated in the region alongside him, thereby highlighting the roles of beys and dervishes in the process of Turkic settlement and incorporation of Ordu and its surroundings into the Ottoman order.

Keywords: Ordu Region, Settlement, Turkification, Black Sea, Ahi.

Geliş Tarihi/Received	27.03.2025
Revizyon/Revision	15.08.2025
Kabul Tarihi/Accepted	30.08.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	20.09.2025

Atıf

Yavuz, K. (2025). Ordu Yöresinin Fethi ve İskânı Döneminde Bir Serhat Gazisi Olarak Sevdeş Bey ve Şeyh Abdullah. *Turcology Research*, 84, 567-577.

Cite this article

Yavuz, K. (2025). Sevdeş Bey and Sheikh Abdullah as Frontier Ghazis in the Conquest and Settlement Period of the Ordu Region. *Turcology Research*, 84, 567-577.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Orta ve Doğu Karadeniz'in kesişme noktasında yer alan Ordu, konumu itibariyle doğu ile batıyı birleştirirken, vadiler boyunca uzanan tarihi yollarla da iç kesimlerden sahile uzanan önemli bir hat üzerinde yer almaktadır. Bu özelliğinden dolayı tarih boyunca birçok milletin uğrak noktası olmuştur. Bu kent, nihayetinde XII. yüzyılın başlarından itibaren Oğuz akınlarının da hedefi haline gelmiştir (Yıldırım, 2016, ss. 19-49). Bunun yanı sıra Trabzon Rum Devleti'nin hinterlandının Sinop'a kadar uzanmasıyla, kendilerini gazaya adayan Türk topluluklarını da bu topraklar cezbetmiştir (Finlay, 1854, s. 26; Yavuz, 2022, s. 1094). Öte yandan XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra Anadolu'ya güçlü bir Moğol akınının gerçekleşmesi, (Koca, 2015, s. 40) korunaksız yerlerden daha yüksek ve ulaşılması zor coğrafyalara göç eden Türk unsurlardan bazılarını Ordu civarı yaylalarına gelerek yurt tutmaya mecbur etmiştir (Gündüz, 1997, s. 27). Bu dönemde yöreye güçlü bir şekilde geldiği bilinen Oğuzların Çepni kolu, örgütlü boy yapıları sayesinde fetih ve iskân harekâtına girişerek yörenin Türk boylarıyla dolup taşmasını da sağlamıştır. Konumuzun öznesi olan *Sevdeş Bey* de bu dönemde bölgeye gelerek yurt tutmuş, Türk-İslam kültür ve medeniyetini temsil eden kurumların tesisine liderlik etmiş beylerden biri olarak ön plana çıkmaktadır. Yörede bulunan Türkmenler kısa sürede Çepniler (Sümer, 1992) etrafında birleşerek Ordu'yu kendilerine merkez ittihaz ederek Bayramlı (Hacıemiroğulları) Beyliği'ni (Yıldırım, 2023) kurmuşlardır. Adından da anlaşılacağı üzere beyliğin kurucusu Bayram Beydir (Ayan, 2023, s. 29; Eğilmez ve Yıldırım, 2016, s. 314; Fatsa, 2024a, ss. 28-29). Beylik, Oğuz geleneklerine göre, boy ve oymaklar (kabileler) şeklinde teşkilatlanmış ve her oymak kendi bölgesinde kendi beyi tarafından yönetilmiştir (Esterâbâdî, 2014, ss. 323-324)[1].

Fetih ve iskân döneminde bu beylik Trabzon Rum Devleti'ne karşı etkili gaza hareketine giriştiği için bölgedeki Türkmenlerin dikkatini çekmiş ve etrafında toplanmalarına vesile olmuştur. Bu durum Panaretos kroniğinde açıkça ortaya konmuştur. 1313 yılının başında dahi Bayram Beyin ve birlikte hareket ettiği Türkmenlerin Komnenoslara ait çadırları ele geçirdiklerini kroniğinde belirtir (Bryer ve Winfield, 1985, Cilt 1, s. 143). Hatta Bayram Bey'in etrafında kısa sürede gazi Ahi liderlerinin, alperenlerin toplandığı görülmektedir. Bu durum karşısında Komnenoslar kendi yaşamlarını idame ettirebilmek için Bayramlu beyleriyle akrabalık bağı kurmak zorunda kaldığı da gözükmektedir (Keçiş, 2023, s. 70). Kısa sürede Trabzon Rum Devleti'ni yıpratan bu Türkmen toplulukları içinde *Sevdeş Bey* adında bir serhat gazisinin de olduğu ve Şeyh Abdullah gibi dervişlerle birlikte hareket ederek Ordu ve civarının Türk-İslam yurdu olmasında mühim rol oynadığı belgelere yansımıştır (Fatsa, 2017, ss. 350-354, 357-360; Fatsa, 2024b, ss. 141-148). Bu şahıs etrafında gelişen olaylar ve devrin sosyal hayatına dair buluntular, mahalli tarihimiz bakımından kuşkusuz büyük önem arz etmektedir. Konuyla doğrudan veya dolaylı irtibatlı bazı ilmi çalışmalar, değerli tespitlerde bulunulmuş olsa da, farklı bakış açılarına, daha zengin bilgilere ve analizlere; alan araştırmalarına ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın da öznesi Sevdeş Bey'dir. Onun, Ordu yöresinin fethi ve Türk iskânına açılması aşamasında ortaya koyduğu mücadelelerden, dönemin sosyal ortamından ve bu ortamın öncüleri olan ahiler ile şeyhlerle olan ilişkilerinden bahsedilecektir.

Araştırmızda arşiv materyalleri BOA 13/1455 tarihli, BOA 37/1485 ve BOA 387/1520 (Başkanlık Osmanlı Arşivlerinde bulunan tahrir defterleri) tarihli tahrir defterleriyle bu orjinal tahrirlerin Ordu Yöresi I-II ve III şeklinde tasniflerinden doğrudan yararlanılmıştır. Diğer yandan da sahada halk hafızasında kalan bilgilere, hatta Sevdeş Bey'in tasarrufu altındaki mıntıkada bu güne ulaşabilen yapı kalıntılarına bakılarak bir sonuç elde edilmeye çalışılacaktır. Bilindiği üzere ana kaynakların yetersizliği durumlarda saha çalışmalarıda bu tür konularada yol gösterebilmektedir. Genel olarak bu çalışmada Sevdeş beyden sonra bölgenin Osmanlıya geçmesiyle birlikte artan arşiv kaynakları üzerinden geriye doğru bir tarih analizi yapılmaya çalışılacaktır. Amacımız, sınırlı ve dar alanda derinlemesine araştırma yaparak ulusal tarihimizin gelişimine katkı sunabilmektir.

Sevdeş Bey ve Kabilesi

Anadolu, Osmanlı hâkimiyetine girdikten sonra onların kendi iç dinamiklerine ve yapılarına dokunulmadığı fetih sonrası yapılan tahrirlerde görülür. Bu durumun en güzel örneklerinden biri daha önceden bahsettiğimiz gibi Ordu ve yöresinde yapılan tahrirlerde kendini gösterir. Bölgede önceden de var olan ve zamanla yörenin Osmanlılar'ının egemenliği altına girmesiyle Bayramlu vilayetlerin de yapılan 1455 tarihli tahrirde sıkça eski Türk askerî ve idari sisteminin bir yansıması olan *niyabet, bölük* ve *divan* gibi terimlere çok fazlaca rastlanılır (Yediyıldız ve Üstün, 1992, ss. 1-11). Osmanlılar, bir bölgeyi ele geçirseler dahi, belirli bir süre geçene kadar eski beylik ailesine ve onların oluşturduğu yapılara ilk başlarda karışmama politikası güttüğü anlaşılmaktadır. Fakat üzerinden belli bir süre geçtikten sonra fethettiği bölgede artık tamamen nüfuzunu oluşturduğunda kendinden önceki beyliğin etki ve nüfuzunu gösteren sistemleri kaldırarak kendi idari ve mali yapısını kurduğu bilinmektedir. Bu durumu Ordu yöresine ait 1455, 1485 ve 1520 tarihli tahrir defterlerinde takip edebilmekteyiz. Buradaki asıl mevzu Osmanlıların bölgeyi birden çok bölüklere ayırarak kaydetmesidir. Nitekim bu bölüklerin bölgenin fethinde önemli rol oynayan

[1] Bezm u Rezm'de anlatıldığına göre; Hacı Emir Bey'in hastalığını müteakip ülkesinin ileri gelenlerini ve hanedan mensuplarını toplayarak emirliği, oğullarının en büyüğü ve en akıllı olan Süleyman Bey'e devretmiştir (Esterâbâdî, 2014, ss. 323-324). Bu ifadeler, Bayramlı Beyliği'nde Kurultay geleneği olduğunu, beyliğin idaresinde yönetici hanedana bağllı beyler bulunduğunu ve veliaht tayininde ise en büyük ve en akıllı oğulun veliaht ilan edilğini göstermektedir.

beyler etrafında örgütlenen boy ve oymaklardan oluştuğu görülmektedir (Yediyıldız, 1984, s. 21).

Osmanlı öncesi fetih ve iskân döneminde gaza faaliyetlerinde bulunan bu kişilere, yörenin Osmanlılar tarafından ilhak edilmesinden sonra tutulan tahrir kayıtlarında onların geçmişlerine de atıfta bulunmak için kayıt zamanında yöredeki bölüklere beylerinin adı verildiği görülmektedir. Bu bölüklerin başlarındaki önemli beylerden birinin de yukarıda bahsedilen Sevdeş Bey olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum 1455 tarihindeki tahrir kayıtlarında açıkça ortaya konulmaktadır. Burada Bucak, Bedirlü, Seydi Ali Kethüda, Davud Kethüda, Ebülhayr Kethüda, Şemseddin Kethüda, Alibeğece, Fidaverende, Satılmış-ı Bayram, Çamaş, İhtiyar, Şayiblü, Sevdeşlü (Ulu Beğlü), Mustafa Kethüda, Şemseddin Kethüda ve Pir Kadem Kethüda Veled-i Çakır şeklinde adlar geçmektedir. Bu beylerin kendileri Sevdeşlü nam-ı diğer Uluğbeğ'de olduğu gibi doğrudan bölge fethinde oymaklarıyla yer almış ve başarı kazanmış alperenlerken bazıları da atadan kalmış olan kılıç hakkından dolayı imtiyazlarını devam ettiren beyler oldukları görülmektedir. Nitekim onlara dair bilgilere tahrir defterlerinde sıkça rastlanarak bu toprakların onların ata yurdları olduğu ve kadimden gelen ayrıcalıklarının varlığına dair birçok atıf yer almaktadır. Bu durumun bu beylere bulundukları bölgelerde önemli birer kimlik kazandırdığı söylenebilir (Yediyıldız, 2019, s. 54).

1455 tarihli tahrir defterinde, Osmanlı öncesi devrin idarî ve sosyal yapısına dair bilgi verilirken, Sevdeş Bey'den de söz edilir ve "Niyâbet-i Geriş-i Sevdeşlü ve nâm-ı diğer Ulubeğlü" şeklinde bir ifade kullanılır (BOA, TD, nr. 13, s. 336; Yediyıldız ve Üstün, 1992, ss. 156, 263, 280). Defterin muhteva kontekstinden de anlaşılacağı gibi bu ibarede geçen *niyâbet* kavramı, bir kadı vekilinin (naibin) hükmettiği mıntıkaya, *geriş* Sevdeş Bey'in idaresi altındaki coğrafyaya; *nâm-ı diğer Ulubeylü* ise bu mıntıkanın başka bir adının daha olduğuna işaret etmektedir. Yani *Sevdeşlü* adlî mıntıka, *Ulubeylü* diye de yörede şöhret olmuştur. Bu coğrafyaya neden *ulubeylü* denildiği ise merak konusu olabilir. Türkçe bir yapım eki ile yer adına dönüştürüldüğü anlaşılan *ulubey* tabiri, bölgede yaşamış gerçek bir şahsa ait olabilir mi? Veya Sevdeş Bey bir "*uluğbey*" olabilir mi? Hemen belirtelim ki bu iki soruya da cevap bulunabilecek özel bir materyal yoktur. Aksine, söz konusu kavramın, sıfat ad olarak birden çok şahsı kast ettiğini, bu yöndeki düşüncenin nezdimizde ağır bastığını burada belirtmeliyiz. Konuyu biraz daha açarak izaha çalışırsak;

Tahrir yazımının gerçekleştiği yıllarda bölge Bayramoğulları Beyliği içinde, fetih ve iskân sürecini yöneten beylerin adıyla zamanla 22-23 adet idarî-askerî mıntıkaya ayrılmıştır (BOA, TD, nr. 13; BOA, TD, nr. 37; Fatsa, 2024a, s. 90). Sevdeş Bey'in mıntıkası da bu yüzden *Geriş-i Sevdeşlü* şeklinde yazılmıştır. Ama söz konusu beylerin hiç biri *uluğbey* diye anılmamıştır. Demek ki tahrirde geçen bu imla, bölgede yaşamış gerçek bir şahsa ait değildir. Öyle anlaşılıyor ki, Sevdeş Bey veya emsallerinin de üzerinde bir makam sahibine, yani *büyük beylere* işaret edilmektedir. Bu ifadenin Bayramoğulları Beyliği hükümdarları ile ilgili bir sıfat olması gerektiği akla uygun düşmektedir. Bu kanaatin oluşmasında, Ulubey'e bağlı Kardeşler köyünün eski adının *Sevdeşlü* olması ve bu lokasyonun göç yolları üzerinde kritik bir yerde, ara istasyon konumunda bulunması etkili olmalıdır. Nitekim Bayramoğulları Beyliği'nin ilk merkezi Mesudiye'den kuzeydeki Eskipazar'a yapılan göç olayında buranın bir menzil noktası olarak kullanıldığı, bu sebeple Şeyh Abdullah zaviyesi ve camisinin buraya tesis edildiği anlaşılmaktadır. Bu durumda *uluğbey* tabirinin tesadüfi bir tercih olmayıp, Bayramoğulları ailesini telmihen *büyük beylerin ikamet yeri* anlamında özel bir duruma işaret ettiği kanaati hâsıl olmaktadır. Daha açık ifadeyle, göç sürecini yöneten Emir İbrahim Bey ile oğlu Süleyman Bey'in veya her ikisinin geçici ikametine atfen bu ifade tercih edilmiştir olmalıdır (Fatsa, 2024a, ss. 190-192).

Diğer yönden Bayramlu Beyliği yöneticilerinin gaza alanlarına yakın olmak için beylik merkezini sahil hattına yakın bir alana çekmek istemleri Eskipazardan bir önceki duraklarının Ulubeğ olabileceği izlenimini vermektedir. Bu durum Ulubeğ adının bu beylikle doğrudan bir ilişkisi olabileceğini düşündürmektedir. Nitekim ileride tahrir defterlerine de yansıyacağı üzere bu bölgelerin bu beylerin kadim yurtları olduğu ve vergiden muaf tutuldukları açıkça ortaya konulacaktır. Yani Uluğbeğ'in fetih ve iskânında doğrudan yer alan Şeyh Abdullah'ın da Sevdeş beyle birlikte gaza faaliyetlerine katılması ve nihayetinde elde ettikleri köyler de kılıç hakkı olarak söz sahibi olduklarını göstermektedir. Bu durum beyliğin gaza faaliyetlerinde sıkça uyguladığı bir fetih ve iskân faaliyeti olarak göze çarpmaktadır ve bölgede kurulacak olan birçok vakfın da önünü açmıştır (Fatsa, 2024, s. 144). Dolayısıyla bizlere Ordu ve yöresinin engebeli coğrafyasından dolayı tek bir elden yönetilemediği ve idari bölümlenmelere yol açtığını düşündürmektedir. Nitekim yaklaşık her bölgede Türk geleneklerine uygun bir divanın olduğu ve bu divanların da bir divanbaşısının olduğunu göstermektedir. Bahaeddin Yediyıldız'a göre Ordu merkezde divanbaşılar konumlanmışken Uluğbeyin hâkimiyet alanında bir meclisin olabileceğini ifade etmektedir (Yediyıldız, 2019, s. 65). Kanaatimizi bu şekilde belirttikten sonra, Sevdeş Bey konusuna dönebiliriz.

1455 tarihli defterin ilgili sayfasında "*Kabile-i Sevdeşlü, evlâd-ı Sevdeş, merdümzâdelerdir, yurdlarına eşerler, müsellemlerdir (.) 19 nefer*" ve yine başka bir bölümünde de "*Karye-i Sevdeşlü, yurd-ı evlâd-ı Sevdeşlü, eşkincü müsellemlerdir, 22 nefer* " diye iki ayrı kayda yer verilmiştir (BOA, TD, nr. 13, ss. 348; Yediyıldız, 2019, s. 27; Yediyıldız ve Üstün, 1992, ss. 156, 280). Bu kayıtlardan ilkinde, şimdiki Ulubey'e bağlı Kardeşler Mahallesi'nde 1450'lerde ikâmet eden 19 kişilik zümre işaret edilerek, bunların Sevdeş Bey'in torun kuşağından ve askerî (müsellem) yetkilere sahip bulundukları, ayrıca kendi mülkünde yani yurtlarında oturdukları anlatılmak istenmiştir. Söz konusu şahısların "*merdümzâde*" diye nitelenmiş olması ise hayli ilgi çekicidir (BOA, TD, nr. 13, s. 348). Farsça olan bu kavram *önder çocukları* veya *bey oğulları* anlamına gelmektedir (Develioğlu, 2006, ss.

617, 1163). Demek ki yörede *Sevdeşoğulları* diye bir *beyzâde* ortaya çıkmıştır. Nitekim 30 yıl sonraya ait kayıtlardan da ailenin yüksek konumunu muhafaza ettiği anlaşılmaktadır. Bu aileden Musa Fakı ve sonra da oğlu Mahmud Fakı, köyde veya yürüme mesafe bir yerdeki Cuma camisinde imam olarak görevli gösterilmiştir (BOA, TD, nr. 37, s. 117).

Ayrıca namı-ı diğer Ulubeğlü tabirinin de sıkça belgelere yansıması ve bu adın kullanılıyor olması Sevdeş beyin Bayramlı/Hacıemiroğulları ile yakın bir ilişki içerisinde olduğu hatta bir dönem beylik merkezinin Eskipazara'dan önce Sevdeşlü civarına alındığı (Yediyıldız, 2019, s. 54) izlenimini vermektedir. Ya da beyliğin kuruluş sahası olan Mesudiye'nin Kaleköyü'nün artık bir merkez olma hüvviyetini kaybetmesiyle Türkmenlerin sahil kesimlerine doğru bir garnizon yerleşkesi şeklinde inmesi esnasında Sevdeş beyin yurdları olan Ulubey ve civarının bu beyliğe bir ara geçiş yeri olması kuvvetle muhtemeldir (Fatsa, 2024a, s. 51). Burada asıl tartışılması gereken konuların başında Sevdeş Bey ve oymağının hangi güzergâhlar üzerinde hareket ederek günümüz Ulubey'e geldikleri mevzusudur. Bu konuda iki görüş önem kazanmaktadır. Bunlardan biri Niksar üzerinden Aybastı'ya gelmişler ve zamanla sahile doğru hareket ederek Ulubey ve civarına gelmişlerdir. Diğer bir husus ise Mesudiye üzerinden hareket ederek Ulubey'e gelmişler ve oradan da hareketle geriye doğru hareket ederek Fidaverende (Aybastı)'ye gelmiş olmalarıdır.

Nitekim Ordu ve yöresinde Sevdeş adına Fidaverende bölüğünde de rastlanmaktadır. Sevdeşlü köyünün Sevdeş beye kılıç hakkı olarak verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. Nitekim yurdu evlad-ı Sevdeş tabirinden de anlaşılacağı üzerine bu köyün kurulmasında ve daha sonra tasarrufunda Sevdeş Bey etkin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Bu köy 1455 idari taksimat içerisinde Fidaverende bölüğü olarak kaydedilen Aybastı ve civarında kurulmuştur. Günümüzde Aybastı'ya bağlı Alacalar Mahallesi sınırları içerisinde yer almaktadır (Fatsa, 2024b, s. 143). Sevdeşlü köyünde 22 nefer yaşamaktadır. Bunlardan Mehmed veled-i Ömer, Bekir veled-i Mustafa, Halil veled-i Hasan, Halil veled-i Şeyh ve Yusuf veled-i Halil müsellem olarak kaydedilmiştir. Ayrıca neferden 2'si de vergiden muaf tutulmuştur. Bu kişilerin din görevlisi oldukları anlaşılmaktadır (BOA, TD, nr. 13, ss. 218-219). 1520'ye gelindiğinde ise "*yurd-I evlad-ı Şevdeşlü*" şeklinde kayıtlarda rastlanmaya devam eden köyde 28 nefer kaydedilmiştir (BOA, TD, nr. 387, ss. 612).

Defterde geçen ikinci ibare Aybastı ilçesinin Alacalar köyü ile ilgilidir. Esasında Bulduk Kethüdâ'nın komuta ettiği Fidaverende/Fedâverende Bölüğü'nün iskân mıntıkası olan bu bölgede Sevdeş Bey adına bir köyün bulunması ve hatta köyde yaşayanların da Sevdeş Bey'in torunlarından oluşması ilgi çekicidir. 22 neferden oluşan bu topluluğun askerî ve özel statülü konumu da onların tarihsel serüveniyle ilgili olmalıdır. Yine bu köyle sınırdaş olan Kufi (şimdi Küçükyaka) köyündeki Şeyh Kutludoğmuş (Fotoğraf 1) zaviyesiyle iltisaklı Cuma caminin varlığı; keza yakın mevkideki Aybasta (ilçe merkezindeki) köyündeki Şeyh Akdoğan Zaviyesi ve camisinin hizmete açık oluşu, iki kesim arasındaki uyumlu ilişkiyi akla getirmektedir (Yediyıldız ve Üstün, 1992, ss. 151-152, 157-158).

Fotoğraf 1.

Aybastı İlçesi Küçükyaka Mahallesinde Kutludoğmuş Türbesi

Bütün bunlardan anlıyoruz ki, Ulubey mıntıkasının beyi Sevdeş Bey ile Aybastı-Kabataş-Gölköy yöresinin fatihi olan Bulduk Kethüda, hatta devrin kanaat önderleri dervişler, fakılar arasında fetih ve iskân sürecini yönetme konusunda gıpta edilecek bir uyum ve koordinasyon söz konusudur. Daha açık ifadesiyle, Türklerin on yıllara varan kuzeye göçleri, stratejik bir düzen içerisinde yönetilmiş, tesadüfe bırakılmamıştır. Kaldı ki göç sürecini yönetme şayet bir strateji olmasa idi, Türkmen gruplar arasında oluşacak iç kargaşa, fetih ve iskân sürecini de akamete uğratır, planlanan sonuç da elde edilemeyebilirdi.

Yine aynı defterin bir başka sayfasında Turaköy'e bağlı bir mezranın adının da *"Mezra-i Ulubey"* şeklinde olması da bu

manada üzerinde durmayı gerektirmektedir. Osmanlı idaresine geçişin sağlandığı bu tarihlerde Ulubey mıntıkasını yöneten Mezid Kethüdâ oğlunun "kadim yurdu" diye bu mezra tarif edilir. Kaydın transkripsiyonu ise *"Mezra-i Ulubeğlü, eşkincü müsellemlerdir. Kadimliklerine; (..) kadimlik yurd-ı veled-i Mezid Kethüda, Divanbaşı-yı Geriş-i Ulubeylü, muaf, eşmez. Heman Padişah kulluğunda ola"* (Yediyıldız ve Üstün, 1992, ss. 273-274) şeklindedir. Yediyıldız bu ibareyi şöyle izah etmiştir;

> "*Ulubey yöresinin mutasarrıfı olan Divanbaşı Mezid Kethüda oğlunun kadimden gelen ayrıcalıklarının olduğunu ve Osmanlılara karşı bazı yükümlüklerinin varlığından bahseder. Bu yükümlüklerin başında yörenin güvenliğini sağlamak gelir. Bu görev karşılığında sefere gitmez ve vergiden de muaftır. Buradan hareketle yörenin 1427'de divan başsısının Mezid Kethüda olduğu ve ihtimalen ilk tahrirde de onun yer aldığı anlaşılıyor. Fakat yörenin Osmanlı kontrolüne geçtikten sonra Mezid Kethüda'nın oğlu divanbaşı yapılmamasına rağmen onun kadimden gelen ayrıcalıklarına Osmanlıların saygı duyduğu görülmektedir. Bu durum Osmanlı Devleti'nin genel fetih ve iskân politikasıyla doğrudan örtüşmektedir."* (Yediyıldız, 2024, s. 12).

Görüldüğü gibi Mezid Kethüdâ da, Osmanlı öncesi dönemin toplumsal yapısı içinde yönetici konumunda birsidir. Onun, Bulduk Kethüda veya Sevdeş Bey ailesinden bağımsız ve tek başına böyle bir konuma sahip olamayacağı çok açıktır. Bu yüzden beyler arasında yakınlık veya nesep bağı olması kuvvetle muhtemeldir.

Sevdeş Bey, Kuşdoğan Bey ve Mezid Bey

Yörenin Osmanlılara geçişinden sonraki ilk tahririn 1427'de Hızır Paşa tarafından yapıldığını, 1455'te de Umur Bey tarafından güncellenerek mükerreren yazıldığını (Yediyıldız, 2024, ss. 11-12) yukarıda belirtmiştik. İlk tahrir elde olmadığı için Sevdeş Bey ve aile efradının 1455 öncesine dair teferruatlı bilgilere ulaşma imkânımız eldeki veriler ışığında malasef yoktur. Dolayısıyla onun bu civara nerden ve nasıl geldiği hususu da tartışmalı konuların başında gelmektedir. Bundan dolayı Bayramoğulları (Hacıemiroğulları) Beyliği ile nasıl bir ilişki içerisinde olduğu sorusuna da yeterli cevap bulmak pek kolay gözükmemektedir. Buna rağmen tahrir defterleri üzerinden bazı analizler yapılabilmektedir. Sevdeş Bey'in yaşadığı coğrafyanın konumu üzerine 1455 tarihli defterde birçok kez geriye doğru atıflar mevcuttur. Bu bilgiler ışığında onun hakkında birtakım bazı sonuçlara varmak imkân dâhilinde olabilir. Ancak ondan önce, aynı yıllarda bölgede faaliyet yürüttüğü bilinen Kuşdoğan Bey konusuna da burada kısaca değinmek konunun bütünlüğü açısından faydalı olacaktır.

Orta ve Doğu Karadeniz'e yoğun olarak yerleşen Çepniler, ilk olarak sistematik bir şekilde 1277'de Karadeniz'in uç noktalarından Sinop'ta Komnenoslar'a karşı önemli bir zafer elde etmiştir. Bu olaydan itibaren Trabzon Rum Devleti'ne doğru, doğu hattını gaza alanı haline getiren Türkmenler, yaklaşık 70 yılda 400 km'ye yakın alanı kontrol altına almışlardır (Shukurov, 2016, s. 285).

Gerek batıdan gerekse güneyden hareket ederek Ordu ve Giresun yöresine göç eden Türkmenlerin o dönemlerdeki liderlerinin Kuşdoğan Bey olması kuvvetle muhtemeldir. Bu durumu teyit eden hususlardan biri Kuşdoğan Bey'in adını taşıyan köylerin veya güvenlik yapılarının varlığıdır. Nitekim tahrir defterlerinde verilen bilgiye göre bu günkü Gölköy ilçesi Kuşluvan Mahallesi, Uzunisa'da Kuştoğan köyü, Ünye'de Kuşdoğan köyü, Bulancak'ta Kuşluhan köyü ve Dereli ilçesinde de Kuşluhan Kalesi gibi örnekler; ayrıca Trabzon Rum Devleti'nin batı sınırlarında Bayram Bey ile onun eş zamanlı faaliyetleri (Emecen, 2018, s. 135; Fatsa, 2024a, ss. 28-36) bu iddiaları destekler niteliktedir. Buna rağmen Kuşdoğan hakkında Prof. Dr. Feridun Emecen'in ortaya koyduğu çalışmadan başka maalesef elimizde bir bilgi yoktur. Mevcut bilgiler ışığında yörede bağımsız hareket eden Çepnilerin lideri olduğu düşünülen bu beyin adı konusu da tartışmalıdır. Akademik camiada genel kabul gören husus ise, *Koustouganes* şeklindeki imlanın Kuşdoğan Bey olduğu kanaatinin oluşmasıdır (Emecen, 2018, s. 135). Bu isme ilk olarak Panaretos kroniğinde rastlanmaktadır. Kuşdoğan Beyin etrafında kalabalık Çepni grubun toplandığı ve 1297 tarihinde Ünye'yi fethettiğine dair bazı bilgiler verilmiştir (Panaretos, 2019, s. 7). 1301'e gelindiğinde ise söz konusu beyin Giresun önlerine kadar geldiğinden; ancak Rum ordusu karşısında başarılı olamayıp yenildiğinden bahsedilmiştir (Lebeau, 1836, ss. 482-483). Bu tarihten sonra da herhangi bir olayda Kuşdoğan Beyin adı geçmez.

İncelediğimiz coğrafyaya yakın yerlerde adının geçmiş olması, Sevdeş Bey ile Kuşdoğan Bey arasında bir münasebet olabilir mi sorusunu ilk olarak akla getirmektedir. Fakat yeterli belge elimizde mevcut olmadığı için, bu konuda da kanaat belirtme imkânımız şimdilik yoktur. Ayrıca Kuşdoğan Bey'in adının geçtiği yıllar ile konumuz olan serhat beyi arasında bir ilişki kurmak pek kolay ve mantıklı gözükmemekle birlikte Kuşdoğan Bey'in ölümünden sonra onun yörenin fethih ve iskanında aldığı benzer rolü Sevdeş Bey'inde almış olması kuvvetle muhtemeldir. Bundan dolayı bölgedeki önemli Türkmen beyleri silsilesini daha iyi anlayabilmek için Kuşdoğan Bey yöre açısında mühim bir şahıstır. Şimdi tekrar asıl konumuz olan Sevdeş Bey'e dönebiliriz.

1455 tarihli defterde verilen bilgilerden Sevdeş Bey'in hayatta olmadığı anlaşılıyor. Hatta onun oğlundan veya kardeşinden de söz edilmemektedir. Demek oluyor ki bu zat, 1400'lü yıllardan da önce yaşamıştır. Onun fethederek iskâna açtığı mıntıkayı yöneten şahsın *Divanbaşı* Mezid Kethüdâ olduğunun belirtilmesi; yine defterde "*Kabile-i Sevdeşlü*" veya "*evlâd-ı Sevdeş*" tabirleri (BOA, TD, nr. 13, ss. 336, 348; Yediyıldız ve Üstün, 1992, ss. 157, 280), bu bey ve onun kabilesi hakkında önemli bilgiler

sunmaktadır. Bu ibareler Sevdeş Bey'in meşru mirasçıları, yani ailesini/kabilesini akla getiriyor.

Yukarıda Sevdeş Bey ahfadından olanların askerî zümreden yazıldığını izah etmiştik. Mezid Kethüdâ'nın da Ulubey ilçe merkezine tekabül eden *Mezra-i Ulubeylü*'de oturduğunu da ayrıca belirtmiştik (Yediyıldız & Üstün, 1992, ss. 157, 275). Bu üç kır yerleşmesinde oturanların tamamının kamu görevi icra edecek şekilde yüksek sınıftan yazılmış olması da tesadüf olmamalıdır. Başka bir ifadeyle Sevdeş Bey'in neslinden iki kişi imam, geriye kalan yaklaşık 50 nefer ise askerî (eşkincü müsellem) kaydedilmiştir. Çevre köylerin hiç birinde böyle bir durum söz konusu değildir (Yediyıldız & Üstün, 1992, ss. 157, 280). Bu detay, Sevdeş Bey'in kendisinden sonraki aile mensuplarının yörede askerî ağırlığının devam ettiğini, hatta Osmanlı idaresinin fiili durumu dikkate alarak, bu askerî zümreyi sevk ve idare eden (muhtemelen de torunu) Mezid Kethüdâyı yönetici (divanbaşı) olarak tercih ettiğini göstermektedir. Kaldı ki o günün toplumu üzerinde etkisi bulunan ailenin, Osmanlı idaresi tarafından da kabul edilmesi, onlarla iş tutması, devrin tabiatı gereğidir. Bütün bu verileri dikkate alarak, en az üç kuşaktan oluşan bir bey ailesinin varlığını, geriye doğru 60 yıllık süreç içinde dikkate almak gerektiğini söyleyebiliriz. Demek oluyor ki konumuzun öznesi olan Sevdeş Bey, Bayramoğulları Beyliği'nin üçüncü hükümdarı Emir Süleyman Bey'in de önemli kurmayları arasındadır.

Sevdeş Bey Mıntıkasında Sosyokültürel Durum

Bu çalışmanın ana kaynağı olan 1455 tarihli deftere göre Sevdeş Bey'in adına atfen oluşturulan adlî / idari mıntıkada 32 adet kır yerleşmesi vardır. Tamamı Müslüman Türklerden oluşan bu yerleşim alanlarında yaklaşık 340 nefer (1.700 kişi) kayda konu edilmiştir. Bunlardan 50 neferi askerî (*eşkincü-müsellem*) zümreden, 55 kişisi *zaviyedârlık* veya daha başka görevleri nedeniyle *muaf* yazılmıştır. Muaf yazılanlardan 6'sı Şeyh Abdullah Zaviyesinde, 3'ü Şeyh İlbey (Gavs Dede) Zaviyesinde ve 3 kişi de Şeyh Nebi Zaviyesinde görevli gösterilmiştir. Ayrıca 10 kişi de köylerde imamdır. Mevlânâ Alaeddin Fakı adlı bir kişi Çonkara'da *müderris* diye yazılmıştır. Görev tanımı yapılmayan 8 kişi ise *fakîh*'tir. Öte yandan *haddat* (demirci), *hayyad* (terzi), *cüllah* (dokumacı), *kazganî* (kazancı) ve *kemangerân* (okçu / Yaycı) gibi meslekî zümrelerin köy yerlerine dağılmış olması kırsaldaki canlılığı ifade eder. Bazı köy veya mezralarda nüfus hiç gösterilmezken veyahut 3-5 kişi yazılırken, bazılarında 30-35 nefer kalabalık kitle kayda konu edilmiştir (BOA, TD, nr. 13, ss. 336, 369; Yediyıldız ve Üstün, 1992, ss. 263-284). Buna bakarak Sevdeş Bey'in oymağının eğitimli ve kendi içinde örgütlü bir sosyal yapı oluşturduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Söz konusu sosyal yapının, Osmanlı öncesi dönemde hangi kurumlar marifetiyle ve ne şekilde konsolide edildiği gerçekten merak konusudur. Bu duruma cevap verebilmek için yine ana kaynağımız olan 1455 tarihli kayıtlara müracaat etmemiz gerekmektedir. Bu deftere göre Sevdeşlü/ Ulubeylü mıntıkasında bazı zaviyeli camilerin varlığı dikkat çeker ki bunlardan en önemlisi Şeyh Abdullah vakfına aittir (Fotoğraf 2-3). Konuyla ilgili kayıt şöyledir:

> *"Karye-i Şeyh-Abdullah / Vakf-ı zâviye-i Şeyh Abdullah. İki baştan mefrûz, zâviye-i mezkûreye tasarruf olunur, 6 nefer. / Şeyh Hasan v. Abdullah / Şeyh Hamza, birâder-i mezkûr / Şeyh Hüseyin, birâder-i mezkûr / Hacı Yusuf Fakîh v. Şeyh Hamza-i mezkûr / Menteşe v. Ahi Ali, damâd-ı Şeyh Hüseyin-i mezkûr, hizmetkâr-ı zâviye / Pir Ahmed, damâd-ı Şeyh Hasan, hizmetkâr-ı zâviye"* (Yediyıldız ve Üstün, 1992, s. 265).

Görüldüğü gibi Şeyh Abdullah'ın adıyla anılan köy, *iki baştan vakıf* statüsü ile yazılmıştır. Yani köy topraklarının kuru mülkiyeti ve ürün geliri Şeyh Abdullah zaviyesine, devrin hükümdarı tarafından temlik edilmiştir (Yediyıldız, 2019, s. 142). Bu işlemin hangi gerekçelerle ve ne zaman yapıldığına dair, vakfiye olmadığı için somut bir bilgi yoktur. Ancak 1450'lerde Şeyh Abdullah'ın hayatta olmayıp oğullarından, hatta torun kuşağından söz edilmiş olması, yaklaşık 50-60 yıl daha eskiye gitmeyi gerektirmektedir. Diğer bir ifadeyle Süleyman Bey döneminin bir faaliyeti bize hatırlatılır.

Fotoğraf 2.
Şeyhabdullah köyünde Şeyh Abdullah Türbesi (Mehmet Fatsa Arşivi)

Fotoğraf 3.
Şeyhabdullah köyünde Şeyh Abdullah Camisi (Mehmet Fatsa Arşivi)

Bu durumda Şeyh Abdullah, Sevdeş Bey'le aynı zaman diliminde bu bölgeye gelmiş, fetih ve iskân sürecine katılmış, dolayısıyla ona da bir *hak ediş* olarak yaşadığı köy temlik edilmiştir. Bu tahsis işleminin de Süleyman Bey tarafından veya onun yetkilendirdiği biri (muhtemelen de Sevdeş Bey) tarafından gerçekleştirildiği akla uygun gelmektedir. Şeyh Abdullah örneği, Süleyman Bey'in başka yerlerde kurduğu vakıf yapıları da akla getirmektedir. Giresun'da Yakup Halife, Şeyh İdris ve Ordu Eskipazar'da Samit Abdal vakıfları, akla gelen ilk örnekler olarak sunulabilir. Söz konusu vakıf kurumların kuruluş amaçlarından biri de, iç kesimlerden sahil yerleşmelerine ulaşımı sağlayan yollarda askerî intikallerin ve Türkmen göçünün sevk ve idaresini kolaylaştırmaktır. İşte Şeyh Abdullah'ın ve adına atfedilen vakıfların da benzer bir ulaşım sistemiyle;[2] serhat boylarındaki gaza faaliyetleriyle ilişkili olduğu çok açıktır.

Öte yandan Şeyh Abdullah vakfına bağlı cami ve zaviyede onun oğulları veya yakınları görev almış gözükmektedir. Mesela kurucu şeyhin oğulları Hasan, Hüseyin ve Hamza adlı şahıslar zaviyede; Mahmud Fakı ve Hasan Fakı da camide görevli gösterilmiştir. Şeyh Hamza oğlu Hacı Yusuf ise *fukaha*dan yazılmıştır. Şeyh Abdullah ailesinin damadı olan iki kişi zaviye hizmetinde, yine aynı kabileden 12 kişi de köydeki vakıf topraklarda üretim yapmakla mükelleftir (BOA, TD, nr. 13, ss. 338-339; Yediyıldız ve Üstün, 1992, s. 265; Tablo 1). Bu düzenlemede, bir Cuma Camisi etrafında pazar / panayır, mektep-medrese, zaviye (aş evi) en çok dikkat çekmektedir. Kaynaklarda açıkça beyan edilmemiş olsa da, bu kurumların işleyişine bakarak, vakfın aynî gelirleri olan ürünlerin muhafaza edildiği ambar, kurutulduğu fırın ve işlendiği değirmen gibi unsurları da hesaba katmak gerekir. İşte bu yapıların tesisiyle göçebe hayattan yerleşik yaşama geçişe de öncülük edilmiştir. Demek oluyor ki Şeyh Abdullah, bir yandan umumi yol üzerinde kurduğu tesislerle ayende ve revendeye yani gelip geçene hizmet ederken, diğer yandan da yarı göçebelerin yerleşik yaşama geçişine öncülük etmektedir. Ayrıca köyler ahalisinin ortak ibadet mekânında bir araya gelinmesini de sağlayarak sosyal kaynaşmaya öncülük etmektedir.

Tablo 1

Şeyh Abdullah vakfı bünyesinde görev yapan personel (1455)

	Görevlinin Adı	Oturduğu Yer	Görevi
1	Şeyh Hasan (Şeyh Abdullah'ın oğlu)	Şeyhabdullah Köyü	Zaviyedâr
2	Şeyh Hamza (Diğer oğlu)		
3	Şeyh Hüseyin (Diğer oğlu)		
4	Hacı Yusuf Fakı (Şeyh Hamza'nın oğlu)		-
5	Ahi Ali oğlu Menteşe (Şeyh Hamza'nın damadı)		Hizmetkâr-ı Zâviye
6	Pir Ahmed (Şeyh Hasan'ın damadı)		
7	Mahmud Fakı		İmam-ı Zâviye
8	Hasan Fakı		
Kaynak: Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün, *Ordu Yöresi Tarihinin Kaynakları*, I, Ankara 1992, s.265-266.			

Not. Veriler Yediyıldız & Üstün, 1992, ss. 265-266'dan derlenmiştir.

Şeyh Abdullah vakfına ait yapı kalıntısı maalesef yoktur. Köy halkının rivayetine göre, zaviyenin misafirhanesi, Şeyhabdullah köyünde kadim mezarlık içinde ahşap bir yapı iken, terk edildiği için zamanla ortadan kalmıştır. Civar köylerden gelerek toplu ibadete iştirak edenlerin bir araya gelerek panayır oluşturması için uygun, düz topografik bir yapı olan köy merkezindeki cami 1966 yılında yıkılıp yenilenmiştir. Ancak 2024 yılında bu yapı da yıkılarak ortadan kaldırılmıştır. 1455'ten 30 yıl sonraya ait kayıtlarda Şeyh Abdullah vakfına gelir getirmek üzere iki adet değirmen işletmesi, civar köylerde yol muhafızı derbentçilerin varlığına işaret edilmiş olması (BOA, TD, nr. 37, ss. 109-110; Yediyıldız ve Üstün, 2002, ss. 257-259), buranın umumi bir ulaşım rotasında olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Kızılin köyündeki dere üzerinde halen mevcut taş kemer köprü (Fotoğraf 4), bu ulaşım sisteminin numune bir yapısı olarak günümüze ulaşabilmiştir. 1642 tarihli avarız defterinde, umumi yolun Trabzon, Giresun ve Sivas bağlantıları ile derbentlerden, ayrıca çevre köylerdeki ahalinin yapacağı bakım onarımlardan detaylıca söz edilmiştir (Öz ve Acun, 2008, s. 244). Ayrıca bu tarihlerde köyde yaklaşık 110 nefere rastlanmaktadır. Bunlardan 10'u şeyhzadegân, 7'side şeyhdir. Bu dönemde Şeyhabdullah köyü iki baştan olarak zaviye tasarrufuna bırakılmıştır ve zaviyenin başındada Hasan Dede'nin soyundan gelenler vardır (KKA TD, nr. 169, v. 57a).

Sevdeş Bey'in fethiyle oluşan sosyal ortama katkı sağlayanlardan biri Şeyh Nebi, diğeri de Şeyh İlbey adlı dervişlerdir. 1455'te Şeyh Nebi ile ilgili kayıt şöyledir:

> *"Karye-i Diladun (..); El muâfiye: zâviyedâr, kadimlik yurduyla, muaftır, 3 nefer. / Şeyh Said veled-i Şeyh Nebi / Ümmet veled-i Yusuf, hizmetkâr-ı zâviye 7 Ömer veled-i Şeyh Said"* (Yediyıldız ve Üstün, 1992, s. 282).

[2] Bu tarihlerde Ordu yöresi sahillerini iç kesime bağlayan iki ana yol vardı. Bunlardan biri Ünye-Akkuş-Niksar yolu diğeri ise Ordu (Eskipazar)- Ulubey-Mesudiye-Sivas yolu idi. Söz konusu yolun kalıntıları olan köprülere, hanlara ve çeşmelere hala rastlamak mümkündür (Bkz. *BOA, HRT. h*, nr. 622 (29 Zilhicce 1341 / 12 Ağustos 1923).

Bu kısa kayıttan anlaşılıyor ki, Diladun köyünde Şeyh Nebi diye bir derviş yaşamıştır. Muhtemelen fetih ve iskân aşamasında buraya gelmiş ve de bir köy kurmuş olmalı ki, oğlu Şeyh Said'e ve torunu Ömer'e, yine zaviye hizmetkârı Yusuf oğlu Ümmet'e miras kalan topraklar "*kadimlik yurt*" diye kaydedilmiştir. Bu tarihten 30 yıl sonra yapılan kayıtlarda da bu vakıf kurumun faaliyetine devam ettiği, ancak bu defa Şeyh Nebi'nin diğer oğlu Ali Osman'ın *zaviyedâr* olduğu ifade edilmiştir (BOA, TD, nr. 37, ss. 117; Yediyıldız ve Üstün, 2002, ss. 277).

Fotoğraf 4.

Sırtdere Derbendi (Yolu) üzerindeki Sarpdere Köprüsü

Yine Ulubey ilçesinin yukarı kesiminde yer alan Kızılin Köy'ünde ise iki imamın görev yaptığı bir cami ve Şeyh İlbey oğlu Gavs Dede'nin başında bulunduğu bir de zaviyeden söz edilmiştir. Köydeki haddad, Ahi ve fakı yazılı şahıslar da ayrıca kayda değerdir. 1642 tarihli avarız defterinde de Kızılin Camisi'nin merkezi konumuna işaret edilmekte ve bu durum *"hatib-i câmi'-i karye / ferrâş-ı câmi'-i Kızılin"* ve *"zâviyedâr-ı karye-i Emir Dede"* tarzı ifadelerle belirtilmek istenmektedir. Demek oluyor ki kırsalda kurulan bu yarı resmi siteler, modern hayat düzenine geçildiği tarihlere kadar toplum içinde önemli görevler icra etmiş, hatta merkezi idare ile yerel halk arasındaki bağın istikrarlı biçimde muhafazasını sağlamıştır (Öz ve Acun, 2008, s. 246).

Sonuç

Sevdeş Bey ve onun kabilesi / oymağı hakkında bize doğrudan bilgi sağlayan ana kaynağımız, Sultan Fatih'in ilk yıllarında, Trabzon ve çevresinin fethinden az önce hazırlanmış olan 1455 tarihli tahrir defteridir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde muhafaza edilen 13 numaralı defter, Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız-Ünal Üstün tarafından transkripsiyon edilmiş ve 1992 yılında da Türk Tarih Kurumu tarafından, kaynak eser olarak neşredilmiştir. Aslında bu defter, Osmanlı Devleti'nin Amasya Valisi Hızır Paşa tarafından 1427 yılında hazırlanan, ancak henüz elde edilememiş defterin güncellenerek tekrarından ibarettir. Bu yüzden bu defterdeki çoğu bilgi 1427 ve öncesine ait olduğu düşünülmektedir. Tahrirde ara sıra geriye dönük olarak yapılan atıflar da Osmanlı öncesi döneme dair fikir edinmemize yardımcı olmaktadır. Nitekim Bahaeddin Yediyıldız, bu evrakı/tahriri, Bayramoğulları Beyliği topraklarının Osmanlı'ya katılımı sırasında tutulan *devir-teslim tutanakları* olarak niteler. Dolayısıyla, konumuzun kahramanı olan Sevdeş Bey'i ve yakın yoldaşlarını, nispeten de olsa tahrir defterleri tanıma imkânı sunmaktadır. Bundan dolayı 1455 tarihli defterdeki her detay bizim için kıymet içermekte ve anlam taşımaktadır.

Tahrir defterlerinde yola çıkarak Sevdeşlü adında bir köyün varlığı ve Sevdeş beye bağlı bir cemaatin olması bu beyin bölgedeki faaliyetleri hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Anlaşılan o ki Sevdeş beyin hinterlandı Aybastı'dan başlayarak Ulubey'e hatta oradan da beylik ailesiyle olan yakın ilişkilerinden dolayı ordu merkezdeki Eskipazara kadar ulaştığı anlaşılmaktadır. Bu bölgede 25 köy adına rastlanmaktadır. Bu köylerde de 7 imam ve 7 zaviyadara denk gelinmektedir. Bu bilgiler ışığında Sevdeş beyin aynı zaman da fetih edilen yerlerden beraber hareket ettiği alperenlerle yörenin iskan ve imar faaliyetlerinde de etkin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Onun oymağının bağlı olduğu Ulubeğ'de birçok zaviye ve derbentlere rastlanması bu durumu ortaya koymaktadır. Bunların yanı sıra Sevdeş beyin bölgenin imar faaliyetlerinde mühim rolleri olan Şeyh Abdullah, Şeyh Nebi ve Müderris Mevlana Alaaddin Fakı gibi ileri gelenler yakın temas halinde olduğu ve bölgedeki göç yolları üzerinde etkin olduğu görülmektedir. Bu kişiler arasında da bölgede önemli bir zaviyesi olan ve "ayende ve revendeye"

hizmet eden Şeyh Abdullah'la bir işbirliği içerisinde olduğu izlenimi vermektedir. Görülen o ki Sevdeş bey Ordu bölgesinin tam kalbi olan Niksar, Aybastı, Ulubey hattında yoğun bir iskan faaliyetinde bulunmuş ve bölgede önde gelen alperenlerle yakın temaslarda bulunarak onlarla bir yoldaşlık ilişkisi içerisinde bölgenin Türkleşmesinde mühim yer edinmiştir.

Ortaya konulan bütün bu anlatılanlardan çıkarılabilecek sonucu göre; Ulubey yöresinin fethi ve Türk oymakların yerleşimine açılması Sevdeş Bey adlı serhat gazisi tarafından 15. Yüzyıl öncesinde gerçekleştirilmiştir. Bayramoğulları Beyliği'ne bağlı mahalli lider şahsiyetlerden biri olan Sevdeş Bey, bölgedeki emsalleri gibi, fetih ve iskân sürecini sorunsuz yürütebilmek için, devrin şartlarında halkın saygı duyduğu Şeyh Abdullah, Şeyh Nebi ve Şeyh İlbey gibi dervişlerle iş birliği yapma yolunu tercih etmiştir. Söz konusu şahsiyetlere tanınan muafiyetler ve tahsis edilen köy veya mezra gibi ziraî üretim alanları, defterlerde *kadimlik yurt* şeklinde belirtilerek, bu yerlerin fetih ve iskân yıllarından kalma olduğuna işaret edilmek istenmiştir. Toprağa dayalı gelir kaynakları sayesinde bu kişiler ve onların neslinden gelenler, on yıllara sâri şekilde kırsal ortamın yarı resmi sosyal siteleri cami-mektep/medrese-zaviye üçlüsünün az çok istikrarlı hizmet vermesini sağlanmıştır. Bu kurumlar vasıtasıyla devletin merkezi idaresi, gerek vergi mükellefiyetine, adlî işlere ve gerekse başka alanlara dair ihtiyaç ilişkilerini bu kurumlar üzerinden sağlamıştır. Umumi yolların bakımı, güvenliğinin sağlanması, buralardan gelip geçenlerin geçici barınma ihtiyaçlarının karşılanması gibi daha başka hususlar da bu vakıflar eliyle gerçekleştirilmiş ve modern kurumların hakimiyetine kadar da bu devam etmiştir. Dolayısıyla Sevdeş Bey ve onunla birlikte hareket eden yoldaşları Ordu ve yöresinin Türk iskanına açılış evresinde hayati rol oynarak bölgeye gelen Oğuz boylarına da rehberlik yaparak onların bu topraklara yerleşim zeminlerini hazırlamışlardır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Tahrir Defterleri (TD): 13, 37, 387.

Kuyûd-ı Kadime Arşivi (KKA) Tahrir Defterler (TD): 169.

Yayınlanmış Vesikalar

Öz, M., & Acun, F. (2008). *Orta Karadeniz tarihinin kaynakları VII: Karahisar-ı Şarkî Sancağı mufassal avârız defteri (1642-43 tarihli).* Türk Tarih Kurumu.

Yediyıldız, B., & Üstün, Ü. (2002). *Ordu yöresi tarihinin kaynakları II: 1455 tarihli tahrir defteri*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Yediyıldız, B., & Üstün, Ü. (1992). *Ordu yöresi tarihinin kaynakları I: 1485 tarihli tahrir defteri.* Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Kaynak Eserler

Bryer, A., & Winfield, D. (1985). *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos.* Dumbarton Oaks Research Library and Collection.

Develioğlu, F. (2006). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi Yayınları.

Eğilmez, S., & Yıldırım, A. S. (2016). Bayramlu Beyliği ve Beylik Mirası Olarak "Ordu" Adı. S. Kılıç & A. S. Yıldırım (Ed.), *Çayeli'nden Erzurum'a Yrd. Doç. Dr. Cemil Kutlu – Armağan Kitap*- (ss. 307-346). Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Emecen, M. F. (2018). XIV. Asır Doğu Karadeniz Tarihinden Bir Safha: Hacıemiroğulları, Giresun ve Kuşdoğan Bey İlişkisi Hakkında Neler Biliyoruz?. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, (13)25, 133-144.

Fatsa, M. (2017). *Karadeniz'de Zaviyeler (15-17. Yüzyıl).* Arı Sanat Yayınları, İstanbul.

Fatsa, M. (2024a). *Bayramoğulları Beyliği (Hacıemiroğulları ve Kürtün Çepni Beyleri).* Kocaeli Sağlık ve Teknoloji Bilimleri Üniversitesi Yayınları.

Fatsa, M. (2024b). Ordu ve Yöresinin Fethi ve İskanı Sürecinde Öncü Bir Şahsiyet Olarak Şeyh Abdullah ve Müessisi Olduğu Vakıf Kurumları. S. Gülten, M. Özkan, M. Karakulak, K. Yavuz & Merve K. (Ed.), *Türkiye Cumhuriyeti'nin Kuruluşunun 100. Yıl Anısına Danişmentli Havzasında Kültür ve Tarih* (ss. 141-148). Fenomen Yayıncılık.

Finlay, G. (1854). *History of the Byzantine and Greek Empires* (C. 2). London.

Gündüz, T. (1997). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri Bozulus Türkmenleri 1540-1640.* Bilge Yayınları.

Keçiş, M. (2023). Trabzon İmparatorluğu ve Bayramlı Beyliği İlişkileri Üzerine Kısa Bir Değerlendirme. S. Gülten & M. Özkan & M. Karakulak & K. Yavuz (Ed), *Orta Karadeniz'de Türk İskanı Bayramlı/Hacıemiroğulları Beyliği* (ss. 67-71). Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Koca, S. (2015). Türkiye Selçuklu Tarihinin Akışını Değiştiren ve Anadolu'nun Kaderini Belirleyen Savaş: Kösedağ Bozgunu. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 35*, 35-84.

Lebeau. (1836). *Histoire du Bas-Empire* (M. Brosset, Ed.; C. 20). Paris.

Panaretos. (2019). *Two works on Trebizond: Michael Panaretos, Bessarion* (S. K., Trans.). Dumbarton Oaks, Harvard University Press.

Shukurov, R. (2016). *The Byzantine Turks 1204-1461*. Brill, Leiden Bostan.

Sümer, F. (1992). *Çepniler: Anadolu'daki Türk Yerleşmesinde Önemli Rol Oynayan Bir Oğuz Boyu*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.

Yavuz, K. (2022). Anadolu'da Bir Çepni Merkezi: 13-16. Yüzyıllarda Sinop ve Çevresinde Çepniler. *VAKANÜVİS- Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*. (7)2. 1090-1109.

Yediyıldız, B. (2019). *Hacıemiroğulları Beyliği'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Ordu Tarihinden İzler*. Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Yıldırım, A. S. (2016). *Ordu'nun Tarihî Coğrafyası* (Tez No. 446233). [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Yıldırım, A. S. (2023). Beyliğin Adı Üzerine Bir Analiz: Hacıemiroğulları mı? Bayramlu mu?. İçinde S. Gülten, M. Özkan, M. Karakulak & K. Yavuz (Ed.), *Orta Karadeniz'de Türk İskânı: Bayramlı/Hacıemiroğulları Beyliği* (ss. 13-26). Ordu Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

Structured Abstract

During the Ottoman Empire's expansion into Anatolia, the administration pursued a policy of preserving local structures and power dynamics in newly conquered territories, at least temporarily. Particularly in regions newly brought under Ottoman control, local beyliks, their military-administrative systems, and religious-social institutions were allowed to remain intact for a certain period. This facilitated the population's adaptation to Ottoman rule and ensured a more stable integration of the region into the central imperial system. A striking example of this policy can be observed in the region of Ordu and its surroundings, which came under Ottoman control in the first half of the 15th century.

The Ordu region had been under the rule of the Hacıemiroğulları (Bayramlu) Beylik since the early 14th century, during which time it developed a distinct military and administrative structure. An analysis of the Ottoman tax register (tahrir defteri) from 1455 reveals the frequent use of terms such as niyabet, bölük, and divan—concepts rooted in older Turkic administrative traditions. This indicates that the Ottomans initially chose not to interfere directly in the existing system. However, after consolidating power in the region, the Ottoman central authority gradually abolished these former structures and replaced them with its own administrative and fiscal institutions. This transformation becomes apparent when comparing early tahrir registers with those compiled in subsequent years.

This study focuses on the activities and historical significance of Sevdeş Bey, a local military leader and pioneer of settlement during this transitional period. Although direct sources concerning Sevdeş Bey are scarce, the 1455 tahrir defteri provides valuable indirect information regarding his sphere of influence and regional authority. The administrative unit referred to as "Sevdeşlü" or "Ulubeylü Niyabeti" in the defter is considered a reflection of his power base in the area. While detailed information about the officials responsible for this tahrir is not provided, it is highly likely that the register was compiled under the supervision of local administrative figures such as divanbaşis.

Sevdeş Bey's area of influence extended from Aybastı through Ulubey to Eskipazar, covering a wide swath of territory. Within this region, 25 villages are recorded, with seven imams and seven custodians of dervish lodges (zaviyedars), suggesting that Sevdeş Bey played an active role not only in military conquests but also in the social and religious development of the region. His interactions with prominent religious figures such as Sheikh Abdullah, Sheikh Nebi, and Mevlana Alaaddin Fakı demonstrate his strategic collaboration with religious authorities to legitimize and support the settlement process. Particularly notable is his association with Sheikh Abdullah, who maintained a prominent zaviye serving travelers and wayfarers (ayende ve revende), underscoring the institutionalized nature of their cooperation.

The principal source of this study is the 1455 tahrir defteri preserved in the Ottoman Archives of the Prime Ministry and published by Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız and Ünal Üstün. This register was prepared just before the conquest of Trabzon, during the early reign of Sultan Mehmed II (Mehmed the Conqueror), and represents a revised version of an earlier defter compiled by Hızır Pasha, Governor of Amasya, in 1427. Although the 1427 register itself has not survived, the 1455 defter is believed to contain significant information from that earlier period. As Bahaeddin Yediyıldız noted, this defter can be interpreted as a set of transfer records documenting the incorporation of Bayramoğulları Beylik territory into the Ottoman domain.

Within this context, the study analyzes Sevdeş Bey's role in guiding the settlement of Oghuz tribes into the region, his cooperation with religious leaders, and the mechanisms through which he contributed to the Ottomanization and Turkification of the area. The concentration of dervish lodges (zaviyes), frontier posts (derbents), and charitable foundations (vakıfs) in the Ulubey region—where Sevdeş Bey's influence was strongest—indicates his broader socio-economic leadership. These institutions functioned not only as religious and educational centers but also as semi-official administrative entities providing services such as taxation, judicial oversight, road maintenance, and hospitality for travelers. These functions were fulfilled through vakıf-based support and continued until the rise of modern state institutions.

In conclusion, this study explores the role of Sevdeş Bey in the conquest and settlement of the Ordu region prior to the mid-15th century, as well as his collaboration with religious figures such as Sheikh Abdullah, Sheikh Nebi, and Sheikh İlbey. The privileges granted to these individuals and the agricultural lands allocated to them—as recorded in the defter—are indicative of their foundational role in the early Ottoman settlement system. Through the tripartite institutional framework of mosque-school-zaviye, they provided religious guidance, social order, and public services, helping to integrate peripheral rural areas into the imperial structure. Sevdeş Bey, together with his companions, played a vital role in opening the region to Turkish settlement, guiding incoming Oghuz tribes, and laying the groundwork for their permanent presence.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1666427

Moğolistan'da Hâkimiyet Mücadelesi: Temücin'in Yükselişi Sırasında Mergidlerle Çatışması

The Struggle for Domination in Mongolia: Temüjin's Conflict with the Mergids during His Rise to Power

İbrahim GÜNEŞ
(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)
Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Muş, Türkiye
Department of History, Faculty of Arts and Sciences, Muş Alparslan University, Muş, Türkiye
İbrahimgn02@gmail.com

Öz

Bu makalede, Temücin'in Mergidlerle olan çatışmasının nedenlerini, gelişimini ve sonuçlarını ayrıntılı bir şekilde inceleyerek, Mergidlerin bu tarihi süreçteki etkisini ortaya konulması amaçlanmaktadır. Cengiz Han olarak tarihe geçecek olan Temücin'in Asya bozkırlarında yükselişi, Moğolistan'da yaşayan kabileler arasındaki sert mücadelelerle şekillenmiştir. Moğolistan'ı tek bir yönetim altında birleştirme amacı taşıyan Temücin, hem siyasi entrikalar hem de askerî çatışmalarla dolu uzun ve zorlu bir süreçten geçmiştir. Bu sürecin en kritik aşamalarından biri ise, Mergid kabilesiyle olan mücadeleleridir. Mergidler, bozkırda sürekli olarak güçlü bir konum elde etmeye çalışan, savaşçı bir kabileydi ve çevrelerindeki kabilelerle bitmek bilmeyen bir rekabet içerisindeydiler. Bu mücadeleye Temücin'in kabilesi Borciginler de dâhil olunca, aralarındaki gerilim daha da artmıştır. Bu da Ögelün Ana'nın zamanında Yesügey Bahadır tarafından Mergidler'e gelin giderken kaçırılması hadisesinin intikamı olmuştur. Ancak olayların dönüm noktası, Temücin'in eşi Börte'nin Mergidler tarafından kaçırılması oldu. Bu olay, onun yalnızca kişisel yaşamını değil, aynı zamanda siyasi geleceğini de derinden etkiledi. Temücin için bu, yalnızca bir eşini kurtarma meselesi değil, aynı zamanda liderlik vasıflarını kanıtlaması gereken bir sınav olacaktır. Bu krizi aşmak adına, Temücin, Kerait hükümdarı Tuğrul Han ve çocukluk arkadaşı Camuha ile bir ittifak kurdu. Bu ittifak, bozkırdaki siyasi dengeleri değiştirecek ve Temücin'i önemli bir figür haline getirecekti. Mergidlere karşı düzenlenen askerî sefer başarıyla tamamlandı ve Börte kurtarıldı. Ancak bu zafer, sadece onun eşini geri kazanmasını sağlamakla kalmadı aynı zamanda Temücin'in Moğol bozkırındaki siyasi ve askerî becerisini de geliştirdi. Artık o, sadece küçük bir kabile reisi değil, geleceğin büyük bir lideri olarak görülmeye başlanmıştı. Fakat Temücin'ın yükselişi sırasında bu kabilenin direnişi, Moğol İmparatorluğu'nun genişleme sürecinde büyük bir engel olarak görüldü. Ancak Mergidlerin lideri Tohta-behi ve ailesinin trajik sonu, bu kabile için kaçınılmaz bir sona işaret etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Temücin, Mergidler, Moğollar, Moğolistan, Moğol Boyları.

Abstract

This article aims to examine in detail the causes, development, and consequences of Temüjin's conflict with the Mergids, and to reveal the influence of the Mergids during this historical process. The rise of Temüjin -who would later be known as Genghis Khan- on the Asian steppes was shaped by fierce struggles among the tribes living in Mongolia. Temüjin, who sought to unite Mongolia under a single authority, went through a long arduous process filled with both political intrigues and military confrontations. One of the most critical phases of this process was his conflicts with the Mergig tribe. The Mergids were a warrior tribe that continuously sought to secure a powerful position on the steppe and were engaged in relentless competition with neighboring tribes. When Temüjin's own tribe, the Borjigins, became involved in this rivalry, tensions escalated even further. This conflict also carried the dimension of avenging the incident where Temüjin's mother, Hoelun, had been abducted by the Merkiss while she was en route to marry Yesügei Bahadur. However, the turning point in the events came when Temüjin's wife, Börte, was kidnapped by the Mergids. This event affected his personal life and shaped his political future. For Temüjin, it was not merely a matter of rescuing his wife but also a test of his leadership qualities. In order to overcome this crisis, Temüjin formed an alliance with the Kerait ruler Toghrul Khan and his childhood friend Jamukha. This alliance would alter the political balance on the steppe and elevate Temüjin to a prominent position. The military campaign launched against the Mergids was successfully concluded, and Börte was rescued. However, this victory not only enabled him to reclaim his wife but also further demonstrated and strengthened Temüjin's political and military capabilities on the Mongolian steppe. He was no longer seen as just the leader of a small tribe but began to be recognized as a great leader of the future. Nevertheless, during Temüjin's rise, the resistance of the Mergig tribe was perceived as a significant obstacle to the expansion of the Mongol Empire. Yet, the tragic fate of the Mergid leader Toqta-beki and his family marked the inevitable end of the tribe.

Keywords: Temüjin, Mergids, Mongols, Mongolia, Mongol Tribes.

Geliş Tarihi/Received 26.03.2025
Revizyon/Revision 06.07.2025
Kabul Tarihi/Accepted 09.07.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 20.09.2025

Atıf
Güneş, İ. (2025). Moğolistan'da Hâkimiyet Mücadelesi: Temücin'in Yükselişi Sırasında Mergitlerle Çatışması. *Turcology Research*, 84, 578-594.

Cite this article
Güneş, İ. (2025). The Struggle for Domination in Mongolia: Temüjin's Conflict with the Mergids during His Rise to Power. *Turcology Research*, 84, 578-594.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Daha sonraları Cengiz Kağan[1] unvanı ile anılacak olan Temücin'in[2] Asya bozkırlarından dünya imparatorluğuna uzanan liderlik serüveni, başlangıçta Moğolistan'da yaşayan kabilelerle çok çetin mücadelelerin neticesinde gerçekleşebilmiştir. Nitekim Temücin'in Moğolistan'ı tek çatı altında toplama adına yaptığı mücadeleler, Moğolistan'daki kabilelerle zorlu siyasi rekabetlere ve önemli askerî çarpışmalarla vücut bulmuştur. Bu sürecin en çarpıcı safhalarından biri de Mergid[3] kabilesiyle yaşanan mücadelelerdir (May, 2021, s. 109). O dönemde Bozkırların sert rekabet ortamında Mergidler diğer kabilelerle sürekli bir güç mücadelesi içerisindeydi. Daha sonra bu mücadeleye Temücin'in kabilesi Borçiginler de dahil olmuştur. Fakat Börte Ücin (Ece)'nin Mergidler tarafından kaçırılması, Temücin için yalnızca bir kişisel hadise değil, aynı zamanda onun siyasi ve askerî anlamda yükselişe geçtiği dönemin de kırılma noktası olmuştur. Bu krizi aşmak için Kerait[4] lideri Tuğrul Han[5] ve çocukluk arkadaşı Camuha[6] ile bir ittifak kuran Temücin, Mergidlere karşı düzenlenen harekâtı başarıyla sonuçlandırması, sadece Börte'nin kurtarılmasını sağlamamış, aynı zamanda Temücin'i bozkırın siyasi ortamında tanınan bir lider haline getirmiştir.

Bununla birlikte eşi Börte'nin Mergidler tarafından kaçırılması, bu düşmanlığı derinleştirerek dönemin güç dengelerini yeniden şekillendiren bir olaya dönüşmüştür. Temücin ile Mergidler aralarındaki düşmanlık ise sıradan bir kabileler arası çatışmanın ötesine geçmiştir. Nitekim Mergidlere karşı kazanılan bu zaferin etkileri de kendisi için şahsi bir intikam öyküsünün çok ötesine geçmiş ve bu sayede kabileler arası ittifakları güçlendirerek liderlik meziyetlerini pekiştirmiş ve Moğol coğrafyasındaki güç dengelerini kendi lehine çevirmiştir. Öyle ki eşi Börte'nin kaçırılması ve bu kaçırılmanın intikamının alındığı hadiseler, Temücin'in kişisel hesaplaşmalar ve Moğol coğrafyasının kaderini değiştiren önemli bir hadise olarak bakmak gerekmektedir. Bu da dünya tarihinin şahitlik ettiği en büyük istila sürecinin filizlendiği bir süreci tetiklemiştir. Temücin'in bu süreçteki başarıları, onun ileride dünya tarihini değiştirecek olan Moğol İmparatorluğu'nun temellerini atmasında kritik önemde nedeniyle akademik çevreler tarafından uzun zamandır ilgi görmesine rağmen Mergidlerin bu süreçteki rollerine doğrudan temas eden çalışmaların sayısı çok azdır.[7] Bu makalenin yazılış amacı da Temücin'in Mergidlerle olan mücadelesinin nedenlerini, süreçlerini ve sonuçlarını detaylı bir şekilde inceleyerek, hususi olarak Mergidlerin bu mücadeledeki rollerine odaklanılacaktır.

Temücin'in Mergidlerle Mücadelesinin İlk Safhası

Mergidler, Moğolistan'ın kuzey kesimlerinde yaşayan, hayvancılık ve avcılıkla geçimlerini sürdüren, bağımsız ve güçlü bir göçebe kabileydi. Bunlar, Selenge ve Orhun Nehirleri havzasında yaşayan üç kabileden oluşan bir konfederasyondu. Uduyid Mergidleri, aşağı Orhun Nehri yakınlarındaki Buur-heer'de; Uvas Mergidleri, Orhun ve Selenge Nehirleri arasındaki Tar'da; Khaad Mergidleri Selenge Nehri üzerindeki Haraci-heer'de yaşıyordu (Biran, 2007, s. 29; Çelikbilek, 2022, s. 419; Fletcher, 1986, ss. 11-50; Golden, 2011, s. 77; Gülensoy, 1967, s. 189; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 48, 271; Reşidüddîn, 1373 hş, I, s. 93; Reşidüddîn, 1364 hş, I, s. 71). Mergidlere dair bilinen en eski kayıtlar ise Kuzey Çin'deki Kitanların Liao Hanedanı kroniklerinde yer almaktadır. Bu kayıtlara göre, 1096-97 yıllarında Mergidlerin, Taizu Kağan'ın Shoulong döneminin üçüncü yılında (1097) başkanı Hu Lu Ba Kıtay devletine gelip vergi sunduğu aktarılmaktadır (Gambat, 2019, s. 105). 1129 yılında ise Mergid savaşçılarının, Kitanlarla birlikte Türkistan'da Karahitay Hanedanı'nı kurdukları bilinmektedir. Bu durum, Mergidlerin Moğolistan bölgesi dışında daha geniş bir coğrafyada etkili olduklarını ve farklı siyasi oluşumlara katıldıklarını ortaya koymaktadır. Ancak, bu olaydan sonra Mergidlerin tarihine dair veriler giderek azalmış ve topluluğun izleri belirsizleşmiştir. Bu belirsizlik, Mergidlerin başka gruplarla asimile olduklarını ya da siyasi güçlerini kaybederek tarih sahnesinden çekildiklerini

---

[1] Cengiz Kağan kaynaklarda Moğolca: -Çingis Kağan; Çince: Taizu (太祖) (*Yuan Shi*, 1976, I, s. 1); Arapça/Farsça: چینککیز خان (Reşidüddîn, 1911, s. 1) , چنگیز خان (Vassâf, 1401 hş, I, s. 5) , جنکزخان (İbnü'l-Esîr, 2003, X, s. 401; Kalkaşendî, 1914, IV, s. 305) , جَنْکِزْ خَان (İbn Haldûn, 2006, V, s. 132) şeklinde geçmektedir.

[2] Bu isim kaynaklarda Çince: 鐵木真 (Yuan *Shi*, 1976, I, s. 1); Arapça/Farsça: تموجین (Nesevî, 1953, s. 11.) şeklinde geçmektedir.

[3] Mergid ismi Türkçe'de "doğan" anlamına gelen "bürgüt" kelimesinin karşılığıdır. Bk. Besli, 2010, 160. Kaynaklarda isimleri muhtelif şeklinde geçmektedir. Bk. Moğolca: ; Çince: Yuan *Shi*, 1976, I, s. 6; Arapça/Farsça:مرکیت -Atamelik Cüveynî, 1388 hş, s. 152; Reşidüddîn, 1364 hş, I, ss. 71-74; مرگیت -Reşidüddîn, 1373 hş, I, s. 93). Doğrusu Merkid kullanımıdır.

[4] Temüçin ve Kerait ilişkileri hakkında bk. Dunlop, 1944, s. 276-289; Togan, 1998.

[5] *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde genellikle Toorul şeklinde geçmektedir. Daha sonra Van/Ong Han انك خان unvanı alacaktır. *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 49; Cüveynî, 1388 hş, s. 135; Reşidüddîn, 1373 hş, I, s. 361: Reşidüddîn, 1911, II, s. 88; Ebul'l-Farac, 1999, II, s. 476.

[6] Moğolca: ; Çince: 扎木合 (*Yuan Shi*, 1976, I, s. 13) ; Arapça-Farsça: جاموقه (Reşidüddîn, 1373 hş, I, s. 121).

[7] Bu konu hakkında bk. Kayirken, 2020, ss. 35-49.

düşündürmektedir (Atwood, 2004, s. 347).

Mergid etnonimine gelince Moğolca'da "bilge, akıllı" ve "yetenekli, mahir okçu, hedefi vuran" anlamlarını taşıyan Mergen kelimesinden, Moğolca ve Türkçe'de kullanılan çokluk ekleri -t veya -d aracılığıyla türetilmiş ve Mergid formunu almıştır (Çelikbilek, 2022, s. 522). Bununla birlikte Mergidlerin kökeni kaynaklarda farklı şekillerde yer almaktadır. Reşidüddîn'e göre Mergidler, Moğolların bir kolu olarak bilinen ve "اودویوت-Uduyut" kavmi adıyla da anılan savaşçı bir topluluktu. Moğollar arasında bunlar "مرگیت-Mergit" veya "مگریت-Megrit" olarak da adlandırılmıştır. Benzer bir biçimde "بکرین-Bigrin" kavmine "مکرین-Mikrin" denildiği belirtilmektedir. Ancak kayıtlarda geçen "مگریت-Megrit" adıyla bu topluluk arasında doğrudan bir bağlantı olmadığı anlaşılmaktadır.[8]

Bu ayrım, dönemin tarihçilerinin farklı kabileleri isim benzerliği nedeniyle birbirine karıştırmadığını ve her topluluğun özgün bir kimliğe sahip olduğunu düşündürmektedir. Reşidüddîn'in verdiği bilgilere göre Uduyut/Uruyut-Mergidler, dört ana kola ayrılmıştır: مودان/Mudan, تودااقلین/Tuda Kalin,مکرین اوهز-اوهر/Uhez-Uher Mekrin ve جیون/Cüyun. Bu iç yapılanma, Mergidlerin göçebe toplumlar arasında güçlü bir örgütlenme modeline sahip olduklarını ve kabile içi bölünmelerin belirli bir sistematik çerçevesinde gerçekleştirdiklerine benziyor. Esas olarak Reşidüddîn, Mergidler hakkında verdiği bilgilerin sonunda, bu kavmin son derece büyük bir orduya sahip olduğunu ve savaşçı bir kimlikle öne çıktığını vurgularken, Mergidleringelişmiş bir askerî organizasyona [9] ve dönemin diğer göçebe kabileleriyle kıyaslandığında dikkate değer bir savaş gücüne sahip oldukları göstermektedir (Handmîr, 1333, III, s.74; Muhammed Kazvinî, 1390 hş, s. 28; Reşidüddîn, 1373 hş, I, s. 93; Reşidüddîn, 1364 hş, I, s. 71). *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde ise Mergidler daha çok Üç Mergidler şeklinde geçmektedir (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 38-43: Moses, 1996, s. 79). Bu veriler ışığında Reşidüddîn ile *Moğolların Gizli Tarihçesi* arasındaki kaynak farklılıkları, Mergidlerin kabilesel yapısı ve kökeni konusunda bazı çelişkiler ortaya koymaktadır. Nitekim Reşidüddîn, Mergidleri Moğolların bir kolu olarak tanımlayarak onları Uduyut kavmiyle ilişkilendirmekte ve dört ana kola (Mudan, Tuda Kalin, Uhez-Uher Mekrin ve Cüyun) ayırmaktadır. Buna karşın *Moğolların Gizli Tarihçesi*, Mergidleri daha dar bir grup olan "Üç Mergidler" (Gurban Merged) şeklinde anmakta ve kabile yapılanmasını Reşidüddîn kadar ayrıntılı vermemektedir. Reşidüddîn'in geniş coğrafyayı kapsayan sistematik yaklaşımına karşılık, *Moğolların Gizli Tarihçesi* Mergidler hakkında daha çok Temücin'in yaşam öyküsüne ve onunla doğrudan bağlantılı olaylara odaklanmıştır.

Mergidler, güçlü bir savaşçı topluluk olarak, Moğolların askerî harekâtlarının genişlediği dönemde Temücin ile sık sık karşı karşıya gelmiş ve bu mücadeleler her iki taraf için de derin etkiler bırakmıştır. Temücin'in Mergidlerle olan düşmanlığı aslında babası Yesügei'nin zamanına, yani annesi Ögelün'ün[10] kaçırılması olayına kadar uzanmaktadır. Kaynaklara göre, Bartan'ın oğlu Yesügei, Ambahai'nin esir alınarak Çin'e gönderildiği sırada Onon Nehri kenarında kuş avlamaktaydı. O esnada nehrin kıyısından geçen bir kafile, Olhunuud boyundan Ögelün adında bir kadını Mergidlere gelin olarak götürmekteydi. Gelinin güzelliğinden etkilenen Yesügei, derhal kardeşleri Hehün Taiji ve Daridai'ye haber vererek konvoya baskın düzenlemiş, bu sırada gelinin kocası İh Çiledü kaçarak canını kurtarmış, Yesügei ise Ögelün'ü eş olarak alıp evine götürmüştür. Bu olay, Moğol toplumunda alışılagelmiş bir uygulama olarak görülse de aslında o dönemde kabileler arasında savaş nedeni olarak kabul ediliyordu. Ayrıca bu durum kabileler arasındaki çatışmaların yalnızca anlık askerî hamlelerden ibaret olmadığını, geçmişteki olayların uzun vadeli etkilere yol açarak nesiller boyunca devam eden husumetlere neden olabildiğini göstermesi açısından devrin Moğol içtimai yapısı hakkında bize fikir vermektedir. *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde geçen bu anlatının epik bir dille aktarıldığı görülmektedir. Ancak, tarihsel gerçeklik açısından değerlendirildiğinde, bu olayın ilerleyen dönemde Mergidlerin Borçigin boyuna karşı intikam duygusuyla hareket etmelerine neden olduğu değerlendirmesini yapmak, nerden bakılırsa bakılsın, doğru bir tespit gibi gözükmektedir. Nitekim Ambagai'nin tutsak edilmesi sonrasında Moğollar ve Taiçudlar, Onon Irmağı kenarındaki Horhonag Vadisi'nde toplanarak Hutula'yı kağan seçmesi ve bu gelişmeyle birlikte Temücin'in bağlı olduğu Borçiginler ile Mergidler arasındaki mücadele yeni bir aşamaya geçmesi bunu göstermektedir. Bu süreçte geçen olayalardan da kabileler arasındaki rekabetin yalnızca bireysel çatışmalarla değil, uzun süreli siyasi ve askerî dönüşümlerle şekillendiğini göstermesi açısından ayrıca dikkate değerdir (*Altan Topçi*, 1974, I, s. 622; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 22-23; Sayers, 1990, ss. 161-162).

Netice itibariyle Mergidler ile Borçiginler arasındaki düşmanlık, çok daha eskiye, Yesügei ve Ögelün arasındaki olaylara kadar uzanması ve Yesügei'nin, Mergidlere gelin olarak götürülen Ögelün'ü kaçırması, her ne kadar dönemin kabile adetleri çerçevesinde olağan bir uygulama olarak görülse de kabileler arasında kalıcı ve derin husumetlerin tohumunu atmasına neden teşkil etmeye yetmiştir. Gel gelelim bu olay da yalnızca bireysel bir eylem olması dışında aynı zamanda Mergidlerin

[8] Kaynaklarda geçen Mekrid, Mergid, Mergid isimleri arasındaki ilişkiler hakkında şu çalışmaya bakılabilir: Serruys, 1963, ss. 434-445.

[9] Bu husus hakkında bk. Sverdrup, 2016.

[10] Klasik Moğolcası ᠦᠯᠡᠭᠡᠨ/-Ögelün şeklindedir. Hö'elün, Ö'elün, Ögelün, Högelün versiyonları da bulunmaktadır. Bk. *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 22 vd; *Moğolların Gizli Tarihi*, 2010, s. 16 vd; *Altan Topçi*, 1974, I, s. 622; Sagang Sechen, 2023, s. 43.

Borçiginler karşısında intikam güdüsüyle hareket etmelerine zemin hazırlayan uzun vadeli bir çatışma silsilesinin başlangıcını teşkil etmiştir. Nitekim Ambagai'nin tutsak edilmesinin ardından yaşanan gelişmeler, özellikle Horhonag Vadisi'nde Hutula'nın kağan seçilmesi ve ardından Temücin döneminde Mergidlerle girilen mücadeleler, boş kalan Moğolistan hakimiyetine dönük bir nitelik kazandığını göstermektedir. *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde daha epik bir dille anlatılan bu olaylar, Büyük Moğol İmparatorluğu'nun kuruluş şafağında, Moğol toplumunun sosyal ve siyasi yapısında bireysel eylemlerin kabileler arası uzun süreli güç mücadelelerine nasıl dönüştüğünü ve bunun da Temücin'in Kağan olma yoluna giden süreci tetiklediğini açıkça ortaya koymaktadır.

Yesügei'nin hayatta olduğu dönemde Mergidlerden intikam adına bir hamleye dair kaynaklarda bir anlatıya rastlanmıyor. Ögelün, artık Yesügei'nim eşi olmuş ve ondan da hamile kalmıştır. Nitekim Devrin kaynaklarının anlattığına göre Yesügei'nin Tatarlara karşı kazandığı savaşın ardından esirlerle birlikte döndüğü sırada, eşi Ögelün'ün Onon Nehri kıyısında doğum yaptığı ve bu çocuğa Temücin adının verildiği belirtilmektedir. Aynı kaynaklara göre bu isim, Yesügei'nin yanında getirdiği esirlerden biri olan Tatarlardan Temücin-üge ile bağlantılı olarak verilmiştir. Bu durum, savaşlar ve esir değişimlerinin dönemin isimlendirme pratikleri üzerindeki etkisini ortaya koymasından önemlidir. Ayrıca, bir savaş esirinin adının bir liderin oğluna verilmesi, o dönemde esirlerin statüsü ve onların toplum içindeki algısı hakkında da fikir vermektedir. *Moğolların Gizli Tarihçesi*'ne göre, Temücin henüz dokuz yaşındayken-muhtemelen 1171-72 yıllarında-Moğol geleneklerine uygun olarak babasının refakatinde eş bulmak üzere yola çıkmıştır. Moğol toplumunda buna benzer hadiseler, kabileler arası evlilikleri yalnızca bireysel bir bağ kurma aracı olması dışında aynı zamanda siyasi ve sosyal ilişkileri güçlendiren bir mekanizma olarak görmekteydi[11]. Bu nedenle, dokuz yaşına basan her erkek çocuğun farklı bir kabileden kız istemesi sıradan bir uygulamaydı. Aynı şekilde, kendi kabilesinden bir kızla evlenmenin yasak olması, kabileler arası dengeyi koruma çabasıyla da açıklanabilir (*Altan Topçi*, 1974, I, ss. 623-624; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 25-26).

Bununla birlikte Yesügei'nin Olhunuud Kabilesi'nden kız istemesi, basit bir evlilik girişiminden çok daha fazlası olarak değerlendirilmelidir. Geçmişte Ögelün'ü kaçırmış olması nedeniyle bu kabileyle düşmanlık içinde olduğu düşünüldüğünde, bu evlilik girişiminin aynı zamanda siyasi bir uzlaşma çabası olduğunun tespitini yapmak mümkün gözükmektedir. Yesügei, geçmişte yarattığı düşmanlığı, diplomatik bir evlilik yoluyla sona erdirmek istemiş olabilir. Ancak, tarihsel süreç gösteriyor ki Moğol kabileleri arasındaki düşmanlıklar yalnızca evlilik yoluyla ortadan kalkmamış, aksine bazı durumlarda daha da derinleşmiştir. Nitekim Yesügei'nin Olhunuud nezdinde Mergidlerin intikam alma riskine karşı oluşturmak istediği planı beklediği gibi ilerlememiştir. Yolda Naymanlar'dan Dai-Setsen ile karşılaşan Yesügei, ona yolculuğunun amacını anlatmıştır. Kaynaklara göre Dai-Setsen, Temücin'den etkilenmiş ve rüyasında Aksungur kuşunun güneş ve ayı elinde tutarak kendisine doğru geldiğini gördüğünü söyleyerek, kendi kızı Börte'yi Temücin'e uygun bir eş olarak teklif etmiştir. Moğol toplumunda rüyaların kehanet niteliği taşıdığı düşünüldüğünden, Dai-Setsen'in bu olayı Temücin'in gelecekte büyük bir lider olacağına dair bir işaret olarak yorumladığı anlaşılmaktadır. Kaynaklardaki bu tür rüya anlatıları, yalnızca tarihi olayları değil, aynı zamanda Moğol toplumunun inanç sistemlerini ve liderlik anlayışını da etkilediğini hesaba kattığımızda Yesügey buna şartsız bu teklife sıcak bakmış gibi gözükmektedir. Çünkü Börte'nin Temücin'den bir yaş büyük olmasına rağmen Yesügei bunu sorun etmeyişi ve Moğol geleneklerine uygun olarak oğlunu nişanlısının ailesinin yanında bırakarak kabilesine dönmek üzere yola çıkması bunu kanıtlar niteliktedir. Bu karar, Moğol toplumunda evlilik yaşına dair katı kurallar olmadığını ve evliliklerin daha çok siyasi ve güvenlik kaygıların birer neticesi olduğunu göstermesi açısından ayrıca dikkate değerdir (*Altan Topçi*, 1974, I, ss. 623-624; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 25-26;Sagan Setsen, 2023, s. 44; *Yuan Shi*, 1976, I, s. 3).

Yesügei'nin dönüş yolculuğu ise beklenmedik bir şekilde sona ermiştir. Tsegtser'de toy yapan Tatarlardan bir grupla karşılaşan Yesügei, bu kişilerin daveti üzerine yemek yemiş ve yemeğine gizlice zehir katılmıştır. Zehir yavaş etkisini gösterirken Yesügei üç gün boyunca hayatta kalmayı başarmış, ancak sonunda ölmeden önce Mönlig adında bir dostuna, dul kalacak eşine ve yetim kalacak çocuklarına göz kulak olmasını vasiyet etmiştir. Bu hadise de bir liderin ölümünden önce çocuklarının korunmasını bir dosta emanet etmesi, Moğol toplumunda sadakatin ve dostluk bağlarının ne kadar önemli olduğunu açıklamaktadır. Ancak Yesügei'nin ölümü, Temücin'in ailesi için büyük bir felaket ile neticelenmiştir. Nitekim onun ölümü, sadece ailesi için değil, aynı zamanda Moğol kabileleri arasındaki gücü dengesi açısından da önemli bir kırılma noktalarından biri olmuştur. O dönemde de Moğol toplumunda liderin ölümü, sadece kişisel bir kayıp olarak akdedilmesinin ötesinde kabile içinde bir belirsizlik ve zayıflık kaynağı olarak görülüyordu. Yesügei'nin akraba kabilelerden olan Taiçiudlar, kocasının ölümünü fırsat bilip Ögelün ile çocuklarını kabileden uzaklaştırmak istemişlerdir. İlk olarak Ambagai'nin ölümünden sonra eşleri tarafından yapılan bir cenaze yemeğinde bunları çağırmakla kalmayarak, Ögelün buna sitemde bulununca da haklı olmasına rağmen tepki ile karşılanınca Taiçudlar, Ögelün ile çocuklarını geride bırakıp onları terk etmişlerdir (*Altan Topçi*,

[11] Moğolların içtimai hayatı hakkında şu çalışmalara bk. Vladimirtsov, 1995; Sechin-Hyer, 1979.

1974, I, ss. 623-624; Benâketî, 1348hş, s. 362; *Moğolların Gizli Tarihçesi,* 2011, ss. 29-33; Sagan Setsen, 2023, ss. 45-48; *Yuan Shi*, I, 1976, s. 3;).

Kaynaklara da açık bir şekilde aksedildiği üzere Ögelün ve çocuklarının Taiçudlar tarafından terkedilmiş olması Temücin'in hayatında asıl kırılma noktasını teşkil etmiştir. Fakat kabilesi tarafından geride bırakılan ve altı çocukla yalnız kalan Ögelün tek başına çocuklarını büyütmeye çalışmış ve kendini etrafta bulunan av hayvanları ile hayatlarını devam ettirmiştir. Bu avlardan birinde *Moğolların Gizli Tarihçesi*'ne göre ağa takılan bir balığı (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 33) *Altan Topçi*'ye göre ise tarla kuşunu (*Altan Topçi*, 1974, I, s. 625) Temücin'in üvey kardeşleri Bekter ve Belgüdei tek başına sahiplenirken, Temücin ve Hasar'a bu avdan pay vermemişlerdir. Bu sebeple Temücin ve Hasar; Bekter'i yalnız buldukları bir sırada arkadan yaklaşıp öldürmüşlerdir. Bu Temücin'in ilk öldürme hadisesi olmuştur (Altan Topçi, 1974, I, ss. 625-626; Benâketî, 1348hş, s. 362; Hândmîr, 1333hş, III, s. 16; Ligeti, 1958, s. 234; May, 2007, ss. 6-7; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 33-35; Vladimirtsov, 1995, s. 137).

Taiçiudlar, Temücin ve kardeşlerinin büyüyerek ileride kendi iktidarlarını tehdit edebilecek bir güç odağı haline gelebileceklerini öngörmüş olmalıdır; bu kaygıyla yanlarına belli bir miktar asker alarak onların peşine düşmüşlerdir. Dönemin iktidar yapısında müstakbel rakiplerin henüz güç kazanmadan etkisizleştirilmesi, yaygın bir siyasi refleksi yansıtmaktadır. Bununla birlikte Ögelün, yaklaşan tehlikeyi haber aldığında çocuklarını yanına alarak bir çalılığa saklanmış; ancak Tayçiudlar, Temücin'in teslim edilmesini talep etmiştir. Mevcut koşullarda annenin sergilediği bu koruyucu davranış, ailenin hayatta kalma planının bir parçası olarak şekillenmiştir. Temücin, öncelikle ormana kaçarak kurtulmayı planlamışsa da kısa süre içerisinde Tayçiudlar tarafından yakalanarak tutsak edilmiştir. Esaret altında geçirdiği süre boyunca, kendisini gözetlemekle görevlendirilen kişiyi öldürerek kaçmayı başarmıştır. Bu kaçış da Temücin'in karakterinde erken dönemlerden itibaren gözlemlenen irade ve kararlılığın somut bir tezahürü olarak değerlendirilebilir. Kaçışın ardından Sorhon-şar adlı bir kişi, Temücin'i muhafaza ederek Tayçiudlara yeniden yakalanmasını engellemiş; kişisel sadakat ve bireysel risk alma gibi unsurlar, burada belirleyici rol oynamıştır. Son olarak, ona ailesine dönebilmesi için bir at ve az miktarda azık temin etmiştir; bu küçük fakat mühim yardım, Temücin'in hayatta kalma mücadelesinde önemli bir yere sahiptir (*Altan Topçi*, 1974, I, ss. 626-628; Benâketî, 1348hş, s. 362; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 35-38; Reşidüddîn, 1373hş, I, s. 325). Ailesine kavuşan Temücin ise Burhan Haldun'un güneyindeki Sengür Çayı'nın (Mavi Irmak) kenarında yaşayarak sıçan ve sincap avlayarak hayatlarını devam ettirmeye çalışmıştır (*Altan Topçi*, 1974, I, ss. 626-628; Benâketî, 1348hş, s. 362; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 38).

Büyüyen ve artık evlilik çağına gelen Temücin, geleneksel siyasi ittifakların pekiştirilmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilen evlilik yoluyla güç ilişkilerini sağlamlaştırmak amacıyla, Börte'yi almak üzere kardeşi Belgüdei ile birkte yola çıkmıştır. Fakat Yesüge'nin ölümü ile birlikte Temücin'in içine düştüğü zayıflıl Dai-Setsen'in eskisi kadar bu evliliğe razı gelmemesine neden olabilirdi. Ancak gelişmeler bu yönde ilerlemediğinden korkulan olmamış ve Temücin'i gören Dai-Setsen, onun bu ziyaretinden memnuniyet duymuş ve nişanlısını almasına izin vermişti. Nişanlısını alarak geri dönen Temücin, kısa süre sonra ailesiyle birlikte bulunduğu yurtların Mergidlerin saldırısına uğramasıyla yeni bir krizle karşı karşıya kalmıştır; çünkü bu olay, uzun süre Öelün'ün intikam almayı bekleyen Mergidler için uygun zamanı oluşturmuştur. Böylece telaşla dışarı çıkan Temücin ve kardeşleri, her biri bir at alarak kaçmayı başarmış; ancak atı kalmayan Börte Mergidlerin eline geçmiştir; bu esaret, daha sonra Temücin'in siyasi yükselişinde belirleyici olacak önemli bir kırılma noktasını oluşturacaktır. Mergidlerin Temücin'i bulmak amacıyla Burhan Haldun bölgesinde başlatılan arama faaliyetleri ise başarısızlıkla sonuçlanmıştır; zira bölgenin engebeli coğrafyası, yoğun bitki örtüsü ve bataklık alanları, arama yapanların hareket kabiliyetini ciddi şekilde kısıtlamıştır. Saldırıyı gerçekleştirenler ise Uduid Mergidlerden Togtoga, Uvas Mergidlerden Dair-usun ve Haad Mergidlerden Haatai Darmala adlarını taşıyan Üç Mergid kabilesi mensuplarıydı. Bu kişiler, geçmişte Çiledü'den Oelün'nün kaçırılmasına karşılık, nesiller arası kin ve hesaplaşmanın bir sonucu olarak bu baskını gerçekleştirmişlerdir. Nitekim Moğol toplumunda aile onurunun ve intikamın ne denli merkezi bir rol oynadığı rolü belgelendirercesine *Moğolların Gizli Tarihçesi'nin* kaydına göre Mergidler, "*Oelün'ün alınmasının öcünü almak için geldik ve kadınlarınızı kaçırdık. Atalarımızın intikamını aldık*" diyerek geri dönmüşlerdir. Neticede kaçırılan kadınlar arasında Börte de bulunmaktaydı ve daha sonra Çiledü'nün kardeşi Çileger Böke'ye verilmiştir. Aslında bu tür zorla evlilik ve el koymalar, dönemin güç dengelerinde kadınların nasıl siyasi koz olarak kullanıldığını göstermektedir. Neticede Temücin, Mergidlerin geri dönüp dönmediklerini veya dağlık bölgelerde saklanıp saklanmadıklarını öğrenmek amacıyla, güvendiği adamları Belgüdei, Boorçu ve Celme'yi keşif için görevlendirmiş olması Mergidlerin hadiseye sadece kız kaçırma olarak değil Yesügei'ye duyulan intikamın neticesi olarak Temücin'i de ortadan kaldırmaya yönelik bir aile katliamını da göze aldıklarını göstermektedir. *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nin bildirdiğine göre, ardından Temücin Burhan Haldun'dan inerek yasını ifade etmek için bağrını dövmüştür. Sonuçta, Oelün'ün Yesügei tarafından kaçırılmasının öcünü almak isteyen Mergidler, amaçlarına ulaşarak geri dönmüşlerdir (*Altan Topçi*, 1974, I, s. 629; Hayton, 2015, s. 78; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 38-43; Reşidüddîn, 1364 hş, I, s. 72). *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde geçmeyen ve Altan Topçi

tarafından nakledilen bir rivayete göre ise Börte, daha sonra Mergidlerden Çileger böh'e verilmiştir (*Altan Topçi*, 1974, I, s. 629).

Börte'nin kaçırılması, bozkır aristokrasisinin karşılıklı intikam ve hesaplaşmalarla şekillenen siyasi kültürünün emsal bir tezahürü olarak tarihteki yerini alacaktı. Ancak Temücin'in babası Yesügei'nin geçmişte kız kaçırma hadisesinde sergilediği gibi, Temücin'in de Mergidler karşısında edilgen bir şekilde beklemeye niyeti yoktu. Nitekim Temücin, derhal Börte'yi kurtarmak adına Moğolistan'ın o dönemdeki en güçlü siyasi aktörlerinden biri olan Keraidlerden yardım talep etmek üzere yola koyulmuştur. Yanına Hasar ve Belgüdei'yi alarak Tuul Irmağı'nın Har Ormanı yönünde ilerleyerek, babasının anda kardeşi konumundaki Keraid hükümdarı Wang Han Tuğrul'un yurt tuttuğu bölgeye ulaşmıştır. Burada Tuğrul'un huzuruna çıkan Temücin, içinde bulunduğu zor durumu ayrıntılarıyla aktararak, üç Mergid boyunun ani bir baskın düzenlediğini ve bu baskında eşinin kaçırıldığını ifade etmiştir. Wang Han Tuğrul de bu yardım talebine olumlu yanıt vermiş ve Temücin'e, geçmişte ona sunulan samur kürkün kendisi için babasına denk bir saygı ifadesi teşkil ettiğini hatırlatmıştır; böylece hem eski dostluk bağlarını hem de karşılıklı sadakat ilkesini vurgulamıştır. Ardından Tuğrul, sorunun çözümüne yönelik askerî bir plan önermiştir: Buna göre kendisi iki tümen (20.000) [12] askerle sağ kanattan harekete geçecek, Temücin'in müttefiki Camuha ise yine iki tümen askerle sol kanattan saldırıya katılacaktı. Tuğrul'un bu planı, dönemin bozkır savaş taktiklerinde sıkça başvurulan çift yönlü kuşatma stratejisinin klasik bir uygulamasıdır. Ayrıca, Tuğrul, Temücin ve Camuha arasında eşgüdüm sağlamak amacıyla buluşma yerinin önceden belirlenmesini istemiştir. Görüşmenin ardından Temücin, Hasar ve Belgüdei ile birlikte Tuğrul Han'dan ayrılarak yurduna dönmüş, sonrasında ise Hasar ve Belgüdei'yi Camuha'ya göndererek hem Tuğrul Han'ın planını hem de askerî talimatları kendisine iletmelerini istemiştir. Anlaşıldığı üzere gönderilen mesajda, Temücin'in babası Yesügei ile Camuha'nın bir zamanlar uyum içinde yaşamış olmaları hatırlatılarak, aralarındaki eski dostluk bağına atıf yapılmış ve Temücin'in sağ koldan iki tümen askerle hareket edeceği bilgisi verilmiştir. Camuha'dan ise aynı şekilde iki tümen askerle sol koldan harekete geçmesi istenmiştir. Bu mesajı alan Camuha, plan doğrultusunda derhal harekete geçerek buluşma noktasına doğru yola çıkmıştır (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 49-51).

Hem Tuğrul hem de Camuha'nun sadece anda bağı ile eski dostları Yesügei'nin yurtsuz ve kabilesiz kalmış olan bir adama şartsız destek vermiş olması ilk başta garipsenebilirdi. Çünkü Temücin'e sonsuz destek verdikleri anlaşılmaktadır. Lakin hadiseye sadece bir kız kaçırma olayı bakmadan, Moğolistan'ın en güçlü kabilelerinden Keraidlerin diğer Moğol boyları üzerinde kurdukları üstünlük Tuğrul'un Mergidler gibi sorun teşkil eden bir boyu hizaya getirmek adına yakaladığı fırsatı verdiğini de hesaba katmamız gerekir. Neticede kısa süre sonra hazırlanan plan, büyük bir organizasyonel titizlik ve askerî disiplinle uygulamaya konulmuştur. İlk aşamada Tuğrul, Burhan Haldun bölgesinde konuşlanmış olan Temücin'e bir haberci göndererek, Onon Irmağı'nın kaynağında yer alan ve Botohan-Boorci olarak bilinen stratejik buluşma noktasında bir araya gelmeleri talimatını iletmiştir. Haberci vasıtasıyla Temücin'e, kendisinin bir tümen (yaklaşık 10.000 kişi) askerle yola çıkacağı, Temücin'in ise halkından bir tümen askerle katılım sağlayarak toplam iki tümen (20.000 kişilik) bir kuvvetle Botohan-Boorci'de buluşacakları bildirilmiştir. Mesajı alan Temücin, bu gelişmeleri ve Camuha'nın önerilerini Hasar ve Belgüdei aracılığıyla Tuğrul Han'a iletmiştir. Camuha'nın askerî ve diplomatik önerilerini dikkatle değerlendiren Tuğrul Han, ittifakın bütünlüğünü sağlamak amacıyla derhal iki tümen asker toplanması ve Burhan Haldun'dan hareketle Herlen Nehri'nin Bürgi kıyısına doğru ilerlenmesi talimatı vermiştir. Böylece bu hızlı seferberlik kararı, Keraidler'in etkin komuta yapısını ve hızlı hareket etme kapasitesini göstermektedir. Bu gelişmeleri öğrenen Temücin ise halkını toparlayarak önce Bürgi bölgesinden ayrılmış ve Burhan Haldun'un yukarı kısımlarındaki Tünheleg bölgesine göç etmiştir; ardından ise Tana Çayı'na ulaşarak burada geçici bir konaklama gerçekleştirmiştir. Bu süreçte Tuğrul, önceki taahhüdüne uygun biçimde bir tümen askerle harekete geçmiş; kardeşi Caha Gambu da kendi komutasındaki bir tümenle bu kuvvete katılmıştır. İttifak kuvvetlerinin sayısal ve operasyonel entegrasyonu, bozkır aristokrasisinin esnek fakat işlevsel askerî ittifak yapısının karakteristik bir örneğini sunmaktadır (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 53-54; Muhammed Kazvinî, 1390 hş, s. 28; Reşidüddîn, 1364 hş, I, s. 72).

Temücin, Himurga Çayı'nın Ail Hargan olarak bilinen mevkisinde geçici bir konuşlanma gerçekleştirdikten sonra kuvvetlerini toparlayarak Tuğrul ve Caha Gambu'nun ordularına katılmıştır. Bu birleşik kuvvetler, nihayet Onon Nehri'nin kaynağında bulunan Botohan-Boorci'ye ulaşarak Mergidlere karşı fiili saldırıyı başlatmıştır. Bununla birlikte Botohan-Boorci'deki buluşma, yalnızca askerî hazırlıkların tamamlanması için değil, aynı zamanda liderler arasındaki iş birliğini pekiştirmek ve ittifakın iç uyumunu yeniden tesis etmek açısından da kritik bir diplomatik temas işlevi görmüştür. Fakat burada Camuha, müttefiklerini üç gündür beklemekteydi ve bu gecikme karşısında, bir Moğol atasözünü hatırlatarak belirlenen buluşma zamanına riayet edilmemesinin sonuçlarına dair cezai müeyyidelerin uygulanmasının gerekliliğini vurgulamıştır. Tuğrul ise diplomatik dengeyi koruma yönünde bir tutum sergileyerek, cezanın tayini konusunda takdiri

[12] Tümen: Moğol askerî sisteminde her 10.000 askerlik gruplara verilen adlandırmadır. Bk. Uyar, 2009, ss. 33-47.

Camuha'ya bırakmayı önermiş; böylece muhtemel bir çatışmayı önleyerek ittifak bütünlüğünü muhafaza etme yönünde bir arabuluculuk üstlenmiştir (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 54-55; Muhammed Kazvinî, 1390 hş, s. 28; Reşidüddîn, 1364 hş, I, s. 72).

Anlaşıldığı üzere harekâtın başarıyla icrası için herhangi bir hataya mahal verilmemesi amacıyla tüm hazırlıklar önceden sistematik bir planlama sürecinden geçirilmiş, lojistik ve operasyonel ihtiyaçlar büyük bir titizlikle organize edilmiştir. Bu dikkatli hazırlık süreci, Mergidlere nihai bir darbenin vurulmak istendiğini göstermektedir. Neticede, tahminen 1184 yılında, Botohan-Boorci'de toplanan ittifak kuvvetleri harekete geçerek Hilgo Nehri'ne ulaşmış ve nehri geçebilmek sallar inşa edilmiştir. Aslında bu durum, Moğol savaşçı kültürünün doğa koşullarına adaptasyon yeteneğinin somut bir örneğini teşkil eder. Sefer kuvvetleri daha sonra Buur-Heer bölgesine intikal etmiş ve burada Mergid lideri Togtoga Behi'nin yerleşim alanına ani bir baskın gerçekleştirmişlerdir. Bu saldırı esnasında kutsal mekânların tahrip edilmesi ve kadınlar ile çocukların esir alınması, askerî operasyonların ötesinde psikolojik ve kültürel yıkımın da hedeflendiğini göstermektedir; zira bozkır toplumlarında kutsal alanlar, sadece ibadet değil, aynı zamanda toplumsal kimlik ve otoritenin sembolleri olarak işlev görmektedir. Ancak Hilgo Nehri çevresinde yaşayan avcı toplulukların haber iletimindeki hızlı refleksi sayesinde saldırı bilgisi kısa sürede Togtoga Behi'ye ulaşmıştır. Bu erken uyarı, Mergid liderlerine zaman kazandırarak Uvas Mergid lideri Dair-Üsün ile birleşmelerini ve Bargucin yöresine doğru çekilmelerini mümkün kılmıştır. Bu geri çekilme manevrası, Mergidlerin çabucak toplanabildiklerini göstermesine rağmen, stratejik üstünlüğün Temücin'in elinde kalmasını engelleyememiştir. Mergidlerin geri çekilmesi esnasında Temücin'in kuvvetleri, takip ve taciz taktiklerini devreye sokarak geride kalan mal ve mülkleri sistematik biçimde yağmalamışlardır. Bu yağma faaliyeti hem düşmanın ekonomik kapasitesini zayıflatmak hem de kendi birliklerinin moralini ve ganimet paylaşımı yoluyla sadakatini pekiştirmektir. Bu takip sürecinde Temücin, kaçan grup arasında eşi Börte'yi aramak amacıyla seslenmiş; sonunda Börte, Temücin'in çağrısına cevap vererek bulunduğu yeri bildirmiştir. Bu dramatik kavuşma, Moğol tarih yazımında liderin kararlılığı ve aile bağlarının önemi bakımından sembolik bir an olarak vurgulanmıştır. Nitekim *Moğolların Gizli Tarihçesi'*nin anlatımına göre, Börte, Temücin'in yanına Hoogçin Nine ile birlikte ulaşmış; Temücin ise onu hemen tanıyarak kucaklamıştır. Eşine kavuşmasının ardından Temücin, askerî operasyonun amacına ulaştığını değerlendirerek saldırının durdurulması ve birliklerin o gece için konaklaması talimatını vermiştir (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 55-56; *Mengwu'er Shiji*, II, s. 7a; Moses, 1996, s. 95).

Bu olayların ardından Temücin, Tuğrul ve Camuha arasındaki askerî ve siyasi iş birliğinin belirli bir süre için daha da pekiştiği anlaşılmaktadır. Söz konusu güçlenme, erken dönem Moğol aristokrasisinde ittifakların hem karşılıklı çıkarlara dayalı hem de kişisel ilişkilerle örülü doğasını gözler önüne serer. Nitekim Horhunag Vadisi'ne ulaşıldığında Temücin ve Camuha'nın, geçmiş dostluklarını anımsayarak ilişkilerini yeniden sağlamlaştırma yönündeki girişimleri bu güçlenmenin dolaylı bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Aralarındaki ilk dostluk yemini, Temücin henüz 11 yaşındayken gerçekleştirilmiş, bu yemin sırasında birbirlerine sembolik armağanlar takdim ederek bağlarını resmileştirmişlerdi. Bu tür armağan değiş tokuşları, bozkır diplomatik kültüründe dostluğun ile birlite karşılıklı yükümlülüklerin ve sadakat beklentilerinin somut ifadesi olarak işlev görmekteydi. Ancak zaman ilerledikçe Camuha'nın söylem ve tutumlarında belirli değişimlerin ortaya çıkması, Temücin'in dikkatinden kaçmamış olmalıdır. Camuha'nın "*Dağa yanaşıp konalım; yılkıcılara ev olsun. Irmağa yanaşıp konalım; koyunculara yiyecek olsun*" şeklindeki önerisi yüzeysel olarak bir yerleşim planlaması gibi görünse de aslında daha derin siyasi niyetlerin sinyalini vermektedir. Bozkır diplomasisinde kullanılan bu tür dolaylı ifadeler, çoğu zaman muhataba dolaylı mesajlar iletme ve güç dengelerini yeniden şekillendirme amacı taşıdığı anlaşılmaktadır. Temücin'in bu öneriyi başlangıçta doğrudan reddetmemesi ise büyük olasılıkla liderlik temkininin ve muhtemel ihtilafları büyütmeme gayretinin bir yansımasıdır. Buna karşın Öelün Ana ve Börte ile yapılan istişareler neticesinde, Camuha'nın bu ifadelerle aslında ittifaktan kademeli olarak çekilme niyeti taşıdığı değerlendirilmiştir. Bu istişare süreci, Moğol yönetiminde ailevi danışma mekanizmalarının liderlik kararlarında önemli bir yer tuttuğunu göstermesi bakımından kayda değerdir. Nihayetinde Temücin, olası bir ayrışmanın doğurabileceği stratejik riskleri dikkate alarak, Camuha ile ittifak ilişkisini sonlandırma kararı almıştır. (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 59).

Her ne kadar Temücin, Tuğrul ve Camuha ile dostluk ve ittifak ilişkilerini geliştirmiş olsa da hanedanın iç dengelerini sarsan esas sorun, Börte Ucin'in hamileliği ve sonrasında doğan Çüçi'nin meşruiyeti meselesi olmuştur. Nitekim bu mesele, yalnızca aile içi bir problem olmanın ötesinde, Moğol tahtının intikalinde uzun vadeli güç mücadelelerine zemin hazırlayacak bir kriz dinamiğine dönüşmüştür. Kaynaklarda da bu hassas konunun yansımalarını açık biçimde tespit etmek mümkündür; zira hanedanın devamlılığı açısından veliahtlık meselesi erken dönem bozkır siyaseti içinde daima kritik bir mesele teşkil etmiştir. Börte Ucin'in doğurduğu Çüçi'nin kökeni, Mergidler tarafından kaçırıldığı dönemde yaşanan belirsizlikler sebebiyle, sürekli tartışmalara konu olmuştur. [13] Bu durum, özellikle Temücin'in diğer oğulları arasında çeşitli rekabet ve güvensizliklerin ortaya

[13] Bu hadise hakkında geniş bir değerlendirme için bk. Kalan, 2012, s. 119-130.

çıkmasına neden olmuştur. Temücin'in, devletin ilerideki yönetimini oğulları arasında nasıl paylaştıracağı ve kime veliahtlık vereceği sorusu, yalnızca ailesel değil, aynı zamanda devletin kurumsal devamlılığı açısından da büyük önem arz eden bir mesele halini almıştır. Bu bağlamda, Temücin'in düzenlediği bir kurultayda, oğullarını dinlemek ve veliahtlık sürecini şekillendirmek amacıyla yaptığı istişare toplantısı, bu tartışmaların su yüzüne çıktığı önemli bir hadise olmuştur. Toplantıda Temücin, konuşma sırasını Çüçi'ye vermek istemiştir. Ancak bu noktada oğullarından Çagadai (Çağatay) devreye girerek, Çüçi'nin meşruiyetine dair sert bir itirazda bulunmuştur. Çagadai'nin bu çıkışı, sadece bireysel bir rahatsızlığın ötesinde Moğol hanedan sisteminde soyun safiyetine atfedilen merkezi önemin bir yansımasıdır. Börte'nin Mergidler tarafından kaçırıldığı dönemde yaşananlar nedeniyle Çüçi'nin doğumu, Çagadai'nin nazarında sürekli bir şüphe kaynağı olmuştur ve bunu toplantı sırasında açıkça dile getirilmesinde bir mahsur görülmemiştir. Görüldüğü üzere, Çagadai bu eleştiriyi yöneltirken aynı zamanda kendisini diğer kardeşlerine kıyasla öncelikli bir taht adayı olarak konumlandırmıyor olabilir, fakat bu tür iddialar, bozkır hanedan yapısında sıklıkla gözlemlenen ve kardeşler arası dengeyi tehdit eden hiyerarşik çekişmelerin tipik bir tezahürüdür. Çagadai'nin bu çıkışına karşılık, Çüçi de sert bir karşı duruş sergilemiş ve kendisini dışlamaya yönelik bu tavrı asla kabul etmeyeceğini ifade etmiştir. Çüçi, sembolik bir meydan okuma biçiminde, ok atışında Çagadai'yi yenemediği takdirde veliahtlık iddiasından vazgeçeceğini, yenilirse bu konuda bir daha hak talep etmeyeceğini beyan etmiştir. Bu meydan okuma, bozkır toplumlarında fiziksel yeterlilik ve kişisel kabiliyetin siyasi meşruiyetle ne denli iç içe geçtiğinin anlamlı bir gösterse de İki kardeş arasındaki sözlü gerginlik hızla tırmanarak fiziksel bir sürtüşmeye dönüşmüş ve taraflar birbirlerinin yakalarına sarılmışlardır. Ancak Boorçu ve Muqali'nin araya girmesiyle taraflar güçlükle sakinleştirilmiştir. Boorçu, Çüçi'yi; Muqali ise Çagadai'yi geri çekmiştir. Bu esnada Temücin'in sessizliğini koruması ise dikkat çekicidir; liderin doğrudan müdahalede bulunmayarak, oğulları arasındaki güç dengelerinin doğal seyrini gözlemlemeyi tercih ettiği anlaşılmaktadır. Ancak onun yanında bulunan Höhöços, duruma açıklık getirme gayretiyle devreye girerek Çagadai'ye hitap etmiş, Temücin'in ona duyduğu güveni hatırlatmak suretiyle ortamı yumuşatmaya çalışmıştır (Handmîr, 1333, III, s.74; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 222; Reşidüddîn, 1364 hş, I, s. 72).

Bu vesile ile Börte'nin Mergidler tarafından kaçırılması olayı, yalnızca Temücin'in kişisel hayatına dokunan dramatik bir hadise olmanın ötesinde, dönemin kabileler arası ilişkilerinde kalıcı izler bırakan bir kırılma noktası olarak değerlendirilmelidir. Bu olay hem bireysel düzeyde Temücin'in duygusal ve siyasi tepkilerini şekillendirmiş hem de Mergid kabilesi ile Moğol kabile konfederasyonları arasındaki uzun süreli düşmanlığın fitilini ateşlemiştir. Nitekim bu hadise gerek Moğol sözlü anlatılarında gerekse tarih yazımında, Temücin'in Mergidlere yönelik beslediği derin öfkenin ve kararlılığın sembolik başlangıcı olarak yer edinmiştir. Reşidüddîn'in rivayetlerine göre Temücin, bu tür zorlu karşılaşmalar aracılığıyla yalnızca kişisel deneyim kazanmakla kalmamış, aynı zamanda kabileler arası diplomatik manevra yeteneğini ve askerî strateji becerilerini de geliştirmiştir (Reşidüddîn, 1364 hş, I, ss. 71-72). Bununla bu süreç, Temücin'in yükselişine dair siyasi bir sınav olarak da okunabilir. Tuğrul'un kadını koruma altına alarak Temücin'e geri göndermesi, her ne kadar insani bir hamle gibi görünse de gerçekte Temücin'in siyasi meşruiyetini artıran bir gelişme olmuş ve onun Cengiz unvanına giden yolculuğunu hızlandırmıştır. Bu bağlamda, Mergidlere düzenlenen seferlerin yalnızca intikam saikiyle değil, aynı zamanda Temücin'in diğer Moğol boyları ile siyasi bütünleşme sürecinin bir parçası olarak gerçekleştirilmiş olduğu da göz önünde bulundurulmalıdır. Buna ilave olarak Mergidlerin büyük ölçüde imha edilmesine rağmen, Temücin'in annesi Öelün'ün bu düşman kabileden alınan bazı çocuklara koruyuculuk yapması, Moğol toplumsal yapısındaki pragmatik yaklaşımı ve stratejik uzun vadeli vizyonu yansıtmaktadır. Öelün'ün himayesine aldığı çocuklar olan Hüç, Höhöçü, Şigihutug ve Borohul hem mağlubiyetin yetim bıraktığı bireyler olarak hem de gelecekte Moğol yönetici sınıfının önemli üyeleri olabilecek potansiyele sahip bireyler olarak görülmüşlerdir. Öelün Ana'nın bu çocuklara dair kullandığı "*Bunları, gündüz görebilecek göz, gece işitebilecek kulak yapayım*" ifadesi, onun sadece bir anne ya da bakıcı değil, aynı zamanda devletin geleceğine katkı sağlayacak bireylerin yetiştiricisi rolünü üstlendiğini göstermektedir. Bu cümle, klasik anlamda bir Moğol eğitici-ana figürünün, bireyleri hem fiziksel hem de zihinsel olarak donanımlı hale getirme misyonunu özetlemektedir. Aynı suretle Öelün'ün bu yaklaşımı, Moğol toplumundaki elit bireylerin yalnızca kan bağıyla değil, siyasi vizyon ve eğitimle de şekillendirildiğini ortaya koymaktadır (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 77).

Temücin'in Mergidler Üzerinde Mutlak Hakimiyet Kurması

Her ne kadar Temücin, Tuğrul ve müttefiki Camuha'nın desteğiyle Mergidler üzerine düzenlediği sefer sonucunda onlara ciddi bir darbe vurmuş olsa da bu süreçte Mergidlerin tamamen bertaraf edildiği söylenemez. Nitekim kabileler arası siyasal denge, sadece askerî başarıya değil, aynı zamanda sürekli değişen ittifak ilişkilerine dayalıydı. Mergidlerin bu süreçte tamamen etkisiz hâle getirilememesi, onların ilerleyen yıllarda siyasi konjonktürde yeniden etkinleşebilmelerinin önünü açmıştır. Bu bağlamda, Mergidlerin Temücin'e karşı yeni ittifak arayışlarına yönelmesi yeniden güç kazanma stratejisi olarak okunmalıdır. Bu yeniden yapılanma girişimi, Temücin ile Camuha arasındaki siyasi rekabetin belirginleştiği döneme denk

gelmektedir. 1201 yılında Hatagin ve Salcuud boylarının birleşmesiyle başlayan süreç, yalnızca iki kabile arasındaki birleşme değil, bölgesel güçlerin Temücin karşıtı bir cephe oluşturması anlamına geldiğini göz önünde tutmak gerekir. Hataginlerin, Bhu Çorogi; Salcuudların ise Çirhitei Bahadır liderliğinde Temücin'e karşı saf tutmaları ise bu dönemde kabile siyasetinin ne derece parçalı ve kırılgan olduğunu, kim güçlü ise kabilelerin onun safında çabucak toplanabildiğini ortaya koymaktadır. Özellikle Dörvön Tatarları, Alçı Tatarları, Tüg Maha, Hongirad, Nayman ve Mergid gibi çok sayıda boyun bu muhalefet cephesinde birleşmesi, Temücin'in karşısında yalnızca bireysel bir lider figürü değil, onun gözle görülen yükselişi karşısında geniş kapsamlı bir ittifak yapısının oluştuğunu göstermektedir. Temücin'e karşı oluşturulan muhalift ittifakı, liderlik noktasında Camuha'yı ön plana çıkararak onu "Gür Han" (Herkesin Hanı) unvanı ile yüceltmiştir. Aslında bu unvan, yalnızca sembolik bir saygı ifadesi değil, aynı zamanda Camuha'nın hanlık iddiasını meşrulaştıran bir siyasal araç oluşturduğunu göz önünde tutmak gerekir. Bu noktada Camuha'nın Temücin ve Tuğrul'a karşı sefer hazırlıklarına başlaması, onun bir kabile lideri olmasının dışında alternatif bir han adayı olarak siyasi bir meydan okumada bulunduğunu göstermektedir. Temücin, bu gelişmeleri öğrenince vakit kaybetmeden Tuğrul ile birlikte hareket etmiş, karşı ittifaka yönelik adımlar atmıştır. Her iki liderin keşif kolları göndermesi, ki Temücin adına Altan, Huçar ve Daridai; Wang Han adına ise Sengüm, Caha Gambu ve Bilge bulunmaktaydı, bu dönemdeki savaş yeteneklerin yalnızca doğrudan çatışmaya değil, bilgi toplamaya ve düşman hareketlerini önceden kestirmeye dayalı olduğunu da göstermektedir. Keşif birliklerinin düşman üzerine elde ettikleri bilgiler, tarafların Hüiten bölgesinde karşı karşıya gelmesine ve burada şiddetli çatışmalar yaşanmasına zemin hazırlamıştır. Söz konusu çatışmalarda, Nayman lideri Buirug Han ve Oirad önderlerinden Huduga Beh'in uyguladığı taktiksel yöntemler, özellikle düşman üzerinde psikolojik baskı oluşturmak adına önemli olmuştur. Bunun dışında "Yağmur ve fırtına yaratma" gibi doğaüstü taktiklerin kullanımı, Moğol savaş geleneğinde manevî güç unsurlarının askerî hamlelerin iç içe geçtiğini göstermektedir. Ancak bu tür girişimlerin nihayetinde "Tanrının öfkesine uğramak" şeklinde yorumlanarak geri çekilmeyle sonuçlanması ise inanç sisteminin savaş psikolojisinde nasıl belirleyici olduğunu da ortaya koyar. Savaş sonrasında ittifak cephesinin çözülmeye başlaması ise dikkat çekicidir. Çünkü Buirug Han'ın Altay bölgesine, Huduga'nın Şisgis'e, Hutu'nun Selenge'ye, Aguçu Bahadır'ın Onon'a ve Camuha'nın ise yağma ve talanla geri çekilerek Ergüne'ye yönelmesi, liderlerin başarısızlık sonrası dağılma biçimlerinin hem stratejik hem de bireysel kararlarla şekillendiğini gösterir. Bu dağılma, ittifak cephesinin zayıflamasına, Temücin'in ise merkezi otoritesini pekiştirmesine zemin hazırlamıştır (*Moğolların Gizli Tarihçesi,* 2011, ss. 79-80; Muhammed Kazvinî, 1390 hş, s. 38).

Temücin, Camuha ve müttefiklerinin dağılmasının ardından zaferin kesinleştiğini varsayarak düşmanı tümüyle ortadan kaldırmak için son bir hareket düzenelemeyi hedeflemiştir. Ancak savaş meydanında nihai bir imha gerçekleştirememesi, onu düşman izlerini sürmeye ve süpürme operasyonuna sevk etmiştir. Bu süreçte Tuğrul, Camuha'nın izini Ergüne yönünde takip ederken; Temücin, Taiçud kabilesinden Aguçu Bahadır'ın peşine düşmüştür. Aguçu, Temücin'in yaklaşmakta olduğunu fark ederek ulusunu seferber etmiş ve Onon Nehri civarında savunma pozisyonuna geçmiştir. Bu karşılaşma sırasında Temücin ciddi biçimde yaralanmış, boyun damarından aldığı darbe nedeniyle yoğun şekilde kan kaybetmiştir. Bu noktada öne çıkan figürlerden biri Celme olmuştur. Celme'nin Temücin'in kanını emerek durdurması ve gece boyunca onun başında bekleyerek hayatını kurtarmıştır. Temücin ise daha önce yaşanan benzer olaylara da atıf yaparak Celme'ye duyduğu minnettarlığı dile getirmiştir. Burada dikkat çekici olan bir diğer unsur, Temücin'in yaralanmasına rağmen mücadeleden vazgeçmemesi ve ertesi sabah ordusunu yeniden toparlayarak halkı organize etme iradesini göstermesidir. Savaş sonrası sabahında Temücin, düşmanın geri çekildiğini fark ettiğinde halkı toparlamaya yönelmiş, bu sırada karşılaştığı trajik bir olay onun savaş sonrası toplum inşasına dair duyarlılığını da gözler önüne sermiştir. Sorhon-Şar'ın kızı Hadaan adlı kadının feryadı, savaşın sadece askerler arasında değil, aynı zamanda siviller üzerinde de derin etkiler bıraktığını hatırlatır niteliktedir. Çünkü Kadının, eşinin askerler tarafından öldürülmek üzere olduğunu söylemesi üzerine Temücin'in vakit kaybetmeden harekete geçmesi, onun toplumsal sorumluluk anlayışının bir tezahürüdür. Her ne kadar kadının eşi çoktan öldürülmüş olsa da Temücin'in gösterdiği empati ve teselli edici tavır, Moğol liderliğinde salt güç kullanımı ötesinde sosyal meşruiyeti güçlendiren etik bir davranış biçiminin de önemli olduğunu göstermektedir (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 80-81).

Görüldüğü gibi Temücin'ın gençliğindeki zorlu yaşam, pek çok zor durumla şekillenmiş olması ve Mergidler tarafından eşi Börte'nin kaçırılmasından sonra Tuğrul ve Camuha gibi Moğolistan'ın en önemli iki figürü kendi cephesinde mücadeleye dahil etmesi ve bu mücadele sayesinde de Moğolistan'ın diğer boylarına karşı ileride yapacağı mücadelelerde tecrübe kazanmasına imkân vermiştir. Aynı şekilde 1202 yılı da Temücin'in liderliği altında yükselmekte olan Moğol siyasi organizasyonunun bir dönüm noktasını da teşkil etmiştir. Nitekim bu dönemde Temücin, doğrudan Tatarlar üzerine yönelirken, müttefiki konumundaki Tuğrul, Mergid boyuna karşı müstakil bir askerî harekât yürütmüştür. Fakat Tuğrul'un bu seferi, Mergidlerin zayıflatılmasına ilave olarak Temücin karşısında meseleyi ondan bağımsız hale getirme arayışının da bir göstergesidir. Neticede Tuğrul, Mergid lideri Togtoga Beh'i, Barguucin Töhüm istikametine kadar kovalamış, onun büyük oğlu Tögüs Beh'i ise çatışma sırasında öldürülmüştür. Ayrıca Togtoga'nın kızları Hutagtai ve Çaalun, hatunları ve oğulları Hutu ile Çuluun'un da

ele geçirmiştir. Ancak bu başarının ardından yaşananlar, Temücin ile Tuğrul arasındaki ittifakın kırılgan olduğunu gözler önüne sermektedir. Çünkü Tuğrul, elde ettiği ganimetin hiçbirini Temücin ile paylaşmamış; bu durum, hem Moğol töreleri açısından bir güven zedelenmesine hem de güç ortaklığının fiilen sorgulanmasına neden olmuştur. Tuğrul'un bu tavrı ise Temücin'in merkezi liderliğine karşı dolaylı bir meydan okuma olarak değerlendirilebilir (*Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, 1955, I, ss. 294-295; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 109; *Yuan Shi*, 1976, I, ss. 6, 10).

Buna karşın bu gelişmeden kısa bir süre sonra Temücin ile Tuğrul'un tekrar bir araya gelerek Naymanlar'dan Hüçügüd'ün yönetimindeki Buirug Han'a karşı ortak bir sefer düzenlemişlerdir. İki liderin bu kez aynı cephede birleşmesi ise Moğol yönetim siyasetinde iç dinamiklerinde esnek bir ittifak anlayışının hüküm sürdüğünü göstermektedir. Ancak bu birliktelik dahi, liderler arası güvensizliğin tamamen aşıldığını göstermez. Sefer sırasında Ulugtag'ın Sogog Us bölgesine ulaşan Temücin ve Tuğrul'un ordusu karşısında Buirug Han direniş göstermemiş; Altay Dağları üzerinden çekilmeyi tercih etmiştir. Bu geri çekilme, klasik Moğol savaş taktiklerinde sıkça rastlanan "geri çekilerek mevzi kazanma" stratejisinden farklı olarak bir bozgun niteliği taşımaktadır. Temücin ve Tuğrul'un takibi, Altayları aşarak Humşingir'in Ürüngü Irmağı boyunca devam etmiştir. Bu sürecin en dikkat çekici anlarından biri de Yedi-Toblug adlı bir beyin karakol kurarak devriye görevindeyken Temücin'in ordusuyla karşılaşması ve paniğe kapılarak kaçarken eyer kayışının kopması sonucu yakalanmasıdır. Bu anekdot, bir yandan Moğol kroniklerinin tipik dramatik üslubunu yansıtmasına dair önemli bir ipucu sunar. Nihayetinde Buirug Han, Ürüngü Irmağı'na kadar takip edilmiş ve Hişilbaşı Gölü civarında yakalanarak etkisiz hâle getirilmiştir. Bu operasyonun stratejik sonucu ise yalnızca bir düşman liderinin ortadan kaldırılmasıyla sınırlı değildir. Her ne kadar ortak bir askerî hedefe yönelmiş olsalar da her iki liderin birbirlerine karşı yürüttüğü örtük güç mücadelesi, Temücin'in "Cengiz Han" olma yolunda ilerleyen yıllarda kuracağı merkezi otoriteye giden yolu şekillendiren temel etmenlerden biri olmuştur (*Cheng Wou Ts'in Tcheng Lou*, 1955, I, ss. 294-295; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 109; *Yuan Shi*, 1976, I, ss. 6, 10; *Xin Yuan Shi*, II, s. 6a).

Aslında Temücin'in siyasi yükselişi esnasında, en kritik ilişkilerinden biri Tuğrul ile kurduğu ittifak olmuştur. Ancak bu ittifak, yalnızca güç birliğine değil, aynı zamanda karşılıklı güvene dayalı kırılgan bir zeminde şekillenmiştir. Bu kırılganlık, Temücin'in Hongirad boyunu yanına alarak Tünheleg Irmağı'nın doğu yakasına yerleşmesiyle birlikte belirginleşmeye başlamıştır. Bu stratejik yerleşim hareketinden sonra Temücin, Arhai Hasar ve Sühehei Cegün adlı iki elçisini, Tuğrul'a diplomatik bir mesaj iletmek üzere görevlendirmiştir. Kaynakların anlatımına göre bu diplomatik girişim, doğrudan bir savaş tehdidi yerine, kırılmakta olan ilişkilere yönelik diyalog çağrısı niteliği taşımaktadır. Temücin, elçileri aracılığıyla Tuğrul'a, bulunduğu bölgedeki otlakların verimliliğinden ve atlarının semirmiş olmasından duyduğu memnuniyeti dile getirmiş, bu ifadenin arka planında ise kendi liderliği altındaki halkın refah içinde olduğunu vurgulamıştır. Fakat bu olumlu tablonun hemen ardından, mesaj daha eleştirel bir tona evrilmiştir. Temücin, Tuğrul'un kendisine karşı sergilediği soğuk tavırlardan ve görünürde ortada belirgin bir neden yokken duyduğu öfke ve korku uyandırma girişiminden duyduğu rahatsızlığı açıkça ifade etmiştir. Bu tür duyguların doğrudan bir savaş öncesi psikolojik baskı unsuru olması da mümkündür. Niyetleri ne olursa olsun mesajın merkezinde, Tuğrul'un çevresinde bulunan ve kötü niyetli olduğu düşünülen kişilerin etkisine girerek, sağduyulu bir yaklaşımdan uzaklaştığı eleştirisi yer aldığı anlaşılmaktadır. Temücin, huzursuz edilmesinin gerekçesini sorgulayarak, bunun yalnızca bir bireysel mesele olmadığını, iki lider arasında kurulmuş olan daha geniş çaplı ittifakın da zedelendiğini ima eder. Bu noktada, geçmişe gönderme yaparak Zorgal Hun'un Ulaan Boldog'da gerçekleşen toplantısında dile getirilen temel diplomatik ilkeyi hatırlatılarak "*Ağır yılanın diliyle aramızı karıştırmaya kalkmasınlar*" ifadeleri kullanılmıştır. Anlaşıldığı gibi bu söz, dış müdahalelerle bozulabilecek ittifak ilişkilerine karşı ortak bir bilinçle yaklaşılması gerektiğini ifade etmektedir. Temücin'in mesajında dikkat çeken bir diğer husus ise anlaşmazlıkların açık iletişim ve karşılıklı anlayış yoluyla çözülmesi gerektiğine olan inancıdır. Bu yaklaşım, onun yalnızca bir savaşçı olmasının ötesine siyasi iletişim ve diplomasiye önem veren bir lider olduğunu da göstermektedir. Ancak bu iletişimin artık işlemiyor oluşu, Temücin'in diplomatik çözüm yollarına olan inancının sarsıldığını da yansıdığını satır aralarından okumak mümkündür. Nitekim mesajın tonu, açık bir düşmanlık barındırmamakla birlikte, hayal kırıklığına uğramış bir müttefikin duygusal ve siyasi sitemini taşımaktadır. Sonuç olarak bu diplomatik girişim, Moğol iç siyaseti bağlamında Tuğrul ile Temücin arasındaki ittifakın çözülmeye başladığı sürecin ilk açık sinyallerinden biri olarak değerlendirilmesine ilave olarak bu mesaj da taraflar arasında çözüm arayışının son adımı niteliğinde olup, başarısız olması durumunda doğrudan çatışmanın kaçınılmaz hale geleceğini de dolaylı biçimde haber vermektedir (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 127-128).

Temücin, Tuğrul'a yazdığı mesajda, geçmişteki olayları hatırlatarak aralarındaki bağları ve birlikte elde ettikleri başarıları vurgulamaları açısından dikkate değerdir. Tuğrul'a hitaben, birlikte geçirilen zorlu zamanları ve dayanışmalarını anımsatarak, mevcut iletişimsizliğe ve aralarındaki kopukluğa anlam veremediğini ifade ettiği görülmektedir. Asıl olarak da Temücin, mesajında hadiseyi metaforla anlatarak bir arabanın iki tokasından birinin kırılması durumunda arabanın düzgün hareket edemeyeceğini belirtmiş ve kendisini bu tokalardan biri olarak nitelendirerek ona olan desteğini hatırlatmıştır. Aynı şekilde, bir arabanın tekerleğinin kırıldığında hareket edemez hale geldiğini söyleyerek, bu metaforla babasına duyduğu hayal

kırıklığını dile getirmiştir. Mesajında, geçmişteki yardımlara ve dayanışmalara da değinmiştir. Öyel ki Togtoga'nın kızı Ucagur'u vererek babasının ulusunu kurtardığı dönemi hatırlatan Temücin, o süreçte Tuğrul ve babası Yesügei'nin birlikte hareket ettiğini, ancak şimdi onun ulusunu terk ettiğini ifade etmiştir. Bu yardımların bir sözleşme niteliği taşıdığını vurgulamış, Tuğrul'un ulusunu koruma çabalarına kendisinin de destek verdiğini hatırlatmıştır. Geçmişteki zaferleri, paylaşılan toprakları ve birbirlerine yapılan yardımları hatırlatan Temücin, onun öksüz kaldığında onu beslediğini, acıktığında ve kış boyunca ona koruma sağladığını ifade ederek aralarındaki ilişkinin derinliğini vurgulamıştır. Sonuç olarak Temücin, Tuğrul ile yaşanan anlaşmazlıkların bir kenara bırakılması gerektiğini belirterek, karşılıklı konuşma ve iletişimle sorunların çözülmesini önermiştir (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 128-129).

Moğol bozkır siyasetinde kabileler arası ittifaklar ve ani cephe değişiklikleri, sürekli değişen güç dengelerinin temel belirleyicilerinden biri olmuştur. Bu bağlamda, Mergidler ile ittifak kuran Nayman lideri Buirug Han'ın yaşadığı gelişmeler, Temücin'in siyasi ve askerî manevra kabiliyetini anlamak açısından dikkate değer bir örnek teşkil etmektedir. Nitekim kaynakların bildirdiğine göre, Buirug Han, Altay Dağları'nı aşarak Ürünga Irmağı'na kadar sürüklenmiş, ardından da Ulug Dağ'ın "Sogog Us" adıyla bilinen bölgesinde Hiçılbaşı Gölü'nde yakalanarak öldürülmüştür. Buirug Han'ın tasfiyesinden sonra gelişen hadiseler ise Temücin'in düşman ittifaklarını parçalama ve karşı tarafın manevra sahasını daraltma stratejisinin devam ettiğini göstermektedir. Dönüş yolunda Nayman'dan Högsegü Sabrag Bahadır'ın Baidrag Irmağı'nın otlaklarında ordusunu savaş için hazırladığı haber alınmıştır. Bu istihbari bilgi üzerine Temücin'in ordusu da karşılık olarak hazırlık yapmış ve ertesi sabah muharebe için konaklanmıştır. Ancak gece boyunca Har Süül Irmağı boyunca yukarı çekilen Högsegü Sabrag Bahadır, çatışmadan kaçınarak mevzi değiştirmiştir. Ertesi sabah Högsegü Sabrag Bahadır'ın kampının boş olduğu fark edilmiş ve Temücin'in ordusu, bu ani geri çekilmeye anlam vermeye çalışarak seferine devam etmiştir. Altay'ın otlaklarını geçerek Saari Heer'e ulaşan Temücin, burada Högsegü Sabrag Bahadır'ın fırsatı değerlendirerek Sengüm'ün kadınlarını, çocuklarını, mallarını ve halkını ele geçirdiğini öğrenmiştir. Temücin, Telegetü Amsar mevkiinde karşı saldırıya geçerek hem çatışmaya girmiş hem de Sengüm'ün halkının ve mallarının bir kısmını kurtarmayı başarmıştır. Bu örnekte olduğu gibi Moğol siyasal kültüründe hanın, bağlı halkları ve onların refahını koruma yükümlülüğü, meşruiyetinin önemli bir kaynağı olarak kabul edilmiştir. Olayların gelişimi yalnızca Nayman cephesiyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda Mergidler'den Togtoga'nın oğulları Hudu ve Çuluun'un fırsattan istifade ederek kendi halklarıyla birleşmek amacıyla Barguçin Töhüm'e doğru kaçmalarıyla genişlemiştir. Temücin, Högsegü Sabrag Bahadır'ın Sengüm'ün mallarını ve halkını ele geçirdiğini öğrenince derhal müdahale etmiş; oğlu vasıtasıyla Boorçu, Muqali, Borchi ve Çuluun gibi dört seçkin bahadırı ordularıyla birlikte yardıma göndermiştir. Dört bahadırın Ulaan Hus bölgesinde gerçekleştirdiği operasyon neticesinde Sengüm esaretten kurtulmuştur. Her ne kadar atının baldırından yaralansa da kadınlarını, oğullarını ve mallarını muhafaza etmeyi başarmıştır. Temücin, olaydan sonra oğlunun gösterdiği bu başarıyı takdir etmiştir. Ancak kaynaklar, onun oğluna yönelik bir öfke sergilediğini ve bunun nedeninin tam olarak anlaşılamadığını aktarmaktadır (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 130).

Moğol bozkır siyasetinde Temücin'in yükselişi, yalnızca savaş meydanındaki başarılar dışında kabile yapılarını doğru yönde kullanma, siyasi meşruiyet yaratma ve ittifak ağlarını yeniden biçimlendirme kabiliyeti üzerinden de değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, İt Yılı (1204) sonbaharında Temücin ile Mergid lideri Togtoga Beki arasında Har Kır'ın Ucu olarak bilinen mevkide gerçekleşen büyük muharebe hem askerî hem de siyasi sonuçları bakımından belirleyici bir dönüm noktası olmuştur. Söz konusu muharebede Temücin, Mergid güçlerine kesin bir yenilgi tattırmış ve Togtoga Beki, ordusunun dağılması üzerine Saari Heer bölgesine çekilmiştir. Togtoga Beki ise oğulları Hudu ve Çuluun'la birlikte az sayıdaki adamını yanına alarak bölgeden kaçmıştır. Bu kaçış, Moğol kabile sistemi içinde bozulan siyasi dengelerinde Temücin'in rakip liderler üzerinde doğrudan baskı yarattığını göstermektedir. Temücin, zafer sonrası yalnızca siyasi denetimi genişletmekle kalmamış, aynı zamanda kabileler arası evlilik ittifakları yoluyla bu denetimi meşrulaştırıcı ve pekiştirici adımlar atmıştır. Nitekim Togtoga'nın oğulları Hudu ve Çuluun'un eşleri, Temücin tarafından oğlu Ögedey'e verilmiştir. Bu tür evlilik uygulamaları ise bozkır aristokrasisinde siyasi sadakatin kişisel bağlarla perçinlenmesini sağlamakta ve yeni bağlılık ilişkileri tesis etmekteydi. Mergid halkının büyük bölümünün Temücin'in kontrolüne geçmesini müteakip, Uvas Mergid lideri Dair-Usun, doğrudan askerî direnişten kaçınarak diplomatik çözüm yollarına başvurmuştur. Kızı Hulan'ı Temücin'e takdim etme girişimi, bu bağlamda hem siyasi teslimiyetin hem de aidiyet beyanının simgesel bir ifadesi olmuştur. Ancak bu diplomatik hamle ilk etapta Moğol askerleri tarafından engellenmiş; dolayısıyla süreç, güvenlik endişeleri nedeniyle Baaridai Naya Bey'in aracılığıyla sürdürülmüştür. Naya Bey'in, Dair-Usun'un yalnız gitmesini güvenlik açısından sakıncalı bularak birlikte hareket etmeyi önermesi ise başka bir hususa işaret ederek Moğol siyasi kültüründe merkezi otoriteye yönelik bağlılık göstergeleri kadar, ara kademe liderlerin inisiyatif alan rollerini de göstermektedir. Hulan'ın Temücin huzuruna çıkışı sürecinde yaşanan gecikme ise Temücin'in hiyerarşik disiplin konusundaki hassasiyetini de açığa çıkarmıştır. Temücin'in Naya Bey'e yönelik sert çıkışı ve Hulan'ın bu durumu açıklayan cevabı, Moğol devlet teşkilatında alt kademedeki beylerin merkezi liderlik karşısındaki konumlarının ne kadar dikkatle izlendiğini ortaya koymaktadır. Hulan'ın savunmasında dile getirdiği "yolda karşılaşılabilecek askerî sıkıntılar" vurgusu da

dönemin sürekli hareket halindeki seferî düzenini ve iç güvenlik kaygılarını yansıtmaktadır. Temücin, bu süreçte Mergidlerin kalan nüfusu üzerinde denetimi pekiştirmeyi sürdürmüş; Togtoga'nın büyük oğlu Hudu'nun eşleri Tügei ve Döregene'yi de yine oğlu Ögedey'le evlendirerek siyasi entegrasyonu daha da derinleştirmiştir. Ancak Mergidlerden bazı gruplar, merkezi otoriteye direnerek Taihal Şivee bölgesine çekilmiş ve burada savunmalarını tahkim etmişlerdir. Temücin, isyan potansiyelini ortadan kaldırmak amacıyla bir yarlık yayımlayarak Sorhon Şar'ın oğlu Çimbai'ye sol kanat ordusunu yönetme ve Taihal Şivee'deki Mergid güçlerini kuşatma emri vermiştir. Öte yandan Temücin, kaçan Togtoga ve oğulları Hudu ile Çuluun'un izini sürmeye devam etmiş; Altay Dağları eteklerinde kışlayarak bu kaçak grupları takip etmiştir. Nihayetinde Sığır Yılı'nda (1205), Arai Davaa geçidi yakınlarında Hüçülüg Han'ın bulunduğu Nayman topraklarına doğru ilerleyerek hem Mergid hem Nayman unsurlarına yönelik geniş çaplı bir baskı harekâtını başlatmıştır. Bu hareket, Temücin'in Moğol kabileleri tek tek tasfiye etmesine ilave olarak onları birbirinden tecrit eden ve karşılıklı dayanışma imkânlarını ortadan kaldıran sistematik stratejisinin bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 160).

Öte yandan Naymanların Temücin'e karşı art arda yenilgi alması, Hüçülüg'e tek başına direnmenin imkânsız olduğunu göstermiştir. Bu nedenle, 1205 yılında daha önce Temücin'e defalarca yenilen Mergid lideri Togtoga ile iletişime geçerek ittifak teklif etmiştir. İki taraf, İrtiş Irmağı kıyısında buluşup hazırlık yaparken, Temücin beklenmedik bir baskın düzenlemiştir. Çatışma esnasında Togtoga, rastgele gelen bir okla vurularak hayatını kaybetmiştir. Liderlerinin ölümü Mergid ve Nayman askerleri arasında büyük bir paniğe yol açmış ve birlikler geri çekilmeye çalışmıştır. Ancak İrtiş Irmağı'nı geçme girişimi sırasında oluşan karmaşa, birçok askerîn boğulmasına neden olmuştur. *Moğolların Gizli Tarihçesi*'ne göre, bu olayın ardından hayatta kalabilen Nayman ve Mergidlerin sayısı oldukça azdır. Kaçabilenler arasında Hüçülüg de bulunmaktaydı. O, büyük bir çaba ile Uygur ve Karluk topraklarını aşarak Çüi Irmağı kıyısındaki Sartuul bölgesine ulaşmış ve Kara Hitay hükümdarı Gür Han'a sığınmıştır. Mergidlerden hayatta kalan Togtoga'nın oğulları Hudu, Gal ve Çuluun'un önderliğinde bir grup, Kıpçak topraklarına doğru çekilmiştir. Ancak, Temücin'in en güvendiği komutanlardan Sübüdei onları takip ederek büyük bir kısmını ortadan kaldırmıştır. Aynı dönemde, Temücin'in eski müttefiki ve sonrasında rakibi olan Camuha da uzun süren bir mücadelenin ardından öldürülmüştür (*Moğolların Gizli Tarihçesi,* 2011*,* ss. 161-173; Vassâf, 1401, II, s. 326).

Kaynaklarda anlatılan ve Moğollarda epik bir şekilde aktarılan bireysel sadakatler, cesaret ve bağlılıklar, Temücin'in Mergidlere karşı merkezi otoritenin inşasında hayati roller oynadığını göstermektedir. Nitekim Temücin'in yükseliş hikâyesi, yalnızca kabileler arası mücadelelerin sonucu dışında, aynı zamanda etrafındaki sadık ve yetenekli savaşçıların desteğiyle şekillenen bir iktidarın tek bir kişide toplanma sürecidir. Bu çerçevede Merkidlerden Boorçu ve Cürçidei'nin oynadığı roller de bu etmosfer içinde değerlendirmek gerekir ki bu da Moğol siyasal kültürünün temel karakteristiklerini yansıtmaktadır. Temücin'in Boorçu ile tanışması, *Moğolların Gizli Tarihçesi*'nde idealize edilmiş bir dostluk ve sadakat anlatısı şeklinde aktarılmaktadır. Buna göre henüz genç yaşlarda olan Temücin'in sekiz sarı atını kaybetmesi üzerine üç gün boyunca iz sürerken Boorçu ile karşılaşması, bu dostluğun başlangıç noktasını teşkil etmiştir. Boorçu, babasına danışmaksızın Temücin'e yardım etmeye karar vererek, ona kımız dolu kabını sunmuş, kendi boz atını vermiş ve kendisi de hızlı doru atına binerek yılkısını sahipsiz bırakıp Temücin'le birlikte üç gün boyunca yağmacıların izini sürmüştür. Nihayetinde, sarı atların tutulduğu evlerin yakınında atları kurtarmayı başarmışlardır. Bu olay, Boorçu'nun henüz genç yaşta gösterdiği sadakatin ve kararlılığın, Moğol bahadır olma yolunda nasıl etki etttiğini göstermektedir. Boorçu'nun Nahu Bayan'ın tek oğlu olmasına rağmen Temücin'e bağlılık göstermesi ise Moğol liderlik sisteminde kan bağına dayalı değil, şahsi sadakat ve liyakate dayalı yükselmenin de mümkün olduğunu göstermektedir. Burada da Temücin'in, Boorçu ile dostluğunu pekiştirmek amacıyla Belgüdei'yi onun yanına göndermesi ve Boorçu'nun bu çağrıya büyük bir tevazu ile karşılık verip Temücin'in yanına gelmesi, bozkır aristokrasisindeki bağlılık ritüellerini yansıtan önemli bir detaydır. Boorçu, Temücin'in askerî mücadelelerinde de kritik roller üstlenmiştir. Üç Mergid'in Burhan Haldun'da Temücin'i kuşattığı mücadelede aktif biçimde yer almış; Dalan Nemürges'te Tatarlarla yapılan savaşta ise gece boyunca şiddetli yağmur altında nöbet tutmuş ve Temücin'i korumuştur. Anlaşılacağı gibi Boorçu'nun bu özverisi, Moğol toplumunda "bahadır" kavramının özünü teşkil eden sadakat, cesaret ve özveri ilkelerinin somut bir yansımasıdır. Nitekim Boorçu ve Muhali, Temücin'in kararlarını destekleyerek yanlışlarını düzeltmiş ve onu dokuz kez karşılaştığı büyük zorluklardan geçirerek büyük taht (kağanlık) makamına ulaştırmışlardır. Temücin, bu sadakatin karşılığında Boorçu'yu Altay çevresindeki tümenin kumandanlığıyla ödüllendirmiştir. Benzer şekilde, Cürçidei'nin askerî ve siyasi katkıları da Temücin'in yükselişinde belirleyici olmuştur. Keraidlerle Har Halzan'da gerçekleştirilen savaşta Huildar'ın öncülüğündeki birlik görev almış olsa da zaferi kesinleştiren hamle Cürçidei tarafından gerçekleştirilmiştir. Cürçidei, düşman birliklerinin kalbine odaklanarak Cürhin, Tübegen, Donhgaid, Hori Şilemün ve bin seçkin Torguud askerîni etkisiz hale getirmiş, ardından Sengüm'ün büyük ordusuna ulaşıp Sengüm'ü okla yaralayarak savaşın seyrini Temücin lehine çevirmiştir. *Moğolların Gizli Tarihçesi*, eğer Sengüm yaralanmamış olsaydı Temücin'in durumunun çok daha ciddi olabileceğine dikkat çekerek Cürçidei'nin müdahalesinin kritik önemini vurgulamaktadır. Temücin, Halh Irmağı'ndan aşağı göç ederken Cürçidei'yi "yüce bir dağın sığınağı" olarak nitelendirerek ona olan güvenini ifade etmiştir. Balcuna Gölü'nde

konakladıkları sırada ise Cürçidei, Keraidlerin üzerine öncü kuvvet olarak gönderilmiştir. Buradaki zafer, yalnızca Karayiteri boyun eğdirmekle kalmamış, aynı zamanda Nayman ve Mergidlerin de savaşmadan teslim olmalarını sağlamıştır. Böylelikle Temücin, rakip kabilelerin direnç merkezlerini teker teker ortadan kaldırarak merkezi otoritesini pekiştirmiştir. Siyasi entegrasyonun ilerleyen aşamalarında, Hereid lideri Caha-Gambu'nun iki kızını görme bahanesiyle Temücin'e katılması, görünürde dostane bir hamle olarak değerlendirilse de düşmanca niyetleri kısa sürede anlaşılmıştır. Cürçidei bu noktada tekrar devreye girerek Caha-Gambu'nun peşine düşmüş ve onu etkisiz hale getirmiştir. Nihayetinde Caha-Gambu'nun halkı tamamen tasfiye edilmiştir. Bu gelişmenin ardından Cürçidei'nin yalnızca savaş meydanındaki cesaretiyle değil, istihbarat ve iç güvenlik konularındaki etkinliğiyle de Temücin'in gücüne katkıda bulunduğunu göstermektedir (Buell-Kolbas, 2016, s. 53; *Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, ss. 177-179).

Moğolların Gizli Tarihçesi'nde aktarılan bir başka önemli anlatıda ise Temücin'in siyasi yükselişinde sadakat ve minnettarlık ilkelerini nasıl kurumsal düzenlemelere dönüştürdüğünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu bağlamda, Sorhon-şar ve oğulları Çuluun ile Çimbai'nin Temücin nezdindeki ayrıcalıklı konumu, Moğol liderlik sisteminin faydacı ama aynı zamanda etik temellere dayanan yönüne işaret etmektedir. Burada Temücin, Taiçud boyundan kaynaklanan ciddi tehditler altında olduğu gençlik döneminde, Sorhon-şar'ın oğulları Çuluun ve Çimbai ile kız kardeşleri Hadaan'ın yardımları sayesinde hayatta kalmıştı. Özellikle Temücin, bu kritik desteği daha sonraki refah ve güç dönemlerinde dahi unutmadığını vurgulamış "*karanlık günlerde düşündüğünü ve aydınlık günlerde kalbinde taşıdığını*" ifade etmiştir. Taiçud tehdidinin ortadan kalkmasının ardından Temücin, bu iyiliklere karşılık vermek amacıyla Sorhon-şar ve oğullarıyla doğrudan görüşmüş ve onların dileklerini sormuştur. Sorhon-şar ve ailesi, Mergidlerin Selenge bölgesinde tarkan statüsüyle yerleşme talebinde bulunmuş ve diğer ödüllerin ise Temücin'in takdirine bırakılmasını istemişlerdir. Temücin, bu talebi kabul ederek kendilerine istisnai bir yarlık vermiştir. Bu yarlığa göre, Sorhon-şar ailesi Mergid'in Selenge bölgesinde kalıtsal şekilde tarkan olarak hüküm sürecek, burada avlanma, şölenler düzenleme ve geleneksel ikram törenlerini gerçekleştirme haklarına sahip olacaktır. Daha da dikkat çekici olan ise dokuz kez suç işlemeleri durumunda dahi kusursuz sayılacaklarının belirtilmiş olmasıdır. Bu tür bir dokunulmazlık, Moğol hukuk ve yönetiminde oldukça nadir olup, bu ailenin Temücin nezdindeki ayrıcalıklı konumunu hukukî düzlemde de teyit etmektedir. Bilindiği gibi tarkanlık, Türk-Moğol siyasal geleneğinde hem askerî hem de idarî bir imtiyazı ifade ederken, burada Temücin'in bunu daha çok kişisel sadakatin kurumsal ödüllendirilmesi biçiminde kullandığı görülmektedir. Böylece Temücin, geçmişte kendisine yapılan yardımları kişisel bir lütufla değil, devlet düzeni içinde sürekliliği olan bir statüyle karşılamış, aynı zamanda bu tür sadakat örneklerinin teşvik edilmesine yönelik güçlü bir siyasi mesaj vermiştir. Temücin, Çuluun ve Çimbai'ye hitabında da minnettarlığını yinelemiş ve gelecekte herhangi bir ihtiyaç veya eksiklik hissettiklerinde bunu doğrudan kendisine iletmelerini, aracı kullanmadan doğrudan temasa geçmelerini istemiştir. Bu talimat, Moğol liderlik anlayışında doğrudan iletişim ve şahsi sadakatin doğrudan ödüllendirilmesi ilkesinin uygulamadaki ifadesi olarak değerlendirilebilir (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 191). Mergidlerin son kalan bakiyelerinin ortadan kaldırılması için Temücin en önemli komutanların Sübegedei Bahadır'ı görevlendirmiştir. O da arabalı çerilerini (askeler) alarak Mergid'in Togtoga'nın oğulları Hudu ve Çuluun'a saldırmak üzere hareket etmiştir. Çui Irmağı'na kadar ilerleyip, burada onları ortadan kaldırmış ve onlara verdiği büyük kayıplardan sonra geri dönmüştür (*Moğolların Gizli Tarihçesi*, 2011, s. 204).

Bu suretle Moğolistan'ın en büyük hükümdarı olan Temücin, Nayman ve Keraitlerle birlikte bölgenin en büyük kabilelerinden olan Mergid topraklarını zapt etmiştir (Johann de Plano Carpini, 2022, s. 113; Wilhelm Von Rubruk, 2020, s. 174). Reşidüddîn'e göre Mergidlerin önde gelen liderlerinden biri olan Tayır Usun, bu topluluğun başındaydı. Bir dönem teslim olup kızını, Kulan Hatun'u, Çingiz Han'a eş olarak vermiş, bu evlilikten de Kulgan adında bir oğulları dünyaya gelmiştir. Ancak bir süre sonra Tayır Usun, bir süre sonra tekrar ayaklanmış ve Çingiz Han'ın ordusu tarafından yenilgiye uğratılıp yağmalanmıştır. Eşi Töregene Hatun esir edilerek Ögeday Kağan'a verilmiştir. Töregene Hatun, Ögeday'dan dört erkek çocuk dünyaya getirmiştir ve bunların en büyüğü Güyük Han'dır. Mergidler, savaşçı ve isyana meyilli bir halk olarak bilindikleri için Çingiz Han, bu topluluğun tamamen yok edilmesini buyurmuştur. Ancak sadece birkaç kişi sağ kalabilmiştir; bunlar ya annelerinin rahmindeyken hayatta kalmış ya da akrabaları tarafından gizlenmiştir (May, 2016, s. 90; Reşidüddîn, 1364 hş, I, s. 73).

Yine Reşidüddîn'e göre Mergidlerin lideri Togtoga Beki'nin Kudu adında bir kardeşi ve Turukaycin adında bir kızı vardı. Turkaycin, Temücin tarafından 13 yaşındaki torunu oğlu Kubilay Han ile evlendirilmiştir. Ancak Turukaycin'in çocuk sahibi olmaması, onun kabile içindeki statüsünü zayıflatmıştır. Togtay Biki'nin ise altı oğlu vardı: Tunuz, Tusaqa, Kudu, Çilaun, Çibuk ve Kultukan Mirkan. Bu oğullardan beşi farklı savaşlarda hayatını kaybetmiştir. Tunuz, Tuğrul tarafından öldürülmüş; Tusaqa ise Temücin'ın ani bir saldırısı sırasında esir alınarak idam edilmiştir. Çilaun ve Çibuk ise Temücin ile yapılan bir savaş sırasında hayatlarını kaybetmişlerdir. Kudu da bir savaş sırasında kaçmaya çalışırken öldürülmüştür. Mergidlerin son savaşlarında ise Togtoga Beki 'nin en küçük oğlu olan Kultukan Mirkan, Kıpçak topraklarına kaçmayı başarmıştır (Handmîr, 1333 hş, III, s. 62; Reşidüddîn, 1364 hş, I, s. 72). Aynı şekilde Temücin'in eşlerinden Kulan Hatun iel Göyük'ün eşi olup onun ölümünden sonra

bir dönem vekaleten hükümdarlık yapmış Ogul Gaymış aslen Mergid boyundandılar. Son olarak Jüryatların isyanını bastırmakla görevli Mergid asıllı Kûdûn Orçeng, bizzat liderlerini öldürerek isyanı bastırmıştır (Reşidüddîn, 1364 hş, I, s. 74).

Mergidlerden Kultukan Mirkan, Moğollar arasında yetenekli bir okçu olarak tanınmaktaydı. Kıpçak topraklarına kaçmasına rağmen, Temücin'in oğlu Çüçi tarafından takip edilerek daha sonra yakalanmıştı. Çüçi, onun yeteneklerini görmek istemiş ve bir hedef belirleyerek oku isabet ettirmesini emretmiştir. Kultukan, üstün okçuluk yeteneklerini sergileyerek hedefi tam isabetle vurmuş, ardından ikinci bir ok atarak önceki okunu ikiye bölmüştür. Bu etkileyici yetenek gösterisi Çüçi'yi derinden etkilemiş ve Temücin'e başvurarak Kultukan'ın affedilmesini talep etmesine yol açmıştır. Ancak Temücin, Mergidlere olan nefretini açık bir şekilde dile getirerek bu talebi reddetmiştir. Temücin, Mergidlerin geçmişte Moğollarla yaptığı savaşlar ve verdiği zararlar nedeniyle affedilemeyeceklerini ifade etmiş, Mergidlerin tekrar tehlike yaratma ihtimaline karşı Kultukan'ın sağ bırakılmasını kabul etmemiştir. Bu karara uygun olarak, Çüçi, Kultukan'ın idam edilmesini sağlamıştır. Bu olay, Mergidlerin tarih sahnesinden silinmesinde önemli bir dönüm noktası olarak değerlendirmek mümkündür (Reşidüddîn, 1364 hş, I, s. 73).

Sonuç

Temücin'in yükselişe geçtiği dönemde Mergid kabilesi, özellikle kuzey Moğolistan havzasında öne çıkan önemli aktörlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Selenge Nehri vadisi ile Baykal Gölü çevresine yerleşmiş bu göçebe topluluk, sadece coğrafi avantajlara değil, aynı zamanda bölgesel askerî denge üzerinde etkili olabilecek kapasitede bir örgütlenmeye de sahipti. Mergidlerin konumu, Liao ve daha sonra Karahitay gibi bölgesel güç merkezleriyle olan ilişkilerini şekillendirmiş, onları hem yerel hem de uluslararası siyasette dikkate değer bir oyuncu hâline getirmiştir. Özellikle 11. ve 12. yüzyıllarda Liao Hanedanı'na karşı gerçekleştirdikleri akınlar ve Karahitay Hanlığı'nın teşekkül sürecinde oynadıkları roller, Mergidlerin sıradan bir göçebe topluluktan ibaret olmadığını, aksine diplomatik ve askerî anlamda belirleyici kapasitelere sahip olduklarını göstermektedir. Ancak Mergidlerin bu çalışmanın konusu bakımından taşıdığı asıl önem, Temücin'in siyasi yükseliş sürecinde belirleyici bir kırılma noktasına neden olmalarından kaynaklanmaktadır. Nitekim Mergidler, Temücin'in eşi Börte'yi kaçırarak, Tuğrulv e Camuha gibi dönemin en güçlü Moğol liderlerini kendi etrafında toplamaya yönelten siyasi bir ittifak sürecini başlatmışlardır. Bu bağlamda Mergidler ile Moğollar arasında giderek keskinleşen rekabet, özellikle Temücin'in politik ve askerî kariyerinin erken evrelerinde belirgin bir boyut kazanmıştır. Her ne kadar Mergid kabilesi güçlü bir savaşçı gelenek ve askerî organizasyona sahip olsa da Temücin'in geliştirdiği esnek ittifak siyasetleri, merkezi disiplin anlayışı ve askerî ıslıhatları karşısında zamanla etkisiz hâle gelmiş, nihayetinde bazı kolları Moğol yapılanmasına asimile olurken, bazıları da tarihsel varlıklarını tümüyle kaybetmiştir.

Temücin'in liderliğe giden yolda Mergidler karşısında karşılaştığı diğer zorluklar da onun karakterinin ve siyasi vizyonunun olgunlaşmasında önemli rol oynamıştır. Babası Yesügey Bahadır'ın ölümü, yalnızca bir ailenin değil, aynı zamanda Moğol kabileleri arasındaki güç ilişkilerinin ciddi biçimde sarsılmasına neden olmuştur. Dul kalan Ögelün'ün çocuklarını yoksulluk ve sosyal dışlanmışlık koşulları altında yetiştirmeye çalışmıştır. Bu süreç de Moğol toplum yapısında ailevi dayanışmanın ve liderliğin tabandan gelen bir meşruiyetle kurulmasının önemine işaret eder. Bu zorlayıcı sosyal ortamda Temücin, sadece fiziksel değil, aynı zamanda siyasi bir mücadeleye girişmiş; kardeşleriyle olan çekişmeler, özellikle Bekter'in öldürülmesi olayı, onun ilk defa doğrudan güç kullanarak iç iktidar mücadelesine müdahil olduğu örneklerden biri olmuştur. Tayçiud kabilesi tarafından esir alınması ve buradan başarılı bir şekilde kaçışı, Temücin'in hem bireysel hayatta kalma becerilerini hem de stratejik reflekslerini pekiştirmiştir. Mergidlerin Temücin'in eşi Börte'yi kaçırması ise onun liderlik kariyerindeki ilk organize askerî seferin gerekçesini oluşturmuştur. Bu sefer, yalnızca kişisel bir intikam hareketi olmasının ötesinde Temücin'in bölgesel bir güç olarak ilk kez sahneye çıktığı askerî ve diplomatik manevra olarak da değerlendirilmelidir. Tuğrul ve Camuha'nın desteğiyle gerçekleştirilen bu operasyon, gelecekteki savaş organizasyonlarının habercisi olan bir yapı sunmuş; fakat aynı zamanda Börte'nin hamile kalması, ilk oğlu Çüçi'nin meşruiyeti üzerinden ilerleyen yıllarda ciddi siyasi tartışmalara zemin hazırlamıştır.

Mergidlerin de dahil olduğu Camuha ile yaşanan ayrışma ise Moğol bozkırında hakimiyet mücadelesinin kaçınılmaz bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. 1201 yılında Hatagin ve Salcuud boylarının bir araya gelerek oluşturduğu ittifak neticesinde Camuha'nın "Gür Han" unvanını alması, Moğol bozkırlarında güç dengelerini ciddi biçimde sarsmış ve Temücin'i doğrudan bir siyasi ve askerî rekabet ortamına sürüklemiştir. Bu gelişme de iki lider arasındaki kişisel çekişme dışında, Mergid benzeri Temücin'in yükselişinden rahatsız olan diğer Moğol kabillerinin de çabucak Camuha'nın yanında yer almasınıyla neticelenmiştir. Rekabetin en şiddetli tezahürü ise Hüiten mevkiinde meydana gelen çatışmalar olmuştur. Bu muharebeler, yalnızca iki taraf arasındaki askerî mücadeleyi dışında kurulacak olan merkezî Moğol devlet yapısının habercisi niteliğindedir. Çatışmalar sırasında Temücin'in ağır şekilde yaralanması ve sadık müttefiklerinden Celme tarafından kurtarılması ise Moğol tarihinin ilerleyen dönemlerinde önem kazanacak olan bireysel sadakat ilişkilerinin erken bir örneğini teşkil ettiği söylenebilir. Bu olay, aynı zamanda ileride ortaya çıkacak olan merkezî bürokratik yapılanmanın da sosyolojik temelini oluşturan sadık bir

askerî-siyasi elit çevrenin oluşumuna işaret etmektedir. Temücin'in çevresinde şekillenen bu sadakat temelli yapı, kabileler arası geçici ittifaklara dayalı geleneksel Moğol siyaset anlayışından farklı olarak, daha kalıcı ve kurumsal bir yönetsel çerçevenin ilk ipuçlarını vermektedir.

Öte yandan, bu süreçte Mergidler üzerindeki nüfuz mücadelesi kapsamında Temücin ile Kerait hükümdarı Tuğrul Han arasında yaşanan diplomatik gerilim, Moğol geleneksel diplomasi anlayışının sınırlarını gözler önüne sermiştir. Geçmişteki kişisel bağlara ve töresel sadakat ilişkilerine dayalı ittifakların pratikte ne derece kırılgan olduğu bu gerilimle ortaya çıkmış, Temücin'in de bu tecrübeyle daha rasyonel, merkeziyetçi ve çıkar temelli bir siyaset anlayışına yönelmeye başladığı görülmüştür. Bu dönüşüm, yalnızca bireysel bir strateji değişikliğe ilave olarak aynı zamanda Moğol siyasal kültüründe bir paradigma kaymasının habercisidir. Ayrıca Nayman Hanı Buirug'un Mergidlerle kurduğu ittifak ve Altay Dağları'nı aşarak Ulungur Irmağı'na kadar gerçekleştirdiği askerî seferler, bozkır coğrafyasındaki güç dengelerinin bir hayli değişken ve istikrarsız olduğunu bir kez daha açık biçimde ortaya koymuştur. Nitekim bu tür girişimler, kaynakların anlatımlarındaki satır aralarındaki gizli olan anlatılar ışığında bölgede hâkimiyet kurma çabalarının sürekliliğini ve bölgesel aktörlerin karşılıklı etkileşimler yoluyla siyasal alanı şekillendirdiklerini göstermektedir. Buirug'un ölümüyle birlikte gelişen askerî harekâtlar ise Temücin'in rakip güç odaklarını yalnızca bertaraf etmekle kalmayıp sistematik biçimde ortadan kaldırmaya yönelik kapsamlı bir strateji izlediğini göstermektedir. Bu strateji, ileride kurulacak olan imparatorluk yapısının temellerini atmada belirleyici rol oynamıştır.

Son olarak Mergidlerin ortadan kaldırılması, Camuha'nın siyasi meşruiyetini kaybetmesi ve Tuğrul ile ilişkilerin son bulması öneceki anlatılara ilave olarak Temücin'in Moğol bozkırındaki mutlak liderliğe geçiş sürecinin temel eşiklerini oluşturduğu söylenebilir. Bu gelişmeler, bir savaş lideri olması dışında aynı zamanda kurumsallaşma yönelimleri olan bir devlet kurucusu kimliğini de ortaya çıkarmıştır. Nihayetinde, kabileler arası ittifaklar, geçici uzlaşmalar ve rekabet dinamikleri, Temücin'in "Cengiz Han" unvanıyla bütün Moğol boylarını merkezî bir otorite altında birleştirdiği büyük siyasî sürecin ön aşamalarını şekillendirmiştir. Bu süreç de yalnızca bir kişinin yükseliş öyküsü dışında aynı zamanda Orta Asya bozkırlarında göçebe siyaset yapma biçiminin, liderlik inşasının ve kurumsallaşmanın dinamiklerini anlamak bakımından tarihsel açıdan son derece dikkat çekici bir örnek teşkil etmektedir. Neticede Temücin'in e siyasi yükseliş sürecinde Mergid kabilesi, doğrudan ve dolaylı etkileri bakımından kritik bir rol oynamıştır. Her ne kadar bunlar, Moğol bozkırındaki daha geniş ölçekli güç mücadelelerinde bağımsız ve nispeten ikincil bir konumda görünseler de Temücin'in hayatındaki bazı dönüm noktalarına neden olarak tarihsel süreç üzerinde belirleyici bir etkide bulunmuşlardır. Özellikle eşi Börte'yi kaçırmaları karşısında Mergidler'e karşı Temücin'in ilk kapsamlı askerî seferini düzenlemesini ve böylece kendi etrafında başta Tuğrul ve Camuha gibi önemli siyasi figürleri birleştirecek şekilde stratejik bir ittifak kurmasını gerekli kılmıştır. Bu süreç de Temücin'in kabileler arası rekabetin ötesine geçerek, bozkırda merkezi bir siyasi yapı inşa etme yönündeki ilk somut adımı atmasına vesile olmuştur. Dolayısıyla Mergidlerin eylemi, doğrudan askerî ya da siyasi bir başarıyla sonuçlanması dışında Temücin'in liderlik yeteneklerini sergileme, destek toplama ve meşruiyet inşa etme süreçlerini tetikleyen bir kırışma anı işlevi görmüştür. Bu bağlamda Mergidler, Temücin'in Cengiz Han kimliğiyle tarih sahnesine çıkışını hazırlayan olaylar zincirinde dolaylı, fakat hayatî bir öneme sahiptir.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

Anonim. (1951). *Cheng Wou Ts'ın Tcheng Lou, histoire des campagnes des Gengis Khan* (P. Pelliot & L. Hambis, Çev.; C. 1). Paris.
Anonim. (2011). *Moğolların gizli tarihçesi (Moğolların kırmızı kitabı)* (M. L. Kaya, Çev.; E. Kalan, Yay. haz.). Kabalcı Yayınları.
Anonim. (2010). *Moğolların gizli tarihi* (A. Temir, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Atwood, C. P. (2004). *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Fact On File Press.
Barthold, V. V. (1990). *Moğol istilasına kadar Türkistan* (H. D. Yıldız, Haz.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Benâketî. (1348 hş). *Ravzatü'l-ulî'l-elbâb fî tevârîhü'l-ekâbir ve'l-ensâb (Tarih-i Benâketî)* (C. Şi'ar, Nşr.). Tahran.
Besli, E. (2010). *Eski ve Orta Türkçe hayvan isimlerinin etimolojisi* (Tez No. 264922) [Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Biran, M. (2007). *Chinggis Khan*. Oneworld Publications.

Buell, P. D., & Kolbas, J. (2016). The ethos of state and society in the early Mongol Empire: Chinggis Khan to Güyük. *Journal of the Royal Asiatic Society*, 26(1/2), 43-64.
Cüveynî. (1388 hş). *Tarih-i Cihangüşa* (M. Kazvinî, Nşr.). Tahran.
Çelikbilek, A. M. (2022). *Çingiz-nâmelere göre Moğol toplum yapısı* (Tez No. 760441) [Doktora tezi, Selçuk Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Dunlop, D.M. (1944). The Karaits of Eastern Asia. *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, *University of London*, 11 (2), s. 276-289.
Fletcher, J. (1986). The Mongols: Ecological and Social Perspectives, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 46, 11-50.
Gambat, A. (2019). *XII. yüzyıl Moğolistan coğrafyasındaki konar-göçerlerin içtimai yapısı* (Tez No. 562791) [Doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Gülensoy, T. (1967). Moğolların Gîzlî Tarihi'ne ve Altan Tobçi'ye göre Çinggis Han'ın şeceresi. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5(8), 189-191.
Hândmîr. (1333 hş). *Habîbü's-siyer* (M. Debirsiyakî, Tsh.; C. 4). Tahran.
Johannes de Plano Carpini. (2022). *Moğolistan seyahatnamesi* (E. Ayan, Çev.). Kronik Yayınları.
Kalan, E. (2012). Tarihi kaynaklara göre Cuçi adının kökeni ve Cengiz Kağan'a oğul olma sorunsalı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 27(1), 119-130.
Kayirken, T. Z. (2020). Union of Naymans and Mergids in the 13th century. *Bulletin of the L. N. Gumilyov Eurasian National University: Historical Sciences, Philosophy and Religion Series*, 130(1), 35-49.
Ke Shaomin, (1922). *(1922). Xin Yuan Shi (新元史) (C. 1-2). Tianjin Xu Tuigengtang.*
Korykoslu Hayton. (2015). *Doğu ülkelerinin altın çağı (*A. T. Özcan, Çev.). Selenge Yayınları.
Luvsandanzan. (1974). Altan Topçi (T. Gülensoy, Çev.). *Belleten*, *38*(152), 597-634.
Ligeti, L. (1958). Deux tablettes de T'ai-Tsong des Ts'ing. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, *8*(3), 201-239.
May, T. (2007). *The Mongol art of war: Chinggis Khan and the Mongol military system.* Pen & Sword.
May, T. (2016). Commercial queens: Mongolian khatuns and the Silk Road. *Journal of the Royal Asiatic Society*, *26*(1/2), 89-106.
May, T. (2021). *Moğol İmparatorluğu* (Ü. E. Uysal, Çev.). Kronik Yayınları.
Moses, L. (1996). Legends by the numbers: The symbolism of numbers in the "Secret History of the Mongols." *Asian Folklore Studies*, 55(1), 73-97.
Muhammed Kazvinî. (1390 hş). *Holde Berin* (M. H. Muhaddes, Tsh.). Tahran.
Nesevî. (1986). *Sîretü Celâleddîn Mengübernî* (M. Mînuvî, Tsh.). Tahran.
Reşîdüddîn. (1373 hş). *Câmiü't-tevârih* (M. Rûşen & M. Mûsevî, Tsh.; C. 1). Tahran.
Reşîdüddîn. (1364 hş). *Câmiü't-tevârih* (M. Kerimî, Tsh.; C. 1). Tahran.
Sagang Sechen. (2023). *The precious summary: A history of the Mongols from Chinggis Khan to the Qing Dynasty* (J. Elverskog, Çev.). Columbia University Press.
Sayers, W. (1990). The motif of wrestling in early Irish and Mongolian epic. *Mongolian Studies*, 13, 153-168.
Sechin, J., & Hyer, P. (1979). *Mongolia's culture and society*. Westview Press.
Serruys, H. (1963). A note on the "wild Mekrid." *Monumenta Serica*, *22*(2), 434-445.
Song Lian. (1976). *Yuan Shi (元史)/Ta izu (太祖): Cengiz Han devri Yuan/Moğol tarihi* (Y. Jialuo, Ed.; C. 1). Zhong Hua Shuju.
Sverdrup, C. F. (2016). *The Mongol conquests: The military operations of Genghis Khan and Sübe'etei*. Helion & Company Limited.
Togan, İ. (1998). *Flexibility and limitation in steppe formations: The Kerait Khanate and Chinggis Khan*. Brill.
Tu Ji. (1934). *Mengwu'er Shiji (蒙兀兒史記)* (C. 1-2). Beijing.
Uyar, M. (2009). İlhanlı (İran Moğolları) ordusunda hiyerarşi: Askerî yetkililer ve nitelikleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *49*(1), 33-47.
Vassâf. (1401). *Tecziyetü'l-emsâr ve tezciyetü'l-a'sâr* (A. Hâtimî, Tsh.; C. 1-2). Tahran.
Vladimirtsov, B. Y. (1995). *Moğolların içtimaî teşkilâtı: Moğol göçebe feodalizmi* (A. İnan, Çev.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Wilhelm von Rubruk. (2020). *Moğolların büyük hanına seyahat* (E. Ayan, Çev.). Kronik Yayınları.

Structured Abstract

The great leadership journey of Temüjin, later known as Genghis Khan, was shaped through arduous struggles with the tribes of Mongolia. One of the most notable events during this process was the conflicts with the Mergit tribe. The Mergits maintained their existence as a strong and independent community in northern Mongolia. The abduction of Temüjin's wife, Börte, by the Mergits was not merely a personal matter for him but also an opportunity to demonstrate his political and military leadership. To overcome this situation, he allied with the Kerait leader Toghrul Khan and Jamukha, launching an attack on the Mergits and successfully rescuing Börte. The Mergits were a significant rival for the Mongols and played an influential role in the formation of the Mongol state. The hostility between these groups can be traced back to the abduction of Temüjin's mother, Hö'elün, by his father, Yesügei, from the Mergits. Historical sources suggest that the Mergits may have been Turkic people who had assimilated into Mongol culture. Ultimately, Temüjin's struggle against the Mergits was a pivotal moment in the unification of the Mongol political structure, laying the foundation for his subsequent conquests that would shape world history.

Following Yesügei's victory over the Tatars, his wife, Hö'elün, gave birth to Temüjin on the banks of the Onon River. His name was derived from a captive named Temüjin-üge, illustrating the impact of warfare and captivity on naming traditions. In Mongol society, intertribal marriages served as a mechanism for strengthening both personal and political ties. By seeking a bride from the Olkhunut tribe, Yesügei aimed to end hostilities and achieve diplomatic reconciliation; however, his plan ultimately failed. Dai-Setsen's prophetic dream indicated that Temüjinwould become a great leader. Although Börte's betrothal to Temüjin adhered to Mongol traditions, marriages were often arranged for political and strategic purposes. Yesügei's death disrupted the balance of power among Mongol tribes. When Hö'elün was abandoned by her tribe and left alone with her children, Temüjinand his siblings had to fend for themselves and confront their adversaries. After rescuing Börte from the Mergits, Temüjin formed an alliance with Toghrul Khan, securing victories against his enemies. This event solidified the alliance between Temüjin and Jamukha; however, over time, Jamukha would emerge as a formidable rival.

Although Temüjin, with the support of Toghrul and Jamukha, dealt a severe blow to the Mergits, he was unable to completely neutralize them. This situation led the Mergits to seek new alliances in subsequent years. One of the most significant developments was the deterioration of relations between Temüjin and Jamukha, which prompted various regional factions to establish new coalitions and engage in power struggles. In 1201, this process was initiated by the unification of the Hatagin and Salji'ut tribes, leading to the election of Jamukha as their leader and the bestowal of the title "Gür Khan." As Jamukha waged war against Temüjin and Van Khan Toghrul, Temüjin, alongside Toghrul, launched a counteroffensive. The two sides clashed fiercely in Hüiten. Although Nayman leaders Buirug Khan and Oirat Huduga Beh employed both psychological and strategic tactics against the enemy, they were ultimately defeated and forced to retreat. Following the battle, as Temüjin had not annihilated his adversaries, he continued to track Jamukha and other leaders. During this period, he was wounded in the neck during a skirmish against the Taichiud leader Aguchu Baghatur, suffering significant blood loss. His warrior, Jelme, managed to save him by sucking the wound to stop the bleeding. The next day, Temüjin pursued his fleeing enemies and began consolidating his forces. At the same time, he heard the cries of a woman and discovered that her husband was about to be executed. However, by the time he reached the scene, the man had already been killed. During his conflicts with the Mergits and the Naymans, Temüjin achieved significant victories.

The Nayman leader, Buirug Khan, was driven from the "Ulug Dağ" region to the Ürünga River and was ultimately captured and executed at Lake Hiçılbashi. The newly appointed leader of the Nayman army, Högsegü Sabrag Bahadur, while preparing for battle in the pastures of the Baidrag River, withdrew overnight to avoid an ambush by Temüjin. Seizing this opportunity, Temüjin directed his forces toward Saari Heer and learned that Högsegü Sabrag Bahadur had seized the women, children, and possessions of Sengüm. With the assistance of his distinguished commanders, including his son, Boorchu, Muqali, Borchi, and Chuluun, Temüjin rescued Sengüm and secured his safety. In the autumn of the Year of the Dog (1204), a major battle occurred between Temüjinand the Mergid leader, Togtoga Beki. In this confrontation, Temüjin decisively defeated the Mergits and subjugated their people. Togtoga Beki, along with his sons Hudu and Chuluun, fled. Subsequently, the Mergit leader Dair-Usun sought to establish diplomatic relations with Temüjin and offered his daughter, Hulan, in marriage. However, a delay in the process angered Temüjin. After Hulan explained the situation, Temüjin annexed the Mergit lands into Mongol territory. Having defeated the Mergits alongside the Naymans and the Kereit, Temüjin emerged as the most powerful ruler in Mongolia. The Mergit leader Togtay Beki's six sons perished in various battles, while his youngest son, Kultukan Mirkan, fled to Kipchak lands. Over time, the remaining Mergit elements were assimilated into the Mongol state. Women of Mergit descent also played significant roles under Mongol rule. Among Temüjin's wives was Kulan Khatun, and Ogul Gaimish, who served as regent for a period, was also of Mergit origin. Additionally, Küdün Orcheng, who played a key role in suppressing the Jüryat rebellion, was of Mergit ancestry. She personally executed the leader of the rebellion, thereby demonstrating her loyalty. Kultukan Mirkan, a Mergit fugitive and renowned archer, was eventually captured by Temüjin's son, Jochi, who was impressed by his exceptional marksmanship and pleaded for his pardon. However, Temüjin, harboring deep resentment toward the Mergits, rejected the request and ordered Kultukan's execution. This event symbolized the final chapter in the destruction of the Mergids as a distinct entity.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Research Article *Araştırma Makalesi* DOI: 10.62425/turcology.1593343

Personal Property of Ilkhanate Rulers: "Inju"

İlhanlı Hükümdarlarının Şahsi Mülkü: "İncû"

Derya COŞKUN
(Corresponding Author-*Sorumlu Yazar*)
Department of History, Faculty of Letters, Erzurum Technical University, Erzurum, Türkiye
Erzurum Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Erzurum, Türkiye
derya.coskun@erzurum.edu.tr

Abstract
The Mongols, who emerged in the 13th century and caused great fear and chaos among the world powers, achieved significant success due to their warrior nature and the military strategies they employed. Spreading vast geography, the Mongols established various states under different names in these regions. Since these states were founded by the sons and grandsons of Genghis Khan, they existed under their names. With Genghis Khan, the Mongols gained a political identity, and as they transitioned to a settled lifestyle, they began to prioritize state formation and or. The Mongols, who were particularly sensitive regarding state organization, sought to gain experience and ensure internal structuring by bringing many politicians from different countries. In this regard, they greatly benefited from the experienced politicians of various nations. It is primarily known that the Uyghur Turks played a primary role in the Mongols organization processes, as they were highly successful in matters of state. Of course, this interaction was not limited to the Uyghur Turks. As the Mongols became influential in Chinese territories, Chinese politicians were appointed to important administrative positions, and their experience was utilized as much as possible in matters of organization. From this perspective, it is evident that the Mongols adopted and implemented various organizational and administrative systems from different nations. One of the practices shaped within this cosmopolitan organizational and administrative structure was undoubtedly the İnju lands, considered the ruler's and his family's personal property. The term İnju frequently mentioned in Uyghur and Mongol texts, carries meanings such as dowry and inheritance and is regarded as the ruler's treasury. In this context, the article aims to present the etymology of the term İnju, the disputes over these lands among Mongol rulers, and essential information about the administration and revenues of the İnju lands, based on primary Persian and Arabic sources as well as contemporary research works.
Keywords: Mongols, Ilkhanate, Inju, Inheritance, Land.

Öz
XIII. yüzyılda ortaya çıkarak dünya devletleri arasında büyük bir korku ve kaosa neden olan Moğollar, savaşçılık özellikleri ve uyguladıkları savaş stratejileri dolayısıyla önemli başarılar kazanmışlardır. Çok geniş bir coğrafyaya yayılan Moğollar, buralarda farklı isimlerde devletler kurmuşlardır. Bu devletler Cengiz Han'ın oğulları ve torunları tarafından kurulduğundan onların isimleriyle varlık göstermiştir. Cengiz Han ile siyasî bir kimlik kazanan Moğollar, yerleşik hayata geçişle beraber devletleşmeye ve teşkilâtlanmaya önem vermişlerdir. Devlet teşkilâtı noktasında özellikle hassasiyet gösteren Moğollar, farklı ülkelerden birçok devlet adamı getirtmek suretiyle bu alanda tecrübe kazanmaya ve devlet içi teşkilâtlanmayı sağlamya çalışmışlardır. Bu konuda da farklı ülkelerdeki tecrübeli devlet adamlarından önemli ölçüde faydalanmışlardır. Özellikle Uygur Türklerinin Moğolların teşkilâtlanma süreçlerinde birinci derecede rol oynadığı bilinmektedir. Zira onların devlet teşkilâtı hususunda oldukça başarılı oldukları bilinen bir gerçektir. Elbette ki bu etkileşim sadece Uygur Türkleriyle sınırlı kalmamış, Moğolların Çin coğrafyasında söz sahibi olmasıyla beraber Çinli devlet adamları da önemli idari görevlere getirilmiştir. Hatta teşkilâtlanma hususunda onların da tecrübelerinden mümkün olduğunca faydalanılmıştır. Bu çerçeveden bakıldığında Moğolların farklı milletlerden birtakım teşkilât ve idare sitemlerini aldığı ve uyguladığı görülmektedir. Kozmopolit bir teşkilâtlanma ve idare sistemi çerçevesinde şekillenen Moğolların uygulamalarından biri de hiç şüphesiz hükümdar ve ailesinin şahsî mülkü olarak kabul edilen İncû topraklardır. Özellikle Uygur ve Moğol metinlerde geçen İncû kelimesi çeyiz ve miras anlamları taşımakta olup hükümdarın şahsî bir kumbarası olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda makale; İncû kelimesinin etimolojisini, bu topraklar dolayısıyla Moğol hükümdarları arasında yaşanan anlaşmazlıkları İncû toprakların idaresi ve gelirleri hakkında önemli bilgileri Farsça ve Arapça ana kaynakların yanı sıra güncel araştırma eserlerden de faydalanarak ortaya koymayı hedeflemektedir.
Anahtar Kelimeler: Moğollar, İlhanlılar, İncûî, Miras, Toprak.

Received/Geliş Tarihi 29.11.2024
Revision/Revizyon 30.04.2025
Accepted/Kabul Tarihi 01.06.2025
Publication Date/Yayın Tarihi 20.09.2025

Cite this article
Coşkun, D. (2025). Personal Property of Ilkhanate Rulers: "Inju". *Turcology Research*, 84, 595-601.

Atıf
Coşkun, D. (2025). İlhanlı Hükümdarlarının Şahsi Mülkü: "İncû". *Turcology Research*, 84, 595-601.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Introduction

In the 13th century, the Mongols, who emerged in the east of Asia and established a vast empire, saw their empire divided among the sons of Genghis Khan after his death. This division allowed the brothers to establish their own states in different regions, enabling the Mongols to maintain influence over a vast geographical area. As the borders expanded, so did the lands, leading to the development of a land administration mechanism under the framework of land law. Particularly, specially appointed officials administered lands belonging to the ruler and his family. The Ilkhanate, established by Hülegü Khan in the Iranian region, was one of the states that implemented this system most effectively. In the land system known as Inju in the Ilkhanate the lands of the Ilkhanate rulers and their families were protected, and efforts were made to manage the operation and revenues of these lands smoothly. Although information on this subject is quite limited, this study will discuss what the Inju system entailed, the authorities and officials over the Inju lands, the functionality (Watabe, 1997, p. 200) of inheritance law in this context and the revenues from the Inju lands. First, the etymological identity of the term will be examined within the framework of dictionaries and primary sources, and the development process of the Inju lands will be outlined (Takagı, 2015, p. 78).

The Etymological Identity of the Term Inju

The term Inju (اینجو) appears in Uyghur and Mongolian texts in the forms *"enchü, inchü, ince and enci"* and in the Ilkhanate, it was used as *"encu, yincû, încû and încû*[1]*"*. In Western sources and research the term is expressed as *"Inju"* and *"Inje"* carrying meanings (Ahmedî, 1399, p. 44; Uluşık, 2025, p. 34) such as "*pure ownership, captive, slave, inheritance and dowry*" (Doerfer, II, 1963–1975, pp. 220-225). Additionally, it is associated with the Turkish words *"khan" and "chief"* (Ahmedî, 1399, p. 44). Inju, a term found in many languages, is also associated with the Chinese word *"ying"* which means *"concubine a title given to a girl who marries"* (Clauson, 1972, p. 173). While some researchers argue that the term derives from the Mongolian *"emčü, ömčü, ömči"* (Chinese yan-chu 奄出) (Lessing, 1960, pp. 411, 635; Rachewiltz, I, 2006, p. 506) others claim that it is distinct from the Mongolian words *"inǰe, inǰi, ingǰi",* which mean *"dowry"* or *"dowry items"* (Hamadani, 1911, p. 215; Pertushevsky, 1960, p. 240; Doerfer, II, 1963–1975, p. 670; Buell, 2003, p. 166; Murakami, 1951, pp. 703-716; Moriyasu, 2004, p. 238). In the work The Secret History of the Mongols, the term "*emčü*" denotes personal property and belongings. This expression is significant for describing Inju lands. The Persian form of the term İnju refers to the vassals living on the lands belonging to the ruler (Murakami, 1951, p. 705: Honda, 1959, p. 44; Gong, 2009, pp. 42-62). Inju is semantically similar to a frequently used term (Floor, 2012, p. 107). During the Ilkhanate period, terms such as *"emlâk-ı hassa, divan-ı inju, incu-i has, and mülk-i padishah"* were used to indicate lands belonging to the ruler and his family (Barthold, 1951, pp. 258-260; Doerfer, II, 1963–1975, p. 670; Honda, 1959, p. 44; Lambton, 1988, p. 118; Minorsky, 1943, pp. 24-25; Pertushevsky, 1960, pp. 240-245; Pertushevsky, 1968, p. 515; Schurmann, 1956, p. 330; Spuler, 2011, p. 357; Togan, 1946, p. 238).

Consequently, it can be said that lands designated and allocated to rulers, including their revenues, taxes, and territory, were referred to as has inju. In contrast, lands assigned to princes as military fiefs were called inju (Takagı, 2015, p. 79). It is also essential to consider the terms *"īnğū, īnğū-'i buzurg"* (Shimo, 1995, pp. 455-475), and *"īnğū-yi kabir"* (Aubin, 1975-1976, pp. 95-96; Hermann-Doerfer, 1975, pp. 317-346; Šayḫ al-Ḥukamā'ī, 1387, pp. 113-114-118; Takagı, 2015, p. 86; Zayn al-'Ābidīn 'Abdī, 1390, pp. 175-176). During the Timurid period, individuals responsible for these matters were observed to be affiliated with the divan-ı inju (Hâfız Ebrû, 1378, p. 67).

Inju Lands under the Ilkhanid Dynasty and Disputes

With the establishment of the Ilkhanate in Iran in the 13th century, many lands belonging to local dynasties in the region came under the Ilkhanid dynasty's ownership (Vassâf, 1338, pp. 126-230). The significant expansion of borders was facilitated by both confiscation[2] and various other reasons, leading to the incorporation of many lands into Ilkhanid property. Known as a term for estates allocated to cover the expenses of dynasty members, Inju (Hamîd, 1385; Pertushevsky, I, 1344, p. 79; Pertushevsky, II, 1344) was sometimes added to personal lands through purchase. For example, the personal property

[1] Another term similar to Inju in function is *"Dalay"*. Derived from the Mongolian word Dalai, the term means *"ocean, large lake* and *universally great*." These individuals benefited from state lands. See: (Doerfer, 1963–1975, p. 196; Floor, 2012, p. 107; Honda, 1959, p. 44; Lessing, 1960, p. 224; Minorsky, 1943, p. 25; Schurmann, 956, p. 330; Togan, 1946, p. 238).

[2] An example of this is confiscating the vizier Shams al-Din Juwayni estate, which had an annual revenue of 360,000 tumans (3,600,000 dinars) and its reclassification as Inju.

of the Ilkhanid ruler included Ani and Erzincan (Cahen, 2000, p. 263; Itani, 1985, p. 49; Pertushevsky, II, 1344, p. 13; Uzunçarşılı, 1988, pp. 189-230, 231-236). Lands belonging to the Ilkhan were selected from among the highest revenue-producing regions in Iran. In this context, it is accurate to say that Fars and Baghdad were particularly preferred areas. Mengü Khan's grant of Iran as a property to Hülegü as part of his vassalage is also considered a type of Inju. When Hülegü Khan captured Baghdad, Berke, the Khan of the Golden Horde, claimed the lands in Khorasan, Iraqi Ajam, Azerbaijan, Arran, and Georgia as *"our Inju"* there by asserting ownership and refusing to transfer them to Hülegü Khan (Takagı, 2009, pp. 145-146). This event represents the first recorded dispute over Inju lands. The primary underlying cause is undoubtedly the perception of Inju lands as the common property of all Mongol peoples. In 1266, Kaydu's request to Abaka Khan to review the revenues from Inju lands in Iran and the subsequent positive response supported this Notion (Takagı, 2009, pp. 148-149). Otherwise, it would not have been possible for Abaka Khan to agree to such a request.

Mengü Khan's sudden death in 1259 brought political chaos and led to changes in the rights to Inju lands. The divisions between Hülegü Khan and his successors and the wars of 1261-1262 supported these changes. When Barak advanced into Khorasan in 1270, Abaka Khan's intervention to halt this advance ignited a political shift. With his dependency on Mengü Khan removed, Abaka Khan, with the support of Kublai Khan, succeeded in reducing the influence of the Juchi, Chagatai, and Ögedei families in Iran, leading to the development of a specific Inju land system for the Ilkhanate (Hamadani, 2013, pp. 88-89). As part of his decision in 1270, Abaka Khan declared the lands captured by Hülegü Khan and later by the Ilkhanids as personal property and decided they should be classified as Inju (Küçükaşçı, 2010, p. 479; Uzunçarşılı, 1988, p. 197). This decision also led to an expansion in the borders of Inju lands (Vassâf, 1338, p. 126). The underlying cause of disputes over the allocation and ownership of Inju lands was the absence of definitive statements in Genghis Khan's will. Relying on this excuse, the Golden Horde and Chagatai states frequently claimed rights over the Iranian territories. Additionally, it is known that during this period, the Inju lands were often used as a pretext in disputes among the dynasties. Bureaucrats also occasionally accused each other of mismanagement regarding revenues from Inju lands. The activities of Prince Arghun against Sultan Ahmed Teküdâr serve as an example in this context. Although Inju lands were considered the common property of all Mongol peoples before Mengü Khan's death, the situation changed in the subsequent period. The Ilkhanids, viewing the lands acquired by Hülegü Khan as Inju, granted them immunity from interference.

Inju Transfer and Administration in the Ilkhanate

Since Inju lands were the property of the ruler and his family, the revenues from these lands were exempt from taxes (Vassâf, 1338, pp. 231, 268, 317, 349). Inju lands, the ruler's and his family's personal property[3], could be transferred to others through various means[4]. These transfers occurred via gifts, endowments, and inheritance, with inheritance being the most active method. According to laws enacted during the reign of Ghazan Khan, Inju lands belonging to queens and princes were passed on to their male children after their deaths. Abaka Khan's statement during his struggle with Barak regarding the Khorasan province, *"This estate has been inherited from my father and is our Inju. Today we hold it by the sword. If Barak attempts to attack us, we are prepared to defend it"* supports this information (Âştiyânî, 1374, p. 205; Hamadani, 2013, p. 88; Tetevî- Kazvînî, VI, 1382, p. 4054). It demonstrates that the princes inherited these lands following the death of the Ilkhanid ruler. In this context, the Inju lands that passed to Abaka Khan's successor, Ahmed would subsequently have been inherited by Arghun, then Geyhatu, and later Ghazan Khan[5] (Takagı, 2015, p. 84). After Ghazan Khan, the Inju lands were inherited by Olcaytu and Abu Said Bahadur Khan, highlighting their significance in understanding Mongol inheritance law. Ghazan Khan's request to surrender Inju lands that belonged to his father, Arghun Khan, from Baydu and Baydu's fulfillment of this request without issue falls within this framework (Vassâf, 1338, pp. 317-319).

The significant expansion of lands and the corresponding increase in personal property necessitated the appointment of officials to manage these lands. As a result, an office named *"Divân-ı İncu/ Hükûmet-i İncu"* was established (Aksarayî, 2000, p. 228; Emîn, 1357, p. 141; Rezevî, 1388, p. 143; Yılmaz, 2002, p. 338). High-ranking Ilkhanid bureaucrats managed lands belonging to other members of the ruling family, and the revenues from the dynastic estates were transferred to the ruler's

[3] Based on inheritance law, Arghun and Ghazan asserted claims over their father's Inju lands in Fars against Ahmed Teküdâr and Baydu during their princely periods.

[4] Ghazan Khan, using Islamic principles, covered the expenses of Shamb-i Ghazan (Ghazaniyya) near Tabriz from Inju revenues. See: (Lambton, 1988, p. 118).

[5] The *İnju* revenues that Arghun requested from Ahmed Teküdâr were likely established during Abaka Khan's reign. This is because, during Abaka Khan's early period, Ahmed had arrived in Iran and refused to accept his rule. As a result, Arghun tortured the governor of Rey, who did not recognize Arghun's *İnju* lands in Shiraz. For detailed information, see: (Vassâf, 1338, pp. 126-127).

private treasury (Uzunçarşılı, 1988, p. 235). The revenues from this iqṭā were used to cover the ruler's and his family's expenses.

During the reign of Abaka, Altagu Agha (Herrmann, 2004, p. 71; Shimo, 1995, p. 240) from the Baryut tribe, Boga/Buka from the Celayir tribe during Arghun's period, Tagacar (Aigle, 2005, p. 137; Lambton, 1987, p. 107; Shimo, 1995, p. 245; Vassâf, 1338, p. 231) from the Suqanut Ba'arin tribe, Taiču (Aksarayî, 2000, p. 180; Herrmann, 2004, p. 71; Lambton, 1987, p. 107; Lambton, 1988, p. 121; Shimo, 1995, pp. 166-192; Vassâf, 1338, p. 265-268) during Kiqatu's reign, Satilmiš (Shimo, 1995, pp. 240-241) during Gazan's era and Emir Hüseyin from the Celayir tribe during Olcaytu's reign were responsible for the administration of the İnju lands. In 1305, Emir Hüseyin (Aubin, 1975-1976, pp. 95-96; Herrmann, 2004, p. 71; Šayḫ al-Ḥukamā'ī, 1387, p. 118; Shimo, 1995, p. 168; Vassâf, 1338, p. 471) was assigned the responsibility for the administration and oversight of the īnğū lands by Olcaytu's decree (Fragner, 1999, p. 287; Herrmann, 2004, pp. 21-22).

During Gazan Khan's reign, the *"Divân-ı İnju"* was staffed by two müstevfî (accountants) and the Divân-ı Dalay also had two müstevfî (Aksarayî, 2000, p. 228). This arrangement indicates that although the terms were administratively similar, they were independent of each other and served distinct roles[6]. The Ilkhanids, who controlled extensive lands and İnju properties, sought to systematize the administration and functioning of these lands by documenting them. Gazan Khan initiated this process by ordering the survey of the country's lands. Scribes traveling extensively recorded all lands in books called *"Defâtîr-i Kanûn"* (Registers of the Law). Even lands that were the personal property of the ruler, particularly along military routes, were designated for the Mongol soldiers as iqtā (land grants) and recorded accordingly. In 1305, İnju lands were registered under the title *"Defterdâr-ı Īn İnju"* (Registrar of the İnju) (Herrmann, 2004, p. 85). Arghun Khan also prepared a detailed index (list of İnju) with information about the lands (Aigle, 2005, p. 141; Lambton, 1987, p. 121; Vassâf, 1338, p. 56, 228; Watabe, 1997, p. 193).

When Abaka became Khan, he appointed Altacu Agha to oversee the İnju matters, left the administration of Baghdad and Fars to Suncak Agha, and chose to retain Arghun Agha in his position (Banakati, 1968, p. 427; Hamadani, 2013, pp. 78-79; Mirhând, V, 1960, pp. 276-277; Tetevî-Kazvinî, VI, 1382, p. 4034; Zarkub-i Shirazi,1930-1970, p. 65). The administration of the İnju lands in Fars was assigned to one of the emirs. These İnju administrators, due to their involvement in the ruler's personal affairs, subsequently attained significant positions within the state, even reaching ministerial ranks. Most of these officials were responsible for regions such as Fars, Bahrain, Yazd, and Kerman. Under changing conditions, some of these ministers established their dynasties (Alıç, 2021, p. 755; Alıç, 2022, p. 381; Ibn Battûta, I, 2004, p. XXVI; Lane-Poole, 2020, p. 350; Petrushevsky, 1968, p. 516). Among them, the most notable is Âl-i Īnğū, the founder of the Īnğū dynasty that established dominance over the Fars region (Barthold, I, 1931, p. 149; Dihhudâ, III, 1373, p. 3212; Emîn, 1357, pp. 51-52; Kadyânî, 1384, pp. 145-165; Mûsevî, X, 1370, pp. 718-719; Özgüdenli, 2000, p. 281).

Revenues of the Ilkhanid İnju Lands

Although it is known that the Ilkhanids had a considerable amount of emlāk-i ḥāṣṣa (private estates), there is no precise information about their extent. According to the sources, during the reign of Arghun Khan, the Shiraz lands were valued at 600,000 dinars; during the reign of Ghazan Khan, they were valued at 1 million dinars (Vaasâf, 1338, pp. 231, 268, 317). Furthermore, the lands in Fars in 1293 were leased for four years at 1,000 tūmān, indicating that these estates were more extensive than those in Shiraz (Pertushevsky, II, 1344, p. 455).

The female members of the dynasty also possessed İnju lands. Nearly all these women earned up to 200 tūmān in revenue (Kalkasendî, 1340, p. 426). During Ghazan Khan's reign, it was determined that the İnju lands amounted to 120,000–140,000 hectares of irrigable land (Alıç, 2021, pp. 379-402; Kalkasendî, 1340, p. 426). In 1293, the annual revenue of the Fars province alone was 2,500,000 dinars. With revenues from other provinces, this amount reached 12,434,200 dinars (Petrushevsky, 1968, p. 516). The İnju practice continued after the fall of the Ilkhanid State, under the names *"ḥāṣṣa"* and *"ḥālisa"* by the Karakoyunlu, Akkoyunlu, and Safavid dynasties (Mâzenderânî, 1952, pp. 42-220; Münşî, II, 1971-1976, p. 309).

[6] During Geyhatu's reign, a policy was adopted to integrate the īnğū and dalay systems throughout Iran, though this was temporary. An example of this can be seen in 1292-93 when a single individual was appointed to manage both the *dalay* and *İnju* in Anatolia and Iran. The Persian accounting manual *"Mürşid fi al-Hisâb"* prepared during Geyhatu's reign, reveals that the revenues from *İnju* lands collected from Iraq-i Ajam were gathered in the high divan. For further details, see: (Aksarayî, 2000, p. 180; Nāṣir al-Dīn Munshī Kirmāni, 1328, p. 64; Vassâf, 1338, p. 268; Watabe, 2011, p. 27); During the reign of Olcaytu, Atabey Bedreddin Mesud was appointed to the dalay position, and Izzeddin Muhammed was appointed to the īnğū governorship. Subsequently, Izzeddin Muhammed took on both roles. For reference, see: (Müstevfî Kazvînî, 1339, p. 560).

Conclusion

The lands of the İnju, which were considered the personal property of the ruler and his family, held significant value during the Mongol era. The transfer of these lands to subsequent generations through various methods and decisions led to internal divisions within their nation but sometimes even became a cause of conflict. The struggles between Abaka and Barak serve as an example of this, where disputes arose due to the İnju lands. Before the death of Möngke Khan, the İnju lands were regarded as common property of all Mongol tribes, but after the Khan's death, this notion changed. Hülegü Khan, who gained independence in the Iranian region, emerged as a distinct ruler under the name of the Ilkhanids. Consequently, especially after Hülegü Khan's era, the İnju lands acquired during his reign were considered solely the property of the Ilkhanids, and this stance was never compromised.

The İnju lands were used under tax exemption by both the ruler and the women of the dynasty, and their revenues were allocated for the personal expenses of the dynasty members. These personal properties could be transferred or donated to another person or institution. Sometimes, these lands were acquired through warfare, and at other times through purchase to be included under the İnju identity. It is known that the İnju lands were selected from the most fertile and wealthy territories, with revenues being quite substantial. Criteria such as agricultural productivity and proximity to trade routes were primary factors in selecting İnjue lands. As the expanding borders made the management and census of the lands more challenging, a different practice was adopted during the reign of Ghazan Khan. The lands were meticulously surveyed and recorded in special registers, allowing for more manageable land quantity and revenue control.

Ethics Committee Approval: Ethics committee approval is not required.
Peer-review: Externally peer-reviewed.
Conflict of Interest: The author has no conflicts of interest to declare.
Financial Disclosure: The author declared that this study has received no financial support.

Etik Komite Onayı: *Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.*
Hakem Değerlendirmesi: *Dış bağımsız.*
Çıkar Çatışması: *Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.*
Finansal Destek: *Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.*

References

Abdī, Z. (1390). *Ṣarīḥ al-Milk* (M. Hidāyatī, Ed.). Tehran.
Ahmedi, M. (1399). Şehrsaz-yi Şiraz der kurun-ı heşt-i hicri kamerî nemune moredi. *Fasılname-i İlmi Tahsisi Mütaalat-ı Tarahi Şehri ve Pejuheşhay-ı Şehri*, 2(3/1), 43–50.
Aigle, D. (2005). Le Fārs sous la domination mongole: politique et fiscalite (XIIIe-XIVe). Paris.
Alıç, S. (2022). The Incu dynasty in Iran (Âl-i Incu / Incus) (1325–1357). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, *55*, 379–402.
Âştiyânî, A. İ. (1374). *Târîh-i Mogûl ve evâyil-i eyyâm-i Teymûrî* (Vols. 1–2). Tehran: İntişârât-i Nâmek.
Aubin, J. (1975–1976). La propriété foncière en Azerbaïdjan sous les Ilkhans. *Le Monde iranien et l'Islam*, *4*, 79–132.
Banakati. (1968). *Tārīkh-i Banākati* (Ja'far Sha'ar, Ed.). Tehran.
Barthold, W. (1931). Financial situation during the Ilkhanid period. *Turkish Law and Economics History Journal*, 1, 135-159.
Barthold, W. (1951). Die persische Inschrift an der Mauer der Manūčehr-Moschee zu Ani (W. Hinz, Trans.). *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, *101*, 241–269.
Buell, P. D. (2003). *Historical dictionary of the Mongol world empire*. Lanham, MD, and Oxford: Scarecrow Press.
Cahen, C. (2000). *Osmanlılardan Önce Anadolu* (E. Üyepazarcı, Trans.). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth century Turkish*. Oxford: Clarendon Press.
Dihhudâ, A. E. (1373). Încû. In *Lugatnâme* (Vol. 3, p. 3212, M. Mu'în & S. C. Şehîdî, Eds.). Tehran: University of Tehran Press.
Doerfer, G. (1963–1975). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen* (Vols. 1–2, pp. 317–346). Wiesbaden: Franz Steiner Verlag.
Emîn, Ş. Ş. (1357). *Istılâhât-i dîvân-i dovrân-i Mogûl*. Intişârât-i Ferheng-i Edeb ve Hüner-i Îrân.
Floor, W. (2012). KĀṢṢA. In *Encyclopaedia Iranica* (Vol. 16, pp. 106–112).
Fragner, B. G. (1999). FARMĀN. In *Encyclopaedia Iranica* (Vol. 9, pp. 282–295). Encyclopaedia Iranica Foundation.
Gong, H. (2009). Emču and its related issues in the Mongolian-Yuan dynasty. *Xibei Minzu Yanjiu*, 60, 42–62.
Hâfız Ebrû. (1378). *Coğrafya-yı Hâfız-ı Ebrû* (S. Seccadi, Ed., Vol. 3). İntişarat-ı Bünyan.
Hamîd, H. (1385). Sadüddevle-i vezîr: Emîr-i kebîr-i yahûdî dovrân-i Argûn-i Mogûl. *Îrânşenâsî*, 1, 1-102.
Herrmann, G. (2004). *Persische Urkunden der Mongolenzeit*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
Herrmann, G., & Gerhard, D. (1975). Ein persisch-mongolischer Erlass aus dem Jahr 725/1325. *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*, 125, 317–346.
Honda, M. (1959). On the iqṭāʿ (military fief) in Iran under the Mongol domination. *The Annual Reports on Cultural Science (Hokkaido University)*,

7, 35–54.
Ibn Battûta. (2004). *The travels of Ibn Battuta* (Vol. 1, A. S. Aykut, Trans.). Yapı Kredi.
Itani, K. (1985). The Ilkhanate and Rūm. In *The World of Islam* (pp. 34–54).
Kadyânî, A. (1384). *Târîh-i ferheng va temeddon-i Îrân dar dovre-yi Mogûl*. Mektûb Publications.
Kalkaşandî, A. A. (1340–1922). *Ṣubḥ al-aʿshā* (Vol. 4). Dār al-Miṣriyya.
Kazvînî. (1339). *Târîh-i Guzîde* (A. Nevâ'î, Ed.). Intişârât-i Emîr Kebîr.
Kermüddin Mahmudî Aksarayî. (2000). *Müsâmeretü'l-Ahbâr* (M. Öztürk, Trans.). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Küçükaşçı, M. S. (2010). Şehzâde. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 38, pp. 478–480). Türkiye Diyanet Vakfı.
Lambton, A. K. S. (1987). Mongol fiscal administration in Persia (Part II). *Studia Islamica*, *65*, 97–123.
Lambton, A. K. S. (1988). *Continuity and change in medieval Persia*. State University of New York Press.
Lane-Poole, S. (2020). *History of Islamic states (from the beginning to 1927*) (H. Edhem, Trans.). Selenge.
Lessing, F. D. (1960). *Mongolian-English dictionary*. Berkeley, CA; Los Angeles; University of California Press.
lıç, S. (2021). İran'da yerel hanedanlar dönemi (XIV–XV. yüzyıl). In *Atlas International Congress on Social Sciences* (8th, pp. 747–761), June 11–13, Ankara.
Mâzenderânî. (1952). *Risāla-i Felekiyye* (W. Hinz, Ed.). Franz Steiner Verlag.
Minorsky, V. (1943). Introduction. In *Tadhkirat al-Mulūk: A manual of Ṣafavid administration (circa 1137/1925)*. Cambridge University Press.
Mirhând. (1960). *Tārīkh-i Rawżat al-ṣafā* (Vol. 5). Pīrūz.
Mollâ Ahmed Tetevî-Asâf Hân Kazvînî. (1382 [2003/2004]). *Tārīkh-i alfī* (G. R. Tabātabāyī Majd, Ed., Vol. 6). Şirket-i İntişārāt-i ʿIlmī va Farhangī.
Moriyasu, T. (2004). *Die Geschichte des uigurischen Manichäismus an der Seidenstraße* (Steineck, Trans.). Harrassowitz Verlag.
Murakami, M. (1951). Genchōhishi ni arawareta Ömčü no imi ni tsuite. In *Wada Hakushi Kanreki Kinen Tōyōshi Ronsō* (pp. 703-716). Tokyo.
Mûsevî, M. (1370 [1991/1992]). Încû. In *Dā'irat al-ma'ārif-i buzurg-i Islāmī* (Vol. 10, pp. 718–719). Tehran.
Nāṣir al-Dīn Munshī Kirmānī. (1328). *Simṭ al-ʿulā li-l-ḥaḍrat al-ʿulyā* (A. Iqbāl, Trans.). Tehran.
Özgüdenli, O. G. (2000). Incü. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Vol. 22, p. 281). Türkiye Diyanet Vakfı.
Petrushevsky, I. P. (1344). *Keshāvarzī va munāsabat-i arżī dar Īrān ʿahd-i Mogūl* (K. Keshāvarz, Trans., Vols. 1–2). Tehran.
Petrushevsky, I. P. (1960). *Zemledelie i agrarnye otnosheniya v Irane XIII–XIV vekov*. Akademiya Nauk SSSR.
Petrushevsky, I. P. (1968). The socio-economic condition of Iran under the Il-Khans. In J. A. Boyle (Ed.), *The Cambridge history of Iran* (Vol. 5, pp. 483-537). Cambridge: Cambridge University Press.
Rachewiltz, I. de. (2006). *The secret history of the Mongols* (Vol. 1). Brill.
Rashid al-Din Fadlullah Hamadani. (1911). *Histoire des Mongols par Rashid el-din* (E. Blochet, Trans.). Leroux.
Rashid al-Din Fazlullah Hamadani. (2013). *Jāmiʿ al-tawārīkh (The Ilkhanid section)* (İ. Aka, M. Ersan, & A. H. Khelejani, Trans.). Türk Tarih Kurumu.
Rezevî, S. E. (1388 [2009/2010]). *Shahr, siyāsat va iqtīṣād dar ʿahd-i Īlkhānān*. Muʾassasa-yi Intishārāt-i Amīr Kabīr.
Šayḫ al-Ḥukamā'ī. (1387). *Fihrist-i asnād-i buqʿa-yi Šayḫ Ṣafī al-Dīn Ardabīlī*.
Schurmann, H. F. (1956). Mongolian tributary practices of the thirteenth century. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 19(3–4), 304–389.
Shimo, H. (1995). *The political structure of the Mongol Empire: The core tribes of the Ilkhanid*.
Spuler, B. (2011). *İran Moğolları: Siyaset, idare ve kültür, 1220–1350* (C. Köprülü, Trans.). Türk Tarih Kurumu.
Şems-i Münşî. (1971–1976). *Dastūr al-kātib* (ʿA. A. Alizāde, Ed., Vol. 2).
Takagi, S. (2009). The Mongol royal family's authority and private property in Iran under Hülegü's expedition. *Shiteki*, *31*, 133–156.
Takagi, S. (2015). The Īnğū in Iran under the Ilkhanate. *The Society for Near Eastern Studies in Japan*, *50*, 77–90.
Togan, A. Z. V. (1946). *Umumî Türk Tarihine Giriş*. Enderun.
Uluşık, R. (2025). İlhanlıların dağılma sürecinde İncûlu Hanedanı: Denge ve meşruiyet arayışı. *Ahbar*, *3*, 32–43. https://doi.org/10.62425/ahbar.1652381
Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı devlet teşkilâtına medhâl.* Türk Tarih Kurumu.
Vassâf. (1338). *Tajziyat al-amṣār wa tazjiyat al-aʿṣār* (Tārīkh-i Vassāf) (M. M. Iṣfahānī, Ed.). Tehran.
Watabe, R. (1997). The local administration of the Ilkhanid dynasty: A case of Fārs. *Annals of the Japan Association for Middle East Studies*, *12*, 185–216.
Watabe, R. (2011). Murshid fī al-ḥisāb: A Persian accounting manual in the thirteenth-century Iran under Mongol rule. In Y. Takamatsu (Ed.), *The pervasion of Persian bookkeeping in the Islamic world* (pp. 9-35). Tokyo.
Yılmaz, B. (2022). *Celayirliler kabile-devlet* (Publication No. 110269) [Doctoral dissertation, Atatürk University]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Zarkūb-i Shīrāzī. (1930–1970). *Shīrāznāmeh* (B. Karimi, Ed.). Tehran.

Yapılandırılmış Özet

XIII. yüzyılda Asya'nın doğusunda ortaya çıkarak büyük bir imparatorluk kuran Moğollar, Cengiz Han'ın ölümü sonrasında onun evlatları arasında paylaştırılmıştır. Bu paylaşım kardeşlerin farklı coğrafyalarda kendi adlarıyla devlet kurmalarını sağlamış ve Moğollar çok geniş bir coğrafyada söz hakkı elde etmeyi başarmışlardır. Sınırların genişlemesine bağlı olarak toprakların da genişlemesi toprak hukuku adı altında bir idare mekanizmanın oluşmasına öncülük etmiştir. Özellikle hükümdarın şahsına ve ailesine ait olan topraklar tayin edilen özel görevliler tarafından idare edilmiştir. Hülagü Han tarafından İran coğrafyasında kurulan İlhanlılar, bu sistemi en iyi uygulayan devletlerden biridir. İlhanlıların İncû adını verdikleri toprak sisteminde İlhanlı hükümdar ve ailelerinin toprakları korunarak toprakların işleyiş ve gelirleri sorunsuz bir şekilde idare edilmeye çalışılmıştır. XIII. yüzyılda İlhanlıların İran topraklarında kurulmasıyla beraber burada var olan birçok yerel hanedana ait topraklar İlhanlı hanedan mülkiyeti altına girmiştir. Gerek müsadere yolu gerekse farklı sebeplere bağlı olarak birçok toprağın yine İlhanlı mülkiyeti altına girmesi de sınırların önemli ölçüde genişlemesini sağlamıştır. Hanedan üyelerinin masraflarını karşılamak için ayrılan mülklere verilen bir ad olarak bilinen İncû, kimi zaman satın alınmak suretiyle de şahsi topraklara eklenmiştir. Bu duruma örnek olarak Ani ile Erzincan'ın İlhanlı hükümdarının şahsi mülkü haline getirilmesi gösterilebilir. İlhan'a ait olan topraklar, İran coğrafyasında geliri en fazla olan yerlerden seçilmiştir. Bu çerçevede Fars ve Bağdat'ın özellikle tercih edilen yerlerden olduğunu söylemek yerinde olacaktır. Mengü Han'ın Hülagü'ye tabiiyeti çerçevesinde İran'ı mülk olarak vermesi de bir çeşit İncû olarak kabul edilmektedir.

Hülagü Han, Bağdat'ı ele geçirdiği sırada Altın Orda Han'ı Berke; Horasan, Irak-ı Acem, Azerbaycan, Arran ve Gürcistan'da ele geçirilen topraklarla ilgili olarak "Buralar bizim İncûmuzdur" demek suretiyle sahiplenmiş ve Hülâgü Han'a vermek istememiştir. Bu olay İncû topraklar üzerindeki ilk anlaşmazlık olarak karşımıza çıkmaktadır. Elbette bunun altında yatan en önemli sebep İncûîlerin tüm Moğol uluslarının ortak malı olarak görülmesi durumudur. 1266 yılında Kaydu, Abaka Han'la görüşerek İran'daki İncûîlerin gelirlerin değerlendirmesi talebinde bulunması ve akabinde olumlu dönüş alması da bu bilgiyi destekler niteliktedir. Aksi halde Abaka Han'ın bu isteği uygun görerek olumlu bir dönüşte bulunması mümkün olmazdı. Mengü Han'ın 1259 yılında aniden ölümü siyasi bir kaosu da beraberinde getirmenin yanı sıra İncû topraklar üzerindeki haklarda da birtakım değişikliklere sebep olmuştur. Bu gelişme çerçevesinde Hülagü Han ve halefleri arasında yaşanan bölünmeler, 1261-1262 yıllarında yaşanan savaş bu değişiklikleri desteklemiştir. 1270'de Barak'ın Horasan'a ilerlediği sırada Abaka Han'ın bu ilerleyişi durdurması siyasi bir değişimin de fitilini ateşlemiştir. Mengü Han'a olan bağımlılığı ortadan kalkan Abaka Han, Kubilay Han'ın da desteğini alarak Cuci, Çağatay ve Ögeday ailelerinin İran'daki etkisi azaltmayı başarmış, İlhanlılara özel bir İncû toprak sistemi oluşmaya başlamıştır. 1270 yılında Abaka Han, aldığı karar çerçevesinde Hülagü Han ve sonrasında İlhanlılar tarafından ele geçirilen toprakları şahsi mülk olarak değerlendirip bu toprakların İncûî olması hususunda karara varmıştır. Bu durum İncû toprakların sınırlarında da bir genişleme sağlamıştır. Argun'un Ahmed Teküdâr'a karşı, Gâzân'ın Baydu'ya Fars încûlarının kendi hakları olduğunu bahane ederek isyan ettikleri bilinmektedir. Argun Han, Şirazdaki toprakları da incûsu haline dönüştürmüştür. İncûlerle ilgili olarak paylaşım ve aitlik tartışmalarının altındaki sebep Cengiz vasiyetinde belirleyici ifadeler yer almamasından kaynaklanmaktaydı. Bu bahaneye dayanan Altın Orda ve Çağatay devletleri her fırsatta İran coğrafyası üzerinde hak iddia etmişlerdir. Ayrıca bu dönemde hanedan arasındaki çekişmelere încûların bahane gösterildiği de bilinmektedir. Yine zaman zaman bürokratların încû topraklarından gelen geliri ileri sürerek birbirlerini suçladıkları da olmuştur. Şehzâde Argun'un Sultan Ahmed Teküdâr'a karşı yürüttüğü faaliyetler bu açıdan örnek teşkil etmektedir. Her ne kadar Mengü Han ölmeden önce İncûlar tüm Moğol uluslarının ortak malı sayılmışsa da sonraki süreçte durum değişmiş İlhanlılar Hülagü Han'ın kazandığı toprakları İncûî olarak görmüş ve bu topraklara dokunulmazlık atfetmişlerdir.

Toprakların bir hayli genişlemesi ve şahsi mülkiyetin de aynı oranda artışı bu topraklarla ilgilenecek görevlilere ihtiyaç durulmasına neden olmuştur. Bu nedenle "Divân-ı İncû/ Hükûmet-i İncû" adlarında bir memuriyet kurulmuştur. Hükümdar ailesinin diğer üyelerine ait topraklar ise İlhanlı üst düzey bürokratları tarafından idare edilmiş olup hanedan mülküne ait toprakların gelirleri hükümdarın özel hazinesi aktarılmıştır. Bu iktâların gelirleri hükümdar ve ailesinin masraflarına sarf edilmiştir. Gazan Han döneminde Divân-ı İncû, iki müstevfî ile Divân-ı Dalay, iki müstevfî şeklinde görevlendirme söz konusudur. Bu durum her iki kelimenin de idari anlamda aynı görevi işaret etmesine rağmen birbirinden bağımsız olduklarını göstermektedir. İkisinin de ayrı pozisyonlara hizmet ettikleri ortadadır. Oldukça geniş topraklara ve İncûîlere sahip olan İlhanlılar, buraların idaresi ve işleyişini sistematik hale getirebilmek için toprakların kaydedilmesine karar vermişlerdir. Bu çerçevede ilk adım Gazan Han zamanında gerçekleşmiş ülke topraklarının tahririnin yapılmasına karar veren Gazan Han, her yeri karış karış dolaşan yazıcıların "Defâtîr-i Kanûn" adı verilen defterlere bütün arazilerin kaydını yaptırmıştır. Bu görev sırasında askerî yol güzergâhları üzerinde bulunan araziler hükümdarın şahsi mülkü dahi olsa Moğol askerlerine ikta verilmek suretiyle ayrılarak kaydedilmiştir. Hükümdar ve ailesinin şahsi mülkü olarak değerlendirilen farklı yol ve kararlar çerçevesinde sonraki nesillere aktarılan İncûî topraklar, Moğollar zamanında önemli ölçüde değer görmüştür. Kimi zaman babadan miras kaldığı öne sürülerek kendi ulusları içinde ayrışmalara sebep olmakla kalmamış bir savaş sebebi dahi olmuştur. Abaka ile Barak arasında yaşanan mücadelelerin altındaki sebebe bakıldığında İncû topraklar dolayısıyla gerçekleşmesi bu duruma örnek teşkil etmektedir. Mengü Kağan'ın ölümü öncesinde İncûî toprakların tüm Moğol uluslarının ortak malı anlayışı hâkimken, Kağanın vefatı sonrasında bu zihniyet değişmiş; İran coğrafyasında bağımsızlığını kazanan Hülagü Han, İlhanlılar adı altında farklı bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmıştır. Bu sebeple özellikle Hülagü Han dönemi ve sonrasında kazanılan İncû topraklar sadece İlhanlıların hakkı olarak görülmüş ve bu duruştan hiçbir surette ödün verilmemiştir. İncû topraklar gerek hükümdar gerekse hanedan içindeki kadınlar tarafından vergi muafiyeti çerçevesinde kullanılmış ve gelirleri hanedan üyelerinin şahsi harcamalarına bütçe olarak kazandırılmıştır.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Research Article *Araştırma Makalesi* DOI: 10.62425/turcology.1627306

Isolation, Public Opinion, and the Limits of British Policy in the Near East: Salisbury's Anglo-Russian Condominium Attempt

İzolasyon, Kamuoyu ve İngiltere'nin Yakındoğu Politikasının Sınırları: Salisbury'nin İngiliz-Rus Ortak Yönetimi Girişimi

Serdar BAY
(Corresponding Author-*Sorumlu Yazar*)
Department of History, Faculty of Arts and Sciences, Kafkas University, Kars, Türkiye
Kafkas Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Kars, Türkiye
kau.serdarbay@gmail.com

Abstract
During his three terms as Prime Minister of Britain, Salisbury also served concurrently as Foreign Secretary, exerting decisive influence over foreign policy. Although unsympathetic toward Sultan Abdulhamid II and inclined to the view that the Turks should withdraw from Europe, he nevertheless sought to preserve Britain's traditional policy of supporting the Ottoman Empire. Salisbury feared that the Empire's collapse would allow Russia to advance toward the Straits, undermining Britain's international standing, particularly its prestige in India. For this reason, maintaining the status quo in the Near East appeared the most viable policy. Yet the Armenian disturbances in 1895 destabilized this balance, forcing Salisbury to deter Russia from exploiting the turmoil while addressing mounting public pressure at home. Although he contemplated sending the British fleet to the Straits, the Admiralty opposed such action. Reports of alleged harsh measures during the suppression of the uprisings inflamed British opinion, making a pro-Ottoman stance politically untenable. Consequently, Salisbury sought to manage domestic discontent through a more critical approach toward the Ottoman Empire while safeguarding British interests. By the end of 1895, however, he recognized that Britain's objectives in the region could not be secured without Russian cooperation. Despite its significance, this episode has not been systematically examined in the literature, which has focused mainly on the Armenian Question or broader Anglo-Russian rivalry. Based on British Foreign Office documents, supported by secondary scholarship, this article examines the context, motivations, and limitations of Salisbury's attempt to establish a joint Anglo-Russian condominium over the Ottoman Empire. It argues that the initiative's failure not only reflected the constraints of British isolationism but also marked a turning point in Britain's Near Eastern policy at the close of the nineteenth century. In doing so, the study contributes to a more nuanced understanding of the interplay between humanitarian concerns, public opinion, and great power diplomacy in the late Ottoman context.
Keywords: Foreign Policy, Britain, Russia, Ottoman Empire, Condominium

Öz
İngiltere'de üç kez başbakanlık yapan Salisbury, aynı zamanda Dışişleri Bakanlığı görevini de üstlenerek dış politikada belirleyici bir etki kurmuştur. Sultan II. Abdülhamid'e karşı mesafeli bir tavır sergilemesine ve Türklerin Avrupa'dan çekilmesi gerektiği görüşüne yakın olmasına rağmen, Osmanlı Devleti'ni desteklemeyi öngören geleneksel İngiliz politikasını sürdürmek istemiştir. Salisbury, imparatorluğun çöküşünün Rusya'nın Boğazlar'a ilerlemesine imkân tanıyacağından ve bunun özellikle Hindistan'daki İngiliz prestijini zedeleyeceğinden endişe duymuştur. Bu nedenle Yakındoğu'da statükonun korunması en uygulanabilir politika olarak görülmüştür. Ancak 1895'te yaşanan Ermeni olayları bu dengeyi bozmuş, Salisbury'yi hem Rusya'nın krizden yararlanmasını engellemeye hem de kamuoyundaki artan baskılara cevap vermeye zorlamıştır. İngiliz donanmasını Boğazlar'a göndermeyi düşünse de Amirallik bu seçeneğe karşı çıkmıştır. Öte yandan, ayaklanmaların bastırılması sırasında uygulandığı iddia edilen sert tedbirlere dair raporlar İngiliz kamuoyunda tepkileri artırmış ve Osmanlı yanlısı bir siyaset izlenmesini imkânsız kılmıştır. Bunun üzerine Salisbury, iç kamuoyundaki hoşnutsuzluğu yönetebilmek amacıyla Osmanlı karşısında daha eleştirel bir yaklaşım benimserken, İngiliz çıkarlarını korumaya çalışmıştır. Ancak 1895 yılının sonuna gelindiğinde, bölgedeki İngiliz hedeflerinin Rusya ile iş birliği olmadan gerçekleştirilemeyeceğini fark etmiştir. Buna rağmen, bu girişim literatürde sistematik olarak incelenmemiştir; mevcut çalışmalar daha çok Ermeni meselesine veya genel olarak İngiliz-Rus rekabetine odaklanmıştır. İngiliz Dışişleri belgelerine dayanan ve ikincil literatürle desteklenen bu çalışma, Salisbury'nin Osmanlı Devleti üzerinde Rusya ile ortak bir kondominyum kurma girişiminin bağlamını, saiklerini ve sınırlılıklarını incelemektedir. Çalışma, bu girişimin başarısızlığının yalnızca İngiliz dış politikasındaki izolasyonculuğun sınırlarını ortaya koymakla kalmadığını, aynı zamanda XIX. yüzyılın sonlarında İngiltere'nin Yakındoğu politikasında önemli bir dönüm noktasını işaret ettiğini ileri sürmektedir. Böylelikle çalışma, insani kaygılar, kamuoyu ve büyük güç diplomasisi arasındaki etkileşimin geç Osmanlı bağlamında daha derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.
Anahtar Kelimeler: Dış Politika, İngiltere, Rusya, Osmanlı Devleti, Kondominyum

Received/Geliş Tarihi 26.01.2025
Revision/Revizyon 01.09.2025
Accepted/Kabul Tarihi 12.09.2025
Publication Date/Yayın Tarihi 20.09.2025

Cite this article
Bay, S. (2025). Isolation, Public Opinion, and the Limits of British Policy in the Near East: Salisbury's Anglo-Russian Condominium Attempt. *Turcology Research*, 84, 602- 620.

Atıf
Bay, S. (2025). İzolasyon, Kamuoyu ve İngiltere'nin Yakındoğu Politikasının Sınırları: Salisbury'nin İngiliz-Rus Ortak Yönetimi Girişimi. *Turcology Research*, 84, 602-620.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Introduction

Among the developments that guided the policies of British Prime Ministers toward the Ottoman Empire after 1878, the Armenian issue was undoubtedly the most influential. Liberal Party leader William Ewart Gladstone pioneered this policy (Karaca, 2014, pp. 221-262), while Conservative leaders, under strong public pressure, had little choice but to continue it. After the Berlin Treaty, Armenian associations established in London began to shape public opinion and exert considerable influence on Whitehall's Ottoman policy (Avcı, 2014, pp. 183-221). When Lord Salisbury (Robert Gascoyne Cecil, 3rd Marquess of Salisbury) became leader of the Conservative Party, he reluctantly inherited the Liberal Party's Armenian policy during his three terms as Prime Minister (Cecil, 1927, pp. 277–312). Serving concurrently as Foreign Secretary, Salisbury pursued a policy of "isolationism," sometimes praised as "magnificent" and at other times condemned as "dangerous"[1] (Howard, 1967, p. 77; Howard, 1962, p. 32). Salisbury, who served three terms as Prime Minister (1885 to 1886, 1886 to 1892, 1895 to 1902), also took on the role of Foreign Secretary during his tenure (Steiner, 1963, p. 59; Ramm, 1984, pp. 46-65). In short, towards the end of Queen Victoria's reign (1837-1901), Salisbury dominated British foreign policy for a quarter of a century.

Unlike his Liberal predecessors, Salisbury maintained a more consistent attitude toward the Armenians. Yet public opinion in Britain exerted such a powerful influence on governments that it forced him to adopt policies favorable to the Armenians. In 1895, Salisbury remarked: "Governments can do very little and prevent very little today. Power has passed out of the hands of statesmen, but I should be surprised to say in whose hands it has passed" (Bartlett, 1996, p. 96). His words reflected his experience that multiple actors could influence the making of foreign policy. In 1885, when Britain sought closer relations with Germany, Chancellor Otto von Bismarck (1871–1890) observed that it was difficult to predict Britain's future policies precisely because of Salisbury's admission: "We must take into account British public opinion when forming foreign policy" (Menning, 1996, p. 221). Particularly in the last quarter of the nineteenth century, the influence of public opinion on British foreign policy and its potential to cause sudden changes made many states, especially Germany, cautious in their dealings with British governments.

During his second premiership (1886–1892), Salisbury acknowledged that the Islamic world had not collapsed and sought to preserve the status quo in the Near East despite the Armenian question. In his Glasgow speech in May 1891, he even praised Sultan Abdulhamid II (1876–1909), though this did not prevent him from considering ways of intimidating the Sultan over the Armenian issue. Under pressure from public opinion and the opposition, Salisbury disregarded the advice of his ambassador in Istanbul, Philip Currie, who described Abdulhamid as "an extraordinarily strong ruler." He also ignored a warning from his private secretary, Schomberg McDonnell, who, after a visit to Istanbul, had reported that the Dardanelles' defenses were aimed at the Royal Navy rather than Russia and were in good condition (Steele, 2014, p. 53). In fact, Salisbury's March 1892 proposal to send the fleet through the Dardanelles to prevent a potential Russian capture of Istanbul was rejected by the Admiralty (Grenville, 1964, p. 26). The Admiralty informed Salisbury that Britain would not attempt to defend Istanbul against the combined fleets of France and Russia, and that the navy would not be risked for such an endeavor (Bridge & Bullen, 2005, p. 247).

When Salisbury assumed the premiership for the third and final time in the summer of 1895 (1895–1902), he once again inherited the Armenian issue from his predecessors. Reports of the Ottoman Empire's harsh measures against the rebels had inflamed public opinion in Britain to such an extent that a pro-Turkish policy was no longer possible. Contemporary observers, including former Prime Minister William Ewart Gladstone (1892–1894), described the events in Anatolia as a repetition of the Bulgarian Horrors and in some accounts even more severe. Consequently, Salisbury sought to calm public opinion by adopting an anti-Turkish stance, while at the same time attempting to protect Britain's strategic interests in the region (Pearce, 1996, p. 76). Britain, however, having long pursued a policy of isolation, found itself increasingly marginalized in Europe. The creation of the Russo-French alliance in 1894 further intensified this political isolation following the Triple Alliance. Yet Salisbury, unwilling to commit Britain to any alliance bloc, nevertheless recognized the necessity of cooperating with other major powers to address the Eastern Question. His first significant contact in 1895 regarding the future of the Ottoman Empire came during the visit of German Emperor Wilhelm II (1888–1918) to Britain. At their private meeting in Cowes (Steele, 2006, p. 70), Salisbury spoke somberly about the Sultan's sovereign rights and the recent Armenian events. Wilhelm II, however, interpreted this as a proposal to partition the Ottoman Empire. Salisbury's hints at partition during the Emperor's visit created considerable confusion among German decision-makers (Langer, 1960, p. 198). Encouraged by

[1] For a different assessment of whether the policy of isolationism is "*splendid*" or "*terrible*", see (Fata, 2022, pp. 2-14).

Salisbury's remarks, Wilhelm urged Britain to use force against the Sultan and pledged active support. In a possible partition, he suggested that if Anatolia and Istanbul were assigned to Russia, Austria and Italy should be appeased, and Syria offered to Russia in order not to disrupt the Franco-Russian alliance (Bray, 2015, p. 62). Distrustful of Germany's motives, which appeared to favor preserving the status quo in the Near East for the time being, Salisbury later claimed his remarks had been misunderstood and rejected the Emperor's proposal.

Faced with pressure from his Cabinet, Salisbury was compelled to seek cooperation with one of the Great Powers. Among Britain's allies in the 1887 Mediterranean Agreement, Austria-Hungary seemed weak and Italy more of a liability than an asset. He therefore turned to Russia, telling the French Ambassador Courcel: "I am an old Tory and have no prejudice against the Russian government. If we had listened to Tsar Nicholas I's proposal to partition the Ottoman Empire during his conversation with Sir Hamilton Seymour in 1853, we would now be looking at a much more pleasant scene when considering the European continent" (Taylor, 1954, p. 360). Salisbury was willing to make every effort to secure Russian cooperation in order to safeguard Britain's interests in the Near East. In his view, Britain could act either alone or in concert with Russia on matters relating to the Ottoman Empire. Another Crimean War (1853–1856) was the last thing he desired, as he believed that the British statesmen who had initiated that conflict had committed a grave error. Cooperation with Russia thus appeared to him the most viable means of resolving the Armenian issue. As he wrote to his ambassador in Istanbul in July 1895, "the key to the situation lay in Russia." Russia, however, remained suspicious of British intentions, haunted by the fear that Britain sought to create an Armenian Bulgaria in Anatolia, directly adjacent to its borders (Neilson, 1995, p. 164; Marriot, 1944, p. 148). To assuage Russian suspicions, Salisbury sent two private letters through Sir Frank Lascelles, the British Ambassador in St. Petersburg (1894–1895), to Russian Foreign Minister Prince Lobanov-Rostovsky (1895–1896). Dated July 27 (NA, FO, 800/16, Private) and August 5 (HC Deb 17 February 1896 vol. 37 cc456-7), the letters sought two assurances. First, that Russia should believe Britain had no intention of establishing Armenian autonomy or a privileged province. Second, that if the Sultan persisted in resisting reforms, how far Russia would be prepared to go—whether it was willing to contemplate coercive measures. If Russia opposed coercion in all circumstances, would it also object to other powers taking such measures? Salisbury's proposals, advocating more energetic action by the Powers and dismissing mere diplomacy in Istanbul as futile, were categorically rejected by Lobanov (NA, FO, 800/17, No. 59). Seeking to maintain the status quo in the Balkans and Anatolia, Lobanov bluntly informed British officials that Russia preferred "an Armenia without Armenians" along its frontier (Granville, 1917, p. 158).

In the early twentieth century, Russia could not count on the support of any Balkan state except Montenegro. Although Bulgaria adopted a less hostile attitude toward Russia after the compromise of 1896, it continued to maintain close ties with Austria-Hungary. Serbia likewise upheld its pro-Austrian orientation until 1903, following the Russo-Ottoman War of 1877–1878. Greece, for its part, had aligned mainly with Britain in the decades after the Crimean War, while its relations with Russia steadily deteriorated. For all these reasons, from the 1880s onward the only realistic policy for the Russian government was to preserve the status quo in the Balkans and, more broadly, in the Near East (Gerd, 2014, p. 11; Sinnreich, 2011, pp. 111-146). Russia's position in the Near East was driven not by territorial ambitions but by strategic concerns. Its aim was to secure control of the Black Sea and thereby concentrate on China without fearing a British attack on Crimea or Ukraine. As a Russian council declared in July 1895: "We need the Bosphorus and the entrance to the Black Sea. Free passage through the Dardanelles can be obtained later by diplomacy" (Taylor, 1954, p. 358).

The hostile stance adopted by Britain in the occupation of Egypt, the Eastern Rumelia Crisis, and the subsequent Armenian events greatly diminished its influence in Istanbul. These developments cast doubt on Britain's partisanship within the Ottoman Empire while simultaneously strengthening Russia's position in the capital. Sultan Abdulhamid II's increasing estrangement from Britain and his growing alignment with Russia were confirmed by Russia's attitude during the Armenian events of 1894–1895. The strengthening of Russia's position in relation to the Ottoman Empire posed a serious challenge to Salisbury's Near Eastern policies. To safeguard and advance British interests in the region, Salisbury was compelled to abandon his policy of isolation and seek closer relations with the Great Powers. A potential Russian presence in the Straits represented a grave threat to Britain's position in the Mediterranean. At the same time, continuing Britain's traditional Ottoman policy of opposing Russia in order to regain influence in Istanbul no longer appeared feasible. For these reasons, rather than resorting to war with Russia to protect British interests in the Near East, Salisbury considered cooperation with Russia the most viable option within the existing order (Lowe, 1967, p. 203). Prominent figures within the Cabinet likewise believed that securing Russian support was essential both to overcome the Sultan's resistance to reform and to protect Britain's regional interests. In this sense, Salisbury's plan was straightforward: as had previously been attempted in Egypt, an Anglo-Russian condominium would now be established over the Ottoman Empire, aimed at improving the condition of the Armenians while simultaneously safeguarding British interests. The purpose of this study is therefore to examine how and in

what context Salisbury's attempt to establish a condominium with Russia over the Ottoman Empire took shape in the light of Foreign Office documents, and to assess why this initiative ultimately failed.

Indeed, leading figures within the Cabinet also believed that securing Russian support was essential to overcome the Sultan's resistance to reform and to safeguard regional interests. In this sense, Salisbury's plan was straightforward: as had previously been attempted in Egypt, an Anglo-Russian condominium would be established over the Ottoman Empire, with the dual purpose of improving the conditions of the Armenians and protecting British strategic interests.

In international law and diplomacy, the concept of condominium refers to the joint sovereignty or shared authority of two or more powers over a specific territory. Rather than partitioning or annexing contested lands, states occasionally adopted a condominium arrangement to reconcile conflicting claims while maintaining stability (Oppenheim, 1905, p. 220; Shaw, 2008, p. 228). Classic examples include the Anglo-Egyptian Sudan (1899–1956), jointly administered by Britain and Egypt (Daly, 1986), and the New Hebrides (1906–1980), placed under Anglo-French control (Lauterpacht, 1947, pp. 391–393). Both arrangements functioned as pragmatic compromises, enabling rival powers to safeguard their strategic or economic interests without resorting to open conflict. In practice, however, such agreements were often fragile, as they depended on sustained cooperation between states with divergent priorities. Within this framework, Salisbury's proposal for an Anglo-Russian condominium over the Ottoman Empire can be interpreted as an extension of this broader diplomatic mechanism—an attempt to mitigate rivalry through shared oversight while simultaneously responding to humanitarian concerns raised by the Armenian Question.

Although the backbone of this study rests on British archival documents, a systematic search was also undertaken in the Ottoman Archives (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, BOA). No records directly addressing Salisbury's condominium proposal were identified, a result of the fact that negotiations were conducted almost exclusively through confidential diplomatic correspondence between London and St. Petersburg, thereby falling outside the scope of Ottoman official documentation. For this reason, the Ottoman perspective has been incorporated through secondary literature. In particular, the works of Selim Deringil on Ottoman foreign policy under Abdulhamid II (The Well-Protected Domains, 1998) and Engin Deniz Akarlı on the dynamics of Abdulhamid's governance (The Problems of External Pressures, Power Struggles, and Budgetary Deficits in Ottoman Politics under Abdülhamid II, 1978) have been consulted to provide a broader interpretive framework. Thus, while the archival base of this article is primarily British, the Ottoman foreign policy stance has been evaluated through the lens of existing Turkish and international scholarship.

The study aims to analyze how and in what context Prime Minister Salisbury's attempt to establish a condominium with Russia over the Ottoman Empire emerged in light of Foreign Office documents, and to explain why it ultimately failed. It is primarily based on Foreign Office records preserved in The National Archives, selected for their relevance to Salisbury's initiatives between 1895 and 1896, particularly his correspondence with Russia and Cabinet deliberations. By cross-referencing dispatches, private correspondence, and parliamentary debates, the article seeks to ensure both reliability and contextual accuracy. In doing so, it addresses a subject largely overlooked in the literature and contributes to a deeper understanding of late nineteenth-century Anglo-Ottoman and Anglo-Russian diplomacy.

The Eastern Crisis and the Great Powers

The Armenian events that began in Anatolia in 1894 led to a critical stage of anti-Ottoman sentiment in Europe, while also increasing British pressure on Sultan Abdulhamid II. Indeed, this anti-Ottoman sentiment in European public opinion reached its peak with the the uprising initiated by Armenians in Istanbul on September 30, 1895. Some of these uprisings were deliberately initiated by members of Armenian Revolutionary Organizations in the hope of encouraging the intervention of the Powers for Armenian freedoms. Beyond revolutionary agitation, however, the roots of these disturbances also lay in the Ottoman Empire's fiscal practices. Excessive and often arbitrary tax collection, frequently enforced with the participation of Kurdish tribal leaders and the gendarmerie, exacerbated tensions in the eastern provinces and contributed to the outbreak of violence (Özbek, 2012, pp.770-797). However, this expectation did not materialize. Whether one, several, or all of the Powers should intervene, and how such an intervention should be carried out, became a recurring question in European diplomacy for over three years (Menning, 1996, p. 256). Due to reports that Armenians and Christians were being massacred in various parts of the country, some Powers called for active measures against the Ottoman Empire to protect Christians. Fearing that the Armenian issue would reopen the Eastern Question and result in Russia establishing dominance over Istanbul and the Balkans, Austria-Hungary called for European Concert to take action. While Britain responded positively to the call of the Vienna Government, Russia and its ally France specifically stated that they would not take any coercive measures against the Ottoman Empire (Munoz, 2005, p. 654). Russia's stance prevented the desired pressure from being exerted on the Sultan and led to questioning the European Concert among the six powers. During this period, the policy of

the Russian Government in the Near East was focused on maintaining the status quo and preserving the sovereignty of Sultan Abdulhamid II (NA, FO, 7/1229, No. 369). This divergence revealed the limits of the European Concert and underscored the growing fragmentation of great power diplomacy in the Near East.

Criticized by former Prime Minister Gladstone and by public opinion for his insufficient concern with the fate of the Armenians, Prime Minister Salisbury resolved to act independently of the other Powers after Russia's refusal to cooperate. His foremost concern was to deter Russia from exploiting the turmoil in the Ottoman Empire to seize the Straits and Istanbul. Salisbury continued to believe that the defense of Istanbul and the preservation of the Ottoman Empire were vital British interests. Although he proposed sending the fleet through the Dardanelles to intimidate both the Russians and the Sultan, the Cabinet rejected such a move (Charmley, 1999, p. 235). First Lord of the Admiralty George Goschen firmly declared that passage through the Straits was impossible without Russian support, and that the fleet could not be risked for such an undertaking (Marder, 1940, p. 159). Recent fortifications along the Dardanelles, moreover, were strong enough to repel a potential naval attack (Jefferson, 1960, p. 53). With nearly all Cabinet members siding with Goschen, Salisbury found himself completely isolated within his own government. Consequently, Salisbury had to settle for hoping that Russia would act with restraint, while encouraging the Powers to exert collective pressure on the Ottoman Empire (Pearce, 1996, pp. 76–77). Yet he maintained that without a credible display of force, it would be nearly impossible either to halt the events in Istanbul or to implement meaningful reforms for the Armenians (Steele, 2014, p. 53).

The younger members of the British Cabinet, notably Joseph Chamberlain and Arthur Balfour, were dissatisfied with Britain's uncertain position among the Powers (Bridge & Bullen, 2005, p. 257). As Secretary of State for the Colonies, Chamberlain who even suggested the impractical idea of an Anglo-American alliance to address the complexities of the Eastern Question argued that Britain's hostility toward Russia was a serious mistake (Emerson, 2024, p. 406). He advised Salisbury that Britain would be in a stronger position in Europe as a friend of Russia rather than as a supporter of the Triple Alliance (Germany, Austria-Hungary, and Italy). Former Prime Minister Lord Rosebery (1894–1895), Archibald Primrose, 5th Earl of Rosebery, similarly believed that Anglo-Russian cooperation in both the Near East and the Far East was the key to success (Neilson, 1995, p. 162). Salisbury, however, strongly opposed any policy that would leave Austria entirely to its own devices, warning that such an initiative might revive the Dreikaiserbund, which he regarded as highly detrimental to British interests (Grenville, 1964, pp. 50–53). Liberal politician Edward Grey also criticized Salisbury for adopting a traditional stance against Russia in the Mediterranean and argued instead for a more conciliatory and cooperative policy toward St. Petersburg (Rose, 2017, p. 76).

Austria-Hungary and Germany were highly critical of Britain's Armenian policy and even described it as quixotic. France, by contrast, showed little concern for either the Armenian events or Britain's stance on the issue. Within Britain, however, the Liberal press and Gladstone's vigorous advocacy of the Armenian cause placed significant pressure on the Conservative government. In this context, Salisbury's overriding objective was simply to extricate himself from this deadlock as quickly as possible. For Salisbury and his Cabinet, the key to any solution lay in Russia (Lowe, 1965, p. 100). In his speech at the Guildhall in London on 9 November 1895, Salisbury signaled the first step toward rapprochement with Russia, declaring that "there was enough room for all of us in Asia" (Otte, 2011, p. 65).

Senior diplomats acknowledged that Britain's position in Istanbul had weakened. Lord Cromer (Evelyn Baring, 1st Earl of Cromer), Britain's Consul-General in Egypt (1883–1907), told his colleagues that "the only way to get along with Orientals is to first frighten them and then be conciliatory" (Otte, 2011, p. 209). According to Cromer, conciliation was useless without intimidation. Salisbury appeared to share this perspective, and the content of his Guildhall speech was not limited to Russia. A significant portion of the address emphasized the importance of the European Concert in resolving Near Eastern issues and openly threatened the Sultan. Salisbury's remarks had a considerable impact in European capitals. Ottoman envoys in Paris, Vienna, and Rome warned Istanbul that the Great Powers, led by Britain, were united on the Near Eastern question. Sultan Abdulhamid II was deeply disturbed both by Salisbury's public statements against him and by the apparent unity achieved among the Great Powers (NA, FO, 78/4629, No. 688, Secret). In response, he communicated with Britain, France, and Russia to inform them of the measures he had taken to suppress uprisings in Anatolia. This initiative, however, was merely an attempt to disregard the collective stance of all six Powers. The British Chargé d'Affaires in Istanbul subsequently requested that the Ottoman government extend the same notifications to the other three states as well, since the Powers were acting in concert (NA, FO, 78/4629, No. 699).

Russia rejected several of the proposals advanced by Austria-Hungary regarding the Ottoman Empire, despite encouragement from Salisbury's speech emphasizing the maintenance of the status quo in the Near East. Russian Foreign Minister Lobanov was particularly opposed to any naval demonstration at the Dardanelles, arguing that such an initiative would constitute a clear violation of the 1856 Paris Treaty (NA, FO, 7/1230, No. 90, Confidential). A firm supporter of

preserving the status quo, Lobanov also sharply criticized the British government's Armenian policy. On 22 May 1895, Ambassador Lascelles reported St. Petersburg's view of the Armenian events in the following terms:

"*It cannot be expected that the Russians would want the Armenians on Ottoman soil to have more freedoms than the Armenians on Russian soil, and it is therefore unlikely that they would exert serious pressure on the Porte for reforms they are not prepared to grant to their own subjects. From the beginning, Lobanov has behaved moderately, to say the least, on the subject of Armenian reforms, and I fear that the prospect of a general uprising in Asia Minor would completely cool him*" (NA, FO, 800/17, No. 41).

Lobanov expressed strong hostility toward the Armenian committees in London, making it clear that he would not support Britain in pressuring the Sultan to accept reforms (NA, FO, 800/17, No. 44). At this stage, the British Foreign Secretary, John Wodehouse, 1st Earl of Kimberley, sought to clarify Britain's position both to Ambassador Staal in London and to Lobanov. First, he emphasized that British policy toward Armenians in Anatolia "was not driven by agitators pressing for the Armenians to become a practically autonomous state" (NA, FO, 800/17, No. 44). Second, he stressed that Britain opposed the establishment of such a state. Finally, Kimberley voiced his concern that the Sultan, emboldened by Russia's backing, might "snap his fingers at the Powers" that is, openly disregard their demands (NA, FO, 800/16, Private). As Alan Bodger has observed, Russia's stance during the Armenian crisis of 1895–1896 was shaped not only by its opposition to Britain's calls for coercive reforms but also by fears of revolutionary activity among Armenians in the Transcaucasus. Russian diplomacy therefore prioritized the preservation of the Sultan's authority and resisted any measure that might destabilize the Near Eastern status quo (Bodger, 2005, pp. 88–89). Similarly, Alexander Lyon underlines that Russia under Lobanov categorically rejected Salisbury's condominium proposals, insisting on safeguarding Abdulhamid II's sovereignty and the existing balance in the region. This posture not only frustrated Salisbury's initiatives but also left Britain increasingly isolated within the European diplomatic arena (Macfie, 2014, pp. 135–136). This diplomatic deadlock in Europe can only be fully understood when juxtaposed with the Ottoman Empire's own internal strategies and limitations, which decisively shaped Abdulhamid II's responses to reform demands.

Ottoman responses to the Armenian crisis and to European pressures must also be understood within the Empire's internal strategies and structural constraints. Abdulhamid II's regime sought to preserve legitimacy within the European state system by presenting itself as a "well-protected domain" and by carefully balancing great power rivalries (Deringil, The Well-Protected Domains, 1998). At the same time, a new oppositional discourse was emerging among the Young Turks, who, influenced by Auguste Comte's positivism, combined Western scientific ideals with a commitment to state-centered reform. Abdullah Cevdet's famous dictum that "there is only one civilization, and that is European civilization. Therefore, we must borrow Western civilization with both its rose and its thorn" epitomized this paradox, in which Europe was simultaneously denounced as a threat and embraced as a model (Hanioğlu, 1995, p. 33). Underlying both the Sultan's defensive posture and the limited prospects for reform were the fiscal and structural constraints of the Hamidian state. Persistent budgetary deficits, palace factionalism, and continuous external pressures reinforced a policy of delay and reliance on the preservation of the status quo, rendering Armenian reforms largely aspirational and seldom visible in official Ottoman records (Akarlı, 1976, pp. 147–196).

In response to the statements of British decision-makers, Lobanov argued that the situation would take time to improve given the heightened fervor among both Muslims and Armenians. He maintained that the pressure exerted by the Great Powers on the Ottoman Empire only served to further complicate matters. During a meeting with the British Chargé d'Affaires, Edward Goschen, in St. Petersburg, Lobanov stated unequivocally that Britain was primarily responsible, owing to the support it had extended to the Armenian committees (NA, FO, 65/1492, No. 255, Confidential). Lobanov also voiced his unease to Goschen regarding reports that the British Mediterranean Fleet was to be reinforced with fourteen additional ships. In direct response to Britain's decision to increase its naval presence in the Mediterranean, the Russian Ministry of Finance approved significant supplementary credits to expedite the mobilization of both the Mediterranean and Black Sea fleets (NA, FO, 65/1493, No. 112, Confidential).

Following Salisbury's instructions, Goschen visited Lobanov once again on 16 November 1895. Reiterating his earlier position, Lobanov emphasized that the objective of each Power should be to ensure that the Sultan reestablished peace and order while calming unrest in certain parts of the Empire. This, however, had to be achieved by granting the Sultan sufficient time to pacify the troubled regions without undermining his authority, and by patiently awaiting the results of these efforts. Threats of intervention against the Sultan and his sovereignty, Lobanov argued, would only weaken his position. However willing the Sultan might be to restore order, he could not succeed without prestige and moral authority. According to Lobanov, intervention should be considered only as a last resort, and only after it was demonstrated that the Sultan was unable to resolve the situation on his own. Moreover, any such intervention in Anatolia would have to confront significant

practical difficulties. Chief among these was the vast extent of the disturbed provinces. By way of comparison, when France was authorized by Europe to restore order in Damascus, the task had been manageable because the unrest was confined to a single locality. In the present case, however, if the Powers undertook a similar mission, they would be obliged to pacify the whole of Anatolia. Even if disturbances were suppressed in Zeytun, they might soon reappear in Diyarbakır, and this cycle could continue indefinitely across the region. The magnitude of the force required to execute such an operation was therefore easy to imagine. The central theme of Prince Lobanov's entire speech was the conviction that the more threats of intervention increased, the more Armenians would deliberately provoke unrest and incite Turks to violent reprisals in order to invite foreign involvement (NA, FO, 65/1492, No. 270, Confidential).

Acting under instructions from his government, the Russian Ambassador in London, Baron George de Staal (1884–1902), met with Salisbury on 26 November and requested that the recent pressure on the Ottoman Empire be eased (NA, FO, 65/1492, No. 358). Salisbury, noting the considerable pressure he faced from both public opinion and the parliamentary opposition, replied that the reports arriving from Istanbul were not encouraging. According to the Russians, the ambassadors in Istanbul had been excessively influenced by the Armenian disturbances. As a result, the European cabinets had become alarmed and, in their view, were unable to reach sound and balanced judgments (NA, FO, 7/1229, No. 352, Confidential). Austria-Hungary was the Power most concerned that the Armenian issue might disrupt the status quo in the Near East and expand Russian influence in the region. In this context, Foreign Minister Count Agenor Maria Goluchowski (1895–1906) took the initiative. On 6 December he sent an urgent telegram to Prince Lobanov stressing the importance of Russia remaining within the framework of the European Concert and acting jointly to maintain the status quo. On the same day, Goluchowski delivered a similar message to the Russian Ambassador, warning that the Eastern Question would inevitably resurface if the Concert was undermined. By taking this step, Goluchowski believed he had shifted the balance and that Russia would endorse the measures to be taken against the Ottoman Empire (NA, FO, 7/1230, No. 107, Most Confidential).

Unlike Austria-Hungary, France, Russia's ally shared the same position as Prince Lobanov. French officials argued that the Sultan should be granted sufficient time to restore order and expressed their unease over the presence of the British fleet in the Mediterranean, which had been deployed to pressure the Sultan. Germany, meanwhile, which had been cultivating closer ties with the Sultan for some time, also preferred to avoid any action directed against the Ottoman Empire (NA, FO, 7/1230, No. 96). Emperor Wilhelm II generally regarded decisions made across the English Channel with suspicion. Recently, feeling misled by Salisbury, he began to doubt the sincerity of Britain's Near Eastern policy. Austria-Hungary, however, despite being Germany's ally, sought to reinforce its ties with Britain under the framework of the 1887 Mediterranean Agreement. Count Agenor Goluchowski, who repeatedly emphasized the importance of Britain's presence in the Mediterranean and the Straits for Austrian interests, supported Salisbury's initiatives against the Ottoman Empire (NA, FO, 7/1230, No. 100, Very Confidential). In response to these developments, Goluchowski went further and proposed more stringent measures, including the possible deposition of the Sultan. His stance provoked strong resentment within Russian public opinion, which by the end of 1895 had escalated into direct personal attacks against him (NA, FO, 7/1230, No. 101).

During this period, Prime Minister Salisbury remained in close contact with all the Great Powers and believed that, with Germany's support, Russia's opposition could eventually be overcome. Sir Frank Lascelles, newly appointed as British Ambassador to Berlin after serving in St. Petersburg, informed German Foreign Minister Baron von Marschall (1890–1897) that it was hopeless to expect Russia to consent to coercive measures against the Sultan. He recalled that during his tenure in St. Petersburg, in repeated meetings with Prince Lobanov on the Armenian issue, the Russian minister's position had remained unchanged. According to Lascelles, Russia was prepared to cooperate in ensuring the protection of the Armenians' lives and property. However, it would not accept granting special privileges to the Sultan's Armenian subjects, nor would it agree under any circumstances to the use of force against the Sultan. Baron von Marschall concurred, adding that if the European Concert could be preserved, the Sultan would eventually be compelled to yield. Yet, he noted, the opposition of even a single Power would enable the Sultan to resist collective pressure. Thus, the stance of France and Russia proved decisive (NA, FO, 424/184, No. 696). Lascelles concluded the meeting by stressing that mutual understanding between Germany and Russia was the most desirable outcome, as it would contribute to the preservation of European peace (NA, FO, 64/1351, No. 299).

During his two years in Britain[2], Lobanov came to the conclusion that, contrary to the common reputation of the French

[2] Before becoming Foreign Minister, Lobanov was an ambassador in Istanbul, London and Vienna, and a diplomat with experience in dealing with issues in the Near East (The Encyclopaedia Britannica, 1911, pp. 835-836). Moreover, during his ambassadorship in Britain (1879-1882), Lobanov had experienced that the Conservatives and Liberals had quite different foreign policy approaches in the face of the problems between Russia and Britain in Afghanistan and India. Lobanov believed that the Conservatives pursued a more aggressive foreign policy than the Liberals (Thornton, 1968, p. 196).

or Italians, the English were in fact the most passionate people in the world. He argued that the English not only became deeply agitated over the Armenian issue themselves, but also inflamed others, with highly disruptive consequences such as those witnessed in Istanbul. In his view, the encouragement offered by British politicians and public opinion to the Armenian committees incited rebellion among Armenians and, in turn, provoked fanaticism among the Turks. Russian periodicals reflected this perception. Hardly a day passed without a hostile article appearing in the Empire's most widely circulated journals, accusing Britain of manipulating the Armenian issue for its own selfish political purposes and of fanning the flames of murder and rape by sustaining the public excitement (NA, FO, 65/1492, No. 285, Very Confidential).

Salisbury's Turn to Russia

Few states in Europe supported Salisbury's Armenian policy. Nevertheless, he had little choice but to continue the policy inherited from the Liberals. To many in Britain, Sultan Abdulhamid II was regarded as the foremost symbol of Eastern despotism. European pressure was therefore deemed essential to compel him to implement reforms for the Armenians, and, if necessary, even to consider his deposition. Yet it was clear that any unilateral British initiative would provoke strong reactions from the other Great Powers. At the same time, internal Ottoman opposition to Abdulhamid was beginning to take shape. The Young Turks, influenced by Auguste Comte's positivism, framed their critique of the regime around the ideals of Western science and modernization. As Hanioğlu notes, Abdullah Cevdet famously declared: "There is only one civilization, and that is European civilization. Therefore, we must borrow Western civilization with both its rose and its thorn" (The Young Turks in Opposition, 1995, p. 33). This juxtaposition highlights a paradox: while European leaders such as Salisbury denounced Abdulhamid as the embodiment of Eastern despotism, reformist Ottoman intellectuals simultaneously looked to Europe as the only viable model for progress. The only positive outcome Salisbury secured from negotiations with the Powers in October and November came from Austria-Hungary. Yet even here, dissent persisted within Britain. According to First Lord of the Admiralty George Goschen, the preservation of British interests in the Near and Far East depended not on cooperation with Austria-Hungary, but on an understanding with Russia. Goschen argued that closer cooperation with Russia was necessary to compel the Sultan to accept reforms, and he dismissed Goluchowski's coercive proposals toward the Ottoman Empire as unnecessary. In his view, the Straits and Istanbul could not be secured without Russian military and political support. Within the Cabinet, both Arthur Balfour and Joseph Chamberlain sided with Goschen. In short, the Cabinet was not prepared to go to war with Russia over Istanbul (Grenville, 1964, pp. 50–53).

The joint initiatives of Britain and Austria-Hungary to address the Eastern Question through consensus within the framework of the European Concert failed to elicit the expected response. According to Count Goluchowski, the Armenian issue had once again revealed the limitations of the so-called perfection of the Concert system. All the Powers could now see that the bonds uniting them in their collective dealings with the Sultan were fragile enough to snap under the slightest strain. Goluchowski regarded it as a troubling development that the influence which should have belonged to the British Ambassador in Istanbul appeared to have shifted to his Russian counterpart. For the Austrian government, the dominant power in Istanbul ought always to have been Britain, with the Sultan turning first to London for protection and advice—a view Goluchowski strongly endorsed. The transfer of this predominance to Russia, in his eyes, represented a grave danger (NA, FO, 7/1241, No. 2, Secret). Nevertheless, Goluchowski recognized that the Armenian issue risked reopening the entire Eastern Question and was forced to retreat in the face of objections from Germany and Russia. He informed Britain that nothing could be done except to allow the Sultan the opportunity to fulfill his promises, insisting that any further step would only inflame the situation. Coercive measures, he warned, would merely ignite a powder keg, and the future of the Armenians could not justify endangering the European Concert or broader international interests (NA, FO, 7/1229, No. 371, Most Confidential). As he bluntly concluded, it was preferable for the Armenian population to perish than to take any action that might imperil the status quo in the Near East (Grenville, 1958, p. 355).

Goluchowski's concerns began to materialize from December onwards. Despite sustained pressure, the Sultan had not been brought to his knees, and the Ottoman government had taken no concrete steps to satisfy the demands of the Great Powers. As the panic in the capital subsided following the disturbances in Istanbul, Ottoman-Russian relations showed relative improvement. Yet allegations that Russia was preparing for military action along the Empire's eastern frontier, coupled with rumors that the Sultan had sought protection from Tsar Nicholas II, caused considerable anxiety in Whitehall (NA, FO, 424/186, No. 40). The most significant development lending weight to these suspicions was the language used by Tsar Nicholas II in his correspondence with the Sultan, which contrasted sharply with that of the other Great Powers. Many European leaders, including Emperor Wilhelm II, had adopted a hostile tone toward the Sultan in the wake of the Armenian events and did not hesitate to use threatening language in their messages. In contrast, Tsar Nicholas II began his letter by expressing profound respect for the Sultan, declaring: "It is not for him to dictate the course that His Majesty should take

under the present circumstances, but as a sincere friend and well-wisher, he cannot refrain from strongly advising him not to persist in the present course of action" (NA, FO, 65/1494, No. 116).

Salisbury wasted no time in instructing the British representatives in Paris, Berlin, Vienna, and Rome to determine whether similar intelligence had reached the governments to which they were accredited. The embassies' confirmation of recent significant contacts between Russia and the Ottoman Empire was sufficient for Salisbury to take action (NA, FO, 78/4723, No. 4, Secret). Yet Salisbury's options were limited. His Cabinet had made it clear that the navy could not be risked for unilateral action against the Ottoman Empire. Moreover, Austria-Hungary under German pressure announced that it would not support coercive measures against the Sultan on behalf of the Armenians, leaving Salisbury increasingly isolated in foreign policy. Under these circumstances, he had little choice but to turn to Russia.

According to Whitehall, the new cabinet appointed after the fall of the pro-British Grand Vizier Kâmil Pasha exercised little real control over the Empire's affairs. The perpetrators of the Armenian events went unpunished, while Armenians were imprisoned on baseless charges. The Redifs, called to arms to suppress the uprisings, proved highly undisciplined, and the treasury lacked sufficient funds even to pay their salaries. As unrest spread to Crete and signs of rebellion appeared in Macedonia, the deteriorating financial situation suggested that the Ottoman government would be unable to manage these difficulties in the coming spring (NA, FO, 65/1514, No. 11, Very Confidential). Under these circumstances, the prevailing disorder and discontent across the Ottoman administration threatened to bring about the collapse of the entire governmental apparatus unless remedies were found. The Sultan's apparent inability to implement reforms, compounded by the corruption and incompetence of those around him, only deepened the crises. Salisbury, concerned that the continual recurrence of such problems could ultimately place Europe itself at serious risk, concluded that intervention was necessary. If the Great Powers failed to address the disastrous conditions prevailing in the Ottoman Empire, he warned, the responsibility that would fall upon them would be even greater.

According to Salisbury, it was evident that Europe would face serious risks unless external intervention took place. Urgent measures were therefore required within the framework of the European Concert to restore order. Under these circumstances, if the Powers agreed that action was necessary, the most appropriate course seemed to be to instruct their ambassadors in Istanbul to coordinate on the nature of a solution they might jointly propose. It was stressed that this recommendation went no further than authorizing the ambassadors to consult together and formulate a proposal for addressing the crisis. In response to Salisbury's call, Austria and France emphasized the importance of carefully preparing the ground before submitting any definitive proposal, while Italy and Germany contended that such a measure would not serve the intended purpose (NA, FO, 78/4625, No. 967, Confidential).

After realizing that Austria-Hungary and Germany would not participate in coercive measures against the Ottoman Empire, Salisbury turned to Russia. In this context, he sent a special letter to Foreign Minister Lobanov. The letter proposed that the Eastern Question should be addressed through a common Anglo-Russian consensus. To increase effectiveness in Istanbul and to enable intervention in local events, Salisbury suggested that the authority of the ambassadors be expanded. With these enhanced powers, the six ambassadors would be authorized to hold public meetings on matters concerning the Ottoman Empire. In times of crisis, if deemed necessary, they could also summon the fleets to the Golden Horn to exert pressure on the Sultan (NA, FO, 65/1514, Inclosure in No. 11, Very Confidential).

Chargé d'Affaires Edward Goschen met with Lobanov on 3 January 1896 and presented Salisbury's letter. Lobanov initially remarked that conditions in the Ottoman Empire had significantly calmed; apart from the incident in Zeytun, there had been little in recent weeks to suggest that the Sultan's efforts to restore order would fail. Goschen, however, argued that the responsibility resting on the Powers would be immense if they did not act to remedy the state of anarchy prevailing in the Empire. Under these circumstances, he stressed, it was the duty of the Great Powers to do everything possible to address the causes of the Sultan's failures and to strengthen the governmental mechanism so as to minimize risks unsettling all of Europe. Lobanov shared these concerns, admitting that he remained worried. He explained that he had instructed the Russian ambassadors in Bucharest, Belgrade, and Athens to do everything within their power to maintain calm in the regions under their supervision. They were also to inform the governments to which they were accredited that any disruption of the status quo would be regarded by Russia with the utmost concern. With this, the meeting was concluded (NA, FO, 65/1514, Inclosure in No. 11, Very Confidential).

Prince Lobanov's Opposition

According to Lobanov, all the statements contained in Salisbury's letter and conveyed by Goschen represented merely personal opinions. He rejected Salisbury's conclusions, despite the ongoing disturbances in Anatolia, Kurdish banditry, the lack of discipline among the Redifs, and the Empire's poor financial situation. Granting the ambassadors in Istanbul authority

to hold official negotiations on the overall condition of the Ottoman Empire, he argued, was unnecessary, since such contacts were already taking place through informal channels.

Lobanov further maintained that Salisbury's proposal would radically alter the position of the Powers in Istanbul as defined by existing treaties. In his view, the plan amounted to direct intervention in the internal affairs of the Ottoman Empire—an action explicitly prohibited by Article IX of the Treaty of Paris (1856) and implicitly by Article XIII of the Treaty of Berlin (1878). Even the prospect of such a violation made the Powers hesitate. Beyond the legal objections, the practical consequences also had to be considered. News of official negotiations or, in effect, conferences on the Empire's internal affairs would appear in Istanbul as proof of a kind of "tutelage" imposed on the Sultan, which would only weaken his authority. Given the goodwill the Sultan had already shown in accepting reforms, Lobanov insisted that he should be supported rather than undermined. A more constructive approach would be to grant him sufficient time, while simultaneously strengthening his authority and prestige in the eyes of the diverse peoples under his rule. By acting in this way, the Powers could, in Lobanov's view, contribute far more effectively to the restoration of peace in the East (NA, FO, 65/1514, Memorandum).

Prince Lobanov had the opportunity to meet privately with British Chargé d'Affaires Edward Goschen at a diplomatic reception in St. Petersburg. He emphasized that it would be a grave mistake to tie the Sultan's hands at a moment when he required all his power, authority, and freedom to implement reforms and maintain order in the Empire. In Lobanov's view, rather than pressuring the Sultan to improve the conditions of his subjects, it was sufficient to trust in his goodwill and to offer friendly advice. Russia's sole interest in the East, he declared, was peace and stability, and any additional pressure from the Great Powers on Istanbul would only aggravate the crisis rather than resolve it. In response, Goschen remarked that he was confident his government desired the same outcome, insisting that the only difference between London and St. Petersburg lay in the method of achieving it. Lobanov, however, rejected this interpretation, arguing that Britain sought far more and that the Great Powers ultimately aimed at a radical reconfiguration of their position in Istanbul. The essence of Salisbury's proposal, he contended, was to impose a form of "tutelage" over the Ottoman Empire on behalf of the Powers. Such a scheme, he warned, would face strong opposition since it contravened existing treaties. Moreover, Lobanov made clear that he could never accept the establishment of a joint Anglo-Russian condominium over the Ottoman Empire. Any such arrangement, or any expansion of the powers of the ambassadors in Istanbul, would, in his view, serve only to undermine the Sultan's sovereignty a prospect he would personally oppose (NA, FO, 65/1514, No. 18, Confidential).

According to Lobanov, the British proposal to establish a "condominium" over the Ottoman Empire was, to say the least, premature. While the plan appeared straightforward, it contravened existing treaties and would inevitably generate a wave of publications across Europe about Great Power interference. Such reports, once transmitted into the Ottoman Empire, would encourage discontented elements of the population to renewed agitation, thereby reviving the chaos and disorder of only a few months earlier. From the British perspective, however, the crisis was far from over, and almost nothing had been achieved in implementing reforms. With spring approaching, every moment lost was considered critical, and London believed that any initiative capable of accelerating the restoration of order and ensuring better governance ought to be welcomed by all the Powers. Lobanov, by contrast, maintained his firm conviction that the Sultan was doing his best and needed to be given additional time. Any intervention by the Powers at such a juncture, he warned, would only obstruct the Sultan's efforts and diminish his authority (NA, FO, 65/1514, No. 18, Confidential). The implications of Lobanov's response were unmistakable: the Russian government categorically refused to endorse any course of action that might lead to European interference in the internal affairs of the Ottoman Empire (NA, FO, 65/1514, No. 22).

Lobanov was firmly opposed to the proposal to expand the powers of the ambassadors in Istanbul and to allow their meetings to assume the character of formal conferences made public. Such a practice, he argued, would amount to another form of "tutelage," effectively placing the Ottoman Empire under guardianship an idea he had already categorically rejected. In his view, this step was also unnecessary, as the ambassadors were already meeting at least once a week and could continue doing so discreetly, without attracting attention or public scrutiny (NA, FO, 7/1241, No. 41, Confidential). Lobanov's greatest concern, however, was that such interventionist actions toward the Ottoman Empire would embolden the Armenians. The Armenian population in Russia's Caucasus provinces was already a growing source of anxiety for the Russian government. In Tiflis, an Armenian Revolutionary Committee was spreading its doctrines under the guise of religious and sectarian propaganda. Its activities had recently intensified to such an extent that the local authorities, seriously alarmed, telegraphed the Russian government for guidance and assistance. Lobanov himself had long been closely monitoring both the committee's operations and the wider Armenian movement in the Caucasus (NA, FO, 65/1514, No. 23, Confidential).

Reactions of the Great Powers

Salisbury wanted his proposal to Russia to remain strictly confidential. At this stage, he was pursuing a policy of isolation and sought to keep an equal distance from all the Powers, avoiding entanglement in any alliance bloc. Nevertheless, many senior members of the Cabinet urged that Britain should draw closer to Russia. Having already moved closer to the Triple Alliance through the 1887 Mediterranean Agreement, Salisbury feared that open negotiations with Russia would provoke a hostile reaction from those states and therefore insisted on secrecy. His plans, however, were soon disrupted by Count Nigra, the Italian Ambassador in Vienna. On 10 January 1896, Nigra informed his British counterpart, Sir Edmund Monson (1893–1896), that reports of Salisbury and Prince Lobanov discussing the establishment of a condominium over the Ottoman Empire had greatly alarmed his government. According to intelligence Nigra claimed to have received from a Russian source, he further conveyed to Austria-Hungary that Britain and Russia had already agreed on the partition of the Ottoman Empire.

Count Nigra's claim in Vienna caused considerable astonishment among the Powers. Diplomats in the city made significant efforts to obtain further details about the report, but Nigra refused to meet any of the envoys who approached him, agreeing to speak only with the British Ambassador. He admitted that he did not fully trust the intelligence he had received regarding the condominium, though he emphasized that the information had originated from a Russian source something that generated anxiety in Rome. Nigra further argued that such a step, if ever consented to by the Sultan, would pose a grave danger within the Empire. In his view, it would inevitably provoke the fierce hostility of the entire Muslim population against the Sultan (NA, FO, 7/1241, No. 13, Secret).

The source of the intelligence that Count Nigra claimed to have obtained from a Russian contact was none other than Prince Lobanov. It was Lobanov who deliberately leaked Salisbury's proposal to Russia. He informed both Austria-Hungary and Germany that the British government had invited them to participate in joint discussions on measures for implementing reforms in the Ottoman Empire. At the same time, he secretly conveyed to both Powers that Britain had sought to establish a condominium over the Empire an initiative they had declined (NA, FO, 7/1241, No. 9, Secret). The revelation provoked strong reactions in Vienna. The Austrian Emperor was reportedly furious upon hearing the news, while Foreign Minister Count Goluchowski who had consistently sought to maintain the 1887 Mediterranean Agreement and had favored close cooperation with Britain on Near Eastern affairs was deeply shocked. On 20 January 1896, Goluchowski met with the British Ambassador, Sir Edmund Monson, and asked him to convey to Salisbury Austria-Hungary's profound regret that, if Her Majesty's Government considered such a step necessary, Vienna despite its readiness to cooperate closely in the East had not been consulted in the same manner (NA, FO, 7/1245, No. 10).

Austria-Hungary became fully aware of the situation when Count Kapnist, the Russian Ambassador in Vienna, revealed that Britain had approached Russia about acting jointly on the assumption that the Ottoman Empire was collapsing. The Austrian Emperor received with astonishment and disappointment the revelation that Britain had not considered it necessary to consult the Vienna Cabinet on a policy that so directly affected Austrian interests. He had long believed that the desire of both countries to cooperate in Eastern affairs was equally shared in London. For this reason, the realization that Austria-Hungary had been disregarded came as a painful surprise. Moreover, Britain's initiative toward Russia provoked severe criticism of the government's foreign policy in Austrian public opinion (NA, FO, 7/1241, No. 28, Secret).

Lobanov had two main objectives in leaking the talks between Britain and Russia. The first was to relieve the pressure that Britain and Austria-Hungary had long exerted on Istanbul and the Sultan. The second was to sow discord among the allies of the 1887 Mediterranean Agreement and thereby undermine the cohesion of the alliance. By disclosing Salisbury's proposal to Berlin and Vienna, Lobanov achieved both aims while simultaneously diminishing Salisbury's prestige among the Great Powers. In response, Salisbury promptly contacted Goluchowski, assuring him that the proposal submitted by Her Majesty's Government to Russia had been misunderstood. He emphasized that the British government had merely asked Prince Lobanov to authorize the Russian Ambassador in Istanbul to consult with his colleagues on measures to improve the Ottoman administration. Salisbury insisted that he had never suggested the creation of a condominium over the Ottoman Empire, but only proposed enhancing the authority of the ambassadors in Istanbul and allowing their meetings to take on the character of formal conferences. To allay Austrian suspicions, he even forwarded a copy of his proposal to Vienna (NA, FO, 7/1245, No. 11; NA, FO, 7/1241, No. 10, Confidential). Like Salisbury, Goluchowski believed that the controversy stemmed from Lobanov's deliberate misinterpretation of the proposal (NA, FO, 7/1245, No. 13). He went further still, telling Mons

British Foreign Office officials sought to clarify to their representatives in Europe that Salisbury's proposal had been misinterpreted. On the question of a condominium, Permanent Under-Secretary Thomas Sanderson wrote to Sir Frank Lascelles, recently appointed to Berlin: "*What mortal man could imagine such a foolish thing as joint ownership of Istanbul by Russia and Britain? When did we ever propose to Austria and Italy to jointly force the Dardanelles and then withdraw? It was*

the Austrians who made some proposals aimed precisely at this goal, and now they have left all this concern like a hot potato" (NA, FO, 800/15, Private).

The British Cabinet's refusal to approve any agreement for the defense of the Ottoman Empire, together with Salisbury's overtures to Russia, marked the end of Austria-Hungary's policy of cooperation with Britain (Lowe, 1965, p. 111). Goluchowski's chief concern was the danger that Austria-Hungary might be excluded while Britain and Russia divided Ottoman territories between themselves. For Goluchowski, the very notion of Russia exercising control over Istanbul was anathema. He was convinced that granting Russia the prestige of restoring the cross atop Hagia Sophia would damage Austria's vital interests and confer upon Russia a dominant influence over the Orthodox Balkan Slavs (Grenville, 1958, p. 347).

Germany, the other member of the Triple Alliance, regarded Lobanov's claim that the Ottoman Empire might be placed under Anglo-Russian tutelage as entirely unrealistic (NA, FO, 64/1376, No. 26, Confidential). Whether or not Lobanov had misinterpreted Salisbury's proposal, the plan contained inherent impossibilities. First, it was inconceivable that Emperor Wilhelm II would accept an Anglo-Russian joint administration over the Ottoman Empire, given that he had himself recently suggested partition to Salisbury. It was therefore unlikely that the Triple Alliance would tolerate any arrangement or division that excluded its members. In addition, relations between the Ottoman Empire and Russia had recently improved, with Russian influence in Istanbul reaching its peak. For this reason, on 24 January 1896, German Foreign Minister Baron von Marschall informed the British Ambassador, Sir Frank Lascelles, that Germany would not endorse any plan that risked undermining Russia's position in Istanbul (NA, FO, 64/1376, No. 21, Confidential).

As Russia had already informed Austria, Salisbury now secretly briefed Italy on the correspondence between Britain and Russia concerning measures toward the Ottoman Empire (NA, FO, 424/186, No. 126). Her Majesty's Ambassador in Rome, Sir Francis Clare Ford (1893–1898), assured Foreign Minister Baron Blanc that there was no basis for assuming that the British government intended to act jointly with Russia in implementing reforms in the Empire (NA, FO, 424/186, No. 183, Confidential). Blanc welcomed this clarification from Britain and stated that Italy would communicate its policy in due course (NA, FO, 7/1245, No. 19, Confidential). In the meantime, the Italian government requested a detailed report from its ambassador in Vienna on Near Eastern affairs. The ambassador reassured Rome that both the prospect of Britain or Austria partitioning the Ottoman Empire and the possibility of a Russo-Ottoman alliance were equally unlikely. During this process, Germany advised its ally Italy to maintain the closest possible understanding with Britain on all matters concerning the East (NA, FO, 7/1245, No. 18, Confidential).

Failure of the Plan and Britain's Diplomatic Isolation

General Colmar von der Goltz Pasha, the Sultan's honorary aide-de-camp and an instructor at the Military School in Istanbul, resigned his post in the Ottoman Empire and returned to Germany. On 15 January 1896, he was received in Bucharest as a guest of the King. During his stay, Goltz met with Prime Minister Sturdza and openly shared his views on the Sultan and the state of the Ottoman Empire. He also spoke with British Lieutenant Colonel Henry Trotter, asserting that the Ottomans were not as weak as commonly assumed and that the Empire retained the capacity to suppress any uprising or rebellion within its territories. Goltz emphasized that, contrary to European public opinion, the Sultan had restored order and that the prospect of his deposition was virtually impossible under prevailing conditions, since no faction within the Empire was sufficiently powerful to accomplish such a change. At the same time, he acknowledged that many high-ranking Ottoman officials he consulted believed foreign intervention was necessary. According to them, only two options remained. The first was for the Empire to be taken over by the Great Powers and administered like Egypt, though disagreements among the Powers posed the greatest obstacle. The second was to leave the Empire to govern itself, as constant foreign interference merely burdened the government without yielding tangible benefits for the population (NA, FO, 424/186, No. 116, Confidential).

Goltz Pasha's statements prompted Britain to act with greater caution. Only shortly before, Salisbury had urged Russia to adopt active measures against the Ottoman Empire. Now, however, he contacted Goluchowski, expressing his wish to continue close cooperation as in the past. He emphasized that Her Majesty's Government still sought to preserve the Ottoman Empire, but argued that this objective could only be secured through reforms within the existing governmental system. After Russia's firm stance, however, Salisbury acknowledged that persuading the Sultan to accept such reforms had become even more difficult. For this reason, he concluded that achieving a common agreement among the six Powers and preserving the Concert of Europe was more important than ever (NA, FO, 7/1243, No. 112, Very Confidential).

On 25 January 1896, British Ambassador Goschen in St. Petersburg warned Whitehall of a significant rapprochement between the Ottoman Empire and Russia, noting that discussions on a possible alliance agreement were underway (NA, FO,

65/1517, No. 7). In response, the British government immediately contacted the Triple Alliance powers to verify the claim. These governments ultimately declared that the rumor of a Russo-Ottoman alliance had been spread by Armenian committees and insisted that such an agreement was entirely impossible. Nevertheless, Salisbury's proposal came under increased criticism in public opinion, fueling doubts and scrutiny over British foreign policy. As a result, the Great Powers began to display a growing tendency to distance themselves from the framework of the Concert of Europe (NA, FO, 7/1245, No. 15).

Realizing that circumstances had turned against Britain, Salisbury insisted that the controversy stemmed from a misunderstanding and that his initiative toward Russia had been distorted. In telegrams sent to European capitals, he explained that he had felt compelled to approach Russia because it was this Power that most strongly opposed decisions regarding the Ottoman Empire. In recent months, each attempt by the Great Powers to adopt measures on the Ottoman question had been blocked by Russian resistance. Under these conditions, Salisbury argued, it was only natural for him to direct his efforts toward the Russian government. There was little purpose in addressing the other Powers, whose approval had already been secured. To preserve the Concert of Europe, all that was required was for Russia to authorize its ambassador in Istanbul to participate in collective measures. Salisbury further maintained that he had made no proposal for a definite course of action to be recommended by the ambassadors. Since he could not predict how far the Powers were willing to go, he had refrained from committing himself to any specific plan for the Ottoman Empire. He concluded that his only message to Russia had been that no policy against the Empire could succeed without unanimous support. In warning the European cabinets, Salisbury stressed that any course likely to divide the Great Powers would inevitably lead to far greater catastrophes (NA, FO, 7/1241, No. 11).

Austria-Hungary was the first Power to respond to Salisbury's appeals. Foreign Minister Goluchowski assured him that any British decision concerning the Ottoman Empire would not encounter Austrian opposition. However, he cautioned that Russia would not initially approve the idea of granting additional powers to the ambassadors to exert pressure on the Sultan. A similar proposal had already been put to Prince Lobanov during his visit to Vienna, but he had rejected it outright. Lobanov made it clear to Austrian officials that any measure placing the Ottoman Empire under a form of tutelage would receive no support from St. Petersburg (NA, FO, 7/1245, No. 112, Confidential).

European statesmen once again turned their attention to Istanbul after the seizure of the Ottoman Bank by Armenian revolutionaries in August 1896. In response, Emperor Wilhelm II initially declared, "the Sultan must be deposed" (Jefferson, 1960, p. 53). Under the pressure of British public opinion, Salisbury also sharply condemned the events in Istanbul and increasingly voiced the view that the Sultan should be removed. He had already raised this idea with Lobanov, and now he had the opportunity to present it directly to Tsar Nicholas II during the Tsar's visit to Queen Victoria in Britain. On 27 September 1896, Salisbury held a private meeting with Nicholas II at Balmoral Castle. He expressed his alarm at the prevailing anarchy within the Ottoman Empire and warned of its potentially disastrous consequences for Europe. Salisbury proposed the establishment of some form of international control over the Empire and the Straits. Nicholas II, however, firmly upheld the principle of Ottoman territorial integrity. He warned that any attempt by a Power to occupy Ottoman territory would arouse intense jealousy among the others and might even provoke war. He further stressed that Muslims were profoundly loyal to the Sultan, making any scheme of international governance unworkable in practice (NA, CAB 37/42/35). Following the meeting, a disappointed Salisbury informed his Cabinet colleagues that it would be impossible to apply pressure on the Ottoman Empire or depose the Sultan in cooperation with Russia.

Ultimately, from the autumn of 1895 onward, Salisbury's objective was no longer to defend the Ottoman Empire against Russia but rather to convene a European conference with the primary aim of deposing the Sultan. He never succeeded in this endeavor (Lowe, 1967, p. 202). Salisbury had thus lost his long-standing duel with Sultan Abdulhamid II, whose downfall he had intermittently anticipated since the Sultan's accession in 1876 (Steele, 2006, p. 71). By this stage, international confidence in the Ottoman state had further diminished as the Eastern Question deepened. Salisbury, having exhausted his diplomatic resources, now also had to contend with the criticisms of Emperor Francis Joseph and Goluchowski, who reproached him for the vagueness and inconsistency of British policy (Grenville, 1958, p. 355).

Considering the far-reaching consequences of this shift in British policy, two points merit emphasis. First, Salisbury's position evolved gradually. His statements in July and August 1895 were most likely intended as a bluff to pressure the Sultan, since he was fully aware of the widespread opposition to such action at that early stage. Second, the real change in policy stemmed from renewed Armenian disturbances in September 1895 and August 1896. The first crisis prompted Salisbury to revive the Triple Alliance and press the Cabinet for a naval operation through the Straits, but this initiative was blocked within the Cabinet. The second incident definitively marked the abandonment of Britain's traditional policy of supporting the Ottoman Empire, as Salisbury openly declared that Britain no longer had any interest in the region (Lowe,

1967, p. 203).

After his meeting with Nicholas II, Salisbury confessed his disappointment in a letter to Bishop Talbot, cousin of former Prime Minister Gladstone. “The bluff policy... failed to deceive the difficult-to-defend Sultan,” he admitted, concluding that nothing more could be done. He sought to reassure both the bishop and himself with the argument that the Ottoman Empire would eventually collapse from within (Steele, 2014, p. 53). In Salisbury’s view, it was nearly impossible to improve the fate of the Armenians without either pressuring or deposing the Sultan. Yet any attempt to do so risked confrontation not only with the Ottoman Empire but also with Russia, France, and increasingly Austria (Spinner, 1973, p. 199). For this reason, Salisbury shifted his strategic focus from Istanbul to Cairo, believing that Britain should consolidate its position in Egypt to safeguard its Mediterranean interests (Kennedy, 2008, p. 12). The frustration caused by the Armenian issue thus prompted Salisbury to reassess British policy more broadly. His conclusions ranged from harsh criticism of previous administrations to the recognition that defending the Straits was no longer a vital national interest. This trend had been evident since Britain’s acquisition of the Suez Canal, Cyprus, and Egypt: control of the Nile had become more critical than the fate of the Straits. In this light, Salisbury acknowledged that supporting the Ottoman Empire as a bulwark against Russia had been a costly misallocation of Britain’s resources (Menning, 1996, p. 257; Otte, 2002, p. 115).

From 1895 onward, Salisbury’s inability to manage the Near Eastern crisis eroded his dominance within the Cabinet, and he was derisively nicknamed “Old Sarum” (a reference to the rotten borough abolished by the 1832 Reform Act in Salisbury) (Emerson, 2024, p. 405). During this period, he became the target of sustained criticism, particularly from the Liberal press. The Daily News condemned his foreign policy, declaring: “The result of Salisbury’s incompetent diplomacy was to bring Russia and the Ottoman Empire closer together” (Daily News, 4 March 1896). Military journalist Spenser Wilkinson likewise observed: “We have no friends and no nation likes us” (Howard, 1967, p. 10). Signs of Britain’s diplomatic isolation were even reflected in the Queen’s Speech at the opening of Parliament on 11 February 1896, where the customary references to preserving friendly bilateral relations were conspicuously absent (HL Deb 11 February 1896 vol 37 cc3-6; Steiner and Neilson, 2003, p. 24). The following day, First Lord of the Admiralty George Goschen told The Times that Britain was under no commitment to protect the Ottoman Empire (The Times, 12 February 1896). His remarks prompted a question in Parliament the next day from Gibson Bowles, who asked whether Goschen’s statement represented official government policy. Goschen’s clarification—that Britain was no longer obliged to defend the Sultan’s territorial integrity in Anatolia was greeted enthusiastically by the Opposition (HC Deb 13 February 1896 vol 37 c241).

When Salisbury’s policy is compared with that of his contemporaries, the distinctive features of his approach become clearer. Unlike Bismarck, who emphasized Realpolitik and balance to avoid overextension, or Gladstone, whose Armenian policy was shaped by moral and humanitarian concerns, Salisbury sought to reconcile domestic pressures with Britain’s strategic interests. However, his reluctance to commit to a formal alliance bloc, combined with his reliance on Russia as a potential partner, left him more isolated than either of these predecessors. This comparison underlines the uniqueness and fragility of Salisbury’s attempt to establish an Anglo-Russian condominium.

The failure of Salisbury’s condominium proposal thus reinforced not only Britain’s diplomatic isolation but also the Ottoman Empire’s determination to preserve its legitimacy within the European state system. As Deringil has underlined, Abdulhamid’s regime carved out a space for manoeuvre under the constraints of European hostility, asserting the Empire’s right to exist as a recognised member of the Concert of Europe (Deringil, 1999, p. 10). As Doğan Gürpınar has further emphasized, the Hamidian state consistently aspired to be recognised as part of the Concert of Europe, framing itself as the continuation of the empire of Suleiman and Mehmed II (Gürpınar, 2013, p. 14). This dimension underscores that the Ottoman response, though often overlooked in British and Russian records, was integral to the dynamics of Near Eastern diplomacy in the late nineteenth century.

Conclusion

The Armenian incidents in the Ottoman Empire between 1894 and 1896 compelled the Great Powers to prioritise the Near East in their foreign relations. These events shaped European public opinion and raised questions about the future of the Ottoman Empire, intensifying debates over the regional status quo. This study concludes that in the last quarter of the nineteenth century, the impact of the Armenian Question on British policy, combined with Russian strategic interests, ultimately favoured the continuation of the existing order in the Near East. Prime Minister Salisbury, however, faced mounting difficulties in securing public support for policies designed to preserve the territorial integrity of the Ottoman Empire or to prevent a possible Russian advance by siding with the Sultan.

When Salisbury returned to office in 1895, concerns over the Empire’s future were at their height. A cautious statesman by disposition, he sought to maintain the Near Eastern status quo so long as it served British interests. Yet the Armenian

Question, inherited from his predecessors, placed him at the centre of a crisis he would have preferred to avoid. His policy during this period had two interlinked objectives: to persuade the Ottoman Empire to implement reforms concerning the Armenians, and to realise these reforms in concert with Russia. The developments of the summer and autumn of 1895 made clear that the first was unattainable without the second. None of the Powers, apart from Britain, supported coercive measures; most sought to localise the issue to avoid destabilising the European Concert. The crisis demonstrated the practical limitations of Britain's isolationist approach, which contemporaries alternately described as "splendid" or "dangerous." When the Powers declined to act, Salisbury attempted to intervene unilaterally in November 1895 by proposing to send the fleet through the Dardanelles to pressure the Sultan into reforms concerning the Christian population. The Admiralty, however, strongly opposed this initiative, pointing to the strength of the Dardanelles fortifications and the impossibility of such an undertaking without Russian support. Cabinet opposition forced Salisbury to reconsider his isolationism and to explore cooperation with Russia.

As a result, by the end of 1895, Russia had become indispensable to British strategy. Salisbury's failed initiative, shaped by domestic pressures, further deepened Britain's diplomatic isolation. His condominium proposal to Russia signalled the collapse of Anglo-Austrian cooperation in the Eastern Mediterranean, as Austria moved closer to Russia, perceiving its protection of the Sultan as more compatible with Habsburg interests. The crisis revealed that the Sultan could not be coerced without Russian backing and that unilateral British threats lacked credibility. Russia emerged as the principal beneficiary of the episode: by rejecting Britain's proposal, it preserved the Near Eastern status quo, prevented the creation of an Armenian "Bulgaria" on its frontier, and strengthened its influence in Istanbul through Prince Lobanov. The European Concert, long celebrated as a framework for collective diplomacy, failed to act in concert during this painful phase of the Eastern Question.

The originality of this study lies in demonstrating, through British archival sources, that Salisbury's condominium initiative not only failed but also accelerated Britain's diplomatic isolation. This failure marked a turning point in the decline of Ottoman–British cooperation and highlighted the structural limits of unilateral British action in the Near East. In the longer term, Salisbury's inability to secure Russian cooperation indirectly enhanced Russia's position in Istanbul while pushing Britain to concentrate more on Egypt and the Eastern Mediterranean. By situating this episode within the broader framework of late nineteenth-century great power diplomacy, the study contributes to a more nuanced understanding of how the Armenian Question reshaped the balance of power in the Near East. Future research might build on this analysis by further examining the Ottoman perspective through unexplored archival materials and by comparing Salisbury's initiative with similar episodes of limited naval diplomacy undertaken by other Great Powers.

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

References

Primary Sources

The National Archives (NA), Foreign Office (FO)

NA, FO 424/186, No. 40, Sir M. Durand to the Marquess of Salisbury. 10 January 1896.
NA, FO, 424/184, No. 696, Mr. Gosselin to the Marquess of Salisbury. 7 December 1895.
NA, FO, 424/186, No. 116, Sir H. Wyndham to the Marquess of Salisbury. 18 January 1896. Confidential.
NA, FO, 424/186, No. 126, The Marquess of Salisbury to Sir Clare Ford. 1 February 1896.
NA, FO, 424/186, No. 183, Sir Clare Ford to the Marquess Salisbury. 5 February 1896. Confidential.
NA, FO, 64/1351, No. 299, Sir F. Lascelles to the Marquess of Salisbury. 9 December 1895.
NA, FO, 64/1376, No. 21, Sir F. Lascelles to the Marquess of Salisbury. 24 January 1896. Confidential.
NA, FO, 64/1376, No. 26, Sir F. Lascelles to the Marquess of Salisbury. 31 January 1896. Confidential.
NA, FO, 65/1492, No. 255, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury. 4 November 1895. Confidential
NA, FO, 65/1492, No. 270, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury. 17 November 1895. Confidential
NA, FO, 65/1492, No. 285, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury. 17 December 1895. Very Confidential.

NA, FO, 65/1492, No. 358, The Marquess of Salisbury to Mr. Goschen. 26 November 1895.
NA, FO, 65/1493, No. 112, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury. 17 November 1895. Confidential
NA, FO, 65/1494, No. 116, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury. 13 December 1895.
NA, FO, 65/1514, Inclosure in No. 11, Mr. Goschen to Prince Lobanow. 3 January 1896.
NA, FO, 65/1514, Memorandum of the Contents of a Despatch from Prince Lobanow, dated St. Petersburgh, January 10 (22), 1896, in reply to a Note from Mr. Goschen of January 15 (Communicated January 25.)
NA, FO, 65/1514, No. 11, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury. 16 January 1896. Very Confidential.
NA, FO, 65/1514, No. 18, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury. 30 January 1896. Confidential.
NA, FO, 65/1514, No. 22, The Marquess of Salisbury to Mr. Goschen. 29 January 1896.
NA, FO, 65/1514, No. 23, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury. 10 February 1896. Confidential.
NA, FO, 65/1517, No. 7, Mr. Goschen to the Marquess of Salisbury. 25 January 1896.
NA, FO, 7/1229 No. 371, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 17 December 1895. Most Confidential.
NA, FO, 7/1229, No. 352, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 29 November 1895. Confidential
NA, FO, 7/1229, No. 369, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 15 December 1895.
NA, FO, 7/1230, No. 100, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 30 November 1895. Very Confidential
NA, FO, 7/1230, No. 101, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 3 December 1895.
NA, FO, 7/1230, No. 107, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 7 December 1895. Most Confidential.
NA, FO, 7/1230, No. 90, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 18 November 1895. Confidential
NA, FO, 7/1230, No. 96, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson. 6 December 1895.
NA, FO, 7/1241, No. 10, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson. 28 January 1896. Confidential
NA, FO, 7/1241, No. 11, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson. 28 January 1896.
NA, FO, 7/1241, No. 13, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 12 January 1896. Secret.
NA, FO, 7/1241, No. 2, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 1 January 1896. Secret.
NA, FO, 7/1241, No. 28, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 23 January 1896. Secret
NA, FO, 7/1241, No. 41, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 2 February 1896. Confidential.
NA, FO, 7/1241, No. 8, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 11 January 1896. Secret.
NA, FO, 7/1243, No. 112, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson. 23 September 1896. Very Confidential.
NA, FO, 7/1245, No. 10, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 22 January 1896.
NA, FO, 7/1245, No. 11, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson. 22 January 1896.
NA, FO, 7/1245, No. 112, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 24 September 1896. Confidential
NA, FO, 7/1245, No. 13, The Marquess of Salisbury to Sir E. Monson. 22 January 1896.
NA, FO, 7/1245, No. 15, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 29 January 1896.
NA, FO, 7/1245, No. 17, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 31 January 1896.
NA, FO, 7/1245, No. 18, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 1 February 1896. Confidential
NA, FO, 7/1245, No. 19, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 1 February 1896.Confidential.
NA, FO, 7/1245, No. 9, Sir E. Monson to the Marquess of Salisbury. 21 January 1896. Secret.
NA, FO, 78/4629, No. 688, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury. 15 November 1895. Secret.
NA, FO, 78/4629, No. 699, Mr. Herbert to the Marquess of Salisbury. 16 November 1895.
NA, FO, 78/4723, No. 4, The Marquess of Salisbury to Sir P. Currie. 11 January 1896. Secret.
NA, FO, 800/15, Sir T. Sanderson to Sir F. Lascelles. 26 December 1895. Private.
NA, FO, 800/16, The Earl of Kimberley to Sir F. Lascelles. 25 June 1895. Private
NA, FO, 800/16, The Marquess of Salisbury to Sir F. Lascelles. 27 July 1895. Private.
NA, FO, 800/17, No. 41, Sir F. Lascelles to Sir T. Sanderson. 22 May 1895.
NA, FO, 800/17, No. 44, Sir F. Lascelles to the Earl of Kimberley. 6 June 1895.
NA, FO, 800/17, No. 59, Sir F. Lascelles to Sir T. Sanderson. 30 July 1895.
TNA, FO, 65/1514, Inclosure in No. 11, Mr. Goschen to Prince Lobanow. 15 January 1896. Very Confidential
TNA, FO, 78/4625, No. 967, Sir P. Currie to the Marquess of Salisbury. 19 December 1895. Confidential.

NA, Cabinet Office, (CAB)

NA, CAB, 37/42/35, Report by Lord Salisbury on his conversation with the Tsar. Signed in 1896 September 27.

UK Parliament House of Commons Hansard/ House of Lords Hansard

HC Deb 17 February 1896 vol 37 cc456-7.
HL Deb 11 February 1896 vol 37 cc3-6
HC Deb 13 February 1896 vol 37 c241.

Newspapers

Daily News, 4 March 1896.
The Times, 12 February 1896.

Secondary Sources

Akarlı, E. D. (1976). *The problems of external pressures, power struggles, and budgetary deficits in Ottoman politics under Abdulhamid II (1876–1909): Origins and solutions* (Publication No. 7629879) [Doctoral dissertation, Princeton University]. ProQuest Dissertations & Theses Global.

Avcı, H. E. (2014). İngiltere'nin Asya politikalarında Ermeniler. In M. Hülagü, M. Şaşmaz, İ. E. Atnur, T. N. Karaca, M. Çolak, & R. Karacakaya (Eds.), *Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni meselesinin ortaya çıkışı ve yabancı devletler* (pp. 183–221). Türk Tarih Kurumu.

Bartlett, C. J. (1996). *Peace, war and the European powers, 1814–1914.* St. Martin's Press.

Bodger, A. (2005). Russia and the end of the Ottoman Empire. In M. Kent (Ed.), *The great powers and the end of the Ottoman Empire* (pp. 77–106). Frank Cass.

Bray, D. M. (2015). Joseph Chamberlain and foreign policy, 1895–1905 [Doctoral dissertation, University of East Anglia].

Bridge, F. R., & Bullen, R. (2005). *The great powers and the European states system, 1814–1914*. Pearson Longman.

Cecil, A. (1927). *British foreign secretaries 1807–1916: Studies in personality and policy*. G. Bell and Sons.

Charmley, J. (1999). *Splendid isolation? Britain and the balance of power 1874–1914*. Hodder & Stoughton.

Daly, M. W. (1986). *Empire on the Nile: The Anglo-Egyptian Sudan 1898–1934*. Cambridge University Press.

Deringil, S. (1999). *The well-protected domains: Ideology and the legitimation of power in the Ottoman Empire, 1876–1909*. I. B. Tauris.

Emerson, B. (2024). *The first cold war: Anglo-Russian relations in the 19th century*. Hurst & Company.

Fata, A. (2022). Revisiting "splendid isolation": Analysing late-Victorian British foreign policy, 1871–1902. *The Webster Review of International History*, 2, 2–14.

Gerd, L. (2014). *Russian policy in the Orthodox East: The patriarchate of Constantinople (1878–1914*). De Gruyter.

Granville, Edgar. (1917). Le tsarisme en asie-mineure. *La Revile Politique Internationale*, 149-208.

Grenville, J. A. S. (1958). Goluchowski, Salisbury, and the mediterranean agreements, 1895-1897. *The Slavonic and East European Review*, *36*(87), 340-369.

Grenville, J. A. S. (1964). *Lord Salisbury and foreign policy the close of the nineteenth century*. The Athlone Press.

Gürpınar, D. (2014). *Ottoman imperial diplomacy: A political, social and cultural history*. I. B. Tauris.

Hanioğlu, Ş. (1995). *The young Turks in opposition*. Oxford University Press.

Howard, C. (1962). Splendid isolation. *History*, *47*(159), 32–41.

Howard, C. (1967). The policy of isolation, *The Historical Journal, 10*(01), 77-88.

Howard, C. H. D. (1967*). Splendid isolation: A study of ideas concerning Britain's international position and foreign policy during the later years of the third Marquis of Salisbury*. Macmillan.

Hunter, A. (2007). *Power and passion in Egypt, a life of Sir Eldon Gorst, 1861-1911*. I. B. Tauris.

Jefferson, M. M. (1960). Lord Salisbury and the eastern question, 1890-1898. *The Slavonic and East European Review*, *39*(92), 44-60.

Karaca, T. N. (2014). 19. yüzyılda İngiltere'nin Ermeni politikaları. In M. Hülagü, M. Şaşmaz, İ. E. Atnur, T. N. Karaca, M. Çolak, & R. Karacakaya (Eds.), *Tarihte Türkler ve Ermeniler: Ermeni meselesinin ortaya çıkışı ve yabancı devletler* (pp. 221–262). Türk Tarih Kurumu.

Kennedy, G. (Ed.). (2008). *Imperial defence: The old world order 1856–1956*. Routledge Taylor & Francis Group.

Langer, W. L. (1960). *The diplomacy of imperialism 1890-1902*. Alfred A. Knopf.

Lauterpacht, H. (1947). *Recognition in international law*. Cambridge University Press.

Lowe, C. J. (1965). *Salisbury and the mediterranean, 1886-1896*. Routledge & Kegan Paul.

Lowe, C. J. (1967). *The reluctant imperialists: British foreign policy 1878-1902*. Routledge & Kegan Paul.

Macfie, A. L. (2014). *The eastern qestion 1774–1923*. Routledge Taylor & Francis Group.

Marder, A. J. (1940). *The anatomy of British sea power, a history of British naval policiy in the pre-dreadnought era, 1880-1905*. Alfred A. Knopf.

Marriott, J. A. R. (1944). *Anglo-Russian relations 1689-1943*. Methuen & Co.

Menning, R. R. (1996). *The art of the possible: documents on great power diplomacy, 1814-1914*. McGraw-Hill.

Muñoz, C. R. (2005). La crisis de las alianzas en Europa (1895-1896). *Hispania, 65*(220), 643-681.

Neilson, K. (1995). *Britain and the last tsar: British policy and Russia, 1894-1917*. Clarendon Press.

Oppenheim, L. (1905). *International law: A treatise* (Vol. 1). Longmans, Green & Co.

Otte, T. G. (2002). Floating downstream?: Lord Salisbury and British foreign policy, 1878–1902. In T. G. Otte (Ed.), *The makers of British foreign policy from Pitt to Thatcher* (pp. 98–139). Palgrave Macmillan.

Otte, T. G. (2011). *The foreign office mind: The making of British foreign policy, 1865–1914*. Cambridge University Press.

Otte, T. G. (2018). Lord Salisbury, 1830–1903. In A. Best & H. Cortazzi (Eds.), *British foreign secretaries and Japan, 1850–1990: Aspects of the evolution of British foreign policy* (pp. 62–73). Renaissance Books.

Özbek, N. (2012). The politics of taxation and the "Armenian Question" during the late Ottoman Empire, 1876–1908. *Comparative Studies in Society and History*, 54(4), 770–797.

Pearce, R. (1996). *Britain and the European powers, 1865–1914*. Hodder & Stoughton.

Ramm, A. (1984). Lord Salisbury and the Foreign Office. In R. Bullen (Ed.), *The Foreign Office 1782–1982* (pp. 46–65). University Publications of America.

Rose, A. (2017). *Between empire and continent: British foreign policy before the First World War*. Berghahn.

Rothstein, T. (1910). *Egypt's ruin: A financial and administrative record*. A. C. Fifield.

Shaw, M. N. (2008). *International law*. Cambridge University Press.

Sinnreich, R. H. (2011). About turn: British strategic transformation from Salisbury to Grey. In W. Murray, R. H. Sinnreich, & J. Lacey (Eds.), *The shaping of grand strategy: Policy, diplomacy, and war* (pp. 111–146). Cambridge University Press.

Sontag, R. J. (1925). The Cowes interview and the Kruger telegram. *Political Science Quarterly*, *40*(2), 217–247.

Spinner, T. J. (1973). *George Joachim Goschen: The transformation of a Victorian liberal*. Cambridge University Press.

Steele, D. (2006). The place of Germany in Salisbury's foreign policy, 1878–1902. In A. M. Birke, M. Brechtken, & A. Searle (Eds.), *An Anglo-German dialogue: The Munich lectures on the history of international relations* (pp. 57–76). K. G. Saur.

Steele, D. (2014). Three British prime ministers and the survival of the Ottoman Empire, 1855–1902. *Middle Eastern Studies*, *50*(1), 43–60.

Steiner, Z. (1963). The last years of the old Foreign Office, 1898–1905. *The Historical Journal*, 6(1), 59–90.

Steiner, Z. S., & Neilson, K. (2003). *Britain and the origins of the First World War*. Palgrave Macmillan.

Taylor, A. J. P. (1954). *The struggle for mastery in Europe, 1848–1918*. Oxford University Press.

The Encyclopaedia Britannica. (1911). *Labanov-Rostovski*. (Vol. 16, pp. 835–836). Cambridge University Press.

Thornton, A. P. (1968). *For the file on empire*. Palgrave Macmillan.

Walters, E. (1950). Goluchowski and Aehrenthal. *Contemporary Review*, *1018*, 217–224

Wilson, K. M. (1983). Constantinople or Cairo: Lord Salisbury and the partition of the Ottoman Empire, 1886–1897. In K. M. Wilson (Ed.), *Imperialism and nationalism in the Middle East: The Anglo-Egyptian experience, 1882–1982* (pp. 26–56). Mansell Publishing.

Structured Abstract

This study examines the diplomatic maneuverings of Robert Gascoyne-Cecil, 3rd Marquess of Salisbury, during his third premiership (1895–1902), with a particular focus on his attempt to establish an Anglo-Russian condominium over the Ottoman Empire during the Armenian crisis of 1895–1896. The Armenian disturbances, which began in Anatolia in 1894 and culminated with the uprising in Istanbul in September 1895 and the seizure of the Ottoman Bank in August 1896, placed the Eastern Question once again at the center of European politics. While Salisbury traditionally sought to preserve the status quo in the Near East to safeguard Britain's strategic interests, the scale of the atrocities against Armenians and the intensity of public and parliamentary pressure compelled him to consider initiatives that contradicted Britain's long-standing pro-Ottoman policy. The purpose of this article is twofold: first, to elucidate the reasoning behind Salisbury's recourse to Russia as Britain's indispensable partner in managing the crisis; second, to examine why the condominium proposal failed and how its rejection reshaped Britain's position in the Near East.

The research adopts a historical-diplomatic methodology grounded in archival evidence. The principal sources are drawn from the British National Archives, particularly the Foreign Office (FO) correspondence, Cabinet memoranda, and private letters exchanged between Salisbury and his ambassadors in St. Petersburg, Vienna, Berlin, and Istanbul. These materials were cross-checked against parliamentary debates and contemporary press accounts in order to reconstruct both elite decision-making processes and the broader atmosphere of public opinion. This multi-source approach guarantees both reliability and contextual depth. In addition to British archival material, the study draws upon the works of Selim Deringil, Engin Deniz Akarlı, and A. Otte, which illuminate Ottoman domestic strategies, intellectual currents among the Young Turks, and the comparative dimensions of late nineteenth-century diplomacy. The combination of primary and secondary sources allows the study to situate Salisbury's policies within the wider framework of the European state system at the fin de siècle.

To clarify the analytical framework, the concept of "condominium" is defined as a form of joint sovereignty exercised by two or more powers over a given territory. This principle, well established in international law and diplomacy, found concrete expression in arrangements such as the Anglo-Egyptian Sudan and the Anglo-French New Hebrides. By situating Salisbury's Anglo-Russian proposal within this broader tradition, the study highlights both its practical precedents and the unique obstacles posed by the Ottoman context. Unlike colonial or overseas territories, the Ottoman Empire represented a sovereign state embedded within the European balance of power, making the imposition of a condominium far more controversial.

The article demonstrates that Salisbury's condominium initiative was less a product of long-term strategy than a pragmatic response to escalating pressures. His immediate objective was to secure reforms for the Armenians without destabilizing the Ottoman Empire. Yet the reluctance of his Cabinet to risk unilateral intervention, combined with Russia's categorical opposition to coercive measures, left him isolated. In July and August 1895 Salisbury contemplated naval demonstrations in the Straits, but these proposals were rejected by the Admiralty as militarily unfeasible. By the autumn, Salisbury had become convinced that no European solution was possible without Russia's assent.

Russia's Foreign Minister, Prince Lobanov-Rostovsky, not only rejected Salisbury's overture but also deliberately leaked its contents to Austria-Hungary and Germany. This maneuver damaged Salisbury's credibility, cast Britain as a potential participant in Ottoman partition schemes, and deepened mistrust among the signatories of the 1887 Mediterranean Agreement. Austria, under Count Goluchowski, interpreted the British approach as proof of unreliability, while Germany grew increasingly suspicious of British intentions and tightened its ties with Sultan Abdulhamid II. The result was a turning point: Britain's diplomatic isolation deepened, its prestige in Istanbul waned, and Russia's influence grew markedly. Ultimately, Salisbury abandoned the notion of defending the Straits through alliance politics and shifted his focus to consolidating Britain's strategic position in Egypt and the Eastern Mediterranean.

The findings underscore that the Armenian Question significantly shaped the trajectory of British foreign policy in the 1890s. Unlike Bismarck, who relied on Realpolitik and careful balance, or Gladstone, whose approach was informed by moral and humanitarian appeals, Salisbury attempted to reconcile domestic pressures with strategic imperatives. His failure exposed the inherent contradictions of British isolationism and highlighted the limits of unilateral action in the Near East. By reconstructing the motives behind the condominium proposal, as well as the reasons for its rejection, the study fills an important gap in the literature on both Ottoman and diplomatic history. While much existing scholarship emphasizes Britain's isolation or the humanitarian dimensions of the Armenian issue, this article offers the first systematic analysis of the specific Anglo-Russian dynamic.

Although the focus is historical, the implications extend beyond the nineteenth century. Salisbury's failure demonstrates how joint sovereignty arrangements often collapse under the weight of divergent interests, mutual distrust, and domestic constraints. The episode reveals the fragility of international consensus when humanitarian concerns clash with strategic calculations. It also illustrates how leaks and misinterpretations can derail sensitive negotiations and erode trust even among nominal allies. For contemporary policymakers, this case offers a cautionary lesson about the risks of overreliance on rival powers and the necessity of aligning domestic expectations with international commitments. In sum, the study highlights the paradox of late Victorian diplomacy: while humanitarian rhetoric demanded action against Abdulhamid II, strategic imperatives in the Mediterranean compelled Britain to seek cooperation with its geopolitical adversaries. This tension underscores the enduring limits of moral diplomacy when confronted with the realities of great power rivalry.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1588914

Cumhuriyet Türkiye'sinin Uluslararası Arenada Binicilik Yoluyla Temsili: 1938 Mussolini Uluslar Altın Kupası

Republican Türkiye's Representation on the International Stage through Equestrianism: The 1938 Mussolini Nations' Gold Cup

Şakire ÇİMENLİ
(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Rektörlük, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, Çanakkale, Türkiye

Department of Atatürk's Principles and History of Reforms, Rectorate, Çanakkale Onsekiz Mart University, Çanakkale, Türkiye

sakirecimenli@comu.edu.tr

Öz

Bu çalışma, 1930'lu yıllarda Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası binicilik sahnesindeki yükselişini, özellikle 1938'de kazanılan Mussolini Uluslar Altın Kupası üzerinden ele almaktadır. Devletlerini at üstünde kuran Türklerin, atla olan köklü ilişkileri İlk Çağ'a kadar uzanan derin bir geçmişe sahiptir. Bozkır kültürünün etkisiyle şekillenen bu ilişki, savaş stratejilerinden günlük yaşama kadar pek çok alanda belirleyici olmuştur. At ile kurulan bu güçlü bağ, İskitler döneminde başlamış, Mete Han'ın düzenli orduyu kurmasıyla disiplinli bir yapıya kavuşmuş ve sonraki Türk devletleri tarafından daha da geliştirilmiştir. Türklerin at ile olan bu yakın birlikteliği yalnızca askeri, siyasi alanda değil, kültürel hayatta da etkili olmuş ve zamanla eğlence amaçlı düzenlenen at yarışlarına da yansımıştır. At üstündeki mahareti aşikâr olan Türk biniciler, bu alandaki en büyük sınavlarından birini 1938 yılında ekip hâlinde katıldıkları Mussolini Uluslar Altın Kupası müsabakalarında vermiştir.

Bu bağlamda çalışmada Türk milletinin atla olan tarihsel ve kültürel bağından hareketle, Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e taşınan bu geleneğin modern spora nasıl evrildiği incelenmiş; Türk binicilerin, Avrupa'daki yarışmalara katılımı ve elde ettikleri dereceleri üzerinde durulmuştur. Özellikle 1938'de Roma'da düzenlenen, Almanya ve İtalya gibi devletlerin favori gösterildiği Mussolini Uluslar Altın Kupası yarışlarını Türk ekibinin kazanarak büyük bir başarıya imza atması, bu çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur. Millî Binicilik Takımı'nın birinciliği kazanması, yalnızca sportif bir başarı değil, aynı zamanda dönemin faşist rejimlerinin ideolojik ve sembolik meydan okumalarına karşı Türkiye'nin barışçıl modernleşme tezinin güçlü bir karşılığı olmuştur. Atatürk'ün barışçı dış politikası ve modern Türkiye idealinin, faşist devletlerin güç gösterilerine karşı kazandığı bu zafer, Türkiye'nin uluslararası prestijinin artmasına önemli katkı sağlamıştır.Bu kapsamda Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı arşiv belgelerine, dönemin ulusal ve uluslararası basınına, literatür taramalarına dayanan bu araştırma, Türkiye'nin uluslararası spordaki temsiliyetinin erken dönem örneklerinden birini yeniden değerlendirmeyi ve binicilik tarihinin bu önemli zaferini tarih yazımında görünür kılmayı hedeflemiştir.

Anahtar Kelimeler: Mussolini Uluslar Altın Kupası, Ata Sporu, At, At Yarışları, Binicilik.

Abstract

This study analyses the rise of the Republic of Turkey on the international equestrian scene in the 1930s, especially through the Mussolini Nations Gold Cup won in 1938. The Turks, who founded their state on horses, have a deep-rooted relationship with the horse dating back to the First Age. This relationship, shaped by the influence of steppe culture, has been decisive in many areas from war strategies to daily life. This strong bond established with the horse started in the Scythian period, gained a disciplined structure with the establishment of the regular army by Mete Khan, and was further developed by subsequent Turkish states. This close association of the Turks with the horse has been effective not only in the military and political fields, but also in cultural life, and over time it has been reflected in horse races organised for entertainment purposes. Turkish riders, whose dexterity on horseback was evident, gave one of their biggest tests in this field in 1938 in the Mussolini Nations Gold Cup competitions in which they participated as a team.

In this context, this study analyses how this tradition, which was carried from the Ottoman Empire to the Republic, evolved into a modern sport based on the historical and cultural bond of the Turkish nation with the horse, and focuses on the participation of Turkish riders in competitions in Europe and the ranks they achieved. The focus of this study is especially on the Turkish team's great success in winning the Mussolini Nations Gold Cup in Rome in 1938, in which Germany and Italy were the favourites. The National Equestrian Team's first place was not only a sporting achievement, but also a strong response to Turkey's thesis of peaceful modernisation against the ideological and symbolic challenges of the fascist regimes of the period. This victory of Atatürk's pacifist foreign policy and the ideal of modern Turkey against the fascist states' show of force contributed significantly to the increase of Turkey's international prestige. In this context, this research, based on the archival documents of the Presidency of the Republic of Turkey State Archives, the national and international press of the period, and literature reviews, aims to re-evaluate one of the early examples of Turkey's representation in international sports and to make this important victory of equestrian history visible in historiography.

Keywords: Mussolini Nations Gold Cup, Horse, Horse, Horse Racing, Equestrianism.

Geliş Tarihi/Received 20.11.2024
Revizyon/Revision 11.06.2025
Kabul Tarihi/Accepted 25.06.2025
Yayın Tarihi/Publication Date 20.09.2025

Atıf
Çimenli, Ş. (2025). Cumhuriyet Türkiye'sinin Uluslararası Arenada Binicilik Yoluyla Temsili: 1938 Mussolini Uluslar Altın Kupası. *Turcology Research*, 84, 621-633.

Cite this article
Çimenli, Ş. (2025). Republican Türkiye's Representation on the International Stage through Equestrianism: The 1938 Mussolini Nations' Gold Cup. *Turcology Research*, 84, 621-633.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Tarih boyunca insanoğlunun savaş, ulaşım ve bir hizmet aracı olarak kullandığı at, sadece Bozkır kültüründe değil; Mısır, Yunan, Roma, Çin, Arap gibi birçok uygarlık tarafından da son derece önemsenmiş, hatta kutsal kabul edilmiştir. Kaşgarlı Mahmut'un, Divan-ı Lügati't Türk adlı eserinde "Türk'ün Kanadı" olarak nitelediği at (Mahmut,1986, s.125); gücün, asaletin, zarafetin, zaferin, dostluğun, özgürlüğün, bağlılığın, muradın sembolü olarak kabul edilmiş; bu nedenle de birçok destan ve hikâyede kahramanıyla birlikte yer almıştır (Salderay ve Çıracıoğlu, 2020).

İskender'in yaptığı savaşlara Bukefalos ile eşlik etmesi (Aksu, 2017; Armaoğlu, 1997), Hz. Muhammed'in Burak ile Miraç'a yükselmesi (Kısakürek, 1984, s. 11), Hz. Ali'nin Düldül ile seferlere katılması (Yardım, 1994, s. 20), Bizans İmparatoru I. Yannis Çimiskes'in IV. Haçlı Seferiyle şehri alan İmparator Baudouin'in ve nihayetinde II. Mehmed'in Konstantinopolis'e beyaz at ile girmesi (Fausto Zonaro, Maometto'nun tablosuna göre (Eldem, 2015), Jeanne d'Arc'ın İngiliz zulmüne beyaz atıyla karşı durması, Napolyon'un Avusturya güçlerini dize getirdiği zaferden ismini alan Marengo'yu yanından ayırmaması(James, 2018), Köroğlu'nun Kırat'ın yardımıyla tüm savaşları galibiyete taşıması, Yaşar Kemal'in İnce Memed'inin Doru sayesinde zaferden zafere koşması (Yılancıoğlu, 2010), Battal Gazi'nin Aşkar ile var olması (Kısakürek, 1984, s. 32), Şehnâme'nin kahramanı Zaloğlu Rüstem'in Rahş ile tüm tehlikeleri göğüslemesi (Kaya, 2017) bahsi geçen bu edebî anlatıların birkaç emsalidir (Kısakürek, 1984, ss. 53-59). Neredeyse tüm kültürlerde önemsenen at, özelikle konar-göçer Türk toplumlarının her daim vazgeçilmez bir uzvu, önemli bir ögesi olmuş (Karapirim, 2009, s. 36; Kısakürek, 1984, ss.79-82) ve Türklerin siyasi, sosyal, ekonomik hayatı ile bütünleşmiştir. Hun, Göktürk ve Uygur gibi Türk devletlerinde eğlencelerin ve festivallerin ortak noktasının at üstünde yapılması (Doğan, 2006) bir nevi savaşa hazırlık amaçlı oynadıkları cirit, gökbörü, çöğen (çevgan-polo) gibi oyunların at üstünde gerçekleşmesi (Murathan vd., 2019; Tutel, 1998a), Dede Korkut Hikâyelerinde "at işler, er övünür", "yaya erin ümidi olmaz" atasözünün bulunması (Gömeç, 2003, s. 215), "at, avrat, silah" deyiminin (Kısakürek, 1984, s. 28),üç ayağından birini teşkil edip namus olarak algılanması, günümüzde Türkmenistan'da At Bakanlığı'nın bulunması ve her Nisan ayının son pazar gününün At Bayramı olarak kutlanması (Kartal, 2013) bu bütünlüğün günümüze değin geldiğinin göstergeleridir.

Bozkır atının, süvari olarak savaşta; eti, sütü, derisi olarak ticari hayatta; vasıta olarak ulaşımda gözle görülen bu önemli vizyonu Selçuklu Türkleri tarafından da benimsenmiştir. Atın, Türk toplumlarında kabul gören bu geleneksel önemli vasfı Osmanlı Devleti'ne de intikal etmekle kalmamış, daha da donatımlı hâle getirilip geliştirilmiştir. Osmanlı Devleti; sosyal, siyasi, ekonomik, askeri sahada kendini gösteren (Sümer, 1983) at sayesinde uçsuz bucaksız topraklara kadar gidebilmiş ve onun sayesinde birçok savaşı zaferle taçlandırabilmiştir.

Motorlu araçların XIX. yüzyılda keşfine kadar insanoğlunun en önemli ulaşım aracı olan at, hızı ve sürati nedeniyle sadece ulaşımda değil aynı zamanda eğlence amaçlı düzenlenen yarışların da tercih edilen en önemli ögesi olmuştur. İlk Çağ hipodromlarında başlayan atın yarışlardaki bu vasfı (Kısakürek, 1984, s.84), Türk-İslam devletleri başta olmak üzere birçok kültürde de görülmüştür. Nitekim atı bir yardımcı, bir dost, bir yoldaş olarak gören ve at ile birliktelikleri bir hayli eskiye dayanan Türk devletlerinden Osmanlı Devleti İstanbul'un fethinden sonra bu yarışları At Meydanı'nda devam ettirmiştir (Cantay, 1991, s. 82; Çetinkaya, 2024, s. 958). At yarışlarına ve atlı oyunlara önem veren Osmanlı Devleti'nde; marifetli, ata iyi binen, atı iyi kullanan, yetenekli kişi anlamına gelen "Cündilik" diğer bir değişle binicilik, bir okul olarak Binicilik ve Tatbikat Okulu adı altında Harbiye Nazırı Mahmut Şevket Paşa tarafından 1911'de kurulmuştur (Karapirim, 2009, s.29; Şahin Kurnaz, 2024; Ünver, 2023). Balkan Savaşları ve akabinde baş gösteren Birinci Dünya Savaşı okulun çalışmalarını sekteye uğratmış (Tutel, 1998a, s. 29), Millî Mücadele esnasında ise spor amacından ziyade savaş için süvari yetiştiren bir niteliğe dönüşmüştür (Ünver, 2023). Birbiri ardına gelen bu talihsizlikler binicilik eğitimiyle, binicilik sporunun temel ögelerinden olan at üretimini, ıslahını ve neslinin korunmasını olumsuz etkilemiştir. Bu olumsuzluklara rağmen ata sporu olan biniciliğe ilgi hiçbir zaman yok olmamış 1923'de Türkiye Binicilik Federasyonu (Karapirim, 2009, s. 48; Ünver, 2023), 1925'te ise Orhaniye Kışlası'nın içinde bir Binicilik Mektebi kurulmuştur (Tutel, 1998b).

Bu çalışma, binicilik tarihinin kayda değer başarılarından biri olan Mussolini Uluslar Altın Kupası'nı tematik ve kronolojik bir yöntemle ele almaktadır. Araştırmada, Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşiv belgeleri ile dönemin Türk, Alman ve İtalyan basınında yer alan haber metinleri esas alınmış; ayrıca dönemi kapsayan literatür kaynaklar da titizlikle incelenmiştir. Belge tarama ve içerik analizi teknikleriyle yürütülen inceleme, Mussolini Uluslar Altın Kupası'nın tarihsel, kültürel ve sportif boyutlarını ortaya koymayı ve bu alana özgün bir katkı sunmayı hedeflemiştir. Bununla birlikte, olayın tanıklarının günümüzde hayatta olmaması ve konunun uluslararası basında yeterince yer bulmaması, çalışmanın evrensel ölçekte karşılaştığı temel sınırlılıkları oluşturmuştur.

Cumhuriyet Dönemi Uluslararası Binicilik Yarışları

Binicilik Federasyonu kurulduktan sonra Türkiye Binicilik Takımı ilk yurtdışı deneyimini 1931'de Bulgaristan'da gerçekleştirmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi ,1931; Karapirim, 2009, s.31; Özçelik, 1998, 46). Sofya'ya giden Millî ekipte; Yzb. Cevdet Bilgişin, Yzb. Tevfik Kılıç, Yzb. Cevat Mustafa Kula, Yzb. Avni Bağna, Yzb. Ömer Vehbi Savaşer, Tğm. Saim Azmi Polatkan, Mülazım Cevat Gürkan[1] (Temurlenk, 2016), Mülazım Eyüp Öncü[2] (Temurlenk, 2016; Tutel, 1998b) Mülazım Cevat Rense, Mülazım Selahattin Böke gibi isimler yer almıştır. 2-4 Ekim 1931 tarihlerinde Sofya'da gerçekleşen bu yarışmalarda; Yzb. Cevat Mustafa Kula "Akın" isimli atıyla ferdi sıralamada üçüncü olarak Uluslararası bir yarışmada Türk bayrağını göklere çektiren ilk süvari olmuştur (Atabeyoğlu, t.y.; Karapirim, 2009, s. 40).

Uluslararası Binicilik Federasyonu'na 1932 yılında üye olan Türkiye (Ünver,2023), aynı yıl içerisinde Fransa'nın Nice kentinde yapılan "Uluslararası Engel Atlama Yarışmalarına" (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 1932; George, 1992) Yzb. Cevdet Bilgişin'in liderliğinde; Bnb. Albert Taton, Yzb. Ziya Bora, Yzb. Cevat Kula,[3] Yzb. Tevfik Kılıç ve Tğm. Saim Polatkan'dan[4] (Temurlenk, 2016; Tutel 1998b) oluşan bir grup ile katılmıştır(Kara Kuvvetleri Atlı Spor Eğitim Merkezi Komutanlığı Binicilik Kayıtları, 1931-1970). Sekiz ülkenin katıldığı bu yarışmalarda Tğm. Saim Polatkan, "Monte Carlo Mükafatı" yarışında otuz altı yarışmacı arasından ikinciliği; "Belçika Süvarisi Armağanı" yarışmasında ise üçüncülüğü elde ederek üstün bir başarı elde etmiştir (Atabeyoğlu, t.y.). Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk, Polatkan'ın bu başarısına kayıtsız kalmamış kendisine ait "Çankaya" ismindeki atı ve bu atın iki yıl boyunca bakım masrafına denk gelen 500 lirayı hediye etmiştir (Atabeyoğlu, t.y.).

Sofya'da 1931 yılında yapılan Balkan Olimpiyatlarının Türkiye ayağı 7-9 Temmuz 1933 tarihleri arasında İstanbul'da yapılmıştır. Bulgaristan'ın birinci Türkiye'nin ise ikinci olduğu bu yarışmalarda Türkiye'yi: Bnb. Albert Taton, Bnb. Sami Yanardağ, Yzb. Cevdet Bilgişin, Yzb. Cevat Kula, Yzb. Tevfik Kılıç, Ütğm. Sadettin Erokay, Ütğm. Cevat Gürkan, Ütğm. Eyüp Öncü ve Tğm. Saim Polatkan'dan oluşan bir grup temsil etmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 1933; Atabeyoğlu, t.y.).

Millî Binicilik Ekibi 30 Eylül 1934 yılında Viyana'da gerçekleşen "Viyana Engel Atlama Yarışmaları'ndan" sonra (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 1934) 1935'te sırasıyla; Nice (Fransa) Aachen (Almanya), Budapeşte (Macaristan) ve Viyana (Avusturya) Engel Atlama yarışmalarına katılmıştır (Çetinkaya Göktürk, 2024, s. 962; George, 1992; Şahin Kurnaz, 2024, ss. 895-896).

30 Eylül 1934 tarihinde yapılan "Viyana Engel Atlama Yarışmalarında" Türk ekibi genel sıralamada dördüncü olurken; Ütğm. Cevat Gürkan ise ferdi olarak altıncılık elde etmiştir (Temurlenk, 2016). Bununla birlikte Ütğm. Saim Polatkan "Nice Büyük Oteller Ödülü" yarışmasında altıncı; "İspanya Süvarisi Ödülü" yarışmasında üçüncü; Nice'te yapılan "Prix Pierre Gautie Ödülü" yarışmasında ise ikinci olmuştur (Temurlenk, 2016).

Nice'ten sonra Almanya'nın Aachen bölgesinde yapılan yarışmalarda Türk binicilerden Ütğm. Saim Polatkan "Prix Du Rhin Ödülü" yarışmasında birinci (Hiçyılmaz, 1974); Yzb. Cevat Gürkan "Laurens Berg Ödülü" yarışmasında ise üçüncü olmuştur (Atabeyoğlu, t.y.). Bu karşılaşmaların bir diğeri olan Budapeşte müsabakalarında Ütğm. Eyüp Öncü "Tuna Ödülü" yarışmasında birinciliği alırken, Ütğm. Saim Polatkan üçüncülüğü elde etmiştir (Şahin Kurnaz, 2024, s. 902). Müsabakaların son durak yeri olan Viyana yarışlarında Ütğm. Saim Polatkan yüksek atlama şampiyonu olurken; Ütğm. Eyüp Öncü ise "Viyana Büyük Ödülü" yarışmasında üçüncü olmuştur.

---

[1] Cevat Gürkan (1906-1984): 1927 yılında Kara Harp Okulu'ndan mezun olan Gürkan, 1934 yılında Millî takıma girmiştir. 1938 yılında yapılan "Mussolini Uluslar Takım Kupası'nı" kazanan ekipte yer alan Gürkan, Türkiye'ye uluslararası yarışmalarda 50 ödül kazandırmıştır. (Temurlenk, 2016, s.58; Tutel, 1998b, s. 20).

[2] Eyüp Öncü (1905-1984):1928 yılında Kara Harp Okulu'ndan mezun olan Öncü, 1931'den 1951 yılına kadar milli takımda yer almıştır. İlk birincilik ödülünü 1935 yılında Budapeşte Uluslararası birincilik yarışmalarında "Tuna Ödülünü" kazanarak elde etmiştir. 1937'de Londra'da "Kral V. George Birinci Ayak Ödülünü", "Yüksek Atlama Ödülünü", 1938 yılında Nice'de "Polonya Ordusu Kupasını" kazanmıştır. Öncü, uluslararası yarışmalarda Türkiye'ye 44 ödül kazandırmıştır. (Temurlenk, 2016, s. 61; Tutel, 1998b, s. 20).

[3] Cevat Kula (1902-1974): Küçük yaştan itibaren biniciliğe başlayan Kula, 1921 yılında Kara Harp Okulu'ndan mezun olmuştur. İlk milli takım deneyimini 1931 yılında Balkan Olimpiyatları'nda yaşayan Kula, bu yarışlarda ferdi üçüncülük, İstanbul'da yapılan üç günlük yarışlarda ise birincilik elde etmiştir. 1936 Viyana Yarışlarında ikinci, 1936 Berlin Olimpiyatları'nda altıncı olan Kula, 1939'a kadar aralıksız milli takımda yer almış ve Türkiye'ye uluslararası yarışmalarda 52 ödül kazandırmıştır. Bu ödüllerden biri Türk Milli Takımı'nın 1938'de kazandığı "Mussolini Uluslar Takım Kupası'dır." (Temurlenk, 2016, ss. 57, 127-128; Tutel, 1998b, s. 20).

[4] Saim Polatkan (1906 -1991): 1929 yılında Kara Harp Okulu'ndan mezun olan Polatkan, 1931'den 1948'e kadar milli takımda yer almıştır. Almanya, Londra, Viyana, İtalya gibi uluslararası müsabakalara katılmış ve ilk uluslararası birinciliğini 1935 yılında Almanya da yapılan "Rhin ödülü" ile kazanmıştır. Aynı yıl Viyana Yarışmalarında Yalçın ile 2 metreyi geçerek Türkiye yüksek atlama rekorunu kırarak birinci olmuştur. 1938'de Nice'de yapılan yarışmalarda "Pierre Goutie ödülü" ve "Polonya Ordusu Uluslar Kupasını" kazanan Polatkan, 1938'de Mussolini Kupası'nı kazanan ekipte yer almıştır. 1962-68 yılları arasında Binicilik Federasyonu Başkanlığı görevini de yapan Polatkan, Türkiye'ye uluslararası yarışmalarda 78 ödülü hediye etmiştir. (Temurlenk, 2016, ss.59,129; Tutel,1998b, s. 20).

Avrupa Turnuvasından sonra yurda dönen Türk Binicilik Ekibinin Başkanı Alb. Cevdet Bilgişin turnuva hakkında gazetecilere: "...Her gittiğimiz ülkede bize Atatürk'ü sordular hep. Bize Atatürk'ün çocukları diyorlardı..." ifadelerinin yer aldığı bir demeç vermiştir. Bilgişin'in kullandığı Atatürk'ün çocukları tabiri bir yıl sonra Avrupa'da *Atatürk'ün Süvarileri* olarak yayılmıştır (Atabeyoğlu, t.y., ss. 50-51). Millî Binicilik Ekibinin Avrupa turnesindeki bu başarısına Mustafa Kemal Atatürk de kayıtsız kalmamış ve Yzb. Cevat Kula, Ütğm. Cevat Gürkan, Ütğm. Eyüp Öncü, Tğm. Saim Polatkan 29 Temmuz 1935'te Dolmabahçe Sarayı'na davet edilmişlerdir. Bu davette Millî binicilere Mustafa Kemal Atatürk adına başyaver tarafından, Atatürk'ün imzasını taşıyan, bir köşesinde ise binicilerin isimlerinin yazılı olduğu bir saat hediye edilmiştir (Atatürk, 1935; Atatürk Subaylarımıza Değer, 1935).

Mussolini Uluslar Altın Kupası Öncesi Avrupa Turneleri

1936-1938 evresi Binicilik Millî Takımı için son derece yoğun geçmiştir. Millî Takım'ın bu evrede katıldığı ilk müsabakalar, 1936'da Almanya'da gerçekleşen Berlin Olimpiyatları olmuştur (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi,1936). Totaliter rejimlerin yükselişe geçtiği iki savaş arası dönemde başta spor ve sanat olmak üzere birçok toplumsal unsur, egemen ideolojilerin ve iktidar yapılarının çıkarlarına hizmet eder hale gelmiştir. Bu durumun en çarpıcı örneklerinden biri de 1936 Berlin Olimpiyatları olmuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın mağlubu olarak uluslararası sistemden dışlanan Almanya açısından bu olimpiyatlar, Versailles Antlaşması ile sarsılan onurunun yeniden inşası ve uluslararası meşruiyetin pekiştirilmesi amacıyla stratejik bir fırsat olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Nazi rejiminin propaganda aracına dönüştürdüğü bu olimpiyatlar, "Ari ırkın" fiziksel üstünlüğünü tüm dünyaya sergileyebileceği bir vitrin sahası işlevi görmüştür (Hekimler, 2013).

Hitler'in, gücünü ve aryan ırkının üstünlüğünü dünyaya göstermek için görkemli hazırlıklar yaptığı, rekor sayıda sporcu ve seyirci katılımının olduğu (David, 1992) 1936 Berlin Olimpiyatları aynı zamanda Türkiye Cumhuriyeti'nin katıldığı ilk uluslararası olimpiyatlardır (Bozkurt, 2014; Uğur, 2006, s.45). Almanya'nın üstün ırk ideolojisinin gölgesi altında gerçekleşen ve Hitler'in bizzat iştirak ettiği bu olimpiyatlarda Bnb. Albert Taton'un hazırladığı Türk Binicilik Takımından Yzb. Cevat Kula genel sıralamada altıncı olmuştur (Olimpiyatlarda Binicilik ve Türkler, 2004, s. 33; Ünver, 2006).

Berlin Olimpiyatlarından sonra Almanya'nın Aachen bölgesinde yapılan müsabakalarda ise en iyi dereceyi "Aachen Şehri Ödülü" yarışında sekizinci olan Ütğm. Saim Polatkan elde etmiştir (Temurlenk, 2016; Uğur, 2006, s.46).

Türk Millî Takımı bu yarışmalardan sonra 1937'de Roma, Paris ve Londra Uluslararası Engel Atlama yarışmalarına katılmışlardır. Roma, Paris ve Londra'da yapılan yarışmalarda takım hâlinde beşincilik ve yedincilik elde eden Türk Millî Takımı'ndan Ütğm. Eyüp Öncü Londra'da yapılan ferdi yarışmalarda "Kral V. George Ödülü'nde" birinci (Uğur, 2006, s.467); Yüksek Atlama Yarışlarında ise ikinci olmuştur (Ünver, 2006).

1937 turnesinden sonra Millî Binicilik Ekibi 1938 senesinde Nice, Roma, Varşova olmak üzere bir Avrupa turnesine daha çıkmışlardır (Uğur, 2006, s.47; Karapirim, 2009, s.41). Bu parkurlardan olan ve ünlü binicilerin katılacağı dünyanın ise merakla beklediği en önemli yarış, Mussolini Uluslar Altın Kupası yarışları idi (Tutel, 1998b). Müsabakaların ilk durak yeri olan Nice'de yapılan yarışmalarda Türk Millî Takımı "Belçika Süvarisi Ödülü" parkurunu ikinci, "Polonya Ordusu Ödülü" parkurunu ise birinci olarak tamamlamıştır (Nisteki Zafer, 1938; Süvarilerimizin Nis'te Büyük, 1938; Süvarilerimizin Muvaffakiyeti, 1938). Fransa'da yapılan bu karşılaşmalarda Cevat Gürkan "Polonya Ordusu Uluslar Kupası" yarışmasında birinciliği (Uğur, 2006, s. 48); Cevat Kula ise "Portekiz Süvari Ödülü" yarışmasında üçüncülüğü elde etmişlerdir (Atabeyoğlu, t.y.; Temurlenk, 2016).

Mussolini Uluslar Altın Kupası

Türkiye, İtalya tarafından 1926 yılından itibaren düzenlenmeye başlanan uluslararası askerî at yarışlarına davet edilmesine rağmen, gerekli mali kaynağın temin edilememesi nedeniyle bu organizasyonlara düzenli olarak katılamamıştır. 1936 yılından itibaren bu yarışmalara katılan Türkiye, bu alandaki en önemli başarısını 1938 yılında yapılan Roma Yarışları'nda elde etmiştir (Şahin Kurnaz, 2024, ss. 910-912). Roma'da, mayıs ayının ilk haftasında gerçekleştirilmesi planlanan bu yarışlara katılacak olan Millî Binicilik Takımı'nı, 2 Nisan'da rıhtımda toplanan büyük bir kalabalık: "Muhakkak zafer bekleriz, yüzünüz ak olsun, dedelerinizin ruhunu şâd ediniz" tezahüratlarıyla coşkun bir şekilde uğurlamıştır (Süvarilerimiz Gitti, 1938, s.8).

Millî Binicilik Takımı'nın büyük başarılar elde ettiği Roma Uluslararası Binicilik Müsabakaları yarışlarına 1 Mayıs 1938'de başlanmıştır. Müsabakaların bu ilk gününde Türk Millî Takımı büyük başarılar elde etmiştir. Bu kapsamda, Yzb. Cevat Kula ikinci, Yzb. Cevat Gürkan üçüncü ve Ütğm. Saim Polatkan dördüncü sırayı alarak Türkiye'yi onure etmişlerdir (Atabeyoğlu, t.y.; Özçelik, 1998, s. 46). 2 Mayıs 1938 günü yapılan ve herkesin dört gözle beklediği Mussolini Uluslar Altın Kupası yarışması Hitler'in, İtalya ziyaretine denk gelmiştir (Süvarilerimiz Milletler Kupası, 1938; Süvarilerimiz Tekrar Birinciliği, 1938; Varolun, 1938; Binicilerimizin Parlak Zaferi, 1938; Binicilerimiz Roma Müsabakalarında, 1938; Binicilerimiz Birinciliği Kazandılar, 1938; Binicilerimizin Yeni ve Parlak, 1938; Binicilerimizin Çok Parlak, 1938; Ekibimizin Zaferi, 1938; Süvarilerimizin Muvaffakiyeti, 1938; Binicilerimiz Dünyaca Taktir, 1938). Sporun Almanya ve İtalya tarafından siyasi bir propaganda aracına dönüştüğü bu

yıllarda gerek Hitler gerekse de Mussolini böylesi uluslararası etkinlikleri kendi uluslarının üstünlüğünü dünyaya gösterme amaçlı kaçırılmayacak bir fırsat olarak tasavvur etmişlerdir. Bu nedenle Almanya, Roma'da yapılan bu yarışlara 1936 Olimpiyatlarındaki şampiyonu Yzb. Kurt Hasse ile katılmış (Büyük Önder Binicilerimizden, 1938), Mussolini ise her defasında binicilerine duyduğu güveni dile getirmiştir (Tutel, 1998b). Nitekim bundan önceki eski kupayı dört sene üst üste Almanların (Kahraman Süvarilerimiz, 1938), söz konusu olan kupayı ise 1934'te İtalyanların, 1935'te Fransızların, 1937'de ise tekrar İtalyanların kazandığı gerçeği göz önüne alındığında bu devletlerin kendilerine duyduğu özgüvenin dayanaksız olmadığı anlaşılacaktır (Kahraman Süvarilerimiz, 1938).

Totaliter devletlerinin, propaganda aracına dönüştürdükleri etkinliklerden biri olan Mussolini Uluslar Altın Kupası yarışlarına katılmak için iki yıl Roma yarışmalarına ve o yıl içinde yapılan en az iki büyük yarışa katılma şartı aranmaktaydı. Devletlerin, dört biniciden oluşan bir ekip ile katılacağı yarışmalarda değerlendirme en az ceza puanı alan ekip üzerinden gerçekleştirilecekti. Kazanacak olan takım, Faşist Parti'nin simgesi olan dört halkayı üzerinde taşıyan ve som altından yapılan kupaya bir yıllığına sahip olacaktı. Üç yıl üst üste yarışları kazanan takıma tamamen verilecek olan (Süvarilerimiz Zaferlerine Layık,1938) kupanın o tarihlerdeki yaklaşık değerinin 10 bin/11 bin liranın (Kahraman Süvarilerimiz, 1938) üzerinde olduğu tahmin edilmekteydi (Tutel, 1998b).

Almanya, İtalya, Fransa, İrlanda, Romanya gibi memleketlerin en meşhur binicilerinin katıldığı ve Cevat Gürkan'ın söylemiyle "Dünya atlı konkurlarının en büyük mükâfatının alınacağı" (Kahraman Süvarilerimiz, 1938, s. 1) bu zorlu yarışta devletlerin ekiplerinde şu isimler yer almaktaydı (Tablo 1):

Tablo 1

Mussolini Uluslar Altın Kupası Yarışlarına Katılan Devletler ve Binicileri

Ülke	Binici	Atın Adı
Türkiye	Yzb. Cevat Kula	Güçlü
	Yzb. Cevat Gürkan	Yıldız
	Yzb. Eyüp Öncü	Ünal
	Ütğm. Saim Polatkan	Çakal
Almanya	Mom (Momm)	Alismit
	Brinkman	Baron
	Duç	Olf
	Has (Hasse)	Tora
İrlanda	Korri	Duharlan
	Leydis	Limerik
	Stan	Redhug
	Ahren	İrlanda
İtalya	Kumya	Serpe
	Goçya	Ventitre
	Anjolo	Vagante
	Betton	Felino
Romanya	Apostol	Draku Stil
	Purserca	Haiduk
	Topesku	Fulyer
	Tudoran	Hunter

(Süvarilerimiz Roma'da ilk. *Haber*, 1938, Mayıs 6; Varolun. *Son Telgraf* ,1938, Mayıs 3; Mussolini Kupasını kazanan. *Haber*, 1938, Mayıs 4; *Binicilerimiz* için. *Ulus,* 1938, Mayıs 8)

Bu binicilerden Hasse, 1936 Berlin Olimpiyatları'nın galibi ve yarışmanın favori ismiydi (Büyük Önder Binicilerimizin, 1938). Ayrıca Turnuva'nın Hitler'in 2-9 Mayıs 1938 Roma ziyaretine denk gelmesi de (Binicilerimiz Dünyaca Taktir, 1938; Süvarilerimizin Muvaffakiyeti, 1938) Alman binicilere ayrı bir sorumluluk yüklemişti. Diğer taraftan İtalyan biniciler ise yarışmaya,16'sı meşhur (Büyük Önder Binicilerimizin, 1938) Pinerolo Birincilik Mektebi'ne ait 86 atla katılarak kupayı şansa bırakmadan Duçe'ye hediye etmeyi tasavvur etmişlerdir (Büyük Önder Binicilerimizin, 1938).

Türkiye'de Mustafa Kemal Atatürk'ün hastalığının nüksettiği, Hatay meselesinin baş gösterdiği, Başbakan Celal Bayar'ın Balkan

seyahatini gerçekleştirdiği bir evreye denk gelen ve 1927 senesinden beri düzenlenen (Süvarilerimiz Roma'da ilk, 1938) 13.Uluslararası Roma At Yarışları Turnuvasında Türk Millî Takımı'nın ismi pek geçmiyordu. Nitekim Hitler'in müthiş bir şaşaa ile karşılandığı (A Piazza Di Siena, 1938) İtalya ziyaretine tesadüf eden bu yarışlarda İtalyan basını, Hitler'in ülkelerine gerçekleştirdiği seyahatin de etkisiyle İtalyan ve Alman binicileri öne çıkarmış (A Piazza Di Siena, 1938) diğer takımlara ise pek şans tanımamıştır. (Sorprendente Aftermazione Della Squadre Turca, 1938) Diğer taraftan Saim Polatkan'ın bu parkura dair "Yaptığımız en heyecanlı müsabaka Mussolini Kupası Müsabakası idi. Karşımızda dünyanın en kuvvetli ekipleri vardı. Almanlar, bundan evvelki kupaya, müsabakayı üç sene, üst üste kazanmak suretiyle sahip olmuşlardır." (Kahraman Süvarilerimiz, 1938, s. 6) söylemi Alman ve İtalyan kamuoyunda lanse edilen propagandanın tesirini ortaya koymaktadır.

100 bine yakın izleyicinin hazır bulunduğu (Süvarilerimiz Roma'da ilk, 1938) Sienna Stadı'ndaki heyecanla beklenen yarışlara Mussolini saat 15:00'te kalabalık bir heyet ile iştirak etmiştir. Mussolini, Mareşal De Bono, Faşist Parti Genel Sekreteri hariciye ve dâhiliye nazırları, muavinleri, korporasyon şefleri ile geldiği statta Faşist Millî Marşı çalınmak sureti ile karşılanmıştır (Süvarilerimiz Roma'da ilk, 1938).

49 binicinin katıldığı ilk turu; dördü İtalyan, üçü Türk ve biri Alman olmak üzere 8 binici hatasız bitirmiştir. Bu müsabakayı Yıldız adındaki atıyla Yzb. Cevat Gürkan ikinci, Almanya'nın meşhur şampiyonu Hasse ise beşinci olarak tamamlamıştır (Büyük Önder Binicilerimizin, 1938). Saim Polatkan'ın Çakal ile Eyüp Öncü'nün Ünal ile mücadele ettiği bu parkurda Cevat Kula'nın atı Güçlü' nün ürküp engeli reddetmesi nedeniyle Türkiye ceza puanı almıştır (Romadan İlk Mektub, 1938).

Alman binicilerin birinci olarak tamamladığı ilk tura yarım saat ara verildikten sonra ikinci tura geçilmiştir (Tutel, 1998b). Son derece çetin geçen ikinci turda Cevat Kula ve Eyüp Öncü'nün yaptığı küçük hatalar İtalyan ve Alman binicilere ümit vermişse de müsabakanın ilerleyen dakikalarında Cevat Gürkan'ın Yıldız ile sergilediği performans bu ümidi boşa çıkarmıştır. Cevat Gürkan'ın son etabı dört ceza puanı ile bitirdiği (Romadan ilk Mektub, 1938) bu yarışmayı Türkiye 35 puan ile birinci (Çetinkaya Göktürk, 2024, s.963), Almanya bir puan fark (Sorprendente Aftermazione Della Squadre Turca, 1938) ile ikinci (Romadan ilk Mektub,1938), İrlanda üçüncü, İtalya dördüncü, Romanya ise beşinci tamamlamıştır (Binicilerimizn Yeni Bir, 1938; Süvarilerimiz Roma'da ilk, 1938).

CHP'nin, 10 Nisan 1931'de toplanan üçüncü büyük kongresinde kabul ettiği Mustafa Kemal Atatürk'ün imzasıyla yayınladığı seçim beyannamesinin "Dâhilî, adlî, haricî siyaset, memurlar, serbest meslek erbabı" başlığı adı altında yedinci bölümde yer alan "Yurtta sulh ve cihanda sulh, başlıca prensiplerimizdir." ilkesi daha sonra Türk dış politikasının parolası olmuştur (C.H.P. Nizamnamesi ve Programı, 1931, s. 38). Parolanın temelinin barış üzerine inşa edildiği bu hümanist vecize Hitler'in sınırlarını genişletme amacını taşıyan "Hayat Sahası" ve Mussoli'nin Akdeniz'de bir imparatorluk kurma hedefini özetleyen "Mare Nostrum" öğretileriyle örtüşmemekteydi (Armaoğlu, 2018, ss.136, 219).

Alman ve İtalyan takımlarının gözde olduğu Türk Millî Takımı'na ise pek şans tanınmayan bu turnuvada Türklerin elde ettikleri başarı, büyük bir şaşkınlık yaratmıştır. Nitekim İtalyan gazetesi IL Giornale D'Italia'nın yarışlarla ilgili verdiği haberin başlığında yer alan "Mussolini Altın Kupası'nda Türk takımının sürpriz sonucu" (Sorprendente Aftermazione Della Squadre Turca, 1938, s. 7) cümlesi bu şaşkınlığı doğrular mahiyettedir. Diğer taraftan bu yarışta İtalyan Takımı'nın galip gelememesini kaderin bir oyunu olarak yorumlayan İtalyan gazetesi La Stampa'nın "Mussolini Altın Kupası ilk kez Türkiye takımı tarafından kazanıldı. Yarışma öncesinde yapılan tahminler Almanya'nın kazanacağı yönündeydi; İrlanda ve İtalya'nın da başarı şansı yüksekti..." (La Coppa D'oro Mussolini, 1938, s. 4) sözleri bu şaşkınlığı bir kez daha gözler önüne sermiştir.

Yarış sonuçlarını ilan eden Alman gazetelerine göz atıldığında ise İtalyan basınından farklı bir tutum sergilemedikleri gözlemlenmektedir. Örneğin; Der Neue Tag "Roma'dan Sürpriz" (Die Ueberraschung Von Rom, 1938, s. 7); Mittelrheinische Landes Zeitung "Şans Türklerden yana oldu." (Die Ueberrafdrung Von Rom, 1938, s. 5); "Şans Türklerden Yana" (Das Glück Begünstigt Die Türken, 1938, s. 9); Völkıscher Beobachter "Türkler Almanlara karşı çok az farkla kazandı"; (Letzte Sportmeldungen, 1938, s. 11); Bochhumer Anzeiger "Bir puanla kazandılar." (Um Einen Punkt Gefchlagen, 1938, s. 8) gibi başlıklara dikkat edildiğinde Alman basınının Türk ekibinin yarışı çok az bir farkla kazandığına ve bu durumu şansa bağladıklarına vurgu yaptıkları ifade edilebilir.

Kupayı bizzat Türk Millî Takımı'na taktim eden Mussolini (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 1938a; Mussolini Altın Kupası, 1938): "Muzaffer Türk süvariler, bugünkü muvaffakiyetiniz Roma yarış tarihinde silinmeyecek bir hatıra olarak kalacaktır." (Süvarilerimiz, 1938, s.8) diyerek Atatürk'ün Süvarilerini tebrik etmiştir (Şekil 1).

Şekil 1.

Türk Milli Takımı'na Mussolini Uluslar Altın Kupası takdim ediliyor. (Cumhuriyet, 1938, Mayıs 6)

Cevat Gürkan bu tebrik anını şöyle anlatmaktadır: "Duçe güler yüzle bize yaklaştı. Büyük altın kupayı başkanımız Alb. Cevdet'in elini sıktıktan sonra, tebrik ederek uzattı. Buna müteâkip teker teker hepimizin ellerini sıktı, tebrik etti üzerinde konkurun hatıraları nakşedilmiş olan altın madalyaları göğüslerimizi kendi eliyle iliştirdi." (Süvarilerimiz Zaferlerine Layık, 1938, s. 7).

Org. Fahrettin Altay ile Roma Büyükelçisi Hüseyin Ragıp Baydur, Hariciye Vekâleti vasıtasıyla Mustafa Kemal Atatürk'e bir telgraf göndererek zaferi şu cümleler ile duyurmuşlardır:

> "*Büyük Atatürk, Sizin yüksek varlığınızdan kuvvet alarak bugün, 2 Mayıs sahaya çıkan subaylarımız birinciliği kazanmakla size layık evlat olduklarını gösterdiler... Müsabaka son derece heyecanlı oldu. Sonunda bizim ekibin birinciliği Almanların ikinci, İrlanda üçüncü, İtalyanların dördüncü, Romanyalıların beşinciliği ilan edildi. Büyük bando marşımızı çaldı. Zafer direğine şanlı sancağımız çekildi. Başta bizimkiler olarak ekipler meydana çıktı. Mussolini sahaya indi. Kupasını kendi eliyle ekip kumandanı Alay. Cevdet [Bilgişin]'e verdi zabitlerimizin her birini ayrı ayrı selamladı ve tebrik etti*." (Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 1938b).

Türk Millî Ekibinin Kumandanı olan Alb. Cevdet Bilgişin de elde edilen zaferden Başbakan Celal Bayar'ı, Roma'dan yolladığı şu telgraf ile haberdar etmiştir: "Milletler kupası müsabakasında Mussolini altın kupasını ekibimiz kazandı. Kendi namına taşıyan kupayı bizzat ekibe verdi. Almanlar ikinci, İrlandalılar üçüncü, İtalyanlar dördüncü, Romanyalılar beşinci oldular. Zafer direğine çekilen sancağımız İstiklal Marşımızla selamlandı. Atatürk'e minnet, sayın büyüklerimize şükranlar." (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 1938, s. 3).

Başbakan Celal Bayar, Roma'dan gelen bu müjdeli habere kayıtsız kalmayarak Alb. Cevdet Bilgişin'e alınan neticeden ne denli memnuniyet duyduğunu şu şekilde dile getirmiştir:

> *"Milletler müsabakasında Mussolini Altın Kupasını kazandığımızı bildiren telgrafınızı sevinçle aldım. Parlak muvaffakiyetinizi ve minnet duygularınızı Atatürk'e arz ettim. Şefimiz hepinizden memnun oldu. Tebşir ederim. Ben de ekibimizi hararetle tebrik ederim, aynı muvaffakiyetin bundan sonraki müsabakalarda da tecellisini diler, ayrı ayrı hepinizin gözlerinden öperim."* (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 1938, s. 1).

Ayrıca Dâhiliye Vekili ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya'da Alb. Cevdet Bilgişin'e Parti adına şu tebrik telgrafını göndermiştir: "Büyük ulusların binicilik kudretlerini beynelmilel Roma At Koşularında göstererek Roma'da Türk bayrağını şeref direğine çektiren süvarilerimizin muvaffakiyetlerinden göğsümüz kabardı, tebriklerimi sunar, subay arkadaşlarımın gözlerinden öperim." (Büyük Önder Binicilerimizin, 1938, ss. 1-3; Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 1938; Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi, 1938a; Kahraman Ordumuzun Genç, 1938, ss. 4-6).

Polonya bandıralı bir vapurla yurda dönen Millî binicilerimizi, Galata Rıhtımı'nı hınca hınç dolduran büyük bir kalabalık

karşılamıştır (Şekil 2; Şekil 3). Ayrıca Dâhiliye Vekâleti Şükrü Kaya, İstanbul Valiliği'ne binicilerin başarılarına layık bir şekilde karşılanmasını ve bu hususta İstanbul Komutanlığı ile görüşülmesini içeren bir talimat göndermiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 1938).

Şekil 2.

Millî Binicilik Ekibinin Yurtta karşılanması (Son Posta, 1938, Haziran 10)

Şekil 3.

Millî Binicilik Ekibinin Yurtta karşılanması (Haber, 1938, Haziran 10)

Süvariler, rıhtımda fevkalâde bir kalabalık tarafından karşılandılar. Rıhtımdan ve vapurdan alınmış şu iki resim bu kalabalığı kısmen olsun gösteriyor..

Süvarilerimiz zaferlerine lâyık şekilde karşılandılar

Halkın "Atatürk Çocukları" diyerek büyük bir coşkuyla selamladığı bu grubun içinde; Cumhur Reisliği Yaverlerinden Süvari Yzb. Cevdet Tolgay, Muhafız Alayı Kumandanı Alb. İsmail Hakkı Tekçe, İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ, İstanbul Kumandanı Korg. Halis Bıyıktay, Harp Akademisi Kumandanı Korg. Ali Fuad Erden, Korg. Cemil Cahid Toydemir, Gen. Osman Tufan Aydınoğlu, Merkez Kumandanı Gen. İhsan Ilgaz, Tümen Komutanlarından Gen. Mürsel Bakü, Süvari Müfettişi Gen. Şemseddin Taner, Polis Müdürü Salih Kılıç, Denizbank Erkânı, Vilâyet ve Belediye mümessilleri ile Galatasaray Lisesi, Gedikli Subay Okulu, Darüşşafaka Kız Lisesi talebeleri ve çeşitli spor teşekkürleri yer almıştır(Mussolini Kupasını Getiren, 1938; Kahraman Binici Subaylarımız Geldiler, 1938; Binicilerimiz Dün Büyük, 1938; Binici Subaylarımız, 1938; Kahraman Süvarilerimiz, 1938; Büyük Şef'in Kahramanlara, 1938; Süvarilerimiz Dün İstanbul'a, 1938; Binicilerimiz, 1938). Karşılama ekibinde yer alan İstanbul Kumandanı Gen. Halis Bıyıktay şu sözleri ifade etmiştir: "Arkadaşlar! Büyük Önder Atatürk'ün, başarılarımızdan memnun olduklarını ve size selamını müjdelemekle bahtiyarım. Bu büyük iltifat, sizlere yarınki başarılar için lazım gelen kudreti verecektir." (Kahraman Süvarilerimiz, 1938, ss. 1-4) diyerek binicilerimize Atatürk'ün selamını iletmiştir. Cevat Gürkan da yaptığı konuşmasında elde edilen başarıda Mustafa Kemal Atatürk'ün etkisini: "Bu kupa aynı zamanda birlik kuvvettir sözünün İtalyanca sembolü olan iç içe geçirilmiş keskin dört balta üzerine oturtulmuştur. Buna

karşı bizim sembolümüz nedir. Biliyor musunuz? Atatürk'ün Parmağı… O büyük parmaktır ki, bize gideceğimiz yolu göstermiştir." (Kahraman Süvarilerimiz, 1938, s. 4). Ayrıca Süvari ekibine eşlik eden Gen. Fahrettin Altay elde edilen başarıya "Türk ekibinin zaferi bu ekibi teşkil eden Türk subaylarının feragatle çalışmalarının tabii bir hakkı ve en haklı bir zaferidir." (Kahraman Süvarilerimiz, 1938, s. 4) sözleriyle methiyeler düzerken zaferin kahramanlarından olan Eyüp Öncü: "...En büyük kazancımız Roma büyük konkurlarının muazzam mükâfatından sonra bayrağımızı şeref direğine çektirmek, marşımızı binlerce kişiye saygı ile selamlatmak oldu." (Süvarilerimiz Zaferlerine Layık, 1938, s. 7) söylemiyle yaşanılan gurura; Saim Polatkan ise "Yalnız burada şu noktayı tebarüz ettirmek lazımdır ki; kazancımız fert itibari ile değil ekip itibari ile yüksek bir randımanın tezahürüdür. Çalıştık, çalışıyoruz, çalışacağız da." (Süvarilerimiz Zaferlerine Layık, 1938, s. 7) demeciyle başarının ekip çalışmasının bir neticesi olduğuna vurgu yapmıştır.

Karşılama töreninde, yarışları başından sonuna kadar takip eden Cumhuriyet gazetesi adına Abidin Daver tarafından binicilere bir kupa hediye edilmiştir (Kahraman Süvarilerimiz, 1938, s. 4). Bu kupanın yanı sıra Cumhuriyet Halk Fırkası İl Yönetim Kurulu tarafından süvarilere çeşitli hediyeler takdim edilmiştir. Bu hediyelerden biri Paşabahçe Şişe Fabrikası'nın hazırladığı vazodur. Süvarileri at üzerinde resmeden bu vazoda "Türk varlığının sonsuzluğunu Viyana, Londra, Nis, Roma ve Varşova'da yeniden tarihe geçiren kahraman binicilerimize saygı, sevgi ve şükranlarımız" notu yer almaktaydı (Kahraman Süvarilerimiz, 1938, s. 4).

Bununla birlikte CHP Genel Sekreterliği görevine getirilen Refik Saydam, binicilik ekibinin başarılarını madalya ve plaket ile ödüllendirmiş, Süvari Binicilik Okulu Komutanı Kur. Alb. Saim Önhon'a gönderdiği mesajıyla da binicilik ekibini tebrik etmiştir (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 1938; Şahin Kurnaz, 2024, s.917).

Binicilerin bu zaferi; tebrikler, karşılamalar ve hediyeler ile sınırlı kalmamış ertesi gün binicilere, İstanbul Valisi Muhiddin Üstündağ tarafından Parti adına Serkldoryan Salonu'nda; Org. Fahrettin Altay'ın, Donanma Komutanı Tuğa. Şükrü Okan ve Gen. Halis Bıyıktay gibi yüksek rütbeli subayların hazır bulunduğu bir ziyafet tertip edilmiştir (Binicilerimiz, 1938; Binicilerimiz Yeni ve Parlak, 1938; Kahraman Binicilerimiz Şerefine, 1938; Parti Muzaffer Subaylarımız, 1938). Atatürk'ün şerefine kadeh kaldırılan bu ziyafette Cevat Gürkan elde edilen başarının sırrını çalışma disiplini bağlayıp Atatürk'e olan minnetini şu cümleler ile dile getirmiştir: "...Bizler Ata'mızın çocukları olduğumuzu ispata çalışıyoruz. Her türlü vazifemizi yaparken Atamızı ve O'nun yarattığı milletimizi düşünüyor ve her muvaffakiyetimi O'nun varlığından alıyoruz. Bize kuvvetli rakiplerimizi yenmek kudretini O verdi. Bu sevinç O'na medyunuz. Yaşasın Atatürk, Yaşasın Türk milleti." (Binicilerimiz Yeni ve Parlak, 1938, s. 5).

Sonuç

Türk milletinin tarihsel hafızasında derin izler bırakan at ve binicilik kültürü, yalnızca bir ulaşım ve savaş aracı olmanın ötesinde toplumsal kimliğin, kolektif hafızanın ve sembolik değerlerin taşıyıcısı olarak anlam kazanmıştır. Türkiye Cumhuriyet'inin kuruluşuyla birlikte at, modern Türkiye'nin ulusal kimlik inşasında stratejik bir araç olarak yeniden tanımlanmıştır. Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından 1923 yılında "Türkiye Binicilik Federasyonu" kurulmuş, 1925'ye "Binicilik Mektebi" açılmış ve 1927 yılında ise Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Fevzi Paşa gibi devlet erkânının hazır bulunduğu "Gazi Koşusu" yarışları düzenlenmeye başlanmıştır.1925'te faaliyete geçen "Binicilik Mektebi" ordunun modernizasyonuna katkı sağlamanın yanı sıra sivillerin de bu spora erişimini kolaylaştırmıştır.1927'den itibaren devlet erkânının iştirakiyle gerçekleşen "Gazi Koşusu" ise halk ile devletin sportif faaliyetlerde buluşup kaynattığı bir platform işlevi görmüştür. Devlet erkânının bir hayli ilgi duyduğu bu ulusal yarışlara 1931'den itibaren Cumhuriyet rejiminin uluslararası platformda görünürlük kazanmasında stratejik bir rol üstlenen uluslararası yarışlarda eklenmiştir.

Bu bağlamda, 1930'lu yıllarda Türk süvarilerinin Avrupa'da katıldıkları uluslararası yarışmalar ve bu yarışmalarda elde ettikleri başarılar, Cumhuriyet'in dış politikadaki barışçı ve kararlı duruşunun spor üzerinden yeniden üretildiği bir araç haline gelmiştir. Bu yarışlardan biri olan ve dönemin faşist totaliter rejimlerinin büyük önem atfettiği Mussolini Uluslar Altın Kupası, bu yönüyle yalnızca bir spor organizasyonu değil, aynı zamanda uluslararası düzlemde bir güç gösterisi, bir itibar alanı, bir prestij mücadelesi olmuştur. Mussolini ve Hitler gibi otoriter liderlerin himayesinde ve kontrolünde şekillenen bu organizasyonda Türkiye'nin, Almanya, İtalya, İrlanda ve Romanya gibi güçlü rakiplerini geride bırakarak birinciliği kazanması, spor tarihinde olduğu kadar diplomasi tarihinde de anlamlı bir dönüm noktası olarak kayıtlara geçmiştir.

Millî Binicilik Takımı'nın Nice, Budapeşte, Paris, Viyana gibi şehirlerde elde ettiği başarılar, yalnızca bir sportif zaferler silsilesi olarak değil, aynı zamanda Türk subaylarının disiplinli çalışması, teknik yeterliliği ve kolektif ruhu sayesinde ulaşılan ulusal bir övünç kaynağı olmuştur. Bu başarıların doruk noktası olan Mussolini Uluslar Altın Kupası zaferi, Türkiye'nin yalnızca yarışa katılmakla yetinmeyip, o yarışın galibi olarak dönmesinin çok ötesinde anlamlar taşımaktadır. Zira bu yarışmada Türkiye'nin rakipleri, yalnızca binicilikte değil, siyasi baskı ve propaganda araçlarında da son derece güçlü olan Almanya ve İtalya gibi dönemin dominant aktörleridir. Bu nedenle elde edilen bu başarı sporun; siyasi idealleri, rejim tercihlerini ve diplomatik ilişkileri de temsil eden geniş bir niteliğe sahip olduğunu da göstermektedir.

Mussolini'nin, altın kupayı bizzat Türk binicilere takdim etmesi, dönemin totaliter bir liderinin kendi propaganda araçlarının

başarısızlıkla sonuçlandığı bir tabloya tanıklık etmesi anlamına gelirken; Türk subaylarının bu zaferle anılması, Cumhuriyet'in öz güvenli ve kararlı nesiller yetiştirme idealinin bir tezahürü olarak da değerlendirilmelidir.

Millî binicilerin yurda dönüşünde yaşanan coşkulu karşılama törenleri, dönemin basınında yer alan övgü dolu ifadeler ve devlet erkânının gösterdiği ilgi bu zaferin ideolojik, kültürel ve diplomatik yönleriyle ne denli derin bir anlam taşıdığını kanıtlamaktadır. Türk kamuoyunun, Atatürk'e duyduğu sadakati, bu zaferle bir kez daha dile getiren subaylar; "Bu muvaffakiyet, Ata'mızın parmağının gösterdiği yolda yürümemizin eseridir" şeklinde yaptıkları açıklamalarla, elde edilen başarının bireysel değil, kolektif ve ideolojik bir yönü olduğunu vurgulamışlardır.Bu bağlamda Mussolini Uluslar Altın Kupası yalnızca Türk süvarilerinin teknik ve fiziksel başarısı değil; aynı zamanda Atatürk önderliğinde inşa edilen Cumhuriyet rejiminin uluslararası düzeydeki temsil kabiliyetinin, öz güveninin ve bağımsız duruşunun da güçlü bir sembolü olmuştur.

Sonuç olarak bu çalışma, Mussolini Uluslar Altın Kupası zaferinin Türk binicilik tarihinin ötesinde Cumhuriyet rejiminin modernleşme idealleriyle uyumlu uluslararası bir temsil örneği olduğunu ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, sporun yalnızca fiziksel rekabetten ibaret olmadığını; dönemin ideolojik mücadelelerinin ve diplomatik mesajlarının da bir aracı haline geldiğini göstermiştir. Arşiv belgeleri, dönemin basın metinleri ve literatür kaynaklara dayanan bu araştırma; spor tarihi, kültürel diplomasi ve siyasal semboller üzerinden Cumhuriyet ideolojisinin dış politikadaki yansımasını anlamaya yönelik özgün ve disiplinlerarası bir katkı sunmaktadır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Çıkar Çatışması: Yazar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Conflict of Interest: *The author has no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The author declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

A Piazza di Siena. (1938, Mayıs 1). *IL Giornale D'Italia*, 7.
A Piazza di Siena. (1938, Mayıs 3). *IL Giornale D'Italia*, 7.
Aksu, H. İ. (2017). *İskender'in hayatı* [Lisans tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi]. Academia.edu.
Armaoğlu, F. (1997). *19. yüzyıl siyasî tarihi (1789-1914).* Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Armaoğlu, F. (2018). *20. yüzyıl siyasî tarihi (1714-1995).* Kronik Yayınları.
Atabeyoğlu, C. (t.y.). *Altın nal izleri*. Kelebek Yayınevi.
Atatürk subaylarımıza değer. (1935, Temmuz 30). *Tan*, 1.
Atatürk. (1935, Temmuz 30). *Cumhuriyet*, 3.
Atatürk. (1935, Temmuz 30). *Kurun*, 1.
Binici subaylarımız. (1938, Haziran 10). *Ulus*, 1-8.
Binicilerimiz birinciliği kazandılar. (1938, Mayıs 3). *Tan*, 1.
Binicilerimiz dün büyük. (1938, Haziran 10). *Akşam*, 1.
Binicilerimiz dünyaca taktir. (1938, Mayıs 4). *Tan*, 1.
Binicilerimiz için. (1938, Mayıs 8). *Ulus*, 1-3.
Binicilerimiz Roma müsabakalarında. (1938, Mayıs 3). *Anadolu*, 1.
Binicilerimiz yeni ve parlak. (1938, Haziran 11). *Ulus*, 1.
Binicilerimiz. (1938, Haziran 11). *Türk Dili,* 1.
Binicilerimizin çok parlak. (1938, Mayıs 3). *Yeni Asır*, 2.
Binicilerimizin parlak zaferi. (1938, Mayıs 3). *Akşam*, 2.
Binicilerimizin yeni bir. (1938, Mayıs 9). *Türk Spor Kurumu Dergisi,* (96), 11.
Binicilerimizin yeni ve parlak. (1938, Mayıs 3). *Ulus*, 1.
Bozkurt, C. (2014). Nazilerin gölgesinde 1936 Berlin olimpiyatları ve Türk sporcuların müsabakaları. *History Studies*, 6(6), 17-41. https://doi.org/10.9737/historyS1429
Büyük önder binicilerimizin. (1938, Mayıs 4). *Ulus*, 1-3.
Büyük şefin kahramanlara. (1938, Haziran 10). *Son Telgraf*, 1.
C.H.P. nizamnamesi ve programı. (1931). TBMM Matbaası.
Cantay, T. (1991). At meydanı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 82-83). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Muamelet Genel Müdürlüğü Arşivi (1938, 3 Mayıs). [Milletler müsabakasında Mussolini kupasını Türkiye'nin alması sebebiyle yazılan teşekkür telgrafı]. (030.0.0. 0/ 30.10. 0. 0.). Kutu 197, Gömlek 350, Sıra 24.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Muamelet Genel Müdürlüğü Arşivi. (1931,21 Ekim). [Sofya'da düzenlenen Balkan binicilk

müsabakalarına katılan Türk subayları hakkında Bulgar basınında çıkan yazılar]. (30.10. 0. 0). Kutu 240, Gömlek 613, Sıra 12.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Başbakanlık Muamelet Genel Müdürlüğü Arşivi. (1933, 17 Nisan). [Bulgar süvari zabitlerinin İstanbul'da düzenlenecek binicilik müsabakalarına davet edilmesi]. (30-10-0-0). Kutu 200, Gömlek 366, Sıra 16.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Halk Partisi Arşivi. (1938, 21 Aralık). [İtalya'da yapılan beynelmilel müsabakalarında, Türk binicilerin kazandıkları başarı]. (490-1-0-0). Kutu 1104, Gömlek 33, Sıra 2.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi. (1932, 15 Kasım). [Nice'de yapılacak uluslararası askeri binicilik müsabakaları]. Fon 525, Kutu 37795 Gömlek 152420, Sıra 1.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi. (1932, 16 Ekim). [Nice'de yapılacak uluslararsı askeri binicilik müsabakalarına Türkiye'nin davet edilmesi]. Fon 525, Kutu 37795 Gömlek 152420, Sıra 2.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi. (1934, 11 Ağustos). [Avusturya'da yapılacak olan at yarışları müsabakaları ve Türkiye'yi davet etmeleri]. Fon 506, Kutu 42714, Gömlek 1933, Sıra 32.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi. (1938a, 3 Mayıs). [Roma'da düzenlenen at yarışlarında Türkiye'nin birinci olması]. Fon 541, Kutu 44237, Gömlek 210126, Sıra 11.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Dışişleri Bakanlığı Türk Diplomatik Arşivi. (1938b, 3 Mayıs). [Roma'da düzenlenen at yarışlarında Türkiye'nin birinci olması]. Fon 541, Kutu 44237, Gömlek 210126, Sıra 10.
Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Kararlar Dairesi Başkanlığı Arşivi. (1936, 4 Temmuz). [Süvari Binicilik Okulu Komutanı Saim'in başkanlığında Berlin'de yapılacak olimpiyat yarışlarına katılacak heyetin masrafları]. (30-18-1-2). Kutu 66, Gömlek 57, Sıra 16.
Das glück begünstigt die Türken. (1938, Mayıs 3). *Westdeutschland*, 9.
David, J. (1992). Berlin Olimpiyatlarına dair istatistikler. *Türk Spor Kurumu Dergisi (1936-1938*) (S. Karaküçük, Yay. Haz.), 96-99.
Die ueberrafdrung von Rom. (1938, Mayıs 3). *Mittelrheinische Landes Zeitung*,5.
Die ueberraschung von Rom. (1938, Mayıs 3). *Der Neue Tag*,7.
Doğan, O. (2006). *Bozkır kavimlerinin kültür ve mitolojilerinde at* (Yayın No: 190850). [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Ekibimizin zaferi. (1938, Mayıs 3). *Cumhuriyet,* 1.
Eldem, E. (2015). Tarihte gerçek konusunda küçük bir araştırma istanbul'un beyaz atlı fatihi. *Toplumsal Tarih Dergisi*, *261* (31), 22-33.
George, S. (1992). Olimpiyatlarda Türk binicileri. *Türk Spor Kurumu Dergisi (1936-1938*) (S. Karaküçük, Yay. Haz.), 22-24.
Göktürk Çetinkaya, S. (2024). Demokrat Parti ve Türkiye Jokey Kulübü. *XIX. Türk Tarih Kongresi Bildirileri* (C. 7, ss. 955-989). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Gömeç, S. Y. (2003). Türk'ün kanatı at: Eski Çağ'dan modern çağa at. İçinde İ. Küçükyıldız, B. Söyleme & U. Karcıoğlu (Ed.). Akçağ Yayınları.
Hekimler, O. (2013). 1936 Berlin Olimpiyatları: Bir barış aracı mı, yoksa meşruiyet arayan bir rejimin propaganda aracı mı?. *Humanitas, 1*, 103-127.
Hiçyılmaz, E. (1974*). Türk spor tarihi*. Demet Ofset.
James, J. (2018). Atın gizemli mantosu (S. Akıllı, Çev.). *Şarkî Sanat ve Edebiyat Dergisi*, Hayvan Çalışmaları Özel Sayısı, 221-229.
Kahraman binici subaylarımız geldiler. (1938, Haziran 13). *Türk Spor Kurumu Dergisi*, (101), 340.
Kahraman binicilerimiz şerefine. (1938, Haziran 11). *Akşam*, 1.
Kahraman binicilerimiz şerefine. (1938, Haziran 11). *Son Posta,*1.
Kahraman ordumuzun genç. (1938, Mayıs 9). *Türk Spor Kurumu Dergisi*, (96), 4-6.
Kahraman Süvarilerimiz. (1938, Haziran 10). *Cumhuriyet,*1.
Kahraman süvarilerimiz. (1938, Haziran 10). *Kurun*, 1-4.
Kara Kuvvetleri Atlı Spor Eğitim Merkezi Komutanlığı Binicilik Kayıtları,1931-1970. Asem yayınları.
Karapirim, T. (2009*). Cumhuriyet döneminde olimpik Türk biniciliğinin gelişimi* (Yayın No. 260763). [Yüksek lisans tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Tez Merkezi.
Kartal, N. (2013, Şubat 25). At bayramı.21 Kasım 1924'te Milliyet Blog.https://milliyet.com.tr adresinden alındı.
Kaşgarlı M. (1986). *Divan-ı Lügât-it Türk*. Toker yayınları.
Kaya, B. (2017). Divan şiirinde at ve şiirlerde işlenişi. *TÜBAV Bilim Dergisi*, *10*(3), 86-99.
Kısakürek, N.F. (1984). *At'a senfoni*. Büyük Doğu Yayınları.
Kıymetli binicilerimiz dün. (1938, Haziran 11). *Tan*, 1.
Kurnaz Şahin, F. (2024). Atatürk'ün süvarileri: Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin uluslararası askerî at yarışlarına iştiraki (1930-1940). İçinde 10. *Uluslararası Atatürk Kongresi Bildirileri* (C. 1, ss. 869-927). Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
La coppa d'oro Mussolini. (1938, Mayıs 3). *La Stampa*,4.
Letzte Sportmeldungen. (1938, Mayıs 3). *Völkıscher Beobachter*, 11.
Murathan, F., Koç, & M., Kartal& M., Murathan, T. (2019). *Osmanlı Devleti'nde binicilik*. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (11), 769- 804. https://doi.org/10.14520/adyusbd.444243ç.
Mussolini Altın Kupası. (1938, Mayıs 9). *Top Dergisi,* 5(1), 3.
Mussolini kupasını getiren. (1938, Haziran 13). *Top Dergisi,*10(5), 2.
Mussolini Kupasını kazanan. (1938, Mayıs 4*). Haber*, 1-8.
Nisteki Zafer. (1938, Mayıs 2). *Türk Spor Kurumu Dergisi*, (95),3.
Olimpiyatlarda binicilik ve Türkler (2004). *At Dünyası.* 2*(*14), 32-33.
Özçelik, N. (1998). Milletler kupası, *Küheylan*, (14),46-47.

Parti muzaffer subaylarımız. (1938, Haziran 11). *Kurun*, 1.
Romada binicilerimiz milletler. (1938, Mayıs 6). *Yeni Asır,*1-8.
Romadan ilk mektub. (1938, Mayıs 6). *Cumhuriyet,* 1-8.
Salderay, B., & Çıracıoğlu, Y. (2020). At simgesinin anlamı ve süleyman Saim Tekcan resimlerindeki yansımaları. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, (26), 101-114.
Sorprendente aftermazione della squadre Turca. (1938, Mayıs 4). *IL Giornale D'Italia*, 7.
Sümer, F. (1983). *Türklerde atçılık ve binicilik*. Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
Süvarilerimiz dün İstanbul'a. (1938, Haziran 10). *Anadolu*, 1.
Süvarilerimiz geldi. (1938, Haziran 10). *Tan*, 1.
Süvarilerimiz gitti. (1938,3 Nisan). *Cumhuriyet*, 8.
Süvarilerimiz Milletler Kupası. (1938, Mayıs 3). *Haber,* 1
Süvarilerimiz Roma'da ilk. (1938, Mayıs 6). *Haber*,1-8.
Süvarilerimiz tekrar birinciliği. (1938, Mayıs 3). *Halkın Sesi,* 1.
Süvarilerimiz zaferlerine layık. (1938, Haziran 10). *Haber,* 1
Süvarilerimiz. (1938, Mayıs 6). *Kurun*, 1-8.
Süvarilerimize yeni atlar. (1938, Haziran 11). *Son Telgraf*, 2.
Süvarilerimizin muvaffakiyeti. (1938, Nisan 24). *Haber,* 1.
Süvarilerimizin Nis'te büyük. (1938, Nisan 24). *Cumhuriyet,* 1.
Süvarilerimizin şerefine dün. (1938, Haziran 11). *Cumhuriyet,* 1.
Süvarilerimizn muvaffakiyeti. (1938, Mayıs 4). *Yeni Asır,*1.
Süvarilerimizn yeni bir. (1938, Mayıs 5). *Yeni Asır,* 2.
Temurlenk, Ö. (2016). *Türk biniciliğinin dünü ve bugünü İ.Ö 4000-İ. S 2000.* İASK.
Tutel, E. (1998a). *At yarışları ve atlı sporlar*. I. Baskı, İletişim Yayınları.
Tutel, E. (1998b). Atatürk'ün dört atlısı. *Tarih ve Toplum Dergisi*. 29(173), 17-23.
Uğur, V. (2006). *Cumhuriyet dönemi Türk ordusunda atlı spor.* (Yayın No.186200). [Yüksek lisans tezi, Hacettepe Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Um einen punkt gefchlagen (1938, Mayıs 3). *Bochhumer Anzeiger*, 8.
Ünver, A. F. (2006). *Antik çağdan olimpiyatlara binicilik sporu ve Türk biniciliğinin olimpik gelişimi* (Yayın No.191076). [Doktora tezi, Gazi Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Ünver, A. F. (2023). Türk kültüründe at ve binicilik. 20 Aralık 2024'te https://www.turkiyebinicilik.org/turk-binicilik-tarihi adresinden alındı.
Varolun. (1938, Mayıs 3) *Son Telgraf*, 1.
Yardım, A. (1994). Düldül. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 10, s. 20). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
Yılancıoğlu, S. S. (2010). *Yaşar Kemal'in anlatılarında at imgesi* (E. Kayalar, Çev.). *Uluslararası Kıbrıs Üniversitesi Folklor Edebiyat Dergisi*. 64, 25-32.
Yiğit ve şanlı süvarilerimiz. (1938, Haziran 10). *Halkın Sesi,*1
Yüzbaşı Gürkan ikinciliği. (1938, Mayıs 3). *Kurun*, 1.
Zaferler kazanan yiğit. (1938, Haziran 10). *Son Posta,*1.

Structured Abstract

The horse, which has been used by mankind throughout history as a means of war, entertainment, transportation and service, has been highly valued and even considered sacred not only in the Steppe cult but also by many civilisations such as Greek, Egyptian, Chinese, Roman, Arab, etc. The horse, which Kashgarli Mahmut described as the 'Wing of the Turk' in his work Divan-ı Lûgat'it Türk, was accepted as the symbol of nobility, elegance, will, power, victory, freedom, friendship, loyalty, and for this reason, it was included in many legends and stories with its hero. The association of the Turks, who built their states on horses, with the horse has a deep and deep-rooted history dating back to the First Age. This political unity, which started to be seen in the Scythians, became disciplined with the establishment of the regular army by Mete Khan, and was further developed and equipped through the Turkish states established in the following years, has also manifested itself outside the political and military field over time.

The horse, which Turkish societies benefited from socially, economically and commercially, adopted as a friend and a confidant, and which was the most important means of access for mankind until the discovery of motor vehicles in the XIX.th century, has been the most important element preferred not only in transportation but also in races organised for entertainment purposes due to its speed and speed. This characteristic of the horse in races, which started in the hippodromes of the Byzantine Period, was also seen in many cultures, especially in Turkish Islamic states. As a matter of fact, the Ottoman Empire, one of the Turkish states that regarded the horse as a helper, a friend and a companion and whose association with the horse goes back a long time, continued these races in the 'Horse Square' after the conquest of Istanbul. These races on horseback brought along the development of Turkish horse riding and its evolution into an ancestral sport over time.

In the Ottoman Empire, which attached importance to horse races and equestrian games, 'Cündi', which means a skilful person who is skilful, rides the horse well, uses the horse well, in other words, 'equestrianism', was established as a school under the name of 'Equestrianism and Practise School' in 1911. However, the Balkan Wars and the First World War that followed interrupted the work of the school, and during the National Struggle, it turned into a school that trained cavalry for war rather than for sports. These misfortunes, which came one after the other, negatively affected horse production, breeding and protection of the generation, which are the basic elements of equestrian education and equestrian sport. Despite these negativities, interest in equestrianism, the ancestral sport, never disappeared and in 1923 the 'Turkish Equestrian Federation' was founded and in 1925'a 'Riding School' was established in Orhaniye Barracks.

Turkish riders, whose talent on horseback was known and who never gave up their endeavours in this field, gave one of their biggest tests in this field at the Mussolini Nations Gold Cup competitions in 1938. These races, which took place just before World War II, were transformed into an arena where totalitarian states wanted to publicise their political propaganda and show off. Under the influence of this propaganda, the perception was created that German or Italian teams would win the competitions and the National Equestrian Team was not given much chance. Despite this psychological pressure, the National Equestrian Team managed to win the Mussolini Nations Gold Cup competitions, where German and Italian riders were highly emphasised in the European press and Turkish riders were hardly mentioned.he fact that the Turkish National Team consisting of Cevat Kula, Cevat Gürkan, Saim Polatkan and Eyüp Öncü won these races, which were expected to be won by the German or Italian national teams, was greeted with joy in Turkey, where the association with the horse was very deep, and with great surprise in Europe.

Studies indicate that this event, representing a significant phase of equestrian sport, has not been sufficiently highlighted in the academic field and has not been examined in detail.For this reason, this study, which was prepared by adopting a chronological and thematic method based on archival documents belonging to the Prime Ministry State Archive and the Ministry of National Defence Archive, German, Italian and Turkish national press, academic studies, articles and literature sources covering the period, aims to fill this gap in the field in question and to contribute more to the academic world and researchers by shedding light on the historical development of equestrian sport and to serve as a source for future studies.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Araştırma Makalesi *Research Article* DOI: 10.62425/turcology.1627227

İzmir-Çeşme Harımarası Mezarlığı'nda Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları

Ottoman Period Tombstones in the İzmir-Çeşme Harımarası Cemetery

Burcu TAŞCI[1]
(Sorumlu Yazar-*Corresponding Author*)

[1]İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü, İzmir, Türkiye

[1]*Department of Architecture, Faculty of Engineering and Architecture, İzmir Kâtip Çelebi University, İzmir, Türkiye*

burcu.tasci@ikc.edu.tr

Mustafa MUSLU[2]

[2]Milli Eğitim Bakanlığı, Kumluca Adrasan Mehmet Akif Ersoy Ortaokulu, Antalya, Türkiye

[2]*Ministry of National Education, Kumluca Adrasan Mehmet Akif Ersoy Secondary School, Antalya, Türkiye*

m.muslu06@gmail.com

Öz

Mezar taşları, tarih, sanat, kültür ve dini değerler açısından önemli bir yere sahip olan somut kültürel miras unsurlarıdır. Osmanlı Dönemi'ne ait kırsal yerleşimlerde sıklıkla karşılaşılan bu kültür varlıkları, yerleşimin tarihsel gelişimi, sosyo-ekonomik yapısı, toplumsal koşulları ve dönemin sanat anlayışına ilişkin önemli bilgiler barındırmaktadır. Bu çalışmada, İzmir'in Çeşme ilçesine bağlı ve günümüzde büyük ölçüde terk edilmiş durumda bir Yörük köyü olan Karaköy sınırları içerisindeki Harımarası Mezarlığı ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, Harımarası Mezarlığı'nı defin alanı olarak kullanan olası toplulukların tespit edilmesi, mezarlığın tarihsel süreçte geçirdiği fiziksel değişimin incelenmesi ve Osmanlı dönemine ait mezar taşlarının belgelenmesidir. Araştırmada izlenilen yöntem, alan çalışmaları, literatür taraması, arşiv araştırmaları, epigrafik tespit ile belgeleme çalışmalarını kapsamaktadır. Ayrıca, mezarlığın tarihsel süreçte geçirdiği fiziksel değişimleri analiz etmek amacıyla 1957-2022 yılları arasına ait hava fotoğraflarından yararlanılmıştır. Günümüzde Harımarası Mezarlığı'nda bulunan mezar taşlarının büyük bir bölümü, doğal etkenler, afetler ve insan kaynaklı müdahaleler nedeniyle özgün konumlarını kaybetmiş ve ciddi ölçüde tahribata uğramıştır. Mezarlıkta, yedisi kitabeli olmak üzere işlenmiş, kabaca işlenmiş ve işlenmemiş örneklerden oluşan toplam 54 mezar taşı tespit edilmiştir. Çalışma kapsamında, Harımarası Mezarlığı'nda tespit edilen 18. yüzyıla ait yedi kitabeli mezar taşı incelenmiş, kitabesiz mezar taşları ise görseller ile belgelenmiştir. Elde edilen bulgular, Harımarası Mezarlığı'nın, Karaköy'ün ilk yerleşim yeri olarak kabul edilen Çimen mevkiinde yaşamış topluluklar tarafından defin alanı olarak kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Mezar taşları başta Karaköy'de bulunan Osmanlı mezar taşları ile olmak üzere yarımada genelindeki Osmanlı mezar taşları ile benzerlik göstermektedir. Mezarlıkta en büyük tahribat otoyol yapımı, orman yangın ve yangın sonrasında alanda iş makinaları ile gerçekleştirilen çalışmalar sırasında yaşanmıştır. Bu çalışma, Harımarası Mezarlığı gibi yok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunan alanlarda mezar taşlarının tespiti, belgelenmesi ve incelenmesinin önemini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çeşme, Karaköy, Harımarası, Osmanlı, Mezar Taşı

Abstract

Tombstones are tangible cultural heritage elements that have an important place in terms of history, art, culture, and religious beliefs. These cultural assets, frequently determined in rural settlements of the Ottoman period, contain important information about the historical development of the settlement, its socio-economic structure, social conditions, and the art of the period. In this study, the Harımarası Cemetery, located within the borders of Karaköy, a Yörük village in the Çeşme district of İzmir that is largely abandoned today, has been examined. The aim of the study is to identify the potential communities that used Harımarası Cemetery as a burial site, examine the physical changes the cemetery has undergone over time, and document the tombstones from the Ottoman period. The methods used in the research include field studies, literature review, archival research, epigraphic identification, and documentation studies. In addition, aerial photographs from 1957 to 2022 were used to analyze the physical changes the cemetery has undergone throughout history. Today, the majority of the tombstones in Harımarası Cemetery have lost their original positions and have suffered significant damage due to natural factors, disasters, and human interventions. In the cemetery, a total of 54 tombstones were identified, seven of which bear inscriptions, while the remaining examples consist of processed, roughly processed and unprocessed stones. As part of the study, seven tombstones with inscriptions from the 18th century identified in Harımarası Cemetery were examined, while the tombstones without inscriptions were documented with images. The findings show that Harımarası Cemetery may have been used as a burial area by communities living in the Çimen area, which is considered the first settlement of Karaköy. The examined tombstones are similar to Ottoman tombstones found throughout the peninsula, particularly those located in Karaköy. The most significant deterioration of the cemetery occurred during the construction of the highway, the forest fire and the subsequent post-fire activities carried out with work machines. This study reveals the importance of the identification, documentation, and examination of tombstones in endangered areas such as Harımarası Cemetery.

Keywords: Çeşme, Karaköy, Harımarası, Ottoman, Tombstone

Geliş Tarihi/Received	26.01.2025
Revizyon/Revision	06.08.2025
Kabul Tarihi/Accepted	29.08.2025
Yayın Tarihi/Publication Date	20.09.2025

Atıf

Taşcı, B., & Muslu, M. (2025). İzmir-Çeşme Harımarası Mezarlığı'nda Bulunan Osmanlı Dönemi Mezar Taşları. *Turcology Research*, 84, 634-651.

Cite this article

Taşcı, B., & Muslu, M. (2025). Ottoman Period Tombstones in the İzmir-Çeşme Harımarası Cemetery. *Turcology Research*, 84, 634-651.

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

Giriş

Mezar taşları, kültürel mirasın önemli bir unsuru olarak, yalnızca defin geleneğinin bir öğesi olmayıp, aynı zamanda ait oldukları dönemin estetik anlayışını, sosyal statü göstergelerini ve dini inanışlarını yansıtan birer kültürel belge niteliği taşımaktadır. Osmanlı dönemine ait mezar taşları, bireylerin toplumsal statüsünden mesleklerine kadar çeşitli bilgileri barındırmakla birlikte İslam inancının etkilerini ve yerel geleneklerin izlerini de ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, mezar taşlarının incelenmesi, ait oldukları toplumların tarihsel gelişimi, sosyal ve ekonomik koşulları, dönemin sanatsal eğilimleri ve toplumsal belleği çözümlemek açısından büyük bir öneme sahiptir.

Çeşme Yarımadası, Batı Anadolu'da bulunduğu konum nedeniyle tarih boyunca kültür ve ticaret açısından önemli bir merkez olmuştur. Tarihsel süreçte farklı uygarlıkların egemenliği altında gelişen bu bölge, çeşitli kültürel etkileşimlerin izlerini taşımaktadır. Söz konusu izler, günümüzde bölgenin sahip olduğu kültürel miras unsurları aracılığıyla algılanabilmektedir. Bu kültürel mirasın somut öğelerinden biri olan Osmanlı dönemi mezar taşları, Çeşme'nin tarihi açısından da önemli birer belgedir. Bu kapsamda, öncelikle Çeşme Yarımadası ve çevresindeki Urla, Seferihisar ve Karaburun'da Osmanlı mezar taşlarına yönelik çalışmalar incelendiğinde, bölgenin tarihi ve kültürel mirasını anlamada önemli bir yer tuttukları açıkça görülmektedir. Bu çalışmalar arasında, Daş (1997), Seferihisar'da yaptığı incelemelerde Osmanlı Dönemi mezar taşlarında süslemeler üzerine odaklanmıştır. Çağlıtütüncigil (2013), Urla ve çevresindeki cami hazirelerinde bulunan cami ve manzara tasvirli mezar taşlarını incelemiştir. Karaburun kırsalına yönelik yapılan kapsamlı envanter çalışmalarında ise Çullu Köyü (Emir ve Kiper, 2005), Hisarcık, Ambarseki ve Saip Köyleri (Emir ve Kiper, 2006), Eski Mordoğan, Çatalkaya, Hacılar, İnecik, Kösedere ve Eğlenhoca köylerinde (Emir ve Kiper, 2007) ve Haseki köyünde (Çağlar vd., 2022) bulunan mezar taşlarının, bölgenin tarihsel ve kültürel bağlamı içindeki önemi ortaya konmuştur.

Çeşme mezar taşlarının araştırıldığı önemli çalışmalar bulunmaktadır. Demir (1995), Çeşme Müzesi'nde bulunan I. Kaplan Giray Han'ın mezar taşını incelemiştir. Demir (1996) diğer bir çalışmasında ise Çeşme'de tespit ettiği mezar taşlarını araştırmıştır. Çeşme Mezarlığı'nda bulunan süslemeli ve mimari tasvirli mezar taşlarına odaklanan çalışmalar da bulunmaktadır (Daş, 1995; 1996). Uluer (2017) tez çalışmasında, Çeşme merkezdeki Musalla Mahallesi Merkez Mezarlık, Çeşme Hacı Mehmet Ağa Cami Haziresi ve Alaçatı Memiş Ağa Cami Haziresi'ndeki Osmanlı dönemi mezar taşlarını ele almıştır. Ek olarak, Çeşme Kalesi'nde yer alan süslemeli mezar taşları üzerine bir kitap bulunmaktadır (Biçici, 2020). Bu çalışmalarda, Çeşme merkez ve Alaçatı'da yer alan mezar taşları üzerine detaylı incelemeler yapılmış, ancak Çeşme kırsalında bulunan mezar taşlarına odaklanılmamıştır.

Bu çalışmada, İzmir'in Çeşme ilçesine bağlı ve büyük ölçüde terk edilmiş tarihi Karaköy kırsal yerleşimi sınırları içerisinde yer alan Harımarası Mezarlığı'nda bulunan Osmanlı dönemi mezar taşları incelenmiştir. Günümüzde mezarlık, Karaköy yerleşik alanının kuş uçuşu yaklaşık 2 km güneydoğusunda, İzmir-Çeşme otoyolunun güneyinde ve yerel halk tarafından "Harımarası" olarak adlandırılan mevkide, hafif eğimli bir tepenin yamacında bulunmaktadır. Harımarası Mezarlığı tescilli bir alan olmamakla birlikte günümüzde nitelikli doğal koruma alanı kapsamında doğal sit sınırları içerisinde yer almaktadır. Mezarlıkta tespit edilen yedi kitabeli mezar taşı 18. yüzyıla ait olup, bunlara ek olarak sağlam ve kırık halde, işlenmiş/kabaca işlenmiş/işlenmemiş 47 tane kitabesiz mezar taşı vardır. Yöredeki mezar taşlarının, Osmanlı dönemi mezar taşı geleneği açısından önemli bir yere sahip olduğu ve araştırılması gerektiği düşünülmüştür. Bu kapsamda çalışmada izlenilen yöntem, alan çalışmaları, literatür ve arşiv araştırmaları, epigrafik tespit ile belgeleme çalışmalarını içermektedir. Mezarlığın tarihsel süreçteki fiziksel değişimini ortaya koymak amacıyla 1957, 1975, 1995, 2018 ve 2022 tarihli hava fotoğraflarından yararlanılmıştır. Alan çalışmaları Nisan 2009, Kasım-Aralık 2024, Ağustos 2025 tarihlerinde gerçekleştirilmiş olup bu çalışmalarda, mezarlıkta günümüze ulaşmış mezar taşları tespit edilmiş ve ölçekli olarak fotoğraflanarak belgelenmiştir. Belgeleme çalışmalarına ek olarak, mezar taşlarının tarihi, ait olduğu kişi, süsleme özellikleri, malzeme ve tekniği detaylı bir şekilde incelenmiştir. Kitabelerde meydana gelen tahribatlar nedeniyle bazı metinler tam olarak okunamamıştır. Çalışma içerisinde, kitabeli mezar taşları en erken tarihli olandan en geç tarihli olana doğru sıralanarak tanımlanmıştır.

Harımarası Mezarlığı'nın Tarihsel Gelişimi

Harımarası mevkinin tarihine odaklanan herhangi bir çalışma olmadığından, alanın tarihsel gelişimi çevresinde bulunan yerleşimlerden yola çıkarak aktarılacaktır. Öncelikle, bu mevkinin Harımarası olarak adlandırılmasının nedeni, yörede boyutları ortalama 100 m² ile 1.000 m² arasında değişen ve sebze yetiştiriciliği için kullanılan tarım alanlarına "harım" denilmesidir (Taşcı, 2025). Harımarası, Karaköy'de yaşamın aktif olarak sürdüğü dönemde yoğun tarımsal aktivitelerin gerçekleştiği bir bölge olmuştur.

Şekil 1.
Harımarası Mezarlığı ve Çevresinde Bulunan Tarihi Yerleşimler [1]

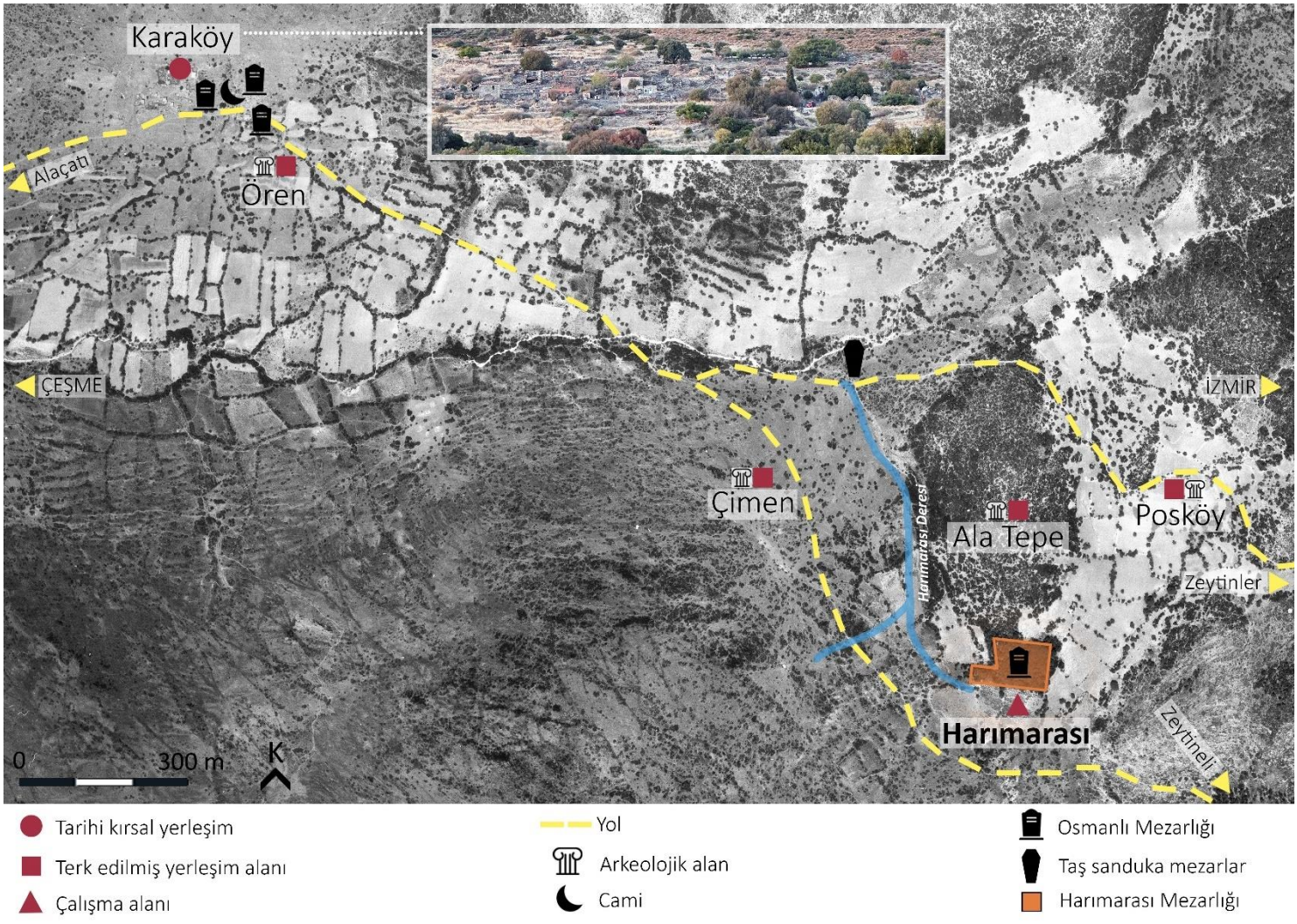

Günümüzde Harımarası Mezarlığı'nın çeperinde, aktif yerleşimin sürdüğü herhangi bir alan bulunmamaktadır. Bununla birlikte, çevresinde kısmen veya tamamen terk edilmiş tarihi yerleşimlere ait kalıntılar mevcuttur. Bölgenin tarihsel gelişimine ışık tutan bu kalıntılar, Karaköy yerleşŞekilim merkezi ile güneydoğusunda yer alan Ören mevkiinde ve Karaköy Vadisi'nin doğu ucunda bulunan Bozköy (Posköy), Alan (Ala) Tepe ve Çimenköy (Çimen) mevkilerinde yer almaktadır (Taşcı, 2025) (Şekil 1).

Bu alanlar arasında en eski yerleşim izleri Bozköy'de yer almakta olup, Erken Tunç Dönemi'ne ait seramiklerin yanı sıra Klâsik ve Helenistik dönemlere ait seramikler de bulunmuştur (Erkanal, 1999; Caymaz, 2008). Bozköy'de[2], oldukça yaşlı zeytin ağaçları, Roma Dönemi'ne tarihlendiği düşünülen zeytinyağı işliğine ait kalıntılar ve hangi döneme ait olduğu bilinmeyen bir taş çeşme, gözlü bir kuyu ile "Posköy Gölü" olarak adlandırılan, taş basamaklı geniş bir kuyu mevcuttur. Bozköy'ün batısında konumlanan ve benzer tarzda seramiklerin bulunduğu kayalık Alan Tepe'nin, gözetleme alanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir (Caymaz, 2008). Alan Tepe'nin batısında Çimen olarak adlandırılan yamaç, Karaköy'ün yerel halkı tarafından Karaköy'ün ilk kurulduğu yer olarak anlatılmaktadır. Günümüzde, bu alanda Bozköy ve Alan Tepe'de bulunanlarla benzer tarzda seramik içeren taş sanduka tipi mezarlar tespit edilmiştir (Caymaz, 2008). Bu mezarlara ek olarak, geçmişte burada bir

[1] Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen 1975 yılına ait hava fotoğrafı üzerine yazarlar tarafından işlenmiştir.

[2] 1575 yılında İzmir'e (Sığla Sancağı) bağlı 22 köyde dut ağaçları vergiye tabi tutulmuştur. Dut ağacının en yoğun bulunduğu yerleşimler arasında Emirdoğan ve Kösederesi köyleri ile Çeşme'nin Bozköy civarı öne çıkmaktadır (Erdoğru & Değerli, 2021, s. 61). Ancak, Erdoğru ve Değerli (2021) tarafından 'Çeşme'nin Bozköy civarı' olarak tanımlanan yerleşimin, Harımarası Mezarlığı'nın yakınında bulunan Bozköy (Posköy) mü yoksa Karaburun'daki Bozköy mü olduğu kesin olarak belirlenememekle birlikte Karaburun'da bulunan Bozköy'ün kastedilmiş olabileceğini düşünüyoruz.

yerleşim olduğunu gösteren, taş duvarlı basit ve yalın yapılara ait duvar kalıntıları bulunmaktadır.

İlerleyen dönemlerde, bu alandaki yerleşimin kuzeybatıya doğru kayarak yerel halk tarafından Ören olarak adlandırılan mevkiye taşındığı ifade edilmektedir. Günümüzde bu alanda da çeşitli yapı kalıntıları ve zeytinyağı üretimine yönelik değirmen taşları bulunmaktadır. Köy halkının anlatılarına göre, yerleşim Ören'den sonra, Karaköy'ün mevcut konumuna taşınmış ve terk edilene kadar burada varlığını sürdürmüştür.

Karaköy, mevcut konumunda, yaklaşık 18. yüzyıl başlarında kurulan bir Yörük/Türk köyü olarak nitelendirilmektedir (Taşcı, 2025). Köy halkının anlatıları ve uzun yıllardır sürdürdükleri yaşam şekli nedeniyle, buranın bir Yörük köyü olduğu düşünülmektedir. Bu bilgiyi destekler nitelikte, 15. yüzyıl ortalarında Türkmen aşiret ve cemaatlerinin Batı Anadolu'ya yerleştiği dönemde, Çeşme Yarımadası'nın Menteşe ve Balıkesir bölgelerinden gelen konar-göçer Türkmen aşiretlerinin kışlak sahası konumunda olduğundan bahsedilmektedir (Emecen, 2000; Kerman, 2004; Turan, 1965). Bu aşiret ve cemaatlerin bazıları konar-göçer yaşamı sürdürürken, bir kısmı başlarda cemaat sonraki yıllarda köy olarak adlandırılan yerleşmeler kurmuşlardır (Kütükoğlu, 2010). Karaköy de uzun süre konar-göçer yaşamın sürmesinin ardından yerleşik düzene geçmiş topluluklar tarafından kurulmuş olabilir. Köy yaklaşık 200 yıllık aktif yaşamın ardından, su kıtlığı, depremler, yetersiz eğitim olanakları, ulaşım ve altyapı eksiklikleri gibi nedenlerle 20. yüzyılın ortalarından itibaren kademeli olarak terk edilmiştir. 1970'li yıllardan sonra tarihi köy merkezinde yıl boyunca yaşayan kişi sayısı 5-8 arasındadır (Karaköy Muhtarlık arşivi, 2024). Günümüzde köy merkezinde öne çıkan harap ve atıl durumdaki yapı stoğu, Osmanlı dönemine ait başta konut yapıları olmak üzere kamusal yapılar, üretim yapıları ve dini yapılardan oluşmaktadır. Köy içinde kitabesi bulunmayan tarihi bir cami ve çok sayıda mezar taşını barındıran üç Osmanlı mezarlığı yer almaktadır. Karaköy adına, ilk kez Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'ndeki H 1239 (M. 1823-24) yılına ait bir kayıtta rastlanmaktadır (BOA, HAT. 926/40244). Ancak, Karaköy'ün mevcut yerleşim alanındaki geçmişinin daha eski dönemlere uzandığı, mevcut mezar taşlarından anlaşılmaktadır. Köyün yaklaşık 300 yıllık bir geçmişe sahip olduğunu ve 18. yüzyılın başlarında kurulduğunu, tarihi caminin kuzeyindeki Osmanlı mezarlığında yer alan en eski tarihli mezar taşından H 1212 (M. 1797-98) yola çıkarak tahmin ediyoruz (Taşcı, 2025).

Karaköy'ün nüfusuna ilişkin 19. yüzyıl başlarına ait arşiv kayıtlarında, Alaçatı'nın Ildırı dışında kalan diğer bütün köylerinde sadece Türkler'in yaşadığı görülmektedir (Şimşir, 2018). Çeşme Yarımadası'nda, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar nüfusun çoğunluğunu Rumlar oluşturmaya başlamıştır (Baykara, 1990; Beyru, 2011; Şimşir, 2018). Bu dönemlerde, Rumların kıyı köylerinde yaşadığı, Türklerin ise Karaköy, Birgi, Uzunkuyu, Zeytinler ve Germiyan gibi iç bölgelerde konumlanan köylerde yaşamını sürdürdüğü bilinmektedir (Uran, 1959). Karaköy'ün yerel halkı, geçimini ağırlıklı olarak tarım ve hayvancılıkla sağlamaktaydı. Bölgenin tarımsal potansiyeli yüksek olup, tarım alanları Harımarası gibi köy yerleşik alanı dışında yer almaktaydı. Harımarası'nda 1990'lı yıllara kadar tarımsal aktiviteler devam etmiş, ancak İzmir-Çeşme otoyolunun yapımı sonrası alan tarım amaçlı kullanımını neredeyse tamamen yitirmiştir. Karaköy'de hayvancılık faaliyetleri arasında kara keçi ve koyun sürüsü ile köyün ortak sığır sürüleri önemli bir yer tutmaktaydı. Yerleşik bir köy düzenine geçilmesine karşın, bahar ve yaz mevsimlerinde sürü sahipleri sürülerini köy çevresinde bulunan ve geçici konakladıkları ağıllara ve yataklara götürmekteydiler. Harımarası, önemli bir tarım alanı olmasının yanı sıra, bahar ve yaz mevsimlerinde köy halkının hayvancılık faaliyetleri gereği geçici olarak konakladığı bir alandı (Karaköy Muhtarlık arşivi, 2024).

Harımarası Mezarlığı

Harımarası Mezarlığı, Karaköy yerleşim merkezinin yaklaşık 2 km güneydoğusunda, yerel halk tarafından "Harımarası" olarak adlandırılan mevkide (382647K-265019D) konumlanmaktadır. Mezarlığın batısında Harımarası Deresi yer almaktadır.

Harımarası Mezarlığı'nın korunması gerekli kültür varlığı olduğuna ilişkin herhangi bir tescil kaydına ulaşılamamıştır. Ancak, Karaköy'ün 06.10.1995 tarih ve 5928 sayılı kararla İzmir 1 Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından 1. Derece arkeolojik sit alanı ve 1. derece doğal sit alanı olarak tescillenmesinin ardından, mezarlığın da içinde bulunduğu alan 1. Derece doğal sit statüsüne dönüşmüştür. Doğal sit statüsündeki alanlar, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı Tabiat Varlıklarını Koruma Genel Müdürlüğü'nün 2018 yılında aldığı kararla "Doğal sit-Nitelikli doğal koruma alanı" olarak güncellenmiştir. 2021 yılında Karaköy ve Zeytineli bölgesindeki nitelikli doğal koruma alanlarının büyük bir kısmının derecesi, "Doğal sit-Sürdürülebilir koruma ve kontrollü kullanım alanı" olarak değiştirilmiştir. 2022 yılında ise bölgedeki bazı alanlar, 5363 sayılı ve 06.04.2022 tarihli Cumhurbaşkanı kararı ile ''Kesin korunacak hassas alan'' olarak tescillenmiştir. Bu tarihlerde Harımarası Mezarlığı'nın kuzeyi sürdürülebilir koruma ve kontrollü kullanım alanı içinde, güneyi ise nitelikli doğal koruma alanı içinde kalmıştır. Bununla birlikte, sit kararlarındaki bu değişim, çeşitli meslek odaları, kurum ve kişiler tarafından yargıya taşınmış ve 2024 yılı sonunda bölgedeki sit değişikliğinin düşürülmesi ile ilgili iptal kararı verilmiştir. Bu kararın ardından mezarlığın tamamı nitelikli doğal koruma alanı sınırları içinde kalmıştır.

Günümüzde Harımarası Mezarlığı'nda bulunan mezar taşlarının büyük bir kısmı, çeşitli doğal etmenler, afetler ve insan kaynaklı müdahaleler sonucu özgün konumlarını kaybetmiş ve ciddi şekilde tahribata uğramıştır. Pek çok mezar taşı kırılmış,

şahideler eğilmiş, başlıkları ise kaybolmuş durumdadır. Ayrıca, mezarlığın bir kısmının (doğu kesimi) çam ağaçlarıyla, bir kısmının (batı kesimi) ise makiler ile kaplı olması ve düzenli temizlik çalışmaları yapılmaması, mezar taşlarının çam pürü ve maki altında kalmasına yol açmıştır[3].

Bu çalışmada, Harımarası Mezarlığı'nın tarihsel süreçte geçirdiği fiziksel değişim ve maruz kaldığı tahribat, üç döneme ayrılarak aktarılmıştır (Şekil 2). İlk dönem, tarımsal faaliyetlerin yoğun olarak sürdürüldüğü 1990 yılı öncesini kapsamaktadır. İkinci dönem, 1990'lı yılların başında İzmir-Çeşme otoyolunun yapımıyla başlayan süreçtir. Üçüncü ve son dönem ise 2018 yazında meydana gelen orman yangının ardından yaşanan değişiklikleri içermektedir. Bu dönemler, mezarlığın fiziki yapısında ve çevresel koşullarında meydana gelen değişimlerin anlaşılmasında önemli bulunmuştur.

Şekil 2.

1957-2022 Yılları Arasında Harımarası Mezarlığı ve Çevresinin Geçirdiği Değişim[4]

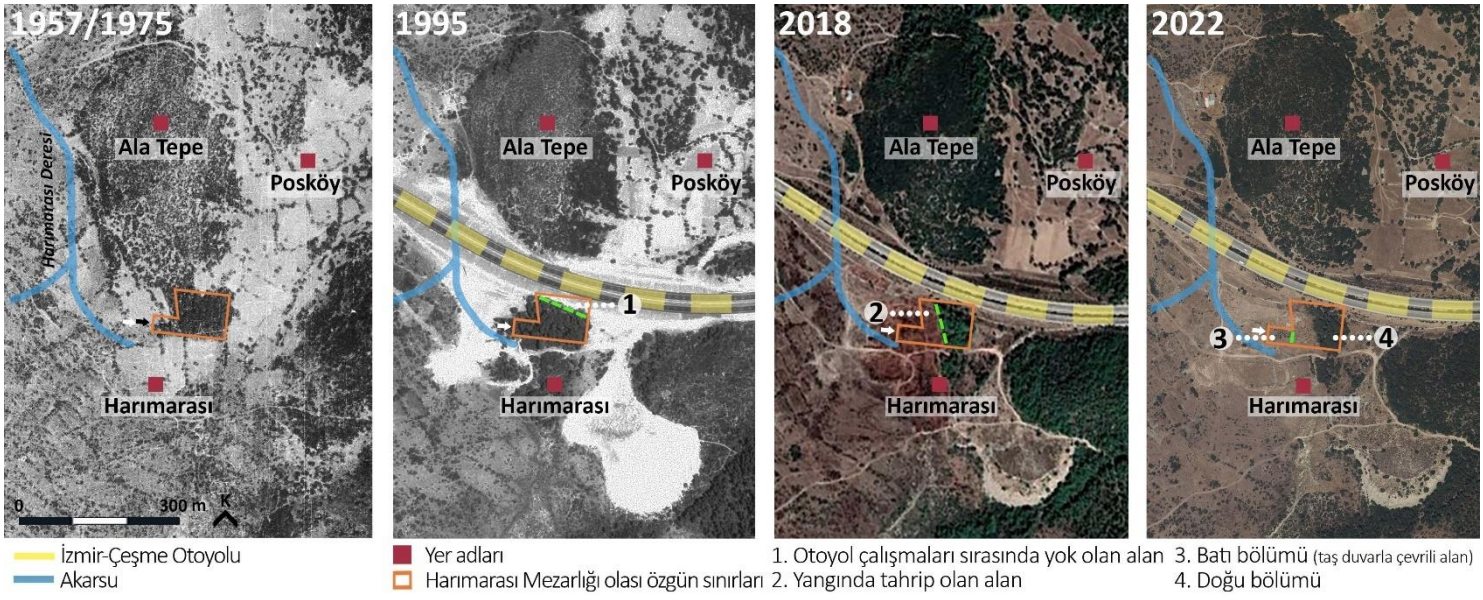

Şekil 3.

Harımarası Mezarlığı ve Çevresinin Yangın Sonrası Görünümü

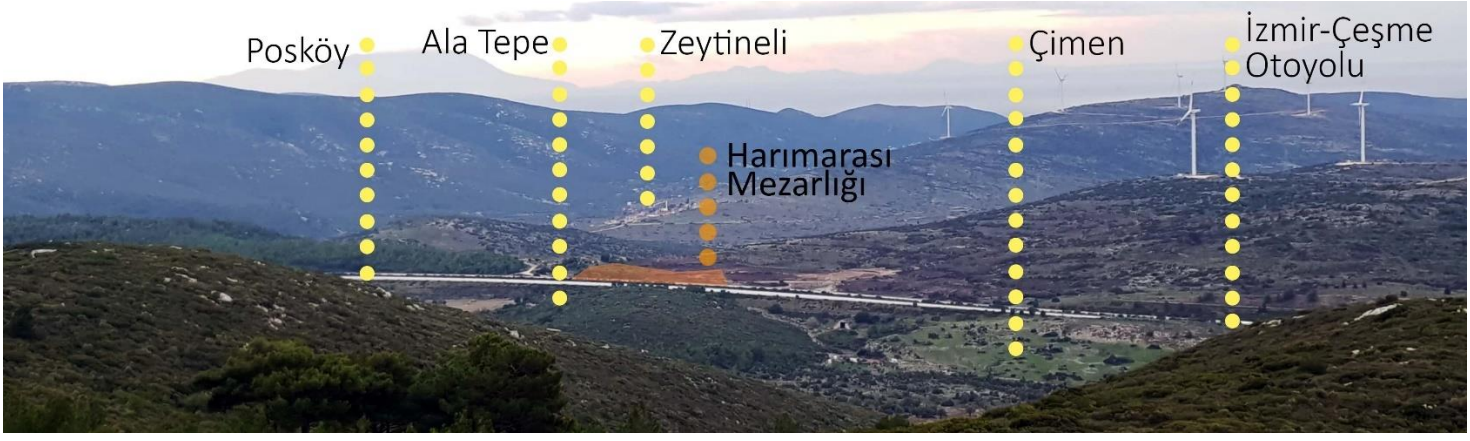

Bölgenin yoğun olarak tarım amaçlı kullanıldığı 1990'lı yılların başına kadar olan dönemde, yerel halkın bu mezarlığın varlığından dolayı alana herhangi bir müdahalede bulunmadığı 1957 ve 1975 tarihli hava fotoğraflarında görülmektedir (Şekil 2). 1990'lı yılların başında İzmir-Çeşme otoyolu yapımına başlanması ve 1996 yılında tamamlanıp kullanılma açılmasını içeren

[3] Hava fotoğraflarından mezarlığın bulunduğu alanın 1950'li yılların ortasından itibaren çam ormanlarıyla kaplı olduğu görülmektedir. 2018 yazında gerçekleşen yangın sonrası yanan ağaçların kesildiği bölge zamanla maki ile kaplanmıştır. Ağaç kesimi sırasında mezarların zarar gördüğü tahmin edilmektedir. Bunun yanında, çam ormanın ortadan kalkması yörenin bitki örtüsü makilerin çoğalmasına yol açmış ve mezarların algılanabilirliği zorlaşmıştır.

[4] Harita Genel Komutanlığı'ndan temin edilen hava fotoğrafları yazarlar tarafından işlenmiştir.

dönemde, yapım çalışmaları sırasında mezarlığın kuzeyinde bir bölüm ortadan kalkmıştır. Bu otoyolun açılması, Karaköy yerleşim alanı ile köyün başlıca tarım alanlarından biri olan Harımarası'nı fiziksel olarak birbirinden ayırmış olup, bölgede azalan tarımsal faaliyetlerin bu dönemden sonra neredeyse tamamen bitmesine neden olmuştur. Alana yönelik en büyük tahribat ise, 2018 yılı yazında[5] çıkan yangın sonrası iş makinaları ile küreme çalışmaları sırasında gerçekleşmiştir (Şekil 3). İş makinalarının çalışmaları sonucunda, ağaç kesimi ve özellikle teraslama işlemi yapılırken pek çok mezarın yeri değişmiş ve mezar taşları zarar görmüştür. Kitabeli mezar taşlarının bulunduğu taş duvarla çevrili batı kesimi bu tahribattan en az şekilde etkilenmiştir. Bu dönemde özellikle mezarlığın yangından etkilenen doğu kısmında büyük bir tahribat gerçekleşmiştir.

Harımarası Mezarlığı'nda, yedisi kitabeli, 31 tanesi işlenmiş, 4 tanesi kabaca işlenmiş ve 12 tanesi işlenmemiş doğal taş örneklerinden oluşan toplam 54 mezar taşı tespit edilmiştir. Hatları bozulmamış mezarlardan elde edilen verilere göre, mezarlar kuzeydoğu-güneybatı uzantılı olup, başucu taşları mezarın güneybatısında yer almaktadır. Mezarlığın olası özgün sınırları 1957 ve 1975 tarihli hava fotoğraflarından yola çıkarak belirlenmiştir. Bu çalışma kapsamında, mezarlık kitabeli ve kitabesiz mezar taşlarının birlikte tespit edildiği batı bölümü ve sadece kitabesiz mezar taşlarının tespit edildiği doğu bölümü olmak üzere iki bölüme ayrılmıştır (Şekil 4).

Şekil 4.
Harımarası Mezarlığı Doğu ve Batı Bölümleri

Şekil 5.
Harımarası Mezarlığı Batı Bölümünde Kitabeli Mezar Taşları

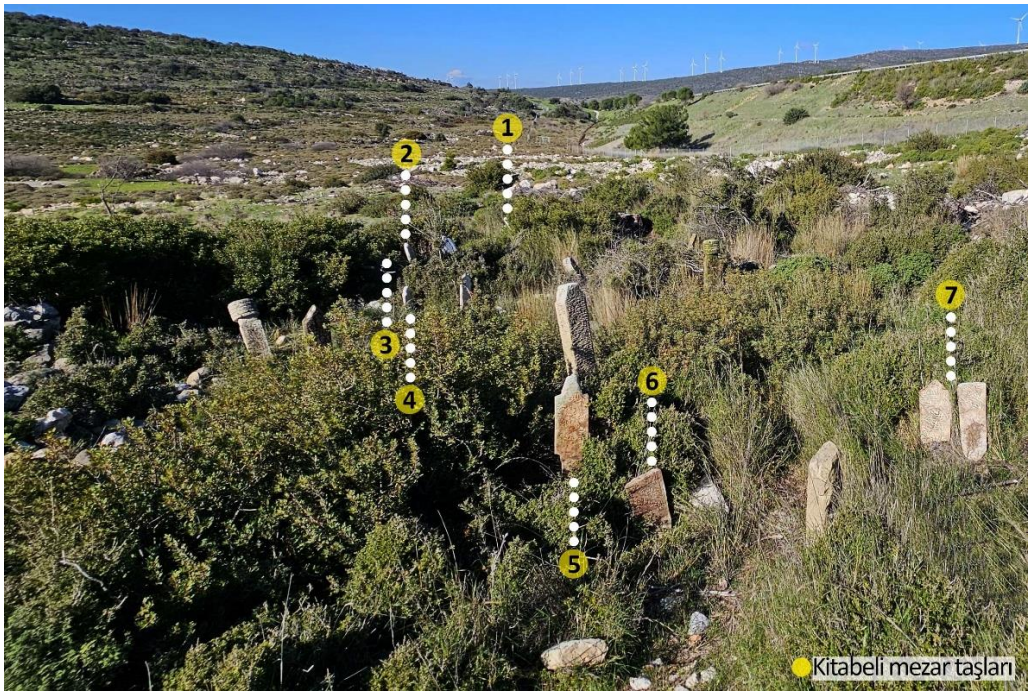

[5] Yöre halkı, bu yangının Temmuz veya Ağustos ayında çıktığını ifade etmekle birlikte kesin kayıtlara ulaşılamamıştır.

Mezarlığın batı bölümü, 50 cm kalınlığında kuru taş duvarla çevrili olup, yaklaşık 15x30 metre boyutlarında dikdörtgen bir alanı kapsamaktadır. Yerel halkın verdiği bilgilere ve taş duvar üzerindeki izlere dayanarak, bu bölümün girişinin batı yönünden olduğu belirlenmiştir. Bu alanda, çoğu özgün konumlarında bulunmayan ve zarar görmüş yedi kitabeli mezar taşı ve net sayısı belirlenemeyen kitabesiz mezar taşları tespit edilmiştir. Mezarlıkta bulunan kitabeli mezar taşları, beyaz mermer taşı işlenerek üretilmiştir. Doğu bölümü ise yaklaşık 90x90 metre boyutlarında olup, bu alanda kitabeli mezar taşlarına rastlanmamıştır. Ancak, yöreye ait taş malzemeyle yapılmış, basit işçilik özelliği gösteren, işlenmemiş ya da kabaca şekillendirilmiş kitabesiz mezar taşları yer almaktadır. Yöreye ait yerel doğal taşlar arasında, volkanik kökenli trakiandezit taşı, tüf taşı (yerel adıyla Alaçatı taşı) gibi volkanik kökenli sedimenter taşlar; kireç taşı ve kil taşı gibi sedimenter taşlar ile kayrak taşı gibi metamorfik taşlar bulunmaktadır.

Bu kapsamda, Harımarası Mezarlığı'nda tespit edilen, farklı malzeme ve süsleme özelliklerine sahip yedi kitabeli ve 47 kitabesiz toplam 54 mezar taşı incelenmiştir (Şekil 5). Bu mezar taşları arasında, 18. yüzyıla tarihlenen (M. 1742/43-1793/94 yılları arası) yedi kitabeli mezar taşı detaylı bir şekilde tanımlanmıştır. Diğer mezar taşları ise, fotoğraflanarak belgelenmiş ve tahribatlarıyla ilgili görsel kayıtlar oluşturulmuştur.

Kitabeli Mezar Taşları

1 Numaralı Mezar Taşı

Mezarlık alanının batı bölümünde bulunan H. 1150/M. 1737-38 tarihli başucu taşı Mihemed'e aittir (Şekil 6). Başucu taşı özgün konumunda olup mezara ait ayak taşı ise kayıptır. Beyaz mermerden üretilen dikdörtgen prizma gövdeli başucu taşının gövdesinde beş satırlık celî sülüs hatlı Osmanlıca kitabe oyma kabartma olarak işlenmiştir. Şahidenin üst kısmında, günümüze ulaşamayan bir başlığın oturduğu kısa bir boyun bölümü vardır. Mezarlıkta bulunan benzer mezar taşıyla (4 numaralı mezar taşı) yapılan karşılaştırma sonucunda başlık kısmının sarık veya kavuk olabileceği düşünülmektedir. 2009 yılında gerçekleştirilen alan çalışmasından günümüze kadar, mezar taşının yapısal bütünlüğünü etkileyen belirgin bir değişim gözlemlenmemiştir. Ancak, bölgedeki orman yangını nedeniyle taşın yüzeyinin bir kısmı is tabakası ile kaplanmıştır.

Şekil 6.
H. 1150 Tarihli Mihemed'e ait Mezar Taşı

2 Numaralı Mezar Taşı

Harımarası Mezarlığı'nın batı bölümünde yer alan H. 1155/M. 1742-43 tarihli mezar taşı İbrahim'e aittir (Şekil 7). Başucu taşı olup özgün konumunda bulunmamaktadır. Mezara ait ayak taşı kayıptır. Dikdörtgen prizma gövdeli başucu taşı beyaz mermerden üretilmiştir. Gövdenin ön yüzeyine oyma kabartma olarak işlenen beş satırlık celî sülüs hatlı Osmanlıca kitabe bulunmaktadır. Şahide üstte kısa bir boyun bölümünden sonra günümüze ulaşmamış bir başlık ile sonlanmaktadır. Mezarlıkta bulunan benzer mezar taşıyla (4 numaralı mezar taşı) yapılan karşılaştırmalar sonucunda, başlık kısmının sarık veya kavuk olabileceği düşünülmektedir. Mezar taşının, 2009 ve 2024 yılları arasındaki dönemde çeşitli bozulmalara uğradığı tespit edilmiştir. Bu süreç, taşın fiziksel bütünlüğünün yanı sıra üzerindeki yazının da zarar görmesine yol açmıştır.

Şekil 7.
H. 1155 Tarihli İbrahim'e ait Mezar Taşı

3 Numaralı Mezar Taşı

Mezarlığın batı kesiminde Emine Hanım[6]'a ait olan mezarın başucu taşı H. 1160/M. 1747-48 tarihli olup özgün konumunda bulunmamaktadır (Şekil 8). Beyaz renkli mermer başucu taşının dikdörtgen prizma biçimli gövdesi yukarıdan aşağıya doğru daralmaktadır. Ortada bir üçgen ile iki yanında daha alçak omuz biçiminde çıkıntıdan oluşan tepeliği bulunmaktadır.[7] Alınlıkta dokuz ışınsal kolu olan bir güneş motifi[8] vardır. Yarım daire formlu güneş motifinin etrafını çevreleyen silme, merkezde düğümlü bir geçme oluşturmaktadır.

Şekil 8.
H. 1160 Tarihli Emine Hanım'a ait Mezar Taşı

Bu düğümlü geçmenin merkezinde oluşturulan dairenin içinde bir kabara yer almaktadır. Kabaranın içinde sivastika[9] motifini anımsatan üç kollu bir yıldız bulunmaktadır. Dört satırdan oluşan celî sülüs hatlı Osmanlıca kitabe boyuna dikdörtgen bir pano içine yerleştirilmiştir. Kitabe ve alınlık basık bir kemer ile birbirinden ayrılmaktadır. Mezara ait ayakucu taşının özgün konumunda olduğu tespit edilmiş, ancak günümüzde yoğun makilik alanda kalması nedeniyle ölçekli olarak

[6] Burada hanım kelimesinin kuraldışı olarak Hm. şeklinde kısaltıldığı düşünülmektedir.
[7] Bu alınlık formu bazı çalışmalarda omuzlu (Daş, 2012, s. 152; Daş ve Çakmak, 2013, s. 61), dilimli bir kemer şeklinde (Çağlıtütüncigil, 2020, s. 118) ve üç dilimli tepelikli (Biçici, 2020, s. 35) olarak adlandırılmaktadır.
[8] Bu motif bazı yayınlarda yelpaze şekilli geometrik süsleme, çarkıfelek, ışınsal bir motif (Daş, 1998, s. 32, Daş, 2012, ss. 50, 118) ve yarım daire şeklinde betimlenmiş çok yapraklı stilize bir çiçek motifi (Çağlıtütüncigil, 2020, s. 118) olarak tanımlanmıştır. Bununla birlikte istiridye kabuğu ve yelpaze görüşü yaygındır.
[9] Sivastika (gamalı haç) motifi, meandr motifinin bir akrabası olarak nitelendirilmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. (Anabolu, M. U., 1993; Daş, 2018).

fotoğraflanamamıştır. 2009 yılına ait fotoğraflarda ayakucu taşı özgün konumunda görülmektedir. 2009 yılından günümüze başucu taşında dikkate değer yapısal bir değişim ve bozulma tespit edilmemiştir.

4 Numaralı Mezar Taşı

Mezarlık alanının batı bölümünde bulunan Molla Ali'ye ait mezar H. 1165/M. 1751-52 tarihlidir (Şekil 9). Mezar özgün konumunda olup beyaz renkli mermerden başucu ve ayakucu taşı mevcuttur. Başucu taşı dikdörtgen prizma bir gövdeye sahiptir. Şahidenin ön yüzeyinde oyma kabartma olarak işlenen altı satırlık celî sülüs hatlı Osmanlıca kitabe bulunmaktadır. Mezar taşı, gövdenin pahlanarak geçtiği kısa boyun kısmına takılan sarık[10] ile son bulmaktadır. Sarık dilimleri çapraz iki eğimde sarılmıştır. Ayakucu taşı gemi teknesi kemer formunda bir alınlığa sahiptir ve üzerinde herhangi bir süsleme yoktur. 2009 yılına ait fotoğraflarda görülen sarık günümüzde kayıptır. Bunun dışında bu süreçte gerçekleşen dikkate değer bir fiziksel bozulma tespit edilmemiştir.

Şekil 9.
H. 1165 Tarihli Molla Ali'ye ait Mezar Taşı

5 Numaralı Mezar Taşı

Mezarlığın batı kesiminde yer alan H. 1180/M. 1766-67 tarihli mezar İbrahim oğlu Halil'e aittir (Şekil 10).

Şekil 10.
H. 1180 Tarihli İbrahim oğlu Halil'e ait Mezar Taşı

Dikdörtgen prizma gövdeli başucu taşı özgün konumunda bulunmamaktadır ve ayakucu taşı da kayıptır. Osmanlıca kitabe, beyaz renkli mermer şahidenin ön yüzeyine oyma kabartma olarak işlenmiştir. Dört satırlık celî sülüs hatlı kitabe yaklaşık 45

[10]Bu sarık tipi bazı çalışmalarda "kısa başlıklı sarık" (Seçkin & Tanık, 2023), "makdem" (İşli, 2009) ve "örfi destarlı sarık" (Çavuş, 2018) olarak adlandırılmaktadır.

derecelik açı ile yerleştirilmiştir. Şahidenin, başlığı günümüze ulaşamamıştır ancak 1, 2 ve 4 nolu örneklere benzer şekilde sarık veya kavuk olduğu düşünülmektedir. Şahidenin omuz kısmındaki malzeme kaybı 2009 yılında da görülmektedir.

6 Numaralı Mezar Taşı

Mezarlık alanının batı bölümünde yer alan H. 1207/M. 1792-93 tarihli Haffe kızı Ayşe'ye ait mezarın başucu taşı yaklaşık olarak ortalarından itibaren kırılmıştır (Şekil 11). Mezarın kırılan alınlık kısmı ve ayakucu taşı kayıptır. Beyaz renkli mermerden yapılan başucu taşı özgün konumunda bulunmamaktadır. Bu taşın gövdesi yukarıdan aşağıya doğru daralan bir formdadır. Celî sülüs hatlı Osmanlıca kitabenin satırları yaklaşık 45 derece açı yapacak şekilde yerleştirilen ince şeritlerle çevrelenmiştir. 2009 yılında yapılan alan çalışmasında tespit edilemeyen mezar taşı, 2024 yılında kırık olarak bulunmuştur.

Şekil 11.
H. 1207 Tarihli Haffe kızı Ayşe'ye ait Mezar Taşı

Günümüze Türkçesi	Osmanlıca
...	...
...	...
İde mah(şerde) ...	ايده محش-...
Haffe kızı merhume	حفّه قزي مرحومه
Ayşe ruhuna Fatiha	عايّشه روحنه فاتحه
Sene 1207	سنه ١٢٠٧

7 Numaralı Mezar Taşı

Mezarlığın batı bölümünde bulunan H. 1207/M. 1792-93 tarihli beyaz renkli mermerden yapılan cami tasvirli mezar taşı Abdullah kızı Haffe'ye aittir (Şekil 12).

Şekil 12.
H. 1207 Tarihli Abdullah kızı Haffe'ye ait Mezar Taşı

Günümüze Türkçesi	Osmanlıca
Ah mine'l-mevt	اه من الموت
Nazenimiz gitti cennet bağına	نازنيمز كتدي جنت باغينه
Firakı kaldı valideyni canına	فراقي قلدي والديني جانينه
Abdullah kızı Haffe ruhuna	عبد الله قزي حفّه روحنه
Fatiha sene 1207	فاتحه سنه ١٢٠٧

2009 yılına ait fotoğraflarda tek parça olarak görülen mezar taşı, günümüzde iki parça olarak özgün olmayan bir konumda bulunmuştur. Mezara ait ayakucu taşı kayıptır. Gövdesi yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen prizma biçimli başucu taşı üçgen bir alınlığa sahiptir. Başucu taşının gövdesinde bulunan beş satırlık celî sülüs hatlı Osmanlıca kitabe yaklaşık 45 derece açı yapacak şekilde oyma kabartma olarak işlenmiştir. Kitabelik, yarım daire bir kemer ile sonlanmaktadır. Kemer köşeliklerinde simetrik birer çiçek motifi/yaprak bulunmaktadır.

Düz bir silme ile gövdeden ayrılan alınlık üzerine, iki katlı cephe düzenlemesine sahip, tek minareli bir cami tasviri işlenmiştir. Minare, bir bilezik üzerinde tek şerefeli ve sivri külahlı olarak görülmektedir. Üçgen alınlığın minarenin külahının olduğu bölüm zarar gördüğü için aleminin olup olmadığı belirlenememektedir. Alınlık eksenini soluna yerleştirilen caminin dilimli bir kubbesi ve üstünde hilal şeklinde bir alem bulunmaktadır. Kubbe eteğinde düz silme, yapının tamburunu üstten sınırlandırmaktadır. Tambur yüzeyinde eşit aralıklarla sıralanan yuvarlak kemerli aynı boyutlarda üç pencere açıklığı vardır. Pencereler çift çizgi ile çevrelenmiştir. Tamburun altındaki yatay silmenin altında bulunan cephe, üst kısma göre daha geniştir. Bu cephenin ortasında, yuvarlak kemerli çift kanatlı bir kapı bulunmaktadır. Bu cephenin duvarı düzgün kesme taş örgü ile belirtilmiştir. Caminin sol tarafında, kubbenin arkasında bir servi görülmektedir. Caminin sağında cami ile aynı zemine oturan iki tane dilimli kubbe ve kubbelerin arkasında üç tane servi ile abartılı boyutlarda işlenmiş bir yaprak yer almaktadır. Minarenin şerefesi ile caminin kubbesi arasında bir hilal tasviri bulunmaktadır. Cami tasviri, perspektif anlayışı olmadan tek cepheli olarak işlenmiş olmasına rağmen, minare ve servi motiflerinin arka planda kaldığı ifade edilmek istenmiştir.

Kitabesiz Mezar Taşları

Harımarası Mezarlığı'nda tespit edilen kitabesiz mezar taşları, ilk olarak işlenmiş ve işlenmemiş doğal taşlar olarak iki ana gruba ayrılmıştır (Şekil 13-15). İşlenmiş doğal taşlar ise -volkanik taştan silindirik formda yapılanlar malzeme, boyut ve işçilik bakımından farklı olmaları nedeniyle ayrı tutularak- motifli ve başlıklı mezar taşları olarak ikiye ayrılmıştır. Buna göre, mezarlığın doğu ve batı kesimlerinde yöreye ait doğal taşların işlenmeden doğrudan baş taşı ve ayaktaşı olarak kullanıldığı 12 mezar taşı örneği tespit edilmiştir (Şekil 13).

Şekil 13.

Harımarası Mezarlığı'nda Mezar Taşı Olarak Kullanılan İşlenmemiş Doğal Taşlar

Bu taşlar kireç taşı ve kayrak taşı olup, ayak taşı veya baş taşı oldukları kesin olarak belirlenememektedir. Mezarlığın doğu bölümünde ise dört tane volkanik taştan (trakiandezit) kabaca işlenmiş ve silindirik formda olan mezar taşı tespit edilmiştir (Şekil 14). Bu taşların malzeme, form ve işleniş biçimi göz önünde bulundurulduğunda alandaki en erken tarihli mezarlara ait olduğunu tahmin ediyoruz.

Şekil 14.

Harımarası Mezarlığı'nda Mezar Taşı Olarak Kullanılan Kabaca İşlenmiş Silindirik Formda Volkanik Taşlar

İşlenmiş doğal taşların motifli örneklerine bakıldığında üçgen alınlığa sahip kayrak taşından yapılan başucu taşının gövdesine, zemin oyma tekniği ile kök kısmının bir daire ile ifade edildiği servi ağacı motifi işlenmiştir (Şekil 15). Bu mezar taşı yaklaşık olarak orta kısmından kırılmış bir durumda bulunmuştur. İkinci örnekte ise yine üçgen alınlığa sahip mezar taşında, kayrak taşı üzerinde oyma kabartma olarak işlenen çarkıfelek motifi görülmektedir (Şekil 15).

Şekil 15.

Harımarası Mezarlığı'nda İşlenmiş Kitabesiz Mezar Taşları

Mezarlığın batı bölümünde kitabeli mezar taşlarının arasında özgün konumda bulunan iki tane dilim destarlı sarıklı[11] mezar taşı yer almaktadır (Şekil 15). Bu başucu taşları, dikdörtgen prizma gövdeli olup, işlenmiş doğal taştan (tüf taşı) yapılmıştır. Bunlardan bir tanesine ait, özgün konumunda bulunan dikdörtgen prizma gövdeli üçgen alınlıklı ayakucu taşı da tespit edilmiştir. Bu başucu taşlarına benzer olan ancak sarık başlıklı olarak tanımlanamayan diğer bir örnek yere yatık şekilde bulunmuştur. Bu taşların yüzeyinde yoğun şekilde yosunlanma ve renk değişikliği gözlemlenmektedir. Kitabesiz mezar taşları arasında form, malzeme, boyut ve işleme tekniği olarak ayrışan bir örnek yer almaktadır. Bu başucu taşı, özgün konumunda olup dikdörtgen prizma gövdeli ve pahlı üçgen alınlıklıdır. Kil taşından çekiçleme tekniği ile üretilmiş olan taşa ait ayakucu taşı özgün konumunda kırık olarak bulunmuştur (Şekil 15).

Değerlendirme

Harımarası Mezarlığı'nda yapılan incelemeler, bu mezarlığın hangi topluluğa ait defin alanı olarak kullanıldığına dair çeşitli varsayımların ortaya atılmasını mümkün kılmaktadır. Yöre halkı, Karaköy'ün mevcut konumundan önce ilk olarak Çimen mevkiinde bulunan yamaca kurulduğunu ifade etmektedir. Ancak resmi kaynaklarda, bu görüşe ilişkin herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Karaköy adına ilk kez Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan H 1239 (M. 1823/24) tarihli bir belgede rastlanmaktadır. Bununla birlikte, köyün mevcut konumuna 18. yüzyılın başlarında taşındığı, tarihi caminin kuzeyinde bulunan Osmanlı mezarlığında yer alan en eski tarihli mezar taşına H 1212 (M. 1797-98) bakılarak tahmin edilmektedir. Bu taşınmanın nedeni olarak iki varsayım yapılabilir. İlk olarak, Çeşme Yarımadası genelinde salgın hastalık, deprem ve coğrafi koşulların elverişsizliği gibi çeşitli sebeplerle köylerin mevcut konumlarından önce yakın bölgelerde kurulduğu bilgisi öne çıkmaktadır (Sarıbekiroğlu, 2017; Kerman, 2004; Demirbek, 2020). Bu bağlamda, Çeşme'deki mezar taşlarına ilişkin yapılan bir çalışmada, 18. yüzyıl ortalarından itibaren mezar taşlarının sayısında artış olduğu ifade edilmiş ve aynı dönemde İzmir'de veba salgını görüldüğü göz önünde bulundurularak Çeşme'deki ölümlerin artış nedeninin de veba olabileceği yönünde bir değerlendirme yapılmıştır (Demir, 1996). Harımarası Mezarlığı'nda kitabe satırlarında vebaya dair bir veri bulunmamakla birlikte alanda M. 1792-93 tarihi sonrasına ait mezar taşının bulunmaması, yarımada genelinde 18. yüzyılda yaşanan salgın hastalıklara işaret edebilecek bir veri olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, özellikle bölgenin jeolojik yapısı ve coğrafi konumu dikkate alındığında, kış aylarında meydana gelen aşırı yağışların yol açtığı olumsuz etkiler ile Karaburun'dan gelen soğuk hava akımlarının, Karaköy'ü kuran Yörük kökenli toplulukların sürekli yer değiştirmesinde önemli bir etken olduğu söylenebilir. Özellikle köyün, Çimen mevkinde bulunan yamaçtan Ören mevkiine taşınmasının başlıca nedeninin hayvanclık faaliyetleri için de elverişsiz olan bu soğuk hava akımlarının olabileceği düşünülmektedir.

Bu bilgiler ışığında, Çimen'e kuşuçuşu 450 metre olan Harımarası Mezarlığı'nın, Çimen mevkiinde yaşayan ve sonradan Karaköy'ü kuran topluluklar tarafından defin alanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Tarihi hava fotoğrafları ve yerel halkın anlatılarından Harımarası ve Çimen mevkiilerinin, otoyolun bu alanları fiziksel olarak ayırmasından önce yakın bir ilişki içerisinde oldukları da görülmektedir.

Üzerinde durulması gereken diğer bir konu, Karaköy'ün mevcut konumunda yaşamın aktif olduğu 18. yüzyıl sonlarında Harımarası Mezarlığı'na hala defin yapılmasıdır. Bu durum, Ayşe ve Haffe'ye ait mezar taşlarından anlaşılmaktadır ve birkaç olası sebebe dayanabilir. İlk olarak, aynı aileden kişilerin daha önce bu mezarlığa defnedilmiş olması nedeniyle aile üyelerinin yanına defnedilme isteği öne sürülebilir. İkinci olarak, anne-kız oldukları düşünülen Ayşe ve Haffe'nin aynı yıl gerçekleşen ölümleri yukarıda bahsedildiği gibi bir salgın hastalık nedeniyle olabilir. Diğer bir ihtimal ise köy halkının anlatılarından, Yörük kökenli yöre insanının yakın zamana kadar Harımarası Mezarlığı yakınlarında geçici ağıllarının-yataklarının olması ve burada konaklarken gerçekleşen vefat durumlarında bu mezarlığın kullanıldığıdır.

Harımarası Mezarlığı'nda tespit edilen yedi kitabeli mezar arasında en erken tarihli örnek H 1150 (M. 1737-38) yılına aittir. En geç tarihlisi ise H 1207 (M. 1792-93) yılına aittir. Kitabeli mezarların tamamında malzeme olarak beyaz renkli mermer tercih edilmiştir. Bu mezarlardan dördü erkek, üçü kadın mezarıdır.

Osmanlı dönemi (14-20. yüzyıl) mezarları, toprak mezarlar, çerçeveli mezarlar, kapak taşlı mezarlar, sandukalı mezarlar ve sandık mezarlar olmak üzere beş ana tipe ayrılmıştır (Çal, 2015, ss. 303-305). Bu tipoloji çerçevesinde, Harımarası Mezarlığı'ndaki tüm mezarların toprak mezar sınıfına girdiği belirlenmiştir.

Cami ve türbelerde yer alan kitabelerde besmele, dua ve tevhid ifadeleri genellikle gösterişli bir yazı türü olan sülüs hattıyla yazılmıştır. Bu yazı türünün celi sülüs, kalın sülüs, açık sülüs, girift sülüs, Selçuki sülüsü, Osmanlı sülüsü ve sülüs-i müsenna gibi farklı çeşitleri bulunmaktadır (Uğur, 1999, ss. 12). Harımarası Mezarlığı'ndaki kitabeli mezar taşlarında sülüs ve

[11] Benzer başlık formu "sarıklı fes" olarak da adlandırılmaktadır (Köşklü ve Gökler, 2024). Ancak, bu çalışmada, söz konusu başlıkların fes kullanım geleneğinden önceye ait, ilkel ve erken örnekler oldukları düşünülmektedir.

celi sülüs kullanıldığı görülmektedir.

Osmanlı mezar taşlarının sınıflandırılmasının ilişkin Bacque, Grammont, Vatin ve Laqueur tarafından yapılmış farklı çalışmalar mevcuttur. Bununla birlikte Çal (2015), mezar taşlarının yalnızca yatay kesitlerine değil, aynı zamanda ön görünümlerine dayalı yeni bir sınıflama modeli geliştirmiştir. Bu sınıflama cinsiyet temelli değil, biçimsel özelliklere göre yapılmış; ancak ilgili tipler içerisinde kadın–erkek ayrımı ayrıca değerlendirilmiştir. Buna göre, mezar taşları yatay kesit ve ön görünüşleri dikkate alınarak dört ana tip altında sınıflandırılmıştır: D (dikdörtgen), K (kare), Y (yuvarlak) ve Ç (çokgen) (Çal, 2015: 306). Bu tasnif modeli çerçevesinde değerlendirildiğinde, Harımarası Mezarlığı'ndaki kitabesiz iki adet silindirik trakiandezit baştaşlarının Y tipinde, diğer tüm mezar taşlarının ise D tipinde olduğu görülmektedir. Kitabeli mezar taşlarında erkeklere ait mezar taşlarının tamamı dikdörtgen prizma gövdeli olup, kadın ait mezar taşları Anadolu'da yaygın olarak görülen, yukarıdan aşağıya doğru daralan dikdörtgen prizma formdadır.

Mezar taşlarına ilişkin bir diğer sınıflandırma ise başlıklar (serpuş) üzerinden yapılmıştır. Bu konuda en ayrıntılı tipolojiyi Laqueur tarafından yapılmış ve on farklı başlık tipi tanımlanmıştır: A tipi (En eski tür), B tipi, C tipi (Mücevveze), D tipi (Kafesi), E tipi, F tipi (Kâtibi), G tipi, H tipi (Kallavi), I tipi ve J tipi (Örfi) (Laqueur, 2010, ss. 140-155). Bu sınıflandırma çerçevesinde, Harımarası Mezarlığı'nda bulunan Molla Ali'ye ait mezar taşı başlığının E tipi olduğu değerlendirilmiştir. En yalın biçimlerden biri olan bu tipte, basit bir kavuk üzerine enli bir sarık sarılmakta, ancak sarık kavuk etrafını tamamen sardığından kavuk görünmemektedir (Laqueur, 2010, s. 147). Molla Ali'ye ait bu mezar taşı dışında ait olduğu kişinin unvanına yönelik bilgi içeren başka bir kitabe bulunmamaktadır. Kalan üç erkek mezar taşının benzer boyun yapısı ve tarihlerine bakıldığında sarık veya kavuk başlıklı oldukları düşünülmektedir. Ancak günümüzde bu mezar taşlarına ait başlıklar kayıptır.

İncelenen kitabelerin tamamında Anadolu Türk-İslam mezar taşlarında tarihin sonda yazıldığı düzen takip edilmiştir. İncelenen mezar taşları bezeme özelikleri açısından oldukça sade örneklerdir. Bu örneklerden, Emine Hanım'a ait mezar taşında geometrik süsleme olarak güneşi simgeleyen ışınsal bir motif ve Abdullah kızı Haffe'ye ait mezar taşında ise mimari bir süsleme olarak cami tasviri kullanılmıştır.

Emine Hanım'a ait mezar taşı, omuzlu olarak adlandırılan alınlığa sahip olup bu alınlıkta dokuz kollu bir güneş motifi yer almaktadır. Bu motifin merkezinde yer alan kabarada ise sivastika motifini anımsatan üç kollu bir yıldız bulunmaktadır. Bu güneş motifinin sekiz, on, on bir ve on üç kollu örnekleri ile kabaraların geometrik ve bitkisel süslemeler içeren versiyonları da bulunmaktadır (Acar, 2019; Biçici, 2020; Çağlıtütüncigil, 2020; Daş, 1997b; Daş, 2012).

Laqueur (2010), tepe bölümünde mimari motiflerin yer aldığı mezar taşlarının yalnızca Ege kıyılarında bulunduğunu, çoğunlukla cami figürleri içerdiklerini ve bu durumun istisnai bir özellik taşıdığını belirtmektedir. Laqueur, bu taşların görüldüğü bölgeyi kuzeyde Bergama, doğuda Tire/Aydın yöresi ve güneyde Çeşme ile sınırlandırmaktadır (Laqueur, 2010, s. 133). Tunçel (1989), Batı Anadolu'daki cami tasvirli mezar taşlarını ele aldığı çalışmasında Manisa, Akhisar, Alaşehir, İzmir, Bergama, Menemen, Pınarbaşı, Tire ve Zeytinliova merkezlerindeki örnekleri incelemiş; ancak eserinde Çeşme Yarımadası'na değinmemiştir. Buna karşılık Uluer (2017), Batı Anadolu'da bulunan cami tasvirli alınlıklı baş taşlarının Balıkesir, İzmir ve ilçeleri, Manisa ve ilçeleri, Aydın ve ilçeleri ile Muğla'nın Bodrum ilçesinde de görüldüğünü ortaya koyarak, söz konusu özellikteki mezar taşlarının daha geniş bir coğrafi alana yayıldığını ifade etmiştir.

Çeşme–Karaburun Yarımadası'nda cami tasvirli mezar taşlarına ilişkin yapılan literatür taramasında farklı mezarlıklarda çeşitli örnekler tespit edilmiştir. Çeşme Mezarlığı'nda 35 adet (Daş, 1996); Çeşme Merkez ve Alaçatı Hacı Memiş Haziresi'nde 14 adet (Uluer, 2017); Germiyan Köyü Mezarlığı'nda Mustafa'nın zevcesi Hatice'ye ait (H. 1340) bir adet (Şimşir, 1997); Karaburun Çullu Mezarlığı'nda Selami kızı Fatma (H. 1210) ve Hamza kızı Fatma'ya (H. 1220) ait iki adet (Emir & Kiper, 2005); Karaburun Haseki Köyü Mezarlığı'nda iki adet (Çağlar vd., 2022); Karaburun Saip Köyü Mezarlığı'nda Bostancızade Mustafa Ağa'nın kızı Ayşe Kadın'a (H. 1246) ait bir adet (Emir ve Kiper, 2006); Urla Çarşı Camii Haziresi'nde Gülsüm Molla'ya (H. 1253) ait bir adet, Urla Kütük Minare Mescidi Haziresi'nde isimsiz (H. 1253) bir adet ve Urla Fatih İbrahim Bey Camii Haziresi'nde Fatma Kadın'a (tarihsiz) ait bir adet (Çağlıtütüncügil, 2013) cami tasvirli mezar taşı incelenmiştir. Müze, hazire ve mezarlıklarda yer alan bu mezar taşları, malzeme, form, yazı karakteri ve süsleme açısından yakın benzerlikler göstermektedir. Örneklerin çoğunda, cami tasvirleri sivri kemerle sonlanan bir alınlık üzerine yerleştirilmiştir. Arkada yer alan servi ağaçları ve kesme taş sıralı duvarlar, bu unsurların avlu ve doğa içerisindeki öğeler olarak verildiği izlenimini uyandırmaktadır. Bunun yanında, sıklıkla caminin yanında bulunan ve ev, pavyon, köşk, kümbet, türbe veya medrese gibi mimari yapıları temsil ettiği düşünülen sivri külahlı yapılar (Daş, 1996; Karamağaralı, 1992; Tunçel, 2018) yerine Harımarası Mezarlığı'nda dilimli kubbeler kullanılmıştır. Bu dilimli kubbelerin cami ile aynı zemine oturduğu benzer örneklere, Çeşme'de (Uluer, 2017), Manisa Müzesi'nde ve Pınarbaşı Mezarlığı'nda rastlanmıştır (Tunçel, 1989). Buna göre, Çeşme Yarımadası ve çevresine bakıldığında cami tasvirli mezar taşlarının Karaköy, Alaçatı, Çeşme, Urla, Seferihisar, Karaburun gibi çok sayıda yerleşimde bulunduğu görülmektedir (Uluer, 2017; Biçici, 2020; Çağlıtütüncigil, 2013; Daş, 1997b; Emir ve Kiper, 2005; 2006; 2007). Ayrıca, Harımarası Mezarlığı'nda Abdullah kızı Haffe'ye ait (H. 1207) baş taşında yer alan cami tasvirinin özgün bir

özellik taşıdığı, söz konusu mezar taşının birebir benzerine yarımadada belgelenmiş örnekler arasında rastlanmadığı; ancak mevcut örneklerin büyük çoğunluğuna banzer şekilde kubbe, minare, servi ağaçları, hilal ve bitkisel bezemelerin ortak temalar olarak bir araya getirilerek kompozisyon oluşturduğu tespit edilmiştir.

Şekil 16.

(a) Yalova İlyasköy'de (Seçkin ve Tanık, 2023) ve (b) Antalya Adrasan'da (c) İzmir Çeşme Karaköy'de ve (d) İzmir Çeşme Çeşmeköy'de Benzer Mezar Taşı Örnekleri

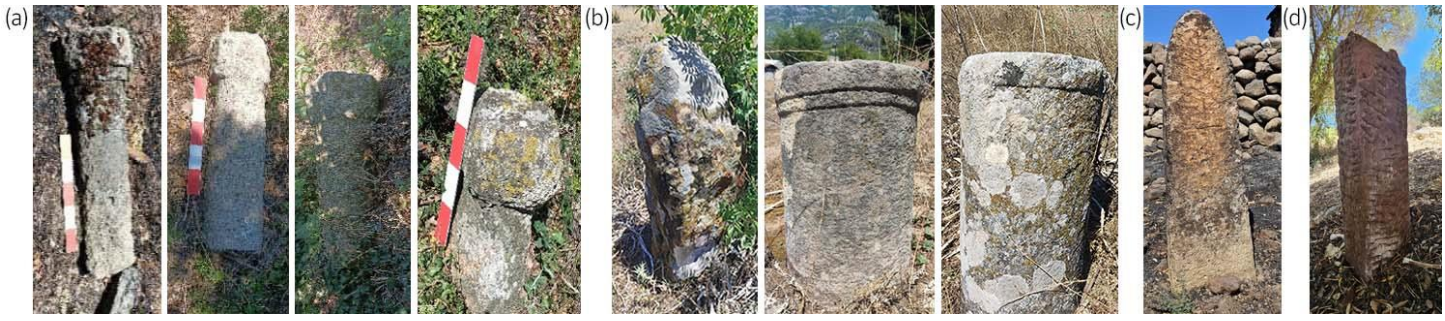

Günümüzde mezarlıkta bulunan 47 kitabesiz mezar taşının konumlarına ilişkin net tespitlerinin yapılamamasının başlıca nedeni, otoyol yapım çalışmaları, yangın ve ardından iş makinaları ile yapılan çalışmalardır. Harımarası Mezarlığı'nda yöreye ait işlenmemiş doğal taşların, doğrudan mezar taşı olarak kullanıldığı görülmektedir. Ek olarak, volkanik taştan (trakiandezit) kabaca işlenmiş silindirik formdaki mezar taşlarının, malzeme, form ve işleniş şekli nedeniyle alandaki en erken tarihli mezarlara ait olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, işlenmiş doğal taşlardan üretilen kitabesiz mezar taşları genellikle dikdörtgen prizma gövdeli olup üç örnek dışında başlık kullanımı görülmemektedir. Bu üç örnekten ikisi sarık başlıklı, diğeri ise sarık çizgisi içermeyen benzer formda daha sade bir başlığa sahiptir. Kil taşından yapılan pahlı üçgen alınlıklı örnek dışında başka üçgen alınlıklı örnekler de bulunmaktadır. Kitabesiz mezar taşlarındaki süsleme unsurlarına bakıldığında bir mezar taşında sıklıkla kullanılan bitkisel süsleme örneği olarak servi motifi, diğer bir örnekte ise çarkıfelek motifi kullanıldığı görülmektedir. Çalışma kapsamında, Harımarası Mezarlığı'nda bulunan kitabesiz mezar taşlarına kısmen benzer örnekler tespit edilmiştir. Örneğin; silindirik formdaki mezar taşlarına benzer olarak Yalova İlyasköy'de yöreye ait malzeme kullanılarak, basit işçilik ile kabaca şekillendirilmiş kitabesiz mezar taşları bulunmaktadır (Şekil 16a) (Seçkin ve Tanık, 2023). Yazarlar tarafından Antalya Adrasan'da (362045K-302653D) yapılan alan çalışmasında da benzer silindirik mezar taşı örneklerine rastlanmıştır (Şekil 16b). Karaköy'deki Osmanlı mezarlıklarında işlenmiş doğal taştan üçgen alınlıklı birçok örneğe ek olarak servi motifli bir mezar taşı tespit edilmiştir (Şekil 16c). Harımarası Mezarlığı'nda çekiçleme tekniği ile üretilmiş olan mezar taşlarının benzerinin ise İzmir Çeşme Çeşmeköy'deki mezarlık alanında bulunduğu görülmektedir (Şekil 16d).

Sonuç

İzmir ili, Çeşme ilçesi, Karaköy sınırları içerisinde bulunan Harımarası Mezarlığı'nın, Karaköy'ün ilk kurulduğu yer olarak kabul edilen Çimen mevkiinde yaşamış topluluk tarafından defin alanı olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu çalışmada Harımarası Mezarlığı, taş duvarla çevrili batı bölümü ve sınırları tam olarak belirgin olmayan doğu bölümü olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Harımarası Mezarlığı'nda bulunan yedi tanesi kitabeli, 47 tanesi kitabesiz olmak üzere toplam 54 mezar taşı incelenmiştir. Ancak, alanın uğradığı yoğun tahribat nedeniyle özgün durumda mezarlıkta bulunan mezar taşlarının kesin sayısının belirlenmesi mümkün değildir. Alanın gördüğü tahribatlar, 1990'lı yılların başında otoyol yapımı sırasında ve 2018 yaz mevsiminde çıkan yangının ardından gerçekleştirilen çalışmalar sonucu meydana gelmiştir. Harımarası Mezarlığı'nın korunması gereken kültür varlığı statüsünde tescillenmemiş olması, bu olumsuz durumun başlıca nedeni olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, çevresel koşullardan kaynaklı bozulmalar, bitki örtüsünün etkisi, düzenli temizlik bakım işlemlerinin yapılmaması, kaçak kazılar, tarihi eser kaçakcılığı gibi insan kaynaklı nedenlerle meydana gelen olumsuzluklar, kültürel mirasımızın önemli bir unsuru olan bu eserlerin yok olmasına yol açmıştır. Harımarası Mezarlığı daha önce bilimsel çalışmalara konu olmamış, koruma altına alınmamış ve hızla yok olma tehlikesi altında bulunması nedeniyle önemli ve belgelemeye değer bulunmuştur. Sonuç olarak, Harımarası Mezarlığı'nda bulunan mezar taşlarının, Çeşme Yarımadası ve çevresine bakıldığında, Karaköy, Alaçatı, Çeşme, Urla, Seferihisar ve Karaburun gibi yerleşimlerde yer alan örneklerle benzerlik gösterdiği tespit edilmiştir. Bu çalışmanın özellikle yarımada kırsalına yönelik çalışmalar açısından önemli bir boşluğa işaret ettiği düşünülmektedir. Bu bağlamda, kırsalda özellikle Harımarası Mezarlığı gibi yok olma tehlikesi altında bulunan tarihi mezarlıklarda, mezar taşlarının tespiti, belgelenmesi ve ayrıntılı şekilde incelenmesine yönelik çalışmaların yürütülmesi

ile alanın yasal koruma statülerinin sağlanmasının büyük önem taşıdığı ortaya konmaktadır.

Etik Komite Onayı: Etik kurul onay belgesi gerektirmemektedir.
Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.
Yazar Katkıları: *[Burcu Taşcı (BT), Mustafa Muslu (MM)]* Fikir-BT-MM; Tasarım-BT; Denetleme-BT-MM; Kaynaklar-BT-MM; Veri Toplama ve/veya İşleme-BT-MM; Analiz ve/ veya Yorum-BT; Literatür Tarama-BT-MM; Yazıyı Yazan-BT; Eleştirel İnceleme-BT-MM
Teşekkür: Çalışmamız süresince alan hakkında verdikleri ayrıntılı bilgiler, nazik destekleri ve misafirperverlikleri için Karaköy sakinlerine ve köy muhtarı sayın Mustafa Lokmacı'ya teşekkür ederiz.
Çıkar Çatışması: Yazarlar, çıkar çatışması olmadığını beyan etmiştir.
Finansal Destek: Yazarlar, bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Ethics Committee Approval: *Ethics committee approval is not required.*
Peer-review: *Externally peer-reviewed.*
Author Contributions: *[Burcu Taşcı (BT), Mustafa Muslu (MM)] Concept -BT-MM; Design-BT; Supervision-BT-MM; Resources-BT-MM; Data Collection and/or Processing-BT-MM; Analysis and/or Interpretation-BT; Literature Search-BT-MM; Writing Manuscript-BT; Critical Review-BT-MM*
Acknowledgment: *We would like to thank the residents of Karaköy and the village headman, Mustafa Lokmacı, for the detailed information they provided about the area, their kind support, and their hospitality throughout our study.*
Conflict of Interest: *The authors have no conflicts of interest to declare.*
Financial Disclosure: *The authors declared that this study has received no financial support.*

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

1. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri (CDA), BOA. HAT. 926/40244.
2. Millî Savunma Bakanlığı Harita Genel Müdürlüğü Arşivi, (2024). *1957, 1975, 1995, 2018, 2022 Yıllarına ait Hava Fotoğrafı,* Ankara.
3. Karaköy Muhtarlık Arşivi, (2024).

Arşaştırma Eserler

Acar, T. (2019). Samancıoğlu Camii (İzmir/Menderes) haziresindeki Osmanlı ve Erken Cumhuriyet dönemi mezar taşları. *Journal of Turkish Studies*, *14*(3), 977-1022.

Anabolu, M. U. (1993). Batı Anadolu sanatında swastika (gamalı haç) motifi. *Belleten*, *57*(219), 397-400.

Baykara, T. (1990). Çeşme kalesi. *Belleten*, *54*(210), 603-630.

Beyru, R. (2011). *19. yüzyılda İzmir kenti*. Literatür Yayıncılık.

Biçici, H. K. (2020). Çeşme kalesinde bulunan süslemeli mezar taşları. Y. E. Tansü (Ed.). İKSAD Yayınları.

Cantay, T. (1991). At meydanı. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 4, ss. 82-83). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Caymaz, T. (2008). Urla Yarımadası prehistorik yerleşimleri. *Arkeoloji Dergisi*, *11*, 1-41.

Çağlar, İ. M., Gürbıyık, C., & Doğtekin, A. (2022). Karaburun Kazası Hasseki (Haseki) Köyü Osmanlı dönemi mezar taşları üzerine bir inceleme. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, *9*(4), 1574-1601.

Çağlıtütüncigil, E. (2013). Urla İzmir merkezdeki cami hazirelerinde yer alan cami ve manzara tasvirli mezar taşları. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, *11*, 91-103.

Çağlıtütüncigil, E. (2020). Geç dönem Osmanlı mezar taşı üretim sürecine bir örnek: Kokluca (İzmir) Mezarlığı. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, *22*, 111-129.

Çal, H. (2015). *Türklerde mezar – mezar taşları. Aile Yazıları*, 8, 295-332. Ankara: T.C. Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı Yayınları.

Çavuş, F. (2018). *Osmanlı mezar taşlarının sırları*. Bilge Kültür Sanat.

Daş, E. (1995). Çeşme Mezarlığı'ndaki süslemeli mezar taşları. İçinde *I. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* (15-17 Eylül 1995, Çeşme-İzmir, ss. 123-131).

Daş, E. (1996). Çeşme Mezarlığı'ndaki mimari tasvirli mezar taşları. *Sanat Tarihi Dergisi*, *8*(8), 21-32.

Daş, E. (1997a). Foça Osmanlı Mezarlığı'ndaki tasvirli mezar taşları. İçinde *Foça Uluslararası Sempozyumu Bildirileri* (ss. 61-68). Ankara.

Daş, E. (1997b). Seferihisar'daki Osmanlı dönemi mezar taşlarında süsleme. *İçinde Dünden Yarına Seferihisar Sempozyumu Bildirileri* (ss. 29-39). Seferihisar-İzmir.

Daş, E. (1998). Foça Osmanlı Mezarlığı'ndaki mezar taşları ve ölüm/yaşam ilişkisi üzerine düşünceler. İçinde *Foça üzerine yazılar* (ss. 27-32). İzmir: Foça Belediyesi.

Daş, E. (2012). *İzmir'de taş çiçekler: Kemeraltı hazirelerindeki mezar taşları*. İzmir Büyükşehir Belediyesi.

Daş, E. (2018). Mezar taşlarında svastika ve çarkıfelek sembollerinin kökeni ve anlamı. İçinde *1. Uluslararası Türk-İslâm Mezar Taşları Kongresi Bildirileri* (ss. 199-206). Aydın.

Demir, A. (1995). I. Kaplan Giray Han'ın mezar taşı. *Tarih ve Toplum*, *136*, 211-218.

Demir, A. (1996). Çeşme mezar taşları ve tarihi önemi. *Tarih ve Toplum*, *155*, 265-273.

Demirbek, D. C. (2020). *Mimari koruma uygulamalarında ileri teknolojik yöntemlerin kullanımının irdelenmesi* (Tez No. 639084). [Yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.

Emecen, F. (2000). Batı Anadolu'da Yörükler. İçinde T. Gündüz (Ed.), *Rumeli'de ve Anadolu'da Yörükler ve Türkmenler Sempozyumu* (ss. 113-120).

Yör-Türk Vakfı Yayınları.
Emir, S., & Kiper, N. (2005). Karaburun Yarımadası (İzmir) mezar taşları envanteri 2004 yılı çalışmaları I: Çullu Köyü. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, *4*, 187-201.
Emir, S., & Kiper, N. (2006). Karaburun Yarımadası (İzmir) mezar taşları envanteri 2004 yılı çalışmaları II: Hisarcık, Ambarseki, Kösedere ve Saip köyleri. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, *5*, 117-133.
Emir, S., & Kiper, N. (2007). Karaburun Yarımadası (İzmir) mezar taşları envanteri 2006-2007 çalışmaları I: Eski Mordoğan, Çatalkaya, Hacılar, İnecik, Kösedere ve Eğlenhoca köyleri. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, *6*, 151-196.
Erdoğru, A. E., & Değerli, A. (2021). *16. yüzyılda Türk İzmir: 1575 tarihli İzmir (Sığla Sancağı) tahrir defteri*. Selenge Yayınları.
Erkanal, H. (1999). *1997 Liman Tepe kazıları. Kazı Sonuçları Toplantısı*, *20*(1), 325-336.
Erkanal, H. (2001). *1999 Liman Tepe kazıları. Kazı Sonuçları Toplantısı*, *22*(1), 259-268.
İnce, Y. (2017). II. Mahmud devri reformlarının tebaa tarafından algılanışı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, *32*(2), 427-457.
İşli, N. (2009). *Osmanlı serpuşları*. Avrupa Kültür Başkenti Yayınları.
Karamağaralı, B. (1992). *Ahlat mezar taşları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
Kerman, F. (2004). *Alaçatı (Çeşme-İzmir) bucağı köylerinde kırsal potansiyelin belirlenmesi ve planlanması* (Tez No. 146372). [Yüksek lisans tezi, Fırat Üniversitesi]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Köşklü, Z., & Gökler, B. M. (2024). Umurbey Camii haziresi'ndeki XIX. yüzyıl serpuşlu mezar taşları. *Turcology Research*, 80, 362-380.
Kütükoğlu, M. S. (2010). *XVI. asırda Çeşme Kazası'nın sosyal ve iktisadi yapısı*. Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Laqueur, H. P. (2010). *Hüve'l-baki: İstanbul'da Osmanlı mezarlıkları ve mezar taşları*. Türk Vakfı Yurt Yayınları.
Sarıbekiroğlu, Ş. (2017). *Understanding cultural landscape characteristics: The case of Barbaros Settlement, Urla-İzmir* (Tez No. 492574). [Yüksek lisans tezi, İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü]. YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Seçkin, S., & Tanık, S. (2023). Yalova, İlyasköy'de bulunan Osmanlı dönemi mezar taşları. *Erdem*, *84*, 139-174.
Şimşir, N. (2018). Osmanlı arşiv belgelerine göre Osmanlı hukukunda "Paftos meselesi" ve sonuçları (Çeşme Kazası örneği). İçinde *XVIII. Türk Tarih Kongresi: Kongreye sunulan bildiriler* (C. 3, ss. 1243-1270). Türk Tarih Kurumu Yayınları.
Şimşir, S. (1997). Germiyan Köyü ve mezar kitabeleri. İçinde *II. Uluslararası Çeşme Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri* (15-17 Eylül 1997, Çeşme-İzmir, ss. 73-75).
Taşcı, B. (2025). Terk edilmiş kırsal bir yerleşmenin tarihsel gelişimi: Karaköy, Çeşme (İzmir). *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, *35*(3), 1137-1154.
Tunçel, G. (1989). *Batı Anadolu bölgesinde cami tasvirli mezar taşları*. Kültür Bakanlığı Yayınları.
Turan, O. (1965). *Selçuklular tarihi ve Türk-İslâm medeniyetleri.* Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.
Uğur, A. (1999). *Epigrafi ve paleografi*. Erciyes Üniversitesi Yayınları (No. 71).
Uluer, B. (2017). *İzmir/Çeşme (Merkez) ve Alaçatı'daki Osmanlı dönemi mezar taşları* (Tez No. 501228). [Yüksek lisans tezi, Atatürk Üniversitesi], YÖK Ulusal Tez Merkezi.
Uran, H. (1959). *Hâtıralarım*. Ayyıldız Matbaası.

Structured Abstract

The Çeşme Peninsula has been an important center for culture and trade throughout history due to its location in Western Anatolia. This region, which developed under the rule of different civilizations throughout history, has a rich cultural heritage. The examination of tombstones, one of the tangible elements of this cultural heritage, is also important in terms of the history of the settlements located in the rural areas of the Çeşme Peninsula. In this study, the Harımarası Cemetery, located within the borders of Karaköy, a Yörük village in the Çeşme district of İzmir that is largely abandoned today, has been examined. The aim of the study is to identify possible communities that used Harımarası Cemetery as a burial site, to examine the physical changes that the cemetery has undergone throughout history, and to document the tombstones belonging to the Ottoman Period. The aim of the study is to identify the potential communities that used Harımarası Cemetery as a burial site, examine the physical changes the cemetery has undergone over time, and document the tombstones from the Ottoman period. The methods used in the research include field studies, literature review, archival research, epigraphic identification, and documentation studies. In addition, aerial photographs from 1957 to 2022 were used to analyze the physical changes the cemetery has undergone throughout history. Today, the cemetery is located on the slope of a gently sloping hill in a location called "Harımarası" by the locals, located south of the İzmir-Çeşme highway, approximately 2 km southeast of the Karaköy settlement area as the crow flies. Today, there is no area where active settlement continues on the periphery of Harımarası Cemetery. However, there are ruins of historical settlements that have been partially or completely abandoned in their surroundings. These ruins, which shed light on the historical development of the region, are located in the Ören location to the southeast of the Karaköy settlement center and in the Bozköy (Posköy), Alan (Ala) Tepe and Çimenköy (Çimen) locations at the eastern end of the Karaköy Valley. No registration record has been found regarding the Harımarası Cemetery being a cultural asset that needs to be protected. A total of 54 tombstones, seven with inscriptions, 31 processed, 4 roughly processed and 12 unprocessed natural stone samples, were identified in Harimarası Cemetery. It is thought that the tombstones in the region have an important place in terms of the Ottoman period tombstone tradition and should be investigated. Among these tombstones, seven tombstones with inscriptions dating back to the 18th century were described in detail. Other 47 tombstones were documented by photography and visual records were created regarding their damage. In this study, the physical changes and damage to the Harımarası Cemetery throughout history are divided into three periods. The first period covers the period before 1990, when agricultural activities were intensive. The second period is the process that began with the construction of the İzmir-Çeşme highway in the early 1990s. The third and final period includes the changes that occurred after the forest fire in the summer of 2018. The greatest damage to the area occurred during the work carried out with construction equipment after the fire in the summer of 2018. Considering this information, it is thought that Harımarası Cemetery, which is 450 meters as the crow flies from Çimen, was used as a burial area by the communities that lived in Çimen, which is considered to be the first place where Karaköy was founded, and who later founded Karaköy. It is also seen from historical aerial photographs and the stories of the local people that Harımarası and Çimen were in close contact before the highway physically separated these areas. In this study, Harımarası Cemetery is divided into two parts: the western part surrounded by stone walls and the eastern part with unclear boundaries. Among the seven inscribed tombs identified in Harımarası Cemetery, the earliest example dates back to 1737-38. The latest one dates back to 1792-93. All of the inscriptions were written in celi sulus script, and white marble was preferred as the material. Four of these tombs belonged to males and three belonged to female. The tombstone belonging to Molla Ali has a sarıklı başlık, and apart from this tombstone, there is no other inscription containing information about the title of the person it belongs to. When the similar neck structure and dates of the remaining three male tombstones are examined, it is thought that they have sarıklı başlık. However, the headgears of these tombstones are missing today. The examined tombstones are quite plain examples in terms of their decorative features. Of these examples, a radial motif symbolizing the sun was used as a geometric decoration on the tombstone of Emine Hanım, and a mosque depiction was used as an architectural depiction on the tombstone of Abdullah's daughter Haffe. The main reason why it is not possible to clearly determine the location of the tombstones without inscriptions in the cemetery is the intense destruction the area has suffered. These destructions occurred as a result of the works carried out during the construction of the highway in the early 1990s and after the fire that broke out in the summer of 2018. The main reason for this negative situation can be shown as the fact that Harımarası Cemetery has not been registered as a cultural asset that needs to be protected. In addition, negativities caused by human-induced reasons such as atmospheric deterioration, the effect of vegetation, lack of regular cleaning and maintenance operations, illegal excavations, and smuggling of historical artifacts have led to the destruction of these works, which are an important element of our cultural heritage. In conclusion, the tombstones found in Harımarası Cemetery have been identified as similar to those found in numerous settlements on the Çeşme Peninsula and its surrounding areas, such as Karaköy, Alaçatı, Çeşme, Urla, Seferihisar, and Karaburun. This study will fill a significant gap in studies focusing on rural areas of the peninsula. In this context, it demonstrates the importance of conducting studies to identify, document, and examine gravestones in detail, particularly in rural cemeteries like Harımarası Cemetery, which are at risk of extinction, and thus ensuring the legal protection of the site.

ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ATATURK UNIVERSITY PUBLICATIONS

TURCOLOGY RESEARCH

Erratum

DOI: 10.62425/turcology.1787464

Turcology Research Mayıs 2024 sayısında yayınlanan "Söylemez, Y. & Kasımoğlu Dönmez, B. (2024). İstiklâl Marşı'nda Önvarsayım ve Önvarsayım Tetikleyicileri. Turcology Research, 80, 188-201" başlıklı yazı için aşağıdaki bilginin metne sehven eklenmesi unutulmuş olup, erratum yazısıyla düzeltilmiştir.

Bu makale, 4. Uluslararası Türkoloji Araştırmaları Sempozyumu'nda (UTAS) sunulan "İstiklâl Marşı"nda Önvarsayım ve Önvarsayım Tetikleyicileri" başlıklı bildiriden makale hâline getirilmiştir.

For the article titled "Söylemez, Y. & Kasımoğlu Dönmez, B. (2024). Presupposition and Presupposition Triggers in the National Anthem. Turcology Research, 80, 188-201" published in the May 2024 issue of Turcology Research, the following information was inadvertently forgotten to be added to the text and has been corrected with an erratum.

This article was adapted from the paper titled "Presupposition and Presupposition Triggers in the National Anthem" presented at the 4th International Turkology Research Symposium (UTAS).

The content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.